FAİK BAYSAL

□

BİRİNCİ BASILIŞ
MART 1972

□

Copyright :
SİNAN Yayınları 1972

□

KİTAP NO : 12

□

Yöneten :
HAYATİ ASILYAZICI

□

Dizgi - Baskı - Cilt :
FONO TESİSLERİ

□

Kapak Baskısı :
EVREN OFSET

□

Kapak Düzeni :
SEVİN SEYDİ

□

ANKARA CADDESİ
GÜNCER HAN 45/15
P. K. 740 — İSTANBUL
TELEFON : 27 40 60

137232

Faik Baysal

DRİNA'DA SON GÜN

ROMAN

BİRİNCİ BÖLÜM

18 TEMMUZ GECESİ

Yaz akşamları daima kırmızı akan Çeotina suyu boyunca giden bir otobüs Priyepoye'den Taslıca, Priboy ve Vişigrad yolcuları aldıktan sonra güneşin battığı yönde yeniden hızla yol almaya başladı. Bütün çevre açıklıktı, arasıra cılız bir kaç ağaçla bembeyaz bir minarenin yükseldiği geniş toprakların bazı yerleri sarı, yeşil mor ve siyah, bazı yerleri de Çeotina suyu gibi çitlenbik kırmızısıydı. Ufukta birbirleriyle kesişen dağların tepeleri gökyüzünün kenarında alçalıp yükselen ışıktan bir çizgi çizmişti. Bu çizgi bazı yerlerde bıçak gibi keskin ve parlaktı, boşluğa kıvrılarak yükselen sivri ucu yağmurlu günlerden kalma bir şimşeğe benziyordu. Otuz beş model Fiat marka otobüs bu çizginin ortasına gelince yavaş yavaş durdu. Ön kapılardan biri açıldı, yüzü gözü makine yağına ve toza bulanmış şoför homurdanarak aşağı atladı. Bir çarpışma sırasında ezilmiş olan ön kapağı yumruklayarak açtı, iyice kızmış olan motörü inceledi, sonra sahanlıktan aldığı kirli bir üstüpüyle vidalardan birini sıkıştırdı. İkisi de balon yapmış ön lâstikleri tekmeliyerek yokladı. Arabanın üstüne iplerle bağlanmış sandık, çuval, sepet ve durmadan bağırışan tavuklarla yatak yorgan denklerine de bir göz atmayı unutmadı. Yarı açık duran arka kapıya olanca kuvvetiyle abandı, fakat iri yarı şoförün bu çabası hiç bir işe yaramadı. Kapı kapanacak yerde büsbütün kamburlaştı ve daha beter aralandı. Üstelik içerdekiler de bağırmaya başlamıştı. Öfkesinden kıpkırmızı kesilen şoför ne yapacağını şaşırmış durumda bir saniye kadar bekledi, sonra kendi kendine bir şeyler mırıldanıp arka cebinden çıkardığı pis bir mendile hırslı hırslı yüzünü sildi, istemeye istemeye yeniden direksiyon başına geçti. Gaza bastı, motör çalışır gibi oldu, arkasından patlamaya benzer bir ses duyuldu. Gürültüler birbirini kovaladı. Otobüs içindekilerle beraber ileri geri sallandı, sonra herkese daha ölmediğini göstermek istiyormuşçasına birden hareket etti. Arabanın içi tıklım tıklımdı. Kadın erkek, çoluk çocuk birbirleriyle solucanlar gibi kenetlenmişler, bir yer bulup oturabilenler de yerlerine bir daha kalkamıyacak şekilde çivilenmişlerdi. En fazla zorluk çekenler ortada ayakta duranlardı. Otobüsün her fren yapışında zavallıların hepsi birden bir trenin vagonları gibi birbirlerine giriyor, sonra yeniden geri vuruyorlardı. Yol dönemeçlerinde durumları daha da kötüleşi-

yor, birden bir kaç parçaya bölünür gibi oluyorlardı. Belden yukarı kısımları havada yarım bir daire çizdikten sonra aradan fırlayan bir kaç kişi kadınlarla çocukların üstüne yıkılıyor, çok geçmeden bütün otobüsü yerinden oynatan acı bir çığlık kopuyordu. Kundakta çocuklar ağlamaya başlıyor, şaşkına dönen analar durmadan söyleniyor, yaşlı kadınlar baygınlık geçiriyor, bu cehennem gürültüsünün içinde bir süre yalnız şu iki kelime duyuluyordu:

— Maykaaa! Maykaaa!

Biraz sonra bu çığlık dalgası duruyor, kulakları yırtan bir motör uğultusu her şeyi bastırıveriyordu. Arasıra açık camların birinden bir toz hortumu içeri dalıyor, bütün yolculara bir kamçı gibi çarptıktan sonra şoförün başının üstünde parçalanıyordu. Uzun süre göz gözü görmez oluyor, bir kaç saniye sonra bütün yolcular sıcak toz bulutunun içinden bembeyaz hayaletler gibi birer ikişer meydana çıkıyorlardı. O zaman nefes almak büsbütün güçleştiğinden öksürükle karışık çığlıklar eskisinden daha şiddetli yeniden başlıyordu. Bütün camlar açık olduğu halde koskocaman ve eski bir sandığa benziyen Fiyat'ın içindeki hava kurşun gibi ağırdı. Ter kokusuna saman, hayvan, lâvanta ile bütün gürültü ve patırtıya rağmen köşesinde horul horul uuyan bir yolcunun Sluvovica kokusu da karışmıştı. İçerisi çeşit çeşit insanlarla doluydu. Bunların hepsi kendi geleneklerine göre giyinmişlerdi. Dümdüz, koyu sarı saçlarını ortadan ayırmış, köylü işi kırmızı işlemeli beyaz bir blûz giymiş, kucağında kendi gibi limon sarısı bir oğlan çocuğunu emziren genç bir kadın bağıra çağıra Sırpça bir şeyler söylüyor, yanında oturan başı takkeli bir adam da ona Arnavutça cevap veriyordu.

Biraz daha öndekiler Türkçe, bazıları da Hırvatça konuşuyorlardı. Dünyanın hiç bir yerinde bu otobüste olduğu kadar çeşitli ırktan insanlar bir arada görmek mümkün değildi. Arada bu şekilde bir yarım saat kadar daha gittikten sonra Taslıca yakınlarında içi Alman askerleriyle dolu iki Ştayer yolunu kesti. Şoför sapsarı olmuştu. Engeli aşamıyacağını bildiğinden hemen frene basıp arabayı durdurdu. Boş bulunan yolculardan bazıları kendilerini tutamıyarak birbirlerinin üzerine yıkıldılar, sonra çabucak toparlanıp korkulu gözlerle dışarı bakmaya başladılar. Bu arada fazla heyecanlanan bir kaç kişi de otobüsten inmeye kalkışmış, fakat hiç biri arkada duran asık suratlı muavinin demir yumruklarından meydana gelen duvarı aşamamıştı.

Direksiyonu bırakan şoför:

— Arama yapacaklar! diye bağırdı. Üstünde silâhı olan var mı?

Bir sessizlik çöktü. Yolculardan biri:

— Çakı da taşımak yasak mı? diye sordu.

Sırp kadını hırslı hırslı adama baktı. Gözlerinde kırmızı, ateşimsi, yanıp yanıp sönen bir şey vardı.

— Neksu prokleti! diye kükredi. Neksu...

Suratı buğday küfü gibi yeşil biri, kadının sözlerini yarıda kesti:

— Ne olur, bağırmayın. Duyarlarsa çok fena olur sonra!

Kadın yatışacak yerde büsbütün kendini kaybetmişti.

— Duyarlarsa duysunlar! Bu memleket onlara da kalmıyacak elbet.

Türkçesi bozuktu, fakat anlaşılmıyacak kadar değildi. Bu sırada hava birdenbire kadının aleyhine dönmüş, her kafadan bozuk bir ses çıkmaya başlamıştı.

— Şuna bak. Yalnız kendini düşünüyor yahu!

— Hepimizi şuracıkta kurşuna dizecekler haberi bile yok.

— Ölümüne susadıysa bizim günahımız ne?

Gürültüden söylenenlerin bir çoğunu anlamak imkânsızdı. Karışıklığın büsbütün arttığı bir anda soğuk bir ses duyuldu, daha ne kadar devam edeceği belli olmıyan gürültü bıçakla ortasından kesilmiş gibi durdu.

— Geliyorlar. Hepsinin elinde makineli var.

Yolun biraz ötesinde havada yüzen bir toz bulutu hızla kendilerine doğru yaklaşmaktaydı. Biraz sonra bu bulutun içinden son hızla gelen iki Ştayer görüldü. Biri otobüsün önünü, biri de arkasını kesti. Soğuk bir demir ve çelik şakırtısını birtakım koşuşmalar izledi. Otobüsün kapıları gürültüyle açıldı. Boz miğferlerinde Hitler'in gamalı haçını taşıyan kırmızı suratlı, tepeden tırnağa silâhlı, dev yapılı üç asker içeri daldı. Biri arka kapıyı tutu, gıcır gıcır parlayan makinelisinin namlusunu korkudan dilleri tutulan yolculara çevirdi. Öteki ikisi herkesi gözucuyla pis pis süzdükten sonra önce şoförü gözlerine kestirerek üstünü başını inceden inceye aramaya başladılar. Sıra öteki yolculara gelince bazı kadınlar bu aramaya karşı koymak istediler, fakat koyunlarına Hitler'in örümceğe benzeyen elinin girmesine engel olamadılar. Askerlerden şişman olanı en çok çizmeli bir yolcunun üstünde durmuştu. Bu adamın zayıf yanaklarını belli belirsiz delen sakallarının altında alaca karanlığına bulanan tepelerin içe dönük sessizliğini yansıtan bir yüzü vardı. Belki de heyecanına ne olursa olsun hâkim olmasını bilen birisiydi. Bu durumu askerin şüphesini üstüne çekmiş olabilirdi. Donuna varıncaya kadar her yeri arandığı halde yüzünü kaplayan o garip sessizlik hiç bozulmadı. Alman sinirlenmişti, adama dişlerini gıcırtadarak yiyecekmiş gibi bakıyordu. Ayaklarını çiğneyerek arka sıraya geçti. İşini bitirdikten sonra geri döndü, yeniden adamın karşısına dikildi. Sert bir şekilde çizmelerini çıkarmasını emretti. Adam aldırmadı, daha çok emri anlamamış göründü. Bu davra-

nışı, kafası Büyük Almanya masallarıyla dolu olduğu yüzünden ve hareketlerinden okunan askeri büsbütün çileden çıkarmıştı. Adamın bacaklarına bir tekme savurdu, iniltiler arasında bir uluma duyuldu:

— Ziehen Sie aus Ihre Botten.

— Ya!

Bir Alman askerinin verdiği emrin şakası yoktu. Aksine bir davranışın insanın başına neler getireceğini bilmek zor bir şey değildi. Zavallı adamcağızın yüzü sapsarı bir ter içinde kalmıştı. Etrafını saran kalabalığı sağa sola iterek yere eğildi, bütün çabasına rağmen çizmelerini ayaklarından çıkarmayı bir türlü başaramadı. Nihayet iki yolcu bacaklarına asıldılar ve çizmelerini çekip zengin bir altın madeni bulmuş gibi sevindi askerin eline verdiler. Bu sırada işini bitiren öteki asker de yanlarına gelmişti. Aralarında Almanca bir şeyler konuştular, sonra ikisi birlikte giyilmekten sıçan ölüsüne dönmüş çizmeleri teker teker ve dikkatle gözden geçirmeye başladılar. Aradıklarını bulamayınca bir süre ne yapacaklarını düşündüler. Sonra biri adamı ensesinden tuttu, öteki de pantolon kemerinden sımsıkı yakaladı, zavallıyı kalabalığın arasından bir kedi gibi sürükliyerek çıplak ayak otobüsten aşağı yuvarladılar. Hiç kimse adamcağızdan ne istediklerini anlıyamamıştı. Kimse de bir şey sormaya cesaret edememişti. Çünkü insanların susmaya mahkûm edildikleri, yalnız silâhların konuştuğu bir zamandı. İkinci Ştayerden atlayan başka bir grup asker de bir yandan eşyaları araştırmaktaydı. Otobüsün üstünde durmadan geziniyorlar boyaları yer yer dökülmüş tavan arasıra çökecekmiş gibi çatırdıyordu. En çok gürültü eden ve herkesin içine bir ölüm korku salan da tavuklardı. Durmadan çırpınıyorlar, kafesin çubuklarından birini sökmeye çalışan askerin korkunç eline düşmemek için birbirlerini çiğniyorlardı. Çok geçmeden bu yürek paralayıcı gürültünün yerine insanın nefesini kesen bir sessizlik çöküverdi, arkasından eskisinden daha beter bir çığlık koptu. İşte bu sırada, otobüs yolcularının hiç birinin hayatları boyunca unutamıyacakları bir şey olmuş, herkesin şaşkın bakışları önünde yere kanlı bir tavuk kafası düşmüştü. Onu da arkadan hâlâ çırpınan zavallı tavuğun soğan kızılı gövdesi izlemişti. Bu tüyler ürpertici manzara yirmi dakika kadar sürdü. Kıyımın sonunda yirmi kadar tavukkafası kopmuş, ölüleri aşağıda bekleyen, yuvarlak yüzü dağ parçasına benzeyen çocuk yaştaki Alman tarafından Ştayerin içine atılmıştı. Bu işi yerde toz içinde yatan tavuk kafalarını çiğnediğini farkedemiyecek kadar duygusuz ve taş gibi bir yürekle yapmıştı. Birçokları yere düşen tavuk ölülerine kendi ölüleriymiş gibi ürpererek bakıyordu. Bunda da büsbütün haksız değildiler çünkü insanların başına gelebilecekler de tavukların başına gelenlerden başka türlü değildi.

Onun için bu kıyımda herkes biraz da kendi kaderini görür gibi olmuştu. O kafaları toplayanla onları koparan kurumuş ellerin, boyunlarında asılı duran makinelinin tetiğini bir insana karşı da aynı kolaylıkla çekebileceklerini anlamak hiç de zor değildi. Bütün işler olup bittikten sonra otobüsün üstündeki askerler de yere atladı, sonra hepsi birden arabalarına binip tozu dumana katarak tarlaların içinden uzaklaştılar. Giderlerken hiç bir şey dememişlerdi. Yolcuların arasında yalnız şoförle muavini soğukkanlılıklarını kaybetmemişlerdi. Savaş başlayalı beri başlarından buna benzer bir çok olay geçmişti. Kan ve silâh görmeye alışmışlardı. Ömürlerini tekerlek üstünde geçirenler için de bu iki şey çok gerekliydi. Ekmek bu gibiler için tehlikelerle dolu bir yol üstündeydi ve ölümü göze alamayanları yolun sonunda ölümden de beter olan açlığın beklediği bilinen bir gerçekti.

Çevresine bir göz attıktan sonra şoför bir sigara yaktı, elle tutulur bir umursamazlık içinde yeniden direksiyona sarıldı. Dıştan soğukkanlı görünmesine rağmen gözleri hiç de öyle değildi. İkisini de arasıra sinirli bir gülümseme yalayıp yalayıp geçiyordu.

— Neyse, bugün yine ucuz kurtulduk! dedi. Bir insan ve birkaç tavuk. İsteselerdi o tavuklar gibi bizi de boğazlayabilirlerdi!

Muavin soğuk soğuk güldü:

— Boğazlasalar yine iyi. Hepimizin poposuna kasaturalarını sokup bizi bağırta bağırta öldürebilirlerdi.

Şoför başına salladı sonra simsiyah gözleriyle dikiz aynasından baktı.

— Tavuklar kimindi?

Aradan kuru bir kafa uzandı.

— Popoviç'indi!

— Nerede kendi?

Adam acı acı gülümsedi, sonra gözleri ufukta kırmızı bir noktaya takılıp kaldı. Konuşmasının artık gereği yoktu. Herkes Popoviç'in Almanlar tarafından götürülen adam olduğunu hemen anlamıştı.

— Karısına, çocuklarına ne diyeceğim şimdi ben?

Sırp kadını hışımla ayağa kalktı.

— Bu yaptıkları düpedüz canavarlık diye bağırdı. Zavallı Popoviç'in ne suçu vardı yani?

Başların arasından, kadife takkeli, kalın beyaz bıyıklı, soğuk yüzlü, bunu tavuk gagasına benzeyen ellilik bir adam göründü.

— Biraz sonra serbest bırakırlar abla. Belgrad'da da kaç kişiye böyle yaptılar. İki gün sonra adamlar evlerine döndü. Eğer her götürdükleri adamı kurşuna dizselerdi bugün Yugoslavya'da insan kalmazdı.

Sluvovica'nın etkisinden hâlâ kendini kurtaramamış olan yolcu birdenbire ayağa fırladı. Gözleri kıpkırmızıydı, her birisi ayrı ayrı noktalara bakıyordu. Yüzü uykudan şişmiş ve iki taş arasında ezilmiş bir avuç kirli alçıya dönmüştü.

— Beni neden götürmediler? diye sordu. O Popoviç'se n'olmuş yani, ben de Dürkoviç'im. Benim de sürüyle tavuğum var. Ama ben Popoviç gibi budala değilim. Tavuklarımı savaş bitince satacağım.

Başka bir gün olsa herkesin gülebileceği bu sözlere otobüsün içindeki yolculardan hiçbiri aldırmamıştı. Dürkoviç akıntının sürüklediği bir sandal gibi ayakta sallanıyordu. Şimdi yüzü sırtındaki yamalı ceketinden daha eski ve solgun görünüyordu. Bir ara acayip bir şekilde sessizleşti; ışığa fazla bakmaktan gözleri kamaşmış gibi buruşuk ve kıpkırmızı gözkapaklarını kırpıştırdı, arkasından iki yaş damlası sakallarının arasından kayarak aşağa yuvarlandı. Bu yaşlı ve sarhoş Dürkoviç göründüğü gibi hiç te taş yürekli bir adam değildi. Ağzının köşesinde el yapısı, biçimsiz piposunu tüttüren uzun yüzlü bir adam zavallıyı kollarından tutup yerine oturttu ve herkese sinirli sinirli baktı.

— Ben biliyorum, Popoviç'i mahsus götürdüler! dedi. Neniç'i korkutmak istiyorlar akıllarınca. Bunu bilmemek için insanın deli olması gerek.

Bir tespih şakırdadı, kömür karası gözlerinden bir Türk olduğu anlaşılan orta yaşlı biri adama doğru uzandı. Sesi gür ve tertemizdi.

— Hangi Neniç? dedi. Neniç diye biri yok Yugoslavya'da.

Konuşma hemen şiddetli bir tartışmaya dönmüştü. Adam kıpkırmızı olmuştu.

— Var! diye bağırdı. Bir gün her meydana onun heykeli dikilecek.

— Bu işe bütün Yugoslavya'nın mermerleri az gelir.

— Bizim mermerle işimiz yok. Neniç'i tunçtan dökeceğiz.

— Altından da dökseniz Neniç adında biri olduğuna kimseyi inandıramazsınız. Neniç'e gelinceye kadar ben ne masallar dinledim.

— Masal mı?

— Evet! Masalın masalı.

— Neniç senin böyle konuştuğunu duymasın sakın.

— Git hemen söyle istersen.

— Söylerim, ama Neniç şimdi Balkan'da.

— Balkan'da ya. Neniç başka nerede olabilir? Her yalan uyduran arkasından hemen Balkan'ı konduruyor.

Sinirinden ağızı burnu birbirine giren başka bir Türk ortaya atıldı:

— Çok bir şey kalmadı Jaliam. Mihailoviç de Neniç de yaptıklarının hesabını verecekler bir gün. Hem de çok yakında. Çoluk çocu-

ğu köpek gibi öldürmek neymiş görecekler. Gün olur kan kokusuna dağlar bile dayanmaz.

Başka biri araya girdi.

— Seni de göreceğiz elbet. Bakalım şimdi konuştuğun gibi konuşabilecek misin o zaman.

Sırp kadını yerinde duramıyordu. Çocuğunu göğsüne sımsıkı basmış, durmadan beyaz dişlerini gıcırdatıyordu.

— Ne istiyorsunuz Mihailoviç'ten? Neniç'ten ne istiyorsunuz? Onların ikisi de birer kahraman. Yugoslavya'yı Alman haydutlarından Neniç ve Mihailoviç kurtaracak. Burada onlara atıp tutmak kolay. Hepiniz erkek olacaksınız. Hani onlar gibi olsanıza siz de. Balkan'a çıkıp neye dövüşmüyorsunuz? Neniç gibi siz de haydut olsanıza bakalım. Olamazsınız, erkek değilsiniz siz. Almanlara göz göre göre güzelim memleketi sattınız. Bir de utanmadan Neniç'e şöyle böyle diyorsunuz. Asıl haydut sizsiniz. Düşmana memleketi satanlar hayduttur asıl.

Kadının bu sözleri suya atılan bir taş gibi etrafı bulandırmıştı. Tehlikeyi önceden sezen şoför muavini yarım saniye geç kalmış olsaydı heyecanından kendini kaybeden kadın adamakıllı bir dayak yemiş olacaktı. İri yarı muavin adamları zorla yerlerine oturtu, kadına da bir daha ağzını açmamasını emretti. Gürültü biraz yatışır gibi oldu. fakat biraz sonra Neniç'le Mihailoviç'e her taraftan yeniden küfürler yağmaya başladı. Pehlivan yapılı bir adam muavinin önüne fırladı. İki kişi tam zamanında yolunu kesti böylece kadın bir saldırıyı daha savuşturmuş oldu. Bu arada kalın bir ses bütün gürültüyü bastırdı.

— Ne duruyorsunuz daha? Dünyada bir iyi biz mi kaldık. Atalım şu cenabeti arabadan da bir an önce o pis çenesi kısılsın.

Bu teklif bazıları tarafından hemen benimsendi. Fakat muavin aşılmaz kaya gibi ortada duruyor, ona çarpan her şey cam gibi kırılıp dağılıyordu. Gürültü korkunç ve bilinçsizdi. Her kafadan bir ses çıkmaya başlamıştı.

— Neniç haydut. Haydutun haydudu. Haydut olmasaydı çocukları öldürmez, kadınlara saldırmazdı.

— Saçmalama orada sen de. Bu kadın da Neniç gibi Türk düşmanı. Eline fırsat geçse hepimizi kıtır kıtır keser. Şunun yüzüne bakın bir kere. Gözlerine bakın şunun. Canavar gibi bakıyor insana. Atalım şunu arabadan da gününü görsün. Hadi, Neniç'ine gönderelim onu, Ne bekliyorsunuz hâlâ?

Şoför hızla bir viraj dönmekteydi. Bir yandan da önündeki dikiz aynasından bu karışıklığa sebep olan adamı öfkeli öfkeli süzüyordu.

— Otur yerine sen! diye bağırdı. Burası Kral Aleksandr'ın harası değil. Kadını indirmeye kalkacak olursanız arabayı yol ortasında bı-

rakırım. Benim görevim bütün yolcuları burunları kanamadan yerlerine götürmektir. Burası Hırvat Meclisi değil. Dışarıda ne yaparsanız yapın. Yeter artık yahu! Neniç'i de Mihailoviç'i de Allah kahretsin. Sizin yüzünüzden şimdi bir kaza yapacağım. Sustur şunları be Muyo!

Muyo dediği muavindi, bu ad Mustafanın kısaltılmış şekliydi. Şoförün bu beklenmedik sert çıkışı hemen etkisini göstermiş gürültü biraz yatışır gibi olmuştu. Bir hükümet başkanıymış gibi gururdan şişen Muyo tırtıla benzeyen gözleriyle herkesi izliyordu.

Ulur gibi birdenbire:

— Ben buradayken bu kadını arabadan kimse indiremez! diye bağırdı.

Bu sözleri iki üç saniyelik bir sessizlik izledi. Bir delikanlı yumruğunu havaya savurdu, bir süre ağır bir taş gibi olduğu yerde kaldı. Sonra o yana seyirten muavinden korkmadığını göstermek istiyormuş gibi yumruklarını ona çevirdi:

— Sus, asıl sen sus bakalım! Bu şeytan Türk düşmanı. Müslüman düşmanı bu nankör.

Yaşlı bir kadın gözleri kin kusan delikanlıya yalvarmaya başladı:

— Bırak oğlum, n'olursun bırak şunu. Allahından bulsun daha iyi. Bak, ben altmış yaşına gelmiş bir kadınım. Bugüne kadar neler gördüm, neler işittim. Dünyada Türklerin dostu yalnız Türkler'dir. Bunu böyle bil, gerisini Allah'a bırak. Hadi oğlum, otur yerine, iyilik sende kalsın.

Bu sırada yerinde sessiz sessiz oturan, sinirleri her saniye biraz daha geren kavgayla hiç ilgilenmiyormuş gibi görünen geniş omuzlu ve taş gibi sert yüzlü bir adam kucağındaki çivi paketini oturmakta olduğu tahta sıranın üstüne bırakıp ağır ağır ayağa kalktı.

Otobüsün sallantısından bir ara yere düşecek gibi oldu, fakat tam zamanında tavandaki kayışlardan birine yapıştı, ayakları yerden kesilmiş gibi bir dakika kadar askıda kaldı. Otobüs en keskin virajlardan birini dönüyordu. Filelerde ne varsa hepsi birer birer yolcuların kafasına düşmeye başlamıştı. Arabanın iki kere devrilme tehlikesiyle karşılaştığı sağ yanı uçurum olan viraj ve büyük bir gürültüyle aşağı yuvarlanan eşyalar hiç kimsenin umurunda bile değildi. Şimdi bütün gözler arasına üzerlerine yıkılacakmış gibi olan o simsiyah gözlü adamdaydı. Virajın sonuna kadar konuşmadan ayakta giden ve çocuklar tarafından bile merakla izlenen bu adam çiftlik kâhyası Mehdi Azamoviç'den başkası değildi. Uzun yıllardan beri Selman Paşa'nın torunlarından Selmanoviç'in topraklarında çalışıyordu. Bir iş için iki gün önce şehre inmiş, şimdi çiftliğine dönüyordu. Kocaman bir mık-

natıs gibi daha ayağa kalkar kalkmaz bütün ilgiyi üstüne çekmişti. Kavga birdenbire durmuş, yumruklar havada ve küfürler ağızlarda kalmıştı. Mehdi Azamoviç bir toprak adamıydı. Kocaman elleri, güneşin bir mısır püskülü gibi yakıp kızıla boyadığı yüzü, yuvalarında hiç kıpırdamadan duran gözleri sanki yıllar yılı terini akıttığı toprakla sıvanmış gibi kertik kertikti. Fakat yolcuları en çok şaşırtan şey onun bu hemen hemen her toprak adamına görülen bu özellikleri değil de o ağır ve etkili konuşması olmuştu. Kafasından çıkıp kalbinden geçen kelimeleri ağzından çıkarırken heyecanına yenilen acemi bir konuşmacı gibi ezip yutmuyor, miting meydanlarında dili bilenmiş usta hatiplere taş çıkartırcasına kendisini dinleyen kalabalığa sahip çıkmasını biliyordu. Göz, yüz ve el hareketlerinden de yararlanıyor, saniyeler geçtikçe de ağırlığını gittikçe daha fazla duyuruyordu.

— Neniç'le Mihailoviç'e haydut diyorsunuz değil mi? Tamam, ben de sizinle beraberim. Zaten onların haydut olmadıklarını söyleyen kim size? Bu adamlar neye Balkan'a çıktılar öyleyse? Bizim kara gözümüz için mi? Yo, amaçları ne o halde? Kahramanlık, Yugoslavya'yı kurtarmak değil mi? Yalan, hepsi yalan. Onların bütün istedikleri Türkleri ortadan kaldırmak. Bizi bu toprakları bırakmaya zorlamak. Yani onlardan korkacağız, sonra pılıyı pırtıyı toplayıp kaçacağız buradan. Tamam mı, istedikleri bu değil mi? Bunun için Balkan'a çıkmadılar mı?. Öyle demiyor musunuz siz de?

Ortaya mantar gibi bir kafa uzandı:

— Virlo Iyepo! Ama stasi?

Bir tek kelimesi Türkçe olan bu cümle «Çok güzel! Ama sen kimsin?» demekti. Alkışın başka bir çeşidiydi bu. Azamoviç hiç istifini bozmadı. Ateşli meclis kavgalarına alışmış bir siyaset adamının umursamazlığıyla yavaş yavaş sessizce dibe batmakta olan o mantar kafaya döndü.

— Mehdi! Mehdi Azamoviç'im ben.

Adam şaşırmıştı, çarpık dudaklarını Azamoviç'e doğru uzattı. Herkes şimdi ona bakıyordu.

— Ver Azamoviç, ver şu elini de öpeyim, ver hadi!

Ortadan bir ses top gibi gürledi:

— Birzo Mehdi! Devam et sen. Yeni vruçu gibi valla.

Adam sesini çıkarmadan yerine oturdu. Mehdi Azamoviç zaten elini öptürecek değildi. Ama konuşmasının insanı bir erik rakısı gibi sarhoş ettiğini duyması boşuna gitmişti. Neniç'le Mihailoviç'i didik didik etmeye başladı. Her cümlesi hedefini buluyordu. Dikkatle seçtiği kelimeler yaralıyor, çarptıkları yere kurşun gibi saplanıp kalıyor, sevdiriyor ve tiksindiriyordu.

— Balkan'a çıktılar. Birer kahraman kesildiler başımıza. Neye şaşıyorsunuz yani? Tarih okumadınız mı siz hiç? Karışık günlerde hep böyle olmadı mı? Aslında katil olan bir çok avanak millete kendilerini kahraman diye yutturmadılar mı? İşte Radikaller, Çiftçiler! Hepsinde yüzlerce Neniç, Mihailoviç var. Fırsat buldukları gün onlar da ortaya çıkacaklar. Şimdi pusudalar, dişlerini biliyorlar. Kime karşı? Bize, Türklere karşı. Peki ama siz ne yapıyorsunuz? Bol bol küfür ve gevezelik. Neye Balkan'a çıkmıyorsunuz siz de? Ha, neye çıkmıyorsunuz? Korkuyor musunuz yoksa?

Bu ateşli sözler herkesi coşturmuştu. Bir genç herkesten daha ileri gitti ve arabanın tavanına kuvvetli bir yumruk savurdu:

— Neksu prokleti. Ah ah! Biz de çıkacağız Balkan'a elbet.

Pipolu adam ulumayı andıran bir sesle haykırdı:

— Şu Neniç'le Mihailoviç'i bir elime geçirsem yok mu!

Arkasından sinirli sinirli gülmeye başladı. İri dişleriyle durmadan hırslı hırslı piposunun sapını ısırıyordu: Ama gerçekte o iki haydutun kafalarını dişlediği şüphesizdi. Suratı mosmor olmuştu, ok gibi sivrilmiş gözlerini iki sıra öndeki Sırp kadınının ensesine dikmişti. Değil o kadın yalnız, bir bıçkının keskin ağzını andıran o dişlerin arasına düşecek bir taş parçası bile bir saniyede toz olmaktan kendini kurtaramazdı. Azamoviç sanki kadını böyle korkunç bir sondan kurtarmak istiyormuş gibi tam sırasında harekete geçmişti.

— Elbette biz de Balkan'a çıkacağız. Neniç ve Mihailoviç de biliyorlar bunu. Onun için işlerini çabuk bitirmek istiyorlar. Ama unuttukları bir şey var. Biz Türkler bir kere kafamız kızmasın. Balkan'a konmuş bu iki kargayı...

Hırçın bir kahkaha koptu. Azamoviç sözlerini bir kere daha yarıda kesmek zorunda kaldı.

— Karga değil, jalia be.

— Umriyece, ha. İkisi de.

— İtoğlu itler.

«Kurbağa», «ölecekler». Küfürler ve tükürmeler birbirini kovaladı. Bunların hepsi Neniç ve Mihailoviç'e aitti. Sövüp saymakta kadınlar da erkeklerden aşağı kalmıyordu. Bu durum İmparatorluk günlerinde başlayan savaşla birlikte Slav, Hırvat ve Türkler'in arasını büsbütün açan düşmanlığın ne kadar derinleştiğini, bu üç ırkın birbirlerini yemeye başlayacakları günün uzak olmadığını gösteriyordu. Bu bir hayal değil, korkunç bir gerçekti ve ileri görüşlü bir kaç siyaset adamının yalan da olsa ortaya attıkları «insanlar arasında kardeşlik» politikası bu gidişle hiç bir zaman gerçekleşemiyecekti. Tarih boyunca Hırvat ve Slav papazları Çarlar'ın itelemeleriyle ruhlardaki bu ayrılığı her zaman körük-

lemişler, sonucun bu noktaya gelmesini başarmışlardı. Yalnız bu kavgada kendilerinin de hiç bir şey kazanamayacaklarını hesaplayamamışlardı. Fırtına her geçen günle biraz daha yaklaşıyordu. Bu otobüsteki manzarayı Yugoslavya'nın her şehrinde, her kasabasında, her köyünde, her sokağında ve evinde görmek mümkündü. Bıçaklar kin ve nefret taşlarında hiç durmadan bileniyordu. Çok yakın bir gelecekte başlar tırpanlanan ot demetleri gibi omuzların üstünden sokaklara düşecekti. Almanlar da bunu görüyor, bu nedenle de birliklerini durmadan takviye ediyorlardı. Son günlerde her köşeyi bucağı taramaya başlamışlardı, şüphelendikleri kim olursa olsun gözünün yaşına bakmadan hemen kurşuna diziyorlardı. Yalnız Türkler'i başları üstünde gezdiriyorlar, onlarla ellerinden geldiğince arkadaşlık ediyorlardı. Gerçekte bu düşmanlık onların işine yarayan bir durumdu, böylece Çetnikler'in temizlenmesinde Türklerden büyük ölçüde yardım görüyorlardı. Tutsak Yugoslav topraklarında korkmadan konuşan yalnız Türklerdi. Mehdi Azamoviç de bir Türk'tü ve yavaş yavaş bastıran akşamın içinde durmadan yol alan otobüsteki insanların arasında en korkusuzu da yine ondan başkası değildi. Gözlerini bir noktaya dikmiş, gürültünün yatışmasını bekliyordu. Nihayet herkes adamakıllı içini boşaltınca bıraktığı yerden başlayarak yeniden konuşmaya başladı.

— O iki karganın leşini yakında Belgrat müzesine koyacağız. Böylece herkes onların kartal olmadıklarını görecek. Haklıyız Balkan'a çıkmakta biz. Size kötü bir haber daha vereyim. Neniç dün gece bir köyümüze baskın yaptı. Camiye atıyla girdi, orada uyuyan müezzini, karısını, iki çocuğunu adamlarına boğdurdu.

Pipolu adam bir kere daha göründü. Her tarafı, göz bebekleri bile sinir nöbetine tutulmuş gibi ayrı ayrı titriyordu.

— Ko kaje Mehdi? diye bağırdı.

— Gözlerimle gördüm.

— Ya! Neniç'i mi?

— Hayır, ölüleri!

Bu cevaptan hiç hoşlanmamıştı. Piposunu arka arkaya dişledi, sonra gözleri belli belirsiz bir noktaya dalıp gitti. Fakat bu sessizlik uzun sürmedi, birdenbire bıçak gibi keskin bir ses ortalığı altüst etti. Adam yaşından beklenmiyen bir çeviklikle kafaların üstünden sıçradı, ne olduğunu anlamaya bile vakit bulamayan Sırp kadınının ensesine demir parmaklarıyla yapıştı.

— Hain! Seni de ben boğacağım öyleyse. Pole'de seni de çocuğunu da kazığa çakacağım. Bırakın, bırakın şunu bana diyorum be.

Bırakmadılar, kısa süren sert bir boğuşma oldu. Muyo yetişti, o çelik gibi kuvvetiyle adamı kollarından kıskıvrak bağlayıp yerine oturtmayı başardı.

— Bir daha kıpırdarsan seni yarı yolda bırakırım ha. Canın kavga etmek istiyorsa yeri burası değil. Az daha çocukları ezecektin yahu!

Adamın göğüsü kocaman bir körük gibi inip kalkıyor, iri dişleriyle durmadan piposunu çiğniyordu. Arabanın içinde kulakları sağır eden bir gürültü başlamıştı. En arkadan öne doğru yağmur gibi küfür yağıyordu. Bu arada dört beş yaşlarında bir çocuğun korkusundan soluğu içinde kalmış ve kuş gibi çırpınmaya başlamıştı.

— Ölüyor! Çocuğum ölüyor! Çocuğum...

Çılgına dönen annesinin yardım istemesi üzerine bir kaç kişi hemen koştu. Biri mosmor kesilen çocuğa sovan koklattı, bir kadın da kolonyasını verdi. Biraz sonra çocuk biraz açıldı, annesinin kolları arasına yığılıp kaldı. Birden patlayan bu heyecan dalgası bir kaç dakika için Azamoviç'i unutturmuştu. Tehlikenin tamamen geçtiği söylenemezdi. Çünkü daha yumruklariyle havayı dövenler, kin ve öfkesini camdan dışarı tükürenler vardı. Kesin bir ölümden kurtulan Sırp kadını şaşkına dönmüştü. Ölüm tehlikesinin birini atlatmıştı ama hâlâ tepesinde dolaşan o yumruklardan bir tanesi en umulmadık bir anda bir balyoz gibi tepesine inebilirdi. Bununla beraber kendisi için değil de yalnız kollarıyla sımsıkı sardığı çocuğu için korkuyormuş gibi bir hâli vardı. Muyo onu güven altına almak için başka biriyle yerini değiştirdi ve şoförün hemen arkasındaki tek kişilik sıraya oturttu. Bu sırada kuvvetli bir egzos patlaması bütün gürültüyü bastırdı, motör stop eder gibi oldu. Fakat yolda kalmak korkusu çok uzun sürmedi, Fiat bir iki kere homurdandıktan sonra dümdüz bir ovayı ikiye bölen geniş yolda yeniden soluya soluya koşmaya başladı. Yolun iki yanında sarı, yeşil, mor tarlalar vardı ve bu allı pullu toprak arabanın sağından solundan kiremit kırmızı bir gök şeritiyle birlikte sessiz bir nehir gibi akıp gidiyordu. Ovanın bazı yerlerinde kızılımtrak bir duman asılıydı. Görünürde hemen hemen hiç ağaç yoktu, çok uzakta boşluğun içine doğru karanlık bir duvar gibi yükselen dağların tepeleri akşamın koyu maviye boyadığı gökle birleşmişti. Kin anaforu hâlâ yatışmamıştı ve arabanın içinde yutacak birini arıyordu. Birdenbire yumruklar havayı dövmeye başladı. Savaş insanları rezil etmişti. Kin ve nefret yedikleri ekmeğe ve içtikleri suya bile sinmişti. Kimsenin hemen yanıbaşından göz kamaştırıcı renkli bir nehir gibi akıp giden tarlaları ve bir türkü gibi yavaş yavaş ortalığa yayılan kadife yüzlü akşamın güzelliğini gördüğü bile yoktu. Gürültü Muyo'nun saldığı korkuya rağmen yeniden iyiden iyiye artmıştı. Nihayet o yaşlı kadın aradan güçlükle sıyrıldı, arka taraftan savrulan yumrukların karşısına insanların çoktan unutmuş oldukları, çağımızda gülünç duruma düşen bir acıma duygusuyla dikildi.

— Öldürecekseniz beni öldürün onun yerine! diye bağırdı.

Sonra kupkuru göğsünü açıp yumruklara meydan okudu.

— Haydi, vurun! Ne duruyorsunuz?

Horoz ibiği gibi kırmızı suratlı biri ortaya fırladı:

— Sen çekil teta. Çekil şurdan diyorum sana.

Şişman biri daha da ileri gitti.

— Şuna bak şuna! Utanmadan bir Sırp'ı koruyor hem de.

Kadın yumrukların karşısında bir santim bile gerilemedi.

— Bir Sırp'ı korumuyorum, bir anayı koruyorum ben. Ananın da Sırp'ı, Hırvat'ı olmaz. İnsan değil misiniz siz?.. Hiç birinizin bir anayı öldürmeye hakkı yok. Mutlaka birini öldürmek istiyorsanız beni öldürün yerine. Nolur, acıyın ona. Çocuğuna acıyın bari.

Bu ağlamaklı ses o patırtı içinde denize atılan bir kum tanesi gibi kaybolup gidiverdi. Bereket versin Azamoviç yine tam zamanında sesini duyurdu. Gürültü önce ikiye üçe bölündü, sonra tozu dumana katan bir rüzgâr gibi kaybolup gitti.

— Elbette acıyacağız ona. Neniç'le Mihailoviç haydutsa biz de haydut olacak değiliz ya. Türkler haydut olamaz. Türkler olsa olsa kahraman ya da insan olurlar. Bu zavallı kadının suçu yok. Asıl suç Neniç'le Mihailoviç'te .

Kadına dönüp sordu:

— Adın ne teta?

— Bsenka!

İnci anlamına gelen bu ad güzel bir addı. Azamoviç başka hiç birşey sormadı. Derin bir nefes aldı ve sesini biraz daha yükseltti.

— Bsenka'yı onlar aldattı. Ne yapsın? Bu eşkiyaları kahraman sanıyor bilmeden. Bsenka'ya kızmak değil acımak gerek. Haydut olmadığımızı gösterelim ona. Ne kaybederiz sanki? Aksine çok şey kazanırız. İnanmıyor musunuz? Durun, anlatayım isterseniz!

Bsenka için kendi canını vermekten çekinmeyen yaşlı kadın yavaş yavaş yerine oturdu. Entarisinin düğmelerini titreyen parmaklariyle birer birer iliklediı. Sıcak bir sevincin doluştuğu gözleriyle gülümseyerek Azamoviç'e teşekkür etti. Kimseden bir ses çıkmayınca şoför dayanamadı, dudaklarının arasına yeni bir sigara sıkıştırıp heyecanla bağırdı.

— Anlat, anlat. Hiç durmadan anlat sen. Güzel konuşan adamlara bayılırım.

Sigarasını yaktı, sonra boş kutuyu fırlatıp attı.

— Konuşmuyor bu adam. İnsanın içine giriyor be. Konuşmak buna derler işte. Vallahi sabaha kadar bıkmadan dinlerim seni.

Fiat şimdi bir kuş gibi uçuyordu. Sağ taraftan yemyeşil bir tepe dizisi çamların bir metre kadar ötesinden ışıl ışıl akmaya başlamıştı. Dışarıda yavaş yavaş dünyanın en güzel akşamlarından biri oluyordu.

Tepelerin ardındaki gök şimdi daha alçalmıştı. Yer yer esmerleşen hava arasıra insanın burnuna taze Helda ekmeği kokuyordu. Yol dümdüzdü, gözün şoseyi kaybettiği noktada kırmızı bir çember gibi duran ufuk çizgisinden başka görünürde hiçbir şey yoktu. Ne ağaç ne de bir evin yıkık bacası, güzelim toprak yapyalnızdı.

— Anlat be, konuş artık. Sana susmak yakışmıyor hiç Azamoviç.

Dürkoviç ayakta sallanıyordu, gözleri kıpkırmızıydı.

— Anlat hiç durmadan anlat. Sen konuştukça Türkler'i daha çok seviyorum. Benim adım Pavlo. Pavlo Dürkoviç. Ben de Sırp'ım, ama onlar gibi budala değilim ben. Bugüne kadar hep Türklerin arasında yaşadım. Onlardan hiç bir fenalık görmedim. Konuşsana Azamoviç. Ah! ah!.. bir bardak Sluvovica olsa şimdi, yok mu?

Yerine oturmak üzere olan Azamoviç bir kere daha söz aldı. Sesi iri bir güz yağmurunun ıslattığı toprak kokusu gibi insanın içine işliyordu.

— Çok şey kazanırız demiştim. Neden mi? Çok kolay. Ne olacak bilir misiniz? Bsenka köyüne gidecek buradan. Sıcağı sıcağına anlatacak her şeyi. Ben otobüste gelirken Türkler'e sövüp saydım diyecek. Çok kızdılar, ama bana hiçbir şey yapmadılar diyecek. Başkasına söylemese bile kendi kendine söyleyecek bunları. Belki de Neniç'i de Mihailoviç'i de sevmiyecek artık. Bu da olmazsa yukarıda Allah var. İyilik bizde kalmış olacak. Fırsatın böylesi insanın eline her zaman geçmez. Öldürmek çok kolay, bağışlamak zordur. Doğru mu söylediklerim? Değilse değil deyin de boşuna çenemi yormıyayım.

Sipsivri yüzlü bir adam yüksek sesle mırıldandı.

— İyi, iyi diyorsun ama bu Sırp bozması bize sövdü.

Azamoviç ne söylediğini biliyordu. Ağzından çıkan her kelime pırıl pırıldı ve hiç birinde kanın o kusturucu kokusu yoktu.

— O sövdüyse Dürkoviç de bizi sevdiğini söyledi değil mi?

Bir uğultu başladı, fakat arkası gelmedi. Birçok kişi, biraz geç de olsa, Dürkoviç'i çılgınca alkışladı. Bu otobüs bir halk meclisini andırıyordu. Yugoslavya'nın hemen hemen bütün yolları üstünde böyle dört tekerlek üstünde yürüyen meclisler vardı.

Adam keçi gibi inatçı birine benziyordu. Gözlerinde her şey vardı, yalnız insanlık yoktu.

— Sövdü ama! diye bağırdı. Ben sövmeye hiç gelemem.

Azamoviç güldü, sesi şimdi daha da yumuşaktı.

— Kabul! O sövdüyse biz de mi sövelim yani?

Adam uzun uzun düşündü, sonra sağ elinin parmakları burnuyla oynamaya başladı.

— Ama bu gâvurlar iyilikten anlamıyorlar hiç. Valla anlamıyorlar.

— Bence yanlış! İnsan olup da dünyada iyilikten anlamayan hiç kimse yoktur.

— Hayır, yanlış bu. Koca İmparatorluğu iyiliğimiz yüzünden batırdık biz. Yumruğa karşı biz de tekme atsaydık şimdi Yugoslavya'da yalnız kalmıyacaktık.

Delik deşik bir yüz göründü.

— Çok doğru söyledi. Ben de onun gibi düşünüyorum.

Elindeki tespihi cebine attı. Başına sardığı siyah kadife kuşağı çözdü. Herkese yüzünün sol yarısını gösterdi. Orada kulak yerine yalnız karanlık ve insana korku veren bir delik vardı.

— Bu kulağım Mariç adında bir Sırp'ın elinde kaldı.

Azamoviç şaşkınlığından bir süre konuşamadı.

— Kimdi bu Mariç? diye sordu.

Adam sağına soluna bakındı. Bir iki kere yutkundu. Zor konuşabiliyordu.

— Bir papazdı Mariç. Azgın bir papazdı, Türk düşmanıydı. Benim kızıma göz koymuştu alçak. Bir gün yolunu kestim, suratına bir yumruk attım. Bağ bıçağı ile üstüme saldırdı. Bir vuruşta kulağımı alıp götürdü. Peşini bırakmadım, bir gece kiliseden çıkarken yakaladım, başını taşla ezdim ben de. Kurbağa ezer gibi ezdim hem de. Tam onbir yıl hapis yattım. Çıktığımda Mariç'in adamları hem kızımı, hem oğlumu hem de karımı tırpanla biçmişlerdi. Ölülerini bile bulamadım onların.

Dürkoviç dayanamayıp yine ayağa kalktı.

— Sen ne diyorsun buna Azamoviç?

— Ben diyorum ki bu iş burada bitsin artık.

— Hayır hayır! Şu papazı diyorum ben.

— Bir hayvanmış o?

Dürkoviç ağlamaya başladı.

— Nasıl yaparsın Mariç bunu? Bir papaz nasıl yapar bunu? Hadi ben olsam neyse, Dürkoviç olsa neyse. Sarhoşun biri deyip geçerler. Ama sen Mariç, bir papazsın sen. Bir insanın kulağını dut koparır gibi nasıl koparırsın be!..

Bsenka şimdilik saldırılardan kurtulmuştu. Dürkoviç'in ağlamasiyle herkesin yüreği sızlamıştı. O pipolu adam bile şimdi eskisi kadar hırçın bakmıyordu. Yola çıkıldığından beri bir kale gibi daima ayakta duran muavin Muyo'nun da başı dönmüşe benziyordu. Hemen o yana seğirtti, adamcağızı okşayıp yerine oturttu. Sonra yine Mariç adlı başka bir Sırp'ın da kendi babasını öldürdüğünü söyledi. Fakat bu ikinci Mariç bir bahçıvandı ve bir tek salata alacağı yüzünden bu cinayeti işlemişti. Muyo otların arasında babasının ölüsünü bulduğu günkü gibi

sapsarı kesilmişti ve sesi acayip şekilde titriyordu.

— Babamın ve o kulağın intikamını yakında alacağım. Mutlaka alacağım.

— Al oğlum al. İstersen bıçağını da ben vereyim senin.

Konuşan Dürkoviç'ti ve hâlâ daha ağlıyordu. Azamoviç yeniden söz aldı, biraz kendine gelir gibi olmuştu.

— Hepiniz haklısınız. Ama bitsin bu iş artık burada. Savaş günlerinde yaşıyoruz. İnsanlar çıldırdı, ne yaptıklarını bilmiyorlar. Ama biz bu gidişe uymayalım. Ne olursa olsun iyilik bizde kalsın. Hele bir kadını öldürmek mertliğe yakışmaz.

Kocaman kafalı biri pis pis sırıttı. Gözlerinden ateş fışkırıyordu sanki.

— Bsenka'yı koruyorsun sen? Anlayalım yani Azamoviç?

Azamoviç ilk defa kızmıştı. Böyle namussuzluklara oldum olası gelemezdi.

— Doğru konuş. Ben kimseyi korumuyorum. Yalnız erkekçe dövüşelim diyorum.

Papaz Mariç'in kurbanı birden gürledi.

— Sen ne diyorsun be Azamoviç? Ne diyorsun sen? Erkekçe dövüşmek mi! ırpların hepsi Mariç gibi dövüşür. Ben kulağımın acısını daha unutmadım.

Azamoviç'in bakışları yorgun ve cansızdı.

— Unutamazsın da. İstesen de unutamazsın. Ben sana unut da demiyorum zaten. Yalnız burası dövüş yeri değil. Balkan'da dövüşeceğiz biz. Senin kulağının, Muyo'nun da babasının intikamını Balkan'da alacağız.

Bir genç karşı koydu.

— Hayır, her yerde dövüşeceğiz. Otobüste, evde, yolda, ağaçların tepesinde bile dövüşeceğiz. Yalnız Balkan'da değil Azamoviç.

Azamoviç yorulmuştu, kısa kesti.

— Peki, sizin dediğiniz olsun. Ben bu kadar biliyorum.

Delikanlı öne doğru bir çıkış yaptı, fakat karşısında Muyo'yu buldu.

— Otur bakalım yerine çavuş. Burada reis benim. Hızını Balkan'a sakla. Bundan sonra kim kıpırdarsa karşısında beni bulacak. Hay Allah! Devrim Mahkemesini de geçti be!

Papucun pahalı olduğunu anlayan delikanlı bir iki söylendi, sonra sustu ve yavaş yavaş yerine oturdu. Muyo bu sefer Bsenka'ya döndü.

— Hep senin yüzünden çıktı bunlar. Bir daha o haydutları sevdiğini hiç bir yerde söyleme. Başımı belâya sokacaktın az daha.

Bsenka yalnız başını salladı ve hiç sesini çıkarmadı. Arabanın yavaşladığını görünce Muyo şoföre bağırdı.

— Gazlasana Simo.

Şoför boyuna sigara içiyordu.

— Gitmiyor cenabet.

— Benzin var mı?

— Daha ful.

— Yine damarı tuttu desene?

Simo güldü.

— Yo! Önüme bir kaplumbağa çıktı da ezmeyeyim dedim hayvanı.

Muyo öfkeli öfkeli soludu.

— Ben de durunca bir şey oldu sandım birden.

Kendi kendine mırıldandı.

— Amma da çok kaplumbağa var şu Yugoslavya'da be!

Yeniden kadına döndü, sesi şimdi biraz daha yumuşaktı.

— Anladın mı Bsenka? Politika yok artık.

Bsenka yine sesini çıkarmadı, yalnız gözleri hâlâ kin ve tiksintiyle doluydu. Bu iki şey çıkmaz birer leke gibi tâ göz bebeklerinin içindeydi. İkisi de orada yapış yapıştı. Hiç bir canlıya onları oradan çıkarmak ve yerlerine daha yumuşak, daha insanca bir şeyler koymak nasip olmayacaktı belki de.

— Aman! Sta jelis kçeri!

Bsenka ağlamaya başlayan çocuğunu titreyerek göğsüne bastırdı, sonra kollarında aşağı yukarı hoplattı, memesini emmeye başlar başlamaz sustu. Ama ne olursa olduysa bundan sonra oldu. Bsenka'nın gözlerinin hırçın lâcivert rengi birdenbire soluverdi. O tırtıl yeşili bakışlarının üzerine sıcak bir ıslaklık gelip oturdu. Derken ikisi de bir yaz yağmuru gibi boşanıverdi. En sonunda yenilmişti. Belki de bir pişmanlıktan çok incinen gururunun ağırlığı altında ezilmişti. Ama ne çeşidi olursa olsun gözyaşı denen şey etkisinden hiç bir şey kaybetmiyordu. Bir düşmanda bile en güçlü silâh yine oydu. Bsenka'nın kin ve nefretinin başaramadığını iki damla gözyaşı kolaylıkla başarıvermişti. Onu öldürmek isteyenler şimdi susuyorlardı ve bir anda aradaki bütün kin duvarları yıkılıp gitmişti. Bsenka'nın ağlaması en çok Muyo'yu etkilemiş gibiydi. Babasını öldüren bahçıvan Mariç'i bile unutmuşa benziyordu. Üşenmeden iki sıra öteye atladı, kocaman elleriyle Bsenka'nın çöküк omuzlarına üç kere dostça vurdu.

— Ağlama be Bsenka. Sen de haksızsın ama.

Sesi boğazından değil bu sefer yüreğinden kopmuştu. Kuru göğsünü Bsenka'ya siper eden kadının da torbalaşmış yanakları sırılsıklamdı. Durmadan gözlerini ovuşturuyor, bir yandan da kendi kendine söyleniyordu.

— Sırp mırp, o da insan be, hepimiz insanız.

Sonra dayanamayıp bağırdı.

— Hadi pusto. Sus hadi, sus artık. Atmadılar işte. Acıdılar sana.

Bunlar olurken emektar Fiat soluya soluya yeni bir yokuşu tırmanmaktaydı. Motör arasıra patlayacakmış gibi oluyor, tavanda zıplayan tenekelerin sesleri tâ içeri kadar geliyordu. Bazen tekerleklerden biri yoldaki çukurlardan birine giriyor, o zaman korkunç bir vınlama duyuluyor, sabrı tükenen Simo yolları bozan Alman tanklarına kalayı basıyordu. Ama emektar Fiat hiç yılmıyor, bütün ümitlerini kendisine bağlayan insanları yarı yolda bırakmamaya çalışıyordu. Gökyüzünden akşamın kuru çam yaprağı rengi çekilmişti artık.

Aşağıda, uçsuz bucaksız kırların ortasında bakır çalığına benzeyen bir aydınlık ipek bir şemsiye gibi asılı duruyordu. Arasıra çamların tepe çizgisinden iri kanatlı kuşlar geçiyor, yamacın çevresini bir iki kere dolandıktan sonra biraz ilerdeki ağaçlığın içine dalıp gözden kayboluyorlardı. Yokuş büsbütün dikleşmişti. Motor durmadan vınlıyor, arabanın her yanı çatırdıyor, bazen hoplayıp yere vuruyor, arasıra da dağılıp bin parçaya bölünecekmiş gibi oluyordu. Yolcuların hiç birisinin bu sarsıntıya dayanacak gücü kalmamıştı. Bir yayık içindeki ayran gibi iki adımda bir dövülmek kolay bir şey değildi. Mide bulantısı en alışık olanlarını bile hırpalamaya başlamıştı. Elli altmış metre kadar daha yol aldıktan sonra motör boğazı sıkılan bir insan gibi bir dakika kadar boğuk böğük hırladı ve birden sesi soluğu kesildi. Şoför arabayı hemen frene bağladı, yokuş aşağı yuvarlanmasının güçlükle önüne geçebildi.

Herkesi bir korku almıştı. Muyo'nun yüzü sapsarıydı.

— İnip de bakalım şuna Simo.

— Dur be Muyo. Sen de amma acelecisin ha!

— Çalışmıyor mu yine?

— Pervane tutukluk yapıyor galiba!

— Yağlayalım biraz.

Simo duymamazlıktan geldi. Direksiyona bir yumruk attı.

— İlle bu yokuşta bir kere duruyor yahu, illa!

Muyo öfkesinden dudaklarını kemiriyordu.

— Burnumuzdan getirdi yahu. Bir daha İtalyan arabasında çalışmak mı? Allah yazdıysa bozsun.

Simo direksiyon ve pedalları kırarcasına kurcalıyor, kontak anahtarını durmadan açıp kapıyordu. Nihayet arabayı iteleyip kakalamaktan yorgun düşerek kendini koltuğuna bir ölü gibi bıraktı.

— Benzin akmıyor Muyo. Pislik memeyi tıkamış yine.

Muyo başını öfkeli salladı.

— Memesi kopsun. Adım başında üflemekten ağzım yara oldu be.

Kocaman kafasını yer yer boyaları dökülmüş tavana dayamıştı. Buna rağmen otobüsün boşluğuna zorlukla sığabiliyordu. Kalın boynu bir deveninki gibi eğrilip bükülmüştü. Muyo'nun yerinde başka biri olsaydı şimdiye kadar ya hasta olur ya da aklını oynatırdı. Kilometrelerce yolu böyle beli bükük, dizleri kırık bir durumda gitmek herkesin yapabileceği bir şey değildi. Ama Muyo o iri vücudunu çarpık çurpuk biçime sokan bu rahatsız gidişten hiç de şikâyetçi görünmüyordu. Hattâ şu anda aklında babasının katili Mariç'in olduğu bile şüpheliydi. Gözleri oyuklarından ak ak dışarı fırlamıştı. Dişleri arasında sanki bir avuç kum çiğniyormuş gibi yüzünü buruşturmuştu. Bir ayı pençesine benzeyen sağ ayağı sinirli sinirli yeri dövüyordu. Allah saklasın, biri bilmeyerek damarına basacak olsa yandığı gündü. Böyle bir ayağın vuracağı tekme insanda ne et ne de kemik bırakırdı.

— Boynu kopsun! Bu son Simo. Artık yola çıkmam bu cenabetle. ben.

Durmadan söyleniyor, arasıra küfrediyor, bir yandan da o korkunç öfkesine ayağıyla tempo tutuyordu. Yolcular korkmaya başlamışlardı. Böyle bir günde geceyi dağ başında geçirmek düşüncesi bile her birisini ölüm gibi titremeye yetiyordu. Bu açıkçası ölmek, sabaha sağ çıkmamak demekti. Alman işgalinden sonra memleketin her köşesi birer tehlike yuvası olmuştu. Her taşın arkaşından, her ağacın dibinden veya her ot kümesinin içinden bir çetnik insanı hiç acımadan, tek kelime söylemeden kurşun yağmuruna tutabilirdi. Hergün yeni ve daha korkunç hikâyeler anlatılıyordu. Bütün Yugoslavya'da rahat bir uyku uyuyabilen kimse kalmamıştı. Geceleri her evin kapısı bacası sımsıkı kapanıyor, bazı yerlerde erkek kadın, ufak yaşta çocuklar bile elde silâh sabaha kadar nöbet tutuyorlardı. Yaşamak zorlaşmış, her gün biraz daha hayvanlaşan insanlar birbirlerini aç kurtlar gibi yemeğe başlamışlardı. Sırplar'ın arasında eski devirlerin rahatlığını, Türkler'in zamanındaki insanlık ve bolluğu arayanlar her geçen günle biraz daha çoğalıyordu. Kimsenin kimseye güveni kalmamıştı. Devamlı kuşku ve korku yüzünden sinirleri ve kafaları bozulan insanoğlu kendi gölgesine bile ateş eder olmuştu. Aksi gibi Muyo'nun yüzünde en ufak bir ümit ışığı da yoktu. Kadınlar arasında neredeyse ağlamak üzere olanlar bile vardı. Şoförün içinde bulunduğu durum da hiç parlak ve gönül açıcı değildi. Bir eli hâlâ ümitsizce durmadan kontak anahtariyle oynamaktaydı. Nihayet ondan da vazgeçti. Koltuğuna yaslanıp kara kara düşünmeye başladı.

— Hadi senin dediğin olsun. Biraz nefes al bakalım!

Fiat'la konuşuyordu. İki üç kişi güldü. Bir kadın dayanamayıp bağırdı.

— Ne duruyorsunuz? Neredeyse karanlık bastıracak. Oturacağınıza inip de tâmir etmeye bakın şunu. Bizi dağ başında mı bırakacaksınız yoksa?

Simo hiç sesini çıkarmadı. Muyo sinirli sinirli soluyordu.

— Korkma teta, dedi. Evelallah şimdi gideceğiz.

Bir kaç kadının sesi birbirine karıştı, fakat en son konuşanın ne dediği iyice anlaşılmıştı. Heyecandan boğulan ve herkesin kendi kendine sorduğu, fakat cevabını veremediği can sıkıcı bir soruydu bu.

— Gideceğiz! Gideceğiz ama ne zaman?

Muyo ve yolcular arasında birden karşılıklı bir konuşma başlamıştı.

— Korkmayın, motörde hiç bir şey yok.

— Yoksa neden gitmiyoruz ya?

— Şimdi, bir dakika daha durun da rahat rahat işimizi görelim biz de.

Yaşlı bir kadının kendi gibi sesi de titriyordu.

— Yolda kalmayız değil mi oğlum?

Muyo şaşırmıştı. Dünyada en zor şeylerden biri de insanlarla uğraşmaktı.

— Yok be maykam. Şimdi hareket ediyoruz. Öyle değil mi Simo?

Simo döndü, umutsuzca başını salladı. Makina yağına bulanmış zayıf suratının insana biraz ümit veren tek yanı yalnız gözleriydi. Bakışları belirsiz bir nedenle ışıl ışıl yanmaya başlamıştı. Konuşmasıyla da bütün yolcuların korkularını birazcık da olsa dağıtmaya, her zaman olduğu gibi zor durumlarda işleri daha da zorlaştıran kadınları bir çılgınlık yapmadan yatıştırmayı başardı. Hele son sözleri herkese derin ve rahat bir nefes aldırmıştı.

— Merak etmeyin! Bu araba bizi daha dünyanın öbür ucuna bile götürür. Motörün soğumasını bekliyorum biraz.

Durdu, derin derin soludu. En arkada kavgamsı bir gürültü vardı. Onlara dönerek çirkin sesini biraz daha yükseltti.

— Yine şansınız varmış sizin. Ya Öküz Yuvan'ın arabasına düşseydiniz ne yapacaktınız şimdi? Biliyorsunuz değil mi Yuvan'ın arabasını? Eski bir şarap fıçısı ondan daha sağlamdır. Bir de sıkılmadan «Saray» koymuş adını! Ne saray ya!

Birkaç kişi içinde bulundukları sıkıntılı durumu unutarak güldü. Kalın bir çubuğun ucunda sarma sigarasını tüttüren, yanaklarını kıl bürümüş bir Arnavut'un öksürüklü sesi bütün gürültüyü bir anda bastırdı.

— Ne domuzdur o Yuvan! Ne gâvur postudur o! Ben onun Saray'ı ile bakkala bile gitmem be.

Üst dudağının yarısı kopuk, uzaktan bakınca daima bir şeylere gülüyormuş duyusunu veren siyah gömlekli biri Arnavut'un sözünü yarıda kesti.

— Fiyatları da çok pahalı. Tutturabildiğine bilet satıyor namussuz.

Makine tamircisi olduğunu söyleyen kel kafalı başka biri sanki nutuk söyleyecekmiş gibi sağına soluna bakarak ayağa kalktı.

— Yuvan karaborsacılık yapıyor. Çok zenginledi şimdi. Geçenlerde iki katlı yeni bir ev satın almış. Savaş çok işine yaradı gâvuroğlunun. Yedek parça bulunmadığı için bütün arabalar yatıyor, Yuvan da paraları topluyor. Akıllı nâmussuz, çok akıllı. Savaş başlar başlamaz hemen yedek bir motör almış. Biri bozuldu mu ötekini takıyor hemen. Yuvan'la bu yollarda benim diyen yarışamaz.

Simo küplere bindi.

— Ne yarışamaz? Benim Besmelem yeter Yuvan'a be. Dua et ki benim arabama düştün sen. Yuvan'a kalsaydın daha yarın sabah bile buraya zor gelirdin.

Orta sıralarda oturan, hâlâ heyecan ve korkusunu yenememiş bir kadın kendi kendine dövünmeye başladı.

— Ah! İçime doğmuştu zaten. Yollarda kalacağım içime doğmuştu valla.

Simo sinirinden çatlayacakmış gibi oldu.

— Korkma, içine yanlış doğmuş senin. Ben o Yuvan gâvuru değilim. Karaborsacı hiç değilim. Bütün Taslıca bilir beni. Ben bugüne kadar yolda hiç bir yolcumu bırakmadım. Bugüne kadar da hak yemedim. Ben Yuvan değilim. Bana İsmail Helâloviç derler. Götüremezsem sizi yerinize hepinizin bilet paralarını geri vereceğim.

Arnavut yine ortaya çıktı.

— Para değil yahu! diye bağırdı. Senden para isteyen kim şimdi?

Simo güçlükle nefes alıyordu, yüzü bir insan yüzü olmaktan çıkmıştı.

— Ne ya? Başka ne diyeyim yani?

Azamoviç araya girdi.

— Yok canım! dedi. Paranın lâfı mı olur böyle günde?

— Öyleyse neye mırıldanıp duruyorlar?

— Çetnikler! Burada kaldık mı gece hepimizi öldürebilirler de ondan.

Bu sözlerle herkes bir ölüm sessizliği içine gömülmüştü. Bereket versin Muyo soğukkanlılığı ve konuşmasiyle herkesin içinde çöreklenen o amansız korkuyu biraz olsun dağıtmayı başardı. Fakat aradan bir saniye bile geçmeden başka bir kadın ortaya çıktı ve ağlamaklı sesiyle bütün yolcuları yeniden heyecana boğdu.

— Daha soğumadı mı şu motör? Gideceğiz gideceğiz diyorsunuz bir şey bile olduğu yok. Çocuk gibi oyalayıp durmayın bizi, doğruyu söyleyin de bilelim.

Simo derin bir «Of» çekti.

— Şimdi gideceğiz, bir dakika daha sabrediver abla.

— Biraz su dökseniz şuna da çabuk soğusa olmaz mı?

— Dur abla! N'olursun dur biraz. Ha motor ha insan! Kızdı mı kolay kolay soğumaz.

— Hay Allah! Hay Allah'ım hay! Keşke trenle gitseydim. Ne yaparım şimdi bu dağ başında kalırsak. Çocuklarıma kim bakar sonra benim?

Şoför irkildi, küfretmemek için kendini zor tutuyor gibiydi.

— Hiç merak etme abla. Ben seni trenden daha çabuk evine götüreceğim. Bugüne kadar hiç kimseyi yolda bırakmadım ben. Sen söyle, öyle mi Muyo?

Muyo kocaman ayağını yere vurdu, dudaklarında tütün sarısı bir gülüş vardı.

— Bırakmadık, hiç kimseyi bırakmadık. On yıldır yolcu taşıyoruz, daha bir kere lastiğimiz bile patlamadı. Kaç kere Öküz Yuvan'ın Saray'ından dökülenleri yollardan biz topladık. Hadi Simo, gazlayıver de şunu karanlık bastırmadan gidelim artık.

Şoför hemen harekete geçti. Kontak anahtarını çevirdi, gaza bastı, direksiyonu yumrukladı. Motör susmakta inat ediyordu.

— Hay Allah! N'oldu bugün sana be?

Muyo dudak büktü, gözleri apacı bakıyordu şimdi.

— N'olacak? O da bizim gibi yollarda gide gele yaşlandı artık. Ben sana bir şey söyleyeyim mi Simo?

— Söyle bakalım. Sen de söyle de içinde kalmasın.

— Bu arabadan bize hayır yok artık.

— Yok mu? Sen bari böyle deme Muyo. Herkes de bir şey oldu sanacak.

— Motörü bir elden geçirtelim en iyisi. İki adımda bir bu çekilmez yahu.

Simo kesik kesik soludu.

— Yahu, ne çabuk unuttun? Daha geçen gün aynı yerde tutukluk yapmadı mıydı? Sonra tıkır tıkır saat gibi nasıl işlediydi?

Muyo dudaklarının arasına bir sigara sıkıştırdı.

— Vallahi ben bıktım artık. Taslıca'ya gelince Remziç'e bir baktıralım şuna. Bu cenabetin dilinden anlarsa o anlar.

Şoför fren koluna bir tekme attı. Araba birden kurtuldu, aşağı doğru gitmeye başladı. Otobüsün içinde acı bir çığlık koptu. Bereket ver-

sin Simo çabuk davrandı, arabayı soldaki uçuruma yuvarlanmadan yeniden frene bağladı.

— Ben de bıktım. Ben senden daha çok bıktım. Bu yetmiyormuş gibi bir de şimdi başıma Almanlar çıktı. Adım başında arabayı durdurup arama yapıyorlar. Motörü onlar bozdu. Kaymakam bozuntusu Bruno'nun adamları da elimden ehliyetimi almaya kalktılar. Neymiş? Bu sesler kulaklarına hoş gelmiyormuş. Şimdi senin kafana bir tane...

Simo hem konuşuyor, hem de bir elden motörü çalıştırmaya çalışıyordu. Canının sıkıntısından deliye dönmüştü. Gözü kimseyi görecek halde değildi. Bütün yolcular susmuş, iki arkadaş arasında biraz sert başlayan bu konuşmanın nereye varacağını merak ve heyecanla bekliyorlardı. Nihayet Azamoviç araya girdi, ikisini de yatıştırdı. Simo alnında biriken ter damlalarını bir bezle sildi, dudaklarının arasında yapışıp kalan sigara izmaritini camdan dışarı tükürdü, yeni bir tane yakıp bir kere daha kontak anahtarına yapıştı. Ümitsizliğin bütün yolcuları kırıp geçirmeye başladığı bir anda motör bir kere homurdanır gibi oldu, sonra tekrar durdu, herkesin sevinci kursağında kaldı.

Muyo'nun yüzünün yarısı gülüyor, yarısı da ağlıyor gibiydi.

— Alay ediyor bizimle! dedi. Vallahi alay ediyor.

Sigarasından bir nefes çekip yolcuların başları üstünden kapıya doğru seğirtti. Bir sıçrayışta kendini dışarı attı. Simo da freni kontağı bırakıp hemen arkasından gitti. Birlikte motörün kapağını açtılar, distribütörle bujileri yokladılar. Şarj konjektörüne ve dinamoya baktılar. Birkaç vidayı sıkıştırdılar. Bir dakika sonra motör tıkır tıkır işlemeye başladı. İkisi de çabucak arabaya atladılar. Simo yerine geçip freni çözdü, arka arkaya gaza bastı. Emektar Fiat yaşlılığından beklenmeyen bir çeviklikle ileri fırladı, akşamın alaca karanlığı içinde yavaş yavaş gözden kaybolmaya başlayan yolu soluya soluya çıkmaya başladı. Yolcular sevinçten deliye dönmüşlerdi. Aralarında motörün bir daha böyle soğuk ve tehlikeli bir şaka yapmaması için dua edenler bile vardı. Fakat çok geçmeden karşılarına ikinci bir yokuş çıktı: Zavallı Fiat'ın birincisinden daha dik görünen bu yokuşu kesilmeden çıkabileceği çok şüpheliydi. Tepeyi aşmasına yüz metre kala bir iki kere daha duracak gibi oldu. Bu durum herkesin yüreğini bir kere daha hoplattı. Allah'tan korktukları başlarına gelmedi. Emektar Fiat, kollarını sıvadı, canını dişine takıp arabayı bütün içindekilerle birlikte bir iki kere öne arkaya salladı. Bir solukta yokuşun öbür tarafına kendini dar attı.

— Kurtulduk, bundan sonrası kolay artık.

Muyo'nun bu müjdesi yolcuların arasında bir bayram sevinci yaratmıştı. Bu sefer erkekler sigaralarını keyiflerinden yakmışlar, bazı

gençler ıslıkla eski bir Türk türküsünü çalmaya başlamışlardı. Kahkahalar, gülüşmeler, şakalar otobüsün içini bir panayır meydanına çevirmişti. Bsenka artık tamamen unutulmuştu. Onunla ilgilenen tek bir kişinin bile kalmadığı kesinlikle söylenebilirdi.

Yokuşun aşağısına gelince Simo büyük bir meydana savaşı kazanmış bir komutanın dağları deviren sesiyle yolculara bağırdı.

— Hani, nerdeler onlar? Yolda kalacağımızı söyleyenlerin neden sesleri çıkmıyor şimdi? Ben size söyledim ama inanmadınız bana. Bu araba benim altımda oldukça çetnikler benim gölgeme bile yetişemez. Bir Öküz Yuvan da gidecek bu yollardan. Yalnız ben kalacağım, bir ben kalacağım, bir ben.

Katıla katıla güldü, direksiyonu şehvetle öptü.

— Hadi bakalım kızım, yolun açık olsun.

Bu duaya yolcular da katıldı, korku yerini başıboş bir sevince bıraktı. Artık ufuklar iyice gözden silinmişti, her tarafa mavimsi bir duman çöküyordu. Bütün gökyüzü daha bomboştu, toprak acayip bir bekleme sessizliği içindeydi. Fakat neredeyse yıldızlar uçsuz bucaksız gök kubbeyi üçer beşer delecekler, bir akşam önceki yerlerine geçip dünyamıza bıkıp usanmadan yine göz kırpmaya başlayacaklardı. Nitekim bu bekleyiş çok uzun sürmedi. Bir kız kadar güzel, parlak ve iri bir yıldız sanki geç kalan bu yolculara ışık tutmak istiyormuş gibi ufkun beş on metre kadar yukarısına gelip yerleşti, oradan elmas bir kolyenin en iri taşı gibi ışıldamaya başladı. Emektar Fiat ta coşmuş da coşmuş, kendilerini selâmlayan o yıldıza giden yolda bütün engelleri aşıyordu. Hiç kimsenin sevincine diyecek yoktu ve durmadan ıslık çalan Simo Fiat'ı dizginlemekte sanki güçlük çekiyordu. İkinci bir yıldız ışımadan Azamoviç yerinden kalktı, halkın Kar Geçiti dediği yerde şoföre durmasını söyledi. Çivi paketini eline aldı, yolcuların arasından kendine güçlükle yol bularak ön çıkış kapısına gelip durdu. Herkese ayrı ayrı vedâ etti ve hepsine iyi yolculuklar diledi.

Pipolu oturduğu yerden seslendi:

— Seni görmek istersem nerede bulabilirim Azamoviç?

Azamoviç başını çevirip sesin geldiği tarafa baktı. İyice esmerleşen havanın içinde adamın yüzü güçlükle seçilebiliyordu.

— Beni görmek istersen mi?

— Evet!

— Selmanoviçler'in çiftliğini biliyor musun?

— Bilmez olur muyum hiç!

— Ben oradayım işte.

— Yâ!

— Gelirsen sevinirim.

— Selmanoviçler'in çiftliği ha?

— Evet, ne zaman gelsen beni orada bulabilirsin.

Bu sırada Simo tavan lâmbasını yakmış, alaca karanlığın içine süzülen limon sarısı titrek bir ışık Selmanoviçler'in adı duyulur duyulmaz arabanın içine birdenbire çöken sessizliği büsbütün arttırmıştı. Bunun bir nedeni vardı. Kulaktan kulağa başlayan fısıldaşmalar her şeye rağmen bütün Yugoslavya'da Selmanoviçler'in hâlâ sevilmekte olduklarını, ünlerinden hiçbir şey kaybetmediklerini gösteriyordu. Hele çetnikler'in Türkler'e karşı giriştikleri amansız savaş başladıktan sonra bu en eski ve köklü Türk ailesinin adı Boşnaklar'ın ve Arnavutlar'ın bile dilinden düşmez olmuştu. En çok sözü geçen Rıza Selmanoviç'ti. Günün birinde onun vereceği bir işaretle bütün Türkler silâha sarılabilirdi. Neniç'le Mihailoviç'in en çok korktukları düşman Nazi veya Faşist orduları değil, bu Selmanoviç denilen aileydi. Tarih boyunca eksile eksile topu topu birkaç kişi kalmışlardı, fakat anavatandan kopup ortada kalan Türkler'in sonsuz bir ümit ve cesaret kaynağıydılar. Selmanoviçler'de babadan oğula kalma anlatılması güç bir şey vardı. Selmanoviç adını taşıyan kim olursa olsun güçlü dev bir mıknatis gibiydi. Bütün ailenin kolları çevrelerindeki her şeyi hemen kendilerine çekiveriyorlardı. Her Türk, her müslüman daha ana rahmindeyken onların etkisine kapılıyor, alacak verecek meselelerinde bile kendileri yerine Selmanoviçler karar veriyordu. Selmanoviçler bir iman, bir bayraktı. Osmanlı Türk egemenliği sona ermişti, fakat Selmanoviçler bütün baskılara rağmen Yugoslavya'nın her köşesinde bunu hâlâ devam ettiriyorlardı. Gelmiş geçmiş Sırp hükümetleri onlara karşı daima saygılı olmak zorunda kalmışlar, hoşlarına gitmeyecek bir kararı almaktan her zaman kaçınmışlardı. Hele Kral Aleksandr koyu Türk düşmanlığına rağmen Selmanoviçler'le dost geçinmeye daima dikkat etmiş, bu şekilde saltanatına bir çeşit garanti sağlamıştı. Yugoslav meclislerine giren Türk milletvekillerinin bir çoğu Rıza Selmanoviç'in seçtiği veya seçtirdiği adamlardı. Selmanoviçler isterse taşı bile milletvekili yapabilir sözünün Türkler arasında dilden dile dolaşması boşuna değildi. İşgal altındaki Yugoslavya'da bile Selmanoviçler yine el üstündeydi ve bütün müslümanlar arasındaki bağlılık ta hatırı sayılır bir güç olarak kendini göstermeye başlamıştı. Çetnikler bu kuvvete çatmaktan çekiniyorlardı, fakat onu ortadan kaldırmak için de gizliden gizliye plânlar hazırladıkları herkesçe biliniyordu. Bu bir ölüm kalım savaşı olacaktı ve Neniç'le Mihailoviç'in bu çatışmadan kârlı çıkacakları şimdiden kesinlikle söylenemezdi. Üstelik ortada bir de Almanlar vardı. Hitler ordularına Türkler'e karşı dikkatli olmalarını emretmişti. Bu da Selmanoviçler'in gücünü bir kaç misli arttırıyordu. Ne olursa olsun Rıza Selmanoviç ken-

dini bilen adamdı. Bugüne kadar da özellikle Almanlar'ın yanında görünmemişti. Bu hesaplı davranışı Türkler'den başka baş düşmanları olan Sırplar'la Hırvatlar arasında bile bir çeşit sevgi uyandırmıştı... Kısacası Selmanoviçler'in ünü her geçen günle biraz daha artıyordu. Selmanoviçler'in adı duyulur duyulmaz işte bunun için otobüsteki bütün yolcular heyecanlanmıştı, Azamoviç'e bir mucizeyle karşılaşmış gibi bakmaya başlamışlardı. Yani o da bir Selmanoviç demekti, güzel konuşmasiyle mucize değilse bile ona yakın bir şey olduğunu göstermişti. Hâlâ herkesin gözleri ondaydı. Bütün ıslıklar, şarkılar durmuştu. Şoför bile onu daha iyi görebilmek yüzünden arasıra direksiyonu elden kaçıracakmış gibi oluyordu. Bütün yolcuların içinde Azamoviç'le ilgilenmiyen bir tek kişi vardı, o da Bsenka'dan başkası değildi. Altın saçlı başı emzirdiği çocuğunun üstüne düşmüştü. Sarı lâmba ışığının altında yüzünün bir kısmı solgun ve hafifçe ıslakmış gibi görünüyor, zaman zaman koynunda bir şeyler arayan çocuğunun ufacık elini ateşli ateşli ateşli öpüyordu. Araba bütün hızıyla gidiyor, açık camlardan içeriye bahar yağmurlarından sonra duyulan bir toprak ve taze yonca kokusu doluyordu. Kar Geçiti'ne çok bir şey kalmamıştı. Yol dümdüzdü, akşamın içinde ince uzun bir şerit gibi uzanıp gidiyordu. Yolcular sanki söz birliği etmişler gibi hep bir ağızdan yeniden ve gürültülü bir şekilde konuşmaya başlamışlardı. Hemen hemen herkes sigara içiyordu. Muyo'nun başı tavana dolan dumanın içinde arasıra kayboluyor gibi oluyor, sonra yeniden meydana çıkıyordu. Araba bir süre böyle dümdüz gittikten sonra sık bir ağaç tünelinin altından geçti. Simo direksiyonu sağa kırdı. Burada yol ikiye ayrılıyordu. Fakat her ikisi de aşağı yukarı aynı köy ve şehirlerden geçtiğinden Fiat en kestirme olanının üstünde yoluna devam etti. Sol yanda büyük bir su birikintisi yeni doğmuş bir ay gibi parlıyordu, onun arkasında da upuzun bir kaç ağaç vardı. Biraz sonra yolun hemen kenarında yüksekçe bir kaya yığını belirdi. Yol oradan kıvrılıp kayalığın arkasına dönüyordu. Birden kulakları sağır eden bir gürültü koptu. Bir kurşun ıslık çalarak arabanın üstünü sıyırdı. Sağdan soldan ateş yağmuru başladı, kurşunlardan biri ön camı paramparça etti. Simo hemen arabayı durdurdu, kendini Azamoviç'in bulunduğu köşeye attı.

— Çetnikler! diye bağırdı. Çetnikler pusuya düşürdü bizi.

Bütün yolcular birbirine girmişti. Hiç kimse ne yapacağını bilmiyordu. Kadınlar ve çocuklar ağlamaya başlamışlardı. Muyo arabanın içinde sağa sola koşuyor, belki de saklanacak bir yer bulmaya çalışıyordu. Kendini savunmak için herkes eline bir şey geçirmişti. Bazıları da oturdukları koltukların arka demirlerini koparmaya uğraşıyorlardı. Fakat bunların hiçbiriyle çetniklere karşı koymak mümkün değildi, yum-

ruklar da bir işe yaramazdı. Çünkü çetnikler bütün işlerini silâhla görüyorlardı, yürekleri de bir taş gibi katıydı. Baskını yapıyorlar, arkalarında yalnız mezarlıklar bırakıyorlardı. Canının bağışlanması için bir yalvaran olursa kafasına ilk kurşunu yiyen o oluyordu. Karşı koymaya kalkışacak olursa bu hareketi cezasız bırakmıyorlar, en ilkel ve korkunç işkenceleri gülerek uyguluyorlar, tırnak söküp veya çok keskin bir bıçağın sipsivri ucuyla kurbanlarının sırt derisini soyuyorlar, bazen de insanın en olmadık bir yerine şiş sokuyorlardı. İlk kurşun patlar patlamaz bütün yolcuların bu yüz kızartıcı ve insanın tüylerini diken diken eden işkence sahneleri hatırlamış olduklarına hiç şüphe yoktu.

Pipolu adam bir çılgın gibi bağırmaya başlamıştı.

— Dövüşeceğim, sonuna kadar dövüşeceğim. Köpeklere teslim olmıyacağım.

Muyo konuşma arasında karşılaştığı her insana tabancası olup olmadığını soruyordu. Elinde kocaman bir odun parçası vardı, onunla bir şeyler yapabileceği çok şüpheliydi. Ötekiler çılgınlar gibi boşu boşuna dövünüp duruyorlardı. Bir kadın korkudan yarı yarıya delirmiş, kendi kendine hiç durmadan gülmeye başlamıştı. Zavallıyla hiç kimse ilgilenebilecek durumda değildi, herkes kendi canının derdine düşmüştü. Bir kurşun daha atıldı, bu sefer bazı kadınlar kendilerini kanapelerin altına attı. Bu can pazarında soğukkanlılığını kaybetmeyen bir kişi vardı, o da Azamoviç'ti. Olduğu yerde duruyor, başına gelecekleri insanlarda çok ender olarak görülen bir soğukkanlılıkla bekliyordu. Bu sırada kayalığın arkasında hareket eden bir takım karaltılar belirmişti. Haydutların her taraftan arabayı çember içine almaya çalıştıkları anlaşılıyordu. Bunlar nedense birden saldırmamışlardı. Belki de ilk önce yolcuların karşı koyup koymayacaklarını anlamak istiyorlardı. Ölüm her saniye biraz daha yaklaşıyordu. Gölgeler şimdi daha da belirli bir hale gelmişti. Tam bu sırada hiç kimsenin beklemediği bir şey oldu. Şimdiye kadar en ufak bir şaşkınlık ve heyecan göstermemiş olan Bsenka kollarında salladığı çocuğunu oturduğu yere bırakıp ayağa kalktı, yüzünü yolculara döndü. Gözleri anlamsız bir sevinçle bıçak gibi parlıyordu. İlk önce Sırpça en ağır küfürleri savurdu, sonra kin ve nefretini kusmaya başladı.

— Köpekler, hayvanlar, hepinizi geberteceğiz. Derilerinizi yüzeceğiz hepinizin. Pis Türkler Neniç'le Mihailoviç'e sövmek nasıl olurmuş göreceksiniz şimdi. Korkaklar. Yugoslavya'yı Almanlara siz sattınız. Hepiniz katilsiniz, canavarsınız hepiniz. Hadi, ne duruyorsunuz, öldürsenize beni.

Olduğu yerden pipolunun suratına iki kere tükürdü.

— Uşak, domuz çobanı, o pis piponu gözüne sokacağım şimdi senin de.

Durdu, dışarı bir göz attı, avazı çıktığı kadar haykırdı.

— Yaşasın Yugoslavya! Kahrolsun Almanlar! Kahrolsun Türkler.

Hiç kimse sesini çıkarmaya vakit bulamadan arabanın bütün kapıları tekmelerle açıldı, tepeden tırnağa silâhlı dört insan azmanı içeri daldı. Adamlar insandan çok yırtıcı birer hayvana benziyordu. Hepsinin başında kalpağa benzer siyah bir başlık vardı. Kapkara bir sakal yılışık bir sarmaşık gibi bütün yüzlerini kaplamıştı. Yalnız hırçın hırçın bakan gözleriyle burunları, bir de kulakları meydandaydı. Göğüsleri çaprazlama mermiyle doluydu ve hepsinin parmakları tetikteydi. Ön kapıyı tutan şişman ve orta boylusu yolcuların karşısına dikildi. Bembeyaz dişleriyle avının üstüne atılmaya hazırlanan bir canavar gibi sırıttı.

— Kimse kıpırdamasın! Ne dersek onu yapın.

Türkçe konuşmuştu. Yolcuların arasında bir dalgalanma oldu. Bazı kadınlar korkudan ağlamaya başlamışlardı.

Yüzünde derin bir yara izi olan ve arka tarafı tutan arkadaşı emretti:

— Bütün paralarınızı çıkarın. Çabuk olun diyorum size.

Üçüncüsü kalpağını ensesine devirdi, yolcuları dolaşmaya başladı.

— Hepinizi arayacağız. Parası olup ta saklayan olursa yandı, onu iki kere öldüreceğiz. Hadi, beyninizi patlatmıyayım şimdi. Köpek oğlu köpekler.

Dördüncüsü, aşağılık ve hayvanlıkta ötekinden geri kalmadı.

— Gık diyeni gebertirim ha. Saatlerinizi de verin. Hadiii!

Birden Simo'ya döndü.

— Bana bir torba getir. Hadi lan. Bak hâlâ duruyor teres.

Şoför korku dolu gözleriyle sağa sola baktı. Emre uymaktan başka yapacak bir şey yoktu. Ayağa kalktı, kanapelerden birinin altından torbaya benzer bir şey bulup çıkardı, tüfeğinin namlusuyla kendisini izleyen adama elleri titreyerek uzattı. Haydut hiç memnun olmamıştı. Önce Simo'nun yüzüne tükürdü, sonra çuvala bir tekme savurdu.

— Ne kadar ekmek varsa bunun içine doldur! diye bağırdı. Kımılda lan. Beynini patlatmıyayım şimdi.

Simo hemen harekete geçti, korkudan sapsarı kesilen ve elindeki odunu bir köşeye fırlatan Muyo'yu kendisine yardıma çağırdı. İçerde büyük bir faaliyet vardı. Yiyecekler torbaya, saatler, küpeler, kolyeler, bilezikler ve paralar kalpağa doluyordu. Sıra sonra sigara ve kibritlere geldi. Kuş uçurmuyorlardı. Bsenka bir ölü gibi susuyordu, sevinci yarıda kalmıştı. Kolundaki tek bileziğini çıkarıp vermemezlik edemedi.

Koynunun aranmasına da engel olamadı. Yalnız o değil, hiç kimse gık diyememişti. Herkes nesi varsa ceplerinin tozuna varıncaya kadar kalpağın içine boşalttı. Neden sonra gelenlerin çetnikler değil fakat Arnavut çeteleri oldukları anlaşıldı. Soygun tamamlandıktan sonra bütün yolcular arabadan indirildi, yolun kenarında tek sıra oldular. Azamoviç ortalara düşmüştü, elindeki çivi paketine dokunan bile olmamıştı. En kısa boylusu Türkleri, Boşnakları, Arnavutları bir yana, Sırp ve Hırvatları da ayrı bir yere topladı. Sonra dördü kafa kafaya verdiler ve müslümanların neyini aldılarsa hepsini geri verdiler. Paraları toplayan bir arkadaşiyle birlikte Sırp ve Hırvatları önüne kattı, kayalığın arkasına doğru yürümelerini emretti. Karanlık iyice bastırmıştı yolda giderken.

Bsenka'nın kucağındaki çocuğu yeniden bağırmaya başlamıştı. Bu onun belki de son ağlayışıydı.

Reisleri olduğu anlaşılan o hayvan görünüşlü adam birden durup yeri tekmeledi:

— Sustur şu piçini! Sustur şunu be.

Kadın olmasına rağmen başı dimdik yürüyen Bsenka emri dinlememezlik edemedi. Memesini çıkardı, belki de son defa olarak çocuğunu emzirmeye başladı. Bu manzara, geride kalan bütün Türk kadınlarına çok dokunmuştu. Bsenka'nın canını bağışlamaları için hep birlikte adamlara yalvarmaya başladılar.

— N'olur, bırakın onu! Acıyın ona, bir şey yapmayın ona!

— Zavallı Bsenka, zavallı!

— Aman Allahım, yapmayın, n'olursunuz!

Buna benzer yalvarma yakarmalar birbirini kovaladı, fakat hiçbirini duyan bile olmadı. Herkes Bsenka'nın küfür ve hakaretlerini birden unutmuştu. Kafile gittikçe uzaklaşıyordu, ölüme gidenlerin yolu dolduran küçük taşların üstünde çıkardıkları ayak sesleri boşlukta çın çın ötüyordu. Bsenka sıranın en önünde hâlâ hiç irkilmeden yürüyordu.

Çetecilerin ikisi Türkler'i beklemek için kalmışlardı. Pipolu adam birden öne fırladı, ekmek torbasının yanında durana yalvarmaya başladı:

— Allah hakkı için şunları kurtarın. Hepsi iyi insanlar onların. Hiçbirinden kötülük görmedik. Yola çıktıktan sonra iki çetnik'in baskınına uğradık. Bsenka kurtardı bizi onlardan. O çocuğu olan kadın. N'olur, arkadaşlarınıza söyleyin de bağışlasınlar onları!

Bu sözlerin adamın üstünde hiçbir etkisi olmamıştı. Azamoviç yardıma koştu, sesi adamakıllı titriyordu.

— Hepimiz müslümanız, din kardeşiyiz hepimiz. Yakında biz de Balkan'a çıkacak, çetniklere karşı sizinle omuz omuza çarpışacağız.

Sizler haydut değil, birer kahramansınız. Câni değilsiniz siz. N'olur, şunları kurtarın. Siz söylerseniz arkadaşlarınız onları öldürmez belki. N'olur, hadi koşun, elinizi boş yere kana bulamayın.

Kadınlar da ağlayıp yalvarmaya başlayınca adamlardan biri daha fazla dayanamadı. Dağlar onu taşlaştırmıştı ama kalbini basan karanlığın içinde yine de ufacık bir kıvılcım kalmıştı. Arkadaşına kalanların hepsini arabaya bindirmesini söyleyerek koştu, karanlığın içinde yüz adım sonra gözden kayboldu. Fakat çok geç kalmıştı. Arka arkaya bir kaç silâh sesi duyuldu, peşinden bir takım insan çığlıkları havaya yayıldı. Dayanılmaz bir üzüntü içinde hepsi arabaya binip yerlerine oturdular, fakat yanlarında gözcü olarak kalan çeteci, şoföre hareket emrini vermedi. Parmağı silâhının tetiğindeydi, her an ateş edebilirdi. Büyük bir soğukkanlılıkla öteki arkadaşlarının gelmesini bekledi. İki silâh sesi daha duyuldu, sonra arkası kesildi. Otobüste bir çok boş yer vardı. Bsenka'nın oturduğu yerde, giderken almayı unuttuğu yünden örme el çantası duruyordu. Otobüsün önündeki camın yarısından fazlası kırılmıştı, oradan yıldızlı bir gök parçası içeri bakıyordu. Adam cam kırıklarını çiğneyerek sıraların ortasına geldi, gözlerini yolculardan ayırmıyarak bir sigara yaktı.

— Tek bir Sırp, tek bir Hırvat kalmayıncaya kadar çarpışacağız. Bu memleketten biz değil onlar gidecek. Neniç ve Mihailoviç'i de bir gün kıskıvrak yakalayacağız bu dağlarda. Hiç biri elimizden kurtulamıyacak. Onları bir tavuk gibi geberteceğiz. Türkleri, Boşnakları, Arnavutları öldürmenin hesabını soracağız onlardan, soracağız.

Azamoviç'in ölümden kurtulmuş olmanın sevincini bir türlü duyamadığı on yaş birden çökmüş gibi görünen yüzünden belliydi.

— Ne zamandan beri Balkan'dasınız? diye sordu.

Adamın bakışları buz gibi soğuktu.

— Doğduğumuzdan beri! Ama bu sefer hep beraber olacağız.

— Yaşayın.

— Yaşayacağız.

— Rıza Selmanoviç'i tanır mısın?

— N'olacak?

— Hiç, sordum.

— Rıza Selmanoviç mi dedin?

— Evet!.

— Bilmiyorum, kes dırıltıyı sen de.

Bu sorular adamı sinirlendirmişe benziyordu. Gözlerini ne yapacağı belli olmayan yırtıcı bir hayvan gibi kısmıştı. Tüfeğinin soğuk namlusu Azamoviç'in tam kalbini gösteriyordu. Birden döndü, parmakları arasında sigarasını bastırıp söndürdü, kapı tarafına koşup dışa-

rıyı dinledi. Sonra kapıyı boydan boya açtı. Gözlerini karanlığın içine dikti. Görünürlerde hiç bir şey yoktu, fakat adım sesleri gittikçe yaklaşıyordu. Tüfeğini omuzladı, belirsiz bir noktayı nişanlayıp bekledi. Yıldızlar gökyüzünü delik deşik etmişti. Bazıları çok parlak, bazıları da sönmek üzere olan bir mum alevi gibi kırmızıydı. Bir dakika sonra üç adam karanlığın içinden birer birer meydana çıktı. Hiç beklenmedik bir anda Bsenka kucağında çocuğuyla içeri girdi. Cam kırıklarının üstünden yürüyerek yerine geldi. Hiç kimseye bakmadan çantasının bulunduğu sıraya oturdu. Mışıl mışıl uyumakta olan çocuğunun üstüne kapanıp sessiz sessiz ağlamaya başladı. Kadının arkasından reis içeri atladı. Nefes almaktan çekinen yolcuların önüne gelerek her birini ayrı ayrı ve uzun uzun süzdü. Bakışları her zamankinden daha korkunçtu, sanki çatacak bir bahane arıyormuş gibiydi.

Gürültülü ve boğuk bir sesle sordu.

— Aranızda başka Çaçak var mı?

Herkes birbirine baktı, fakat hiç kimse ağzını açıp cevap vermek cesaretini gösteremedi.

— Başka Çaçak yok mu aranızda?

Herkesin yerine Azamoviç cevap verdi.

— Yok, hepimiz müslümanız.

Reis ayrı ayrı yeniden herkesi gözden geçirdi, geri geri yürüyüp ağlamakta olan Bsenka'nın önünde durdu.

— Ne ağlıyorsun be Çaçak? diye gürledi. Ne ağlayıp duruyorsun daha? Eğer susmayacaksan söyle de seni hemen susturayım.

Bsenka'nın hıçkırıkları ister istemez kesildi. Reisin Çaçak dediği Sırbistan'da çok kişinin adını bile duymadığı bir yerdi. Draja Mihailoviç burada doğmuştu. General Alman saldırısından sonra Hersek'te komuta ettiği sahil muhafaza kıt'asının başına geçip Bosna dağlarının Ravna Gora bölgesinde Çetnik örgütünü kurup kendisine ün kazandıran kavgasına başlayınca Çaçak birden bire dillerden düşmeyen bir yer oluvermişti. Mihailoviç'i tutanlara bir çokları kısaca Çaçak demeye başlamıştı. Çaçak Türk, Boşnak ve Arnavut düşmanı demekti. Herkes kadar Bsenka da bunu biliyordu. Korka korka başını kaldırdı, sırsıklam gözleriyle adama acı acı baktı.

— Sustum, dedi. Sustum işte.

Sesi hıçkırıkları arasında boğuldu, başı yavaş yavaş yeniden önüne düştü. Durmadan dişlerini gıcırdatan reis korkudan dilini yutan Simo'ya çabucak direksiyon başına geçmesini işaret etti, Bsenka'nın omuzları üstünden gözlerini tekrar yolculara çevirdi.

— Ötekilerini de öldürmeyecektik. Onları yalnız korkutmak istemiştik.

Muyo'nun yanında duran arkadaşı sözünü kesti.

— Sövdüler! dedi. Yaşasın Draja diye bağırdılar. Biz de onları Bosna'ya gönderdik. Şimdi yaşasınlar bakalım.

Reis öfkeli öfkeli başını salladı.

— Bu yoldan bir daha geçeceksiniz. Kulağımıza bir şey gelirse sizden bileceğiz. Duyduk duymadık demeyin sonra.

Bsenka'yı tüfeğinin ucuyla dürttü.

— Sana söylüyorum Çaçak!

Bsenka başını kaldırıp baktı.

— Söylemem! dedi. Hiç bir şey söylemem ben.

Reis bağırdı:

— İstersen söyle. Elbet bir daha görüşürüz seninle.

— Hayır, söylemem.

— Sen bilirsin Çaçak.

Bir çekirge gibi şoförün yanına sıçradı.

— Biz ateş etmeden gaza basma! Anladın mı?

Simo verilen emre uyacağını bildirdi. Dört adam arabadan çarçabuk indi, yerde bıraktıkları torbalarını alıp koşmağa başladılar. Biraz sonra karanlık onları birer birer yuttu, patiska bir çarşaf gibi serin gecenin içinde durmadan göz kırpan yıldızların sesinden başka bir şey duyulmaz oldu. Aradan belki on dakikadan daha fazla bir zaman geçti, çok uzaktan geceyi yırtan bir kurşun sesi duyuldu. Simo hemen arabayı gazladı.

— Gidiyoruz! dedi. İnşaallah bu sondur.

Azamoviç telâşla sağa sola bakındı.

— Dürkoviç! diye bağırdı. Dürkoviç'i unuttuk.

Bir sessizlik oldu, bütün gözler boş yere Dürkoviç'i aradı. Pipolu adam oturduğu yerde sessiz ağlıyordu.

— Onun yerine keşke beni öldürselerdi! dedi.

Bsenka'nın yüzü ıpıslaktı.

— Çok yalvardı, dedi. Ama dinlemediler.

Kar Geçidi çabucak arkada kalmıştı, yükü hafifleyen araba yıldızların aydınlattığı yolda soluya soluya ilerliyordu.

— Bavulunu Bruno'ya teslim edelim!

Muyo ölülerden birinin yerine oturmuştu.

— Olmaz Simo. Bu aptallık olur.

— Neye?

— Başımız belâya girer sonra.

— Bavulu ne yapacağız öyleyse?

— En iyisi şehre varmadan atalım gitsin. Eğer Bruno'ya verirsek baskına uğradığımız meydana çıkar. Ondan sonra da bir daha bu yoldan geçemeyiz.

— Zaten geçemiyeceğiz. Biz söylemesek de bu iş bir gün meydana çıkacak nasıl olsa. Bu sefer bizi yakalayıp hemen suçu üstümüze atarlar. Kimseye lâf anlatamayız sonra Muyo. Ondan sonra da Bruno bizi kurşuna dizer. Biliyorsun, Allah'tan sonra bütün Manastırda Benito Bruno konuşuyor, Maymun Bruno.

Konuşmalar bu yolda uzayıp devam ederken Azamoviç arabayı durdurdu. Herkesle yeniden ayrı ayrı vedalaştıktan sonra aşağı indi. Otobüs hemen hareket etti, motörün uğultusu gecenin sessizliği içinde daha daha uzun süre duyuldu. Sonra her şey yeniden derin bir karanlığa gömüldü.

Azamoviç bir sigara yaktı, yolun sol yanındaki bir tarlanın kenarından yürümeye başladı. Kafasının içinde durmadan Bsenka ve Dürkoviç konuşuyordu. Yolculuğa çıktığından beri iki büyük tehlike geçirmişti, bunların her ikisinden de burnu bile kanamadan kurtulmuştu. Fakat bir türlü sevinemiyordu. Dürkoviç'i, hattâ ötekilerini bile kurtaramadığı için canı sıkılıyordu. Savaştan büsbütün nefret etmeye başlamıştı. Her taraf sanki ölülerle doluydu. Kulakları kurşuna dizilen insanların iniltileriyle çınlıyor gibiydi. Birden durup geri çekildi. Dürkoviç'in yerde sürünen, gözleri oyulmuş, pıhtılaşmış bir kana bulanmış kocaman kafasının üstüne basar gibi olmuştu. Korkusu uzun sürmedi, önüne çıkan engelin çok geçmeden Dürkoviç'in kafasiyle hiç bir ilgisi olmadığını anlamıştı. Kendi kendine düşünerek yeniden yürümeye başladı. Bir mısır tarlasına girdi, yaprakların hışırtısı arasında yarım saat kadar yol aldıktan sonra boş bir meydana çıktı. Artık hiç bir şey düşünmemeye karar vermişti. Fakat nedense içinde hâlâ o mısır yapraklarının kuru hışırtısı arasında yürüyormuş gibi bir duygu vardı. Halbuki her yer koyu, kurşun gibi ağır bir sessizlik içindeydi. En ufak bir çıtırtı bile yansımalar yaparak lâcivertimsi karanlığın içinde bir yere çarparak cam gibi dağılıyordu. Gökyüzü kıpır kıpırdı. Bazı yerlerde yıldızlar birbirlerine o kadar yaklaşmışlardı ki boşlukta asılı duran kocaman birer salkımı andırıyorlardı. Sanki neredeyse kopup düşüverecek gibiydiler. Azamoviç ufak bir tepeyi aştıktan sonra bir sürü ateş böceğiyle karşılaştı. Sanki onların meydana çıkmasiyle sessizlik daha da artmıştı. Oldum olası ateş böceklerini severdi. Onların karanlığın yumuşacık örtüsünü bir bıçağın sivri ucuyla çizer gibi çizmelerine, bir kıvılcım gibi yanıp sönmelerini görmeye bayılırdı. Bir saniye kadar durdu, daireler çizen bir ateş böceğini gözleriyle izlemekten kendini alamadı. Bu iri ateş böceği yeryüzüne düşmüş bir yıldıza ne kadar da benziyordu. Sıçrıyor, düşüyor, bir daha sıçrıyor, yeryüzünden kurtulup yeniden göklerdeki yerine çıkmak için durmadan çırpınıyordu. Azamoviç

bir süre hepsini gözden kaybetti. Bir an önce evine varabilmek için adımlarını sıklaştırdı, bir solukta Selmanoviç'in bereketli topraklarını simsiyah bir duvar gibi çeviren çitin dibine geldi. Kocaman tahta kapıyı açıp avluya girdi. Geniş bir nefes aldı, çevreyi bir gözden geçirdi. Her şey yerli yerinde duruyordu. Dudaklarının arasında sönüp kalan sigarasını karanlığın içine tükürdü. Beyaz badanalı, tek katlı evinin önüne gelince cebinden anahtarını çıkardı, kapıyı korka korka açtı. Sanki içerden karşısına hemen birisi çıkacakmış gibi kalbi birden çarpmaya başlamıştı.

Savaş başladığından beri evinden biraz uzaklaşacak olsa kapıyı açarken hep böyle oluyordu. Her şeyden korkar, en ufak bir gürültüden çekinir olmuştu. Yalnız kendisi değil, hemen hemen herkes aynı durumdaydı. Yaşamak isteyen her insan uykuda bile uyanık olmak zorundaydı. Her taşın, her ağacın, her kapının arkasında bir düşman vardı. Bu nedenle Azamoviç karanlığa gözlerini iyice alıştırdıktan, içerde kimse bulunmadığına emin olduktan sonra adımını eşikten içeri attı. Çivi paketini kapı arkasında bir yere koydu. Hiç bir şeye çarpmadan gidip lâmbayı buldu ve hemen yaktı. Her yeri iyice araştırdıktan sonra evden çıktı, avlunun dip tarafında bulunan ahıra girdi, elinde getirdiği lâmbayı yüksekçe bir yere koydu. Kurumuş yonca yapraklarının üstüne yatmış olan dört tane iri yarı süt ineği kendisini görür görmez birer birer kalktılar, yanına gelip beklemeye başladılar. Azamoviç bu hayvanlarını çok severdi, onlara bir şey olacak diye ödü kopardı. Her birini ayrı ayrı okşadı, birini gözlerinden öptü, birinin hatırını sordu. Pulluklar, kayışlar, kovalar ve daha bir sürü tarım aletleriyle dolu ahırın tavan penceresinden ufacık bir gökyüzü parçası içeri girmişti. Hayvanların nefesleriyle adamakıllı ısınmış olan havada ot, mayıs ve dağ kokusu vardı. Işığı görür görmez kocaman kocaman sinekler vızıldayarak uçuşmaya başlamışlardı. Hayvanların yemi ve suyu bitmişti. Yandaki merdivenlerden hemen asma kata çıktı. Bir kenarda arta kalmış olan bir kucak dolusu kuru ot yüklenip ineklerin önüne serdi. Sonra avludaki tulumbadan su çekti. Hayvanları iyice suladıktan sonra lâmbayı alıp ahırdan çıktı. Vakit epeyi geç olmuştu. Çabuk çabuk yürüyerek tekrar eve döndü, arkasından sokak kapısını sımsıkı kapamayı unutmadı. İçerde boğucu bir sıcak vardı. Bir dakika geçmeden buram buram terlemeye başlamıştı. Lâmbayı sonuna kadar kıstı, kapıyı beş dakika kadar açıp içersini adamakıllı havalandırdı. Bu iş de bitince sıra karnını doyurmaya gelmişti. Duvara açılmış dolabın içinde biraz Tikvenitza vardı. Ne varsa hepsini yedi. Bir köşede iki tane elma buldu. Onları da yedikten sonra üstüne bir bardak su içti. Havlusunu alıp tulumbaya koştu. Elini yüzünü iyice yıkadıktan sonra

odasına döndü. Çabucak soyundu, yorgunluktan neredeyse ayakta uyuyacaktı. Lâmbayı üfleyip hemen yatağına girdi. Tam uyuyacağı sırada Dürkoviç'le Bsenka'nın hayalleri yeniden gözlerinin önüne geldi. Bir saat kadar onlarla uğraştı. Uyuyamıyacağını anlayınca hemen kalktı, kendini odadan dışarı attı. Hava biraz serinlemiş gibiydi, ya da ona öyle gelmişti. Kapının eşiğine oturdu, gökyüzüne bakmaya başladı. Yıldızlar şimdi daha da çoğalmıştı. Bütün çiftliği gümüş bir gelin teli gibi doğudan güneye boydan boya kucaklamış olan samanyolu avlunun içine sanki bütün yıldızlarını boşaltacakmış gibi yaklaşmıştı. Ciğerlerine dolan temiz havayla Azamoviç bir kaç kere arka arkaya esnedi, sonra samanyolunun içinde yolunu şaşırmış bir insan gibi kendi kendine mırıldandı.

— Yıldızlar bu gece amma da parlak ha!

Yıldızlar yalnız şimdi değil her zaman parlaktılar. Azamoviç bu pırıl pırıl yanan dünyaları oldum olası merak eder, sonra düşünmekten yorgun düşer, başka şeylerle kendini oyalamaya çalışırdı. Bu gece de aklına bir sigara yakmak gelmişti. Birden hazır sigarası kalmadığını hatırladı. Gidip içerden biraz tütün ve kâğıt aldı, bir kaç sigara sarıp bir tanesini yaktı. Karanlıkta hiç kımıldamadan duran ve kocaman kafalı insan hayaletlerine benzeyen ay çiçeklerine doğru bir kaç adım yürüdü. Yolunun üstünde rastladığı boş bir sandığı altına çekip oturdu. Sigarasını içinceye kadar biraz daha hava almaya, ondan sonra yatmaya karar vermişti. Zaten yavaş yavaş uykusunun geldiğini hissediyordu. Yatar yatmaz artık uyuyabileceğinden hiç şüphesi kalmamıştı. Bütün çevrede ürkütücü bir sessizlik vardı ve yaprak kımıldamıyordu. Ay çiçeklerinin arasında bir kaç ateş böceği oradan oraya sıçrıyorlardı. Çok uzaklarda bir kurbağa viyakladı, sonra her şey yeniden karanlığın büsbütün derinleştirdiği, buram buram toprak kokan bir sessizliğe gömüldü. Azamoviç sigarasını bitirmişti. Tam ayağa kalkacağı sırada olduğu yerde mıhlanıp kaldı. Acayip bir gürültü duyar gibi olmuştu. Sanki birisi avlu kapısını açıp içeri girmiş, sessiz adımlarla kendisine doğru ilerliyor gibiydi. Kalbi küt küt atmaya başlamıştı. Nefesini kesip dinledi, arkasına önüne dikkatle baktı. Birisinin geldiğini gösteren en ufak bir belirtiye rastlamadı. Heyecanını yenmek ve korkmadığını göstermek için bir sigara daha yaktı. Fakat ne yapsa içindeki kuşkuyu bir türlü söküp atamıyordu. Duyduğu gürültünün bir hayal olmadığından emindi. Rüzgâr olmadığına göre avlu kapısını birisinin kurcalamış olduğuna hiç şüphe etmiyordu. Dikkatli olması gerekti. Bir çetnik kendisini öldürmeye gelmiş olabilirdi. Ani bir baskına uğramamak için vakit geçirmeden ayağa kalktı, bir gölge gibi ay çiçeklerinin arasına süzüldü. Hemen sigarasını söndürdü, heyecan içinde bir silâh

sesini beklemeye başladı. Bir ara birden eve koşup tüfeğini almak aklına geldi, fakat bu hareketinin çetnikin işini daha da kolaylaştıracağını düşünerek hemen vazgeçti. Hiç bir işe yaramıyacağını bildiği halde yerden bir taş aldı, adamın nereden gelebileceğini kestirmeğe çalıştı. Bu sırada kulağının dibinden hızla geçen bir yarasa kalbinin az daha durmasına sebep oluyordu. Kendini çabucak toparladı, karanlıkta yeni seçebildiği bir kütüğün arkasına sıçradı. Şimdi kendini daha güven altında görüyordu, içinden kolay kolay ölmemeye karar vermişti.

— Korkma Miç! Benim ben!

— Ne?

— Mordaç!

Azamoviç korkusundan yerinden bile kıpırdayamamıştı. Bir insan gölgesi omuzunda mavzeriyle on adım kadar gerisinde dimdik duruyordu. Ne yapacağını şaşırmıştı. Bütün vücudunda bir karıncalanma başlamıştı, sonra ensesinden aşağı buz gibi ter boşandı. Bir türlü inanamıyordu. Mordaç'ın sesi bu kadar kalın ve tok değildi. Bu bir tuzak olmalıydı. Bütün gücünü toplayıp titreyen bacakları üstünde doğruldu, elindeki taşla olduğu yerde hiç kımıldamadan duran karaltıya doğru kalbi çarparak bir adım daha yaklaştı. Bütün dikkatine rağmen adamın yüzünü seçemeyince aradaki mesafeyi biraz daha kapadı, fakat içinde durmadan büyüyen ölüm korkusuyla birden eli ayağı kesildi ve bir adım daha ileri gidemedi. Tam bu sırada büyük çiftlik sahiplerinden İsmailiç'in oğlu Milâs'ın bir ay kadar önce böyle bir gecede ansızın öldürüldüğünü hatırladı. Artık hiç şüphesi kalmamıştı. Milâs'ı öldüren de böyle sessiz sedasız gelmiş bir süre karanlığın içinde hiç kımıldamadan durmuş, sonra tüfeğini doğrultup tetiği çekivermişti. Zavallı Milâs baskına uğradığı zaman evinin bahçesinde çalışıyordu, akşamın alaca karanlığı içinde tıpkı kendisi gibi en ufak bir ayak sesi bile duymamıştı.

— Sen de korkağın biri olmuşsun Miç!

Bu sözleri çirkin bir gülüş izledi.

— Ben kalleşlikten korkarım, senden değil Mordaç!

Hiç düşünmeden konuşmuştu. Soğukkanlılığını kaybetmemeye çalışıyordu. Çünkü en sevmediği şeylerden biri de bir insanın korkması değil korktuğunu belli etmesiydi. Cesur insan korkmayan değil korktuğunu açığa vurmayan insandı. Doğru veya yanlış, Azamoviç bunun böyle olduğuna inanmıştı, en büyük kahramanların da en büyük korkakların arasından çıktığına dair olan kanısını hiç bir zaman değiştirmemişti. Korkmadığını göstermek için elindeki taşı titreyerek yavaş yavaş yere bıraktı ve cebinden hemen kibritini çıkardı. Şimdi karşısındakinin Mordaç olduğuna inanmış olmasına rağmen içinde yine de

arasıra nefesini keser gibi olan bir şüphe vardı. Yanılmadığından emin olmak ve bir tuzağa düşmemek için bir kibrit yakıp adamın yüzünü iyice görmek istiyordu.

— Yakma Miç, sakın yakma!

— Neden?

— Eve gidelim hemen.

— N'olacak?

— Seninle konuşacaklarım var.

Kibriti cebine koydu, eve doğru yürümeye başladı. Adamın dışarıda kalmak istemeyişinden haklı olarak yeniden kuşkulanmıştı. Eve gitmekten vazgeçerek yolun ortasında birdenbire durdu, sol yanında iki adım açıktan giden adamın yüzüne dikkatle baktı. Aradaki karanlık yüzünden yine fazla bir şey göremedi.Bu insan gölgesi daha çok bir yabancıya benziyordu. Mordaç'ın yüzü aklında başka türlü kalmıştı.

— Hava çok sıcak değil mi Mordaç?

— Evet, çok sıcak Miç!

— Şurada oturup konuşsak olmaz mı?

— Olmaz Miç!

— Ne var?

— Yo! Hiç bir şey yok! Zaten çok duracak değilim.

Bunları söylerken şüpheli şüpheli bakmış, sesini de adamakıllı kısmıştı. Neden ve kimden korkuyordu acaba? Bu tür davranışı Azamoviç'in hiş hoşuna gitmemişti. Bununla beraber kaderine boyun eğerek yeniden evin yolunu tuttu. Yürürken kendi kendine düşünüyordu. İçeride konuşmak dışarıda konuşmaktan daha tehlikeliydi. Yalnız Milâs'ın akıbetine uğramaması için daha uyanık ve tetikte durması gerekliydi. Eve bir an önce varabilmek için adımlarını sıklaştırdı. Bir aralık bir saniye kadar tekrar durdu, ayağına takılan bir taşı ay çiçeklerinin altına doğru itti. Halbuki bunu yapmasının hiç de gereği yoktu. Gerçekte Azamoviç o taşı oraya ittiğinin farkında bile değildi. Bir çeşit bilinçsizlik içinde bulunuyordu. Kafası hep iki üç adım geriden kendisini izleyen Mordaç'taydı. Durup dururken, hem de böyle bir gece yarısı hiç haber vermeden çıka gelmesindeki gizli nedenin ne olabileceğini anlamaya çalışıyordu. Eve geldikleri zaman önce Mordaç'ı içeri soktu, sonra arkadan kendisi girdi. İçeride ikisini de koyu bir karanlıkla sinir bozucu bir sessizlik karşılamıştı. Azamoviç hemen kibritini çıkardı, fakat Mordaç yakmasına yine engel oldu.

— Perdeler kapalı mı Miç?

— Kapalı Mordaç! Hepsi kapalı!

— Peki! Şimdi yak öyleyse!

Heyecandan sesi titriyordu. Azamoviç bir kibrit çaktı, koşup he-

men lâmbayı yaktı. Boşuna korkmuştu, odanın ortasında tuhaf tuhaf kendisine bakan Mordaç'tan başkası değildi. Birbirlerine sarılıp kucaklaştılar, sonra aşağı yukarı hiç konuşmadan bir süre yürüdüler. Mordaç birdenbire gülmeye başladı.

— Sen böyle değildin Miç?

Azamoviç'in hâlâ şaşkınlığı geçmemişti.

— Nasıldım ya?

— Benim bildiğim Miç'ten kurtlar bile korkardı!

— Yani şimdi ben mi kurtlardan korkuyorum?

— Yalan mı?

— Nerden anladın?

— Anlamadım Miç. Kalbinin vuruşları buradan bile duyuluyor.

— Ben de seninkini duyuyorum Mordaç.

— Benim artık kalbim yok Miç!

— Yok mu? Benim bildiğim insan kafasız yaşar da kalpsiz yaşayamaz Mordaç.

— Ben de yaşadığımı söylemiyorum zaten.

— Neden ama? Sen bana her zaman insan ölümü kolay kolay kabul etmemeli derdin!

— Yine de öyle Miç! Sana bunun zıttı olan bir şey söylemedim.

Azamoviç cevap vermedi. Adamın altına arkalıksız iskemlelerden birini itti, kendi de geçip karşısına oturdu.

— Şu perdeleri kapat Miç!

— Perdeleri mi?

— Evet! Lâmbayı da kıs biraz!

Azamoviç istemeye istemeye yerinden kalktı, ilk önce gidip lâmbayı kıstı.

— Perdeleri çabuk kapat Miç!

Azamoviç yerine oturmak üzereydi.

— Hangi perdeleri? Sanki yabancıymışın gibi konuşuyorsun sen de.

Mordaç'ın kulağı dışardaydı.

— Doğru Miç, kapakları demek istedim.

Azamoviç bir daha kalktı, odanın dip tarafındaki pencereye doğru yürüdü. Canı sıkılmaya başlamıştı. Mordaç'taki bu dalgınlığın nedenini bir türlü anlıyamıyordu. İçinde bulundukları ev onun için yabancı bir yer değildi. Ayni masada kaç kere oturup yemek yemişler, karşılıklı Sluvovica içmişler, birbirlerine bütün dertlerini ve sevinçlerini hiç çekinmeden anlatmışlardı. Hattâ bir gün Mordaç içkiyi fazla kaçırmış, oturduğu iskemlesinden düşüp yere yuvarlanmıştı. Azamoviç onu sırtında taşıyıp kendi yatağına yatırmış, sabaha kadar da başucunda beklemişti. Şimdi ise her şeyi unutmuşa benziyordu. Aradan geçen zaman

bunu haklı gösterebilecek uzunlukta değildi. Mordaç'ın biri önde olan biri de arkaya açılan iki pencerenin de perdeleri olmadığını, ikisinin de birer tahta kapağı bulunduğunu bilmemesi imkânsızdı. Pencerelerin perdesiz olduklarını bu kadar kısa bir zamanda unutabilmesi için insanın başından korkunç bazı şeylerin geçmesi gerekirdi. Mordaç çok akıllı bir adam değildi ama, çok güçlü bir hafızası vardı. Aradan yüz yıl geçse bile bir kere gördüğü bir şeyi veya bir insanı hemen bir resim gibi beller, istese de bir daha unutamazdı. Halbuki çevresine o kadar dikkatle de bakmazdı. Sanki eşyalar ve olaylar kafasına kendiliklerinden gelip yerleşirler, ne olursa olsun zaman onları oradan bir daha silemezdi.

Pencerelerde perde bulunmadığını unutabilmiş olmasına Azamoviç işte bu sebeple inanmak istemiyordu. Pencerelerin kapaklarını hiç bir ışık sızmayacak şekilde sıkı sıkıya kaparken bir yandan da Mordaç'ı saran gizlilik perdesini aralamaya çalışıyordu. Fakat bu sanıldığı kadar kolay bir iş değildi.

— Otursana Mordaç! Ne diye ayakta duruyorsun?

Mordaç omuzundan tüfeğini çıkarıp duvara dayadı. Bakışları karanlık ve dalgındı. Yavaş yavaş gelip yerine oturdu.

— Çok kalmıyacağım Miç! Seninle konuşup hemen gideceğim.

Azamoviç büsbütün şaşırmıştı.

— Neden bu kadar çabuk?

— Gitmeliyim Miç!

— Senden korkmaya başladım Mordaç.

— Bırak gevezeliği de otur şuraya hadi. Belki bir daha görüşemeyiz!

— Karnın aç mı?

— Bir bardak suyunu içerim.

— Suyu ne yapacaksın? Sana bir bardak Sluvovica vereyim de aklın başına gelsin!

Mordaç düşündü, sonra sanki o sarhoş olduğu geceyi hatırlamış gibi güldü.

— Su ver Miç! Su ver sen bana. Sluvovica içeceğimiz gün de gelecek elbet.

Azamoviç biraz rahatlamıştı.

— İnşallah! Ama hiç belli olmaz.

— İnanmıyor musun?

— Neye?

— Bağımsız Yugoslavya'ya?

— Acele etme. Bunları sonra konuşuruz.

Küpten bir maşrapa su doldurup Mordaç'ın önüne koydu. İçin-

deki merak saniyeler geçtikçe büyüyordu.

— Beş aydır nerelerdeydin yahu Mordaç?

Mordaç suyunu içti, maşrapayı bir köşeye itti.

— Burası hiç değişmemiş Miç! Hep bildiğim yer burası!

— Sana nerelerdeydin diye sordum Mordaç?

— Duydum. Ben de sana onu anlatmaya gelmiştim zaten.

Azamoviç dirseklerini masaya dayadı, gözlerini tavana diken Mordaç'ın konuşmasını beklemeye başladı.

— Şu kirişlerin ikisini de değiştirsen iyi olur.

Azamoviç'in canı sıkılmıştı. Şimdi kirişten konuşmanın sırası değildi.

— Burada olsaydın bana yardım ederdin değil mi?

— Ederdim ya! Yağmurlar başlamadan bu işi yapmalısın!

— Yalnız kirişler değil, kapıyı da yenilemek ister.

— Daha ne duruyorsun öyleyse?

— Bu hafta elim değerse başlayacağım.

— Selmanoviç ne yapıyor?

— İyi! Seni sorup duruyor hep.

— Çok mu merak ediyor beni?

— Neden etmesin?

Mordaç dalgın dalgın çenesini kaşıdı. Lâmbanın kısık alevi donuk gözlerinin içine titreyerek yanıyor, arasıra bir yerlerden esen bir rüzgârla sönecekmiş gibi oluyordu.

— Ne diyor benim için?

Azamoviç çabucak bir sigara yaktı, tabakayı Mordaç'ın önüne sürdü.

— Seni çok aradık Mordaç. Neden hiç birimize haber vermeden çiftliği bırakıp gittin? Yoksa bana mı darıldın?

— Kimseye darılmadım Miç! Yalnız gitmem gerekliydi.

— Anladım ama bir haber verebilirdin hiç olmazsa!

— Doğru, haklısın. Bir haber verebilirdim.

Sustu, sigarasını yaktı, dumanı derin derin çekti.

— Ne tütünü bu Miç?

Azamoviç bir uykudan uyanır gibi birden sıçradı.

— Türk tütünü. Hoşuna gittiyse sana da vereyim biraz?

— Teşekkür ederim! Cömert adamsın vesselâm Miç!

Azamoviç kalktı, dolaptaki kutudan bir parça tütün alıp bir kâğıda sardı, duvarda gözlerini belirsiz bir noktaya diken Mordaç'ın cebine koydu.

— Çok bir şey değil ama yine de işini görür. Yalnız bu seferki biraz yanık çıktı. İnsanın ağzını yakıyor.

Mordaç sigarasını içmiyor, sanki yiyordu.

— Yo! Çok güzel bir tütün bu. Şimdiye kadar içtiğim Türk tütünlerinin en iyisi. Zaten tütün dediğin de biraz yanık olmalı. Ben de otuz yıldır hep bunu içiyorum.

Azamoviç'in yüzü tavana doğru halka halka yükselen sigara dumanlarının arasında kaybolmuştu.

— Arasıra uğrarsan seni tütünsüz bırakmam Mordaç!

— Gelmeye çalışırım Miç.

— Sen gidince öyle yalnız kaldım ki elim günlerce hiç bir iş tutmadı. Bana darıldın diye çok üzülmüştüm.

— On yıldır beraberiz değil mi?

— Geçiyor bile. On iki oldu galiba!

— Vay canına! On iki yıl ha!

— Zaman ne çabuk geçiyor değil mi Mordaç?

— Öyle! İnsan inanamıyor doğrusu.

— Selmanoviç seni görünce kimbilir ne kadar sevinecek!

— Selmanoviç'i göremiyeceğim Miç. Ona selâm söylersin.

— Demek ki her şey bitti Mordaç?

— Bitmedi Miç! Daha her şey yeni başladı.

— Seni bırakmıyacağım. Burada benimle beraber kalacaksın. Çiftliğin sana ihtiyacı var. Bütün bu işlere ben tek başıma yetişemiyorum.

— Gitmek zorundayım Miç.

— Toprağı sevmiyor musun artık?

— Seviyorum, toprağı şimdi her zamandan fazla seviyorum. Toprak için senden ayrıldım Miç. Toprak benim her şeyim.

— Öyleyse?

— Vaktim yok Miç!

Azamoviç hem konuşuyor hem de bir yandan Mordaç'ı inceliyordu. Sözlerinden tam bir fikir edinememişti. Fakat her şeyi yavaş yavaş anlar gibi oluyordu. Beş ay Mordaç'ı çok değiştirmiş, onu on yaş birden çöktürüvermişti. Kimbilir başından neler geçmişti? Birdenbire içinden gülmeye başladı. Avluda hiç beklemediği bir anda karşısına çıkıverince ne biçim korktuğunu hatırlamıştı. Şimdi bunun ne kadar boş ve saçma bir şey olduğunu düşünüyordu. Mordaç'tan korkması için hiç bir haklı sebep yoktu. On iki yıllık arkadaştılar. Bu süre içinde birbirlerine karşı her zaman erkekçe davranmışlardı. Bu arkadaşlıkları beş ay öncesine kadar hiç aksamadan devam etmişti. Sonra Mordaç birden ortalıktan kaybolmuş, bir daha da kendisini gören olmamıştı. Hiç kimse onun bu şekildeki davranışına akıl erdirememişti. Nihayet beş ay geçip te kendisinden ses seda çıkmayınca herkes onun öldürülmüş olduğu noktasında birleşmişti. Bu da yerinde bir düşünceydi.

Çünkü Mordaç bir Sırp'tı. Bir Türk çiftliğinde çalıştığı için çetnikler onu temizlemiş olabilirlerdi. Bağımsız Sırbistan hayali uğruna dövüştüklerini söyleyenler için Mordaç gibiler birer çamur, birer pislikti. Hiç birinin bir sıçan kadar bile değeri yoktu. Günler geçtikçe de onun öldürülmüş olduğuna artık kimsenin şüphesi kalmamıştı. Azamoviç de böyle düşünenlerden biriydi. Hattâ şimdi bile içinde bir ölüyle karşı karşıya oturuyormuş gibi inanılması güç saçma bir duygu vardı. Büyük bir çaba harcamasına rağmen kafasının bir yerinde çöreklenen korkuyu hâlâ yenememişti. Bunda büsbütün haksız da değildi. Çünkü dünya bir acayip olmuştu. Deveye hendek atlattığımızı söyleseniz buna herkes inanır, fakat bir Türk'le bir Sırp'ın arkadaş olduğunu söylediğiniz zaman ayni insanlar yüzünüze gülerler, yahut sizi deli olmakla suçlarlardı. Bu nedenle Azamoviç'in korkusu çok ta yersiz değildi, Mordaç'ın her an kendisine saldırmasını düşünerek yine de tetikte bekliyordu.

— Ne düşünüyorsun Miç?

Azamoviç şaşırmıştı. Sanki Mordaç aklından geçenlerin hepsini biliyordu.

— Hiç! Sana bakıyorum.

— Şaşırdın değil mi?

— Çok! Seni görmeyeli sanki on yıl olmuş.

— Haklısın! Seninle görüşmeyeli tam altı ay onsekiz gün oluyor bugünle.

— Sen buradan Şubat ayında gitmedin mi?

Mordaç sigarasını bakır tablanın içine bastırdı.

— Hayır! 1941 yılının birinci günüydü. Hiç unutmadım, tipi hâlinde kar yağıyordu o gece. Bir saat kadar yürüdüm, sonra kardan yolumu şaşırdım. İki adım önümü göremiyordum. Hava çok soğuktu. Aklıma birdenbire donacağım geldi. Kar bulutu içinde rastgele koşmaya başladım. Karşıma Allah'tan bir dağ kovuğu çıktı. Kendimi hemen oraya attım. Biraz sonra ellerimde ve ayaklarımda bir karıncalanma başladı. Dışarı çıkıp çalı çırpı topladım. Kovuğa dönüp onları yakmaya çalıştım. Yakamadım, dallar çok ıslaktı. Tarlalarda sabaha kadar koşup durdum. Bir yol kavşağında sandık yüklü bir kamyona rastlamasaydım şimdi çoktan ölmüştüm. Şoför çok ters bir adamdı. Önce beni arabasına almak istemedi. Dinarları görünce razı oldu.

Azamoviç bir sigara daha yaktı. Mordaç'ı dinlerken bir macera filmi seyrediyormuş gibi heyecanlanmıştı.

— Benim anlamadığım bir şey var Mordaç?

Mordaç elini çenesinin altına dayamıştı.

— Söyle.

— Böyle bir havada geceleyin yola çıkmak delilikten başka bir şey değil.

— Biliyorum.

— Biliyorsun da neden sabahı beklemedin öyleyse?

— Şimdi insanın dostu gündüzler değil geceler Miç!

— Kimden kaçıyordun?

— Kendimden!

Azamoviç bir türlü inanmak istemiyordu. Yahut ta Mordaç delirmiş ve ne söylediğini bilmiyordu. Balkan soğuğunun şakası yoktu. Kanı dondurur, kemikleri uyuşturur, insanı nerede yakalarsa orada yere seriverirdi. Bazen Balkan'a kurtlar bile dayanamazdı. 1927 kışında arabaların benzinleri bile donmuştu. Bunları bildiği halde Mordaç böyle bir gecede acaba neden yola çıkmıştı? Bu soruya verdiği cevap gerçeği belirtmekten çok uzaktı. Dilinin altında bir şey vardı ama neydi? Dakikalar geçtikçe durumundan iyiden iyiye işkilenmeye başlamıştı. Mordaç hayali geniş bir adamdı, insanı heyecanlandırmaya bayılırdı. Başından geçtiğini söylediği bu donma olayı belki de masaldan başka bir şey değildi. Öyleyse durup dururken yalan söylemenin ne gereği vardı? Yoksa kendisini öldürmeye mi gelmişti? Kafası içinde kendi kendine bütün bu soruların cevaplarını bulmaya çalışıyordu. Birdenbire kalbi bir yokuş çıkıyormuş gibi çarpmaya başladı. Korktuğunu belli etmeden masadan bir adım kadar uzaklaştı. Sonra başını çevirip kendisiyle yatağı arasındaki mesafeyi ölçtü. Yastığının altında bir bıçak vardı. Mordaç tüfeğini kapıncaya kadar bıçağını alıp belki kendini kurtarabilirdi.

— O gece üstüne kalın bir şey giymemiş miydin?

Mordaç hiç kımıldamadı, sesi kupkuruydu.

— Benim o kalın kürkü giymiştim. Yüzümü gözümü de iyice sarmıştım. Ama hiç birinin yararı olmadı. Hava delicesine soğuktu. İlk önce dudaklarım dondu. Bak, şuraya bak Miç! Bir morluk görüyor musun dudaklarımda?

— Evet!

— Bu morluk işte o geceden kaldı.

— Suç senin. Buradan kaçacak ne vardı sanki?..

Mordaç dalmıştı, hâlâ o karlı gecenin içinde koşuyormuş gibiydi.

— Tam bir hafta konuşamadım. Dudaklarımı kıpırdatamadım hiç!

— Demek ondan bu kadar yaşlanmışsın sen! Ben de kendi kendime ne olmuş bu adam yahu deyip duruyordum.

— Sağ kulağım da sakatlandı. Bir parçacık soğuk aldım mı hemen sızlamaya başlıyor.

Azamoviç şakadan kızdı.

— İyi olmuş! Çok iyi olmuş! İnşaallah aklın başına gelmiştir artık. Gece yarısı kar kıyamette bir daha kaçar mısın? Ben senin on iki yıllık arkadaşınım yahu! Gel bir kere konuş benimle. Gidersen bile ondan sonra git. Ben senin kötülüğünü istemem değil mi?

— Sen bana darılamazsın Miç!

— Nasıl da biliyorsun ya.

— Bugün Temmuz onsekiz değil mi?

— Galiba! Ya onyedi ya onsekiz.

Mordaç başındaki rengi solmuş bereyi çıkarıp önüne koydu. Saçları bembeyazdı. Bu beyazlıkta insanı üşüten bir kar soğuğu vardı. Sanki o kaçtığı gece başına yağan kar orada kalmış, bir daha da erimemişti.

— Tamam, bugün Temmuz'un onsekizi. On üç gün sonra çiftlikten ayrılalı yedi ay olacak. Tam yedi ay!

— Kendine iyi bak Mordaç!

— Neye?

— Seni çok zayıf gördüm.

— Zatürreye tutuldum da ondan. Ama şimdi çok iyiyim, demir gibiyim Miç! Slicelâ'dan Allah razı olsun.

— Slicelâ da kim?

— Bir kocakarı, Saray-Bosna'lı bir kadın. Otlardan yaptığı ilâçla beni yirmi günde iyi etti. Şu sigaradan bir tane daha sar bakalım.

Azamoviç tabakayı önüne çekti, çabucak bir sigara sardı.

— Ölümden kurtulmuşsun Mordaç. Şansın varmış doğrusu!

Mordaç kalktı, lâmbanın alevinde sigarasını yakıp tekrar yerine oturdu.

— Kurtulmadım Miç! Daha ölüm peşimde dolaşıyor.

— Lâmbayı biraz açayım mı Mordaç?

— Sakın! Ben gittikten sonra açarsın.

— İçerisi çok sıcak oldu da.

— Olsun, ben şimdi gideceğim zaten.

Mordaç birdenbire sessizleşmişti. Nereye baktığı belli değildi. Ara sıra yüzü sigarasının dumanları arasında kayboluyor, sonra yeniden meydana çıkıyordu. Alnı hafifçe terlemişti. Oturduğu yerden sessiz sedasız ona bakan Azamoviç bir türlü gözlerine inanamıyor, karşısındaki adamın hâlâ Mordaç olduğundan ara sıra şüphe eder gibi oluyordu. Aradan geçen altı ay Mordaç'ı gerçekten inanılmayacak kadar değiştirmişti. Esmer yüzü sanki iki ağırlık arasında kalmış gibi biraz uzamış, üst çenesindeki iki ön dişini de kaybetmişti. Bu yüzden konuşması bazan aksıyor, söyledikleri çok güçlükle anlaşılabiliyordu. Lâmbanın alevini yansıtan gözleri şimdi nedense kıpkırmızı bakıyor gibiydi.

Saçı sakalına karışmış, tepesi de yarı yarıya açılmıştı. Belki de onu bu kadar bitkin ve korkunç gösteren bu değişiklikler değil de üstünde iğretiymiş gibi duran ve kendisini olduğundan daha güçlü kuvvetli gösteren kılığıydı. Sırtında eskimiş, omuz başları tarâzlanmış erik pestili renginde bir gömlek vardı. Bacaklarına çok bol gelen zeytin yeşili pantolonunun dizleri patlamıştı. Ayakkabıları Çörçil'di, ikisi de daha yepyeniydiler. Bütün bu eşyaların içinde en önemli olanı hiç şüphesiz Mordaç'ın kendisiydi. Karanlık bir gecenin içinde belirsiz bir noktaya doğru sanki durmadan koşuyormuş gibi bir hâli vardı. Ara sıra derin bir nefes alıyor, sonra tekrar kendi içine kapanıveriyordu. Odaya kurşun gibi ağır bir sessizlik çökmüştü. Ara sıra duyulan tek şey lâmba fitilinin cızırtısıydı. Su küpü, odanın öbür köşesindeki yer minderi, kapının sağ tarafındaki yük dolabı, demir çemberli çamaşır sandığı, ufak tefek başka eşyalarla birlikte hepsi yarı aydınlık bir karanlığın içinde yüzüyor gibiydiler. Bazan bunların tümü birden gözden kaybolur gibi oluyor, sonra bir saniye için yerinden meydana çıkıyordu. İnsan ancak o zaman onların varlığını sezebiliyordu. Tavanın ortasında kenarları koyu bir gölgeyle çevrili ışıktan bir halka vardı. Lâmba şişesinin üstünden geçen bir gece kelebeği zaman zaman bu halkayı ikiye bölüyordu. Duvarlarda da kocaman kocaman gölgeler oynaşıyordu. Mordaç'ın gölgesi de arkasındaki duvara vurmuştu ve bu gölge asıl Mordaç'tan daha korkunç ve azmandı. Yalnız başı tavanın yarısını kaplamış, orasını zifiri bir karanlığa boğmuştu. Bu sessizlik, kımıldayan gölgeler, fitilin cızırtısı, insanın bir kulağından girip ötekinden çıkıyormuş duyusunu veren kelebek yavaş yavaş Azamoviç'in sinirlerini bozmaya başlamıştı. Daha fazla dayanamıyarak hemen yerinden kalktı, dolaptan biraz mısır ekmeği, haşlanmış yumurta ve kompir çıkardı. Hepsini alıp oturduğu yerden kendisini meraklı gözlerle izleyen Mordaç'ın önüne koydu.

— Kusura bakma Mordaç! Geleceğinden haberim olsaydı sana biraz Grah hazırlardım.

Mordaç yemekleri görünce bir çocuk gibi sevinmişti.

— Bunlar da ne Miç? Bir ziyafet bu, bir ziyafet! Hele kompir'e bayılırım. Kırk gün yesem bıkmam. Grah'tan bile çok severim kompir'i.

Mordaç'ın bu sevinci Azamoviç'in de hoşuna gitmişti. Zaten oldum olası karşısında birinin yemek yemesine bayılırdı.

— Burada kalırsan sana yarın pekmezli kaçamak yaptırırım. Yanına bir testi de Vlâçeniça. Ha, ne dersin Mordaç?

Mordaç birden yerinden fırlayıp Azamoviç'i kucakladı.

— Ne iyi adamsın sen Miç, ne iyi adamsın! Ben Sırp'ım, hem de

koyu bir Sırp. Sen bunu bildiğin halde beni seviyorsun. Halbuki ben çok kötü bir adamım Miç! Türkler'den hep iyilik gördüğüm halde onları bir türlü sevemiyorum. Nefret ediyorum Türkler'den.

Azamoviç sapsarı olmuştu. Boynuna sarılan kolların kendisini boğmağa değil de sevmeye geldiğini anlayınca derin bir nefes almıştı.

— Bunun suçu sende değil Mordaç!

— Kimde ya?

— Asıl suçlu annenle baban, papazlar ve yalanlarla dolu tarih kitapları. Onun için ben sana kızamıyorum. Bir gün sen de yanıldığını ve aldatıldığını anlıyacaksın Mordaç.

Mordaç uzun uzun düşündü, sonra başını kaldırıp Azamoviç'e baktı. Aradan geçen bir dakikalık zaman sanki onu biraz daha çökertmiş, alnına derin bir iki çizgi daha eklemişti. Hiç bir şey söylemeden gidip iskemlesine oturdu. Ekmeğinden bir lokma ısırdı. Yumurtalardan birini alıp kırdı, kabuklarını soymaya başladı.

— Sen de Türk'sün Miç. Ama seni Sırplar'ın en iyisine bile değişmem. Üstelik okumuş adamsın da. Yalnız büyük bir günahın var senin.

— Neymiş o? Söyle de ben de anlıyayım!

— Kafanı iyi kullanmıyorsun.

— Nasıl?

— *Senin gibi bir adam Selmanoviç'in uşağı olmamalı.*

— Kimsenin uşağı değilim ben.

— Kızma Miç! Burası senin yerin değil. Sen isteseydin büyük bir tüccar olabilirdin. Ne bileyim ben, meselâ, kaymakam da mı olamazdın yani?

— Sen çıldırmışsın galiba Mordaç?

— Sen öyle de. Ben bunları seni sevdiğim için söylüyorum. Oturmakta fayda yok, kıpırda biraz artık. Uşaklıktan kurtulmaya bak.

Bu sözler Azamoviç'in adamakıllı canını sıkmıştı.

— Dinle Mordaç, biraz da ben konuşayım şimdi.

Mordaç acı acı baktı.

— Ne konuşacaksın Miç? Ben sana yalan bir şey söylemedim.

— Sana yalan söyledin demiyorum. Benim bir uşak olmadığımı sen de benim kadar bilirsin. Selmanoviç bana hiç bir zaman emir vermez. Yapılacak bir iş oldu mu her zaman rica eder. Benim haberim olmadan da bu çiftlikten kuş bile uçamaz.

— Bunların hiç biri insanı uşaklıktan kurtaramaz.

— Kaymakam olsaydım ne olacaktı? Bu sefer de valinin uşağı olacaktım. Yahut maaşım yetmeyince halkı soymaya kalkacaktım. Ne olacaktı sonra? Bir gün çarşı ortasında bundan önceki kaymakam Ka-

leperoviç gibi bir Hırvat'ın kurşunuyla can verecektim.

— Yahut da Belgrad Meydanına heykelin dikilecekti.

— Gelip geçerken herkes tükürsün diye mi?

— Hayır, ayaklarını öpsün diye!

— İstemem, halkın sevgisine hiç bir zaman güven olmaz. Bugün ayağımı öper, yarın da aynı ayağına ip bağlayıp seni ağaca asar. Eğer öyle olmasaydı politikacılara dünyada iş kalmazdı. Dünyanın en nankör sevgisi kadınınkinden sonra halkınkidir.

— Her zaman değil Miç!

— Her zaman. Halk bir tırtıl gibidir. Yumuşaktır ama insanı kemirir.

— Kemirsin! Selmanoviç kemireceğine insanı bir tırtıl kemirsin daha iyi.

— Selmanoviç'i tanımıyormuş gibi konuşuyorsun Mordaç. O istese de kimseye patronluk yapamaz. Yapsaydı ben burada bir gün bile durmazdım. Söyle, benim rahatım hangi kaymakamda var? Hangi vali benim kadar hürdür? Bırakalım şimdi bunları. Seninle ayni şeyleri yılarca konuşmuş ve hiç bir gün anlaşamamıştık. Yine anlaşamıyacağız.

— Belki bu sefer anlaşırız Miç!

— Hayır hayır! Sen bana asıl şunu söyle. Deminden beri sorup duruyorum, bir kolayını bulup boğuntuya getiriyorsun. Buradan uşaklıktan kurtulmak için mi kaçtın?

— Yo! Öyle bir şey düşünmedim bile.

— Öyleyse ne diye gittin? Güzel güzel yaşayıp gidiyorduk şurada. Yiyip içiyorduk, rahatımız paşalarda bile yoktu. İşimizden başka hiç kimseye uşaklık etmedik. Bu çiftlik Selmanoviç'in değil sanki bizimdi. İnanmıyorsun değil mi Mordaç?

Mordaç yumurtasını yiyordu.

— Bitti mi Miç?

Azamoviç soğuk soğuk güldü. Amacı Mordaç'ı konuşturmaktı.

— Bitti, hepsi bu kadar.

— Kaç yıldır Selmanoviç'lerde çalışıyorsun?

— Yirmi yılı geçiyor.

— Ne geçti eline?

— Ne mi geçti?

— Dur, cevabını ben vereyim. Yirmi yılı boşa harcadın. İnsan istese yirmi yılda Napolyon olur yahu. Halbuki senin bir karış toprağın bile yok şurada. Yattığın yer bile senin değil. Şu meşrapa bile Selmanoviç'in. Uşak değilim diyorsun bir de. Uşaksın Miç. Uşak dediğin başka türlü daha nasıl olur? Sen isteseydin ne olmazdın ki! Selmanoviç'in uşağı olmak için mi bu kadar kafa yordun?

Azamoviç derin bir nefes aldı. Alnında biriken ter damlaları kaşlarının arasından gözlerinin içine doğru sızıyordu.

— Ben de sana bir şey soraym şimdi Mordaç. Sen de az buçuk mürekkep yalamış adamsın. Senin bir gece bile kitap okumadan yattığını görmedim. Aklın her şeye erer. Bana her zaman toprağı çok sevdiğin için memur olmadığını söylerdin. Ama şimdi benim anladığıma göre toprağı da sevmiyorsun artık sen. Türklerden nefret ediyorsun. Kendinden kaçıyorsun. Yani kendini de sevmiyorsun. Peki ama, sevdiğin hiç bir şey yok mu artık dünyada senin?

Mordaç bir kompir soyup ısırdı.

— Var Miç! Bağımsızlığı seviyorum. Yalnız bağımsızlığı.

Azamoviç katıla katıla güldü.

— Yani şimdi uşaklıktan kurtulduğunu mu sanıyorsun?

— Evet, kurtuldum. Ama aklım başıma çok geç geldi.

— Demek bunun için kaçtın buradan?

— Kaçmasaydım beni öldüreceklerdi.

— Kim?

— Bizimkiler.

— Sebep?

— Bir Türk'e uşaklık ettiğim için.

— Öldüremezlerdi. Kılına bile dokunamazlardı. Burada Almanlar var. Yakında çetniklerin de sonu gelecek.

— Yanılıyorsun Miç.

— Görüşürüz.

— Kaleperoviç'i kim öldürdü biliyor musun?

— Sana demin de söyledim. Gazeteler yazdı, radyolarla da halka duyuruldu. Onu bir Hırvat'ın öldürdüğünü bütün Yugoslavya biliyor.

— Yalan! Kaleperoviç'i Neniç Puça öldürdü.

— Neniç Puça mı?

Mordaç kelimelerin üstüne basa basa cevap verdi.

— Evet! Neniç Puça!

— Nereden biliyorsun?

— Ben biliyorum Miç. Sen satılmış gazetelerin yazdığına ne bakıyorsun?

Azamoviç sustu, şaşkınlıktan bir anda ne söyleyeceğini unutmuştu. Puça ünlü bir çetnik'ti. Altı aydan beri adı dillerde dolaşıyor, gazetelerde her gün hakkında yazılar çıkıyor, korkunç cinayetleri kimseye rahat bir uyku uyutmuyordu. Çok kurnaz, kan dökmekten çok hoşlanan bir adamdı. Üstelik taş gibi de duygusuzdu. Hemen hemen her gece köylere, çiftliklere baskınlar yapıyor, eline kim geçerse kesiyor, ne çocuk ne kadın diyor, öldürdüğü insanların paralarını, altınlarını,

küpelerini, bileziklerini çalıp yeniden dağa çıkıyordu. Almanlar Yugoslavya'ya girdikleri günden beri onun peşine düşmüşler, bütün çabalarına rağmen izine bile rastlayamamışlardı. Nihayet işgal ordusu komutanı gazete ve radyolarla halkı yardıma çağırmak zorunda kalmıştı. Bu çağrıda köylülerin dikkatli davranmaları, nerede bir çetnik görürlerse hemen vurmaları, bundan dolayı da hiç kimsenin cezalandırılmıyacağı bildiriliyordu. Bu yeni taktik de umulan sonucu vermeyince komutan ikinci bir bildiriyle Neniç Puça'nın nerede olduğunu bildirene, ölü veya diri başını getirene yüz bin dinar verileceğini ilân etmişti. Buna rağmen Puça meydan okumaya devam ediyordu. Son günlerde de komutana sanki bir ders vermek istiyormuş gibi saldırılarını büsbütün arttırmıştı.

En son kurbanlarından biri de kaymakam Kaleperoviç olmuştu. Bu cinayetini hiç korkmadan güpe gündüz, Alman askerlerinin kuş uçurmamakla övündükleri bir sokakta işlemişti. Köyleri teftişten dönen kaymakamı bir tek tabanca kurşunuyla arabasının içindeyken öbür dünyaya gönderivermişti. Kaleperoviç'in ortadan kaldırılışı Puça için bir zafer olmuştu. Kimse artık onun yakalanabileceğine inanmak istemiyordu. İşin doğrusu Puça bir devrimci de değildi. Adi bir soyguncu ve ırz düşmanıydı. Fakat bu yanını maskelemesini çok iyi bilmiş, kendisini halka yavaş yavaş bir kurtarıcı olarak kabul ettirmeye başlamıştı. Hele son günlerde, yani Kaleperoviç zaferinden sonra bütün Yugoslav gazetelerine bir mektup göndererek Alman komutanıyla acı acı alay etmesi kendisine büyük bir ün sağlamıştı. Kimse ona toz kondurmuyordu, Puça herkesin gözünde bir kahramandı. Her şeylerini kaybeden kadınlar bile Bsenka'dan başka türlü düşünmüyorlardı. Bütün Avrupa'da Mihailoviç'ten sonra Alman vahşetine karşı başarıyla savaşan tek insandı. Aslında Almanların gizli bir uşağı olan Neniç bütün gençlerin kalbinde özgürlüğün bir sembolü olmuştu. Bazı heveslıler birer Neniç olmak sevdasıyla dağa çıkıyor, fakat iki gün geçmeden yakalanıp herkesin gözleri önünde kurşuna diziliyorlardı. Yalnız Neniç bildiğini okuyor, bu kurşuna dizmelere Alman askerlerini de öldürmekle cevap veriyordu. Son olarak bir Alman nakliye kolu Drina'da pusuya düşürülmüş, yirmi sekiz asker hafif makineli tüfeklerle tahta gibi biçilmişlerdi. Bunu gerçekte Neniç yapmamıştı, ama halk öyle düşünmüyordu. Çünkü artık bütün zaferler Neniç'indi. Bu böyle devam ederse Mihailoviç'in yıldızı bile günün birinde parlaklığından çok şey kaybedebilirdi. Azamoviç Neniç'in hikâyesini herkes kadar, hattâ bir çoklarından daha iyi bilmesine rağmen kaymakamı onun öldürmüş olmasına bir türlü kendini inandıramıyordu. Sonra kimdi bu Neniç denilen adam? Gerçekliği şüphe götüren serüvenleri dışında yüzünü gören bile

olmamıştı. Azamoviç bunları düşünürken sessiz sessiz kompirlerini yiyen Mordaç'a döndü.

— Demek Kaleperoviç'i de Neniç öldürdü ha?

Mordaç'ın gözleri pırıl pırıl baktı.

— Evet Miç, hiç şüphen olmasın!

— Ben hiç sanmıyorum.

Mordaç cebinden çıkardığı bir avuç mermiyi masanın üstüne koydu.

— Puça öldürdü Miç. Türkler'in çokluk olduğu bir yerde bu zor işi Neniç'ten başkası yapamaz.

Azamoviç kararsızlık içindeydi.

— Kabul! Neye öldürdü ama?

— Kaleperoviç bir haindi.

— Neniç ne?

— Bir yurtsever! Neniç bir kahraman!

— Demek inanıyorsun buna?

— Evet! Ben de onun çetesinde Almanlar'a karşı çarpışıyorum.

Azamoviç beyninin ateş gibi yandığını duydu.

— Sen de mi? Sen de Neniç'le birliksin ha?

Mordaç başını gururla kaldırdı.

— Almanları buradan kovuncaya kadar dövüşeceğim Miç!

— Güzel, çok güzel! Seni ben daha akıllı bir adam sanırdım.

Mordaç yumruklarını sıktı.

— Sen ne duruyorsun hâlâ? Gelsene sen de benimle. Bu memleket senin değil mi? Kanın kurudu mu yoksa Miç?

— Bu memleket senden fazla benim Mordaç. Ben burada doğdum, burada büyüdüm. Annem babam Taşlıca toprağında yatıyor. Bir gün senin gibi ben de dövüşeceğim. Ama ben Puça'ya karşı, Mihailoviç'e karşı dövüşeceğim. Sana karşı dövüşeceğim Mordaç!

Mordaç'ın bakışları birdenbire donmuştu.

— Neden? Puça'dan ne istiyorsun?

— Puça bir katil, bir soyguncu!

— Hayır! Mihailoviç de, o da bir kahraman!

— Ne kahramanı? Çoluk çocuğu öldürmek kahramanlık mıdır?

Mordaç öfkeli öfkeli soludu.

— Göreceksin Miç! Neniç bir gün Yugoslavya'yı kurtaracak. Alman köpekleri onu hiç bir zaman yakalayamıyacaklar. O bu toprakların bağımsızlığı için dövüşüyor. Allah da biliyor bunu. Neniç pis komünistlerin de canına okuyacak. Haksızsın Miç! Neniç ne katil ne de soyguncu. Boş yere öldürmedi Kaleperoviç'i. Çünkü o gizli bir komünistti. Nazi görünerek Almanlarla işbirliği yapıyordu. Halka işkence

etmeye başlamıştı. Öldürülmesi gerekti. Onun öldürülmesine Almanlar neden kızdılar biliyor musun? Almanlar için bir insanla bir sıçan birdir. Yeter ki o insan Alman olmasın. Kaleperoviç'in ne köpek olduğunu onlar hepimizden iyi biliyorlardı. Neniç'i yakalayamadılar diye kızdılar. Anladın mı Miç? Sonra ne yaptılar? Tutup hiç bir şeyden haberi olmayan bir Hırvat'ı astılar. Zavallı kunduracı Didiç'in gerçekten hiç bir şeyden haberi yoktu. Almanlar halkı aldatmak, kendilerinin ne kadar güçlü olduklarına herkesi inandırmak, bizi yıldırmak için onu yok ettiler. Yoksa Didiç Kaleperoviç'i rüyasında bile görmemişti.

Bunlar olmayacak şeyler değildi. Ama Azamoviç'e göre Mordaç yalan söylüyordu. Bildiğine göre Didiç Kaleperoviç'in katili olduğu için değil, bir gece karısını uyurken boğduğu için asılmıştı. Anladığına göre de Mordaç'ın bundan haberi yoktu.

— Kabul, hepsi kabul Mordaç! Ama şu kahraman dediğin Neniç kadınlardan ne istiyor söylesene? Çocukları ne diye öldürüyor? Kaleperoviç gibi onlar da mı hain yoksa?

Mordaç önündeki mermilere bakıyordu.

— Ben de seni akıllı bir adam bilirdim Miç! Hem de çok akıllı bilirdim. Ama görüyorum ki aldanmışım. Hâlâ daha Alman propagandasının nasıl işlediğini bilmiyorsun.

Bu sözler Azamoviç'i sinirlendirmişti. İçinden Mordaç'ın yarı kelleşmiş kafasına bir şey vurmak geçiyordu.

— Ben mi bilmiyorum Alman propagandasını? Beni güldürme Mordaç! Ben sana bu gece Goebells'in radyolarda ne yalanlar uyduracağını sana şimdiden söyleyebilirim. Meselâ Mihailoviç'in etrafındaki çemberin biraz daha daraldığını, bugün çetniklerin binden fazla ölü verdiklerini, çok yakından Bosna dağlarının vatan haini Draja'nın mezarı olacağını, Yugoslav halkının bu hayduttan kurtulmasının saat meselesi olduğunu her onbeş dakikada bir tekrarlayacak, arkasından da «O, Lili Marlen»i çalacak. Hadi hadi, ben belki aptalın biriyim ama senin de bir ahmak olduğunu hiç bilmiyordum. Neniç gibi bir katilin emrine girmiş olmana şaştım doğrusu!

Mordaç öfkeli ayağa kalktı.

— Yeter Miç, yeter artık. Neniç bir katil değil diyorum sana. Sen de Goebells'in satılmış uşakları gibi konuşuyorsun. Seni tanımasam onlardan para alıyorsun diyeceğim. Katil Almanlar, Neniç değil. Kadınlarla çocukları onlar öldürüyor. Sonra da suçu Neniç'e yüklüyorlar. Amaçları onu halkın gözünden düşürmek, halkı ondan soğutmak. İstedikleri yalnız bu. Ama ne yaparsalar yapsınlar, topal Goebells ne kadar yırtınırsa yırtınsın, Yugoslavya'yı kandıramıyacaklar. Bir daha söylüyorum Miç. Bir katil değil, bir kahraman Neniç! Bunu çok iyi bi-

liyorum! Bana inan Miç! Çünkü Neniç'in en yakın arkadaşı benim. Her zaman, gece gündüz onunla beraberim. Üstelik ikiz kardeşler gibi birbirimize benziyoruz! Bizi görsen ben miyim Neniç yoksa o mu Mordaç anlayamazsın. O da ben de ayni şeyi düşünüyoruz. Yugoslavya'yı kurtarmak için başımızı koyduk ortaya. Öldürülen kadınlarla çocukların hesabını Almanlardan soracağız bir gün. Şunun şurası iyi bilinsin. Burası ne Fransa ne de Belçika, burası Yugoslavya Miç!

Bu uzun nutku zorlukla dinleyen Azamoviç de ayağa kalktı.

— Sana bir şey sormak istiyorum Mordaç?

Mordaç'ın yüzü gözü ter içinde kalmıştı. Uzun bir yolu koşmuş gibi sık sık nefes alıyordu. Elini koynuna soktu, pırıl pırıl bir Brownig çıkardı. Şarjörünü doldurup tabancasını yine koynuna soktu.

— Ne soracaksan çabuk sor Miç! Eğer bildiğim bir şeyse seninle konuşurum.

Azamoviç kapıya doğru gitti. Kol demirini alıp halkasına geçirdi, kalın kilit çivisini de yuvasına soktu. Bunu Mordaç daha rahat konuşsun diye yapmıştı. Geri döndü, sinirli sinirli bir parmağının tırnağını kemiren Mordaç'ın bir adım önüne gelince durdu.

— Türkler hakkında Neniç ne düşünüyor Mordaç?

Mordaç kopardığı tırnağını tükürdü.

— Sevmiyor, sizi hiç sevmiyor! Hükümeti kurunca Türkler'i hemen memleketlerine gönderecek.

— Bizim de hemen gideceğimizi mi sanıyor?

— Gitmezseniz sizin için iyi olmaz Miç!

Azamoviç masaya bir yumruk attı.

— Şu küstaha bak hele! Hükümet kuracak, bizi de buradan sürecekmiş. Kimi nereden sürüyor Neniç? Babasının evi mi Yugoslavya? Gidince benden selâm söyle ona! Bizim buradan gitmeye hiç niyetimiz yok. Bu topraklar için kanımızı döktük biz. Neniç ne yaptı? Hükümete şimdiye kadar kaç kuruş vergi verdi? Aklı varsa bizi rahat bıraksın. Çünkü biz Almanlara'a da benzemeyiz. Hükümet kuracakmış! Katil, soyguncu herif!.

Mordaç kendini tutamıyarak bağırdı.

— Bu topraklar sizinse Almanlar'a yardım etmeyin öyleyse!

— Biz Almanlar'a yardım etmiyoruz.

— Ediyorsunuz!

— Yalan! Bu da Neniç'in propagandası.

— Alman askerleri ve subaylariyle sokaklarda kolkola gezdiğiniz de mi yalan Miç?

— Sen Alman çavuşlariyle yatıp kalkan Sırp kızlarını görsen daha iyi edersin Mordaç. Bana bir piçe gebe kalmış bir Türk kızı gösteremezsin.

Mordaç bir alev gibi parladı.

— O orospuların da cezasını vereceğiz Miç! Hepsinin kafalarını usturayla kazıyıp yüzlerine tükürecek, sonra da onları bellerinden duvarlara çivileyeceğiz.

Azamoviç bir kahkaha attı.

— İlâhi Mordaç! O kadar çiviyi nereden bulacaksınız?

Mordaç cevap vermedi. Bir süre olduğu yerde hiç kımıldamadan durdu, sonra ağır ağır yerine oturdu. Kalan ekmek, yumurta ve kompirlerini çabuk çabuk yedi, üstüne de hiç nefes almadan maşrabadaki bütün suyu içti.

— Şimdi asıl meseleye gelelim Miç! Yalnız beni iyi dinle!

Azamoviç iki adım yürüdü, sonra birden dönüp sordu.

— Ben öldürmeye geldiğini mi söyleyeceksin yoksa?

Mordaç'ın dudaklarında buz gibi bir gülüş belirdi.

— Benim kurşunlarım sayılı Miç. Her biri bir Alman için. Hiç İpan, Goril İpan adında birini duydun mu?

— N'olacak?

— İpan Neniç'in sağ kolu. Dün geceki toplantıda Goril adamlarına emir verdi. Beş Kasım'ı altı Kasım'a bağlayan gece baskın yapacaklar.

— Nereye?

— Buraya, çiftliğe. İki şartı var.

— Söyle.

— Birincisi şu. Elmasa'yı hemen teslim edeceksiniz.

— Kime?

— İpan'a, Goril İpan'a.

— Selmanoviç'in kızı Elmasa'yı ha?

— Evet!

— Neden?

— Aşk Miç! Aşkın nedeni olmaz!

— Başka?

— Goril'i bütün savaş boyunca besleyeceksiniz.

— Beslemezsek n'olacak?

— Hepinizi öldürecek.

— Goril'in daha başka bir emri yok mu? Mesela karılarımızı da filân istemiyor mu?

Mordaç parmaklariyle oynuyordu.

— Çok çalıştım Miç, ama Goril'e lâf anlatamadım. Daha ileri gitseydim benden de şüphelenebilirdi. Çünkü burada çalıştığımı biliyor. Şartlarını kabul ederseniz hiçbirinize dokunmıyacak. Selmanoviç'le konuş bir kere. Hem de çabuk konuş. Çünkü Goril'in sağı solu belli

olmaz. Kasım gelmeden baskını yapabilir.

Azamoviç bir yay gibi Mordaç'ın önüne sıçradı.

— Hemen git Goril'e söyle Mordaç. Kendine güveniyorsa gelsin Elmasa'yı kendi alsın.

— Sen bilirsin Miç! Ben görevimi yaptım.

— Utan Mordaç, utan. Biraz önce bağımsızlık için çarpıştığınızı söyleyen sen değil miydin? Ha? Ne susuyorsun, konuşsana? Neniç'in de bir istediği yok mu? Madem ki o kahraman da senin arkadaşın, sor bakalım ona da. Ne yapar eder, Neniç'e de eli ayağı düzgün bir kız bulabiliriz.

Mordaç kalan mermileri birer birer cebine koydu.

— İyi düşün Miç! Neniç'le Goril, Broziç Tito'dan iyidir. Goril'e yardım etmelisiniz. Etmezseniz bu sefer pis komünist Tito gelecek. O zaman Elmasa da sizi kurtaramaz. Çünkü Tito'da her şey var, fakat kalp yoktur.

Azamoviç yere üstüste tükürdü.

— Senden nefret ediyorum Mordaç. Hayatının en şerefsiz işini yapıyorsun. Senin yerinde olsaydım buraya gelmektense beynime bir kurşun sıkardım. Selmanoviç'in sana olan iyiliklerini ne çabuk unuttun? Karını öldürdüğün zaman seni mahkemelerde savunup ölümden kurtaran Selmanoviç değil miydi? Ha, unuttun mu Mordaç? Seni aylarca evinde saklayan Selmanoviç'i de unuttun mu?

— Ben karımı başka bir erkekle yakalamıştım Miç. Namusumu temizlemek için onu öldürmüştüm. Karşıma çıksa yine öldürürüm.

— Selmanoviç de seni onun için korumuştu. Seni namuslu bir adam bildiği için sevmişti. Ama yanılmış Mordaç, yanılmış.

— Beni anlamıyorsun Miç.

— Anlıyorum, şimdi çok iyi anlıyorum. Siz Yugoslavya'nın kurtuluşu için değil, kızlara, kadınlara daha iyi saldırabilmek için Balkan'a çıktınız. Söyle Goril'e, yakında o dağlarda bizim kurşunlarımızla ölecek.

— Çocuk gibi konuşma Miç! Buraya ölümü göze alarak geldim. Her yer Alman askerleriyle dolu. Uçan bir sinek bile görseler hemen ateş ediyorlar. Biraz önce az kalsın vuruluyordum. Yolda bir yolcu otobüsünü kontrol eden iki asker peşime düştü. Tabancalarındaki bütün kurşunları üstüme boşalttılar. Kendimi yol kenarındaki hendeklerden birine dar attım. Bir dakika kadar hendeğin içinde iki büklüm koştum. Allah'tan karşıma bir mısır tarlası çıktı. Yoksa canımı kurtaramıyacaktım. Ne zoruma, yerimden bile kıpırdamaz, Balkanda oturup İpan'la karşılıklı şarabımı içerdim. Ama vicdanım razı olmadı. Ekmek yediğim kapıya nankörlük etmek elimden gelmedi. Sırp'ım ama Allah'sız değilim Miç. Benim buraya geldiğimi kimse duymamalı.

Azamoviç bir dakika kadar düşündü. Mordaç'ın yüzüne tükürmemek için kendini zor tutuyordu.

— İpan Elmasa'yı bir yerde görmüş mü Mordaç?

Mordaç uykuda sayıklıyormuş gibi cevap verdi.

— Bilmiyorum, hiç bir şey bilmiyorum. Ama İpan'ın amacı Selmanoviç'i soymak değil. Bunu çok iyi biliyorum.

— Ya, öyle mi? O halde kaç bin Dinar istiyor?

Mordaç başını kaldırıp baktı, gözleri ısırıyordu.

— Dinar filân istemiyor Miç.

— Ne istiyor ya?

— İkinci şartı şu. Ekmek, peynir, kompir. Bunlar savaş boyunca verilecek. Ara sıra da Kavapcici, Raznici. Ne etten olursa olsun.

— Sarma ve güveç istemiyor mu?

— Bu kadar Miç!

Azamoviç kendi kendine konuşuyormuş gibi yüksek sesle mırıldandı.

— Hiç bir şey istemiyor adam. Çiftliği ona verelim daha iyi. Bir de Balkan'da Elmasa ile aşıkovanye ha!

Birdenbire dönüp bağırdı.

— Çengiya da istemiyor mu? Bize Goril'in Busiya'sı bu ha! Ona bir siktir çekmek boynumun borcu olsun.

— Yugoslavya için dövüşüyoruz biz Miç!

— Belli belli!

— Ekmeği peyniri Goril kendi için istemiyor!

— Yorulma Mordaç! Goril'i çok sevdim doğrusu. Ona gidince söyle. Kendisine bütün istediklerini seve seve vereceğiz. Yalnız Kevapcici, Raznici kuru kuru yenmez. Biraz Dingac, Smeredevka, Vugava, Marastina da lâzım. Elmasa ve bu şaraplar Goril gibi büyük bir yurtseverin hakkıdır. Eğer kabul ederse birkaç fıçı da bunlardan vereceğiz.

— Alayı bırak Miç!

— Alay etmiyorum, çok ciddi konuşuyorum.

— Ben elimden geleni yaptım Miç!

— Sana yapmadın diyen yok. Erzakı buradan kim gelip alacak?

— Siz getireceksiniz! Goril öyle emretti!

Azamoviç yerlere kadar eğildi.

— Başüstüne efendim, başüstüne! Verdiğimiz yetmiyormuş gibi taşıması da bizden demek? Çok güzel vallahi! Bir kahraman da ancak bu kadar erkekçe davranabilir. Goril'in gösterdiği bu insanlığı hiç bir zaman unutmıyacağız.

Mordaç birdenbire ayağa kalktı, sinirlenmişti.

— Alayı bırak artık Miç! Konuşacaksan doğru dürüst konuşalım

şurada. Zaten çok geç kaldım. Şimdiye kadar çoktan gitmiş olmam gerekirdi. Bu yüzden başıma hiç hoşlanmadığım bir şey gelebilir. Çünkü her yerde aranıyorum! Bir dakika daha dinle beni şimdi. Almanlar sizi çok seviyor. Sizden hiç bir zaman şüphelenmezler. Goril'e yardım edeceğiniz akıllarına bile gelmez. Buraya adamlarımız gelecek olursa hemen yakalanırlar. Bilmiyorum neden, bu gece her yeri sıkı bir kordon altına almışlar. İzin kâğıdı olmadan kimseyi içeri sokmuyorlar. Halbuki Türkler'in böyle bir derdi yok. Çavuşundan binbaşısına kadar hepsi size selâm duruyor. Yani lâfın kısası, Selmanoviç isterse her şey olur.

Azamoviç öfkesinden yerinde duramıyordu.

— Evet, her şey olur. Ama yine de çok tehlikeli.

— Nesi tehlikeli? Şimdi Yugoslavya'da Türkler için tehlikeli olan hiçbir şey yok. Hiçbir şey!

— Erzakı kime teslim edeceğiz?

Birdenbire bir gürültü koptu, camlar sarsıldı. Mordaç ok gibi fırladı, kendini hemen kapının arkasına attı. Kısa bir sessizlikten sonra iki uçak daha damları yalarcasına geçip gitti. Çok uzaklarda patlayan birkaç bombanın gök gürültüsünü andıran sesi bir deprem oluyormuş gibi toprağı hafif hafif salladı.

Mordaç kendini kaybetmişti. Duvarı yumrukluyordu.

— Namussuzlar! Alçaklar! Nazi köpekleri!

Azamoviç gülerek sordu.

— Erzakı kime teslim edeceğiz Mordaç?

Mordaç kapının arkasından çıkarken ağır bir küfür savurdu.

— Aşar Podo'ya!

Sesi titriyordu, bakışları kömür gibi kararmıştı.

— Aşar Podo'yu bilmiyor musun? Traktör tamircisi Aşar Podo'yu nasıl bilmezsin Miç! Onu bütün çiftçiler tanır. Buradan giderken köprünün hemen yanıbaşında. Kırk yaşlarında, kırmızı burunlu bir adam. Hâlâ hatırlıyamadın mı?

— Hayır, hatırlıyamadım.

— Hani Selmanoviç bir kamyon almıştı. Bir gün çiftlikten çarşıya buğday taşırken rotu kırılmıştı. Arabayı başka bir kamyona bağlayarak Aşar'a tamire götürmüştük. Çok para istemişti de kavga gürültü herifle zorla anlaşmıştık. Sol ayağı topal bir adamdı. Hatta sonunda arkadaş bile olmuştuk da onunla, çok hoşumuza giden bir hikâye de anlatmıştı bize. Allah Allah! Daha hâlâ düşünüyorsun yahu! Bir kadın varmış hani, Aşar'a tutulmuş, o da bir gün onu çıraklardan biriyle dükkânının arka tarafında sevişirken yakalamış. Bir ıslatmış kadını! Sonra da aynı şeyi Pavleviç'e kendi gözleri önünde tekrarlatmış.

Azamoviç katıla katıla gülmeye başladı.

— Hatırladım Mordaç, şimdi hatırladım. Şu gençliğinde pehlivan olan Podo değil mi? Bütün Yugoslavya'nın sırtını yere getirdiğini söylemişti bize.

Mordaç biraz sakinleşmişti.

— Evet, ama Pavleviç de en sonunda onu tuşla yenmişti.

— Demek Aşar yaşıyor daha?

— Yaşıyor Miç, daha dipdiri hem de.

— Aşar da Goril gibi hayvanın biri Mordaç!

— Hayvan mı?

— Hayvan ya! İnsan olsaydı çoktan ölmesi gerekirdi.

— Bir kadın için ölmeye değmez Miç.

— Ama namus için ölmeye değer Mordaç. Onun için biz de öleceğiz ve Goril'e istediklerinin hiçbirini vermiyeceğiz.

— Benden söylemesi Miç!

— Senin Liz nasıl?

Mordaç birdenbire durgunlaştı.

— Öldü Miç, Liziç öldü!

— Ne zaman?

Mordaç cevap vermedi, bir ölü gibi gidip yerine oturdu. Azamoviç şaşırmıştı, Liz'in öldüğünü gerçekten bilmiyordu. Mordaç'la evlendikten sonra onu birkaç kere görmüştü. Ufacık, buğday tenli, koyu mavi gözlü bir Fransız kızıydı. O da bütün Sırplar gibi zifaftan sonra adının arkasına bir «iç» kuyruğu takılmasından kendini kurtaramamıştı. Herkes ona Liz değil Liziç derdi. Bu yeni adını kendisi de çok sevmişti. Hattâ unutup da Liz diyenlere çok kızdığı bile olurdu. Hayatında hiç gülmemiş bir kızdı, talihsizliği daha ana rahmindeyken başlamıştı. Babası siyasî bir skandal nedeniyle Martinik adasına sürgüne mahkûm edilmişti. Bir kolayını bulup kaçmış, İtalyan asıllı güzel bir kız olan karısını yanına alarak Yugoslavya'ya sığınmıştı. Fransız hükümetiyle Yugoslav hükümeti arasında uzun tartışmalardan sonra kendilerine sığınma hakkı tanınmış, onlar da Belgrad'a yerleşmişlerdi. Liziç o zaman altı yaşlarında olduğu için bir kız okuluna yerleştirilmiş, yıllar sonra da orayı birincilikle bitirmişti. Şiire ve müziğe çok meraklı olduğundan Balkanların sert ve haşin havası bile dünyada yalnız Fransız kadınlarına özgü olan o buram buram tüten sıcacıklığından ona hiçbir şey kaybettirememişti. Bütün kadınları kıskandıracak kadar parlak bir nikâh yapabilmesi işten bile değildi. Böylesine bir evlenme için her şeyi olan bir kızdı. Günün birinde karşısına yakışıklı bir serseri çıkmıştı. Kendisini bir Sırp prensi olarak tanıtan bu zavallı, Liz'in kalbine kolaylıkla girmesini bilmiş, onu bir ziyafet gece-

sinde sarhoş ederek iğfâl etmişti. Koyu bir katolik olan Liz bu olaydan sonra günlerce kendine gelememiş sonunda namusunu temizlemek için intihar etmeye karar vermişti. Ölüm plânını gerçekleştirebilmek için bir sonbahar akşamını seçmişti. Belgrad'ın en büyük içkili lokantalarından birine giderek içmeye başlamış, iyice sarhoş olduktan sonra gece yarısına doğru lokantadan çıkıp gitmişti. Gök gürültüleri ve yağmur altında bir süre nereye gittiğini bilmeden yürümüş, sonra otomobillerin hızla geçtikleri bir caddenin kenarına gelince durmuştu. İçkinin etkisiyle cesareti büsbütün artmış olduğundan arabalardan birinin tekerlekleri altında can vermekten hiç korkmuyordu. Fakat Liz plânının ölüm kısmını gerçekleştirmeye vakit bulamıyacaktı. Çünkü o sırada, yani Liz'in kendisini tam yolun ortasına atacağı sırada, yan sokakların birinden içinde diplomat kılıklı bir yolcu bulunan bir taksi çıkmış, yaya kaldırımı izleyerek ana caddede hızla yol almaya başlamıştı. Araba Liz'in bulunduğu noktaya gelince içindeki adam taksiyi durdurmuş, hemen Liz'in yanına gelerek kendisiyle birlikte gelmesini teklif etmişti. Liz razı olmayınca üstüne atılmış, bardaktan boşanırcasına yağan yağmurun altında kendisini bilinmeyen bir yere doğru sürüklemeye başlamıştı. Sokaklarda hiç kimse yoktu. Liz bütün gücüyle karşı koyduğu halde gözü dönmüş adamla başa çıkamamış, boğuşma sırasında kaldırımlara çarpan dizleri, bacakları, güzelim yüzü kan içinde kalmıştı.

Yağmur şırıltısı ve gök gürültüleri arasında bütün çığlıkları boşa gitmişti. Fakat Liz bir kolayını bularak adamın ellerinden kurtulmuş, içinde bulunduğu daracık sokakta alabildiğine koşmaya başlamıştı. O sırada ayda iki kere gecesini geçirdiği randevu evlerinin birinden çıkmış olan Mordaç bir kadının yağmur altında çılgınca koşarak kendisine doğru geldiğini görünce önce ne olduğunu anlıyamamış, sonra merak içinde olduğu yerde durup beklemişti.

Çok geçmeden adam Liz'e yetişmiş, onu yakalıyarak hemen üstüne atılmıştı. Daha fazla duramayan Mordaç da koşmuş, iki yumrukta adamı kaldırıma serivermişti. Sonra Liz'i kollarının arasına almış, bir taksiye koyarak ailesine teslim etmişti. Her şey bundan sonra olmuş, Mordaç Liz'in geçmişinin üstüne bir sünger çekerek onunla evlenmişti. Bu sırada Almanlar Yugoslavya'yı işgal etmişler, Mordaç ta biraz sonra ortalıktan kaybolmuştu. Liz'in tam kötü talihini yendiği sanıldığı bir sırada ölmüş olması inanılmıyacak bir şeydi. Azamoviç, Liz'in bu acı serüvenini Mordaç'tan dinlemiş, şimdi ölmüş olduğunu da yine ondan duymuştu. Mordaç'tan artık nefret ediyordu ama Liz'e acımıştı. Ama içinde nedense bir şüphe vardı. Mordaç'ı saran durgunluk ve sessizliğe inanmak istemiyordu. Çünkü bu durgunluk ve

sessizlik insanda çok sevilen birinin kaybından doğan sarsıntının yarattığı durgunluk ve sessizliğe hiç benzemiyordu. Düşünülecek bir nokta da böyle bir yalanın Mordaç'a ne kazandırabileceğiydi. Belki de Liz gerçekten ölmüştü, aradan geçen günler Mordaç'ın aklını başına getirmiş olabilirdi. Çünkü Azamoviç'in de başından birçok ölüm olayları geçmişti. İlk önce annesini, arkasından babasını, derken bütün aile yakınlarını kaybetmiş, ortada yapayalnız kalmasına rağmen yaşamaya devam etmişti. Bunun nasıl olabileceğine zaman zaman kendisi de şaşardı. Bütün bunlardan kendine göre bir sonuç çıkarmıştı. İnsan unutan, hem de çok çabuk unutan bir varlıktı. Bütün hainliğine rağmen Mordaç da kendine göre bir varlıktı. Liz ölmüştü, o da unutmuştu. En doğrusu her halde bu olacaktı. Birdenbire iki uçağın gökleri yıkarcasına geçmesi Azamoviç'in içinde bulunduğu dalgınlıktan kurtulmasına yardımcı oldu. Uçakların geçişi bu sefer çok âni olmuştu. Mordaç kapının arkasına saklanmaya vakit bile bulamamıştı. Yalnız gözleri yuvalarından çıkmış, korku içinde dışarısını dinliyordu.

— N'oluyor acaba Miç?

Azamoviç yerine oturdu.

— Size sormalı Mordaç. Her halde Almanlar Goril'e selâm yolluyorlar!

Mordaç sesini çıkarmayınca sordu:

— Karın ne zaman öldü Mordaç?

Mordaç'ın gözleri birden sırsıklam olmuştu. Çetnik ölmüş, sanki yerini Azamoviç'in tanıdığı o yumuşacık, iyi yürekli Mordaç almıştı.

— Sorma Miç! Hâlâ deli gibiyim! Ama bunu onlarda bırakmıyacağım.

— Anlamadım Mordaç?

— Karım ölmedi Miç!

— Ölmedi mi?

— Hayır! Liziç'i öldürdüler Miç!

— Ne zaman? Kim?

— Almanlar. Belgrad bombardımanı sırasında.

— Annesi, babası?

— Onlar da öldü, hepsi öldüler. Ama yemin ettim, intikamlarını alacağım hepsinin. Balkana yalnız Yugoslavya için çıkmadım ben. Liziç için de çıktım, Lüsyen için de çıktım, Janet için de çıktım. Hepsi için çıktım Balkan'a, hepsi için.

Konuşmuyor, sanki ağlıyormuş gibiydi. Birden işi şakaya boğmak istiyormuşcasına gülerek sordu.

— Sen hâlâ kadınlara dargın mısın Miç?

— Darginim.

— Amma yaptın ha! Sana şaşıyorum be!

— Neden?

— Kadınsız nasıl yaşadığına!

— Basbayağı! Bunda şaşılacak bir şey yok. Ben de seviyorum. Ama benim sevgim seninki gibi değil. Ben toprağı seviyorum Mordaç.

— Yine sayıklamaya başladın Miç!

Durdu, lâfı birden değiştirdi.

— Aşar'ın Almanlarla arası çok iyimiş. Onları Sluvovica ile suluyormuş hep. Her gece içiriyormuş onlara. Bir çuval dolusu Mark toplamış. Aşar'a göz yumuyoruz bile bile. Almanlarla dostluk kurması bizim de işimize yarıyor. Adamlarımız kendilerine Türk süsü vererek Aşar'la ilişki kuracaklar. Goril'in planı şimdilik bu. Erzak yardımını her onbeş günde bir yapacaksınız. On çuval kompir, iki yüz ekmek, beş teneke de peynir. Her onbeş günde bir. Pis Almanlar'ı Yugoslavya'dan kovuncaya kadar yardım devam edecek. Anlaşıldı mı Miç?

Azamoviç kıs kıs güldü.

— Elmasa?

— Bir aya kadar sizden bir ses çıkmazsa Goril işini kendi görecek.

— Sen de ona yardım edeceksin değil mi?

Mordaç duymamazlıktan geldi.

— İlk parti erzak Kasım'ın birine kadar Aşar'ın eline geçmiş olmalı. Goril o gece onları almaya gelecek. Kış için şimdiden hazırlık yapıyor. Eğer Aşar'da bir şey bulamazsa o gece baskını bekleyin. Öyle bir şey olursa sen buralarda hiç durma sakın. Bir yerlere kaçıp canını kurtarmaya bak. Goril'in şakası yoktur. Düşmanlarını patlıcan gibi doğrar. Gitmeden bir suyunu daha içebilir miyim?

Azamoviç hiç bir şey söylemeden gitti. Küpte biraz su kalmıştı. Maşrapayı alıp hepsini doldurdu. Tam bu sırada Mordaç kurşun gibi uçtu. Koynundan tabancasını çekerek sokak kapısının arkasına dayandı. Bir saniyede bambaşka bir adam olmuş, korkunç ve yırtıcı bir hayvana dönmüştü.

— Duyuyor musun Miç?

Azamoviç elindeki maşrapayı masanın üstüne bıraktı. Hâlâ ne olduğunu anlayamamıştı. Korkudan dişleri birbirine vuruyordu.

— N'oluyorsun Mordaç?

— Bir köpek sesi, çok uzakta.

— Duymadım.

Mordaç masaya doğru koştu, sonra yeniden kapıya dayandı.

— Çek şu sandığı Miç! Çabuk çek şunu!

Bir gözünü kapının ortasındaki deliğe uydurdu, dışarısını gözet-

lemeye başladı. Heyecanından bir türlü yerinde duramıyordu.

— Kim olursa olsun beynine ateş edeceğim. Namussuzlar, pis köpekler! Ele geçmiyeceğim işte. Yakalayamıyacaksınız beni.

Arkasından Sırpça iki küfür savurdu, sonra sandığın yanına fırladı.

— Koş Miç, çek şu sandığı şuradan. Hadi, yardım et bana!

Yakalanmak korkusu Mordaç'ın aklını başından almıştı. Ne yaptığını, ne söylediğini bilmiyordu. Gözleri dışarı fırlamış, sesi titriyordu. Her an tabancasını gelişi güzel ateşleyebilirdi. Bunu düşünerek Azamoviç hemen koştu, sandığı tutup bir kenara çekti. Orada, döşemenin içine açılmış kocaman bir kapak vardı. Bir insan o delikten kolaylıkla geçebilir, aşağıdaki samanlığa bir dakika içinde saklanabilirdi. Daha olmazsa oradan da dışarı kaçabilir, mısır tarlalarının içine dalarak canını kurtarabilirdi. Mordaç en korkulu bir anında bu kapağı hatırlamakla daha aklını kaybetmediğini, her şeyi bilerek yaptığını göstermişti. Tam delikten kayacağı sırada kendini yeniden yukarı çekti. Nefes nefese koştu, duvara dayalı olan tüfeğini aldı. Fakat sonradan onu götürmekten vazgeçerek Azamoviç'e verdi.

— Şunu bir yere sakla Miç! Şimdi onunla koşamam. Browning bana yeter. Sakın bir şey belli etme. Konuştuklarımız aramızda kalsın. Hadi Allahaısmarladık!

Azamoviç güle güle demeye kalmadan Mordaç delikten sarktı ve kendini aşağı bıraktı. Azamoviç yalnız kalınca bir saniye düşündü, sonra vakit geçirmeden hemen harekete geçti. Samanlığın kapağını yerine koydu, sandığı üstüne çekti. Biraz sonra altta bir pencerenin açıldığını, toprağın derinliklerinden geliyormuş duyusunu veren ayak sesleri duydu. Mordaç dışarı atlamış, köpek seslerinin geldiği aksi yönde bacaklarının bütün hızıyla koşmaya başlamıştı. Havlamalar her geçen saniye ile biraz daha yaklaşıyordu. Azamoviç ne yapacağını şaşırmıştı. Ortalıkta şüpheyi çekecek hiç bir şey bırakmamalıydı. Tüfeği nereye saklayacağını bilemiyordu. Odanın içinde koştu, durdu, tekrar koştu. Bir türlü uygun bir yer bulamıyordu.Aklına birden samanlık geldi, fakat orayı da arayabilirlerdi. Tavan arasında yer vardı ama şimdi oraya çıkmak için merdiven isterdi. Başka bir çare bulamayınca yine ilk düşüncesine döndü. Çok zayıf bir ümitti ama belki yataktan şüphelenmiyebilirlerdi. Hemen koştu, yatağı tutup kaldırdı, ayak ucunu çabucak söküp tüfeği pamukların arasına soktu. Elleri titriyor, arasıra baygınlık geçirir gibi oluyordu. Bir yılın korku ve heyecanı bir tek güne sığmış, dayanma gücü sıfıra inmişti. Böyle giderse sinirlerine hâkim olamıyacağından korkuyordu. Odanın ortasında kalakalmıştı. Aklına bin bir şey geliyordu, fakat bunların hiç biri işe yarar şeyler değildi.

— Allah kahretsin seni Mordaç. Durup duruken başıma iş açtın. Her şeyi söyleyeceğim, her şeyi. Yakalattıracağım, kurşuna dizdireceğim seni. Türk düşmanı pis köpek!

Ayni şeyleri bir kaç kere kafasının içinde tekrarladı, sonra gevezeliği bir yana bırakarak yatağı gözden geçirdi. Ortadaki hafif tümseği hiç beğenmedi. Bu öyle göze batacak büyüklükte bir tümsek değildi ama şüphe uyandırabilirdi. Dışarıyı dinledi, köpek sesleri gittikçe yaklaşıyordu. Şimdi bir takım insan sesleri de araya karışmıştı. Kollarını sıvayıp hemen pamukları mıncıklamaya başladı. Ne yapsa tümsek belli oluyordu. Tüfeği ortadan aldı, duvardan yana itti. Çarşafı da biraz daha aşağı doğru çekti. Tümsek şimdi tamamen kaybolmuştu. Ter burnunun ucundan damlıyordu. Bir bez parçasına yüzünü gözünü kuruladı, hemen masaya koştu. Fakat çok geç kalmıştı, hiç bir şeyi toplamaya vakit yoktu. Köpekler avlunun çok yakınına gelmişlerdi. Lâmbayı söndürüp çabucak yatağına girdi. Yorganının bir ucunu duvar tarafına iyice sıkıştırdı. Şimdi de üşümeye başlamıştı. Bütün vücudu buz gibi olmuştu. Dişlerinin birbirine vurmasının bir türlü önüne geçemiyordu. Bir dakika geçmeden kalktı, karşısındaki pencerenin kapağını hafifçe araladı. Dışarıda olup bitenleri görmek istiyordu. Tekrar yatıp gözlerini avluya dikti. Karanlıkta bir şey görünmüyordu, ama camın biraz yukarısında gökyüzü masmaviydi. Binlerce yıldız dünyamıza durmadan göz kırpıyordu. Bir aralık gece birdenbire aydınlanır gibi oldu. Sanki bir yerde bir şimşek çakmıştı. Kısa, korkunç, bıçak gibi parıldayan bir aydınlıktı bu. Azamoviç bir saniye bile sürmeyen, bir kurşun gibi pencerenin camını yalayıp geçen bu ışık selinin içinde acayip insan başlarına benzeyen ay çiçeklerini görmesiyle birlikte her şeyin yeniden tütün zifirine benzeyen bir karanlığa gömülmesi bir olmuştu. Fakat aradan çok geçmeden ikinci bir ışık geceyi bir anda gündüze çevirmişti. Sonra yine ve çok kısa süren bir karanlığın arkasından üçüncü bir ışık yelpazesi bir fıskiyenin püskürdüğü su gibi ufkun hemen kenarından yıldızlara doğru fışkırmıştı. Daha sonra ışıklar birbirlerini kovalamaya başlamışlar, bazıları kıvılcıma dönüşüp evin içine kadar girmişlerdi. Azamoviç bir motör uğultusu duyuncaya kadar bunların ne olduğunu bir türlü anlayamamıştı. Neden sonra göz kamaştırıcı ışık yağmuru altında koşuşan köpeklerin yerdeki gölgelerini görür gibi oldu.

— Tamam, projektör bunlar, projektör! diye kendi kendine mırıldandı.

Adamakıllı korkmaya başlamıştı. Farlarını yakmış Ştayerler gelip evi sarınca artık nefes alamaz olmuştu. Köpekler hemen kapıya saldırmışlardı, hepsi içeri girecek bir delik arıyordu. Odanın yarısı gün-

düz gibi aydınlanmıştı ve Mordaç'ın içmeye vakit bulamadığı suyla dolu maşrabası arasıra pırıl pırıl parlıyordu. Azamoviç yerinden hiç kımıldamadı. Bir ölü gibi uzandığı yatağında uyuyormuş gibi yaptı. Biraz sonra kulağına koşuşan ayak sesleri geldi. Belli etmeden baktı. Bir ayna gibi parlayan camın ortasında kaşları çatık, başı demir miğferli bir baş gördü. Kıvılcım gibi yanan bir çift korkunç göz kendisine bakıyordu. Bu sırada birincinin yanında ikinci bir baş daha göründü, arkasından görünmeyen bir el odanın karanlıkta kalan köşelerine bir cep feneri sıktı. Baş bir ara kaybolur gibi oldu, sonra tekrar meydana çıktı, bir hafif makinalının karanlık namlu ağızı gelip cama dayandı. Azamoviç bunu görür görmez yüreği ağzına gelir gibi olmuştu. Bir saniye sonra öbür dünyayı boylaması işten bile değildi. Ne yapacağını düşünürken başka biri de kapıyı zorlamaya başlamıştı.

Yumruk gürültüleri arasında kalın bir ses gürledi.

— Aç şu kapıyı! Çabuk aç!

Azamoviç Almancayı çok az bilirdi, fakat adamın söylediklerini hemen anlamıştı. Buna rağmen yerinden kıpırdamamayı daha uygun bularak gözlerini açmadı. Yumruklara tekmeler de karışmaya başlamıştı, emektar kapının bu saldırılara ne kadar dayanabileceği belli değildi. Azamoviç bir süre daha gürültüyü duymamazlıktan geldi, yüzünü duvardan yana döndü. Fakat sonradan bu hareketinin büsbütün şüphe uyandırabileceğini düşünerek birdenbire gözlerini açtı. Yatağından aşağı atladı, odanın içine sersem sersem bakındı. Böyle yapmakla onlara derin bir uykudan uyanmış olduğu duyusunu vermek istemişti.

— N'oluyor? Kim o? diye bağırdı.

Kapıyı açmağa doğru giderken camdaki makinalının namlusunun kendisini izlemekte olduğunu gördü. Korkudan tüyleri bir kere daha diken diken olmuştu. Ani bir kararla geri döndü, çabucak giyindi, bu arada yatağa bir göz attı. Hiç bir şey belli değildi. Bir arama olmazsa hiç kimse pamuklar arasında bir çetnik tüfeğinin bulunduğundan şüphe edemezdi. Azamoviç kendisini bu şekilde avutmaya çalışarak odayı tarayan farların parlak dumanımsı çizgisi içinden bir gölge gibi süzüldü, doğruca yumruklar altında arasıra yıkılacakmış gibi olan kapıya gitti. Camdan bakan miğferli baş ayni anda buzdan yontulmuş bir resim gibi pencerenin köşesine kaydı, makinelinin namlusu da yarım bir dönüş yaptı. En ufak bir canlılık belirtisi göstermeyen o yüzü Azamoviç bir daha ölünceye kadar unutamıyacaktı. Elleri titreyerek demir kolu kaldırdı, kapıyı ardına kadar açtı. Pırıl pırıl parlayan iki süngü hemen göğsüne dayanmıştı. Azamoviç şaşırmış göründü, el kol hareketleriyle ne istediklerini öğrenmeye çalıştı. Ne istediklerini biliyordu, hem de çok iyi biliyordu. Kendileri için tehlikeli olan birini arıyorlardı.

Evi aramaya gelmişlerdi. Süngüler neredeyse göğsünü delecekti. Soğukkanlılığını kaybetmemeye çalışarak olan bitenlere karşı çok şaşırmış gibi görünmeye devam etti. Ne söylediklerini iyice anlıyamıyordu. Kapının önünde büyük bir Ştayer, onun sağında solunda da irili ufaklı kamyonetler vardı. Hepsi farlarını yakmışlardı, avluda karanlık hiç bir köşe kalmamıştı. Soğuk bir demir gürültüsü duyuldu, kamyonetlerden yere atlayan askerler koşarak geldiler ve hemen kapıyı çevirdiler. Hepsi miğferliydi, ellerinde otomatik tabancalar vardı. En ufak bir direnişte hepsinin tabancalarındaki bütün mermileri karşısındaki insana göz kırpmadan boşaltabilecekleri bir taş parçasından hiç farkı olmayan yüzlerinden belliydi. Kolundaki bazubentten çavuş olduğu anlaşılan biri ortaya çıktı, koşarak ilerledi, süngüleri bir kenara itti, tabancasını yüzü sapsarı kesilen Azamoviç'in karnına dayadı. Arkadan gelen başka biri sert bir hareketle sağ kolunu havaya kaldırdı, çavuşu selâmladı.

— Hayl Hitler!

Azamoviç'in yerinden kıpırdamayışı çavuşu nedense çok sinirlendirmişti. Bacaklarına doğru şiddetli bir tekme savurdu, sonra olanca sesiyle gürledi.

— Hayl Hitler!

Azamoviç biraz geç te olsa meseleyi anlamıştı. Yediği tekmenin acısını unutarak çavuşu ayni şekilde bağırarak selâmladı. Bir süre put gibi bakışıp durdular. Nihayet yüzünden ne düşündüğünü hiç bir insanın anlamasına imkân olmayan çavuş sert bir ayak vuruşuyla havada asılı tuttuğu kolunu indirdi. Arkasından Azamoviç de kolunu kalçasına yapıştırdı. Aradan bu sefer başka biri çıktı. Bu uzun boylu, kapı gibi bir adamdı. Ayağındaki vişne çürüğü rengindeki çizmeleri pırıl pırıl parlıyordu. Onun da elinde bir tabanca vardı. İri bir çekirge gibi sıçradı, Azamoviç'in önüne gelip durdu. Çok bozuk bir Sırpça'sı vardı.

— Generalin emri var kamarad. Evi arayacağız!

Azamoviç kapının ağzından geri çekildi.

— Buyurun arayın. Evim her zaman herkese açıktır.

İtişip kakışarak onu birden içeri daldı. Fenerlerini yaktılar, odanın her tarafını sıkı bir şekilde aramaya koyuldular. Azamoviç sıkıştırıldığı köşeden onlara bakıyor, ne aradıkları çok merak ediyordu. Bu patırtı arasında askerlerden biri kapıya koştu ve dışarıya seslendi.

— Come Alfi, come! Helo, hop!

Bir havlama duyuldu, boz tüylü bir köpek Ştayer'in tekerlekleri arasından bir yılan gibi kayarak içeri daldı. Üç köpek daha vardı, fakat askerler onları bırakmamışlardı. Alfi odaya girer girmez oradan

oraya sıçramaya, her köşeyi sıkı sıkı koklamaya başladı. Küpün etrafında iki defa acaip sesler çıkararak dönmesi, sonra durup hiç kımıldamayan kırmızı gözleriyle tavanda belirsiz bir noktaya bakması bütün askerlerde bir şüphenin doğmasına yol açmıştı. Döşeme tahtalarının aralıklarından aşağısını gözetleyen kurnaz çavuş hayvanın bu davranışı karşısında hemen çömeldiği yerden ayağa kalktı, bir solukta küpün yanına sıçradı. Kapağını alıp bir tarafa fırlattı, iyice dibine inmiş suyun içine el fenerini sıktı. Aradıklarını bulmuşlar gibi ötekiler de hemen oraya koştular, kafalarını birer kere küpün içine sokup çıkardılar. Küpün başında şimdi yalnız Alfi kalmıştı. Durmadan sıçrıyor, arasıra küpün içine düşecekmiş gibi oluyordu. Nihayet çavuş kızgın bir hareketle onu oradan uzaklaştırdı, o da gidip burnunu masanın üstünde duran maşrapaya soktu. Fakat Mordaç'ın içmeye vakit bulamadığı su düşmanlarının köpeğine de nasip olmadı. İki asker Alfi'yi hemen yere indirdi. Çavuş birden koştu, köpeğin kulağına bir şeyler fısıldadı. Alfi yarım bir dönüş yaptı, döşemenin üstüne bir gölge gibi yapıştı. Sonra sürünerek gitti, birden geri dönerek sandığın üstüne sıçradı. Azamoviç'in korkudan yüreği ağzına gelmişti. Samanlıkta da bir şey bulamıyacaklarını biliyordu ama Mordaç'ın kaçarken cebinden bir şey düşürmüş olmasından çekiniyordu. Meselâ samanların arasında bulunacak bir mermi başına büyük bir iş açabilirdi. En çok korktuğu şey yatağı aramalarıydı. Akıllarına gelip te yatağa bakacak olurlarsa her şey meydana çıkacaktı. Bu nedenle Mordaç'ın silâhı hakkında sorabilecekleri sorulara kafası içinde daha şimdiden inandırıcı cevaplar bulmaya çalışıyordu. Azamoviç bunları düşünürken bir kaç asker sandığın kapağını açmış, içinde ne varsa hepsini dışarı çıkarmışlardı. Gömlekler, donlar ve fanilâlar arasında da bir şey çıkmayınca çavuş çok sinirlenmişti. Bir işaretle adamlarını etrafına topladı, onlara bazı emirler verdi. Biraz sonra Sırpça bilen yanlarından ayrıldı, Azamoviç'i kolundan tutarak sandığın bulunduğu yana doğru sürükledi.

— Çabuk söyle! Nereye saklandı o domuz?

— Kim kamarad? Kimi arıyorsunuz?

Adam soğuk soğuk sırıttı, tabancasını Azamoviç'in göğsüne dayadı.

— Çabuk, nerde o köpek?

Azamoviç bir ara kendisini kanlar içinde yerde yatarken görür gibi oldu, başını derde sokan Mordaç'a içinden bir demediğini bırakmadı.

— Bilmiyorum kamarad. Ben hiç bir şey bilmiyorum. Ben uyuyordum kamarad!

Çavuş koştu, Azamoviç'in hayalarına bir tekme savurdu.

— Ölmek istemiyorsan söyle! Söyle diyorum sana.

Azamoviç kıvranıyordu. Çavuşun yüzü mosmor olmuştu.

— Konuş! Konuş diyorum sana eşek postu!

Azamoviç yavaş yavaş cesaretini kaybetmeye başladığını hissediyordu. Mordaç kötü bir adam olmuştu, amansız bir Türk düşmanıydı. Onunla olan arkadaşlığını unutmalı, gerçeği olduğu gibi söylemeliydi. Mordaç gibi bir köpek için ölmeye değmezdi. İkinci tekmeyi yer yemez bu türlü düşünceler içinde çırpınmaya başlayan Azamoviç birdenbire yeniden aklını başına topladı, böyle düşündüğü için de kendi kendinden utandı. Hayatında hiç kimseyi arkadan vurmamıştı, şimdi de vurmayacaktı. Ne olursa olsun Mordaç'ı ele vermeyi erkekliğine yakıştıramıyordu. Bir ara sendeledi, yere düşecek gibi oldu. Çavuş burnunun dibinde pis pis soluyordu. Bir adım geriledi, kuvvetli bir sol çıktı. Fakat Azamoviç çevik bir hareketle yana kaydı, yumruk ıslık çalarak kulağı dibinden boşa gitti. Yoksa şimdi yüzü belki de kan içinde kalmış, burnu ya da çenesi kırılmış olacaktı. Yumruğunun boşa gittiğini görünce öfkesinden büsbütün kuduran çavuş bu sefer de şimşek gibi bir sağ çıktı, fakat yine tutturamadı. Hırsını iki tekme daha atmakla savuşturdu. Sonra Sırpça bilenin kolundan yapışarak Almanca bağırdı.

— Konuştur şunu Müller. İnat ederse beynini dağıtıver!

Müller çavuşu selâmladı, sonra yine o can sıkıcı sorusunu sordu. Azamoviç kararsızlık içindeydi, fakat daha yalan söyleyecek kadar gücü vardı.

— Buraya hiç kimse gelmedi kamarad. Kimi aradığınızı da bilmiyorum. Söyleyin de elimden gelirse ben de size yardım edeyim.

Çavuş bir yumruk daha savuracak gibi oldu, fakat Müller araya girince vazgeçti. Fırsattan yararlanmasını bilen Alfi bu kargaşalık sırasında maşrapadaki bütün suyu içmiş, odanın ortasında dimdik duran ve işkencenin sonucunu bekleyen askerlerin bacakları arasında koşup duruyordu. Müller'in sesi yumuşamıştı, gözleri daha tatlılıkla bakıyordu.

— Doğruyu söylersen sana dokunmıyacağız. Öyle değil mi Heinrich?

Çavuş başını salladı.

— Evet, dokunmayacağız Müller!

Müller yeniden Azamoviç'e döndü.

— Biz adamın buraya girdiğini gördük. Hadi, şimdi söyle bakalım!

Çavuşun gözleri sivri sivriydi.

— Söyle ona Müller! Eğer inat edecek olursa onu şu yumruklarımla söyletmeyi deneyeceğim. Şakadan hoşlanmadığımı söyle ona!

Müller çavuşun sözlerini sıcağı sıcağına hemen Sırpça'ya çevirdi. Azamoviç ne söyleyeceğini şaşırmıştı. Gerçeği söylemediği için arasıra pişman olmuyor değildi. Fakat bir kere yalan söylemişti, artık doğruyu

söylemenin kendisine hiç bir şey kazandırmıyacağını düşünüyordu. Alfi yerinde duramıyor, dışarıda kamyonetlerin motörleri uğulduyordu. Heinrich deli gibi olmuştu, kinle dolup taşan gözlerini bir Müller'e bir Azamoviç'e çeviriyordu. Birden koştu sandığı bağırarak tekmeledi.

— Kaldırın şu cenabeti şuradan. Hadi, Wolfang, Kurt!

Askerler koştu, sandığı tutup ortaya çektiler. Samanlığa açılan gizli kapıyı görünce çavuş sevincinden bir çocuk gibi gülmeye ve zıplamaya başladı. Wolfang ve Kurt ta hemen ayni şeyi yaptılar. Fakat çavuş birdenbire bir taş gibi susuverdi, arkasından iki asker de hemen gülmeyi kesti. Bu Alman disipliniydi. İnsanlar birer makine gibiydiler. Düğmeye basar basmaz yürüyorlar, koşuyorlar, öldürüyorlar ya da ölüyorlardı.

— Açın şu kapıyı bakalım!

Kudurmuş çavuşun emri hemen yerine getirildi. Çavuş samanlığa bir göz attıktan sonra olduğu yerden Müller'e seslendi.

— Yakaladık. Bu domuz mutlaka buraya saklanmış olmalı!

Koştu, yumruğunu Azamoviç'in çenesi altına dayadı.

— Şimdi sana göstereceğim. Bana yalan söylemek nasılmış bakalım.

Müller de hırçınlaşmıştı.

— Sandığın altında bir kapak bulunduğunu bize neden söylemedin?

Azamoviç ölümü göze almıştı. Çavuşa inat Mordaç'ı ele vermiyecekti.

— Bilmem, hiç aklıma gelmedi kamarad.

Müller bir tekme atacak gibi oldu.

— Sus! Sus artık! Kıs çeneni bakalım!

Tabancasını Azamoviç'in alnına dayadı, fakat sonradan ne düşündüyse ateş etmekten vazgeçti. Çavuş deliğin yanına gitmiş, ellerinde tabancaları olduğu halde samanlıkta arama yapan adamlarına emirler vermeye başlamıştı. Beş dakika kadar sonra Wolfang ve Kurt elleri boş olarak birer birer yukarı çıktılar. Çavuş küplere binmişti. Askerleri karşısına çekti, sanki suç onlardaymış gibi hepsini bir güzel haşladı. Ne yapacağını şaşırmış bir halde topuklarını yere vura vura odanın içinde bir aşağı bir yukarı dolaşmaya başlamışken birden durdu, bir köşeye sinmiş olan Alfi'yi yanına çağırdı. Hayvan hemen koştu, çavuş onu alıp delikten aşağı salıverdi. Fakat bir dakika sonra o da hiç bir şey bulamadan geri döndü. Odaya korkunç bir sessizlik çökmüştü. Karanlığı bıçak gibi kesen farların içinde binlerce toz zerresi uçuşup duruyordu.

Çavuş bir çekirge gibi Azamoviç'in önüne sıçradı.

— Nereye kaçtı o namussuz? Nereye kaçtı diyorum sana?

Azamoviç yine hiç bir şey bilmediğini söyledi, iki makineli tüfek hemen kalbine dayandı. Tetiği çekmeleri bir an meselesiydi. Azamoviç kendisini öldüreceklerine bir türlü inanmak istemiyordu. Bununla beraber her şey çavuşun vereceği emre bağlıydı. Makineli tüfekler tetikte bekliyordu, ama Heinrich'de bekliyordu. Ateş emrini bir türlü veremiyordu nedense. Her halde bir düşündüğü olmalıydı. Aklından bunları geçirirken gözünün önüne birdenbire Mordaç geliverdi. Simsiyah bir sakalla sıvanmış yüzü, yumurta akına kondurulmuş iki mor noktaya benzeyen gözleri, mermilerle oynayan kuru kuru elleri! İçinden «Hay Allah kahretsin seni» diye mırıldandı. Birden kulaklarının dibinde Dürkoviç'in, sonra Bsenka'nın sesi çınlar gibi oldu. İnanamıyordu, sabah beri başına neler gelmişti! Çavuş fenerini yakıp gözlerinin içine tuttu. Hafifçe islanmış gözleri içinde de aradığını bulamayınca sert adımlarla yürüyerek odayı bir kere daha dolaştı. Sonra yavaş yavaş döndü, masanın yanına gelip durdu. Mordaç'tan kalan iki lokma mısır ekmeğine, patates ve yumurta kabuklarına uzun uzun baktı. Bu artıklardan bir kaçını alıp dikkatli dikkatli kokladı. Kendi kendine bir şeyler mırıldandı. Masanın üstüne sıçramaya hazırlanan Alfi'yi sert bir bakışla bu hevesinden vazgeçirdi. Bu sırada Müller de ona katıldı, her şeyi inceden inceye gözden geçirdi. Bir saniye kadar düşündükten sonra artık iyiden iyiye ölümü beklemeye başlayan Azamoviç'e uzaktan seslendi.

— Bunları hangi domuz yedi böyle?

Azamoviç hiç düşünmeden cevap verdi.

— Ben yedim. Yer yemez de hemen yattım.

— Buraya kimsenin geldiğini görmedin mi?

— Hayır! Çok yorgundum, hemen uyumuşum.

— Sabrımız tükenmeye başladı artık. Doğruyu söyleyecek misin sen, yoksa söylemiyecek misin? Ha? Nerde o ayı?

— Bilmiyorum! Buraya hiç kimse gelmedi!

Wolfang koştu, yatağı bir ucundan tuttuğu gibi yere attı. Odanın içine madenî bir ses yayıldı. Kurt fırladı, pamukların içine kolunu sokup Mordaç'ın tüfeğini ortaya çıkardı.

Tüfeği görür görmez büsbütün kuduran çavuş, aç bir kurt gibi hemen yatağın üstüne atıldı. Şiltenin orasını burasını tekmeledi, sonra Kurt'un elinden silâhı aldı. Tetiği emniyete aldı, makanizmasını çıkarıp baktı. Yüzünün donmuş görünüşünden ne düşündüğü kestirilemiyen Müller'in yanına sıçradı. Onunla çabuk çabuk bir şeyler konuştu. Projektörlerin yakıcı aydınlığında mavzeri bir kere de birlikte incelediler. Sağa sola birtakım emirler verdiler. İri yarı bir asker ileri fırladı, yastığın kılıfını tutup çıkardı. Başka biri yardıma koştu.

O da yorgan çarşafını sökmeye başladı. Biri daha geldi, kasaturasını çıkardı, yatağı ortasından ikiye ayırıp bütün pamukları dışarı döktü. Odanın içi bir saniyede bir savaş meydanına dönmüştü. Bu manzara karşısında Azamoviç'in tüyleri diken diken olmuştu. Artık her şeyin bittiğini görüyor, tüfeği ortada bırakacak yerde saklamakla yanlış bir iş yaptığını düşünüyordu. Sağdan soldan gelen projektörlerin açık mavi duman rengindeki ışıkları bir noktada birbirlerine karışıyorlar, sonra tavanın kirişleri arasından dağılıp incecik gümüş teller gibi yeniden kırılıyorlardı. Şimdiye kadar hiç ortalıkta gözükmeyen o bembeyaz gece kelebeği de birdenbire ortaya çıkmış, olan bitenlerden habersiz boşlukta uçmaya başlamıştı. Duvarlara çarpmamak için âni dönüşler yapıyor, ışık kümelerini hızla ortalarından kesiyor, bazan bir elmas parçası gibi parlıyor, iki ışık kolunun arasındaki karanlığa dalıp kayboluyor, yeniden meydana çıkıyor, kocaman gölgesi bir duvardan ötekine sıçrıyordu. Bu sırada çavuş süngülü askerlere bağırdı, Azamoviç'i yanına getirmelerini söyledi. Askerler hemen toplandı, avlarını emredilen yere getirip diktiler. Çavuş elinde tüfek olduğu halde Azamoviç'in korkudan büyümüş gözleri önünde arka ayakları üstüne kalkmış bir ayı gibi bir süre sallandı, sonra ulumaya benzeyen bir sesle bağırdı.

— Bu cenâbet senin mi?

Azamoviç bir an doğruyu söyleyecek gibi oldu, fakat bu fikrinden hemen vazgeçti. Çünkü doğruyu söylemenin artık kendisine hiç bir şey kazandırmıyacağını biliyordu.

— Benim kamarad!

— Silâh taşımanın yasak olduğunu bilmiyor musun?

— Hayır, bilmiyorum.

— Generalin emrini de duymadın mı?

— Duymadım.

— Gazetelerden de okumadın mı?

— Okumadım.

— Hiç radyo dinlemez misin sen?

— Ara sıra dinlerim.

— Hiç kimse sana bu konuda bir şey söylemedi mi?

— Söyleseydi bile generalinize tüfeğimi almamaları için yalvarırdım.

— Neye?

— Çünkü ben bir çiftçiyim kamarad. Şehirden uzakta yaşıyorum. Çetniklerin her gece bir yere baskın yaptıkları bir zamanda benim gibi bir adam silâhsız yapamaz.

Çavuş topuklariyle yeri dövdü.

— Sus! Gevezelik istemem. Sana ne soruyorsam ona cevap ver. Kimin bu tüfek? Yine yalan söyleyecek olursam kafanı kırarım ha.

Azamoviç titrediğini belli etmemeye çalışıyordu.

— Benim kamarad. Size demin de benim olduğunu söylemiştim.

— Kimden aldın bunu?

— Yoldan geçen bir İtalyan askerinden.

— Yalan söyleme! İngiliz tüfeği bu.

— Bilmiyorum.

— Kaç Dinar verdin İtalyan'a?

— Yüz Dinar.

— Başka mermisi yok mu bunun?

— Hepsini kullandım kamarad.

— Ne? Demek General'in emrine rağmen bununla sen ateş de ettin ha? Kimi öldürdün bu cenâbetle? Kaç kişiyi öldürdün?

— Hiç kimseyi öldürmedim kamarad.

— Neye ateş ettin öyleyse?

— Mısır tarlasına giren yaban domuzlarını vurdum.

Müller yine tercümanlık yapıyordu. Bu sefer doğrudan doğruya kendisi konuşmaya başladı. Müller çavuşundan daha çok insana benziyordu.

— Kimden izin aldın da vurdun domuzları?

— Kimseden izin almadım. Biz Yugoslavya'da domuzları, hele yaban domuzlarını kimseye sormadan vururuz.

Müller tüfeğe bir kere daha dikkatle baktı.

— Bunu bir İtalyan'dan satın aldın ha?

— Evet.

— O makarnacıyı târif et bakalım bana.

Azamoviç adamı hatırlamaya çalışıyormuş gibi bir saniye düşündü.

— Sarışın, mavi gözlü bir adamdı. Çok uzun boyluydu kamarad. Simsiyah sakalları da vardı. Bana bir ara Venedik'li olduğunu söyledi.

— Adı?

— Biliyordum ama unuttum. Galiba Karlo'ydu. Tamam tamam, Karlo.

Müller küfretmeye başladı.

— Allah kahretsin şu İtalyanları! İşimizi hep onlar berbat ediyor zaten.

Birdenbire yeniden Azamoviç'e döndü.

— Yalan söylemiyorsun ya?

— Hayır, ben yalan söylemem kamarad.

— Ne zaman aldın bunu?

— Bir ay oluyor.

Müller konuşulanları hırsından yerinde duramıyan çavuşuna anlattı. Heinrich göründüğü kadar akıllı bir adam değildi. Yalana hemen inanmıştı. Boğacak birini arıyormuş gibi patlak gözleriyle sağa sola bakınıyordu. Tüfeği yumrukladı, dipçik kısmını dişledi, ulu orta bağırmaya başladı. Terden yüzü sırsıklam olmuştu.

— Köpek! Hayvan Karlo! Bizim dostumuz Karlo. Düşmanlarımıza tüfek satıyor köpek. Bir elime geçse şu! Bir rastlasam şuna bir yerde! İtalyan ordusu Metaksas'a bu yüzden yenildi. Bu hain köpekler yüzünden. Biz yetişmeseydik Duçe dünyaya rezil olacaktı.

Bir şimşek gibi Azamoviç'in üstüne yürüdü.

— Yalan söylüyorsun! Çabuk söyle! Adamı nereye soktun?

Azamoviç, Mordaç'ı yine ele vermedi. Cevaplarının aynı oluşu çavuşu bir kere daha deliye döndürmüştü. Yüzü bir kâğıt gibi buruşmuş, bakışları dağılıp kararmıştı. Öldürücü bir tokat atmaya hazırlanıyormuş gibiydi. İnce uzun bacakları üstünde ileri geri bir iki kere yaylandı, sonra başına gelecekleri sabırla bekleyen Azamoviç'in boynuna demir gibi parmaklarını geçirip kapıya doğru sürükledi.

— Bu adamı bulacaksın. Yoksa tırnaklarını sökeceğim senin.

Kapının arkasındaki kutuya bir tekme attı. Bütün çiviler öteye beriye dağıldı. Heinrich ne yaptığını artık bilmiyordu.

— Bul bu adamı bana, çabuk bul. Yoksa şu çivileri topuklarına çakacağım senin. Nerede? Nerede o köpek? Tavuk gibi keseceğim seni. Ne duruyorsun? Yürüsene öküz, yürüsene!

Bütün askerler çil yavrusu gibi dağılmış, birçoğu gidip kamyonetlerine binmişlerdi. Çavuş Azamoviç'in ağzından başka bir lâf çıkmayınca onun en öndeki kamyonetin şoför mahalline tekmeleyerek bindirdi, kendi de direksiyona geçip hemen gaza bastı. Arabayı son vitesle ay çiçeklerinin üstünden geçirerek mısır tarlasının içine sürdü. İki kamyonet daha vardı. Onlar da en geriden gelen Stayer'le birlikte kendilerine patlıcan ve kabakları yol yapmışlardı.

Azamoviç arabasını deli gibi süren çavuşa yalvarmaya başladı.

— Yapmayın kamarad. Binlerce insan aç kalacak sonra. Aşağıda yol var. Nereye gidecekseniz oradan gidelim kamarad.

Bu yalvarışın Heinrich'in üzerinde hiçbir etkisi olmadı. Oraya buraya saldıran bir deli gibi arabasını sürmeye devam ediyordu. Motör bir canavar gibi uğulduyor, mısırlar bir meydan savaşında vurulan askerler gibi birbirlerinin arkasından yere düşüyorlardı. Cansız yere serilen her mısırın karşısında kendi acısını unutarak baygınlık geçiren Azamoviç elinden gelse kendini tekerleklerin altına atacaktı.

— Yapmayın, n'olursunuz! Binlerce insanın ekmeğini çiğniyorsunuz!

Çavuş Sırpça sözlerin bir kelimesini bile duymamıştı. Duysaydı bile ne işe yarayacaktı? Çünkü Almancadan başka bir dil bilmiyordu ve yardımcısı Müller de arka arabada bulunmaktaydı. Direksiyonun üstüne kapkara bir ahtapot gibi abanmış, binlerce insanın ekmeğini çiğnediğinin farkında bile değildi. Arasıra uluyor, küfür üstüne küfür yağdırıyordu. Suratı dere yosunu gibi yemyeşil olmuştu.

— Pis köpek, uyuz köpek! Derini yüzeceğim senin, derini!

Bunları söylerken birden direksiyonu kırdı, bazı yerlerde insan boyunu geçen bir mısır kümesinin içine daldı. Azamoviç ne yapacağını iyice şaşırmıştı. Aylarca emek verdiği, canından çok sevdiği ürünün öz çocukları gibi yerlere serildiğini görmek, onları ölümden kurtaramamak bir bıçak yarası gibi yüreğini sızlatıyordu. Yıkılan ve karanlıklara gömülen her mısır fidanı, her patlıcan, her kabak, tekrar tekrar üzerlerinden geçtikleri domatesler içinden bir şeyler koparıp götürüyordu.

— Yapmayın kamarad. Kadınlar, çocuklar açlıktan ölecek sonra!

Heinrich taş yürekli bir cellât gibiydi. Vurmaktan, kırmaktan, kan akıtmaktan hoşlanıyordu. İnsanlar gibi mısırların, patlıcanların, kabakların ve domateslerin de ölmemesi, yaşaması gerektiğini bilmiyordu. Gerçek zaferin onları öldürmek değil, yaşatmak olduğundan haberi bile yoktu. İnsanlık ve merhamet, bu zavallı iki kelime birer sinekten başka bir şey değildi artık. Bunların hiçbiri Heinrich'in demir üniformasını delip kalbine girecek kadar güçlü değildi. Direksiyonu durmadan sert bir şekilde kırıyor, öldürmekle hıncını alamadığı kurbanlarının üzerinden gözü dönmüş bir katil gibi üst üste geçiyordu. Nihayet durdu, Müller'i de yanına aldı, ve onun aracılığiyle Azamoviç'e adamı nereye sakladığını hemen söylemesini, yoksa kafasını Ştayer'in tekerlekleri altında ezeceğini bildirdi. Azamoviç bitkin bir durumdaydı, son bir ümitle sesini Müller'e duyurmağa çalıştı.

— Bari şu kalanları ezmeyin. Kendi elimle çapalamıştım hepsini. N'olur kamarad! Ekmek bunlar, hayat bunlar, insan bunlar.

Sonra içinden kendi kendine «kime söylüyorum?» diye mırıldandı. Kimi ve neyi kurtarmaya çalışıyordu? Mısırlar, patlıcanlar, domatesler ölmüştü. Artık hiçbiri yaşamıyordu. Gecenin karanlığı içinde hepsi de boy boy mezarlarına yatmışlardı. Azamoviç kulaklarını sağır eden gürültü ortasında arasıra onların hıçkırıklarını duyar gibi oluyordu. Tıpkı çocuklar gibi ağlıyorlardı. İçten, yürekten kopan hıçkırıklardı bunlar. Hepsi patır patır düşüp gözlerinin önünde ölmüşlerdi. Heinrich yeniden gaza bastı, yüz metre kadar gittikten sonra birden aklı başına gelmiş gibi arabayı frenledi, olduğu yerde çılgınca bir dönüş yaptı. Farları söndürdü,bir daha yaktı. Hızla evin arkasına vurdu, orada hiç

çiğnenmemiş domatesleri ezdikten sonra avludan çıkıp yolun kenarında durdu. Öteki kamyonetlerle Ştayer de gelip arkasına dizildiler. Çavuş Müller'e bir şeyler söyledi, Müller de söylediklerini Sırpçaya çevirdi.

— Şimdi göreceksin sen. General bülbül gibi söyletsin seni de gör. Sopayı kafana yedin mi bak nasıl aklın başına gelir hemen.

Kapıyı kapadı, gidip kendi arabasına bindi. Kafile hemen hareket etti. Heinrich gittikçe hızlandı. Arasıra ıslık çalan tırtıllı tekerleklerin altından çiftliğin ıssız yolu simsiyah bir nehir gibi akıyordu. Azamoviç nereye gittiklerini, kendisine ne yapacaklarını düşünmüyordu. Aklında yalnız ve yalnız mısır ve domatesleri, patlıcanları, kabakları. Mısırların o kocaman tekerleklerin altında ezilirken çıkardıkları yürek paralayıcı sesler kulaklarından hiç çıkmıyordu. Sanki Heinrich, Müller, Wolfang, Kurt ve ötekiler tarlasından değil de içinden geçmişler, arkalarında sessizlik ve ölümden başka bir şey bırakmamışlardı. İçinde sonsuz bir boşluk vardı. Bu boşluk gittikçe derinleşiyor, yıldızlariyle birlikte bütün gökyüzü sanki bir dipsiz kuyunun karanlığına kum yığınları gibi yuvarlanıyordu. Azamoviç toprağını severdi. Bu toprak kendinin değildi ama onu her zaman severdi. Çünkü o kendisinin olmayan toprak insanlarındı, çocuklarındı, kızlarındı, kadınlarındı. Taş yürekli çavuş toprağını çiğnemekle bütün bunları öldürmüştü. Çocukları, kızları, kadınları öldürmüştü. Geriye ne kalmıştı? Azamoviç bunun cevabını verecek durumda değildi. Toprağı ölmüştü. Nazizmin tırtıllı tekerlekleri altında can vermişti. O toprak yumurtalı Leb, Tikvenitza, Helda, Mamaliga, ineklerin sütü, Vlâçeniça, Uztupah'dı. Bitmişti, her şey bitmişti. Şimdi hepsi cansız, dayaktan kırılmış oyuncak çocuklar gibi paramparça yerde yatıyordu. Bütün bunlar Heinrich'in umurunda bile değildi. Müller, Kurt, Wolfang, Ştayer uğuldayarak birbirlerini kovalıyorlar, geceyi gümüş bir kuşak gibi saran samanyolunun altından iri kanatlı baykuşlar gibi geçiyorlardı. Bir saat kadar sonra bu samanyolu birdenbire arkada kalıverdi. Farların karanlığın içinde açtıkları parlak yol yavaş yavaş sarardı ve söndü. Beş dakika sonra bir hayalet gibi boşluğa yükselen bir binanın önüne gelmişlerdi. Heinrich arabayı durdurup hemen aşağı atladı, Azamoviç de onun arkasından indi. Öteki kamyonetler de geldikçe sıraya giriyorlardı. Azamoviç'in etrafını hemen et yiyen dev karıncalar gibi bir sürü asker çevirmişti. Hep birlikte binaya doğru yürümeye başladılar. Azamoviç indiği kamyonetle binanın merdivenleri arasındaki on metre kadar uzunluktaki paket taşları döşenmiş yolu geçerken bir hava saldırısına karşı karartılmış lâmbaların mürekkep morluğundaki ışıkları altında daha bir sürü kamyonet, Ştayer ve silâh omuzda bir aşağı bir yukarı dolaşan birtakım ka-

rtılar görür gibi oldu. Binanın ikinci katından sokaklara kadar sarkan Hitler gamalı büyük bir bayrağın altında taştanmış hissini veren iki asker hiç kımıldamadan duruyordu. Sokağın iki yanındaki dükkânlar ve evler kapkaranlıktı. Yüzlerce pencerenin hiçbirinden dışarı en ufak bir ışık bile sızmıyordu. Savaş yalnız şehrin barış günlerinde ışıl ışıl yanan çarşısını değil, içinde yaşayan binlerce insanın aydınlık dünyasını da karartmıştı. Azamoviç put gibi duran iki nöbetçinin arasından geçerken kendini güçlükle tuttu. Elinde bir güç olsaydı onların ikisini de birer yumrukta yere seriverecekti. Çünkü o iki nöbetçi de birer Heinrich, Müller veya Wolfang'tı. Biraz öncesine kadar çılgınca sevdiği Almanlardan şimdi nefret etmeğe başlamıştı. Uzun geniş merdivenleri ağır ağır çıktı. Son basamağa geldiğinde askerlerden biri çabuk yürümesi için arkasından itti. Az daha düşüyordu. Bereket versin çabuk toparlandı, büyük camlı kapıdan içeri girdi. Mavi kâğıtlara sarılmış küçük bir ampulün aydınlattığı geniş hole girdiğinde sanki hâlâ daha tarlada yürüyormuş gibiydi, binlerce mısır yaprağı kalbinin bir yerinde durmadan hışırdıyordu.

Kapının iki yanını tutmuş, ayağa kalkmış Mısır mumyalarına benzeyen karargâh nöbetçilerinin arasından korkunç bir rüyadaymış gibi geçti. İkinci katın basıla basıla ortaları yenip çukurlaşmış mermer merdivenlerini mısır yapraklarına benziyen bir şeyleri çiğniyormuş gibi korka korka çıktı. Yukardaki hol alttakinden daha karanlıktı. Heinrich hemen öne fırladı, kafileyi sert bir emirle durdurdu. Müller'le birlikte koridorun dip tarafındaki bir kapıya doğru yürüdüler. Almanca bir yazı bulunan bir tabelânın altında durup kapının önünde nöbet bekleyen bir askerle bir şeyler fısıldaştılar. Sonra Heinrich kapıyı vurup içeri girdi, Müller dışarda kaldı. İki, üç dakika kadar beklemekle geçti. İçeriden arasıra birtakım sesler geliyordu. Biraz sonra Heinrich çıktı, Müller'le tekrar buluştu. Sonra ikisi birden koştu, onları merak ve korkuyla izleyen Azamoviç'i sol yandaki bir koridora doğru ittiler. Bütün bu işler olup biterken nöbetçi yerinden bile kımıldamamıştı. Buzdan oyulmuş bir adam gibi hep ayni noktaya bakıyordu. Sanki oraya bir kaç saat için değil de binlerce yıl için konmuştu. Nazizmin taşlaştırdığı milyonlarca insandan biriydi. Et ve kemikten olmasına rağmen yaşamadığı bir gerçekti. Azamoviç bunları düşünürken Heinrich koridorun sonundaki kapılardan birini bir diz vuruşuyla açtı. Ne yapacağını düşünüyormuş gibi bir kaç saniye bekledi, sonra birden Azamoviç'in üstüne atılıp onu içeri yuvarladı.

— Şimdi göreceksin sen. Şimdi de yalan söyle bakalım!

Müller'in sesi her zamandan daha sert ve boğuktu. Kapı kapandı, kilidin içinde anahtar iki kere döndü, sonra Heinrich ve Müller kaz

adımlariyle yürüyerek uzaklaştılar. Azamoviç düştüğü yerden yavaş yavaş kalktı, koridorda ayak seslerinin iyice kesilmesini bekledi. Hapsedildiği oda kapkaranlık, daracık bir yerdi. Kendisinden önce ayni odada daha yüzlerce kişi kalmış, bir iki günlük soruşturmadan sonra binanın arkasındaki avluda kurşuna dizilmişlerdi. Azamoviç'in bunların hiç birinden haberi yoktu, fakat kendi sonunun da o tanımadığı insanlarınkinden başka türlü olmayacağını düşünüyordu. Biraz sonra karanlık sinirlerini bozmaya başlamıştı. Kapının sağındaki duvarı yokladı, bir elektrik düğmesi aradı. Eline bir şey takıldı, aradığını bulmuştu. Sevinç içinde düğmeyi çevirdi, bir daha çevirdi. Hiç bir değişiklik olmadı. İçeriye tutukluların sinirlerini iyice bozmak için yanmış bir lâmba koymuşlardı. Gerçekte burası bir oda da değildi, pisliği olduğu gibi duran helâdan bozma bir yerdi. General binada bir çok boş yer bulunduğu halde suçlular için bu helâ arasını seçmişti. Amacı da içeri atılanlara geceyi ayakta geçirtmek, onları mümkün olduğu kadar yorup sersemletmekti. Bu nedenle helâ çukurunu bile kapattırmamış, hattâ yerlere fazladan pislik bile döktürtmüştü. Buraya giren bir insanın değil oturması, biraz dinlenmek için yere çömelmesi bile hemen hemen imkânsızdı. Keskin bir sidik kokusu duyan Azamoviç kapatıldığı yerin bir helâ olduğunu anlamakta gecikmemişti. Bu koku her saniye sanki biraz daha artıyor, içerdeki havayı insanı zehirleyecek ölçüde ağırlaştırıyordu. Dakikalar böylece saat gibi akıp geçti, neden sonra karanlığa alışan gözleri önünde kıvılcıma benzeyen bir ışık uçuşur gibi oldu. Başını kaldırdı, inanamadı bir türlü. Bir yıldız gördü, parlak bir yıldız. Yanında bir tane daha vardı, bir tane daha. Üçü de birbirinden güzeldi. Azamoviç bu pis yerde bunların ne işi var diye düşünmekten kendini alamadı. Gerçekte General tavana çok yakın olan bu camı açık bıraktırmakta hiç bir sakınca görmemişti. Bu ufacık delik hayat demekti. Mezârdan aydınlığa açılan bir pencere demekti. Ölüm korkusu içinde yaşayan bir suçlu o gök parçasını gördükçe hayata büsbütün sarılıp bildiği gerçekleri söylememesi işten bile değildi. Çünkü o yıldızlar hayatın ışıl ışıl yanan birer parçasıydı. Azamoviç başı yoruluncaya kadar onlara baktı, böylece ciğerlerini biber gibi yakan sidik kokusundan biraz olsun kurtulmaya çalıştı. Kendisinden daha sonra buraya girecek olanlar da tıpkı kendisi gibi yapacaklar, bazıları yorgunluktan titreyen bacaklarının üstünde daha fazla duramıyarak yerdeki pisliğin içine kendini bırakacaklar, bu işkenceye ikinci gece dayanamıyarak bir çocuk gibi gizlice ağlayacaklardı. Fakat döktükleri göz yaşları o çok sevdikleri yıldızların altında kurşuna dizilmekten hiç birini yine de kurtaramıyacaktı. Dakikalar geçtikçe Azamoviç her şeyi daha iyi görmeye başlamıştı. O üç yıldızın

arkasında dokuz tane yıldız daha saydı. Hepsi o kadardı. Ondördüncüsünü bulamadı. Onüçüncüsünü atlamıştı, çünkü Azamoviç de birçokları gibi onüç sayısını hiç sevmez, ondan nedense hep korkardı. En sonunda yıldızların sayısı birdenbire onbire düşmüştü. Daha sonra ona, dokuza, sekize indi. Derken hiç biri kalmadı ve o gök parçasının üstünde sabahın ilk ışıkları göründü. Bu sırada korkunç bir gürültü koptu. Her tarafta alârm düdükleri çalmaya başladı. Koca bina sanki temelinden sarsılıyordu. Merdivenlerden inip çıkanlar, bağırıp çağıranlar, koridorlarda koşuşanlar, herkes canını kurtarmaya bakıyordu. Kendisini unutmuşlardı. Kapıyı açmaya çalıştı, başaramadı. Bir bombardıman olursa bu helâ arasından kaçıp kurtulması imkânsızdı. Müttefiklerin hemen hemen Yugoslav topraklarını bu ilk bombalayışıydı. Akdenizde bir İngiliz uçak gemisinden kalkan uçakların saldırışı İngilizler'i hiç sevmeyen Azamoviç'i bile bir çocuk gibi sevindirmişti. Bir ıslık sesi havayı yırttı, bombalar korkunç bir gürültüyle patlamaya başladı. Şehirden birtakım çığlıklar duyuluyordu. Sonra can kurtaran arabalarının tüyler ürpertici düdük sesleri de araya karıştı. Bir aralık camdan içeri bakan o ufacık gök parçasını ışıldaklar gündüz gibi aydınlattı, çok geçmeden uçak savarların ateş yağmuru başladı. Azamoviç heyecan içindeydi, bir bombanın da çavuş Heinrich'in kafasına düşmesini istiyordu. Bu korkunç boğuşmada kendisi de hayatını kaybedebileceğini artık hiç düşünmüyordu. Hava saldırısı bir saat kadar sürdükten sonra gürültü yavaş yavaş kesildi, Azamoviç yeniden o Allah'ın belâsı sidik kokusunu duymaya başladı. Artık ayakta durmaktan adamakıllı yorulmuştu. Aklına birden Mordaç geldi, sonra onu mısırların arasında soluk soluğa koşarken görür gibi oldu.

— Köpek! Hain köpek! Elbet bir gün elime geçersin!

Ölebileceğini, kurşuna dizilebileceğini unutmuştu. Sırtını duvara dayadı, bir aralık kendinden geçer gibi oldu. Bir dakika sonra bir gürültüyle gözlerini açtı. Yüzünde bir el fenerinin ışığı dolaşıyordu.

— Nasıl? Keyfin yerinde mi bari?

Heinrich kendisini yoklamaya gelmişti. Azamoviç hiç bir cevap vermedi, çavuş her tarafı iyice gözden geçirdikten sonra kapıyı kapayıp gitti. Arkasından Müller geldi, alaylı alaylı hatırını sordu, sonra gülerek mırıldandı.

— Geceyi burada geçir de sinirlerin yatışsın biraz. Yarın da Generalin karşısında böyle susarsan bir daha bu rahatını da bulamazsın.

Kapıyı sıkı sıkı kilitledi, ıslıkla «O, Lili Marlen»i çalarak yavaş yavaş uzaklaştı. Azamoviç tekrar gözlerini kapadı, hemen derin bir uykuya daldı. Hayatında daha ilk defa ayakta uyuyordu.

İKİNCİ BÖLÜM

PUSTA PUSTA! BABO'CUM, BABO'M.

Rıza Selmanoviç her sabahki gibi yine erkenden kalktı, yüzünü gözünü yıkayıp giyindikten sonra alt katta bulunan mutfağa indi. En azından iki yüz yıllık olduğu söylenen, koca mutfak odasının hemen hemen üçte birini kaplayan aslanayaklı ceviz yemek masasının başına geçip oturdu. Üstünde eski harflerle «Selman Paşa» yazılı gümüş tabakasından bir sigara çıkarıp yaktı, sonra arka arkaya iki kere esneyip uzun uzun gerindi. Rus cephesine giden tanklarla uçakların korkunç gürültüsünden bütün gece uyuyamamıştı. Gerçekte gözüne uyku girmemiş olmasının nedeni günlük yaşantının artık yadırganmayan bir parçası haline gelen savaş patırtıları değildi. Aylardan beri kafasını durmadan kurcalayan bir mesele vardı. Herkes kendisinden Türkler'in başına geçmesini, Neniç'le Mihailoviç'in adamlarına karşı koymasını istiyordu. İşte Selmanoviç'in geceleri uykusunu kaçıran, bir türlü karar verip bir sonuca bağlayamadığı mesele buydu. Fakat artık iki yoldan birini seçmesi gerekti. Ya kahramanlıkları ve insanlığı yüzyıllardır dillerde dolaşan Selmanoviçler'in en aşağı onlar kadar yürekli bir oğlu olduğunu gösterip ardı arası kesilmeyen tekliflere evet diyecek ya da sıradan bir adam gibi davranıp hayır diyerek kalan üç günlük ömrünü fareden korkmuş bir aslan gibi herkesten kaçarak utanç içinde geçirecekti. Selmanoviç bunu düşünmek bile istemiyordu. Ölümden korkan bir insan değildi, fakat kendine göre bazı haklı nedenlerle biraz daha beklemeyi uygun buluyordu. Hele bu sabah canı her zamankinden fazla sıkılıyordu, sanki biri bir felâket haberi getirecekmiş gibi geceden beri hep kuşku içindeydi. Sönmüş olan sigarasını bir kere daha yaktı, içine uzun uzun çektiği dumanı tavana savurdu. Bu zor işi çözümlemeyi yine bir başka güne bırakarak artık hiç bir şey düşünmemeye karar verdi. Mutfağın malta taşı döşeli köşesinde bulunan ocakta ateş yanmış, tatlı sıcaklığı bütün mutfağı saran korların nar kırmızısı ışığı yıldız biçimindeki yangın mermerlerinin beyazlığı üstüne bir üsküp işlemesi gibi yayılmıştı. Bu manzara her sabah Selmanoviç'in bakmaya doyamadığı bir şeydi. Hele karlı kış sabahlarında bu ateşin karşısına geçip çayını yudumlamaya bayılırdı. Saatini çıkarıp baktı, altıyı beş geçiyordu. Arabacı Nezir'in gelip gazetesini getirmesine daha bir, belki de iki saat vardı. O da gazeteyi bulabilirse getirecekti. Çünkü savaş

başlayalı beri peynir ekmek gibi gazete de kapanın elinde kalıyordu. Kanlı haberlerle beslenen yeni bir kuşak türemişti. Çılgın ve neye inanacağını bilemeyen bir kuşaktı bu. Kulakları kana bulanmış türkülerle, kafaları da ölülerle doluydu. Eskiler de bunlara ayak uydurmuştu, aralarında bir çoğu en yakınlarının ölüsüne bile bir sıçan ölüsüne bakıyormuş gibi bakabiliyordu. Silâhların öldürdüğü insanlar hiç bir şey değildi, asıl ölüler gazetelerin öldürdükleriydi. Selmanoviç bunları düşünürken birden yerinden kalktı, yerde duran çaydanlığı alıp ateşin üstüne koydu. Yeni bir sigara daha yaktı, yarısına kadar içebildiği ilk sigarasını ocağın içine attı. Sonra geçip yerine oturdu, her sabah yaptığı gibi günün işlerini kafasının içinde bir düzene koymak için düşünmeye başladı. Aradan iki dakika bile geçmeden mutfağın bahçeye bakan kapısı açıldı. Selmanoviç'in elinde büyümüş olan anasız babasız bir kız olan Müberra içeri girdi.

— İyi günler baba, dedi. Nasıl, bu gece uyuyabildin mi bari?

Selmanoviç esnememek için kendini zor tuttu.

— Bilmiyorum, ama sabaha karşı biraz uyumuşum galiba.

Müberra koltuğunun altındaki domates dolu sepeti masanın üstüne koydu, sonra birden ocak tarafına seyirtti, kaynamakta olan çaydanlığın kapağını araladı, içine bir tutam çay attı.

— Domatesleri beğendin mi baba?

— Hem de nasıl! Mercan gibi hepsi. Bizim bahçenin toprağı başka vesselâm. Taşı diksen yeşeriyor.

— Şuna bak hele baba. Elmasa'nın yanağı gibi kırmızı.

Selmanoviç kızın ince uzun parmakları arasında bir yakut gibi ışıldayan domatese baktı. Dudaklarında çoktan beri görülmeyen çocuksu bir gülümseme belirdi. Çok sevdiği daha uyanmamış olan kızı Elmasa'nın adını ve güzelliğini duymak hoşuna gitmişti. Sepetten başka bir domates alıp karşısında koyu lâcivert gözleriyle kendisini süzen Müberra'ya gösterdi.

— Bu da senin yanağın gibi kırmızı. Senin yanağın bundan daha bile güzel. Zaten Allah benim kızlarımın hepsini güzel yarattı.

Müberra bembeyaz dişleriyle güldü, sonra korkunç bir şey görmüş gibi şaşkınlıkla dolu bir çığlık attı.

— Bu gece sen yine hiç uyumamışsın baba.

— Nerden anladın kızım?

— Baksana, gözlerin kıpkırmızı.

Selmanoviç bir iki nefes daha çektikten sonra sigarasını Müberra'nın önüne koyduğu pirinç tablanın içinde söndürdü.

— Evet, uyuyamadım, ama bu gece uyuyacağımı sanıyorum kızım.

— Hep öyle dersin, ama yine uyuyamazsın baba.

— Ne yapayım kızım, elimde değil. Savaş her şeyi altüst etti. Hep sizleri düşünüyorum, hep sizleri. Kendi başıma olsam dünya yıkılsa umursamam bile.

Müberra'nın gözleri dolu doluydu.

— Ama sen en çok abimi düşünüyorsun, dedi. Öyle değil mi baba?

Selmanoviç bir saniye düşündü, canı bu sabah hiç konuşmak istemiyordu.

— Yalnız onu değil hepinizi düşünüyorum. Yugoslavya'da ne kadar Türk varsa hepsini düşünüyorum.

Müberra birdenbire sevinçle ellerini çırptı.

— Hiç düşünme baba. Onbeş güne kadar abimden ya bir mektup alacaksın ya da çıkıp kendisi gelecek.

— Nereden biliyorsun?

— Rüyamda gördüm. Bilirsin, benim rüyalarım hep çıkar. Neden inanmıyorsun? Benim ne zaman yalan söylediğimi gördün?

— Görmedim kızım, sen hep doğruyu söylersin.

— Bulgar Aleksi ile olan tarla davasını kazanacağını söylediğim gün de inanmamıştın bana. Ama sonra ne oldu? Mahkemeyi kazanmadın mı?

Selmanoviç güldü, sonra Müberra'nın sepetin içindeki domatesleri bile kıskandıracak kadar kırmızılaşan yanağını sevgiyle okşadı.

— Kazandım kızım, dedi. İnşaallah rüyan yine çıkar. Bu annene de ne oldu bu sabah böyle? Yaşlandıkça uykuyu daha çok sever oldu.

Müberra çaydanlığı ateşin kenarına çekti.

— Değil baba. Dün ev temizliği yaptık, annem çok yoruldu da ondan. Sonra o da abimi düşünüyor hep.

Selmanoviç derin derin içini çekti, Müberra'ya çabuk bir kahve yapmasını söyledi. Artık canı ağzını bile açmak istemiyordu. Dündar'ı Belgrat Üniversitesine değil de Londra'ya göndermiş olduğuna bin kere pişman olmuştu. İki aydır mektubunu alamamıştı. Almanlar'ın Londra'yı aralıksız bombardıman etmeleri aklına hiç düşünmek istemediği bazı kötü şeyler getiriyordu. Bütün bunlar Taslıca delikanlılarının rüyasına giren Muammera yüzünden olmuştu. Kız son günlerde oğluna hiç rahat vermemeye başlamış, zavallıyı iki gün içinde serseme çevirmişti. Muammera gerçekten her erkeğin aklını başından alabilecek güzellikte olan bir kızdı. Babaları Osmaniç ufak, fakat sessiz ve namuslu bir çiftçiydi. Çok çalışkan ve yaşına rağmen güzellikte kızından hiç de aşağı kalmayan bir karısı vardı. Çok zorunlu olmadıkça para harcamayan Ayişa sayesinde hiç kimseye el avuç açmadan mutlu denebilecek bir hayat sürüyordu. Önceleri sık sık birbirlerine

gidip gelirlerken Muammera her şeyi altüst edivermiş, araya iki yıldır sonu gelmeyen bir soğukluk girmişti. Birbirleriyle selâmı sabahı kesmiş değillerdi, fakat herkesi gerçeği bildiğine şüphe yoktu. İçtikleri su ayrı gitmeyen iki ailenin gece gündüz birbirlerinin evinden çıkmadıklarını bilenler her şeyin farkındaydılar.

— Birbirleriyle dargınlar ama hiç belli etmek istemiyorlar.

Konuşmalar arasında söz Selmanoviçlerle Osmaniçlere gelince bir çok kişi böyle demekten kendini alamıyordu. Fakat Muammera'nın lâfını etmek kimsenin aklına bile gelmiyordu. Bunun da nedeni iki ailenin de söz birliği etmişçesine dışarıya en küçük bir sır vermemesiydi. Herkes bu dargınlığın bir tarla veya alacak meselesinden ortaya çıktığını sanıyordu. Halbuki ortada böyle bir anlaşmazlık yoktu. Olsa bile Selmanoviç bin değil, yüz bin dinara bile sevdiği bir insanı kolay kolay değişemeyen bir adamdı. Osmaniç'e sıkıntılı günlerinde yardım elini uzattığı, ona araba, at, pulluk ve Çiftçiler Kooperatifinden kredi aldığı doğruydu. Fakat Osmaniç bütün borçlarını kuruşuna kadar ödemiş, karşısında her zaman boynu bükük bir insan olarak görünmemeye dikkat etmişti. Böyle davranmasına Selmanoviç çok kızıyordu ama Osmaniç yalnız Yugoslavya'da değil, belki de bütün dünyadaki insanların arasında komşusunun verdiği suyu içtikten sonra bardağını kırmayan tek insandı. Ayişa'nın da ondan aşağı kalır yeri yoktu. Kızları Muammera da onlara çekmişti. Çağımızda bir çoklarının aptallık olarak niteledikleri bu namus kavramı Osmaniçler'de başköşede oturan bir misafirdi. Böyle olduğu halde Selmanoviç eğitiminin yarıda kalmasını bahane ederek oğlunun Muammera ile evlenmesine karşı çıkmıştı. Gerçekte bu evliliğe razı olmayışının asıl nedeni Muammera'nın baş döndüren güzelliğiydi. Bu güzelliğin ilerde oğlu için tehlikeli olabileceğini düşünmüştü. Üstelik Muammera bazı taşkınlıklar da yapmaya başlamıştı. Bir lise öğrencisiyle gezip tozduğunu söyleyenler de vardı. Selmanoviç bu gibi durumlarda bir yalanın bile evlilik çağında olan bir kız için en kötü gerçeklerden daha tehlikeli olduğunu bilen insanlardandı. Karısı bunun kıskançlıktan doğan bir dedikodu olduğu kanısındaydı, fakat Selmanoviç sonradan bu ilişkinin bir gerçek olduğuna inanmaya başlamıştı.

— Ateş olmayan yerden duman çıkmaz. Bu kadar insan boşuna mı konuşuyor sağda solda?

Şevvala Ana'nın düşüncesi başkaydı. O, bu dedikoduların hiç birine inanmıyor, Muammera'ya toz kondurmak istemiyordu.

— Nasıl da böyle şeyler söyleyebiliyorsun Selmanoviç. İnsanların ne korkunç, ne yalancı, ne düzenbaz olduklarını sana ben mi öğreteceğim. Bu çirkin yalanı uyduran kadınlar, Muammera gibi güzel bir

kızı kendi oğullarına almak istiyorlar hep. Kız hiç birine yüz vermeyince de Osmaniç ailesini utanmadan fekelemeye kalkıştılar. Hiç bir şeyden haberin yok senin. Savaş çıkalı beri gözlerin gazeteden başka bir şey görmez oldu.

Selmanoviç şimdi başından sonuna kadar bir kere daha kulaklarından çınlayan karısının bu sözlerini kulağının arkasına atmış, sonra oğlunu karşısına alarak bu işten hemen vazgeçmesini, önce eğitimini tamamlamasını, ziraat mühendisi olduktan sonra bu işi düşünebileceğini söylemiş, arkasından hemen harekete geçerek döviz ve pasaport işlemlerini tamamlamış oğlunu iki gün içinde Londraya göndermek suretiyle Muammera'nın elinden kurtarmıştı. Yüksek eğitimini Almanya'da yapmış olan Selmanoviç, insan denen varlığın iç dünyasını gerçekte nelerin yönettiğini çok iyi bilirdi. Kanısına göre aşk bir hastalıktı, mikrobik ya da verem gibi hastalıklarda olduğu gibi antibiyotiklerle tedavi edilmesi gerekirdi. Buna benzer bir şey kendi başından da geçmişti. Berlinde bulunduğu sıralarda sevdiği ve iki yıl süreyle uykularını kaçıran Eva adındaki Alman kızını şimdi hatırlamıyordu bile. Dündar da Muammera'yı unutacaktı, bunun için de araya aşkın panzehiri olan zamanla mesafeyi koymuştu. Fakat aksi gibi hiç beklenmedik bir anda savaş gelip çatmış, Selmanoviç'in inceden inceye yaptığı hesaplar da altüst olmuştu. Her gün Londra'dan, bir mektup bekliyor, fakat postacı bir türlü gelip kapıyı çalmıyordu.

— Kahven soğuyacak baba. Unuttun mu yoksa?

Selmanoviç mutfak penceresinin camından sokağa bakıyordu, fakat oradan omuzlarına asılı hafif makineleriyle geçen iki Alman askerini ve korkudan kaçışan mahalle çocuklarını görmemişti. Dalgınlığından kendisini zorlayarak kurtuldu, mis gibi kokusunu yeni duyduğu kahvesinden kırmızı benekli basma bir entari giymiş olan ve her hareketini merakla izleyen Müberra'ya göz kırparak yudumladı.

— Aferin kızım, dedi çok güzel pişirmişsin. Annen bile senin kadar güzel kahve yapamıyor artık. İlk yudumda daha başımın ağrısı geçiverdi.

Müberra'nın iri gözleri sedef iki düğme gibi parladı.

— Sen de benim yaptığım her şeyi beğenirsin baba. Hiç bir gün bir şeyime de kötü demedin. Bilirsin ya, annemin yiyemediği o mamaligayı bile beğenmiştin.

Selmanoviç katıla katıla güldü, Müberra'yı kollarının bütün sıcaklığıyla kucakladı.

— Benim güzel kızım. Sen dünyanın en iyi, en akıllı kızısın. Şu savaş bitsin bak sana neler alacağım.

Müberra masanın öbür ucuna oturdu, çayından üfleyerek bir yudum içti.

— Seni öyle seviyorum ki baba. Sana bir şey oluverecek diye ödüm kopuyor. Şu savaş bir bitse Allahım!

Selmanoviç keyifli keyifli kahvesini içiyordu. Biraz kendine gelir gibi olmuştu. Şimdi etrafını biraz daha iyi seçmeye başlamıştı.

— Bu evde hepimiz birbirimizi seviyoruz kızım. Onun için mutluyuz bu evde. Dünyada bütün insanlar bizim birbirimizi sevdiğimiz gibi birbirlerini sevselerdi bu saçma dövüş te olmazdı. Şu dünyanın durumuna bak. Bütün insanlık hayvanlar gibi birbirini boğazlıyor. İnsanlar sevmeyi unutmasalardı bu kan şimdi boşuna akmıyacaktı. Dünyada sevginin yaptığını hiç bir şey yapamaz. Sevgi bir yaz yağmuru gibidir. Nereye yağarsa orada pislik veya çirkinlik diye bir şey kalmaz.

Selmanoviç iyice açılmıştı, ama Müberra'nın bu söylediklerini yanlış anlamasından korkarak hemen sustu. Çünkü sevgi, ne türlü olursa olsun, kız ve kadınların arasında istenilen biçime girmeye en yatkın olan bir kelimeydi. Saatini çıkarıp baktı, yedi buçuk olmuştu. Nezir'i iyiden iyiye merak etmeye başlamıştı.

Müberra sessiz sessiz çayını içiyordu. Selmanoviç'in insanın içine işleyen konuşması onun da başını döndürmüşe benziyordu. Bunu sıcaklığı dışarı vuran lâcivert gözlerinden anlamak çok kolaydı.

— İnsanlar neden birbirlerini sevmiyorlar baba?

— Yanlış eğitiliyorlar da ondan.

— Anlamadım.

— Yani bir çocuk doğar doğmaz onun kafasıyla kalbini bir takım saçmalıklar ve yalanlarla doldurmaya başlıyoruz. Kalbini değil de yumruklarını kullanması için elimizden geleni yapıyoruz. Bunun en büyük sorumluları da sapık din adamlarıyla politikacılardır. İnsanları bunların ellerinden kurtarmak gerek. Din ve politika birleştirici olmalı, ayırıcı ve bölücü değil. Bence bütün tarih kitaplarını yakmalı, yeni kuşaklara atalarının yaptığı rezillikleri okutmamalı. Yüreklerini yalnız sevgiyle doldurmalı. Bizlere bunları okuttular da ne oldu? Hiç, hepimiz güzelim dünyanın yerine birer mezbaha bekçisi olduk.

Müberra gururla başını kaldırdı;

— Ne güzel söyledin baba. Eskiden de böyle konuşurdun da seni hiç anlamazdım. Ama şimdi ne dediysen hepsini anladım.

Selmanoviç'in bütün yorgunluğu bir anda geçmişti. Karşısında bir topluluk olsaydı hiç durmadan saatlerce konuşacaktı. Her şeyi söyleyecekti. İyiliğin yeryüzünde zaferi için, insanların kimi değil de sevgiyi bölüşmeleri için elinden geleni yapacaktı. Kendisini anlayan bir insan bulunabileceğini hiç sanmıyordu. Çünkü bu kan deryası içinde sevgi ve iyiliğin cılız sesini duyurabilmesinin imkânı yoktu. Bütün kulaklar bu gibi seslere karşı tıkalıydı. Dünyamızda duyulabilen sesler yalnız

top, uçak, tank ve yalnız tüfek sesleriydi. Avukatlığından olmasına, çiftçilik mesleğine dönmesine yol açan bu tertemiz düşüncelerini karşısında pırıl pırıl gülümseyen Müberra'nın anlamış olmasını da böyle bir günde yeterli bir kazanç sayıyordu.

— Karnın acıkmadı mı baba?

— Hayır kızım, daha acıkmadı.

— Sana biraz börek vereyim istersen, kompir de var.

— İstemem, öğleye yerim artık. Şu Nezir'i merak ettim. Şimdiye kadar gelmesi gerekirdi.

— Belki gazete arıyordur baba.

— Olabilir. Biraz daha gelmezse şöyle çıkıp bahçeyi bir dolaşayım diyorum. Domatesleri bu sabah mı topladın?

— Evet, patlıcanlara da baktım ama daha hiç biri olmamış. Mosmor hepsi, mosmor. Halbuki her akşam suluyorum da...

— Bu yıl havalar çok kurak gitti de ondan kızım. Ne kadar sulasan Allahın yağmuruna benzer mi hiç?

— Öyle baba. Şimdi baktım, dün akşam suladığım patlıcanların kökleri yine taş gibi olmuş.

Selmanoviç'in aklına birdenbire çiftliği gelmişti. Gözlerinin önünde sıcaktan kavrulan kupkuru bir göğün altında mısır tarlaları uzanıyor, arasıra can veren toprağın son nefesini duyar gibi oluyordu.

— Bu savaş her şeyi berbat etti. Geçen gün bütün çarşıyı dolaştım, bir dirhem zeytinyağı bile bulamadım. İyi ki geçen yıl üç teneke birden almışım.

Müberra çaydanlığı alıp kendine bir çay daha döktü, sonra mutfağın içinde bir aşağı bir yukarı gezinmeye başladı.

— Ben de bu savaştan bıktım usandım artık baba. Gözümü açtığım günden beri hep savaş oluyor. İnsanlar birbirlerini öldürmekten bıkmadılar hâlâ. Suç hep şu Almanlarda. Savaşı hep onlar çıkarıyor.

Selmanoviç bir sigara daha yakıp ayağa kalktı.

— Suç yalnız Almanlarda değil kızım. Asıl suçlu İngilizler. Adamlar toprak istiyor, ekip biçecek toprak verin diyorlar. Kimsenin aldırış bile ettiği yok. Ellerinde o kadar toprak var, birazını verseler ya. Yo, babalarının tapulu malı gibi dünyada ne kadar toprak varsa hepsinin üstüne oturmuşlar, sömürüyorlar dünyayı. Açlık hiç bir şeye benzemez. Göz göre göre ölmektense Almanlar da silâha sarıldı en sonunda. Türkiye'ye de ayni şeyi yapmadılar mı? Yunanlılar'ı saldırtıp elimizde son kalan toprakları da almaya kalkmadılar mı? Sen şu İngilizler'in ne domuz bir millet olduğunu bilmezsin kızım. Allah bu kez onların belâsını verecek, Ruslar'ın da verecek. Yakında Almanlar yok edecekler Rusları.

— Hani insanları seviyordun baba.

— İnsanları severim ama Ruslar'ı sevmem.

— Ruslarla İngilizler insan değil mi?

— Onlar da insan, ama hükümetleri insan değil. Dünyanın başına ne belâ geliyorsa bu iki milletin yüzünden geliyor.

— Acaba savaş uzun sürecek mi baba? Bazıları iki ay sonra barış olacak diyor. İnşallah dedikleri çıkar.

Selmanoviç kapıyı açıp dışarı çıkmak üzereydi. Geri dönüp ocağa doğru iki adım yürüdü, üzeri yavaş yavaş külle örtülen ateşi gösterdi.

— Şu ateşin ne zaman söneceğini sana söyleyebilirim, ama savaşın ne zaman biteceğini kimse bilemez. İki yıl, üç yıl, beş yıl da sürebilir. Dünyada otuz yıl süren savaşlar bile var. Senin savaş dediğin bir çılgınlıktır. Aklı başında olan insanların yapacağı şey değil. Onun için ne zaman biteceğini yalnız Allah bilir. Hadi, ben gideyim artık, sen de işine bak. Annenle Elmasa'yı da kaldır istersen.

— Olur baba.

Selmanoviç bahçeye çıkar çıkmaz başını kaldırıp hemen gökyüzüne baktı. Güneş ortalıkta yoktu, gümüş tozu renginde bulutlar hiç kımıldamadan boşlukta asılı duruyordu. Dağların arkasına doğru gök daha siyah ve karanlıktı. Oradaki tepelik yerlere sel halinde yağmur yağdığı uzaktan bile belliydi. Zaten kışın ilk karı da önce hep o tepelere yağar, bir kaç gün sonra da şehre düşmeye başlardı. Ama soğuk çok daha önceden gelir, üstündeki her şeyle birlikte toprak ve insanlar mosmor kesilirdi. Selmanoviç dönüp kuzey tarafına bir göz attı. Orası açıktı, göz taşı renginde bir gök parçası her geçen saniye ile biraz daha büyüyordu. Böyle oldu mu şehrin bulunduğu bölgeye hiç yağmur yağmazdı. Bulutlar bozguna uğramış bir ordu gibi durmadan güneye doğru geri çekiliyordu. Biraz sonra gökyüzü tam ortasından delindi, güneş bir çılgın gibi delikten aşağı sarkıverdi.

Selmanoviç yağmurdan iyice ümidini keserek çevresi yer yer çökmüş bir çitle çevrili avluya girdi. Bir kuruluğun kapısını açtı. Kapının gıcırtısını duyan bir sürü tavuk, horoz, ördek, kaz ve hindi duvarlardan, eski araba tekerleklerinin üstünden, solucan aradıkları duvar diplerinden, zamanından önce sararmış otların arasından uçarak ve bağıraşarak çitin dibine geldiler. Selmanoviç onlara biraz mısır ufaladı, tulumbadan su çekip suluklarını doldurdu. Kümese gidip folluğa baktı, tavukların hiç biri daha yumurtlamamıştı. Kapıyı kapatıp meyvalığa doğru yürüdü. Güneş çıkar çıkmaz boğucu bir sıcak başlamıştı. Ağaçların yaprakları susuzluktan porsumuş, elma ve armutları çil basmıştı. Patlıcanlarla biberler ağaçlardan da kötüydü. Hepsi boynunu bükmüş, çoğu sararmıştı. Bu patlıcan tarlası daha çok bir savaş meydanına

benziyordu. Düşman kurşunları bir çoğunu öldürmüş, ötekilerini de yaralamıştı. Ama onlar da ölmek üzereydi. Çünkü hepsi durmadan kan kaybediyordu. Çok geçmeden toprağa boylu boyuna serilecekler, bir daha da ayağa kalkamıyacaklardı. Ölüm denen şey yalnız hayvanda ve insanda değil, bir patlıcan fidesinde bile acıydı. Üstelik rengi de hiç değişmiyordu, bir canlıda olduğu gibi sarıydı, sapsarıydı. Biraz ötede binlerce karınca bir sümüklüböceğin ölüsünü yemeğe çalışıyordu. Selmanoviç domatesleri de gördükten sonra misafirhanenin yolunu tuttu. Misafirhane denilen yer bahçenin sonunda bulunan tek katlı büyücek bir evdi. Arkasında üç dört hayvanın barınabileceği büyüklükte bir de ahır vardı. Kışın kar tipisine tutulanlar veya herhangi bir nedenle yolda kalanlar bu misafirhanede geceler, hayvanlarını yemleyip sular, sonra sabahleyin erkenden yollarına devam ederlerdi. Buna karşılık kendilerinden hiç bir ücret alınmazdı. Babasının vasiyeti üzerine Selmanoviç bu geleneği bugüne kadar hiç aksatmadan sürdürmüştü. Fakat şimdi burada çok yoksul köylülerden başka hemen hemen geceleyen hiç kimse yok gibiydi. İnsanlar otomobil ve otobüslerle bir yerden bir yere çabucak gidiyorlar veya adım başında bulunan otellerde geceliyorlardı. Dünya değişmişti, artık bu gibi misafirhanelerin işe yarar bir yanı kalmamıştı. Fakat Selmanoviç, ne olursa olsun babasının vasiyetini ölünceye kadar yerine getirmeye kararlıydı.

— Hoş geldin Selmiç, hoş geldin. Geleceğin bu sabah içime doğmuştu baya.

Selmanoviç Çavuş'u pürtüklü sesinden tanımıştı.

— Hoş bulduk. Nasılsın bakalım?

— Allaha şükür, sen de iyisin ya?

— Eh, şimdilik bir şikâyetim yok. Bacağının ağrısı geçti mi?

— İki gündür hiç ağrımıyor. Ceviz yaprağı suyu çok iyi geldi. Bu sabah radyo dinledin mi?

— Bir şey mi var?

Çavuş'un yüzü kıpkırmızıydı, tuhaf tuhaf bakan çipil gözleri kurbağa gözleri gibi dışarı fırlamıştı. Ağzında sanki söylemekten çekindiği bir şey varmış gibi ikide bir yutkunuyordu. Alnının tam ortasında duran iri bir ter damlası aşağı kaymak için kırışıkların arasından kendine bir yol bulmaya çalışıyordu. Çavuş aslında bir Sırp'tı, gerçek adı da Yovanoviç'ti. Günün birinde aklına esip müslüman olmuş, şimdiki adını alarak Selmanoviçler'e kapılanmıştı. Hiç bir masrafı yoktu, bütün işi yiyip içtiği ve yatıp kalktığı misafirhaneye bakmaktı. Bunu da kusursuz bir şekilde yapıyordu. Ama artık iyice yaşlanmıştı, yanından hiç ayırmadığı kalın sopasına dayanmadan yürüyemiyor, ayakta fazla duramıyordu. Sağ gözü de yarı yarıya kapanmıştı. Ama o çok

kişide bulunmayan bir hoşgörürlükle «ne yapayım, öteki bana yeter» diyecek kadar filozofça davranmasını biliyordu.

— Demek radyo dinlemedin ha?

— Hayır.

— Gazete de mi okumadın?

— Daha Nezir gazetemi getirmedi.

Selmanoviç sabırsızlanmaya başlamıştı. Uykusuzlukla yakıcı güneş te araya girince sinirleri adamakıllı gerilmişti.

— Ne söyleyeceksen söyle de anlıyalım şunu Çavuş. Çok işim var, seni bekleyecek vaktim yok bugün.

Çavuş'un dişsizlikten öne doğru uzamış kalın dudaklarının üstüne mutlu bir gülümsemenin pembe bölgesi vurmuştu. Sanki duyulmaktan korkuyormuş gibi kısık bir sesle konuşmaya başladı.

— Dün gece buraya iki atlı köylü geldi. İyice aklımda kalmadı ama galiba kösele almaya gidiyorlarmış. Ha ha, şimdi hatırladım, apanak alacaklarmış bir yerden. Yerini de söylediler ama unuttum. Apanak değil de Sluvovicaydı galiba. Neyse önemli olan şu. Önceki gün Hitler'i nutuk söylerken vurmuşlar.

Selmanoviç güldü, buna benzer yalanların her gün yüzlercesini duymaktan artık bıkmıştı.

— İnanma bunlara Çavuş. Benim bildiğim bugüne kadar Hitler'i en azından on kere vurdular. Ama hiç birinin de aslı çıkmadı.

Çavuş'un o tek gözü kıpkırmızıydı.

— Bilmem, bana öyle dediler. Hem de İngilizler öldürtmüş. Bunun da aslı yoksa bir gün mutlaka olacak bu iş. Eee, Allah da razı gelmez buna. Çok kan döküyor çünkü. Baksana, Polonya'da binlerce insanı gaz odalarında öldürtmüş. Derilerinden de köylülere apanak yaptırtmış.

Selmanoviç te terlemeye başlamıştı. Cebinden mendilini çıkarıp alnını kuruladı. Misafirhanenin saçağı üstünde iki güvercin sevişiyordu. Ne savaş, ne Hitler, ikisinin de umurlarında bile değildi.

— Bu yalanları da hep sen duyarsın Çavuş. Ne de çabuk inanıyorsun her şeye! Hiç insanın derisinden apanak olur mu? Düşünsene bir kere.

Çavuş'un yüzü bir kömür gibi kararmıştı. Sinirli sinirli bağırdı:

— Ben de neye inanacağımı şaşırdım. Buraya çeşit çeşit adam geliyor. Her biri bir şey söylüyor. Geçen gece de bir değirmenci geldi, Almanlar'ın Çörçil'i kaçırdıklarını söyledi. İnanmadım, ama olmayacak şey de değil hani. Almanlar Çörçil'i kaçıramazlar mı yani? Bal gibi kaçırırlar isterlerse. Bu savaşta da öyle şeyler oluyor ki insanın aklı gidiyor. Barış oluncaya kadar aklımı kaçırmazsam çok iyi. Oğlandan haber yok mu daha?

Selmanoviç ağlamak üzere olan bir çocuk gibi durgunlaştı.

— Yok, çektiğim telgrafa da cevap vermedi.

— Sana o kadar dedim. Yollamıyacaktın şunu Londra'ya. Belgrat'da Üniversite mi yoktu?

— Oldu bir kere Çavuş.

Çavuş cevap vermedi, başını önüne eğip sustu.

— Fazla bir tabancan var mı Selmiç?

— Var.

— Onu bana verir misin?

— Ne yapacaksın tabancayı?

— Korkuyorum.

— Kimden?

— Neniç'ten, Mihailoviç'ten.

— Delisin sen galiba.

— Şakayı bırak Selmiç. Benim bildiğim Neniç bir gün buraya da baskın yapacak. Hepimizi öldürmeye gelecek bir gece. Bütün Türkler'i öldürecek Neniç. Ona iki kurşun sıkmadan ölmek istemiyorum.

Selmanoviç yavaş yavaş eve doğru yürümeye başladı.

— Peki peki, evde bir tabancam daha olacak, geldiğinde alırsın. Dün akşam yemeğini niçin almadın?

Çavuş topallaya topallaya arkadan geliyordu.

— Dün akşam yemeğini misafirlerle yedim, ondan gelemedim Selmiç. Ha, az daha sormaya unutuyordum. Azamoviç nasıl? Yine çok içiyor mu?

— Bilmiyorum, iki aydır kendini görmedim.

— Ya Mordaç?

— Ondan da hiç haber yok.

— Belki Neniç onu da öldürmüştür.

— Belki, ama Mordaç'ı niye öldürsün?

Çavuş yolun ortasında durdu, sesi büsbütün çatallaşmıştı.

— Neniç bu, Mordaç filân dinler mi hiç. Türkmüş, Sırpmış bakmıyor artık. Önüne kim çıkarsa tavuk gibi kesiyor herif.

— Kessin bakalım. Yakında onun da sonu gelecek.

— Hani o günler! Şu köpeğin gebertildiğini duyduğum gün, üç gün üç gece durmadan içeceğim. Hem de vodasız Selmiç. Yalnız Sluvovica.

— Beni de çağırmayı unutma. O gece bütün Sluvovica benden.

Çavuş'un neşesi gelmişti.

— Yine acı bir kahvemi içmeden gidiyorsun.

Selmanoviç arkasını dönmeden bağırdı.

— Başka sefere Çavuş, alacağım olsun.

— Olur, nasıl istersen.

— Ho Çavuş! Day mi yenu vruçu.

Bu, «bana sıcak bir erik rakısı ver» demekti. Selmanoviç kendi işinde çalıştırdığı adamların içinde her zaman bir arkadaş gibi konuştuğu Çavuş'tan ayrılırken söylemeyi alışkanlık haline getirdiği bu cümleyi yine söylemeden edememişti. Çitin öbür tarafına geçince kendisine yine bir ara her şeyi unutturuveren ölü toprakla göz göze geliverdi. Bu sapsarı yüzlü, ayakta zor duran patlıcan ve biberler Selmanoviç'in çocuklarıydı. Onların hepsi de birer Müberra ya da Elmasa'ydı. Onlarla konuşurdu her sabah, bazen kendini tutamaz daha da ileri gider, bir kız yanağı gibi pürtüksüz yanaklarını öpü öpüverirdi. Şu savaş, Alman işgali, ardı arası kesilmeyen bombardımanlar yüzünden şimdi hiç biriyle eskisi gibi uğraşamıyordu. Gerçekte onların hiç birine ihtiyacı yoktu, ama Selmanoviç için toprak insan demekti. Toprak dediğin hep yeşil, hep genç, hep diri kalmalıydı. Birden bastığı yer sarsılır gibi oldu. Evlerin damlarını yalarcasına geçen Skutaslarla Messerschimittler iri kuşlar gibi birbirini kovaladı. Selmanoviç elinde olmayarak hemen bir duvarın dibine sığındı. Korkulacak bir şey yoktu, ama Almanlar'ın ne yapacağı pek belli olmazdı. Belki bu yırtıcı, insanlığın yüz karası kuş sürüleri kuzey kesimindeki Rommel ve Reinhardt birliklerini desteklemeye gidiyor ya da bir yerlerde bilinmeyen bir şeyler oluyordu. Bu son günlerde çok sık ve gittikçe daha alçaktan geçmeye başlamışlardı. Bu uçuşların bir amacı da homurdanan Yugoslavlar'a gözdağı vermek olabilirdi. Birincisinin arkasından hemen ikinci bir Skutas filosu gök ve yeri ayağa kaldırdı. Selmanoviç'in kendini siper aldığı duvarın üstünden sarsıntıya dayanamayan iri bir taş yere düştü. Uçakların gölgeleri domateslerle biberlerin üzerinden kayıyor, sonra çitin öbür tarafına atlayarak gözden kayboluyorlardı. Son uçak da geçip gittikten sonra Selmanoviç birkaç saniye daha bekledi, sonra saklandığı yerden çıkıp yoluna devam etti. Bir erik ağacının altında durup bir sigara yaktı, uzaktan kulağına bazı insan sesleri geldi. Bu gürültülerden bir şey anlayamayınca yeniden evin yolunu tuttu.

— Baba! Baba!

Bahçenin öbür ucundan Müberra kendisine doğru koşuyor, bir yandan da elindeki gazeteyi sallıyordu. Soluk soluğa çabucak yanına geldi, yorgunluktan bir süre konuşamadı. O güzelim lâcivert gözleri korkuyla bakıyordu.

— Annem çağırıyor baba, çok merak ettik seni.

Selmanoviç gazetesini aldı, Çavuş'a kadar gittiğini söyledi.

— Korktunuz mu?

Müberra bembeyaz dişlerinin arasında bir sakız çiğniyordu.

— Yo, hiç korkmadık. İlk günler çok korkuyorduk ama şimdi alıştık artık. Nezir neden geç kalmış biliyor musun?

— Neden?

— Bir kere gazeteler bugün çok geç gelmiş, sonra yolda gelirken arabasının tekerleği çıkmış. Bir saat onunla uğraşmış adam.

— Başka bir şey olmamış ya?

— Hayır, bize anlattığı bu kadar. Çok yorulmuşa benziyorsun baba.

Selmanoviç gazetesini evde okumaya karar vererek koltuğunun altına sıkıştırdı. Sigarasından son bir nefes daha çekip yere attı.

— Eh, biraz yoruldum, ama çok değil. Nezir gitti mi?

Müberra kırışıksız alnına düşen bir saç halkasını arkasına itti.

— Gitmedi, yemek yiyor daha.

— Sen önden gidiver de beni beklemesini söyle. Şu gazeteye bir göz atayım ben de hemen şimdi gelirim.

— Peki, hemen gel ama, annem yemeğe bekliyor.

Müberra geldiği gibi yine koşarak gitti. Selmanoviç gözden kayboluncaya kadar onun arkasından baktı, sonra kalın bir toz tabakasıyla örülmüş şimşirlerle sıcaktan kavrulan çimlerin üstüne iri kan damlaları gibi binlerce yaprağını dökmüş ateş çiçeklerinin yanında gördüğü ufak bir taşın üstüne oturdu. Hemen gazetesini açtı, ilk işi her zaman yaptığı gibi hava raporunu okumak oldu. Gülüp geçti, meteoroloji yine yanılmıştı. Gökyüzünde en ufak bir bulut parçası bile yoktu. Güneş boşluğun tam ortasında deydiği yeri yakan kocaman bir top gibi duruyordu. Bir serçe havada bir iki çırpındıktan sonra kendini evlerden birinin saçağı altına dar attı. Arkasından bir serçe daha fırladı, kocaman kocaman lekelere benzeyen çalılıkların içine dalıp gözden kayboldu. Serçeler bile güneşten kaçıyorlardı. Ama toprak serçe değildi, toprağın kanatları yoktu, toprak kaçamazdı. Büsbütün canı sıkılan Selmanoviç hava raporlarını bir daha okumamaya karar vererek gazetesinin baş sayfasını çevirdi. İri puntolarla yazılmış başlıklara bir göz attı. Rusya'da yıldırım savaşı yapan Alman orduları yılda elli bin traktör yapan sanayi şehirlerinden Kharkov'u geçerek Moskova kapılarına dayanmışlardı. Mareşal Timoçenko komutasındaki Kızılordu iki bin dört yüz kilometrelik bir cephe üstünde dövüşe dövüşe Rusya'nın içerlerine doğru geriliyordu. Her iki taraftan da sekiz bine yakın tank ve uçak savaşa katılmıştı. Ortada çizmeli, beyaz gömlekli, saçı sakalına karışmış kupkuru bir Kharkov'lunun resmi vardı. Kolhozların işkencesinden kurtulan ve toprağına yeniden kavuştuğunu sanan bir Rus köylüsü de biraz arkada kurtarıcısı saydığı bir Alman askeriyle kucaklaşıyordu. Çok daha gerilerde de kollektivizmin kollarından nasyonal soyalizmin ağızına düşen bulgur bulgur bir step top-

rağı uzanıyordu. Bu toprakların ötesinde berisinde, otların arasına maskelenmiş tank kuleleri ve dev top ağızları vardı. Bu resmin sol köşesinde de kocaman bir yumruk Selmanoviç'in neredeyse gözünün içine girecekti. Bu yumruk İtalyan diktatörü Benito Musolini'nin Venedik Sarayı balkonundan sekiz milyon Kara Gömlekliye sıktığı şahane yumruktu. Benito yine çok sert bir çıkış yapmıştı. «Elleri kanlı katil» dediği Stalin'le «pis, kör, topal Yahudi» dediği Roosvelt'e yine bir demediğini bırakmamış, Çörçil için de «Puro içen köpek» diye bağırmıştı. Kara Gömlekliler kendisini çılgınca alkışlamış, Roma meydanını «Viva Musolini» yaygaralarıyla çınlatmıştı. Gazetenin üçüncü sayfasının ortasında da savaşı eleştiren bir yazı vardı. Yazarın görüşüne göre savaş daha en fazla üç ay sürecek, sonra da insanlık artık sonsuz barışa kavuşacaktı. İktisadî haberler de o kadar parlak değildi. Havaların kurak gitmesinden ürünün büyük bir kısmı yanmış, yumurta ve peynir fiyatları yükselmişti. Alman işgal komutanı da karaborsacıların hemen kurşuna dizileceklerine dair bir bildiri yayınlamıştı. Selmanoviç gazetesini tam katlayıp kalkacağı sırada gözüne kocaman bir Neniç ilişti. Kalbi çarparak yazıyı okumaya başladı. Yazıyı baştan sona çabucak bitirdi. Bir daha, sonra bir daha okudu. Başı dönmeye başlamıştı, gözlerine inanamıyordu. Birden kalktı ve rüzgâr gibi mutfak kapısından içeri daldı.

— Şevvala, Şevvala, şuna bak, şuna.

Kırk yaşlarında bembeyaz bir kadın olan Şevvala Ana ocak başında börek kızartıyordu. Heyecandan yuvarlak yüzü bir anda sapsarı kesilmişti.

— N'oldu, ne var Selmiç?

Sofrayı hazırlamakta olan Müberra ile Elmasa da oldukları yerde donup kalmışlardı. Her ikisi de hâlâ bir şey demeden babalarının yüzünden ne olduğunu okumaya çalışıyorlardı. Yağla karışık hafif bir maydanozla ekşimik kokusunun yayıldığı mutfak odasına sokaktan çocuk sesleri karışıyordu.

— Söylesene şunu canım, n'olmuş yine?

Sonunda dayanamayıp heyecandan boğulan bir sesle bağıran Şevvala tavayı ateşten çekti, kocasının uzattığı gazeteyi elinden aldı.

— Gördün mü?

— Yo!

— Bizim Mitza'yı kurşuna dizmişler.

Şevvala gazeteyi elinden yere düşürdü.

— Ne? Kurşuna mı dizmişler? Mitza'yı mı? Bizim kolacı kadını mı? Sakın yanlış okumayasın?

Selmanoviç'in sesi titriyordu.

— Hayır, yanlış okumadım. Dün gece sabaha karşı kurşuna dizmişler.

— Sebep?

— Hiç! Gûya Neniç'in metresiymiş.

İki kız da bu acı haberle şaşkına dönmüşlerdi. Gazeteyi yerden alıp hemen içine gömüldüler. Tavayı yeniden ateşe süren Şevvala kendi kendine sinirli sinirli gülüyordu.

— Bu Almanlar da artık iyice azıttı. Ne yaptıklarını kendileri de bilmiyorlar. Mitza kimseye metreslik yapmaz. Her halde başka bir şey var bu işin içinde.

Elmasa gazetenin içinden başını kaldırdı. İri kahverengi gözleri yaşlı yaşlıydı.

— Suçunu itiraf etmiş anne, dedi.

Şevvala büsbütün kızmıştı.

— Etmemiştir, ettirmişlerdir kızım.

Selmanoviç, öfkeli öfkeli başını salladı.

— Etmiş işte, al gazeteyi de oku!

— Ben Neniç'in metresi miyim demiş?

— Evet, her şeyi bülbül gibi söylemiş.

— Allah Allah! Şaşılacak şey doğrusu. Mitza gibi namuslu bir kadın metres olsun. Hem de haydut Neniç'in metresi. Hayır hayır, ben biliyorum onu neye kurşuna dizdiler. Çok iyi biliyorum hem de. Mitza güzel bir kadındı. Her halde Alman subaylarından biri ona göz koydu, Mitza da razı olmadı elbet. Sonra da bu çirkin iftiraya uğradı.

— Öyle deme Şevvala, Mitza ne de olsa bir Sırp'tı.

— Sırp mırp, ama namusuna diyecek yoktu. Kocası öldükten sonra kolacı dükkânını tek başına işletti. Yapsaydı o zaman metreslik yapardı.

— Doğru, ama Almanlar da durup dururken sudan bir sebeple niye bir insanı kurşuna dizsinler?

Şevvala kızaran börekleri maşayla birer birer alıp tabağa koydu.

— Bırak şu Almanları artık, iyice soğudum. Vallahi Ruslar onlardan daha iyi. Sen Almanlar'ın Sırplar'ın elinden bizi kurtarmalarını boşuna bekliyorsun. Almanlar yalnız Almanlar'ı seviyor. Bunu bilmiş ol. En iyisi biz kendimiz başımızın çaresine bakalım. Mitza'nın başına gelenler bir gün hepimizin başına gelebilir.

Müberra için için ağlamaya başlamıştı.

— Beni de çok severdi. Ona ben hep Tetacık derdim.

Elmasa dalgın dalgın sokakta çember çeviren çocuklara bakıyordu.

— Zavallı Mitza teyze. Onun gibi iyi bir kadın daha dünyada yoktu.

Selmanoviç'in gözlerinde bir korkunun belli belirsiz gölgesi geziniyordu.

— Bu Mitza'nın yüzünden bizim başımız da belâya girecek diye korkuyorum Şevvala. Çünkü gizli açık her şeyi onun yanında konuşurduk. Hakkımızda bildiklerini Neniç'e söylediyse tamam. Onun için her zamandan fazla dikkatli olmalıyız.

Şevvala börekleri masanın ortasına koydu.

— Mitza'nın ağzından kimse lâf alamaz. Tırnaklarını sökseler bile alamazlar. Sonra bizim hakkımızda ne söyleyebilirler? Onun yanında hep havadan sudan konuşurduk. Şu savaş başlayalı beri sen de her şeyden korkar bir adam oldun Selmiç. Nasıl, börek güzel olmuş mu? Tuzunu biraz fazla koymuşum galiba?

Hepsi birden böreğin çok güzel olduğunu söylediler, hiç konuşmadan karınlarını doyurmaya başladılar. Selmanoviç bir yandan yiyor bir yandan da göz ucuyla bir gün bile kavga etmedikleri yirmi yıllık karısına bakıyordu. Şevvela bütün ev işleri eline baktığı halde şaşılacak derecede genç kalmıştı. Yüzü saatlerce çitilediği, kâğıt gibi olsunlar diye özenerek yıkadığı patiska perdeleri gibi bembeyazdı. Su mavisi rengindeki gözlerinin kenarlarına aradan geçip giden kırk yıl en ufak bir çizgi bile çizememişti. Gür siyah saçlarının arasına yanlışlıkla karışmış bir kaç tel beyaz saç ta olmasa yetişkin iki çocuk anası Şevvala'nın genç bir kız olduğu söylenebilirdi. Halbuki hayat denen maskaralık bir insanı çökertmek için ne yapmak gerekirse ona hepsini yapmıştı. Evlendikten bir yıl sonra Hırvat çeteleri annesiyle babasını kesmiş, ölü olarak olsun yüzlerini bile bir daha görememişti. Bu felâketten sonra da Selmanoviç'in koskoca evi başına yıkılmış, tam yirmi yıldır da durmadan didinip duruyordu. Gerçekte bu yirmi yılın yalnız adı vardı, bazen bir insanı öldürmeye yeterli olan bu zaman parçası on iki odanın içinde kaybolup gitmişti. Fakat yaptıkları Şevvala'nın pürtüklü çatlak, derisi soyulmuş ellerinden kolaylıkla okunabilirdi. Yirmi yıl Şevvala'nin yalnız ellerini berbat etmişti. Çünkü bu eller evin döşeme tahtalarını ova ova bu hale gelmişlerdi. Bu eller yüzünden en kuytu bir köşede bile en ufak bir toz yoktu. Tavanlara varıncaya kadar her köşeye sodalı sabunlu bir su kokusu sinmişti. Bu koku yirmi yıldır evin içindeydi, yatak çarşaflarındaydı, yastıklardaydı, havadaydı. Bu eller her sabah ateşi yakar, kompir haşlar, bir yandan da hamur yuğurup Heldayı fırınlardı. Helda, esmer undan yapılan bir çeşit pideydi. Helda hemen hemen her gün pişerdi. Yensin yenmesin, sofradan hiç eksik olmazdı. Bu eller kırk işe birden yetişirdi. Helda pişerken bir yandan tatlıyı hazırlar, süpürgeyle çamaşırı da aradan çıkarıverdiği olurdu. Çoğu zaman bu işlerin hepsinin öğleye kadar yetişmesi gerekirdi. Öğle yemeğinden sonra başka işler ortaya çıkardı. Müberra bulaşıkları yıkar, savaş nedeniyle Hukuk Fakültesindeki

derslerine devam edemeyen Elmasa bir taraftan tozları alırken bu eller akşam yemeğini de pişiriverirdi. Yoğurt, ayran, lâhana turşuları, sökük dikik, akla ne gelebilirse hepsi bu ellerin eseriydi. Şevvala ayrıca tutumlu bir kadın olmasıyla da övünürdü. Selmanoviç'e sık sık «sen kazanmasını ben de tutmasını bildim» derdi. Bununla beraber cimri bir insan değildi. Hiç kimse yerinde onun kadar cömert davranamazdı. Fakat her şeyin rengini ve biçimini değiştiren şu savaş Şevvala'yı da oldukça etkilemişti. Son zamanlarda hırçın, somurtkan, her şeye çabucak kızan huysuz bir kadın olup çıkıvermişti. Bununla birlikte gülmesini tamamiyle unutmuş değildi. En iyi yanı da felâketlerin karşısında ne olursa olsun gücünü yitirmemesiydi. Selmanoviç yemeğini yerken aklından hep bunları geçiriyordu. Bu ellere karşı sonsuz bir saygısı vardı. Onları dünyanın hiçbir şeyiyle değişemezdi. Mitza'nın ölümüne de bu kadar üzüleceğini hiç ummamıştı. Su mavisi gözleri hâlâ yaşlı yaşlı bakıyordu.

— Nezir nerede?

Elmasa ağır ağır başını kaldırdı.

— Dışarda baba. Arabada seni bekliyor.

— Karnını iyice doyurdunuz mu?

— Evet, Müberra sen gelmeden önce ona yemeğini verdi.

Konuşma burada kesildi, yerine yine korkulu bir sessizlik kapladı. Sokaktan süngü takmış Alman askerleri geçmeye başlamıştı. Çember çeviren çocuklar onları görür görmez korkudan hemen evlerine kaçışmışlardı. Savaş yalnız Belgrad'ı yalayıp geçmişti ama korkusu herkesin, yüreğine bir bıçak gibi saplanmıştı. Helda ve Pura'nın eski tadı kalmamış, savaş öncesi günlerinde evlerden sokaklara taşan türkülerin hiç biri artık duyulmaz olmuştu. Havada, suda, bulutta bile anlaşılmaz bir şey vardı. Bu Şevvala'nın bir türlü bozamadığı, ekmeğin hamuruna bile sinmiş olan bir sessizlikti. Nefes alırken, su içerken, uyurken bile insan onu hep içinde duyuyordu. Ekmek doyurmuyor, su eskisi gibi kandırmıyordu. Bu savaştı, Yugoslavya'nın topraklarını kararan bulutlardı. Uzak çayırların adam boyundaki sapsarı otları arasına gizlenen tankların korku salan çelik karartısıydı. Savaş her şeyi bozmuş, insanı hayvanlaştırmış, toprağı bile kısırlaştırmıştı. Yalnız Şevvala değil, Selmanoviç bile değişmişti. Bu baba toprağı gibi susmasından belliydi. *Müberra ile Elmasa da değişmiştiler. İkisi de artık* olur olmaz şeylere gülemiyorlardı. İş yaparken türkü söylemeyi de unutmuşlardı. Evin on iki odasına birden çöken bu sessizlik Selmanoviç'in sinirlerini de iyiyen iyiye bozmaya başlamıştı. Savaş, Neniç, Mihailoviç, şimdi başına bir de Mitza çıkmıştı. Can çekişen baba toprağı, neşelerini kaybeden çocuklar, canı konuşmak bile istemeyen Şev-

vala, hepsini, artık hepsini düşünmekten yorgun düşmüştü.

— Doydunuz mu bari?

Selmanoviç karısının ellerini okşadı.

— Sayende bugün de doyduk. Biraz tatlı var mı?

— Erik hoşafı yaptım. Telâştan koymayı unutmuşum. Dur da getireyim, hem de bu seferki çok güzel oldu galiba.

Annesinin yerine Elmasa kalktı, hoşafla kâseleri getirip masanın ortasına koydu. Müberra da dağıtma işini üzerine aldı.

— Dündariç de burada olsaydı ne iyi olurdu şimdi.

Şevvala birdenbire için için ağlamaya başlamıştı. Müberra hemen onun boynuna atıldı. Yanaklarında öpülmedik yer bırakmadı.

— Abim gelecek anne. Bu gece ben onu rüyamda gördüm. Bak göreceksin, yakında mutlaka gelecek.

— İnşallah, hani o günler? Gelse de ben de meraktan kurtulsam bari. Gece gündüz onu düşünmekten yorgun düştüm artık.

Hoşafını bitirmiş ve bir sigara yakmış olan Selmanoviç'e döndü. Gözleri bir tuhaf bakıyordu.

— Ni danashe pisma neyma. Beni dinleseydin n'olurdu sanki.

— Sta Jelis Şevvala?

Şevvala türkçe cevap verdi.

— Ne isteyeceğim? Bugün de mektup gelmezse bir telgraf daha çek. Postacı geçti mi çocuklar?

— Daha geçmedi anne. Bazen çok geç geçiyor.

— Geçse de n'olacak? Mektup yoksa adam ne yapsın?

Ne diyeceğini şaşıran Müberra hemen yerinden kalktı, sofrayı çabucak topladı, ateşe bulaşık suyunu koydu, sonra dolaptan cezveyi çıkarıp beş dakika içinde okkalı iki kahve pişirdi. Tabaklarına da birer tane kesme şeker koymayı unutmadı. Karı koca yıllardan beri kahveyi böyle içerlerdi.

— Bir şey olduysa oğlana diye ödüm kopuyor Selmiç.

Ayni konuya dönmek Selmanoviç'in iyice canını sıkmıştı.

— Bir şey olsa bugüne kadar elbet duyardık.

— Neye mektup yazmıyor iki aydır öyleyse?

— Yazmadığını nereden biliyorsun? Belki yazmıştır da yolda kalmıştır. Şimdi savaştayız. Vapurlar, trenler eskisi gibi doğru dürüst işlemiyor. Bizim işlerimize Londra'da İsviçre elçiliği bakıyormuş. Yarın şehre indiğimde telgrafı bu sefer oraya çekeceğim. Belki ona bile hacet kalmaz, bakarsın, bugün mektubu geliverir. Ben kaç kere denedim, Müberra'nın rüyası hep çıkıyor.

Şevvala iş önlüğünün eteğiyle gözlerini kuruladı.

— Şunu kaç kere Londra'ya gönderme dedim sana. İnat ettin,

beni dinlemedin. Londra buradan daha mı iyi sanki?

Selmanoviç kıpkırmızı olmuştu. Yapamadığı bir şey varsa o da bir insanı azarlamaktı.

— Neden İngiltere'ye gönderdiğimi unuttun mu Şevvala? Buna seninle birlikte karar vermedik mi? En sonunda gitmesine sen de razı olmadın mıydı? Oğlan neredeyse okumasından olacaktı. Ben onu büyük bir ziraat mühendisi olarak görmek istiyorum. Benden sonra bu toprakların sahibi o olacak. Selmanoviçler'in toprak adamı olarak ününü o sürdürecek. Onun cahil bir çiftçi olmasını istemedim. Bilgili, ne yaptığını bilen bir adam, en fazla da insan olmasını istedim. Burada kalsaydı bunların hiç biri olmayacaktı. Şimdi yalnız torunlarını okşayacaktın, ama bundan Selmanoviçler çok şey kaybetmiş olacaklardı.

Şevvala derin derin içini çekti, hâlâ ıslak olan gözleri masanın bir noktasına takılıp kaldı.

— Nedense şu Muammera'dan bir türlü hoşlanmadın gitti. Ondan daha güzelini, daha iyisini mi bulacaksın sanki. Osmaniçler'le de hiç yoktan aramız açıldı.

Selmanoviç masadan kalkmışken tekrar yerine oturdu. Yüzü bembeyaz olmuştu. Saatini çıkarıp baktı. Müberra'ya postacının kaçta geçtiğini sordu.

Müberra bulaşıkları yıkıyordu.

— Her gün dörtte geçiyor baba. Ama dün daha önce geçtiydi galiba. Saat kaç şimdi?

— Bir buçuk.

— Daha var öyleyse. Bugün değilse bile yarın mutlaka bir mektup alacağız. Sus artık anne, şu postacı hele bir gelsin bakalım.

Şevvala boynuna sarılan Elmasa'yı uzun uzun öptü.

— Muammera çok iyi kız. Ben çok seviyorum doğrusu.

Selmanoviç öfkeli öfkeli soludu.

— Ben de seviyorum. Fakat oğlumun eğitimi benim için Muammera'nın güzelliğinden de, iyiliğinden de daha önemli. Bir gün bana sen de hak vereceksin.

Elmasa ilk defa babasından yana çıktı.

— Babom doğru söylüyor anne. Son günlerde abime hiç rahat vermiyordu. Bana bile günde kırk kere abin nerede diye sormaya başlamıştı. Hani, az daha kovacaktım yani. Öyle dediğin kadar da güzel bir şey değil hani. Bir kere burnu çok ufak, hiç yokmuş gibi yüzünde sanki. Abimin yerinde olsam Muammera gibi bir kızla evlenmem ben. Ortaokulu bile bitirmemiş daha. Ne konuşacak onunla? Hayatları boyunca hep yemekten, çocuklardan konuşacak değiller ya. İnsana biraz başka şeyler de lâzım. Meselâ, bir kitaptan filân bir kadın konuşa-

bilmeli kocasıyla. Ona yaptığı işlerde yardımcı olabilmeli, bir dünya görüşü olmalı onun da. Artık zaman değişti anne. Bugünkü kızlar sizin gibi düşünmüyor artık.

Selmanoviç'in gözleri gururla bakıyordu.

— Bravo sana kızım. Meğer sen neler biliyormuşsun da benim haberim bile yokmuş. Annen de senin gibi düşünüyor ama beni üzmek için yapıyor bunu. Değil mi Şevvala?

Şevvala kahvesini bir yudumda bitirdi, asık bir suratla masadan kalktı. Her zamankinden daha yalnız görünüyordu.

— Peki peki, en sonunda olup olacağı buydu zaten. Oğlumu elimden aldın, şimdi de kızımdan oluyorum. Ben anayım Selmiç. Senin kafan, benim kalbim konuşuyor. O yüzden anlaşamıyoruz seninle. Çünkü kafayla kalbin hep düşman olduklarını bana sen söylemiştin. Bir gün ne demek istediğimi Elmasa da anlayacak. Ama şimdi daha çok genç. Bence bir kadına kafadan önce kalp gerek. Yoksa o zaman bir erkekten hiç farkı kalmaz. Dünya ne kadar değişirse değişsin kadın dediğin hep kadın kalmalı. Muammera tam benim istediğim kızlardan biri. Okumamış da ne olmuş sanki? Ben de okumadım, ama aklım her şeye eriyor. Babanın her işinde de ona yardımcı oluyorum. Onu herkesin içinde de bir gün olsun küçük düşürmedim. Çok bilgi bir kadın için her zaman tehlikelidir.

Yalnız Selmanoviç'i değil, Şevvala ananın bu tür akıllıca konuşması kızlarını da şaşırtmıştı. Hepsi ona ister istemez hak verdiler. Bu gerçek bir acının, okumamış bile olsa, insana ne güzel şeyler söyletebileceğinin açık bir örneğiydi. Dünyanın bütün anaları da her zaman ve her yerde daima haklıydı. Çünkü bütün güzellikler onlarındı. Ne kadar çirkinlik varsa onların yaratıcıları da hep erkeklerdi. Kavgaların ve savaşların hepsi erkeklerindi. Barış yalnız analarındı. Şevvala belki de bilmeden gücünü buradan alıyordu. Ana olduğu için böylesine etkili konuşabilmişti. Kahve fincanlarını alıp ocağa doğru gittiği sırada Selmanoviç de gitmek üzere ayağa kalkmıştı.

— Ben gidiyorum Şevvala. Akşama geç kalırsam merak etme. Çarşıdan geçeceğim, bir şey alınacaksa söyle de Nezir'le göndereyim?

Şevvala elindeki fincanları musluk taşının üstüne koydu.

— Şekerle sabun bulursan biraz alıver. Yarını da geçirir ama öbür güne yetmez. Kahvemiz de kalmadı.

— Başka?

— Şimdilik aklıma başka bir şey gelmiyor. Telgrafı çekmeyi unutmazsın değil mi?

— Unutmam unutmam, hiç merak etme, Allahaısmarladık kızlar.

— Güle güle baba. Sakın akşama geç kalma.

— Olur.

Bu sırada sokak kapısı vuruldu, mutfak penceresinde sapsarı bir çocuk başı göründü.

— Teta, Tetacığım. Çabuk aç kapıyı, çabuk.

Osmaniç'in küçük oğlunu hepsi hemen tanımıştı. İlk önce Selmanoviç kapıya koştu. Sokağa çıkar çıkmaz İstemi Osmaniç'in yanaklarından aşağı yuvarlanan, oradan da beton çamurluğun üstüne damlayan göz yaşlarıyla karşılaştı.

— Neyin var İstemi? N'oldu?

Çocuk ağlamaktan konuşamıyordu, hep ayni şeyi söylüyordu.

— Babo'cum, babo'm.

Hıçkırıkları bütün mahalleye yayılıyordu. Komşu evlerden de dışarı fırlayanlar olmuştu. Bazıları Osmaniç'in evine doğru koşmaya başlamıştı. Şevvala, Müberra ve Elmasa boşu boşuna çocuğu oyalamaya ve yatıştırmaya çalışıyorlardı.

— Babo'cum, babo'm...

Başka bir şey demiyordu. Düğmeleri kopmuş pembe mintanının göğüs kısmı arkası kesilmeyen nohut iriliğindeki gözyaşlarıyla sırsıklam olmuştu. Selmanoviç daha fazla dayanamıyarak çocuğu kucakladığı gibi sokağın içine daldı. Ayakkabılarını giymeyi bile unutmuştu. Şevvala ile Elmasa da üzerlerine hiç bir şey almadan peşinden gittiler, Müberra evde kalmıştı. Selmanoviç'i kapıda Muammera karşıladı, ağlamaktan gözleri ve yüzü kıpkırmızı olmuştu. Ayakları çıplaktı, görünüşünden saçını başını yolduğu, kendini yerden yere attığı anlaşılıyordu. Selmanoviç kucağındaki çocuğu yere bıraktı, koşmaktan her yanı sırsıklam olmuştu. Arada yüz elli, bilemedin iki yüz metrelik bir yol vardı ama çok yorulmuştu. Kapının önünde biriken kalabalık sağdan soldan gelenlerle durmadan büyüyordu.

— Baban nerede Muammera?

— İçerde.

— Nesi var?

— Ölüyor.

— Ölüyor mu? Allah Allah!

Selmanoviç arkasındaki bütün kalabalıkla birlikte bahçe kapısından avluya girdi. Osmaniç'in tek katlı evi büyük bir bahçenin tam ortasındaydı. Selmanoviç telâşından önce şaşırmış, eve gidecek yerde yanlışlıkla tavuk kümesine koşmuştu. Ters yüzüne hemen geri döndü, bostanı sulayan incecik su yolunun kenarından koşarak önünde armut ve şeftali ağaçları bulunan, duvarlarına çivitli badana vurulmuş bir evin, merdiven başı nalın ve ayakkabıyla dolu ardına kadar açık kapısından kurşun gibi içeri girdi.

— Osmaniç nerede? diye bağırdı.

— Arkadaki odada, şurası işte.

Selmanoviç'in geldiğini gören Ayişa hemen odadan çıkmış, arkasında Şevvala ile Elmasa'yı da görünce hıçkırıklarını tutamamıştı. Yüzü gözü ağlamaktan şişmiş, her zaman ortasından ayırdığı kestane rengi parlak saçlarının canlılığı kaybolmuş, sesi duyulamıyacak kadar kısılmıştı. Konuşamıyor, başına gelenleri kesik kesik anlatmaya çalışırken de durmadan başını dövüyordu. Söylediğine göre Osmaniç iki saat kadar önce tarlasından dönerken çetniklerin saldırısına uğramıştı. Yugoslavya'nın bağımsızlığı için dövüştüklerini söyleyen haydutlar parasını, saatini, ceketini, ayağından ayakkabılarını bile almışlar, bu yetmiyormuş gibi kendisini bayıltıncaya kadar dipçikle dövmüşlerdi. Beynine tam bir kurşun sıkıp işini bitirecekleri sırada oradan geçmekte olan Alman askerleri hepsini makineli tüfeklerle taramışlardı. Bir tanesi bile kurtulmamıştı ama Osmaniç'in de kırılmadık kemiği kalmamıştı. İstemi'nin deyişiyle Babo susmuştu, hiç konuşamıyordu artık. Belki de bir daha hiç konuşamıyacaktı. Ne yapacaklarını şaşırmış olan Şevvala ile kızlar kanlı olayın etkisiyle sersemlemişler, hafızalarını kaybetmiş gibi boş boş gözlerle yalnız birbirlerine bakıp duruyorlardı. Selmanoviç önde, hepsi birden Osmaniç'in yatmakta olduğu odaya girdiler. Köşe bucak ağzına kadar insan doluydu. Hıçkırık ve bağırışmalardan ne olup bittiği iyice anlaşılamıyordu. Bütün gözler kin, nefret, tiksinti ve korkuyla doluydu. Selmanoviç kendisine kalabalığın arasından bir yol açarak Kahraman Çetnikler'in evine bir torba kırık kemik olarak gönderdikleri kurbanlarının yattığı köşeye geldi. Tahta bir sedirin üstüne boylu boyuna uzanmış olan Osmaniç'i güçlükle tanıyabildi. Zavallıda yüz diye bir şey kalmamıştı. Burnunun üstünde kandan kıpkırmızı olmuş kocaman bir pamuk vardı. Sağ yanağı içeri göçmüş, bir et peltesi gibi sarkan sol kaşının altındaki gözü tamamen kapanmıştı. Üst sıra dişleri kırılmış, bu dişlerin bir kaç tanesi ortasından kesilmiş dudaklarının arasında sallanıyordu. Vücudu, kolları, dayaktan tulumlaşmış bacakları kan içindeydi. Beyaz mı yoksa siyah mı olduğu iyice anlaşılamıyan saçlarının dibinden nasılsa hiç bir yara bere almadan kurtulmuş olan sağ gözünün içine durmadan incecik bir kan sızıyordu. Koyu, simsiyah bir kan, üstüne bastırılan bir avuç tütüne rağmen hâlâ durmamıştı. Oda çok sade bir biçimde döşenmişti. İçerde ne varsa hepsi en aşağı Osmaniç kadar eskiydi. Kapının yanındaki ceviz konsol, üstündeki ayna, pencereleri örten sarı perdeler, duvar diplerindeki sedirler Osmaniç'ten çok, ama çok önce ölmüşlerdi. Ayişa ile Muammera baygın yatan Osmaniç'in kırık ayaklarının hemen dibinde, kendilerini avutmaya çalışan komşu kadınların arasında çığlık çığlığa ağlaşıyorlardı.

— Osmaniç! Ah! Osmaniç... Ne yapacağız biz şimdi?

İstemi de onları görünce daha beter yaygarayı basıyordu.

— Pusta, Babo'cum, babo'm...

Osmaniç bu seslenmelerin hiç birine aldırmıyordu. Nefes aldığı bile belli değildi. Baş ucunda diz çökmüş bir kadın gözünün içine akan o kanı bir bezle siliyor, başka bir kadın da kirlenen bezi alıp temizini veriyor, ötekini suyla dolu bir tas içinde yıkayıp elinde hazır tutuyordu. Herkes Osmaniç'e bakıyor, sanki sağlam kalabilen o tek gözünü açmasını bekliyordu. Bir aralık Osmaniç'in baştan başka her şeye benzeyen, yastığın üstünde her saniye biraz daha büyüyormuş gibi görünen kafasını hafifçe sağa oynatır gibi olması bir ümit ışığının doğmasına ve hıçkırıkların azalmasına yardımcı oldu. Selmanoviç'in aklına birdenbire doktoru çağırmak gelmişti. Hemen odadan çıktı, kendi ayakkabıları zannettiği başka birinin pabuçlarını ayağına geçirdi, bahçe kapısından çıkacağı sırada adını birden hatırlayamadığı Kuyucu Mustafa Agaiç'le karşılaştı. Osmaniç'in başına gelenleri duymuş, o da onu görmeye geliyordu. Yolu koşarak geldiği nefes nefese oluşundan belliydi. Her yeri ayrı ayrı titriyordu.

— Nasıl? Öldü mü yoksa?

— Hayır, can çekişiyor.

— Çetnikler mi yine?

— Evet, zavallının insana benzer bir yanını bırakmamışlar.

— Bu halde nasıl gelebilmiş evine?

— Bilmiyorum, hiç sormadım.

— Nereye gidiyorsun?

— Doktora.

Kuyucu allahaısmarladık bile demeden bahçenin içinde koşmaya başladı. Altmışı geçkin yaşına rağmen bir genç kadar çevikti. Yugoslavya'nın en güzel kuyuları onun eseriydi, bu işte hiç kimse onunla yarışamazdı. Üstelik insan canlısıydı. Osmaniç'in yerinde düşmanı bir papaz bile olsaydı onun da ayni şekilde yardımına koşardı. Yalnız kuyu açmakta değil insanlıkta da benim diyen onunla kolay kolay boy ölçüşemezdi. Bekârdı, ama çocukları çok severdi. Çocuklar da onu severlerdi. Nerede bir dert, bir acı varsa Kuyucu da oradaydı. Osmaniç'i o durumda görünce hüngür hüngür ağlayacağı muhakkaktı. Selmanoviç yolda giderken aklından bunları geçiriyordu. İki yüz metreyi çabucak yürüdü, avlunun arka tarafına gelince durdu. Nezir atları suluyordu.

— Çabuk, diye bağırdı. Atla arabaya da doktoru getir. Bak hâlâ duruyor. Hadi, bırzo bırzo.

Azamoviç'in bir eşi olan ve neye uğradığını şaşıran arabacı diz-

ginlere yapışıp atları hemen yalaktan çekti. Her zamanki cam mavisi gömleğinin üstünde siyah bir yelek giymişti. Kalın kaşları sanki daha da kalınlaşmış, sivri burnu biraz daha uzamış gibiydi. Hayvanları çabucak arabaya koştu, bir sıçrayışta yerine atlayıp oturdu.

— Mayka mı hastalandı?

— Hayır, Osmaniç.

— Nesi var?

— Çetnikler.

— Yaralı mı?

— Ölüyor.

— Nasıl?

Nezir'in kulakları biraz ağır işitirdi. Selmanoviç arkasından bağırdı.

— Ağır, çok ağır. U oganiyeje.

Nezir başını iki avucunun arasına aldı. Bir şeye çok üzüldümü hep böyle yapardı.

— O! Pusto Osmaniç, pusto...

Hemen kendini toparlayıp hayvanları sokağın dışına doğru sürdü. Araba gittikten sonra Selmanoviç eve uğradı, Müberra'ya bir yere ayrılmamasını söyleyerek koşa koşa yeniden Osmaniç'in yanına gitti. Zavallı nasıl bıraktıysa yine öyleydi. Saçlarının dibinden sızan o kan daha durmamış, hâlâ iplik iplik gözünün içine doğru sızıyordu. Muammera durmadan ağlıyor, Ayişa da baygınlık geçiriyordu. Selmanoviç gözleriyle ne oldu diye soran Şevvala'nın kulağına eğilerek doktorun biraz sonra geleceğini fısıldadı. Ağlamalar sızlamalar şimdi daha da artmıştı. Çetnikler'e herkes belâ üstüne belâ okuyordu. Aradan bir yarım saat geçtikten sonra Doktor Kayır Metroviç koltuğunun altındaki ufacık çantasıyle içeri girdi. Hemen Osmaniç'in yanıbaşına diz çöktü, bir süre sanki ne yapacağını şaşırmış gibi hiç kımıldamadan durdu. Metroviç elli yaşlarında, fakat dinç bir adamdı. Bir çok doktorlar gibi para delisi de değildi. Üstelik şair bir yanı da vardı. Belki de bu yüzden bir çok arkadaşları gibi zengin olamamıştı. Ama bu durumundan hiç de şikâyetçi değildi. En çok sevdiği insanlardan biri de Selmanoviç'ti. Metroviç kalabalığın arasında onu görünce «şu işe bak, sen hâlâ duruyorsun» der gibilerden baktı, sonra tekrar Osmaniç'e döndü. Başında bir tek tel saç yoktu, ensesi biraz kırışmıştı. Beyaz gömleği hafifçe kirlenmiş, kıravatı yana kaymış, lâcivert elbisesiyle siyah ayakkabıları toza bulanmıştı. Omuzlarının üstünde de birkaç saman kıymığı vardı.

Selmanoviç kendi kendine söylendi.

— Şu bizim Nezir adam olmayacak. Arabayı temizlemeden doktoru bindirip gelmiş.

Selmanoviç'in bu kadar üzülmesinin hiç gereği yoktu. Metroviç böyle şeylere aldıran adamlardan değildi. Okuduğu kitaplar sayesinde bir çoklarını kazıklaştıran bir gururu yüzünde aldatıcı ikinci bir yüz olarak taşımaktan kurtulmuştu. Hattâ şu sıra buraya kadar neyle ve nasıl geldiğinin farkında değilmiş gibi görünüyordu. İçinde insanlara karşı hiç soğumayan bir sevgi vardı. Hastalarını kurtarmak için çırpınırdı. Ölenlerin arkasından da dünyada göz yaşı döken belki de ilk ve son doktordu. Şaşkınlığından çabucak kurtularak hemen kollarını sıvadı. Dünyadaki bütün doktorların yaptığı gibi ilk iş olarak Osmaniç'in nabzını yokladı, ondan sonra da kalbini dinledi. Hafifçe aralık kalan ve gittikçe kapandığı görülen o tek gözün kapağını tutup yavaş yavaş kaldırdı, gözü inceledikten sonra elinden bıraktı. Osmaniç için herşey yavaş yavaş yeniden karanlığa gömüldü. Bacakları ve karnı biraz öncekinden daha da morarmış görünüyordu. Dudaklarının arasına dökülen dişleriyle Osmaniç sanki kendi acıklı haline gülüyormuş gibiydi.

Metroviç etrafını çevirenlere bir göz gezdirdikten sonra ayağa kalktı. Yüzünde arasıra görülen o gülümseme de kaybolmuştu.

— Önce kanı durdurmamız gerek, dedi.

Osmaniç'e bir iğne vurduktan sonra cebinden kalemini çıkardı, bir reçete dolusu ilâç yazdı. Ayişa ile Muammera'ya ilâçları hemen almalarını söyledi, ayrıca onların nasıl kullanılacağını birer birer anlattı.

Ayişa sanki on yaş birden yaşlanmıştı.

— Acaba kurtulacak mı doktor?

Metroviç kendisine yalvarırcasına bakan bu bir çift yaşlı kadın gözüne ne diyebilirdi? Bütün doktorlar gibi o da hastasının öleceğini istese de söyleyemezdi.

— İnşallah! Ben elimden geleni yaptım. Bir hastaneye kaldırılsa daha iyi olurdu. Ama şimdi hastanelerde yer bulmak ta bir mesele.

Bu arada acıların insanları birleştirici bir yanı olduğunu doğrulamak istiyormuş gibi gittikçe sessizleşen kalabalığın arasında Şevvala ile Elmasa başlarına gelen felâketin altında yıkılan ve kendilerini oradan oraya atmaya başlayan ana kızı teselli edebilmek için büyük bir çaba harcıyorlardı. Bu durum iki komşunun arasına hiç yoktan giren soğukluğu bilen ve buna üzülenleri sevindirmişe benziyordu. Bunu görüp te yüz yıllardır sürüp giden canavarlıklara rağmen insanlığın geleceğinden hâlâ ümidini kesmemekte çılgınca bir direniş gösteren bazı din adamlarına hak vermemek elden gelmiyordu. Bilim adamları henüz göz yaşından daha etkili bir antiseptik bulmayı başaramamışlardı. Osmaniç ölse bile çevresinde ağlayan bu gözler boşuna ağlamamış olacaklardı. Dökülen göz yaşları yüreklerde biriken kir, pas ve kin bi-

rikimlerini de bir anda alıp götürüvermiş, dışarda kan gövdeyi götürmesine rağmen binlerce evin yarı karanlık bir odasında bütün mikroplardan arınmış ve adına karşılıklı sevgi dediğimiz şey bir kere daha kesin bir zafer kazanmıştı.

Metroviç kapıdan çıkarken sanki çok önemli bir şey hatırlamış gibi birdenbire durdu, sonra yanıbaşında yürüyen Selmanoviç'in koluna girerek yoluna devam etti.

— Bu dayağa nasıl dayanmış, nasıl olmuşta ölmemiş şaştım. Osmaniç'in bu kadar dayanıklı olduğunu bilmiyordum.

Selmanoviç Muammera'nın elinden aldığı reçeteye bakıyordu. Kolundan çekerek doktoru yarı yolda durdurdu.

— Neniç'le Mihailoviç iyice kudurdu Metroviç. Zavallı Osmaniç'ten ne istediler anlıyamıyorum. Kendi halinde, etliye sütlüye karışmayan bir adamdı.

Metroviç'in alnı kırış kırıştı, ufacık gözleri dalgın dalgın bakıyordu. Elleri titreyerek bir sigara yaktı.

— Etrafımızdaki çember daralıyor Selmanoviç. Sen de bunu görmemezlikte hâlâ inat ediyorsun. Osmaniç bahane, asıl hedef sensin. Her geçen günle de bu hedeflerine bir adım daha yaklaşıyorlar. Böyle giderse sonumuz çok kötü olacak. Sana yüz bin kere söyledim. Bu uyuşukluğundan kurtul artık. Morfin iğnesi yemiş gibi yerinden kımıldamak istemiyorsun. Biraz daha gecikirsen her şeyimizi kaybedeceğiz, her şeyimizi.

Pırıl pırıl parlayan güneşin altında yeniden yürümeye başladılar. Sol taraftan keskin bir karanfil kokusu geliyordu. Biraz daha ilerde hafif hafif esen bir rüzgâr yeni açmış kayısı gülleriyle fesleğenlerin arasında dolaşıyordu.

Selmanoviç haklı olduğu halde doktorun bu kadar ağır konuşmuş olmasına canı sıkılmıştı. Kırılan gururunun altında ezildiğini, bir karınca gibi küçüldüğünü hissediyordu. İçinde durduğu yeri ateş gibi yakan bir sıkıntı vardı. En çok üzüldüğü şey de kendine olan güvenini yavaş yavaş kaybetmesiydi. Bununla birlikte kendini toplamaya çalışarak başını kaldırdı, elinden geldiği kadar soğukkanlı görünmeye çalışarak ağzından çıkacak cevabı bekleyen doktora döndü.

— Benden ne istiyorsun Metroviç? Biraz daha açık konuşsan iyi olur.

Metroviç eğildi, kırmızı bir karanfil koparıp yakasına iliştirdi. Gözlerinin içi gülüyordu.

— Kaç kere söyledim Selmanoviç. Madem ki sordun, bir daha söyleyeyim. Kaybedilecek bir dakikamız bile kalmadı. Almanlar bu haydutlarla başa çıkamıyorlar. Dün de bir kadınla üç çocuğu kesmişler.

Hem de koyun keser gibi kesmişler. Mihailoviç saldırılarını son günlerde tamamen bize yöneltti. Sonra bana her yanımızı biliyor gibi geliyor. İçimizde bir casusun olmasından artık iyice şüpheleniyorum. Mordaç'tan hâlâ haber yok mu?

— Hayır, yok.

— N'oldu bu adama birdenbire? Hiç haber vermeden ortalıktan kaybolması beni çok düşündürüyor. Her zamandan çok dikkatli olmamız gerek Selmanoviç. Seni bilmem ama Mordaç'ın durumunu ben hiç beğenmiyorum. Ne kadar iyiliğini görmüş olursa olsun Sırplar'a güven olmaz. Bu adam günün birinde bizim başımıza bir çorap örebilir.

Selmanoviç umursamazlıkla güldü.

— Bütün insanlardan şüphelenmeye hakkın yok Metroviç. Mordaç senin bildiğin Sırplardan değil. Bugüne kadar hiç bir kötülüğünü görmedim. Belki aramızda bizim bütün sırlarımızı Neniç'in adamlarına veren birisi var ama bunun Mordaç olmadığına yemin edebilirim.

Doktor sigarasından bir nefes çekti, sonra yakasındaki karanfilini kokladı. Yüzünde sanki bir şeyler biliyormuş gibi acayip bir durgunluk vardı.

— Mordaç değilse kim öyleyse?

— Bilmiyorum. Ben aramızda böyle bir adam olduğunu da sanmıyorum.

— Yanılıyorsun Selmanoviç. Sen benim sandığımdan da daha iyi bir insanmışsın. Her zaman ve her yerde iyilik yanın ağır basıyor. Bu nedenle olayları iyi değerlendiremiyorsun. Sezar'ı Brütüs'ün hançerlediğini unutma. Tarih söylediğin kadar yararsız bir şey değil. Tarih insanoğlunun ne rezil ve ne iki yüzlü olduğunu ortaya koyan kesin bir belgedir. Ben doktorum, insanların daha çok iç organlarıyla uğraşırım. Bunlardan biri hastalandı mı, onu tedavi etmek benim görevimdir. Meselâ bir kalbin içini en küçük ayrıntılarına kadar bilirim. Fakat orada gizlenmiş bulunan kötülük virüslerini en güçlü bir mikroskopla da baksam göremem. Bu daha çok ruhbilimcilerin, senin gibi hukuk okumuşların görevidir. Biz doktorlar insanı et kemik olarak tanırız, ama gerçek insan bu değildir. O ne bağırsak, ne kol, ne de bacaktır. Çok tehlikeli bir yaratık oluşu da bu yüzdendir. Sana inanmak istiyorum ama bir türlü elimden gelmiyor. Bu Mordaç hakkında bir gün benim dediğime geleceksin.

Selmanoviç de bir sigara yaktı. Kafası altüst olmuştu, içinde bazı şüpheler belirmeye başlamıştı. Fakat bunları kesinlikle değerlendirebileceği bir gününde değildi. Bu nedenle kendisinin de şaştığı bir kararsızlık içinde bocalıyordu.

— Benim bildiğim Mordaç iyi bir insandır. Ama yine de yanılmış olabilirim. İnsanı tanımaya gelince bu dünyanın en güç işlerinden biridir. Değil başkasını, daha kendimizi bile bilmiyoruz. Şimdi sana kendini tanımla desem bir şeyler söylersin ama yine de kendini tam bir kesinlikle ortaya koyamazsın. Bu nedenle Mordaç hakkında belki ikimiz de yanılıyoruz. Ama ona en yakın ben olduğuma göre Mordaç'ın karnını doyuran eli ısıracağını sanmadığımı söyleyebiliyorum. Sen ne de olsa uzaktasın.

Metroviç öfkeli öfkeli başını salladı.

— Bazen uzaktakiler yakındakilerden daha iyi görürler. Öyleyse bana cevap ver. Toz kondurmak istemediğin bu adam ne yapıyor şimdi? Niçin seni hiç arayıp sormuyor? Ölse bir haberimiz olurdu elbet. Ben sana bir şey daha söyleyeyim mi Selmanoviç?

— Söyle bakalım.

— Osmaniç'i Mordaç vurdu. Bunu ondan başkası yapamaz.

Selmanoviç hiç beklemediği bu sözler karşısında sapsarı kesilmişti.

— Olamaz! diye bağırdı. Mordaç bir karıncayı bile öldüremez. Bu işi çetnikler yaptı, Neniç'in adamları yaptı.

Metroviç çabuk gitmesi gerektiğini söyleyerek adımlarını sıklaştırdı.

— Seninle her zamanki gibi şu Mordaç konusunda yine anlaşamıyacağız Selmanoviç. Benim bütün istediğim boş bulunup ta başımıza bir felâket gelmemesidir. Seninle bir gün daha uzun boylu konuşuruz. Şimdi bazı hastalarım var, onları göreceğim. Yalnız gitmeden senden bir ricam var. Hemen örgütlenmemiz gerek. Bunu da yalnız sen yapabilirsin. Yoksa bir gün sıra bize gelecek. Babalarımızdan kalan bu topraklarda ölülerimizi gömecek yer bile bulamıyacağız. Bu kavga bizim için bir ölüm kalım meselesidir. İnsanlık duyguların Türk olmana engel olmamalı. Sırplar'ın ve Hırvatlar'ın Türkleri öldürmelerine yurtseverlik duyguları engel oluyor mu sanki? Biz Türkler bu iyi yürekliliğimizin tarihte çok cezasını çektik.

Selmanoviç sinirlenmişti.

— Bırak şu tarihi Metroviç. Tarih olmasaydı bugün hiçbirimiz birbirimizi öldürmiyecektik. Elimden gelse dünyadaki bütün tarih kitaplarını gözümü kırpmadan yakardım.

— O zaman dünyada ne kalırdı Selmanoviç?

— İnsanlık kalırdı, yalnız sevgi kalırdı.

— Yanılıyorsun Selmanoviç. Tarihten insanlar ders almıyorlarsa suç niye tarihin olsun? Demek ki kötülük denen şey insanın yaratılışında, hamurunda var. Bunu siz hukukçular daha iyi bilirsiniz. Sizin

konunuz da bir çeşit tarihtir. İnsanların suçlarıyla uğraşmıyor musunuz siz de?

— Hayır, biz haklıyı haksızdan ayırmaya çalışıyoruz. Eğer insanlar daha iyi, gerçeklere dayanan bir eğitim sistemiyle eğitilselerdi belki o zaman hukukun da dünyada yeri olmayacaktı. İnsanların eline ders alsınlar diye tutuşturduğumuz tarih kitapları onları kötülüğe itiyor. Birbirlerini bir türlü sevmeyi öğrenememelerinin en büyük nedenlerinden biri de bu. Benim bildiğim kötülük te iyilik te insanla birlikte doğmaz, insan bunları sonradan öğrenir.

Yarı yola gelmişlerdi. Arabacı Nezir'in arabasıyla kendilerini arkadan izlediğinin farkında bile değildiler.

— Seninle tarih konusunda da anlaşamıyoruz Selmanoviç. Her geçen günle biraz daha tarih düşmanı kesiliyorsun. Tehlike kapılarımızı çalıyor. Bir an önce bütün Türkler'i çevrene topla, hemen harekete geçelim artık.

Selmanoviç te gerçekten bir karar vermesi gerektiğine inanıyordu, fakat bu Metroviç'in sandığı kadar kolay bir şey değildi.

— Harekete geçelim ama nasıl? Bunu hiç düşündün mü doktor?

Metroviç heyecanlı heyecanlı baktı.

— Hayır, bu benim işim değil. Ama yapılacak bir şey var. Bir gün bir yerde toplanıp ne yapacağımızı kararlaştıralım. Biz de bir çete kurup Neniç'i ve Mihailoviç'i nerede görürsek vuralım. Ben Türk Çete Örgütünün adının Türk Divisia olmasını teklif ediyorum. Beğenmezseniz başka bir ad koyarsınız.

Bu ad Selmanoviç'in çok hoşuna gitmişti.

— Silâhı nereden bulacağız?

— Sen paradan haber ver, silâh kolay. Önce oturup konuşalım, hem de en kısa bir zamanda. Tarih öyle emrediyor.

Selmanoviç altta kalmadı. Çünkü ne zaman buluşsalar daima didişirlerdi.

— Yanlış, tarih emretmiyor, kötü eğitim sistemi emrediyor.

Metroviç gülerek göz kırptı.

— Artık inattan vazgeç te şu Muammera'yı alıver oğluna. Bugün baktım da ağlaması bile güzel kızın.

Selmanoviç doktorun ayrılmadan önce böyle bir şey söyleyeceğini ümit etmişti. Onun için hiç bir şaşkınlık göstermedi.

— Muammera'ya çirkin diyen kim zaten doktor? Çok güzel olduğu için ben bu işe yanaşmadım.

Metroviç dilini damağında şaplattı.

— Aklına şaşayım senin. De voyka vanrevne liyepote be.

— Ben de aksini söylemiyorum. Tamam, dediğin gibi nefis bir

kız. Tehlike de buradan geliyor ya.

— Seni hiç anlayamaz oldum Selmanoviç. Şevvala'dan sana bir zarar geldi mi? Kadın dediğin bir resim gibi olmalı. Biraz titretmeli insanı burnu, kaşı. Akşam işinden çıktı mı erkek eve koşa koşa gitmeli. Dündariç'i çirkin bir kızla baş göz edeceğine bir kaplumbağayla evlendir daha iyi öyleyse.

Bir an için Osmaniç'i unutmuş görünen Selmanoviç katıla katıla güldü.

— Anladık, oğlan gelsin de bir şey düşünürüz elbet.

— Bunu onlara bildir de acılarını unutsunlar hiç olmazsa biraz.

— Peki peki, senin dediğin olsun. Elimden ne gelirse yapacağım.

Selmanoviç bunları söylerken isteyerek arkada kalmıştı. Cebinden hiç belli etmeden bir miktar para çıkarıp zorla Metroviç'in eline tutuşturdu.

— Şu Osmaniç'e çok üzülüyorum Metroviç.

Doktor birden dalgınlaştı.

— Ben de çok üzülüyorum. Biz doktorların işi gücü zaten hep üzülmek. Osmaniç'in yerinde başka biri olsaydı yine üzülecektim. Bundan kurtuluş yok.

— Ne olacak şimdi?

— Umriyece.

— Hiç ümit yok mu?

— Çok az, yüzde bir bile değil. Ama yine hiç belli olmaz. Bakarsın kurtuluverir. Onun için ilâçları hemen aldırıver. Bir şey olursa bana hemen haber yolla. O kadar da her şeyin üstünde durmaya gelmez. Hadi Allahaısmarladık.

— Güle güle Metroviç. Nereye gidiyorsun şimdi?

— Bir hastaya.

— Uzakta mı?

— Oldukça.

— Dur biraz da Nezir götürüversin arabayla seni.

— Teşekkür ederim, zaten o da arkadan geliyor.

Araba biraz sonra yanlarına geldi, Metroviç hemen binip yerine oturdu. Selmanoviç elinde buruş buruş olan reçeteyi Nezir'e verdi, doktoru gideceği yere bıraktıktan sonra ilâçları en yakın eczaneden alıp hemen dönmesini ve onları Osmaniç'lere vermesini söyledi. Atlar dinlenmiş, yerlerinde duramıyorlardı. Doktor, Selmanoviç'in elini sıkarken zorla gülmeye çalışarak sık sık söylediği ünlü cümlesini bir kere daha tekrarladı.

— Jwotje u suako vremi sladak.

Hayatın her zaman tatlı olduğuna Selmanoviç de inanıyordu. Ama

insanlar onu çekilmez hale getirmek için ellerinden geleni yapıyorlardı.

— Doğru Metroviç, ama artık yaşanacak bir yanı kalmadı bu dünyanın. Bir ilâç bulun da şu kötülük tohumlarını toptan öldürün içimizde. Yoksa bunlar yeşerip dal budak saldıktan sonra insanı götürüyor. Meselâ biz çiftçiler bu durumda toprağı hemen altüst ederiz, yani üstte ne varsa hepsini alta gömeriz. Siz de buna benzer bir şey yapamaz mısınız? Şu içimizi dolduran pislikleri boşaltıp bir daha hiç bir kötülüğün barınamıyacağı şekilde kalplerimizin ve kafalarımızın içini dezenfekte edemez misiniz? İnsanlık böyle bir doktoru bekliyor işte.

— Boşuna bekleme Selmanoviç, o doktor hiç bir zaman gelmiyecek.

Atlar Nezir'in ıslığını beklemeden hemen yürümeye başladılar. Araba gözden kaybolduktan sonra Selmanoviç bir süre daha olduğu yerde kaldı, sonra doktor Metroviç'in söylediklerini kafasının içinde bir kere daha tekrarlıyarak durumu daha da kötüleşmiş olan Osmaniç'in yanına gitti. Kapıdan görünür görünmez Şevvala ile Elmasa'nın kollarından kurtulan Ayişa ile Muammera hemen yanına koştular, doktorun ne dediğini sordular. Metroviç «Umriyece» demişti ama Selmanoviç kendilerine Osmaniç'in ölmiyeceğini, yaşayacağını söyledi. Sonra Muammera'yı kucakladı, başını okşadı. Bir kaç kere denediyse de kendisine içinden geçirdiklerini söylemek cesaretini bulamadı. Muammera yeniden hıçkıra hıçkıra ağlamaya başlamamış olsaydı belki de bunları hiç bir zaman söyleyemiyecekti.

— Üzülme Muammera, bundan sonra bir baban da benim senin.

Bu sözlerin birden ne anlama geldiğini kavrayamamış olan Ayişa hemen Selmanoviç'in önüne fırladı, gözlerinin içine gerçeği okumak istiyormuş gibi uzun uzun baktı.

— N'olur, söyleyin? Öleceğini mi söyledi yoksa doktor?

Selmanoviç hiç sarsılmadı, dudaklarındaki gülümsemenin zoraki bir gülümseme olduğunu kimse anlıyabilecek durumda değildi.

— Hayır, öyle bir şey demedi. Yalnız ilâçlarını hemen vermeye başlasınlar dedi.

— İlâçlar alındı mı?

— Şimdi Nezir'i gönderdim, alıp getirecek.

— Çok teşekkür ederim, bu iyiliğinizi unutmıyacağım.

Selmanoviç'in karşılık vermesine kalmadan kendini yine bir ölü gibi yatan Osmaniç'in başucuna attı. Muammera da babasının ayaklarına kapanıp için için ağlamaya başladı. Bu manzara en taş yürekli bir insanı bile duygulandıracak kadar acıklıydı. Fakat ölüm denen zorba böyle şeylere alışıktı. Yüz yıllar boyunca neler neler görmüştü. İnsanlar durmadan kendisine yalvarmışlar, ama o bildiğinden yine şaş-

mamış, hepsiyle alay etmişti. Kıralların, dünyayı titreten diktatörlerin önünde eğilmemişti de Osmaniç için akan gözyaşları önünde mi dize gelecekti? Bu onun ününe yakışmayan bir şey olurdu. Küçük düşmemek için kulaklarını iyice tıkadı, hiç kimseye sezdirmeden cinayetlerinden birini daha işlemeye koyuldu. Doktor gittikten yarım saat kadar sonra iğnenin etkisiyle Osmaniç'in yarasından akan kan biraz durur gibi olmuştu. Hattâ yüzüne herkesi şaşırtan ve sevindiren bir pembelik bile gelmişti. Selmanoviç te işte tam bu sırada dönmüş bulunuyordu. Yalnız Osmaniç de görülen bu iyilik durumu çok uzun sürmedi. Bir aralık içine durmadan kan sızan o gözünü sanki çevresinde olup bitenleri bir daha görmek istiyormuş gibi sonuna kadar açtı, sonra onu yavaş yavaş yeniden kapadı.

— Umriyece!

Metroviç haklı çıkmıştı. Osmaniç bir daha gözünü açmadı. Neniç, Mihailoviç ve adamları yeni bir zafer daha kazanmışlardı.

⁂

Osmaniç'in ölümüne en çok üzülenlerden biri de Selmanoviç olmuştu. Onun evinin arka tarafında gün geçtikçe biraz daha büyüyen mezarlığa gömüldüğü günü, ufacık tabutun mezara indirilişini, Ayişa'nın ve Muammera'nın çığlıklarını, doktorun geldiği gün birdenbire ortalıktan yok olan, o karışıklık içinde herkesin unuttuğu, gece yarısına doğru komşuların avlu dibinde yarı baygın buldukları İstemi'nin döktüğü göz yaşlarını unutamamıştı.

— Pusta pusta! Babo'cum, babo'm.

Bu sesi artık hiç duymak istemiyordu. Osmaniç'in ölesiye dövüldüğünü düşündükçe Metroviç'e her gün biraz daha hak verir gibi oluyordu. Onun başına gelenlerin bir gün bütün Türklerin başına geleceğinden artık hiç şüphesi kalmamıştı. Gece gündüz durmadan geçen uçaklar da sinirlerini iyice bozmuştu. Arasıra olayları serinkanlılıkla değerlendirebilme yeteneğini de kaybeder gibi olduğunu anlıyordu. Şevvala ile Elmasa çoğu gecelerini Osmaniç'lerde geçiriyorlar, bu acı günlerinde onlara yardımcı olmaya ve üzüntülerini paylaşmaya çalışıyorlardı. Bu nedenle Selmanoviç büsbütün yalnız kalmıştı. Karanlıkta uçan bir sineğin kanat sesi bile kulaklarında kör bir kuyuya atılan bir taşın çıkardığı ses gibi patlıyordu. Bu durumu günlerce hiç değişmeden devam etti, gecelerin birinde kendine ölüm terleri döktüren o korkunç kâbusun yerini akıl ve mantık alıverdi. Bu kurtuluşunu Memediç'le Hasan Üsküpiç'e borçluydu. İşi biraz daha inceleyince bu ikisiyle Osmaniç'in öldürülmesi arasında bazı benzerlikler bulmuş, bu işi yapan ellerin ayni eller olduğu kanısına varır gibi olmuştu. Memediç çocukluk arkadaşıydı, Demokrat Partisinin en ateşli milletvekillerinden

biriydi. Günün birinde hiç beklenmedik bir şekilde ve anlaşılmayan bir nedenle canına kıymıştı. Gazeteler bu intihar olayının bir sinir krizi sonucunda meydana geldiğini yazmışlardı ama genç yaşında başında iki çocuğuyla dul kalan karısı Abuse Memediç kocasının mecliste Türkler'in can ve mal güvenliği konusunda çıkan bir tartışma sonunda gece evine dönerken Radikal Partisi üyesi bir hırvat milliyetçisi tarafından başına sert bir cisimle vurularak öldürülmüş olduğunu Selmanoviç'in kulağına fısıldamıştı. Selmanoviç arkadaşının beklenmedik ölümüne bir türlü inanmak istememiş, Osmaniç'inkinde olduğu gibi günlerce kendine gelememişti. Memediç'in öldürülmesiyle Türklerde de bir sinirlilik başlamış, bir ayaklanmadan çekinen Kıral Aleksandr hükümeti hemen bazı sert tedbirler almış, Memediç'in ölümüyle ilgili her türlü yayını yasaklamıştı. Bununla da kalmıyarak Otiloviçe, Duratoviçe, Podgora, Bayaniçe, Potpeşe gibi köylerle Türklerin en çok bulunduğu Zaostro'da jandarma birliklerini takviye etmişti. Bundan iki hafta kadar sonra da yine çok sevdiği bir arkadaşı olan çiftçi Hasan Üsküpiç te bir cinayetin kurbanı olmuştu. Üsküpiç bir milletvekili değildi ama Türkler tarafından çok sevilen biriydi. Vücudunun ortadan kalkması gerektiğinden çiftliğinde çalışan bir Hırvat bu işi çabucak ve en duygusuz bir şekilde becermiş, bir daha da ele geçmemişti. Bu dizi dizi cinayetler imparatorluktan beri süregelen bir ölüm kalım çatışmasının birer halkasıydı. Her saldırı çok eski ve iyi düzenlenmiş sinsi bir plâna dayanıyordu. Osmaniç bu plânın son kurbanlarından biriydi. Amaç Türkleri yıldırmak, mallarını mülklerini ellerinden alarak onları Yugoslavya'dan kaçırtmaktı. Birbirini kovalayan bu kanlı olaylardan korkan bir çok Türk ailesi her şeylerini bırakarak bir yolunu bulup soluğu anavatanda almışlardı. Görünüşte dost olan Kırallık hükümeti gerçekte sinsi bir düşmandı, kendinden önce gelen hükümetlerin Türkleri yok etme plânını koyu bir gizlilik perdesi arkasında titizlikle uyguluyordu. İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla Türkler geniş bir nefes almışlardı. Fakat bu sefer de karşılarına Mihailoviç ve Neniç çıkmıştı. Bunlar hep aynı adamlardı, yalnız adları değişikti. Bu düşüncelerle uzandığı yatağında durmadan kıvranan Selmanoviç kulaklarında birdenbire Metroviç'in sesini duyar gibi oldu.

— Bu uyuşukluğundan kurtul artık Selmanoviç. Biraz daha gecikirsen her şeyimizi kaybedeceğiz, her şeyimizi.

Hemen yatağından kalktı, odanın içinde bir aşağı bir yukarı dolaşmaya başladı. Sonra çok geçmeden bundan da sıkıldı, gidip pencerenin kenarına oturdu. Perdeyi hafifçe araladı, dışarıya bir göz attı. Sokak koyu bir karanlığa gömülmüştü. Karartma nedeniyle maviye boyanan elektrik lâmbaları bir kıvılcım kadar bile ışık vermiyordu. Her

direğin altında yalnız kırmızıya çalan, belli belirsiz ışıktan bir çember vardı. Karanlık bir kuyu gibi uzayıp giden sokağın öbür ucunu görmek imkânsızdı. Başını kaldırıp gökyüzüne baktı, orada da yıldıza benzer bir şey göremedi. Sessiz gecenin içinde, çok uzaklarda, arasıra bir şimşek çakıyormuş gibiydi. Bu zaman zaman gökyüzünü tarayan ışıldaklardan başka bir şey değildi. Selmanoviç gökyüzüne bakmaktan yorgun düşerek yeniden yatağına gidip yattı. Gözlerini açtığı zaman her taraf ışımıştı. Bütün gökyüzü masmaviydi, başak sarısı bir güneş erkenden etrafı yakmaya başlamıştı. Çabucak giyinip mutfağa indi. Çoktan kalkmış ve ocağı yakmış olan Müberra'ya bir kahve pişirmesini söyledi. İkinci sigarasını yaktığı sırada Nezir gelip gazetesini getirdi. Hemen kocaman sayfaların arasına gömülüp okumaya başladı. Almanlar uçsuz bucaksız Rus steplerinde Moskova ve Stalingrat yönünde iki koldan ileri yürüyüşlerine devam ediyorlardı. Bir gün içinde Kazaklar yirmi bin ölü vermişlerdi. Londra yeniden bin uçakla bombardıman edilmişti. Bu haberi okuyunca Selmanoviç'in kalbi duracak gibi olmuştu. Oğlundan hâlâ bir mektup alamamıştı, ölmüş olmasından çok korkuyordu. Birkaç geceden beri Londra radyosunun Sırp diliyle yaptığı yayını dinlemeyi unuttuğundan haberlere inanmak çok doğru değildi. İşgal komutanları bütün gazetelere işlerine gelenleri yazdırıyorlardı. Şu Osmaniç'in ölümü her şeyi altüst etmişti. Yoksa şimdiye kadar bir kolayını bulup Londra'ya bir haber yollamış, belki de oğlundan bir haber almış olacaktı. İçinden bugün bu işi mutlaka yapmak kararını vererek yeniden gazetesine sarıldı. Birinci sayfanın en göze batacak bir yerinde önemli bir haber daha vardı. Mihailoviç'le Neniç'in etrafındaki çember biraz daha daralmış, yakalanmalarına çok az bir şey kalmıştı. Selmanoviç bu kaçıncı çember diye aklından geçirdi. Haydutlar her seferinde yakalanmadan kurtulmanın bir kolayını buluyorlardı. Yine ayni şey olacak, sonra Almanlar uzun süre bu konuda susmayı tercih edeceklerdi. Artık hiç bir şeye inanmaz olmuştu. Belki Londra'nın bombalandığı bile yalandı. Çünkü B.B.C. her gece en neşeli müzik parçalarını çalıyor. Alman bombardımanlarıyla alay ediyordu. Gazetesini bir kenara koydu, Müberra'ya akşama geleceğini söyleyerek dışarı çıktı. Araba kapının önünde duruyordu. Hemen atlayıp yerine oturdu, Nezir'e atları dehlemesini emretti.

Arabacı hayvanların boynundan yem torbalarını çıkardıktan sonra dizginleri eline aldı ve arkadan Selmanoviç'in uzattığı sigarayı dudaklarının arasına sıkıştırdı.

— Nereye gidiyoruz?

Selmanoviç ufukta görünmeyen bir noktayı gösterdi.

— Çiftliğe çek bakalım. Şu bizim Azamoviç'i baya merak etmeye

başladım. Uzun zamandan beri ne geldi ne de bir haber yolladı.

Nezir başına sıcaktan korunmak için beyaz bir bez sarmıştı.

— Okumaya dalmıştır yine. İşleri de yoluna koyduysa kitaptan başka bir şey görmez gözü onun. O da çok yalnız, nasıl bunalmıyor tek başına Allahın dağında?

— Neye bunalsın? Kitap okuyan insan yalnız değildir ki.

Nezir yüz kereden fazla duyduğu bu sözlerin karşısında şaşkınlığından gözlerini yine koskocaman açtı, sonra kendi kendine alaylı alaylı güldü.

— Ne var bu kitapların içinde? Her okuyan da böyle diyor. Biri daha var bizim evin orada. Burnunu kitapların arasından çıkardığını görmedim. Sonra akşamlara kadar bir şeyler yazıp çiziyor. Dediklerine göre yazarmış galiba.

Selmanoviç derin bir nefes aldı.

— Adı ne?

— Bilmiyorum, sormadım bile. Ne işim var benim yazarla? İnsan dediğin tez evlenip beş on çocuk sahibi olmalı. Çocuk gibisi var mı dünyada? Kitap çocuğun yerini tutar mı hiç? Sonra erkek dediğine biraz da çocuk yaraşır. Adam onbeş yıldır evliymiş, binlerce kitabın arasına gömülmüş, çocuk sahibi olmak gelmemiş aklına. Bırak canım, bu kitapları yakmalı en iyisi. Her kim eline bir kitap alsa bakıyorum ya dölü kurumuş ya da delirmiş.

Ağzının ucuyla bir ıslık çaldı, araba hemen hareket etti. Selmanoviç başını arkaya dayadı, kendi kendine düşünmeye başladı. Sivri burunlu Nezir'e bunca yıldır kitapların ne olduğunu anlatamamıştı da şimdi mi anlatacaktı? Bir çokları gibi onun için de her şey çocuktu. Beşi kız dördü oğlan tam dokuz çocuk babasıydı. Bir de Serdar ya da Memnuşa vardı ama daha yoldaydı. Bu gidişle çocuklarının sayısının onbeşi bile geçeceğine hiç şüphe yoktu. Üstelik kitapları kötülediği halde hepsinin de okumasını istiyordu. Selmanoviç'in anlıyamadığı bir şey de buydu. İnsanlar çok acâyip yaratıklardı, bir çoğu ne istediğini bilmiyordu. Nezir de bunlardan biriydi. Yaşamak onun görüşüne göre evlenmek, bir düzine çocuk yapmak, günün birinde de onların arasında ölmekti. Bu yanlış düşüncenin suçlusu o değildi. Bunun günahı onu okutmayan ve okutamayanların, ona kitabı düşman belletenlerindi. Sokağı çoktan geçmişler, şimdi otları sararmış bir kırlıkta yol alıyorlardı. Atların ikisi de gençti, Nezir her zaman gibi onları zor tutuyordu. Dizginleri biraz gevşetecek olsa hemen dörtnal gitmeye başlıyorlardı. Yorgun olsalar bile hep böyle koşarak gitmeye bayılırlardı. Çocuk konusunda olduğu kadar at konusunda da bir eşi daha bulunmayan yılların arabacısı bütün ustalığına rağmen onların bu aceleci huylarının

önüne bir türlü geçememişti. Yol birdenbire sık ağaçlıklı bir yere saptı, sağdan soldan mantarlar gibi bitiveren bir sürü çocuk arabanın peşinden koşmaya başladı. Selmanoviç onları görünce neşeli neşeli gülmekten kendini alamadı. O çocukların arasında kendini görür gibi gibi olmuştu. Yıllarca önce nefesi kesilinceye kadar arabaların peşinden koştuğunu içinde tuhaf bir üzüntü duyarak hatırlamıştı. Hattâ bir keresinde aksi bir adam olan arabacının kendisini kamçılaması yüzünden oturduğu dingilden aşağı düşmüş ve ayağını bile kırmıştı. O pis suratlı arabacıya bugün bile hâlâ kızıyordu. Ona benzememek için hemen arabayı durdurdu, çocukların hepsini yanına alıp köyün son evine kadar götürdü. Beş dakika kadar daha yol aldıktan sonra ağaçlar birden kayboldu, karşılarına eteklerinde bembeyaz bir minarenin yükseldiği çam ağaçlarıyla örtülü bir tepeye doğru yayılıp giden bir mezarlık çıktı. Selmanoviç arabadan indi, bir kenarda durup dua etti. Bir çoğu kırılmış, kuzeye bakan yüzleri yosun tutmuş eğri büğrü taşların altında sonsuz uykularına yatmış olan ölülerin hepsi Türk'tü. Asker, sivil, köylü, memur, çoluk çocuk, kadın erkek bütün Türkler buradaydı. Ölüm bile onları birbirlerinden ayıramamıştı. Bu mezarlıkta eceliyle ölmüş çok az kişi vardı. Bir çoğu Sırp ya da Hırvat kurşunlarıyla can vermişti. Memediç'le Hasan Üsküpiç te burada yatıyorlardı. Yalnız Üsküpiç'in başı yoktu, kelle avcısı Hırvat ırgat onu yok etmişti. Selmanoviç birbirlerinden elli metre kadar uzakta yatan bu iki arkadaşı için de dua etti ve bir ara gözyaşlarını tutamadı. Nezir de arabadan inmiş, bir köşede kendi kendine dua ediyordu. İşlerini bitirip tam yola koyulacakları bir sırada beş metre ilerdeki otların arasından mezarlığın otuz yıllık bekçisi Seydiç'in başı göründü. Kalın sopasına dayanarak mezarların arasından dolandı, soluk soluğa yanlarına geldi. Ağzında tek bir dişi kalmıştı. Parlaklığı tamamen solmuş gözleriyle mezarlığın bir ucundan öbür ucuna baktı.

— Başa çıkamıyorum. Şu otları dün yolmuştum, bu sabah yine çıkmışlar. Adam sen de, zaten kimsenin geldiği de yok. Savaş çıkalı beri insanlar ölülerini de unuttular. Selmanoviç'i hiç gördüğünüz var mı?

Nezir'le Selmanoviç birbirlerine şaşkın şaşkın baktılar. Seydiç iyice bunamıştı, sırtına giydiği beyaz gömlekle mezarında canı sıkılıp hava almaya çıkmış bir ölüye benziyordu. Sesi bu dünyadaki insanların sesinden bambaşkaydı. Çok derinden geliyormuş gibi boğuk, güz akşamları kırları bastıran sis gibi donuktu.

— Unuttular. İnsanlar artık ölülerini de aramıyorlar.

Selmanoviç acı acı gülümsedi. Seydiç'in bu sözlerinin doğru olmayan hiç bir yanı yoktu.

— Ne yapacaksın Selmanoviç'i?

Seydiç gözlerini zorlukla açtı.

— Hiç, merak ettim de ondan.

— Kendisini tanıyor musun?

— Hem de nasıl? Sülâlece tanırım. Nah! annesiyle babası da şurada yatıyor işte, şu ağacın altında. Şu uzun sedir var ya, onun altında işte.

— Ben kendisini yarın göreceğim. Bir şey istiyorsan bana söyle.

— Ne isteyeceğim? Hiç bir şey istemem. Çoktandır görünmedi de ondan sordum. Ha, dur dur, dur biraz hele. Selmanoviç'i ne zaman göreceksin sen?

— Yarın.

— Ona benden selâm söyle. Ne dediyse hepsini yaptım. Babasının ve annesinin mezarlarını temizledim. Şimdi ikisi de çok güzel oldu. Bu sabah topraklarını da iki boy suladım. Ha, unutuyordum az daha. Taşlarını da pırıl pırıl yaptım. Yazılar şimdi çok güzel okunuyor. Şaştım kaldım vallahi, babasının bu kadar genç öldüğünü bilmiyordum.

— Babasını da tanır mısın Seydiç?

— Uuuu! Tanımaz olur muyum hiç? Rahmetlinin mezarını bile ben kazmıştım. Hiç unutmam, o günü yağmur yağıyordu. Ne iyi adamdı bilemezsiniz. Ne zaman gelse bana dört dinar verirdi.

— Oğlu nasıl? O da babası gibi iyi değil mi?

— İyi iyi, o da çok iyi. Ama babası başkaydı.

Selmanoviç elini cebine attı, bir yığın bozuk para çıkardı, hepsini Seydiç'in keçeleşmiş sakalının altından uzanan alçı beyazlığındaki avucuna bıraktı.

— Al bakalım! Ben sana Selmanoviç'in babasının verdiğinden daha fazlasını veriyorum. Ama beni de onun gibi sevmeni istiyorum Seydiç.

Mezar bekçisi önce şaşırdı, sonra birisinin gelip çalmasından korkuyormuş gibi avucundaki paraları cebine koydu.

— Severim ya, elbette severim. Seni sevmediğimi söylemedim ki zaten. Ben bütün insanları severim. Hele öldükten sonra, iyiymiş kötüymüş, hiç bakmam, hepsini severim, hepsini.

Selmanoviç yola çıkmadan önce annesiyle babasının mezarlarını da ziyaret etti. Seydiç gerçekten yalan söylememişti. İki mezar da tertemizdi ve yeni sulanmışlardı. Oradan Memediç'le Hasan Üsküpiç'in mezarlarına geçti. Seydiç'e onları da temizlemesini bildirdi, bu iş için de eline ayrı bir para sıkıştırdı. Sonra arabaya binip yerine oturdu. Mezarlığı geçmeleri oldukça uzun sürmüştü. İki taraftaki ağaçlar yavaş yavaş seyreldi, birden tekerleklerin altından ufuklara doğru sarı

bir çarşaf gibi yayılan bir kır toprağı akmaya başladı. Sağda solda yüksek dağlar vardı, bazılarının tepelerin karlıydı.

Nezir bir baş boyu arkada kalan, bütün yükü ötekine yükleyen kısrağa kamçısının ucuyla hafifçe dokundu ve onu hemen hizaya getirdi.

— Bu Seydiç'te iş yok, o da benim gibi ölmüş.

Selmanoviç gökyüzünün kenarlarına yapıştırılmış birer resme benzeyen dağlara bakıyordu.

— Sen olsan sen de ölürdün. Mezar bekçiliği araba sürmeye benzemez. Gece gündüz ölülerle başbaşa olmayı kolay mı sanıyorsun?

— Kolay değil elbette. Ama her mesleğin de kendine göre bir zorluğu vardır. Hayvanlara lâf anlatmak ta kolay değil. Bu iş ölülerle çene çalmaya benzemez. Seydiç'in yerine daha genç birini bulsak demek istedim.

— Bulduk ama hiç biri üç aydan fazla durmadı.

— Seydiç ölünce ne olacak?

— Bilmem. Yalnız benim ölüm yok ya bu mezarlıkta, biraz da başkaları uğraşsın. Ben yoruldum artık.

Nezir hiç bir şey duymamış gibi tuhaf tuhaf baktı.

— Allahın gücüne gitmesin ama şu ölümden çok korkuyorum. Ölümden değil de yalnızlıktan, sessizlikten. Geçenlerde çocukları köye göndermiştim. Gece sabaha kadar gözüme uyku girmedi. Ev şu mezarlıktan bile daha sessizdi. Elimde değil, insan olan yerden hoşlanıyorum ben. Yolda yalnız başıma giderken şu hayvanlarla, bazen kendi kendime bile konuşurum. Eee, herkesin bir huyu var. Ben de babama çekmişim. O da gürültüden hoşlanırdı. Uykusunda bile konuşurdu. Sessizlikten şeytandan kaçar gibi kaçardı.

Selmanoviç gülmeye başladı.

— Şimdi ne yapıyor?

Nezir dudakları arasında bir şeyler mırıldandı.

— Ne yapacak, susuyor. Onun yerine şimdi ben konuşuyorum.

Birden kamçısını kaldırdı, Selmanoviç'in hoşuna giden bir lâf etmiş olmanın sevinci içinde yeniden arkada kalmaya başlayan kısrağa belli belirsiz dokundu.

— Deh! Hı! Seni gidi seni! Utanmıyorsun da be!

Hayvan hemen aradaki mesafeyi kapattı, bu sefer bütün yükü üzerine aldı. Hava çok sıcaktı, hafif hafif esen rüzgâr da olmasa güneş insanı yakıverecekti. Selmanoviç iki yanından geçen tarlalara bakıyor, güdük kalmış ekinleri gördükçe üzülüyordu.

— Görüyor musun Nezir? Ekinler hiç bir yerde boy atmamış.

Arabacı dizginlere asıldı, alabildiğine koşmaya başlamış olan at-

ların hızını kesti. Kamçısıyla dağların boyuna yükselmiş olan güneşi gösterdi.

— Bu sıcağa ne dayanır? Ben kuraklık gördüm ama böylesine hiç rastlamadım. Geçen gün çarşıdayken kulağıma geldi. Bazı köylerde açlıktan ölenler bile varmış. Almanya yüz vagon buğday ve mısır gönderecekmiş.

Selmanoviç kızgın güneşin altında kahve gibi kavrulan topraklardan gözünü bir türlü ayıramıyordu.

— İnanma böyle şeylere. Almanlar bize buğday filân gönderemez. Adamlar Rusya'da buğday için kan dökûp duruyor.

— Buğday için mi? Komünistleri gebertmek için değil mi?

— Daha belli değil. Ama buğday ve toprak için dövüştükleri muhakkak.

— Şu Rusları bir tepeleseler yok mu ya! Allah'tan başka bir şey istemem. Dün gece radyodan dinledim. Moskova'ya da çok bir şey kalmamış artık.

— Evet, bakalım şehri alabilecekler mi?

— Elbette alacaklar. Belki bugün almışlardır bile. Stalin başka bir memlekete kaçmaya hazırlanıyormuş.

— Hiç bir yere kaçamaz. Ne Stalin ne de Molotof kaçabilir. Onlar için dünyada yer yok artık.

Nezir, aşka gelip kamçısını üstüste şaklattı. Bir çocuk gibi gülüyordu. Keyfinden bir sigara çıkarıp yaktı.

— Gebersinler hepsi. Ben Almanlar'ın yerinde olsam onları sucuk yapar köpeklere yedirirdim.

Selmanoviç burnuna girmeye çalışan bir at sineğini eliyle kovdu, sonra gevrek gevrek gülmeye başladı. Zaten oldum olası Nezir'le konuşmaya bayılırdı. Onunla ne zaman biraz çene çalsa bütün dertlerini hemen unuturdu. Çok kötülüklerle karşılaşmış olmasına rağmen yine de bir çocuk gibi saf ve tertemizdi. Dünyada atlarından sonra en çok sevdiği şey politikaydı. Bu merakı yüzünden epeyi şey de öğrenmişti. Şimdiki bütün insanlar gibi savaş haberlerini duya duya coğrafya bilgisi de oldukça artmıştı. Polonya, Romanya, Bulgaristan'la Rusya'nın bütün şehirlerini, bunların bulundukları yerleri, bazı nehir ve göllerin adlarını ezbere biliyordu. Timoçenko ne yapacak? Rus kuvvetlerinin en kısa yoldan arkasına düşmek için Paulus'un ne yapması gerekir? Almanlar Urallar'dan öteye geçmeli mi geçmemeli mi? Nezir bu soruların hepsine cevaplar verebilirdi. İşin tuhafı da bazen söylediği bir şeyin ertesi gün doğru çıktığı olurdu. Her sokak adamı gibi o da savaş dünyasının içinde yuvarlana yuvarlana keskin görüşlü bir kurmay kesilmişti. Askerî ne kadar sır varsa hepsini biliyordu.

Şemsiyesiyle karikatürlere konu olan Chamberlain öldükten sonra yerine geçen Çörçil için «Bu köpek Hitler'i fazla ısıracağa benziyor» derdi. Hattâ bir gün daha da ileri giderek «Hitler kaybetti, bu köpek gelmeden işi bitirmeliydi» demişti. Belki de bunları başka birinden duymuştu. Belki ne dediğinin farkında bile değildi. Ne olursa olsun savaş, Nezir'e cahil olmasına rağmen bir şeyler öğretmişti. Ünlü politika adamlarının özel hayatları hakkında da bildiği bir çok şeyler vardı. Şimdi artık Hitler'i Çörçil'in değil, Eva Braun'un yeneceğine inanıyordu. Katerina'nın Baltacı'ya hazırladığı şeyi Clara Botacci de Duçe'ye hazırlıyordu. Mihver Orduları için en büyük tehlike Çörçil ve Rooswelt değil, fakat bu iki kadındı. Savaş bütün insanlar için kan kusulan ve kalem yerine tabanca kullanılan bir okul olmuştu. Artık dünya dağda yaşayan bir insanın da yabancısı değildi. Marangoz, dülger, çiftçi, boyacı, hamal, dilenci, kömürcü, şoför, balıkçı, doktor, profesör, yeryüzünde ne kadar insan varsa hepsi birer Nezir'di. Artık herkes dünyada olup bitenlerle yakından ilgiliydi. Hiç kimse istese bile bunun dışında kalamıyordu. Savaş başladığından beri dünya çok değişmişti, bir çok insan bu kanlı kavgaya bir futbol maçı seyreder gibi bakmaya alışmıştı. Yeni kuşaklara duygu yerine makinenin verdiği bir üstünlük gururu hakim olmaya başlamıştı. Eskileri ağlatan bir çok şey onları yalnız güldürüyordu. Eski dünya gitmiş yerine yenisi gelmişti. Selmanoviç kulaklarının içinde patlayan bir gürültüyle kendine geldi. Araba beton bir köprünün üstünden geçiyordu. Köprünün altındaki dere tamamen kurumuştu. Derenin yatağı kum, çakıl taşı, kurumuş ot ve yosun saplarıyla dolmuştu. Bu otların arasından araba gürültüsüne bir kuş korkarak havalandı, bir saniye kadar havada bir burgu gibi döndü, sonra beyaz benekli kocaman kanatlarını çırparak doğuya doğru uçup gitti. Sağ tarafta ufku nefti bir perde gibi örten dağların eteğine doğru yayılan ve orasını burasını kara ağaçların süslediği bir düzlük uzanıyordu. Beyaz badanalı köy evleri bu düzlüğün tam orta yerine bir avuç tavla zarı gibi serpilmişlerdi. Bunlardan yalnız birinin bacası tütüyordu, sünger köpüğü gibi bembeyaz bir duman çizgi çizgi boşlukta asılı duruyordu. Yolun sol yanı tarla ve çayırlıktı. Bazı köylüler çalışıyor, dört beş inekle bir kaç at da yiyecek ot arıyorlardı. Araba yüz metre kadar daha gittikten sonra Nezir sağ dizgini çekti, sonra sağı bırakıp solu topladı. On metre genişliğinde asfalt bir yola çıkmışlardı. Beton sıcaktan yer yer çatlamış, bazı yerleri çökmüştü. Kenarlarda tank paletlerinin tırtıllı izleri vardı. Yolun iki yanı da bomboştu, çorak ve taşlı bir toprak güneşin altında sırıtıyordu. Uçak gürültüsüne benzemeyen bir uğultu duyuldu. Köşeyi hızla dönen ağır bir kamyon yanlarından hiç durmadan geçti. Kamyon, parmakları

silâhlarının tetiklerinde olan Alman askerleriyle doluydu. Arkadan yirmiye yakın zırhlı araba göründü, hepsi de önden giden kamyonun peşinden gittiler. Bu sefer toprak sarsılır gibi oldu. Onar metre aralıkla birbirinin arkasına dizilmiş, toplarını havaya dikmiş elliye yakın dev tank yolu kapadı. Nezir gürültüden ve havaya uçan beton parçalarından ürken atları bir kenarda durdurdu, sonra arabayı yolun dışına çekti. Bu sırada hepsini bastıran bir gürültü daha koptu, tankların kulelerini yalarcasına yüzlerce uçak geçmeye başladı.

Atları güçlükle tutan Nezir'in gözleri ışıl ışıldı.

— Bu Almanlarla başa çıkılmaz, diye sevinçle bağırdı.

Selmanoviç şaşırmıştı. Aklına türlü türlü şeyler geliyordu. Bu tank, uçak ve askerlerin daha çok çetniklerle savaşmaya gittiklerini sanıyordu.

— Bu savaş çok kötü bir şey, çok kötü, diye kendi kendine mırıldandı.

Arabacı önünden geçmekte olan dev bir tankı gösterdi.

— Şuna bak. En aşağı elli ton var.

Selmanoviç hepsini birer birer saymıştı.

— Hepsi altmış tane. Her halde Mihailoviç'e saygı duruşuna gidiyorlar. Yarın öbür gün kokusu çıkar elbet.

Nezir hemen atıldı.

— Hayır, bunlar Rusya'ya gidiyor bence. Mihailoviç'e tank uçak gönderip de ne yapacaklar. Almanlar için Mihailoviç bir tokatlık bir iş.

Selmanoviç motor gürültüsünden hiç bir şey anlamamıştı. Son tankı da geçen askerî birlik gittikçe uzaklaşıyordu. Çayırda otlayan hayvanlar korkudan kaçışmaya başlamışlardı. Tankların hepsinde Hitler gaması vardı, numaraları da aklın tutamıyacağı kadar uzundu. Neftiye boyanmış çelik kuleler güneşin altında uzaktan bile ayna gibi parıldıyorlardı. Her şey yerli yerine oturduktan sonra tam yola çıkmaya karar verdikleri bir sırada bu sefer de kocaman uçaksavar topları yolu tıkadı. Onların çıkardıkları gürültü de tanklarınkinden aşağı değildi. Her topun başında iki er vardı, nişancı sırtüstü yatmış durumdaydı. On dakika kadar sonra bunların da gürültüsü kesildi, yol tamamen açıldı. Yalnız havada yanık bir benzin kokusu kalmıştı, sonra yavaş yavaş o da kayboldu. Nezir dizginleri koyverdi, arabayı yola çıkardı.

— Amma da korkunç gürültüydü ha. Kulaklarım sağır oldu.

Selmanoviç tank paletlerinin yolda açtıkları yeni çukurlara bakıyordu. Bazı yerlerde kocaman kocaman lekeler vardı.

— Yazık bütün bunlara verilen paralara. Bunların yerine hastaneler yapılsa, okullar açılsa daha iyi olmaz mı? Ama olmuyor işte, olmuyor.

Nezir atları dehledi.

— Olur, komünistler rahat dursa o da olur.

Bir kilometre kadar yolu hemen hemen hiç konuşmadan geçtiler, sonra bir su başında mola verdiler. Selmanoviç hemen arabadan aşağı atladı, simsiyah bir kayanın ortasından büyük bir taş yalağa akan sudan avuç avuç içti, yüzünü ellerini yıkadı, biraz başını ıslattı ve çevreyi gözden geçirmeye başladı. Nezir önce yerlerinde duramayan hayvanlarını suladı, kendisi en sonraya kaldı. Hep böyle yapardı, susuzluktan ölse bile hayvanlarından önce içmezdi. Vakit kaybetmeden hemen yola koyuldular. Çünkü daha epiyce yol vardı, üstelik karanlık bastırmadan da dönmeleri gerekiyordu.

Nezir birdenbire arabayı durdurur gibi oldu.

— Eyvah, tabancamı da yanıma almayı unutmuşum.

— Hadi, dehle şu hayvanları, yola çıkarken aklın nerdeydi?

Gerçekte Selmanoviç te yanına silâhını almamıştı. Çünkü bıçak veya silâh taşımanın cezası çok büyüktü. Alman işgal komutanlığı sopadan başka her şeyi bütün Yugoslavya'da yasaklamıştı. Yalnız bu emre gizliden gizliye uymayan bir çok insan vardı. Bunun nedeni de çetniklerden duyulan korkuydu. Yasağı göze alarak hemen hemen herkes yanında bir şey bulunduruyordu. Bu yasaktan beri ellerini kollarını sallayarak gezen Selmanoviç hâlâ arka cebinde tabancasını arayan Nezir'in korkusunu biraz olsun dağıtabilmek amacıyla ona şakacıktan bir kere daha takılmaktan kendini alamadı.

— Silâhı ne yapacaksın? Sen de Neniç'ten mi korkuyorsun yoksa?

Nezir yine geride kalmaya başlayan hayvanı kamçısının ucuyla dürttü, sonra başını çevirip sinirli sinirli güldü.

— Nesinden korkacakmışım Neniç'in? Yalnız onlardan birini de gebertmeden ölmek istemiyorum. Yezitlerin bütün gücü şurdan geliyor. Birdenbire bir yol kavşağından ya da bir mısır tarlasının içinden insanın karşısına çıkıveriyorlar. Tabancalarında ne kadar kurşun varsa hemen boşaltıp kaçıyorlar. Bütün yaptıkları bu. Onun için insan ne olur ne olmaz, yanına bir tabanca almalı. Meselâ şuradan, şu çalılığın arkasından bir çetnik çıkıverse ne yaparız şimdi?

Nezir'in korkusu boşuna değildi. Her an karşılarına bir haydut çıkabilirdi. Yolun iki yanında uzayıp giden mısır tarlaları, ağaçlar ve diz boyundaki kurumuş otlar, bir çetnik için aranıp ta bulunmayan yerlerdendi. Haydut otların içine saklansa ve hiç ayağa kalkmadan ateş etse attığı kurşunlar yine de hedefini bulabilirdi. Ağaçların kalın gövdeleri de gizlenmeye çok elverişliydi. Bunlardan birinin arkasına saklanan bir çetnik istediği gibi ateş edebilir, kendisine atılan kurşunlardan da çok iyi biçimde korunabilirdi. Bu tehlikelerin hepsini çok iyi bilen

Selmanoviç soğukkanlılığını kaybetmemeye çalışıyordu. Gerçekte o da korkmaya başlamış, yasağa rağmen silâhını yanına almadığına pişman olmuştu.

— Ya ölürüz ya da kalırız. Ama korkma, hiç bir şey yapamazlar.

Yolun ortasında duran bir kaplumbağayı ezmemek için arabayı ona göre dengeleyen Nezir, korkuyla ayağa fırladı.

Selmanoviç te birden heyecanlanmıştı.

— N'oluyor, ne var Nezir?

— Galiba çetnikler.

— Hayır, onlar çetnik değil bence. Bir çetnik hiç bir zaman kendini göstermez. Çetnik insanı senin dediğin gibi daima arkadan vurur. Benim anladığım orada bir kaza olmuş galiba. Hadi, hayvanları biraz dehle de çabuk gidelim.

— Ağır ağır gitsek daha iyi olur. Bu bize çetniklerin hazırladıkları bir tuzak ta olabilir.

— Bildiğin gibi yap öyleyse. Ama onlar çetnik değil. Bak, döndüler bize bakıyorlar.

Nezir yavaş yavaş yerine oturdu. Arabanın içine sakladığı kalın sopasını çıkarıp bacaklarının arasına sıkıştırdı.

— Sopa taşımak da yasak değil ya. Çetnikler ortaya çıktığından beri bu sopayı hep yanımda taşıyorum. Halis gürgen, tam Neniç'in kafasına göre.

Araba sık bir ağaçlığın altına girdi. Binlerce yaprak birbirleriyle kucaklaşarak gökyüzünü kalın bir perde gibi örtmüştü. Ufacık bir delikten aşağı sızabilen incecik bir güneş ışınının içinde binlerce göl sineği uçuşup duruyordu. Adamların bulunduğu yere gelir gelmez atlar kişnemeye başlamıştı. Nezir dizginleri çekip hayvanları durdurdu. Selmanoviç hemen indi, şaşkın şaşkın kendilerine bakan kalabalığın arasından birine yavaş yavaş yaklaştı. Biraz sonra bunların hepsinin de Türk olduğunu anlamıştı.

— Ne var? Niye ağlıyor bu kız? diye sordu.

Başına bir bere geçirmiş olan mavi gözlü, beyaz sakallı adam durmadan dövünüyordu.

— Cezasını buldu ama, dedi. Pis köpek.

Selmanoviç dal ve yaprak yığınlarının arasından çıkan ve şimdiye kadar farkına varmadığı yırtık yün çoraplı bir çift ayak gördü. Korkarak hemen geri çekildi.

— Siz mi vurdunuz bunu?

Kıvırcık saçlı, yüzünden kan damlayan bir delikanlı kalabalığı yararak hemen atıldı. Sol elinde bir tabanca vardı.

— Ben vurdum, dedi. Hem de alnının tam orta yerinden.

— Neye?

— Çetnik.

Elinde bir et satırı olan, kırmızı kuşaklı ve beyaz gömlekli bir adam sopasıyla Selmanoviç'in yanında tetikte bekleyen Nezir'e sokuldu.

— Küreğiniz var mı? diye sordu.

— Yok!

— Gömecektik şunu da.

— En iyisi bir çukura atın gitsin.

— Olmaz, sonra Almanlara lâf anlatamayız.

Selmanoviç olan bitenden hâlâ bir şey anlayamamıştı. Biraz ötedeki ağacın dibinde sıska bir at duruyordu. Otların üstünde kan izleri vardı. Sıcak sıcak esen rüzgâr çetniğin sol ayağındaki çorabın kırmızı püsküllüyle oynuyordu.

— Bu kız kimin kızı?

Mavi gözlü yaşlı adam kızın kendi kızı olduğunu söyledi. Sonra çetniği vuran delikanlı Selmanoviç'le Nezir'i bir kenara çekti. Başlarından geçenleri yavaş yavaş anlatmaya başladı. O kirli, yırtık çorapların sahibi babasının kolları arasında utancından hiç durmadan ağlayan o kıza tecâvüz etmişti. Her halde bunu da Neniç ve Mihailoviç adına, yani Yugoslavya'nın bağımsızlığı uğruna yapmış olacaktı. Gece gizlice eve girmiş, silâh tehdidiyle kızı alıp kaçırmış, zavallıyı buralara kadar getirmişti. Selmanoviç öfkesinden neredeyse kuduracaktı. O kokusu pis pis yüzüne vuran ayaklara bir kurşun da kendisi sıkmak istiyordu.

— Siz nereden anladınız kızı kaçırdığını? diye sordu.

Delikanlı hâlâ öfkesini yenememişti. Durmadan dişlerini gıcırdatıyordu.

— Gece birdenbire bir çığlıkla uyandım. Ne olduğunu anlayamadım ilk önce. Hemen pencereye koştum, bir şey göremedim. Giyinip sokağa fırladım. Hiç bir ses yoktu, çığlıklar kesilmişti nedense. Sonra gözüme uzakta bir karaltı ilişti. Vakit geçirmeden eve dönüp tabancamı aldım, adamın peşine düştüm. Saima'nın babası neden sonra uyanmış, kızını yatağında göremeyince deli gibi dışarı fırlayarak bütün köyü ayağa kaldırmıştı. Tabii benim bundan haberim yoktu. Ben sağa sola koşup durmadan o adamı arıyordum.

Nezir araya girip delikanlının sözünü kesti.

— Kızın annesi neredeymiş? O bir şey duymamış mı?

— Saima'nın annesi yok, iki yıl önce öldü.

Sonra yine Selmanoviç'e döndü. Gözleri ıslak ıslaktı.

— Nihayet adamı komşuların yardımıyla sabaha karşı burada kıstırdık. Tabancasında ne kadar kurşun varsa hepsini üstümüze boşalttı,

fakat Allah'tan hiç birimize bir şey olmadı. Saima'ya gözlerimizin önünde tecâvüz etti.

Selmanoviç yere düşmemek için Nezir'in koluna girdi. Başı dönmeye başlamıştı. Neredeyse düşüp bayılacak gibi oluyordu.

— Ne? diye bağırdı. Gözlerinizin önünde mi? Olacak şey değil. İnsan değil, hayvan olsa bunu yapmaz. Kafasına bir kurşun sıkamadınız mı?

— Olmadı, Saima'yı öldürmekten korktuk. Sonra adamın tabancasında kurşun kalmadığını da bilmiyorduk. Onun için yanına sokulamadık. Sonunda kızın boğazını sıkıp öldürmeye kalkışınca artık dayanamadık. Aramızda onunla yirmi metre bile yoktu. Arkadaşlar da etrafını çevirmişti, kaçamıyacağını biliyordum. Her şeyi göze alarak yattığım otların arasından fırladım, ateş ede ede ona doğru koşmaya başladım. Attığım kurşunlardan biri alnına saplandı, hemen yere yığıldı, tek kelime bile söyleyemeden öldü.

Yanlarına o eli baltalı adam geldi.

— Tabancasında kurşunu kalmadığını anlasaydım onu şu baltamla ikiye biçerdim. Ama anlayamadık işte. Hiç birimiz anlayamadık. Bize hep ateş edecekmiş gibi yapıyordu. Biz de korktuk, daha fazla sokulamadık. Zavallı Saima, iki gün sonra da evlenecekti. Davutiç kendini öldürmezse iyi.

— Davutiç kim?

— Saima'nın babası. Demin siz buraya gelmeden önce de kendini öldürmeye kalkmıştı. Bu sabah beri üçüncü oluyor. Bereket versin her seferinde yetişip önledik. Rezil oldum, mahvoldum, ben çocuğa şimdi ne diyeceğim diyor. Söylediği hep bu. Durup durup çocuk gibi ağlıyor.

— Bu adam her halde Saima'yı bir yerden tanıyor olmalı.

— Bilmiyorum. Saima bize onu hiç tanımadığını söyledi.

— Kızı kaçırırken yalnız mıydı?

— Evet, yanında başka hiç kimse yoktu.

— Şaşılacak şey! Halbuki çetnikler hep gurup halinde dolaşırlar. Her halde bunun gözü dönmüş olacak. Yoksa tek başına böyle tehlikeli bir işe kalkışamazdı. Bu ağaca bağlı at kimin?

— Davutiç'in. Buraya onunla geldi.

Selmanoviç ne söyleyeceğini bilemiyordu. Bu gibi durumlarda yapılacak en iyi işlerden biri de susmak, acısını içine akıtmaktı. O da öyle yaptı, sustu ve Davutiç'e de ayni şeyi yapmasını söyledi. Sonra cebinden kâğıt kalem çıkardı, iki satırlık bir mektup yazıp Davutiç'e verdi.

— Çarşıda, camiin hemen arkasında doktor Metroviç var. Kızınla hemen git onu gör, bu mektubu da ona ver. Ben de kendisiyle ayrıca

konuşurum. Her şey düzelecek Davutiç. Köyündeki bütün Türkler'e söyle, hazır olsunlar. Bu toprakları kimseye vermiyeceğiz. Yakında Saima'nın intikamını almak, öteki kızlarımızın da başına böyle bir şey gelmemesi için Balkan'a çıkacağız. Böyle bir şey olmasını hiç istemiyordum. Ama zorla bu yola ittiler bizi. Dövüşeceğiz, ölünceye kadar dövüşeceğiz. Onlar gibi öldürmek için değil, yaşamak için, insanlık için dövüşeceğiz. Gidin, haber verin, ne kadar tanıdığınız varsa hepsine bildirin. Silâhlarını doldursunlar ve beni beklesinler.

Hepsi Selmanoviç'in çevresine toplanmıştı. Bütün yüzlerde şimdi üzüntüyle sevincin paylaştığı bir şaşkınlık vardı. Çetniği vurmuş olan delikanlı yerinde duramıyordu. Selmanoviç'in kendini kaybederek söylediği sözler onu adamakıllı coşturmuştu.

— Biz zaten çoktan hazırız. Yalnız başımızda kim olacak, onu bilelim önce. Körü körüne dövüş olmaz.

Nezir dayanamayıp atıldı.

— Başımızda Selmanoviç olacak, Selmanoviç.

— Kendisi nerde şimdi?

— Karşınızda.

Gözlerine inanamayan Davutiç şaşkınlığından elindeki mektubu az daha yere düşürüyordu. Selmanoviç'in bu kadar yakınında olabileceğini aklının ucundan bile geçirmemişti.

— Ah! Selmanoviç, rezil oldum, mahvoldum. Ben ne yapacağım şimdi? Konu komşuya ne yüzle bakacağım? Ben de seninle çıkacağım Balkan'a. Ben de dövüşeceğim. Bana da bir tabanca bul. Çabuk, bana da bir tabanca ver. Kime verecektim o mektubu? Doktor Metroviç'e mi demiştin?

Selmanoviç başını salladı.

— Evet, doktor Kayır Metroviç'e vereceksin. Saima için elinden geleni yapacak. Sakın gitmemezlik etme.

— Giderim, mutlaka giderim. Sen git dedikten sonra neye gitmeyeyim?

Yeniden ağlamaya başladı. Sonra mektubu katlayıp cebine koydu.

— Ne zaman çıkacağız Balkan'a?

— Yakında. Hiç kimseye bir şey söylemeyin sakın daha. Ben size haber vereceğim. Yalnız eli silâh tutanlar hazır olsunlar.

Bir sessizlik oldu, sonra herkes içinden gelen ve masmavi gök kubbede uzun uzun yansıyan gizli bir sesi dinliyormuş gibi dalgın dalgın birbirine baktı. Bir saniye içinde tek bir insan oluvermişlerdi. Şimdi birinin derdi hepsinin derdiydi. Birini vuran kurşun ötekini de vuracaktı. En güzeli artık yalnız değillerdi. Uzun uzun tartışmadan, tek bir kelime bile söylemeden insanlığın zaferi, iyiliğin güçlü kalması için gözleriyle

hemen anlaşıvermişlerdi. Öldürmek için değil, yaşamak, yaşatmak için birleşmişlerdi. Üzerlerinden miskinliği ve korkuyu atmışlar, haklı olduklarına bir kere daha inanmışlardı. Emrinde binlerce yalan, tatlı söz, kurnazlık ve düzenbazlık olan dilin değil, bu başarı gözlerin başarısıydı. İçin için ağlayan, utancından yüzünü nereye saklıyacağını bilemeyen Saima'nın göz yaşlarının başarısıydı. Sonra bütün başlar, sanki gizliden verilen bir emri yerine getiriyorlarmış gibi yine hep birlikte yavaş yavaş çalılığa döndü. Orada tabanları gözlerinin içine giren bir çift ayak vardı. Yırtık yün çoraplarının kırmızı püskülüyle rüzgâr durup durup oynuyordu. Hepsi de şimdi belki ayni şeyi düşünüyorlardı. Hırvat ya da Sırp, bunlar bir insanın ayaklarıydı. Benim, senin, onun ayaklarıydı. Bir ana dokuz ay dememiş, karnında taşımıştı onları. Ne zorlukla doğurmuştu onları. Belki de bir gece yarısı dünyaya gelivermişlerdi. İlk gün ufacıktılar, yumuk yumuktular, pembe pembeydiler. İkisinin de senin benim gibi bir Allahı vardı. Tertemizdiler, günahsızdılar, bir karıncanın üstüne bile basmaktan korkarlardı. Topuklarında hâlâ adına ana denen bir kadının pembe öpücük izleri vardı. Kokulu, sevinç gözyaşlarına karışmış öpücük izleri. Günün birinde bu ayaklar büyüyüverdi, çirkinleşiverdi. Kim aldatmıştı bu ayakları böyle? Onlara bir insanın ayakları olduklarını kim ve nasıl unutturuvermişti birden? Kim ne yapmıştı da bir gece yarısı bir hayvanın ayakları gibi Saima'ya saldırtıvermişti onları? Bu ayaklar ölümü haketmemişlerdi. Onların hiç bir suçu yoktu. Asıl suç onları binbir yalanla aldatmış olanlarındı. Kimin olursa olsun bu ayaklar bir insanın ayaklarıydı. Dünyadaki bütün insanların ayakları gibi de öpülüp sevilmeye hakları vardı onların. Ama böyle olmasına izin vermemişlerdi. Onlara sevmeyi değil nefret etmeyi, yürümeyi değil çiynemeyi öğretmişlerdi. Şimdi değil, bu ayaklar çoktan ölmüşlerdi, daha toprağın üstüne bastıkları ilk günden ölmüşlerdi. Rüzgâr şimdi yün çoraplarının kırmızı püskülüyle oynuyordu, görünmez elleriyle tabanlarını sıcak sıcak okşuyordu.

— Tamam, anlaştık. Yalnız şu cenabeti ne yapacağız?

Selmanoviç korkuyla başını çevirdi. İçinde sanki yüz yıllar geçmiş gibi tuhaf bir şey vardı. Karşısında iriyarı bir adam duruyordu. Simsiyah gözleri güneşte ışıldayan baltasının ağzı gibi keskin ve parlaktı.

— Hiç uğraşmayın, olduğu yerde kalsın daha iyi.

— Ya Almanlar görürse?

— Görsünler, onların arayıp da bulamadıkları şey bu. Adamlar bir çetnik öldürebilmek için binlerce mark harcıyorlar.

Nezir sopasını sağ omuzu üstüne attı.

— Bırakın, hiç dokunmayın bence. Allah'ı varsa karşısına olduğu

gibi çıksın. Gömüp te bir de toprağı kirletmiyelim. Zaten boşuna da uğraşmıyalım hiç. Toprak istemez, toprak kusar insanın böylesini.

Delikanlı tabancasını koynundan çıkarıp arka cebine soktu.

— Peki, öyle yapalım ve buradan hemen uzaklaşalım.

El sıkışıp ayrıldılar. Davutiç atına atladı, Saima'yı da arkasına aldı. Ötekiler de yürüyerek arkasından gittiler. Nezir'le Selmanoviç te hiç vakit geçirmeden tekrar yola koyuldular. Selmanoviç'in canı hiç konuşmak istemiyordu. Arasıra bir iki kelime söylüyor, sonra yeniden bir taş gibi susuyordu. Gözlerinin önüne hep Saima geliyordu. Nereye baksa Saima oradaydı, gözlerini yumsa onu bu sefer içinde görüyordu. Toz toprağa bulanmış güzelim saçları tırmık içindeki yüzüne yapışmış, entarisinin omuz başları, göğüsü ve sırtı yırtılmıştı. Ayakları çırçıplaktı, topuklarının ikisinde de çetniğin azgın diş izleri vardı. Topukları yer yer kanamıştı, sanki bu suçu kendisi işlemiş gibi onlara bakamıyordu. Sonra birden içinde Davutiç ağlamaya başlıyordu. Her ot kümesinin arkasında da çetniğin ayaklarını görür gibi oluyordu. Çoraplarının o kırmızı püskülü bile gözlerinin önünde durmadan sallanıyordu.

— Saat epeyi oldu galiba?

Selmanoviç derin bir uykudan uyanmış gibi sıçradı. Etrafına bakındı, yolun iki yanındaki topraklar bomboştu. Sonra görünmez bir el o ayakları, Saima'nın morarmış yüzünü, çetniğin ayaklarını, çoraplarını ve o kırmızı püskülünü yeniden getirip gözlerinin önüne koydu. Nezir dizginleri koyvermiş, koşmaya başlayan hayvanları kendi hallerine bırakmıştı. Aklını başına toplamaya çalışarak saatini çıkarıp baktı, çok geç kalmışlardı.

— Öğle olmuş bile. Erken yola çıkmamız bir işe yaramadı.

Nezir öfkeli öfkeli başını salladı.

— Vay alçak herif vay! Amma da saldırmış kıza be. Demin ordayken içimden onu hep parçalamak geçti. Kendimi zor tuttum vallahi. Şimdi ne yapacak zavallı kız? Ne dese kimseyi inandıramaz. O oğlan artık almaz onu, katiyen almaz.

Ayni şeyleri düşünmekten Selmanoviç yorgun düşmüştü.

— Evet, almaz. Bir kız için çok güç bir durum.

— Ölseydi daha iyiydi bence.

Selmanoviç kızdı.

— Neye ölsün? Ölmeyi hakedecek bir suç işlemedi ki. İnsan çok daha başka şeyler için ölmeli. Meselâ hırsızlık yaptığı için ölmeli; yalan söylediği, insanları sevmediği, insanları öldürdüğü için ölmeli. Ne bileyim ben, meselâ kendinden olmayan insanların insan olduklarını unuttuğu için ölmeli.

— Ama Saima bir kız. En değerli şeyini kaybetti o. Onu o oğlan

almaz artık. Ben olsam hemen kendimi öldürürdüm.

— Sen şu modası geçmiş kafanı değiştirsen artık iyi olur. Hâlâ yüz yıl önceki dünyada yaşıyorsun. Saima kızsa ne olmuş? O da insan değil mi? Başına böyle bir belâ geldiyse kız diye mutlaka ölmesi mi gerek? Bence yaşaması, hem de eskisinden daha güçlü yaşaması gerek. Sonra o oğlanın onu almıyacağını da nerden biliyorsun?

Nezir kırmızı benekli büyük bir hasır gibi ufuklara doğru yayılan ovaya baktı. Atların betonu döven nal sesleri boşlukta çın çın ötüyordu. Görünürde gök ve topraktan başka bir şey yoktu.

— Alsın, inşallah alsın. Ben de başka bir şey istemiyorum zaten. Saat on iki oldu mu?

Selmanoviç bir sigara yaktı.

— Tam on iki. Nerdeyse akşam olacak. Karanlık basmadan eve dönebilsek çok iyi. Dehle şu hayvanları biraz.

Nezir kamçısını iki kere şaklattı. Araba uçar gibi gitmeye başladı. Bir süre sonra bir düzlüğe geldiler, sonra yeni yapılmış geniş bir asfalt yola çıktılar. Yanlarından saman yüklü bir öküz arabası geçti. Yolun alçak bir tepeyi dolandığı dönemeçte bir sığır sürüsüyle karşılaştılar. Nezir hemen dizginleri çekip arabayı durdurdu, sürünün geçmesini bekledi. Hayvanların çoğu yorgun ve cılızdı. Hiç birinin canı yürümek bile istemiyordu. Savaş savaştı, insanları insanlıktan, hayvanları da hayvanlıktan çıkarmıştı. Simsiyah iki köpek durmadan havlıyor, ordan oraya koşuyor, sığırların arasından, yanından, bacaklarının altından geçerek onları bir an önce çayırlık kısma aktarmak isteyen kızgın suratlı iki çobana yardım ediyorlardı. Fakat sığırların köpeklere aldırdıkları bile yoktu, yine bildiklerini okuyorlar ve yolun tam ortasından gidiyorlardı. Beş dakika kadar böyle geçti. Yürümemekte inat eden bir kaç sığırı nihayet sabrı tükenmiş olan Nezir kamçı kullanarak sağa sola dağıttı, sonra arabayı hızla yokuştan aşağı sürdü. Biraz gittikten sonra hayvanları dallarını yola sarkıtmış yabani bir kestane ağacının altında durdurdu. Aşağı atladı, dizginleri eline aldı, atlara her zaman korktukları kör dereyi geçmelerinde yardım etti. Bu iş bittikten sonra yeniden yerine geçip oturdu, dümdüz ve ekilmemiş bir tarlanın içine hayvanları koyverdi. Arada iki dakika bile geçmeye kalmadan çiftliğin geniş toprakları, daha sonra da Azamoviç'in içinde yatıp kalktığı evin çatısı göründü.

Selmanoviç kendi kendine:

— Evi hâlâ tamir etmemiş galiba? dedi.

Sonra bir şeylerden şüphelenmiş gibi ayağa kalktı, gözlerini yola dikti. Bir çok yerde siyah yağ lekeleri ve birbirleriyle kesişen tırtıllı kamyon tekerleği izleri vardı.

— Buradan bir ştayer geçmiş diye bağırdı.

Nezir arabayı yavaş yavaş durdurdu.

— Buradan da, dedi. Her taraftan geçmiş.

Yüz metre kadar daha gidince tekerlek izleri daha da arttı, sonra makas başındaki raylar gibi hepsi birbirine karıştı.

Selmanoviç korkmaya başlamıştı.

— Bu tek bir ştayerin işi değil. Buradan sanki yüzlerce ştayer geçmiş. Bak, hepsi de bizim çiftliğe doğru gidiyor.

— Evet, askerler burada mola vermişler galiba. Sakın bu izler demin yolda rastladığımız kamyonların izleri olmasın?

— Olamaz, burada askerlerin ne işi var? Aşağıda kaymak gibi yol dururken buradan neye geçsinler? Allah Allah! hava benzin ve mazot kokuyor sanki.

— Bir arabanın deposu patlamış anlaşılan.

Selmanoviç'in eli ayağı kesilmişti.

— Allah kahretsin. Buradan neye geçmişler anlamıyorum.

Nezir arkalarında kalan sırtı gösterdi.

— Ben bu yerleri karık karış bilirim. Bu sırtın arkasından dolaşmak en aşağı yarım saat alır. Sonra orda yol bir uçurumun kenarından geçiyor. Tekerlek birazcık kaydı mı arabayı kurtaramazsın bir daha. Geçen yıl bir at arabası oradan aşağı uçtuydu. Arabacıyla atların parçasını bile bulamadılar Ben de bir keresinde az daha canımdan oluyordum, bereket versin ucuz atlattım. Ben ordan başım dara gelmedikçe öldürseler geçmem. Ştayerlerin şoförleri de tehlikeyi göze alamayınca buraya vurmuşlardır. Tamam tamam, sırtı dolaşacakları yerde buradan kestirmeden gitmişler. Ştayerlerin hepsi de toz toprak içindeydi çünkü. Askerler bile tozdan bembeyaz olmuştu.

Araba durdu, Selmanoviç hemen yere atladı.

— Şuraya bak, şu mısır saplarına bak.

Nezir yanına sopasını da almayı unutmamıştı. Bir yerde en ufak bir tehlike gördü mü her zaman böyle yapar, onu eline almadan hiç bir yere adımını bile atmazdı.

— Galiba çiftliğin içinden de geçmişler. Namussuzlar, domatesleri de çiynemişler, domatesleri de.

Selmanoviç üzüntüsünden neredeyse ağlamak üzereydi.

— Domatesleri de mi çiynemişler? Hani nerde? Nerde domatesler? Kim, hangi haydut çiynemiş domateslerimi?

Nezir'in eli ayağı titriyordu.

— İşte şurası hep domates dolu.

Selmanoviç arabacının sopasıyla gösterdiği yere doğru koştu. Gördüklerinin gerçek olduğuna bir türlü inanmak istemiyordu. Araba-

nın sol tarafında toza bulanmış, içi dışına çıkmış domates ölülerine aklını kaybetmiş gibi baka kaldı. Biraz ilerde bütün bir kök vardı, yaprakların arası sarı sarı çiçeklerle doluydu. Bu çiçeklerin her biri günün birinde güzel, kıpkırmızı birer domates olacaktı. Zavallı neye uğradığını şaşırmış gibi Selmanoviç'e, Selmanoviç te ona bakıyordu. Yapraklarının bir çoğu ezilmiş, sağlam kalanları da porsumuştu. Kırmızıların yanında yeşilleri, yeşillerin yanında da yarısı al yarısı ham, irili ufaklı yüzlerce domates yatıyordu. Hepsi de bir canavar ya da bir sapığın insanlık dışı daldırısıyla yeni doğmuş çocuklar gibi seslerini bile çıkaramadan can vermişlerdi. Şaşkınlığından yere saçılmış domatesleri saymaya başlayan Nezir'i bir kenara iten Selmanoviç deli gibi koştu, açık olduğunu farketmediği çiftliğin kapısından avluya girdi. Yerlerde sürünen mısırları ve kabakları görünce bir kaç gündür ardı arası kesilmeyen felâketlerin etkisiyle bir ara yıkılır gibi oldu. Avlunun durumu yürekler acısıydı. Koca çiftliğin bir mezarlıktan hiç bir ayrıcalığı yoktu. Ştayerler köstebekler gibi her yanı didik didik etmiş, acı bal rengi toprak göz göz oyulmuş, ürün yerle bir olmuştu. Buradaki benzin ve yağ kokusu daha da keskindi. Yanlışlıkla bir yerine çarpılacak olsa ya da içinden biraz hızlıca geçilse hemen tutuşacakmış gibi kızmıştı.

Selmanoviç deliye dönmüştü. Hem koşuyor, hem de avazı çıktığı kadar durmadan bağırıyordu.

— Miç! Nerdesin Miç?

Bütün çağrıları cevapsız kalıyordu. Sanki ştayerler domatesleri, mısırları ve kabakları ezerken Azamoviç'i de birlikte ezmişlerdi. Gök susuyor, toprak susuyor, her şey susuyordu. Bu dünyadaki sessizliklerin en korkuncu olan ölüm sessizliğine de benzemiyordu. Ölmüş bir toprağın sessizliği bambaşka bir şeydi. İnsan ötekilerin aksine bunu istemese de duyuyordu. Aklına birden ölmüş olabileceği geldi. Buna hiç inanmak istemiyordu. Öyleyse nerdeydi? Nereye gitmiş olabilirdi? Belki de boğuşma sırasında yaralanmış, bir yerlerde düşüp kalmıştı. İzlerin ve eve giden yolun üstünde kan lekeleri görüyor gibi oldu. Bazı yerlerde toprak kıpkırmızıydı, ama o kırmızılıklar kan değil domates kokuyordu.

— Miç! Hey Miç! Yerin dibine mi girdin be adam?

Nezirle birlikte evin arkasındaki mısır tarlasına daldı. Ştayerler burasını nasılsa unutmuşlardı. Bazı yerlerde adam boyunu geçen mısırların arasında bir ormanda yolunu şaşırmış bir insan gibi oradan oraya koşup durdu.

Şüphelendiği her yere, her tümseğe kalbi çarparak, uzun uzun baktı. Yoktu, toprağın altında da üstünde de de yoktu. Öyle olmasa

şimdiye kadar çoktan ortaya çıkmış olurdu. Çünkü Azamoviç'e, bir kilometre uzakta da olsa bağırmanın hiç gereği yoktu. Kulakları bir yaprağın ya da bir ekmek kırıntısının üstüne konan bir sineğin ayak sesini duyabilecek kadar keskindi. Ölmediyse bile başına mutlaka ona benzer bir şey gelmiş olmalıydı. Mısırların yaprakları uzun birer kılıç gibi aşağı sarkmışlardı, yere vuran pas rengindeki gölgeleri arasıra hışırtılı bir ses çıkararak sanki birisinin üzerlerine basmasından korkuyorlarmış gibi öne arkaya kımıldıyorlardı.

— Miç! Miiiçççç! Hay Allah!

— Belki de eve haber vermeye gitmiştir.

Bu hiç aklına gelmemişti. Birdenbire çocuk gibi sevindi.

— İnşallah, ama hiç sanmıyorum. Her şey burada kanlı bir boğuşmanın geçtiğini gösteriyor.

Nezir'in yüzü kireç gibi bembeyazdı. Elinde, vuracak bir yer arıyormuş gibi durmadan sopasını çevirip duruyordu.

— Alçaklar! Ne istediniz şu domateslerden? Mısırlardan ne istediniz? İnsanları sıçanlar gibi öldürdüğünüz yetmedi mi? Miç'ten ne istediniz domuzlar?

Selmanoviç'in gözleri dolu doluydu. Onu bu durumda gören ve kendisini hiç tanımayan bir insan üç beş domates için ağladığını sanarak hakkında hiç te iyi olmayan yanlış bir kanıya varabilirdi. Selmanoviç'i bilenler için gerçek bu değildi. Bazı pis ve iğrenç ayaklar canı gibi sevdiği toprağını çiğnemişti. Bu toprak anasıydı, babasıydı, kızıydı, karısıydı. Onun gözünde toprak ta bir insandı, hepimiz gibi bir insandı hem de. Konuşması yoktu ama onun dilinden anlayan anlardı. Bu domatesler, bu mısırlar çocuklarıydı. Onlara özene bezene bakmış, hepsini gece gündüz demeyip suyla değil kanıyla beslemişti. Bu kan da şimdi boşu boşuna akmıştı. Çocuklarının ölüsüne için için, kara kara ağlıyordu. Azamoviç'te bu toprağın bir parçasıydı. İkisi de ne güzel anlaşmışlardı, birbirlerini ne kadar da çok seviyorlardı. Bu sevgi bile onları savaşın her şeyi acımadan ezen tekerlekleri altında yok olmaktan kurtaramamıştı. Toprak ta bir insandı, anaların anasıydı. İnsanların arasında yalnız sevgiye inanan Selmanoviç'i ağlatan, deliye döndüren şey gerçekte ne domatesler ne de mısırlardı. Onu ağlatan, aklını başından alan bu ananın ölümüydü. Bu acının ne demek olduğunu ancak onun kadar toprağa yakın olanlar ve onu mutlu bir türkü gibi içinden duyanlar anlayabilirdi.

— Miiiçççç!

Bir saniye durdu, nefesini kesip dinledi. Mısırların arasında kayıp giden sesi biraz sonra dönüp dolaşıp bitkin bir halde kendisine geri geldi. Ama toprak sapsarı bir arının vızıldayarak daireler çizdiği kır-

mızı püsküllü bir mısır koçanının altından simsiyah başını kaldırır gibi olmuştu. Hemen o tarafa doğru koştu, hiç bir şey göremedi. Yerde sarı sarı dut yaprakları vardı. Nezir olduğu yerde kalmıştı. Onu bu halde ilk defa görüyor, uzaktan şaşkın şaşkın kendisine bakıyordu. Bu çırpınış, bu aranış bir süre daha devam etti. Sonra sıcacık elinden tuttuğu ümit te o domates ve mısırlar gibi köküyle birlikte çıkıp bütün bir dünyayı da peşinden sürükleyerek içinde yere seriliverdi. Sıcak azalacağına büsbütün artmıştı, hava yaban arısının hâlâ daireler çizmekte olduğu yerde bir tırtıl gibi kıvır kıvırdı Ara sıra yanık bir saman kokusuyla bir sığır kokusu geliyor, sonra çürümüş bir yaprak kokusu hepsini bastırıveriyordu.

— Şunlara bak. Nasıl da kıydınız bunlara? Katiller, Allahsızlar! Çetnikleri de geçtiniz siz. Mihailoviç'i, Neniç'i de geçtiniz.

Yeniden yürümeye başlamışlardı. İkisi de ne söylediklerini, daha doğrusu ne söyleyeceklerini bilmiyorlardı. Fakat ne olursa olsun dövünmek değil, artık karar vermek zamanı gelmişti. Acı ne kadar büyük ve buruk olursa olsun dayanmak, ayakta dimdik durup düşmemek gerekti. Toprağın insanlardan istediği buydu. Yeniden kolları sıvayıp hiç bir şey olmamış gibi çalışmak, her şeye rağmen insanları yine de sevmeye devam etmekti.

Nezir birden ayağına bir şey batmış gibi havaya sıçradı.

— Eve bakmayı unuttuk! diye bağırdı. Eve bakmayı!

Mısır tarlasından çıkıp avluya gelmeleri bir dakika bile sürmemişti. Evin kapısı ardına kadar açıktı. Bütün ay çiçekleri de boylu boyuna yerde yatıyordu. Sapsarı yüzleri ezilmiş, patlamış, iki üç parçaya bölünmüştü. Onları bu halde görünce Selmanoviç bir kere daha kendini kaybeder gibi oldu, sonra kapıya doğru güçlükle birkaç adım daha yürüdü.

— Anlamadım, bu işten hiç bir şey anlamadım. Dünyada böyle bir şeyi yalnız çetnikler yapabilir.

Nezir yerde biribirine karışan ve kapının önüne kadar giden tekerlek izlerini gösterdi.

— Çetnikler değil. Çetniklerde ştayer ne arar? Alman askerlerinin işi bu. Her tarafı hayvanlar gibi çiğnemiş namussuzlar.

Selmanoviç yeniden korka korka yürümeye başladı.

— Anlaşılan bir birlik gelmiş buraya. Bak, ay çiçeklerini çiğneyen şurada durmuş. Ötekisi şu sandığın yanından geçmiş. Bir tanesi de domateslerin arasından geçip tam kapının önünde fren yapmış. Şu ayak izlerine bak. Biri pencerenin altına kadar gitmiş. Acaba ne halt etmeye geldiler buraya? Zavallı Miç'ten ne istediler?

— Belki bir şeyden şüphelenmişlerdir.

— Evet, baskın tarzında arama yaptıkları anlaşılıyor.

Nezir sopasını öfkeyle yere vurdu.

— Allah belâlarını versin. Bütün ürünü yoketmişler. Şu Almanlar'ı hiç sevmiyorum artık.

Selmanoviç sanki birisi boğazını sıkıyormuş gibi mosmor baktı.

— Sus, yavaş konuş biraz. Belki bir dinleyen vardır. Sonra eve de birdenbire girmeyelim. İçeriye bir çetnik saklanmış olabilir.

Kapıya yavaş yavaş sokuldular, evde kimsenin bulunmadığına iyice emin olduktan sonra içeri girdiler. Oda bir savaş meydanını andırıyordu. Oraya buraya dağılmış eşyaların arasında Miç'in yalnız ceketi kalmıştı, kendisi yoktu. Yatağı didik didik edilmiş, pamuklar yerlere atılmıştı. Odanın ortasında duran çamaşır sandığı boşaltılmış, dolabın kapakları açık kalmıştı. Tahta döşemenin üstü bu işin öyle birkaç günlük bir mesele olmadığını gösteren hiç bir yanı bozulmamış kalın bir toz tabakasıyla örtülüydü. Hattâ duvarlara örümcek ayaklarıyla tutunmuş, zaman zaman kurşun gibi ağırlaşan, genellikle ölülerin kısa bir süre için arkalarında bıraktıkları ve yeri kolay kolay doldurulamıyan boşluğa benzeyen sinir bozucu acayip sessizlik bile o korkunç olayın geçtiği geceden kalmaydı. Şaşkınlığı ve üzüntüsü gittikçe artan Selmanoviç bu karmaşıklığın içinde Miç'in öldüğünü gösteren en ufak bir ize bile rastlayamamıştı. Yatağı kaldırıp altına bakacağı bir sırada gözüne masanın üstündeki yumurta ve patates kabukları arasında dolaşan irice bir tarla faresi ilişti. Hayvan görüldüğünü anlamış gibi hemen yarım bir dönüş yaptı, yumurta kabuklarından birini ağzına alarak masadan aşağı atladı. Peşine düşen arabacının sopası sırtına inmeden odanın ortasındaki delikten samanlığa sıçradı. Arabacı öfkesinden kudurmuştu.

— Namussuz, tıpkı Neniç'e benziyor bu soysuz da. Sopayı gördü mü tabana kuvvet kaçıyor hemen.

Selmanoviç bunların hiç birini duymamış gibi görünerek yerdeki çivilere, sonra bir köşede durmakta olan gece lâmbasına dikkatle bakmaya başladı.

— İçinde hiç gaz kalmamış bunun. Her halde bütün gece kendi kendine yanmış galiba.

— İyi ki devrilmemiş. Yoksa bütün çiftlik yanıp kül olurdu.

— Keşke yansaydı. Keşke yansaydı da bu işler de başıma gelmeseydi.

Dokunsan ağlayacak gibiydi. Gittikçe ağırlığını duyuran bir acının etkisiyle aklını biraz daha kaybeder gibi olmuştu. Neye nereden başlayacağını, neyin ucundan tutacağını bilemiyordu. Ayni durumla karşılaşan bir çok insanda olduğu gibi beyni donmuş, koyu bir karanlı-

ğın içinde yalnız başına kalmıştı. Bütün davranışları hemen hemen bilinçsizdi. Bunlar daha çok denizde boğulmak üzere olan bir adamın ümitsiz çırpınışlarına benziyordu. Nitekim hiç gereği yokken gidip lâmbayı aldı, onu getirip masanın üstüne bıraktı. Biraz ötede, kuruyakalmış patates kabuklarının arasında bembeyaz bir gece kelebeği cansız yatıyordu. Bu olay gecesi Azamoviç'in hiç durmadan başının üstünde uçan kelebekti. O geceden sonra bir gün daha yaşamış, ertesi sabah masanın üstündeki kırıntılar arasında dolaşırken evin tek hâkimi durumuna gelen o açgözlü farenin ayağı altında kalıvermişti. Bu dalgınlığının cezasını da hemen oracıkta ölmekle ödemişti. Ufacık kara kara gözleri hâlâ parlaktı, öldükten sonra bile uçmak istiyormuş gibi kanatlarını iki yana açmıştı. Fakat dünyada bazen kanatların bile işe yaramadığı günler vardı. Ölüm denen soytarı da sanıldığından da daha kurnazdı. Her zaman aksırık tıksırıkla gelecek değildi ya! İşte böyle, şu gece kelebeğinde olduğu gibi insanın karşısına bazen fare kılığında da çıkıverdiği olurdu. Ölüm de tıpkı tıpkısına insanlara benziyordu. Kalleşti, iki yüzlüydü, düşmandı. Durmadan savaşıp birbirini öldüren şu insanlar gibi o da delinin biriydi.

— Tamam, baskına uğramış. Zavallı lâmbayı söndürmeye bile vakit bulamamış. Ceketini bile giyememiş baksana.

Bir kelebekte bile ölümü görmeye dayanamayan, onu bir insanda gördüğü zaman çılgına dönen Selmanoviç bunları sanki sayıklar gibi söylemişti. Azamoviç'i öldürmüş olabileceklerini düşünmek bile istemiyordu. Gözünün önüne Osmaniç gelmişti. Ondan kaçıp kurtulmak için başını hemen başka tarafa çevirdi. Fakat ne yapsa boşunaydı, Osmaniç'in içine durmadan kan sızan o tek gözü yumurta kabuklarının arasındaydı, aralıksız kendisine bakıp duruyordu. Hemen odanın içine daldı, Miç'i sandığın içinde aradı. Bir insanın sığamayacağını bildiği halde küpün ve dolabın içine de baktı. Sonra karanlıkta bir ışık görmüş gibi samanlığın ağzına doğru koştu.

— Burada, Miç burada! Adamı öldürüp samanların arasına attılar. Evet evet, öldürdüler Miç'i, mutlaka öldürdüler.

Nezir hemen delikten aşağı sarktı, yarı beline kadar otların içine gömülerek köşe bucağı aramaya başladı. Selmanoviç korku ve heyecanından yerinde duramıyordu. Saçma denebilecek bir duygunun etkisiyle çiftlik kâhyasının ölüsünün biraz sonra saman yığınlarının arasından çıkacağına kesinlikle inanıyordu.

— Yok mu?

Arabacının sesi çok uzaklardan geldi.

— Yok! Hiç kimse yok! İçerisi de zindan gibi karanlık.

— Her yana iyice bak.

— Baktım.

— Samanların içine de baktın mı?

— Evet.

— Bir cam olacak orda.

— Nerede?

— Dipte, yan duvarda.

— Gördüm.

— Aç onu da bir de öyle ara bakalım. Belki karanlıkta görememişsindir. Duydun mu dediklerimi?

— Duydum. Burda bir şey var ama!

— Ne var?

— Hiç hiç, ayağım değirmen taşına çarpmış.

— Değirmen taşı mı?

— Evet, koskocaman bir değirmen taşı. Miç te bunu koyacak başka bir yer bulamamış ta getirip tâ samanlığın ortasına bırakmış. Az daha ayağım kırılacaktı.

— Gevezelik edeceğine bir an önce aç şu camı hadi.

— Şimdi.

Gerçekte cam kapalı değildi. Mordaç kaçtığı gece içeriye hiç ışık sızdırmayan kalın tahta kapağı belli belirsiz bir şekilde aralık bırakmıştı. Zaten o kargaşalık ve yakalanmak korkusu içinde bundan daha iyisini de yapamazdı. Bu da belki kendisi için çok iyi bir şey olmuştu. Samanlıkta arama yapan askerler içerde bir camın bulunduğunun farkında bile olmamışlardı. Eğer cam açık olsaydı bundan şüphelenebilirler, hemen peşine düşüp mısır tarlasını aşmasına vakit kalmadan kendisini kıskıvrak yakalayabilirlerdi. Mordaç en heyecanlı bir anında bile dengesini kaybetmeyen bir insandı. Böyle yapmakla iki kozla oynamış, bir yandan Selmanoviç'in başını yeni bir belâdan kurtarırken öte yandan «yakalanmak istemiyorsan arkanda açık kapı ve pencere bırakma» prensibine uyarak kendi canını da kurtarmıştı. Bu işi de öyle ustalıkla, sessizce yapmıştı ki içerde gözünü dört açan Nezir bile camın aralık olduğunu görememişti. Halbuki biraz dikkat etseydi her zaman sımsıkı kapalı olan bu camın mandalının açık olduğunu görebilir, bundan bazı şeyler ortaya çıkarabilirdi. Meselâ durumdan şüphelenerek başını çıkarıp dışarı bakabilir, o zaman da pencerenin hemen dibinden başlayıp uzun bir yolu gittikten sonra mısır tarlasının içinde kaybolan Mordaç'ın kocaman Çörçiller'inin iri topuk izleri gözüne ilişebilirdi. Ama bunların hiç biri olmadı, Nezir bir fışkı kümesinin üstünden atladı, sonra gidip camın kapağını aklına hiç bir şey gelmeden açtı. Samanlık hemen gündüz gibi aydınlandı, bir kovadan dökülen ufacık gümüş balıklar gibi geniş toprakların da kokusunu bir-

likte getiren pırıl pırıl bir kır güneşi içeri doluverdi. Sabrı iyice tükenmiş olan Selmanoviç te aşağı atladı, eline geçirdiği yabayla saman ve ot kümelerinin içine daldı. Karşılıklı arama on dakika kadar sürdü. Samanlıkta Azamoviç'in gölgesi bile yoktu. Camı kapadılar, ümitlerini yitirmiş olarak dışarı çıktılar. Selmanoviç yatağın ucuna ilişti, kendi kendine düşünmeye başladı. Bir dakika sonra oturduğu yerden kalktı, kapı ağzına gelip durdu. Didik didik edilmiş toprağına içi burkularak bir kere daha baktı.

— Acaba ne oldu bu adama? Nereye gitmiş olabilir?

Nezir de yanına gelmişti, yüzü gözü saman kıymığı içindeydi.

— Bana kalırsa Miç'i alıp götürmüşler. Öldürmüş olsalardı bir yerde mutlaka ölüsünü olsun bulurduk.

Selmanoviç'in gözleri ufuktaki dağlarda bir yere takılıp kaldı. Nezir gibi onun da üstü başı saman kıymığına bulanmıştı. Kravatının düğümü yakasının altına kaymış, beyaz gömleğinin giyilebilecek hiç bir yanı kalmamıştı. Koyu kahverengi elbisesinin rengini kızgın güneş bir kaç saatin içinde alıvermiş, içine toprak ve saman dolan ayakkabıları eskiciden alınıp giyilen ayakkabılara dönmüştü. Başka başka insanların yüzlerinden alınan çeşitli parçaların birbirine eklenmesiyle meydana gelmiş duyusunu veren yüzünde anlatılması güç bir acının kireç beyazlığındaki tırnak izleri duruyordu. Bu izler korkunun sarımtrak rengiyle birlikte bütün alnına ve yanaklarının bazı yerlerine ıslak ıslak yapışıp kalmıştı.

— Ne yapacağım şimdi? Miç'i eğer merkeze götürdülerse yandık. Almanlar'ı çok iyi tanırım ben. Savaş zamanında onlar kadar hayvanlaşan hiç bir millet yoktur dünyada. Yakaladıkları birini suçlu olup olmadığına bakmadan kurşuna dizmeye bayılırlar. Durup dururken adamı da ne diye götürsünler ama? Yoksa baskına uğrayınca onlara karşı koymaya mı kalkıştı? Sanmam, hiç sanmam. Miç böyle bir delilik yapmaz. Her halde ştayerlerin topraklarımızı çiğnediğini görünce askerlerin üstüne atıldı, onlarla boğuşmaya kalktı. Akla en yakın olanı da bu. Miç bu toprakları çok severdi çünkü. Bu topraklara bir şey olacak diye ödü kopardı.

Aklı biraz başına gelir gibi olmuştu. Şimdi eskisine göre daha açık, daha ayrıntılı düşünebiliyor, olayların içinden çıkıp onlara bir kaç adım geriden bir tabloya bakar gibi bakabiliyordu. Bu yeniden kıvılcımlanmaya başlayan gözlerinden belliydi. Her ikisinin de içinde, şu baktığı dağlar kadar uzak olan bir yerde, sanki yavaş yavaş karlı bir ateş yanmaya başlamıştı. Bu ateşin kıvılcımları arasıra göz bebeklerinden dışarı sıçrıyor gibiydi.

— Miç'i mutlaka bulmalıyız. Ölü diri bulmalıyız Miç'i.

Arabacı kafasının içinde birden bire bir şimşek çakmış gibi yerinden fırladı, sopasını sanki az önce elinden kaçırdığı farenin beline vuruyormuş gibi yere vurdu.

— Hemen kaymakama çıkalım. Bruno'nun iyi adam olduğunu söylüyor herkes. Kim gelirse hiç bekletmeden hemen kabul ediyormuş. Şu bizim Bralinalı sıska Cemaloviç gibi kendini beğenmişin biri değilmiş. Kapısını çaldıktan sonra iki saat köpek gibi kapıda bekletmiyormuş insanı. Yani karga gagası gibi burnu havada gezen devlet adamlarından değilmiş Bruno. Belki derdimizi anlatabiliriz ona.

Kaymakam Bruno aslında bir İtalyan yüzbaşısıydı. Asker olmasına rağmen ince, kibar görünüşlü bir adamdı. Almanlarınkinden apayrı, Balkanlı bir insanı biraz da şaşırtan bir sistemle çalışıyor, ırk ve din ayırımı yapmıyordu. Bu davranışı lideri Mussolini'nin Roma Yürüyüşü'nden doğan ilkelerine aykırıydı ama Bruno ne yaptığını bilen adamdı. Balkanları Almanlar'ın zannettikleri gibi silâhın değil yalancıktan da olsa sevginin dize getirebileceğini koltuğuna oturduğunun ya da oturtulduğunun ertesi günü hemen anlayıvermişti. Göreve başladıktan sonra da kendini Türk, Hırvat, Sırp, Boşnak, Arnavut demeden herkese sevdirmeyi başarmış, kulaktan kulağa dolaşan söylentilere göre de Alman kuvvetleri komutanıyla bu yüzden arası oldukça açılmıştı. Yalnız bunu her ikisi de Hitler ve Mussolini gibi bir bütünün yarısı olduklarından dışarıya karşı hiç belli etmemeye çalışıyordu. Fakat Bruno da son zamanlarda gözle görülebilen bir başka değişiklik te meydana gelmişti. Alman komutanıyla yanyana bulunmaktan özellikle kaçınıyordu. Halkın hoşuna giden bu durumu aydınlar başka türlü yorumluyor, onlara göre Bruno komutanla gizlice hazırladıkları bir plânı uyguluyordu. Bu plân işgali şeker niyetine yutturmak plânıydı. Alman albayı yumruklarını kullanırken Bruno eldivenleriyle iş görüyordu. Böyle olsa bile sonuç umdukları gibi çıkmamıştı. Anlaşılan Bruno halkın gösterdiği sevgiyi gerçekten benimseyivermiş, bu sevginin yanında nazizmin göz kamaştırıcılığının çok sönük kaldığını gören albay da kendisini kıskanmaya başlamıştı. Hikâye buydu, içindeki gerçek payının ne ölçüde olduğunu anlayabilmenin şimdilik imkânı yoktu. Yalnız bu oyun yüzünden ya da bu çirkin ve yüz kızartıcı oyuna rağmen güzelim, gencecik insanlar ölmeye devam ediyorlardı. Bu oyunun dünyadaki başka bir adı da politikaydı. İnsanlar kendi ülkelerinde yirminci yüzyıla rağmen bu rezilleri alkışlıyor, onları insanlığın iyiliği için çalışan kahramanlar gibi omuzlarında taşıyorlardı.

Selmanoviç te Bruno'yu beğenirdi, fakat onu daima günün birinde kötü bir oyun oynayabilecek bir tilkiye benzetmekten de geri kalmazdı. Bununla beraber albayın kapısını çalmadan önce Bruno'yu gidip gör-

mek hiç te fena bir şey olmıyacaktı.

— Akşam olmadan yetişebilir miyiz dersin?

— Ayağımızı çabuk tutarsak yetişiriz.

— Şu hayvanlara bakıp hemen yola çıkalım o halde.

— Hangi hayvanlara?

— Ağıldaki inekleri bilmiyor musun? Gitmeden samanlıktan bir kucak ot çıkarıver şunlara.

Nezir hemen işe koyuldu, samanlıktan aldığı otları gidip hayvanların önüne yaydı. Hepsi de açlık ve susuzluktan ayakta duramaz hale gelmişlerdi. Fakat buna rağmen mis gibi otu görünce hiçbiri sevinmemişti. İlk önce kara kara gözleriyle bir şeylerden şüphelenmiş gibi uzun uzun baktıkları, sonra ıslak burunlarıyla ellerini yüzünü kokladıkları adamın Azamoviç olmadığını hemen anlamışlardı.

İneklerin böyle sessiz bir acı içinde kıvrandıklarını görmek Nezir'e çok dokunmuştu. Yarı ömrünü hayvanların arasında geçirdiğinden, onlara insanlara olduğundan biraz daha yakın sayılırdı. At olsun, inek olsun hiçbirinin konuşmasına lüzum yoktu. Gözlerine bakar bakmaz akıllarından geçeni hiç yanılmadan hemen okuyuverirdi. Dört inekten bir tanesinin otunu koklayıp koklayıp yemediğini görünce yanına gitti, kocaman başını kollarının arasına alıp okşadı, iri gözlerinden öptü. Sonra hepsinin duyabileceği şekilde onunla konuştu. Artık üzülmemesini, Azamoviç'in dört-beş güne kadar geleceğini, güzel güzel karnını doyurmasını söyledi.

Bu kara kara benekleri olan ve insanı ikinci bir kere konuşturmayan beyaz bir inekti. Başını anladım der gibilerden aşağı yukarı salladı, sonra sevinç içinde ötekilerin arasına katıldı. Hayvanın söz dinlemesi Nezir'in çok hoşuna gitmişti. Onu yanaklarından bir daha öptü, sonra samanlıktan birkaç kucak ot daha getirdi. Kuyudan su çekip hem atlarını hem de inekleri suladı. Ağılın içi kara sinek ve at sinekleriyle doluydu. Hayvanlara hiç rahat vermiyorlar, gözlerinin içine konuyorlar, kuyruk altlarını ve sütsüzlükten torba gibi sarkmış memelerini ısırıp ısırıp kaçıyorlardı. Havada hiç durmayan bir vızıltı vardı. Tavan direklerinden aşağı doğru sarkan örümcek ağları sinek ölülerinden görünmüyordu. Kocaman birer misket üzümü salkımını andıran bu ölülerin arasına durmadan yenileri katılıyordu. Tahtayla kaplı duvarlarda elekler, ipler, paslı zincirler ve kayışlar asılıydı. Azamoviç hayvanların gübresini bir köşeye yığmış, orada binlerce sinek bayram yapıyordu. Nezir ağılın bir köşesinde bulduğu bir çalı süpürgesiyle bunların birçoğunu öldürdü, sonra dışarı çıktı. Bütün bu işlerin olup bitmesi çok az bir zaman almıştı. Bu sırada evde yalnız başına kalan Selmanoviç te vaktini odayı bir kere daha incelemekle geçirmişti. Ne-

zir'in tam içeriye girdiği sırada gözüne pamukların arasında pırıl pırıl parlayan bir şey ilişti. Hemen onu yerden aldı, parmaklarının ucunda evirip çevirmeye başladı. Bu haç biçiminde bir rozetti, üstünde Hitler'in gaması vardı. Artık hiç şüphesi kalmamıştı. Baskını Alman askerleri yapmıştı. Ama bunu niçin yaptıklarını, Azamoviç'ten ne istediklerini bir türlü anlayamamıştı. Bir ahtapot gibi kolları birbirine dolanmış gama işaretine bir kere daha korka korka baktıktan sonra rozeti cebine koydu.

— Güzel, çok güzel. Bruno'ya bunu da gösteririz. O zaman söylediklerimize inanmamazlık edemez.

— Ben de deminden beri Bruno'ya ne diyeceğimizi düşünüp duruyordum. Odayı toplıyayım mı biraz?

— Hayır, hiçbir şeye dokunma. Her şey olduğu gibi kalsın. Bruno'yu getirip şu odayı gözüne sokacağım. Yerden bir çöp bile kaldırma, sonra suç delillerini ortadan kaldırmış oluruz. Samanlığın kapağı geldiğimizde açık mıydı?

— Galiba.

— Bırak, açık olması bizim için daha iyi. Bruno'ya «Hayat Sahası» arayan Almanların benim samanlığımda ne aradıklarını soracağım. Küpte su var mı?

Selmanoviç küpe baktığı halde o ilk şaşkınlık anında içine bir damla su olmadığını bile görememişti. Hâlâ başı dönüyor, aklını nasıl olup ta kaçırmadığına kendi kendine şaşıp duruyordu. Kaç yıldır başına buna benzer bir şey gelmemişti. Osmaniç öldürülmüş, bir çetnik Saima'ya saldırmış, bütün ekinleri yerle bir olmuş, en son olarak da Miç'in başına gelenler hepsinin üstüne tuz biber ekmişti. Bu korkunç olayların bir zincirin halkaları gibi birbirini kovalamaları inanılacak gibi değildi. Ortaya çıkmak için sanki hepsi bugünü beklemişler, sonra kuyruğa girerek birinin arkasından ötekisi kapısını çalmıştı. Yeni dünyamızda felâketlerin bile yüzü değişmişti. Eskiler gelirken hiç olmazsa araya zaman koymak, insana biraz kendini toplamak şansını vermek yüceliğini gösterirlerdi. Şimdikiler bu kadarcık bir iyilikten bile kaçıyorlar, insanı arkadan vuruyorlardı. Neniç, Mihailoviç, Hitler ve Mussolini adını taşıyanlar bunların arasında en korkunç olanlarıydı. İşin en acı, en şaşırtıcı yanı da cinayetlerini işlerken insanlık adını ağızlarından düşürmemeleriydi. Selmanoviç'in aklından daha buna benzer binlerce düşünce geçiyordu. Sanki korkunç bir rüya görmüştü, kolunu bacağını ya da yüreğinin bir kısmını uyanırken o kâbusun içinde bırakmış gibi içinde bir ezginlikle acayip bir noksanlık duyuyordu.

— Küpte hiç su kalmamış. Kuyudan getireyim mi?

— İstemem. Hadi bir an önce yola çıkalım artık.

Arabacı bir çığlık attı.

— Bir kâğıt, maşrapanın içinde bir kâğıt buldum.

Selmanoviç soluk soluğa koştu, kâğıdı alıp hemen okumaya başladı. Bu kullanılmış bir zarfın üstüne Sırpça yazılmış birkaç satırlık bir mektuptu. Bazı kelimeler ikişer kere yazılmıştı. Harflerin eğri büğrülüğü sahibinin korkudan titrediğini, parmakları arasında tuttuğu kalemine hâkim olamadığını gösteriyordu.

Nezir maşrapayı masanın üstüne koydu.

— Ne var? Ne yazıyor?

Selmanoviç'in başı ağrımaya başlamıştı. Mektubu bir kere daha yüksek sesle okumaya başladı. «Kardeş Miç, benim yüzümden başına gelenlerin hepsini biliyorum. Seni sevdiğim için çok üzüldüm. Beni ele vermemekle erkekliğini bir kere daha ortaya koydun. Merak etme, pis Almanlar'dan intikamını alacağım senin. Hiç ummuyorum ama bir gün sağ dönersen diye sana bunları yazdım. Yaşasın bağımsız Yugoslavya.»

— Kim yazmış bunları?

— Mordaç.

— Mordaç mı?

Selmanoviç acı acı güldü. Mesele artık biraz aydınlığa kavuşur gibi olmuştu.

— Evet, Mordaç yazmış. Demek ki o da Balkan'a çıkmış. Hem de bize karşı, Türkler'e karşı hem de. Şüpheleniyordum zaten. Vay namussuz vay, durup dururken Miç'in de canını yaktı.

— Demek Mordaç ta çetnik olmuş ha?

— Ya, hem de içimizden biri. Bütün sırlarımızı bilen biri. Bir de utanmadan «yaşasın bağımsız Yugoslavya» diyor. Benim bildiğim Mordaç Yugoslavya'nın bağımsızlığı için değil, Türkler'i yok etmek için, Sırplar'ın egemenliği için vuruşuyor. Sakın Şevvala'ya bir şey söyleme. Başımıza gelenleri duyacak olursa üzüntüsünden ölür gider kadın. Bir de onunla uğraşmıyalım sonra. Şehire gelir gelmez Bruno'ya çıkacağım. Sen beni Sultan Murat Camii'nin köşesinde beklersin. Miç'i her halde Merkez'e götürmüşlerdir. Bruno'ya her şeyi anlatacağım. Bu rezalet, bu yaptığınız nedir diye bağıracağım. Avrupa'yı bağımsızlığa kavuşturacağız, insanlara adalete dayanan bir dünya kuracağız diyorsunuz. Bağımsızlığınız, adaletiniz bu mu diyeceğim. Gelin de şu yaptığınızı bir görün. Milletleri Anglo-Saksonlar'ın, kızıllar'ın elinden böyle mi kurtaracaksınız diyeceğim ona. Ağzıma geleni söyleyeceğim. Her şeyi yüzüne söyleyeceğim, yüzüne. Baktım ki dinlemiyor, dava açacağım. O da olmazsa müftü Hafız Bedroviç'i, Uncu Kerimoviç'i, Demirci İsmailoviç'i yanıma alıp eli silâh tutan bütün Türkler'le birlikte Balkan'a çıkacağım .Çocuklarımın hakkı, senin hakkın, Miç'in hakkı

için vuruşacağım ben de. Bruno işin şakası olmadığını anlasın artık, anlasın.

Nezir duraksadı, yüzünden korku akıyordu.

— Bruno'nun kafasını kızdırmasak çok iyi olur bence.

Selmanoviç odadan dışarı fırladı.

— Ne yapacakmış bana Bruno? Konuşmak ta mı yasak artık? Hiç bir şeyden korkum yok benim. Bruno mruno vız gelir bana. Biz kimseye fenalık etmek istemiyoruz. Ama bizi de rahat bıraksınlar. Bütün istediğimiz bu. Kafamız kızdı mı biz babamızı bile dinlemeyiz. Her şeyi söyliyeceğim. «Bruno hazretleri, başımıza kaymakam geldiniz ama şehrin güvenliğini sağlayamadınız. Barışı ve insanlar arasında kardeşliği getireceğinizi söylediniz, askerleriniz hiç bir ciddi nedene dayanmadan dağdan adam kaçırır gibi adamlarımızı kaçırıyor, tarlalarımızı çiğniyorlar. Gidip te haydut Neniç'i, Mihailoviç'i yakalayın, Mordaç'ı yakalayın, Osmaniç'i dayaktan öldüren katilleri yakalayın. İnsanlık adına sizin göreviniz bu. Kanunların, hakkın emri bu. Kaymakam olmak, sağa sola emirler vermek kolay, ama ırk ve din ayırımı yapmadan insanları korumak güç. Bunu yapabilenlere kaymakam denir Bruno hazretleri» diyeceğim. Böyle söylemeye, bu kadarcık olsun konuşmaya hakkım yok mu? Sen de benim susmamı istiyorsun galiba. Atlarını Drina'da sulayanlara korkaklık yakışmaz. Hadi, birzo. Kapat şu kapıyı da arkamdan gel çabuk.

Mordaç'ın mektubunu cebine koydu, hızlı hızlı avlunun dışına doğru yürümeye başladı. Hava bir demir gibi kızmış, çukur yerlerde biber gibi kırmızılaşmıştı. Toprak ayaklar altında yatıyordu, nefes almıyordu hiç, ölmüştü. Böyle bir canavarlığı da hiç, ama hiç hak etmemişti. Halbuki hiç kimse insanları onun sevdiği kadar sevemezdi. Nerede olursa olsun hepsine gönlünde yer vardı. Onların mutlulukları için dünyanın dört bir bucağında binbir kılığa giren bu topraktı. Ağaç olan, buğday olan, ekmek olan bu topraktı. Günün birinde mezar olup bütün acıları dindiren de yine oydu. O herkesindi, ama insanlar bunu bir türlü anlamak istememişlerdi. Bir Türk kızının ağzından Drina'ya düşüp boğulan apacı türkü de bu topraktı. O türküdeki gibi elleri kolları hâlâ sıcacıktı. Hâlâ en iyi ve güzellerin en güzeliydi. Selmanoviç yolda giderken bunları düşünüyor, yerlerde sürünen mısırlarla içi dışına çıkmış domateslere bakmamaya çalışıyordu. Bütün istediği bir an önce şehre varmak, Azamoviç'i kurşuna dizilmeden Almanlar'ın elinden kurtarmaktı. Elinden gelse uçacak, kaymakamlık binasına bir rüzgâr gibi dalacak, Bruno'nun ağzını açmasına meydan vermeden ona demediğini bırakmıyacaktı. Hep buna benzer düşünceler içinde avluya geçip kapıdan çıktı. Arabaya ne zaman bindiğini, sigarasını ne

zaman çıkarıp yaktığını hatırlamıyordu.

— Bugün iyi dinlendiniz. Hadi bakalım çocuklar, doğru kaymakama. Hani şu bizim Bruno var ya, ona işte. Hadi yavrularım, dehhh!

— Ne dedin?

— Hayvanlara söylüyorum. Telâştan yemlerini vermeyi unutmuşum da gönüllerini almak istedim.

Selmanoviç hiç bir şey demedi, köşesine çekilip gözlerini kapadı. Kocaman tekerlekler sanki beyninin içinde dönüyordu.

Vardar sanki hiç bir şey olmamış gibi şehrin ortasından köpüre köpüre akıyordu. Biraz ötede, Treska'da duracak, orada kristalden dökülmüş bir ayna gibi parlayacaktı. Yukarıda hiç kimsenin elini değdirmesine bile izin vermeyen Vardar'ı Treska'da görenler gözlerine inanamayacaklar, hırçınlığından üzerinde bir şey kalmadığını görünce şaşıp kalacaklardı. Yüzyıllardır bu böyleydi, değişen hiç bir şey de yoktu. Gerçekte iki Vardar vardı, biri bağırıp çağıran, öteki de susan Vardar'dı. İnsanlar bağırıp çağıranı değil de Treska'da susan Vardar'ı seviyorlardı. Bir mesire yeri olan Treska'da yazın herkes tatilini geçirmeye bayılırdı. Hele yaz gecelerinde suyun içinde kıpırdaşan yıldızlarla kocaman, nefis bir uştupaka benzeyen aya bakmaya doyum olmazdı. Ama gelgelelim Vardar şehiri ikiye bölmüştü, böyle yaptığı için de hiç iyi etmemişti. Treska'da birbirleriyle kaynaşan insanlar yukarıda Vardar'a uyarak ikiye ayrılıyorlar, düşman iki bölge meydana getiriyorlardı. Bir kıyıda hıristiyanlar öbür kıyıda Türkler yaşıyordu. Her iki taraf ta birbirlerinin bölgesinden geçmeye korkuyorlardı. Çünkü Treska'da dost olan Vardar yukarıda düşmandı ve insanların arasına girmiş keskin bir bıçaktan ayrıcalığı yoktu. Her iki tarafta buna üzülen bazı aklı başında insanlar vardı, fakat Vardar'ı aradan çıkarmaya tarihin bile gücü yetmemişti. Bununla beraber insanların büyük çoğunluğu bu duruma alışmışlardı, zaman zaman birbirlerinin gözünü oymayı hiç de yadırgamıyorlardı. Halbuki Treska'daki gibi dost geçinseler, türkülerini hep birlikte söyleseler ne güzel olacaktı. Ama yukarı Vardar böyle olmasını istemiyor, çeşitli din ve ırktan insanların kardeş kardeş yaşamalarına izin vermiyordu. Yukarı Vardar'ın sol kıyısının bütün istediği sağ kıyıyı silmekti. Fakat bu emeline bugüne kadar bir türlü kavuşamamıştı. Aradan silmek istediği kıyı hâlâ dimdik ayakta duruyordu. Çünkü buna da aşağıdaki Treska razı olmuyordu. Sultan Murat, Yahya Paşa, Meddah ve en tepedeki Mustafa Paşa camileri kıyının öteki yakasındaki çan kulelerine hâlâ kafa tutuyorlardı, toprak nereye gidilse Türk kokuyordu. Yalnız Vardar'ın bu inadına rağmen sabahın erken saatlerinden beri bütün şehirde acayip, insanı hem sevin-

diren, hem de korkutan bir hava esiyordu. İki yakanın insanları evlerde, meydanlarda ve kahvelerde kısa bir süre için de olsa birleşmişlerdi. Her yerde hep aynı şey konuşuluyor, gazeteler kapışılıyor, hiç kimse radyoların başından ayrılmak istemiyordu. Önemli yol kavşaklarını dev tanklar ve zırhlı arabalar tutmuştu. Caddelerde ateş etmeye hazır askerler dolaşıyor, kaymakamlık binasına yüksek rütbeli subayların biri girip, biri çıkıyordu. Her şey olağanüstü bir şey olduğunu gösteriyordu. Sonucun kendileri için hiç de iyi olmıyacağını düşünen bazı kimseler daha şimdiden korkmaya başlamışlardı. Fakat kader ağını örüyordu, bunu değiştirmek onu hazırlıyanların elinde bile değildi. Şehri erkenden ayağa kaldıran olay gerçekten çok önemliydi. Gece evine gitmekte olan Bruno'yu gizli eller yayılım ateşine tutarak öldürüp kaçmışlardı. Yüzlerce kişi tutuklanmış, bunların arasında birçok kişi suçlu olup olmadıkları anlaşılmadan yangından mal kaçırır gibi çabucak kurşuna dizmişlerdi. Söylentilere göre bu işi yapan ne Mihailoviç ne de Neniç'ti. Bruno'yu Pub Duyiç adında bir çetniğin adamları öldürmüştü. Pub Duyiç gözü dönmüş bir caniydi. Son zamanlarda ortaya çıkmış, birçok Türk köy ve kasabasını haritadan silmişti. Pub Duyiç yukarı Vardar'ın adamı olmaya hak kazanmış bir kişiydi, bu gibilerin de Treska'da yeri yoktu. Yalnız asıl katilin Pub Duyiç olduğunu kesinlikle söylemek imkânsızdı. Radyo haberlerinde yalnız bir çetnikten söz edilmiş, sabah gazeteleri de aynı şeyleri yazmışlardı. Ağızdan ağıza dolaşan bir başka haber de şaşırtıcı olduğu kadar korkunçtu. Bruno'yu Alman komutanı öldürtmüştü. Bunun böyle olduğunu gösteren bir şey de komutanın kaymakamlık görevini de geçici bir süre için hemen üzerine almış olmasıydı.

Daha buna benzer bir sürü gerçek ya da yalan evleri, kahveleri, meydanları koşar adım dolaşıyor, yol aldıkça biçim değiştiriyor, masallaşıyor, en sonunda asıl olayla hiç bir ilişkileri kalmıyordu. Dünyanın her yerinde bu böyleydi. İnsan beyni eşsiz bir masal makinesiydi. Fakat Alman komutanının kaymakamı öldürtmüş olmasında büyük bir gerçek payı da olmaz değildi. Çünkü Bruno'yu sevmediği herkes tarafından bilinen bir şeydi. Yalnız bunun da bir gerçek olduğu su götürürdü. Saatler ilerledikçe sokakları dolduran kalabalık daha da artıyordu.

Sıcaktan kavrulan havada tehlikeli bir gerginlik vardı. Bu tehlike Vardar'ın iki yakasını her an birbirine düşürecek şekilde gelişiyordu. Hristiyanlar türlü yalanlar uydurmaya başlamışlardı. Onlara göre Bruno'yu Türkler öldürmüştü. Bunun da nedeni Alman ve İtalyan komutanlığını kışkırtmak, topraklarını ellerinden alıp Makedonya'dan sürülmelerini sağlamaktı. Bunun hiç bir gerçek yanı yoktu ve Bruno'nun

öldürülmüş olmasına da en çok Türkler üzülmüştü. Bu arada kurşuna dizilenlerin içinde hiç Türk bulunmayışı havayı büsbütün gerginleştiriyordu. Kısaca tarihin akışına uygun olarak her şey yukarı Vardar'a hizmet ediyordu. Treska bir kere daha yenilgiye uğrayacaktı. Bölgenin sözü geçen ve aydın kişiliğiyle kendisini herkese sevdirmiş olan müftüsü Hafız Bedroviç'ti. Ona yalnız müftü veya sadece Hafız Bedriç diyenler de vardı. Bu sanıldığı kadar önemli bir şey değildi, asıl önemli olan Bedriç'in yaptığı çıkıştı. Suçsuzluğu herkesçe bilinen ve Bruno' nun öldürülmesi olayıyla hiç bir ilgisi bulunmayan iki Türk'ün tutuklanmaları üzerine olaydan iki gün sonra Alman komutanından bir randevu istemiş, bunu da kolaylıkla elde etmişti. Görüşme cuma günü komutanın makamında yapılacaktı. Bu nedenle müftü dinî elbisesiyle saat tam onda merkeze gitti, silâhlı askerlerin arasından geçerek kendisini kapıda karşılayan komutanın odasına girdi. Kendisine gösterilen koltuğa oturdu ve hemen söze girişti:

— Sizi böyle bir günde rahatsız etmemem gerekirdi, fakat olayların tehlikeli yönde bir geliştirme göstermesi beni buna zorladı. Ortada dolaşan yalanlara inandığınızı hiç sanmıyorum. Bununla birlikte iki Türk'ün hangi nedenle tutuklanmış oldukları hakkında sizden bilgi almaya geldim. Eğer bana bunun gerçek payını lûtfederseniz türlü oyunlar karşısında çileden çıkmaya başlayan Türk toplumunu belki yatıştırmam mümkün olabilir.

Komutan mavi gözlü, sarışın genç bir Alman'dı. Kibar tavırlarıyla onbaşı Hitler'in emrindeki bir askerden çok kadınların çevresinde pervane oldukları cinsten bir salon adamına benziyordu. Bedroviç konuşmaya başlar başlamaz yüzünde saygılı bir gülümseme belirmişti.

— Almancayı bu kadar güzel konuşan bir yabancıya ilk defa rastlıyorum, buna da fazlasıyla sevindim. Acaba dilimizi nerede öğrendiğinizi sorabilir miyim müftü efendi?

Bedroviç'in de yakışıklılıkta albaydan aşağı kalır bir yeri yoktu. Beyaz sarığının altındaki kırışıksız alnı, düzgün burnu, mâbetlere özgü kutsal bir huzurla birlikte savaş birçoklarının yeniden özlemini duymaya başladıkları insanlık sevgisini yansıtan toprak rengindeki gözleri güzellikten yana şansı olmayanların kıskanacakları kadar biçimliydi. Aydın kişiliği de bunlara karışınca müftü, insanı etkileme bakımından komutana göre daha bile ağır basıyordu. Albayın konuyla hiç ilgisi olmayan sorusuna bir cevap vermemiş olmamak için Almancayı, kısa bir süre kaldığı Almanya'da ve kendi kişisel çalışmalarıyla öğrendiğini söyledi, sonra yine asıl konuya döndü.

— Tutuklanmaları için emir verdiğiniz iki Türk'ün suçlu olduklarını sanmıyorum. Bunların bir an önce serbest bırakılmaları için gere

ken emri vermenizi rica ederim. Yoksa her an can sıkıcı olaylar patlak verebilir. Ben din adamıyım, hiç bir zaman kan dökülmesini istemem.

Komutanın yüzündeki sıcaklık birden kayboimuştu. Birkaç saniye kadar düşündükten sonra ağır ağır, fakat saygılı bir şekilde koiuşmaya başladı.

— Biz Türkler'i çok severiz müftü efendi. Onlara karşı hiç bir kötülükte bulunmak istemeyiz. Biz buraya halkın savunucusu olarak geldik. Kimseye karşı bir kötü niyetimiz olamaz. Ben Alman Yüksek Komutanlığının emrinde olan küçük bir askerim. Onun emirlerine her ne olursa olsun uymak görevimdir. Führer'in bize kesin emirleri var. Gördüğümüz her yerde kötülüğü ezecek, görev aldığımız bölgede iyiliğin ve insanlığın zafere ulaşmasına çalışacağız. İstesek te bu emrin dışına çıkmak aklımızın ucundan bile geçmez. Tutuklandığını bildirdiğiniz Türkler'in sizin gibi ben de suçsuz olduklarına inanıyorum. Bir kere onların tutuklanmaları için ben emir vermiş değilim. Daha önemlisi suçsuz olduklarına da karar verebilecek durumda değilim. Askerî Mahkeme'nin onlar hakkında en âdil kararı vereceğinden emin bulunuyorum. Başka emirleriniz varsa hemen yerine getirmeye hazırım.

Bu sefer kızmak sırası Bedroviç'e gelmişti. Bir askerle fikir tartışmasına girmeyi hiç istemiyordu. Gülümsemeye çalışarak kendisini mavi gözleriyle anlamsız anlamsız süzmeye başlayan komutana döndü.

— Bu Türkler ne yapmışlar anlayabilir miyim?

— Bana gelen raporlara göre Bruno'yu öldüren çetniklerle işbirliği etmişler. Askerî savcının elinde bunu saptayan belgeler var.

— Demek ki siz de onların suçlu olduklarına inanıyorsunuz?

— İnanıyorum demedim müftü efendi. Yalnız belgelerden söz ettim.

— Ben ise konuşmanızda o belgelere inandığınız anlamını çıkardım. Türkler'in çetniklerle işbirliği yapabilceğini nasıl düşünebiliyorsunuz?

— Raporlar böyle diyor.

— Kurşuna mı dizilecekler demek istiyorsunuz?

— Suçlu oldukları kesinleşirse elimden hiç bir şey gelmez.

— Bu davranışınızın Yüksek Komutanlığınızın emirlerine uymadığını söylememe izin verir misiniz? İki Türk'ün Bruno'yu öldürebileceklerine inanabilirim, fakat dediğiniz şekilde bir işbirliğinde bulunabileceklerine onları çok yakından bilen biri olarak inanamam. Mahkemeniz sizin buradaki varlığınızın aksine olan bir yola itilmek isteniyor. Bundan siz de zarar göreceksiniz.

Bu Türklerin serbest bırakılmalarını sizden tekrar rica ediyorum. Kendilerine bir şey olduğu taktirde bu sefer Balkan'da bir de bizimle

uğraşmak zorunda kalacaksınız. Ben kendimi barışa ve iyiliğe adamış bir insanım. Size bunu bildirmekle görevimi yapmış bulunuyorum.

Dışarıdan arasıra tank, kamyon ve uçak sesleri geliyordu. Albay sesinin titremesine engel olamayacak kadar sinirlenmişti.

— Bu sözlerinizi insanlığa mutlu bir gelecek sağlamak için kanını döken Alman ordusunu hedef alan bir tehdit olarak kabul ediyorum. Bununla birlikte bizi insanlığa karşı görevimizi yapmaktan hiç bir güç ve tehdit alıkoyamıyacaktır. Bunu özellikle sizin bilmenizi isterim müftü efendi.

Bedroviç sakin görünmeye çalışıyordu. Haklı bir davayı savunduğundan emin olduğu için savaş dünyasının kanun dışı davranışlarının başına getirebileceği hiç bir şeyden korkmuyordu.

— İnsanlık görevini bir din adamı olarak ben böyle anlamıyorum. Size yine izninizle suçsuz insanların kanını döktüğünüzü söyleyeceğim. Her nekadar bizim düşmanlarımızsa da Sırplar, Hırvatlar, Slovenler de insandır. Ben yalnız Türkler'in değil, buraya onların da hakkını savunmaya geldim. İyi yolda yürümüyorsunuz. Yakın bir gelecekte boşu boşuna döktüğünüz bu kanların içinde boğulacaksınız. Bunu lütfen bir dostun uyarması olarak kabul etmenizi dilerim.

Albay bir eliyle göğsündeki nişanları okşadı. Dudakları keskin iki bıçak ağızı gibi birbirinin üstüne binmişti. Sol yumruğunu masaya dayayarak ayağa kalktı.

— Sizinle anlaşamıyacağız galiba müftü efendi. Sizden önce kesin ve açıkça konuşmanızı rica edeceğim. Biz askerler fazla süslü cümlelerden bir şey anlamayız.

— Size anlaşılmıyacak bir şey söylemedim. Sizi tehdit de etmiş değilim. Almanlar'la görüşülecek her hangi bir hesabım da yok. Tekrar ediyorum, insanlara işkence etmekten vazgeçiniz. Yüksek Komutanlığınız insanlık sevgisinin bütün silâhlardan daha güçlü olduğunu bir an için kavrayabilirse uğruna çarpıştığınızı söylediğiniz evrensel mutluluğu dünyamıza getirebilirsiniz. Fakat ben bunu anlayabileceğinizi hiç sanmıyorum. Dünyanın her tarafında olduğu gibi Yugoslavya'da da haksızlıklar ediyorsunuz. Eğer yaşarsanız bu söylediklerimin yanlış bir şey olmadığını bir gün göreceksiniz. Ama o zaman da iş işten geçmiş olacak. Şu halde o günahsız insanları bırakmamakta ısrar ediyorsunuz değil mi?

— Ben ısrar etmiyorum müftü efendi. Onların hepsi adil kanunlarımızın himayesindeler. Savaşta bulunmamıza rağmen elimizden geldiği kadar insanlık hukukuna bağlı kalmaya çalışıyoruz. Ama pis komünistler bizi dünyaya başka türlü tanıtmak için kendi yaptıkları canavarlıkları bize yüklüyorlar. Size bir yardımda bulunamıyacağım için çok üzgünüm.

Bedroviç de ayağa kalkmıştı.

— Bütün söylediklerıniz güzel şeyler. Kanunlar ve hukuk, yüzyıllardan beri insanlık bunların savaşını veriyor. Fakat bazıları hâlâ tarihten ders almak istemiyor görünüyorlar. Siz ne derseniz deyiniz, gerçek zaferi bir gün insanlık kazanacaktır. Şimdi gitmeden önce bir şey daha sorabilir miyim?

— Buyrun!

— Demin insanlık hukukundan söz ettiniz. Her halde bunu benim anladığım anlamda kullanmadınız. Eğer benim anladığım anlamda kullansaydınız şu Magda Mitza'dan ne istediniz öyleyse?

Albay fena bozulmuştu.

— Magda'dan hiç bir şey istemedik müftü efendi. O her tarafta insanların kanını dökmekten hoşlanan haydut Neniç'in metresiydi. Birçok cinayetlerde ona yataklık etmişti. Böyle birini kurtarmamı da benden isteyemezsiniz her halde. Neyiniz var? Yine inanmamış gibi bakıyorsunuz.

Bedroviç kapıya doğru iki adım yürüdü.

— Mitza'nın suçu da belgelere mi dayanıyor?

— Alman adaleti belgelere dayanmadan hiç kimsenin hayatına son vermez. Bunu verdiğiniz vaızlarınızda müslümanlara bildirirseniz çok sevinirim.

— Bildirmeyi çok isterdim. Mitza mezardan çıktığı gün bu dediğinizi yapacağım.

Komutan gülmeye başladı.

— Mezardan çıktığı gün mü dediniz?

Bedroviç albayın niçin güldüğünü anlıyamamıştı.

— Evet, Mitza mezardan çıktığı gün vaızlarımda hakkınızda yanıldığımı bütün müslümanlara söyleyeceğim.

— Bu sözünüzü unutmazsınız değil mi?

— Ben din adamıyım, istesem de yalan söylemeyi beceremem.

— Ziyaretinizden çok memnun oldum müftü efendi. Sizi tekrar görmekten memnun olacağım.

— Teşekkür ederim.

— Türkler'e selâmlarımı söyleyin lütfen.

— Söylerim, fakat Türkler selâm değil adalet bekliyor.

Bütün Türkler arasında dolaşan bu konuşma burada bitmişti. Albay kapıyı açmış, yüksek Türk misafirini saygılarıyla uğurlamıştı. Hattâ daha da ileri giderek kendisini evine makam arabasıyla göndermek istemiş, fakat müftü teşekkür ederek bunu kabul etmemişti. Aldatılmışlar ordusunun yüzbinlerinden biri olan Nazizm'in bu mavi gözlü çocuğu ünlü din adamıyla yaptığı karşılıklı konuşmada yenilgiye uğradığını

bilmeyecek kadar aptal değildi. Fakat artık o da kendinin olmaktan çıkmış bir insandı. İstese de doğru olduğuna inandığı yola artık dönemezdi. Arkasında Hitler'in yumruğu, önünde çetnikler'in namlusu vardı. Kazık gibi olduğu yerde kalmaya mahkûmdu. O günün gecesi sabaha kadar gözüne uyku girmemişti ve o konuşmanın üstünden bir hafta geçtikten sonra bile kafası arasıra uğuldar gibi oluyordu. Müftü gittikten iki gün sonra askerî mahkeme Türkler'i de suçlu bularak haklarında idam kararı vermiş, fakat bunun çok kötü tepkiler uyandıracağını düşünerek kararın yerine getirilmesini ileri bir tarihe ertelemişti. Anladığına göre halk Bruno'yu arıyor, kendisini hiç sevmediğini de her fırsatta gözleriyle olsun belli ediyordu. Bu nedenle bir süre sonra kaymakamlık görevinden kendi kendini azletti, yerine satılmış Sırplar'dan birini getirdi. Türkler'den hiç biri halk oyuna dayanmıyan böyle bir atamayı kabul etmemişti. Fakat yeni kaymakamın da hayatı tehlikedeydi. Bruno'yu yere seren kurşunların yakın bir gelecekte onun da hesabını göreceği muhakaktı. Fakat yerine namussuzun birini daha bulmak zor değildi. Sırp gider markların kokusuna Hırvat gelirdi. Her sabahki gibi çalışma odasına yine erkenden gelmiş, bir sürü evrak imzalamıştı. Şu müftü gözlerinin önünden bir türlü gitmek bilmiyordu. Sinirlenerek masasının başından kalktı, pencereye gidip sokağa bakmaya başladı. Sokaktan çeşitli kılıkta insanlar geçiyordu. Aralarında tek tük çarşaflı kadınlar da vardı. Yol kenarlarında oynayan çocukların bile yüzleri asıktı. Hepsi de çalınmış bir toprağın acısını omuzlarında ağır bir yük gibi taşıyorlardı. Uzaktan Sultan Murat camii görünüyordu. Orada burada daha başka camiler de vardı, hepsinin minareleri ucu çok sivriltilmiş elmas birer kalem gibi boşluğun maviliğine uzanmıştı. Merkez binası tepeden tırnağa kadar silâhlı askerler tarafından kuşatılmıştı, karşıdaki ağaçların arasından uçaksavar toplarının namluları görünüyordu. Her şey savaş günlerinde bulunulduğunu gösteren acayip bir sessizlik içindeydi. Yollardan geçen insanlar gibi ağaçlar da, toprak ta sevincini yitirmişti. Her şeyde bir durgunluk vardı ve radyolarda devamlı olarak insanlığın barış türküsü Lili Marlen'i söyleyen Zara Leinder bile kalplere Vardar gibi akıveren sesiyle bağımsızlığın özlemini gideremiyordu. Kana susamış bir kaç örümcek kafalı siyaset adamı yüzünden dünyanın tadı tuzu kaçmıştı, savaş bitse bile arkasında bıraktığı yıkıntının kuşaklar boyunca kaldırılamıyacağına inananların sayısı her geçen günle biraz daha artıyordu. Müftüyle konuştuğu günden beri kafasından sık sık buna benzer düşüncelerin geçmesine bir türlü engel olamayan albay camdan çekildi, masasına giderek gazetelere bir göz attı. Bu sırada kapı vuruldu, iki metreye yaklaşan boyuyla taş bir kuleyi andıran kumral bir asker sert adımlarla yürüye-

rek içeri girdi. Köşesinde bir Hitler flaması bulunan çalışma masasının önünde ayağa kalkmış olan komutanı Nazi usulüne göre selâmladı. Sonra bir adım geri çekildi, betona çakılmış bir çivi gibi dimdik durarak kısık mavi gözlerini gözlerine dikti.

— Geldiler komutanım! diye bağırdı.

Komutan saatine baktı, on bire geliyordu.

— Söyle, hemen içeri girsinler.

Asker selâm verip hemen döndü, biraz sonra kapı yeniden açıldı, önce bir takım soğuk ve insanı ürperten silâh sesleri duyuldu, aradan bir saniye geçmeden yürekleri gibi yüzleri de kayışlaşmış iki askerin arasında yürüyen bir kadın odaya süzüldü. Tavandan sarkan büyük bakır avizenin altına gelince durdu, sonra oyuklarından dışarı fırlamış, bomboş gibi duran yorgun gözlerini albayın masanın altından görünen çizmelerinden birinin burnuna dikti, bir daha da kımıldamadı. Sonsuz derecede bitkindi. Pençesinde kıvranıp durduğu insanlık dışı bir acının ateşiyle için için yandığı, biraz sonra davetlilerin mutluluk çığlıkları arasında kesip yiyecekleri kocaman bir yaş günü pastasının üstündeki pembe renkli bir salon mumu gibi hiç durmadan eridiği kolayca seziliyordu. Sarışın yüzü her şeye rağmen hâlâ güzeldi, incecik dudaklarının arasında belli belirsiz bir gülümseme sarı bir çizgi gibi donup kalmıştı. Sırtına göğüs ve omuzları yırtılmış, etekleri menekşe işlemeli bir entari giymişti. Ayakları iki tane kocaman asker postalı içindeydi. Güzelim beyaz ayakları o çirkin, kaba, kan ve orman kokan postalların boşluğunda birer çocuk ayağı gibi kalmıştı. Tutuklandığı gece apar topar götürüldüğü için kendi ayakkabılarını giymesine bile izin verilmemiş, bir gün sonra kimin olduğu bilinmeyen ve bütün kadınlığını öldüren biçimsiz kunduraları giymek zorunda bırakılmıştı. Bununla birlikte ayakta duramıyacak kadar güçsüz görünüşüne rağmen yenilgiyi kabul ettiği kesinlikle söylenemezdi. Susuyordu, bu sususta son bir kere daha dövüşü göze almış insanların Tanrıca gururu vardı. Odaya adımını atar atmaz içerdeki sessizlik sinirleri bozacak şekilde artmıştı. Arasıra karşısına dikildiğinden beri kadının yüzünden gözlerini ayırmayan komutanın kolundaki saatin sesi duyuluyordu. Bu durum iki dakika kadar hiç bozulmadan devam etti. sonra komutan sinirli bir hareketle askerlerin dışarı çıkmalarını emretti. Kapı kapanır kapanmaz asker adımlarıyla yürüyerek kadının önüne geldi, çenesini tutup başını kendisine doğru çevirdi. Gözlerine bakan gözlerin içinden gizli gizli akıp giden yaşları göremiyecek kadar üniformasının adamı olmuştu.

— Düşünmek için size verdiğim beş günlük süre bugün doldu Mitza. Fakat görüyorum ki gerçeği söylemek konusunda hâlâ eski ina-

dınızda ısrar ediyorsunuz. Halbuki ben sizi bugün evinize geri göndermeyi tasarlıyordum.

Bunları Sırpça söylemişti. Mitza yine hiç kımıldamadı. Yalnız gözlerinin çok derin bir yerinde dağlardan kopup gelen ve Vardar'ın sularını sabun gibi köpürten delice bir güz rüzgârı eser gibi olmuştu.

— Beni evime mi göndermek istiyorsunuz?

— Evet, doğruyu söylerseniz sizi hemen serbest bırakacağım.

Mitza komutanın elinden çenesini hışımla çekti.

— Buna hiç sevinmiyorum albay, çünkü ben ölmüş bir kadınım.

Albayın gözleri anlamsız bir kinle dolmuştu.

— Görüyorum ki yavaş yavaş aklınızı da kaybediyorsunuz Magda Mitza. Bu dediklerinizden doğrusu hiç bir şey anlamadım.

Mitza genç bir kız umursamazlığıyla güldü.

— Benim aklım her zamandan fazla yerinde albay. Ne söylediğimi de çok iyi biliyorum. Beni kurşuna dizdirdiğinize dair gazetelerde çıkan tebliğinizden de haberim var. Böyle yapmakla güçlü görünmek istediniz değil mi? Benim ülkemin mert insanlarını tanımadığınız ne kadar da belli. Onlar sizin benim gibi bir kadınla bile başa çıkamıyacak kadar güçsüz olduğunuzu biliyorlar. Ama gerçek bir gün öğrenilecek. Ben ölsem bile bu yaptıklarınız mutlaka duyulacak bir gün. Hadi, ne duruyorsunuz? Yapacağınızı yapın da bitsin artık bu işkence, bitsin.

Albay bir adım daha yaklaştı, bakışlarında bir kirlilik vardı.

— Sayıklıyorsunuz galiba Mitza. Ben sizi kurşuna dizdirdiğime dair gazetelere hiç bir şey yazdırtmadım. Bunları nereden uyduruyorsunuz?

— Yalan söylüyorsunuz sayın albay.

— Magda, Magda! Söylediklerinizi kulaklarınız duyuyor mu?

— Benimkiler duyuyor, fakat her zamanki gibi yine sizinkiler duymuyor. Ben yalan söylemediğimi her zaman ispat edebilirim.

Mitza çok önceden göğsüne saklamış olduğu bir gazete parçasını çıkarıp şaşkınlığını bütün çabasına rağmen gizleyemeyen albaya uzattı.

— Okuyun. Şu Neniç'in altındaki yazıyı okuyun.

Komutan kâğıdı avucunda buruşturup masanın köşesindeki sepetin içine fırlattı. Pırıl pırıl parlayan çizmelerinin burnunda Magda gülüyordu.

— Yalan, bunların hepsi yalan. Bu haberi gazetelere ben vermiş değilim. Sonra böyle olsa bile size bu konuda açıklamada bulunmak zorunda da değilim. Emrediyorum, bu gazete parçasını kimden aldınız?

Mitza ağzına kilit vurulmuş gibi sustu. Gerçekte yalan söyleyen

komutanın kendisiydi. Bu çirkin haberi gazetelere Neniç'in adamlarına ve ondan yana olanlara gözdağı vermek için kendi eliyle yazıp göndermişti. Fakat bundan umduğunu bulamamış, Magda'nın kurşuna dizildiğini okuyan Neniç baskısını büsbütün arttırmıştı. Alman komutanları yürüdükleri yanlış yolda yürümeye devam ediyorlardı. Kendilerine haklı savaşlarını bile kaybettiren insancıl sevginin ne olduğunu bir türlü öğrenememişler, her zaman zaferin anasını şiddet ve korku olarak bellemişlerdi. Albay Alfons Karr da bunlardan biriydi. O da tanrısı çelik ve zırh olan bir genelkurmayın demir bir elle çalıştırdığı ve imalâta geçirdiği bir fabrikanın tornasından çıkmıştı. Alfons Karr'ı Mitza gibi bir kadın, bir ana doğurmamıştı. O Reich seri numarasını taşıyan bir bir piyondu. Yaşamıyordu, onu oyun tahtasının üstünde bir yerden bir yere süren yabancı ellerdi. Kalbini çıkarmışlar, yerine yalnız Germen hayalinin yararına çalışan güçlü bir dizel motoru takmışlardı. Dizel motorunun duygularla ve insancıl davranışlarla değil mazotla çalıştığı da bilinen gerçeklerdendi.

— Söyle Mitza, kimden aldın o gazeteyi?

— Hiç kimseden.

— Söyle diyorum sana. Eğer yine susacak olursan şu tabancamı beynine boşaltacağım. Konuş, ne duruyorsun, konuşsana.

— Benim söyleyeceklerim bu kadar. Tabancanızı boşaltabilirsiniz.

Alfons Karr sinirli sinirli bir aşağı bir yukarı gezindi, pencereden biraz sokağa baktı, sonra birdenbire güler bir yüzle yeniden Mitza'nın önüne geldi. Gözlerinden kalbini çalıştıran mazota yanlışlıkla bir iki damla kan ya da duyguya benzer bir şey karıştığı anlaşılıyordu.

— *Seni o kolacı dükkânında çalışırken gördüğüm günden beri* unutmadım Magda. Sana ne dediysem bana hiç yüz vermedin. Hiç inanmadın bana. Halbuki benim de bir kalbim var. Yurtseverlik duygularına saygı duyuyorum Bir buraya misafir olarak geldik. Bu topraklar yine sizin. Savaş bitince bu yerleri yine asıl sahipleri olan sizlere bırakıp gideceğiz. Bizi yanlış anlıyorsunuz. Biz insanlığın kanını yüz yıllardır bir kene gibi emip duran o pis İngilizler ve Sibirya ayısı Ruslar'la savaşıyoruz. Onların cinayetlerine kesinlikle son vermek istiyoruz. Ne olur Mitza, bir şey söyle bana. Tatlı bir kelimecik söyle hiç olmazsa.

Mitza başını avizeye doğru kaldırdı. Sanki yarısı göklere karışmışçasına gözleri tozumsu bir maviliğe bulanmıştı.

— Gülünç duruma düşüyorsunuz albay. Dünyayı ele geçirmeğe çıkmış gururlu bir ordunun kendini yeryüzünde Tanrı'nın bir temsilcisi olarak gören bir subayına benim gibi bir Sırp kadınına yalvarması

hiç yakışmıyor. Anlaşılan çoktan beri kadın yüzü görmemişsiniz. Sonra haydut Neniç'in metresiyle yatmaya kalkışmaktan hiç utanmıyor musunuz?

Komutan kendini kaybetmişti. Birden Mitza'nın boynuna sarıldı, entarisinin yırtığından dışarı çıkan omuz başını iki gün önce duvara astırdığı Führer'inin Ren nehrinin bulanık sularıyla yıkanmış sert bakışlarına aldırmayarak şehvetle öptü.

— Yalvarırım Mitza, ne istersen yapacağım. Bir gececik olsun benimle kal. Savaştan sonra seninle evleneceğime söz veriyorum.

Mitza yaralı dişi bir kaplan gibi soluyordu. Bir adım geri çekildi, sonra eteğinin ucuyla omuzunu sildi.

— Nefret ediyorum sizden. Siz de bütün erkekler gibi yalancının birisiniz. Sizin de bütün işiniz gücünüz insanları öldürmek. Bırakın beni, bırakın. Artık ölmek istiyorum.

Komutan eliyle bozulan saçlarını düzeltti. Yine bambaşka bir adam oluvermişti. Gözleri eskisinden de çirkin bakıyordu.

— Demek öyle Mitza ha? Yola gelmek niyetinde değilsin demek?

Mitza'nın ayakları her zamandan daha kocaman görünüyordu. Yavaş yavaş komutanın ayakkabılarının burnundan çekildi, kozasını ören bir ipek böceği gibi sessiz sessiz kendi içine kapandı. Yine sinir bozucu bir bekleyiş başlamıştı. Komutan anî bir kararla masasına gidip zile bastı. Zilin sesi daha dışarıda duyulmadan hemen kapı açıldı, o dev yapılı asker bir cep tankı gibi içeri daldı, komutanı selâmlayarak önünde put gibi durdu. Alfons Karr emir erine öteki suçluyu getirmesini ve çabuk olmasını söyledi. Bir dakika sonra kolları bazubentli askerlerin arasında ikinci suçlu olan Azamoviç odaya girdi, kendisini görünce gözleri birden ışıldıveren Magda Mitza'nın tam karşısında durdu. İkisinin de içlerinden kucaklaşmak istermişçesine birbirlerine bakmaları komutanın gözünden kaçmamıştı. Gerçekten de Azamoviç'in rengi kül gibi olmuştu. Mitza'ya hâlâ «Sen de mi buradasın?» diye bağırmamak için kendini zor tutuyormuş gibiydi. Suçluları getiren askerler geri çekilip kapının yanındaki duvarın dibinde sıraya girmişlerdi. Üçü de put gibi duruyordu. Üçünün de gözleri, yüzleri ve kafaları aynıydı. Üçü de aynı fabrikadan çıkmıştı. Üstelik bunların komutanları gibi birer haçın ışıldadığı göğüslerinin içinde kalp yerine bir dizel motoru bile taşıdıkları şüpheliydi. Azamoviç onlara dönmüştü, sonra gözlerini yavaş yavaş Mitza'nın yüzünden ayaklarına çevirdi. Her biri iki ayak büyüklüğünde olan o postalları görünce şaşırmış, onlara şimdi her an tükürecekmiş gibi bakıyordu. Tutuklandığı günden beri oldukça zayıflamıştı. Elmacık kemikleri dışarı fırlamış, burnu yüzünün ortasında biraz uzamış gibi duruyordu. Sırtındaki elbiseler kendinin

değildi. Omuzlarına hakaret olsun diye zorla geçirilen, dilencilerin bile giyemiyeceği kadar eski olan rengi belirsiz gömleğine, yırtık çetnik pantolonuna, biri büyük biri küçük derisi soyulmuş potinlerine rağmen gururundan ve yakışıklılığından hiç bir şey kaybetmiş değildi. Hattâ önceki Azamoviç'e göre bu yenisi yenik bir tutsak görünüşüne rağmen biraz daha güçlü, daha kararlı ve daha bilinçli görünüyordu.

Birdenbire komutanın sesi duyuldu.

— Mitza'yı bir yerden tanıyorsunuz galiba Her Azamoviç?

— Evet, tanırım sayın albay. Mitza'yı çok iyi tanırım hem de. Bizim en yakın komşularımızdandır. Kendisini çok severiz.

— Bunu hiç bilmiyordum. Askerlerimizi öldürmek için haydut Neniç'e yardım eden bir kadını şimdi niçin tanıdığınızı ve sevdiğinizi daha iyi anlıyorum. Şu halde bu işlerde ikiniz de ortaksınız.

Azamoviç irkildi, bu korkusundan değil yalanın iğrençliğindendi.

— Yanılıyorsunuz albayım. Ne Mitza ne de ben kanun ve yasaklara karşı en ufak bir suç işlemiş değiliz. Mahkeme önünde de hep aynı şeyleri söyledim. Fakat dediklerime kimseyi inandıramadım.

Komutan tiksintiyle baktı.

— Susun, burada benim emrimle konuşulur. Biz neye inanılır ve neye inanılmaz biliriz. Bu konuda kimsenin yardımına ihtiyacımız yok. Size şunu da söyleyeyim. Alman demek hak ve insanlık demektir. Suçlu olduğunuz anlaşılırsa sizi Führer bile kurtaramaz. Yalnız kanunlarımız, suçunu itiraf ettiği taktirde suçluya verilecek cezayı tayinde bize kişisel bir hak tanımıştır. Bu son soruşturmada bundan yararlanacağınızı umarım.

Azamoviç'in gözleri Mitza'nınkilerle karşılaştı.

— İtiraf edecek bir suçum olsa bunu hemen söylerdim... Fakat bu durumda ne diyeceğimi bilemiyorum.

Komutan saatine baktı.

— Kaybedilecek bir dakikam bile yok. Neniç'in nereye saklandığını çabuk söyleyin. Yoksa komutanlık yetkilerimi kullanmak zorunda kalacağım.

Azamoviç başını eğip sustu. Kendi haklılığına çoktan karar vermiş ve sırtına albay üniforması geçirmiş bir insan kasabının karşısında yapılacak en iyi şey de zaten buydu. Durup dururken Belgrat bombardımanı aklına gelmişti. Bir gecede binlerce suçsuz insanın öldüğü, düzenleyicilerinin birer kurtarıcı olarak alkışlandığı Belgrat bombardımanı gözünün önüne gelir gibi olmuştu. Sonra yabancı radyolardan heyecanla dinlediği, her gün kurşuna dizilen binlerce zavallı insana ait İngiliz radyolarının dünyaya yaydığı tüyler ürpertici cinayetlerle sinir bozucu haberler korkunç bir filim gibi yeniden gözlerinin önünden

geçmeye başlamıştı. Mitza dul bir kadındı. Sırp olmasına rağmen Türklerin sevdiği bir kadındı. Azamoviç onu uzun zamandan beri görmemişti. Bu güzel kadının tanınmıyacak kadar zayıflamış olmasına bir türlü inanamıyordu. Ayakta zorlukla durduğu kocaman kunduralarının içine yarı yarıya gömülen bacaklarının titremesinden belliydi. Dayanılmaz bir işkence altında iskelete dönmüş olduğuna artık hiç şüphe etmiyordu. Kendisi gibi onun da hiç bir suçu olmadığından emindi. Fakat suçsuzluk yirminci yüzyıl Yugoslavya'sında bir insanın kendini hayvanca işkencelerden kurtulabilmesi için yeterli değildi. Güçlü, haklı olmak için güçlü olmak gerekti. Suçluluk ya da suçsuzluk önemi olmayan şeylerdi. Şimdiki dünyamızda hak kaba kuvvet çağındaki gibi yalnız vurmasını bilenlerindi. Halbuki Mitza'nın hakkı var, fakat yumruğu yoktu. Yumruk Alfons Karr'dı, hak da oydu. Böyle olunca geriye yalnız susmak, ölüme razı olmak kalıyordu. Zavallı Mitza da belki aynı şeyleri düşünüyordu. Kolaladığı zengin gömlekleri gibi bembeyaz olan yüzünde insanlığa mutluluk getirmek iddiasında olan bir saldırganın karşısında namusunu kurtarmış olmanın verdiği gurur vardı. Bu sırada kafasının içinden nelerin geçtiği bilinmeyen komutan büyük bir sessizlikle karşılaşınca onlara arkasını döndü, müftü Bedroviç'le yaptığı görüşmeden sonra masasının yan duvarına astırdığı büyük Avrupa haritasına baktı. Haritanın bir çok yerlerine ufacık bayrak rozetler çakılmış, Alman Yıldırım Ordusu'nun eylem alanı Hitler flâmalarıyla belirtilmişti. Bütün Avrupa minik ampullerle ışıklandırılmış, koca kıta bir akrebin kıskacına benzeyen bir alev çemberinin içinde sıkışıp kalmıştı. Komutan haritayı bir kaç saniye kadar inceledikten sonra masasının üstündeki kâğıtların arasında kaybolan ufacık radyosunun düğmesini çevirdi. Biraz sonra Berlin askerî marşlar arasında konuşmaya başladı. Komutan spikerin heyecanlı konuşmasını kısa bir süre dinledikten sonra onu susturdu, yeniden haritasına dönerek rozetlerden bir kaçını Moskova yönünde biraz daha ileri alıp Rus steplerinin göbeğine iliştirdi. Bu iş bittikten sonra kollarını arkasına kavuşturdu, arasıra düşecekmiş gibi olan Mitza'ya döndü. Azamoviç'i bir kere daha şaşırtan Sırpçasıyla konuşmaya başladı.

— Size on dakikalık bir süre daha tanıyorum. Bu süre içinde de konuşmıyacak olursanız sizi kurşuna dizmeleri için emir vereceğim.

Sonra Azamoviç'in yanına gitti.

— Aynı şeyi sizin için de tanıyorum Her Azamoviç. Düşünün taşının. Neniç gibi bir haydut için boşu boşuna ölmeyin.

Bunları söyledikten sonra yeniden haritasının başına döndü. Alfons Karr bu sabah gerçekten her zamankinden daha yakışıklıydı. Yeni kestirdiği saçlarını ortasından ayırıp dikkatle iki yana taramıştı. Daha

gençti, kırk yaşında bile yoktu. Mavi gözleri sarı kaşları altından insana anlaşılmaz bir takım duygularla bakıyordu. Konuşurken dudaklarını hemen hemen hiç oynatmıyor, belirmesiyle birlikte kaybolması bir olan bir gülümseme hiç de soğuk görünüşlü olmayan yüzüne, bütün varlığına taş gibi bir sertliğin hâkim olmasına yol açan üniformasına rağmen insancıl bir yumuşaklık veriyordu. Fakat bu çok uzun sürmüyor, üniforma o gülümseyişe yeniden hâkim oluveriyordu. Görünüşte zeki, fakat gerçekte aptal olan askerler gibi de değildi. Haritasına bakarken bir yandan göz ucuyla kurbanlarına bakmayı da unutmuyor, davranışının onların ruhları üzerindeki etkisini belli etmeden ölçmeye çalışıyordu. Askerler ayağa dikilmiş binlerce yıllık mumyalar gibi oldukları yerde hiç kımıldamadan duruyorlardı. Hep ayni noktaya bakan gözleri arkadaşlarının ilerlemekte oldukları uçsuz bucaksız Rus stepleri gibi bomboştu. İnsanların bu derece insanlıktan uzak, tehlikeli bir takım oyuncaklar haline gelebileceklerini beyinleri üstün ırk masallarıyla yıkanmış olan bu adamları görmemiş olanlar anlayamazlardı. Artık kendilerinin olmaktan çıkmışlardı, acıdan kıvranan bir insanın hiç biri için karınca kadar önemi yoktu. Çünkü çelik miğferlerinin siperi altındaki donuk gözlerinin içinden bakan gerçekte onbaşı Hitler'in gözleriydi. Mitza içinden saniyeleri sayıyormuş gibiydi, yarısından fazla sanki eriyip postallarının içine dolmuştu. Azamoviç'le göz göze gelmemeye çalıştığı, bunun için de büyük bir çaba harcadığı dudaklarını arasıra ısırmasından belliydi. Komutan süre dolar dolmaz gözlerini rozetlerin bir gelincik tarlasına çevirmiş olduğu haritadan çekti, sonra parlak çizmelerinin topuklarıyla döşemeyi döve döve odanın ortasına kadar gelip durdu. Biraz önce aç gözlülükle atılıp salyalarını akıttığı, şimdi bir yabancıymış gibi baktığı o omuzu unutmuş görünüyordu. Bir ara sanki gülecekmiş gibi oldu, fakat bundan hemen vazgeçti. Yüzü birdenbire bir ıstakoz gibi pembeleşip sertleşmişti.

— Evet, sizi bekliyorum bayan Magda Mitza?

Mitza yavaş yavaş başını kaldırdı, fakat ağzını açıp bir şey söylemedi. Yalnız dudaklarını az önce karşısında köpekleşen komutanın göğsünü süsleyen haçın üzerine sanki neredeyse tükürecekmiş gibi kısmıştı.

Alfons Karr diş gıcırtıları arasında öfkeli öfkeli soludu.

— Konuşmamakta hâlâ inat ediyorsunuz öyle mi? Fakat size demin de söylemiştim. Böyle yapmanız sizin için hiç iyi olmayacak. Sizin ana olduğunuzdan da şüphe etmeye başladım. Gerçek bir ana olsaydınız hiç olmazsa çocuklarınızı düşünürdünüz. Fakat görüyorum ki göğsünüzde yürek yerine bir taş taşıyorsunuz. Kurtulmak, askerî mahkemenin verdiği idam kararını değiştirmek bir süre daha sizin elinizde.

Benim elimde olan hiç bir şey yok. Saklamayın, katil Neniç'e metreslik ettiğinizi biliyoruz. Bruno'yu da sizin adamlarınız öldürdü. Eğer onun gittiği yere gitmek istemiyorsanız konuşun. Konuşun diyorum size.

Bu son cümlesini bağırarak söylemişti. Yüzünün yarısında kıvılcıma benzer kırmızı kırmızı noktacıklar uçuşuyordu. Mitza tekrar başını kaldırdı, bakışları alev alev yanıyordu.

— Ben kimsenin metresi değilim. Neniç'i ne gördüm, ne de tanırım. Ana olmadığıma gelince onu siz değil ben bilirim sayın albay.

Her şey komutanın kendini tutamayıp Magda'yı tokat yağmuruna tutacağını gösterirken durum bunun tam zıttı bir yolda gelişti. Alfons Karr yalnız sinirli sinirli bakmakla yetindi, sonra gidip masasının gözünden bir kâğıt çıkardı, onu radyosunun önünde yığın halinde duran evraklarının en üstüne koydu.

— Peki, sizin dediğiniz olsun bayan Mitza. Neniç'e metreslik etmediniz. Bizim de sizden öğrenmek istediğimiz zaten bu değil. Bir adamın metresi olup olmamak yalnız sizi ilgilendirir. Biz sizden bu canavarın nerede olduğunu öğrenmek istiyoruz. İnsanlığın yüz karası bu köpeğe metreslik yaptıysanız bile bunu hangi koşullar altında yapmak zorunda kaldığınızı da bilmiyor değiliz. İyi düşünün bayan Mitza. Çocuklarınızın anasız kalmamaları için size son bir fırsat daha vereceğim. Bu son fırsatı iyi kullanır, hiç bir şey saklamadan gerçeği söylerseniz insanlığı Neniç gibi bir mikroptan kurtarmak yolunda yaptığımız aralıksız çalışmalara çok değerli bir yardımda bulunduğunuzu dikkate alarak kanunların bana tanıdığı yetkiyi kullanmak suretiyle sizi hemen serbest bırakacağım. O zaman bütün acılarınız dinecek, çocuklarınıza kavuşacak, yarın özlemini duyduğunuza hiç şüphe etmediğim kolacı dükkânınızı yeniden açabileceksiniz. Eğer başınıza bir şey gelecek diye korkuyorsanız emrimdeki kuvvetler sizi her zaman koruyabilecek güçtedir.

Komutan son sahnesi oynanmakta olan bir dramın baş aktörü gibi rolünü çok iyi ezberlemişti. Ara sıra bazı falsolar yapmasına rağmen mimikleriyle boşlukları hemen kapatabiliyordu. Engebeli bir araziye benzeyen insan ruhunu çok iyi ortaya koyduktan başka oyunun en ilginç yanı olan bir insanın sımsıkı kapalı olan kalbine giriş sahnesini en ünlü ruhbilimcilere parmak ısırtacak bir ustalıkla başarmıştı. Aslında kötüyken birden bire iyi bir insan rolünde görünebilmesi değme oyuncuların yapamıyacağı kadar zor bir işti. Gelgelelim seyirciler böyle oyunları göre göre iyice bilenmişler, karşılarındaki oyuncunun gerçekte kılık değiştirmiş bir sahtekâr olduğunu çok iyi biliyorlardı. Azamoviç durumun çok tehlikeli olmasına rağmen gizliden gizliye gülmekten kendini alamamıştı. Şimdi meseleyi çok daha iyi anla-

mış bulunuyordu. Kendisini Mordaç'ı ele vermesi için nasıl yok yere tutuklamışlarsa Mitza'yı da buna benzer sudan bir nedenle içeri atmışlardı. Gerçek suçluyu yakalamak için başvurulan usullerden biri olan bu gülünç usul de en azından insanlık kadar eskiydi. Bazı zamanlar istenilen sonuçların elde edilmesinde yararlı olmasına rağmen insan hukukuyla bağdaşan hiç bir yanı yoktu. Bu usulün en usta uygulayıcıları da Alfons Karr gibi insanlık sözünü ağızlarından hiç düşürmeyenlerdi. Fakat bu oyun oynanırken birtakım günahsız insanlar suçsuz olduklarını tanıklayamadıkları için yüz kızartıcı işkenceler altında inim inim inliyorlar, kendilerinden zorla koparılmak istenilen bilgileri veremediklerinden ve yeminleri de kuşkuyu büsbütün arttırmaktan başka bir işe yaramadığından gerçek adına kafalarına inen yumruklara dayanamıyarak günün birinde sıçanlar gibi ölüp gidiveriyorlardı. Mitza'yı bekleyen sonucun da başka türlü olamıyacağı açıkça belli oluyordu. Azamoviç acının sipsivri dişlerle durmadan kemirdiği Mitza'nın tehditler karşısında ölüme meydan okuyuşunu içinden alkışlıyordu. Kendini unutmuş, makatında söndürülen sigaraların acısını bir yana bırakarak yalnız onu düşünmeye başlamıştı. Fakat ne kendisi ne de Mitza için bir şey yapabilecek durumda değildi. Kurtarsa kurtarsa ikisini de ancak Selmanoviç kurtarabilirdi. Onun da şimdiye kadar nasıl olup ta gelmemiş olmasına bir türlü akıl erdiremiyordu. Bugüne kadar gelmediğine göre belki de hâlâ daha tutuklanmış olduğundan haberi yoktu. Kendisine bir haber göndermenin yolunu da bulamamıştı.

Açlıktan ve susuzluktan bitkin bir durumdaydı. Sökülen ayak tırnaklarının yarası daha geçmediğinden yere rahatlıkla basamıyordu. Bununla birlikte insanüstü bir çaba göstererek sanki hiç bir şeyi yokmuş gibi dimdik durmaya çalışıyor, ara sıra gülümsemekten bile geri kalmıyordu. Odanın içine bir ölüm sessizliği çökmüştü. Yalnız bu sessizliği bozacak yerde büsbütün derinleştiren, bir demircinin kızgın demir parçasını döven ve hiç değişmeyen çekiç seslerine benzeyen bir gürültü vardı. İnsanın beynini bir ısırgan gibi dalayan bu sinir bozucu gürültü komutanlık kapısının önünde nöbet tutan iki askerin ayak sesleriydi. Azamoviç bu ayak seslerini çoktan beri duymaktaydı, fakat Mitza'nın kaderinin söz konusu olduğu bu bir dakikalık baş döndürücü sessizlik içinde bu ayak sesleri kafasının içinde dayanılmaz bir hal almıştı. O iki nöbetçi koridorun çinileri üstünde değil de topuklarını inadına vura vura sanki içinde yürüyorlarmış gibiydi. Bu nedenle onları hiç duymak istemiyor, kendini zorladıkça da sinirlerini her saniye biraz daha geren postal seslerini daha çok duyuyordu. Her saniye bir yıl kadar uzundu. Komutan haritasına dalıp gitmişti, üzerinde az sonra vereceği kararın heyecanı içinde bulunduğunu gösteren en küçük bir

değişiklik yoktu. Aradan bir süre daha geçtikten sonra kolunu kaldırıp saatine baktı. Topukları üstünde yarım bir dönüş yaptı. Dimdik yürüyerek avizenin tam altında durdu. Sağ elinin baş parmağını vücudunu sımsıkı saran ceketinin ikinci düğmesiyle üçüncüsünün aralığına geçirdi. Gözleri sanki ağlayacakmış gibi ıslak ıslak bakıyordu.

— Sizi bekliyorum bayan Mitza. Bir değil üç dakikalık bir şans daha tanıdım size. Katil, çoluk çocuğun kanını içen, Bruno'yu sokak ortasında öldüren canavar Neniç'in nereye saklandığını lütfen artık söyler misiniz?

Mitza başını kaldırıp bakmadı bile. Hattâ kaderine razı olmuş insanların suskunluğu içinde ağladığını göstermek istemeyen bir çocuk gibi başını tahtalaşmış göğsüne doğru büsbütün eğdi.

Komutan derin bir nefes aldı.

— Düşününüz bayan Mitza, size zararı dokunabilecek bu yersiz inadınızdan vazgeçiniz. Çok iyi anladığım yüksek insancıl düşüncelerinize karşı saygı duyuyorum. Buna inanmıyacağınızı bildiğim halde yine de söylemekten kendimi alamadım. Biz Germen ırkının kuzeyli çocukları sizin düşündüğünüz kadar duygusuz değiliz. Öyle olsaydık en büyük besteciler bizden çıkmazdı. Sizi son bir kez uyarmak istiyorum, çünkü durumunuz beni gerçekten üzüyor. Ele vermemekte direndiğiniz adam buna lâyık olsa savaş kanunlarının yürürlükte olduğu bir günde olmamıza rağmen yine de size bir şey demezdim. Koruduğunuz adam kadınlarla çocukları öldüren, genç kızlara tecavüz eden bir orman canavarı Mitza. Kötülüğü bizden çok size dokunuyor. Bunun da doğru olmadığını söyliyemezsiniz her halde? Neniç Sırp kadınlarını, Sırp çocuklarını öldürüyor, kocalarının gözleri önünde Sırp kadınlarının toplu halde ırzına geçiyor Magda Mitza. Bir gün sizin çocuğunuzu da öldürecek. Hem de mutlaka öldürecek. İnsanlığın bu alçak yaratığını, iki eli kanlı katil Neniç'i, siz söyleseniz de söylemeseniz de kısa zamanda mutlaka ele geçirecek, herkesin gözü önünde tavşan beynine üç kurşun sıkacağız. Şu halde sizin bu ayının saklandığı ini bildirmeniz bize en çok bir ay kazandıracak. Ama bunu sakın küçümsemeyin. Çünkü böylelikle yüzlerce insanın hayatını kurtarmış olacak, ayni zamanda kendinizi de temize çıkarmış olarak ve yarın kolacı dükkânınıza dönebileceksiniz. Başkalarının hayatı sizi ilgilendirmiyorsa bile kendi hayatınızı düşünmemezlik edemezsiniz. Hiç olmazsa çocuklarınızı, dünyada kalan tek varlığınız olan çocuklarınızı düşünün bayan Mitza. Buna üstelik bir ana olarak mecbursunuz. İnsanlığı bir katilden, bir canavardan kurtarmak kahramanlıkların en büyüğüdür. Sizi bekliyorum Magda Mitza. Artık bir komutan olarak sabrımın tükenmekte olduğunu da ayrıca söylemeliyim.

Odaya yeni ve öncekinden daha soğuk bir sessizlik çökmüştü. Azamoviç yavaş yavaş sıranın kendine geldiğini hissediyordu. Aklında şimdi ne o saçı başı yolunmuş toprağı, ne de yüreğinde biraz sonra başına gelebileceklerin insanın soluğunu kesen korkusu vardı. Yalnız kurşuna dizilmeye götürülen bir tutukluyu sarsan ürpertici acayip bir duyguyla eli ayağı buz kesilmişti. Bunun nedeni de davranışlarıyla askerden çok damarlarında kan yerine yalan dolaşan iki yüzlü bir siyaset adamı olduğunu gösteren, insan ruhunun bütün inceliklerini çok iyi bilen bir ruhbilimci gibi konuşan komutana Mitza'nın kısa bir süre sonra vermek zorunda olduğu cevaptı. Saniyeler ağır ağır, dışarıdaki nöbetçilerin postal seslerine ayak uydurarak geçti. Neden sonra Mitza'da hafif bir kıpırdanma oldu, sonra canlılığını iyice kaybeden gözlerini karşısında bir heykel gibi duran ve gölgesi duvara vuran komutanın başı üstünden yavaş yavaş aşırarak haritanın ortasındaki bir noktaya dikti. Orada Hitler'in rozetleşmiş askerleriyle çevrili bir Yugoslavya vardı. S harfinin tam altına düşen o nokta da Mitza'nın kocaman bir çift postal içinde ayaklarını bastığı yerdi. Görünmüyordu bile, dünyada milyonlarca insanın o noktada olup bitenden haberi bile yoktu. Ama apaçık bir gök altında, güzelim sıcacık bir günde, taş bir binanın ikinci katındaki bir odada, herkesin adını duyup kimsenin görmediği çapulcu bir Neniç'in metresi olmakla suçlanan bir deri bir kemik kalmış Mitza Magda adında bir kadın belki de biraz sonra «Hüküm Avlusu»nda kurşuna dizilecekti. Azamoviç onun gittikçe kararan gözlerinde bunları bir mektubun gözyaşlarıyla ıslanmış satırlarını okur gibi okuyordu.

Komutan ümitlenmişti.

— Bayan Mitza!

Mitza hiç aldırmadı, haritadaki o toplu iğne başı kadar ufak, fakat içinde dünyalara sığmıyacak kadar büyük bir acının bir kadın kılığına girerek yer aldığı noktaya bakmaya inatla devam etti.

— Sizi dinliyorum Magda!

— Beni mi?

Bu ses öylesine zayıftı ki odanın insanı sağırlaştıran sapsarı sessizliğin içinde en küçük bir yankı bile yapmadı.

— Bir diyeceğiniz var mı bayan Mitza?

Mitza gözlerini haritadan çekti, postalları içinde yavaş yavaş doğruldu. Yüzü kıştan çıkan bir bahar toprağı gibi ısınmıştı.

— Hayır, hiç bir diyeceğim yok.

Komutan hırsından yemyeşil olmuştu.

— Demek ki kolacı dükkânınıza dönmeyi istemiyorsunuz.

— Hayır, istemiyorum.

— Çocuk gibisiniz bayan Mitza. Çocuktan betersiniz. Hayatınızla oynadığınızın galiba hiç farkında değilsiniz. Benim insan olarak görevim size bunu son bir kez daha hatırlatmaktır. Aklınızı başınıza toplayınız. Ağzınızdan çıkacak iki kelime sizi kurtarabilir. Yarın sabah şu güzelim güneş doğar doğmaz özlemini iliklerinizde duyduğunuza hiç şüphe etmediğim dükkânınızı yeniden açacaktınız. Konu komşunuz sizi hemen görmeye gelecek, çocuklarınız «Anne, anneciğim» diyerek kucağınızdan aşağı inmeyeceklerdi. Sizin yerinizde olsaydım gerçeği hemen söylerdim. Bir yanda hayat ve güneş, öte yanda ölüm. Siz hiç düşünmeden gözü kapalı ikincisini seçiyorsunuz. Yaşamak güzel şeydir bayan Mitza. Eğer bilmiyorsanız bunu size ben söylemiş olayım. Sonra bilmem ki hiç duydunuz mu Magda? Yarın komutanlığımız Treska'da bir «Toprak ve Ana» günü düzenledi. Güneş yarın her zamandan daha parlak olacak. Çünkü en büyük ana toprak sabah erkenden sizin gibi bütün analarla buluşacak. Elele verip türküler söyleyecekler hep birlikte. Her halde onların arasına katılmayı istersiniz. Bir ana olsaydım böyle bir fırsatı kaçırmazdım doğrusu.

Mitza taş gibi susuyordu, bu duygulu sözlerin hiç birinin üzerinde en ufak bir etkisi olmamıştı. Sonra yavaş yavaş konuşmaya başladı.

— Size daha önce hiç bir şey istemediğimi söylemiştim. Boşuna yorulmayın, beni aldatamazsınız.

— Yeter Mitza.

— Ne yapmamı istiyorsunuz? İlle size bir yalan mı uydurayım?

— Neniç'in metresi misiniz yoksa değil misiniz? Onu söyleyin bana.

Mitza birdenbire postalların içinden çıktı. Sol ayağının morarmış parmaklarını şaşkın şaşkın bakan komutana uzattı.

— Bu tırnaklarımı geri verirseniz size her şeyi söyleyeceğim.

Sonra birden arkasını dönerek sırtını boydan boya açtı.

— Şu yaralara iyi bakın. Bu sırtımı sizin insanlığın mutluluğu için dövüştüğünü söylediğiniz adamlarınız sigaralarıyla yaktı. Bu yetmiyormuş gibi bir de bana birbirlerinin yanında tecavüz etmeye kalktılar. Bir de «Toprak ve Ana» bayramı düzenliyorsunuz. Önce askerleriniz için bir insanlık bayramı düzenleseniz daha iyi edersiniz.

Komutan titriyordu.

— Susun, susun artık! Bir Alman subayının karşısında bulunduğunuzu unutuyorsunuz. Sırtınızı kapatın, ayakkabılarınızı giyin bayan Mitza. Burası gece eğlenmeye geldiğiniz bir pavyon değildir. Size bu işkenceyi yapmış olanları en ağır bir şekilde cezalandıracağım. Şimdi soruma cevap veriniz? Neniç'le ilginiz var mı yok mu?

Mitza eteğini indirdi, sonra yeniden postallarının içine girdi. Göz-

leri ilk kez belli belirsiz ıslanmıştı.

— Var! Yalnız şimdi değil Neniç'le her zaman ilgim vardı. Fakat benim tırnaklarımı o sökmedi, sırtımı da o yakmadı.

— Ben size onu sormadım. Demek Neniç'in metresi olduğunuzu itiraf ediyorsunuz?

— Evet, madem ki istiyorsunuz ediyorum.

— O canavarın nerede olduğunu da söyler misiniz?

Mitza kalbini gösterdi.

— Burada, Neniç dediğiniz haydut burada. Onu oradan hiç bir zaman alamıyacaksınız.

Alfons Karr dünyanın belki en sabırlı askerlerinden biriydi. Söz sanatının sayılı ustalarından biri olduğuna da şüphe yoktu. İnsanı en zayıf noktasından vurmasını yıllarını kürsüde tüketmiş bir konuşmacı gibi biliyordu. Kelimeleri seçerken duruma en uygun olanlarını alıyor, her birini kuşatacağı yere göre ayrı ayrı noktalardan yola çıkarıyordu. Bu nedenle de Neniç'i yakalamak şerefini kendine kazandıracağına inandığı, bu yüzden her şeye rağmen kolay kolay harcamak istemediği, ayrıca kendisiyle bir gece geçirmeye razı edemediği kurbanını yola getirebilmek için en kuvvetli kozlarından birini en sona saklamıştı. Dünyadaki bütün kadınlar için olduğu gibi Mitza için de en önemli şeylerden biri kendi hayatı değil çocuklarının varlığıydı. Tabiat bilimi yavrularını yiyen bir sırtlandan hiç söz etmiyordu. Her kadın bir orospu olamazdı ama her orospu bir ana olabilirdi. En iyi anaların da bu ikincilerin arasından çıktığı tartışma kabul etmeyen bir gerçekti.

— Çocuklarınız yarın buraya geldiklerinde sizi göremiyecekler bayan Mitza. Sizi göremeyince de kim bilir ne kadar üzülecekler.

Mitza acı acı güldü.

— Evet, çok üzülecekler, çok.

Komutan bir meydan savaşını kaybetmiş kadar canı sıkılmıştı. Kuşatma plânını hazırlarken duruma göre ince ya da kaba davranmış, fakat karşısındakinin bir Sırp kadını olduğunu hesaba katmamıştı.

— Şu halde yapılacak başka bir şey kalmadı. Vicdanen çok rahatım bayan Mitza. Sizi kurtarmak, çocuklarınıza kavuşturmak, onları anasız bırakmamak için elimden geleni yaptım. Fakat siz nedense yapmak istediğim bu iyiliği anlamak istemediniz. Yetkilerimi ters yönde kullanmak zorunda kalacağım için gerçekten çok üzgünüm.

Mitza'nın komutanın çizmelerinin burunlarından bakan göz pınarları pırıl pırıldı.

— İyiliğinize ihtiyacım yok. Bana hakkımı verin. Sizden başka bir şey istemiyorum.

Komutan duvardan kendisine bakan Führer'inin gözleriyle karşı-

laştı. Bu gözlerin ne demek istediğini hemen anlamıştı.

— Öyleyse şimdi size askerî mahkemenin hakkınızda vermiş olduğu kararı okuyacağım. Bunu okumaya beni siz zorladınız bayan Mitza.

Biraz önce masanın gözünden çıkarıp evrakların en üstüne koyduğu kâğıdı eline aldı, ağır ağır okumaya başladı. Kararda kolacı bayan Mitza Magda Yovaneviç'in soyguncu ve insanlık düşmanı haydut Neniç'e yataklık ettiği, ayrıca yatağını paylaştığının anlaşıldığı, gösterilen bütün kolaylıklara rağmen gerçeği söylememekte inat ettiği halde suçunun tesbit edildiği, kararın yüzüne karşı okunmasından sonra yirmi dört saat içinde sabaha karşı saat üçte «Hüküm Avlusu»nda kurşuna dizilmek suretiyle idamına, ancak bakmak zorunda olduğu iki çocuğu bulunduğu göz önünde tutularak son dakikaya kadar doğruyu söylemesi ve insanlık düşmanı Neniç'in saklandığı yeri bildirmesi halinde hiç bir suç işlememiş gibi işlem görerek derhal serbest bırakılmasına oy birliğiyle karar verildiği bildiriliyordu. Kararı, Yüksek Askerî Yargıtay adına imzalayanlardan biri de Albay Alfons Karr'dı.

Kararın okunması bittikten sonra komutan suçluluğuna kendisinin de inanmadığı bir kadın hakkında çıkarttığı düzmece «Ölüm Fermanı»nı elleri titremeden yine eski yerine koydu, hafif bir sarsıntı geçiren Mitza'ya döndü.

— Özür dilerim bayan Mitza. Sizi gerçekten hiç üzmek istemezdim. Kararı iyi dinlediniz değil mi?

Mitza hiç kımıldamadı.

— Dinledim. Zaten böyle olacağını önceden biliyordum.

— Bir diyeceğiniz var mı?

— Var.

— Öyleyse konuşun.

— Ben suçsuzum! Hakkımda verilen idam kararı haksız bir karar. Neniç'le hiç bir ilişiğim olmadığını siz de çok iyi biliyorsunuz. Neniç bir soyguncu olabilir. Belki yarın benim çocuğumu da öldürebilir. Ama onu siz yarattınız. Sizin amacınız beni öldürmek. Amacınız gerçek yurtseverleri korkutup yıldırmak. Dünyaya getirmek istediğiniz Alman adaleti bu mu?

Komutan ilk kez sinirlerine hâkim olamamıştı.

— Susun, fazla gevezelik istemem. Size ne soruyorsam ona cevap verin. Burası kolacı dükkânı değil.

Mitza aldırmadı, dimdik tutmaya çalıştığı başıyla bir cesaret tanrıçasına benziyordu. Sonra neye, neden ve kimden korkacaktı? Zaten çoktan ölmüştü. Dünyada da ölümden korkmayan yalnız ölüler kalmıştı.

— Öbür dünyada bu cinayetinizin hesabını sizden soracağım. Si-

zinle bir elbet orada da karşılaşacağız. O zaman da ben size şu duvarın dibinde köpekler gibi salta duran askerlerinizin bana zorla tecavüz ettikleri halde neden cezalandırılmadıklarını soracağım. Günlerden beri sizin de askerleriniz gibi bana aynı şeyi yapmağa kalkıştığınızı da Tanrı'ya söyleyeceğim.

Komutan çok sinirlenmişti. Yumruklarıyla masayı dövmeye başladı.

— Seni yalancı dişi köpek seni. Kalbine değil beynine ateş ettireceğim senin. O horoz kafanı kum gibi dağıttıracağım. Parçasını o çok güvendiğin Tanrın bile bulamıyacak.

Kollarını açtı, bunaltıcı bir umursamazlık içinde duran Mitza'nın üstüne sanki onu boğmak istiyormuş gibi homurdanarak yürüdü.

— Daha başka diyeceğin var mı uyuz köpek?

— Var.

— Onu da söyle bakalım.

Mitza avazı çıktığı kadar bağırdı.

— Yaşasın Yugoslavya.

Bir tokat sesi duyuldu. Mitza bir an sendeledi. sonra ilk defa içine sığmıyormuş gibi göründüğü o kocaman postallarının üstüne bir binanın iç içe çöken katları gibi yığılıp kaldı. Sol yanağı kıpkırmızı olmuştu. Osmaniç'in gözünün içine akan kana benzer bir kan damlası kırmızı kalemle çizilen bir çizgi gibi çenesinin altına doğru yürümeye başlamıştı.

Komutan gözlerini nasılsa Führer'lerinden çevirip yere bakmaya başlayan askerlerine döndü.

— Çabuk alıp götürün şunu. Çocuklarını da neredeyse bulun. Kurşuna dizilirken annelerinin nasıl geberdiğini görsünler.

— İstemiyorum, çocuklarımı istemiyorum. Bunu yapamazsınız.

Komutanın üstüne atılacağı bir sırada askerler yetişti, kollarından sımsıkı yakalayıp dışarı çıkardılar. Koridorda giderken hâlâ bağırıyordu.

— Hayır istemiyorum. Bunu yapamazsınız.

Azamoviç odanın ortasında kalakalmıştı. Yanından geçtiği sırada zavallı Mitza'nın kendisine bakan iri iri gözleri hâlâ karşısındaydı. Sanki ikisi de iki kor parçası gibi içine düşüvermişti. Hele iki damla göz yaşının balmumu sarısı yanaklarının tam ortasında pırıl pırıl parladığını görünce sendelemiş, yere düşmemek için kendini zor tutmuştu. Hayatında ilk kez ölüme giden bir kadınla karşı karşıya gelmişti. Dünyaya ve bütün insanlara içinden lânet ediyordu. Erkek olup ta onu kurtaramamış olmanın yüz kızartıcı utancı durmadan içinde büyüyordu. Birden gözleri yere ilişti. Bir takım kırmızı kırmızı benekler avizenin tam altından başlayarak düzensiz aralıklarla kapıya doğru gidi-

yordu. Bunlar Mitza'nın yanağından döşemenin üstüne sızmış olan kan damlalarıydı.

— Alçak herif! İstemiyorum! Öldürün beni, çocuklarımı görmek istemiyorum. Yaşasın Yugoslavya!

Mitza'nın sesi yavaş yavaş uzaklaştı, sonra hiç duyulmaz oldu. Kan damlalarına içi burkularak bakmakta devam eden Azamoviç gerçekte itile kakıla aşağı kata indirilen ve alt koridorda «Hüküm Avlusu»na açılan demir kapıya doğru durmadan ayağından çıkan postallarıyla çok zorlukla yürüyebilen Mitza'yı hayalinden izliyordu. Çok bir şey kalmamıştı. Bilemedin yarım saat sonra güneş Mitza için artık ışımıyacaktı. Düpedüz bir haksızlıktı bu. Kim olursa olsun, ne sebeple olursa olsun, ne uğruna olursa olsun, dünyada hiç bir insanın bir başka insanı öldürmeye hakkı yoktu. Savaştan sonra kurulacak yeni dünyanın temeli öldürmeye değil yaşatmaya dayanmalıydı. İnşaallah Mitza bu bozuk düzenin son kurbanlarından biri olurdu.

— Hayi Hitler!

Bir deli çığlığına benzeyen bu sesi duymasaydı Azamoviç'in kafasının içinde birbirini kovalayan bu düşüncelerden kurtulup daha kendine geleceği yoktu. Gözlerini gittikçe koyulaşan o kan damlalarından zorlukla çekti, öfkesinden hâlâ alt dudağını kemiren komutanın bir adım kadar önünde havaya kalkmış upuzun iki kol gördü. Gamalı haçla süslü olan bu iki kolun sahipleri Wolfang ile Heinrich'di. Ne zaman içeri girdiklerini hiç bilmiyordu. İki kol da bir anda bir robotun kolları gibi aşağı indi, Heinrich bir adım geri çekildi. Yerinde kalan Wolfang komutanı bir kere daha selâmladı, sonra Almanca bir şeyler anlatmaya başladı. Azamoviç içinden kendi kendine «sıra bana geldi. Köpek benim için kimbilir ne yalanlar uyduruyor» diye mırıldandı. Wolfang bir makine gibi hiç durmadan beş dakika kadar konuştu, komutanın bir işaretiyle sustu, topuklarının üstünde sert bir dönüş yaparak gözlerini duvarda kendisine bakan Führer'in gözlerine dikmiş olan Heinrich'in yanına gitti. Alfons Karr bir saniye kadar olduğu yerde hiç kıpırdamadan durdu, sonra masasının bir ucundan öbür ucuna bir iki kere gidip geldi. Her şey Azamoviç'i can noktasından vurmak için hazırlandığını, ikinci kurbanını Mitza'dan daha çabuk «Hüküm Avlusu»na gönderebilecek bir şeytanlık düşündüğünü gösteriyordu. İki kaşının arası hafifçe kırışmıştı, fakat bir kurtunki gibi dumanlı bakışlarında az önce ölüme gönderdiği Mitza için üzüldüğünü gösteren bir pişmanlığın en ufak bir izi bile yoktu. Zaman zaman göz ucuyla baktığı sevgili haritasının önünde durdu, bir süre rozetlerin arasında dolaştı. Masasındaki evrakların arasından bir kâğıt alıp baktı, sonra onu tekrar

yerine koydu. Bir türlü karar veremediği anlaşılıyordu. Canı sıkılmış bir halde yeniden haritasının başına geldi. Gözlerini bu kez Yugoslavya'ya, tam kendisinin çizmeleriyle bastığı yere dikti.

— Buyurun Her Azamoviç. Sizi beklettiğim için özür dilerim. Sırpçam o kadar iyi değil ama yine de sizinle anlaşabiliriz.

Kolunu kaldırıp saatine baktı.

— Ooo! Çok geç olmuş, çok geç. Umarım siz de beni Mitza gibi uğraştırmazsınız. Allah insana akıl vermezse kul ne yapsın? Şurada pırıl pırıl hayat dururken aptalca gidip ölümü seçti. Kurtulmak kendi elindeydi. Ama ona bunu bir türlü anlatamadım. Onu ölüme gönderen ben değilim, o kendi kendine gitti. Azamoviç asıl adınız mı?

Azamoviç arasıra bile olsa Mitza gibi bitkin görünmemeye karar vermişti. Komutanın yüzü hâlâ duvara dönüktü. Bu da her halde insanları konuşturmak, onlara gerçeği değil de kendi istediklerini söylemeleri için uygulamaya başladığı yepyeni bir taktik olacaktı.

— Hayır, asıl adım Mehdi Azamoviç. Bana Miç derler.

— Yanınızda kimlik kartınız var mı?

— Hayır, yok.

— İşiniz?

— Çiftlik kâhyasıyım.

— Tahsiliniz var mı?

— Hukuku bitirdim.

Komutan birden döndü, gözleri acayip bir şüpheyle dolmuştu.

— Çok güzel! Ben okumuş insanları çok severim. Sizinle öyleyse çok kolay anlaşabileceğiz. Niçin avukatlık mesleğini değil de toprağı seçtiniz?

— Toprağı çocukluğumdan beri severim de ondan.

— İnsanları sevmez misiniz?

— Onları da severim. Hem de çok severim.

— Neden avukatlık yapmıyorsunuz öyleyse? Yoksa bir insanın hakkını savunmak hoşunuza gitmiyor mu?

— İnsanların hakkını savunmak çok hoşuma gider. Dünyada bundan daha güzel bir şey olabileceğini sanmıyorum.

Komutan cevap vermedi. Sanki yeni görüyormuş gibi şaşkın şaşkın Azamoviç'in üstüne bakıyordu.

— Toprak adamı olduğunuz belli Her Azamoviç. Yugoslavya'da en bol yetişen ürün nedir? Lütfen söyleyebilir misiniz?

Azamoviç, komutanın konuyu isteyerek değiştirdiğinin farkındaydı. Çünkü bir avukatla konuşmak askerler için her zaman tehlikeli olan bir şeydi.

— Yugoslavya'da en çok mısır, ikinci olarak da buğday yetişir.

Güney Moravya bölgesinde çavdar üretimi yer yer öne geçer. Fakat erik ve elma da çok boldur. Slovenya'da yetişen elmalar çok tatlı olur.

— Mısır en çok hangi toprağı sever?

— Yumuşak ve havadar topraklarda ekilirse insanı hiç uğraştırmaz.

— Buğday?

— O da mısıra benzer. Yalnız bu yıl havalar çok kurak gittiği için iyi bir ürün alamadık.

Azamoviç kendisinin bir toprak adamı olduğuna inanmamış görünen komutanın kendisini imtihan ettiğini biliyordu. Çünkü böyle saçma bir konuşmaya girişmesinin şimdi ne yeri ne de zamanıydı. Arasıra hâlâ şüpheyle bakıyor, biri ufak biri büyük olan ayakkabılarını gördükçe de içinden kahkahalarla gülüyormuş gibi gözlerini kırpıştırıyordu.

— Bir cahil gibi davranmanıza şaştım Her Azamoviç, çok şaştım.

Bir insanın bir saniye içinde doksan derecelik bir dönüş yapması, yine bir saniye önce olduğunun tam tersi bir insan oluvermesi inanılacak şeylerden değildi. Bunu yalnız çok usta oyuncular yapabilirdi. Komutan da kendisinin usta bir oyuncu olduğunu göstermek istiyormuş gibi rolünü çok iyi oynuyordu. Hem yüzü hem de sesinin tonu değişmişti. Gözleri de Führer'inkiler gibi hırçın ve bozuk bakıyordu.

— Bayan Magda Mitza'nın yolundan gitmek istemezsiniz elbette. Buna hiç şüphe bile etmiyorum. Bayan Mitza cahil bir kadın. Bir kolacıdan başka türlüsü de beklenemez. Ama siz bir hukukçusunuz. Sizinle konuşmam daha kolay olacak. Biz Almanlar burada sizin dostunuz olarak bulunuyoruz. Amacımız Yugoslav milletine daha iyi bir yaşayış sağlamaktır. Bunu baltalamaya çalışan, Yugoslav milletinin düşmanlarıyla işbirliğinde bulunan kim olursa olsun askerî kanunlar gereğince yargılanır, gözünün yaşına bakmadan en ağır cezalara çarptırılır. Haksız hiç bir şey yapmak istemiyoruz. Çünkü biz bu dünyada haksızlıkla savaşıyoruz. Bu nedenle bana güvenebilirsiniz Her Azamoviç. Her Alman gibi ben de Yugoslavlar'ın dostuyum. Buradaki görevim de kanunlara saygı gösterilmesini sağlamaktır. Herhangi bir haksızlığa uğramıyacağınızdan kesinlikle emin olabilirsiniz. Magda Mitza'ya cahil bir kadın olduğu için işin bu yanını bir türlü anlatamadım.

Azamoviç komutanın sözlerini bitirip bitirmediğini düşünmeden atıldı.

— Mitza hakkında yanılıyorsunuz. Her halde dikkat etmemiş olacaksınız. Bölgemizde yaşayan kadınların en güzel konuşanı odur. Bütün derneklerde üyedir. İnsanlara iyilik yapmaya bayılır. Kocasını kaybettikten sonra dünyadan elini eteğini çekti, kendini çocuklarına adadı. Yoksa isteseydi çok parlak bir mevki sahibi olabilirdi. Çünkü Mitza

Belgrat Üniversitesi Edebiyat Bölümünü birincilikle bitirmiş bir kadındır.

Komutanın şaşkınlıktan ağzı kulaklarına varmıştı. Fakat sağ omuzu üstünden kendisini durmadan gözetleyen Führer'ine bakarak çabucak toparlandı. Hangi konuda olursa olsun, bir Alman hiç bir zaman yanılamazdı.

— Şakayı çok seviyorsunuz galiba Her Azamoviç. Bayan Mitza dediğiniz gibi okumuş bir kadın olsaydı ben burada şimdi boş yere çenemi yormuş olmazdım. O her halde Edebiyat bölümünün arka kapısından çıkmış olacak. Demînden beri söylediğim gibi siz bayan Mitza değilsiniz. Sizden istediğim ne biliyorsanız olduğu gibi anlatmanızdır. Böyle olursa her ikimiz de çabucak işlerimizin başına döneriz. Ben de lâfını bile etmek istemediğim bazı usullere başvurmaktan kurtarmış olursunuz. Şimdi soracaklarıma lütfen kısa ve doğru cevaplar veriniz Her Azamoviç. Bayan Mitza gibi siz de gerçeği söylemiyecek olursanız bunu hayatınızla ödeyebilirsiniz. Konuyu ayrıntılarıyla bir kere daha inceleyelim. Çiftliğinize gece bir adam almışsınız. Bu adam bizim aradığımız insanlık düşmanı, canavar soyguncu Neniç'tir. Bu soyguncunun kaçmasına her halde isteyerek yardım etmediniz. Peki, gelen güvenlik ve barış kuvvetlerini niçin oyaladınız öyleyse? Konuşmanıza başlamadan önce size bir kere daha hatırlatayım Her Azamoviç. Vereceğiniz cevaplarda gerçeğin ortaya çıkmasına, böylece azılı bir katilin yakalanmasına yardımcı olursanız kanunun bu gibiler için koyduğu özel hükümlerden yararlanarak suçunuz ne olursa olsun serbest bırakılacaksınız. Buyurun, sizi bekliyorum Her Mehdi Azamoviç.

Azamoviç hiç düşünmedi, bu soruların her birinin cevabını kafasının içinde çok daha önceden hazırlamış bulunuyordu.

— Size anlatılmış olan şeylerin hiç birinin gerçekle en ufak bir ilgisi yok. Ben evime hiç kimseyi almadım sayın albay. Askerleriniz geldiği sırada ben yatmış uyuyordum. Böyle korkunç bir suçla suçlandırılmam beni en azından sizin kadar şaşırttı ve üzdü. İnsanlara haklı ya da haksız işkence edenlere karşı öteden beri daima kızarım. Elimde olsa bir çırpıda hepsini öldürürdüm. Siz Neniç'i yakaladığınız zaman hemen kurşuna dizeceksiniz. Ben ona bu cezayı yeterli görmüyorum. Ben sizin yerinize olsam ona elimi bile sürmem. Ensesinden tutar çocuklarını ve kocalarını öldürdüğü kadınların eline veririm. Eminim ki kadınlar da onu öldürmeyeceklerdir, çünkü Neniç gibiler için ölüm bir kurtuluştur. Siz de aynı şeyi yapınız. Yakalayın, zararsız hale getirin, fakat öldürmeyiniz. Günün birinde er veya geç duyacağı utanç ve pişmanlık duygusu onu kendi elleriyle boğuverir. Anlayışınıza sığınırım sayın albay. Neniç gibi bir insanlık düşmanına yataklık edecek bir insana benziyor muyum ben?

Komutan birden hırçınlaştı.

— Yeter Her Azamoviç, yeter. Kanunlar bir suçlunun gelişigüzel konuşmak hakkını kısıtlamıştır. Her suçlu gibi siz de kanunlara uymak zorundasınız. Bizim görevimiz size gerçek bir suçlu olup olmadığınızı anlamak için sorular sormak, sizinki de bu sorulara kısa ve kesin cevaplar vermektir. Yalan söylemekle hiç bir şey kazanamıyacağınızı size önceden söylemiştim. Fakat gördüğüme göre bu uyarmamın size hiç bir etkisi olmamış. Bayan Magda Mitza'nın yolunda yürümekten hemen vazgeçiniz. Ne yaparsanız yapınız, adaleti yanıltmanıza hiç bir zaman izin vermiyeceğim. Bana şimdi söyleyiniz. Doğruyu söyleyecek misiniz yoksa yine bildiğinizi mi okuyacaksınız.

Azamoviç cevap yerine başını salladı. Komutan bir zafer kazanmış gibi kabardı, sonra gözleriyle sinsi sinsi güldü.

— Öyleyse şimdi beni iyi dinleyin. Size bir daha soruyorum Her Azamoviç. Hazır mısınız?

— Evet.

— Dediklerimi iyi duydunuz mu?

— Duydum.

— Yatıyordum demiştiniz değil mi?

— Evet.

— Peki, yatıyordunuz, öyle diyelim. Yatmıyordunuz ama yattığınızı kabul edelim. Sonra ne oldu? Hayır hayır, cevap vermeyin. Cevabı sizin yerinize ben vereceğim. Odanıza hiç tanımadığınızı söylediğiniz, fakat gerçekte çok iyi tanıdığınız bir adam çıka geldi. Gelmedi, onu içeri siz getirdiniz.

— Hayır, ben getirmedim.

— Susun diyorum size. Adamı içeriye siz getirdiniz. Hâlâ daha yalan söylemeye devam ediyorsunuz. Adamı içeri siz getirmemiş olsanız bile bu sizi suçlu olmaktan yine kurtarmaz. Hukuk okumuş olduğunuzdan da şüphe etmeye başladım. Çıkışlarınızı zamanında yapamıyorsunuz. Suçlu olduğunuz için heyecanınıza yeniliyorsunuz. Biraz daha soğukkanlı olunuz Her Azamoviç. Adamı siz içeri aldınız veya adam kendi kendine geldi. Bunun savunmanızda ne önemi olabilir? Bize gerekli olan adamın kendisidir. İçeri aldınız veya o kendiliğinden içeri girdi. Şimdi bize bu adamın nasıl bir adam olduğunu söyleyiniz.

Azamoviç kararsızlık içindeydi. Mordaç'ı bir Türk düşmanı olduğunu bildiği halde ele vermek istemiyordu. Bu, şimdi yolunu şaşırmış bile olsa, eski bir arkadaşına karşı ihanet etmek olurdu. Böyle bir şey Azamoviç gibi insancıl duyuları her şeyin üstünde tutan bir insanın yapamıyacağı bir şeydi.

— Ne söyleyeyim sayın albay? Öyle acayip bir durum ki insan

şaşırıyor. Görmediğim bir adamı size nasıl anlatabilirim?

Komutan patlamak üzere olan bir bombaya benziyordu.

— Çok kurnazsınız Her Azamoviç. Fakat adaletin gözünden hiç bir şey kaçmaz. Öyleyse şu görmediğiniz adamın tanımını size ben yapayım. Sakallı, hâki gömlekli, silâhlı, uzun boylu bir adam değil miydi? O görmediğiniz adam böyle bir adam değil miydi? Siz de onu hemen içeri almadınız mı? Aldınız, dışarıdan görmesinler diye de camların kapaklarını sımsıkı kapadınız. Söyleyin, kimdi o adam?

— Bilmiyorum. Böyle bir adam görmedim ben.

— Görmediniz mi? Demek görmediniz ha? Bir daha yalan söyleyecek olursanız kafanızı değil, önce o sivri dilinizi kestireceğim Her Azamoviç. Görmediğiniz o adam haydut Neniç'ti. Bunu da inkâr edebilir misiniz? Güvenlik kuvvetlerimiz günlerden beri onun izindeydi. Bir ara izini kaybeder gibi olmuşlardı. Nihayet bütün bir bölgeyi kuşatıp tarlaların içinde onu kıstırdılar, böylece evinize kadar geldiler. Siz tam bu sırada korkunuzdan lâmbayı söndürdünüz. Katile kaçabilmesine gerekli zamanı kazandırmak için de uzun süre uyur gibi yaparak verilen emirlere rağmen kapıyı açmadınız. Artık bunların da yalan olduğunu söyleyemezsiniz. Hadi, ortada korkacak hiç bir şey yok. Yüce Alman kanunlarının himayesinde bulunuyorsunuz. Bilmeyerek bir suç işlediniz ya da bir suç işlemek zorunda kaldınız. Fakat asıl sorunumuz bu değil. Neniç'in şu anda nereye saklandığını bilen tek insan sizsiniz. Bunu bize hiç bir şey saklamadan bildirirseniz her şey burada bitmiş olacak, iyiliğinize ve insanlığa yaptığınız hizmete bir karşılık olarak ta Gümüş Adalet Nişanı'nı göğsünüze ben kendi ellerimle takacağım. Çocuklarınıza insana böylesine övünç veren bir miras bırakmak istemez misiniz?

— Benim çocuklarım yok sayın albay.

— Yok mu? Nasıl yok?

— Ben bekârım.

— Şimdiye kadar hiç evlenmediniz mi?

— Hayır.

— Neden?

— Bilmiyorum. Bekârlık daha hoşuma gidiyor.

— Olabilir, ama yanlış. Komünistler'in aileyi yıkma propagandası anlaşılan sizi de etkilemiş. Lisede mi okudunuz yoksa hukuk eğitimi mi yaptınız?

— Hukuk okuduğumu daha önce söylemiştim size.

— İlk sorgunuzu yapan hakime verdiğiniz cevapta lise mezunu olduğunuzu söylemişsiniz. Hangisi doğru?

— Hukuktan mezun olduğum doğru.

— Niçin yalan söylediniz öyleyse?

— Yalan değil, bir alışkanlık sayın albay.

— Anlamadım.

— Bugüne kadar hukuk mezunu olduğumu yalnız size söyledim. Herkes benim lise mezunu olduğumu sanıyor. Çünkü ben herkese öyle söyledim.

— Bambaşka bir insansınız Her Azamoviç. Herkes bu konuda yalan söylerken siz tam tersini yapıyorsunuz. Hukuk mezunu olduğunuzu saklamanızın sebebi ne?

— Önemli değil, bu yalnız beni ilgilendiren bir şey.

— Hayır, burada her şey kanunların. Sizi ilgilendiren hiç bir şey olamaz. Niçin lise mezunu olduğunuzu söyleyip duruyorsunuz?

— Ben çiftlik kâhyasıyım sayın albay. Bir arkadaşım da aynı durumdaydı. Günün birinde herkes tarafından alaya alındı, hakkında türlü söylentiler çıktı. Hiç kimseye okumuş adam olmanın toprakla uğraşmaya engel olamıyacağını anlatamadı. İnsanlarımız henüz bunu anlayabilecek durumda değil. Okumuş bir insan için ticareti, tarımı onur kırıcı buluyorlar. Onu hep kıravatlı, iyi giyinmiş görmek istiyorlar. Halbuki ben bu kanıda değilim. Bütün meslek sahipleri okumalı. İşin alçaltıcı veya yükseltici olanı da yoktur. Ben insanlarla uğraşmaktansa toprakla uğraşmayı kendime daha uygun buldum. Arkadaşım gibi insanların ağzına düşmemek için de kimine lise, kimine de orta eğitim yaptığımı söyledim.

Komutanın yüzü biraz yumuşar gibi olmuştu.

— Şimdi niye geri kaldığınızı daha iyi anladım. Almanya'da çöpçüler bile diplomalıdır. Hiç kimsenin aklına da o çöpçüye gülmek gelmez. Dünyanın en büyük milleti olan biz Almanlar böyle bir şeyi düşünmeyiz bile. Yalan söylemediniz ya Her Azamoviç.

Azamoviç'in adamakıllı canı sıkılmıştı. İçinden komutana bir küfür savurdu. Bereket versin ki kanunların bunu duyabilecek kadar kulakları keskin değildi.

— Hayır, bu konuda hiç istemediğim halde size gerçeği söyledim. Doğruyu söyleyerek, yani hukuk okuduğumu saklamıyarak çevremin geriliğiyle savaşabilirdim, fakat bunu yapacak gücü kendimde bulamadım.

— Farkındayım, gerçeği söylemekte hep korkak davranıyorsunuz. Burada çevrenizden uzaktasınız. Yüksek Alman Kanunları'nın himayesi altındasınız. Şimdi o soyguncu Neniç'in bize yerini bildirmenize hiç bir engel kalmadı. Sırtına hâki bir gömlek giymişti değil mi?

— Hayır, evime böyle bir kimse gelmedi.

— Adaletle oynamanın cezası ölümdür Her Azamoviç. Size başlangıçta her şeyi dilimin döndüğü kadar anlatmaya çalıştım. Kimseye kötülük etmek istemiyorum. Neniç gibi bir saldırgana yataklık etmekten utanmadınız mı hiç?

Azamoviç korkmaya başlamıştı. Komutanın olayı gözleriyle görmüş gibi en ince ayrıntısına kadar bilmiş olmasına şaşıyordu. Bütün bu bildiklerini nereden ve nasıl öğrenmiş olabilirdi? Aklına gelebilen tek şey Mordaç'la otururken kendilerini birinin iyice gözetlemiş, bütün konuştuklarını dinlemiş olmasıydı. Bunun başka türlü olmasına imkân yoktu. Her şeyi olduğu gibi anlatan komutan şimdiye kadar yalnız bir noktada yanılmıştı. Peşini kovaladıkları adam gerçekte Neniç değildi. Birdenbire kulaklarında «Sakallı, hâki gömlekli, silâhlı, uzun boylu bir adam» sözleri çınlamaya başladı. Mordaç'ın kılığı da bundan başka türlü değildi. O da sakallıydı, uzun boyluydu, yalnız gömleği hâki değil, erik pestili rengindeydi. Bu kadarcık bir yanılma da olmıyacak bir şey değildi. Dünyada kılığı birbirine benzeyen bir çok insan vardı. Belki Mordaç da Neniç gibi giyiniyordu? Çünkü ikisi de ayni çetenin adamlarıydı. Hepsi de böyle eş bir giyimi seçmiş olabilirlerdi. Bütün bunları çok kısa bir süre içinde düşünen Azamoviç en sonunda komutanın kendisinde şaşkınlık yaratan gerçekleri Wolfang'tan öğrenmiş olduğu, bunlara dayanarak üzerinde her şeyi biliyormuş hissini uyandırmak için olmamış bazı şeyleri de olmuş gibi göstererek asıl olaya büyük bir kurnazlıkla eklediği kanısına vardı. Bu avukatların sık sık başvurdukları bayatlamış bir taktikti. Suçunun gözleri önüne bir bir serildiğini gören zanlı şaşırır, bu şaşkınlık içinde kendini toparlayıncaya kadar asıl gerçeği söyleyiverirdi. Ne olursa olsun Azamoviç artık ilk ifadesinden geri dönemezdi. Şimdi doğruyu söylese bile bu kez de yalan söylemekten hüküm giyeceği kesindi. Arasıra dizlerinin bağı çözülür gibi oluyordu. İçinden her şeye rağmen dayanmaya, en ufak bir gevşeklik göstermemeye karar verdi. Bir kaç kere yutkundu, boğazı taş gibi kurumuştu. Aklına söyliyecek hiç bir şey gelmiyordu.

Sabrı tükenen komutan bağırmaya başlamıştı:

— Soruma cevap verin Her Azamoviç. Akşama kadar sizi beklemeye vaktim yok. O eşkiyayı niçin evinize aldınız?

Azamoviç aptal aptal baktı:

— Hangi eşkiyayı albayım?

Komutan bir yay gibi gerildi. Mitza'yı yere seren tokat Azamoviç'in de yüzüne inmek için hazırda bekliyordu. Fakat yine de sesine bir yumuşaklık vermeyi başarmıştı.

— Biliyorum, çok güç bir durumdaydınız Her Azamoviç. Korktu-

nuz ve bütün işi gücü insanlığa zarar vermek olan o sapığı içeri aldınız. Çünkü onu içeri almasaydınız sizi öldürecekti. Ama şimdi doğruyu söylemekten niçin kaçınıyorsunuz? Şu anda Tanrı'dan başka hiç bir kuvvet kılınıza bile dokunamaz. Odanıza aldığınız soyguncu ve çocuk kaatili Neniç'le neler konuştuğunuzu da bize anlatınız. Sizi dinliyorum Her Azamoviç. Haydut sizi bu suçu işlemeye şu tüfekle zorladı değil mi?

Heinrich komutanını bir işareti üzerine tüfeği getirip masanın üstüne koydu. Topuklarının üstünde sert bir dönüş yaparak yine eski yerine döndü.

Azamoviç, hiç kımıldamıyan gözlerle kendisine o korkunç geceyi hatırlatmış olan silâhına bakıyordu:

— Bu tüfek benim tüfeğim sayın albay. Onu ben bir İtalyan askerinden satın almıştım.

Komutan hırsı hırslı burnundan soluyordu:

— Peki, tüfeğin sizin olduğunu kabul edelim. Öyleyse kapınızı zorlayan o hayduta neden karşı koymadınız? Demek ki Neniç'i isteyerek içeri aldınız. Bunun cezasının idam olduğunu bilmemezlik edemezsiniz. Bunu bildirilerle bütün bölgeye duyurdum. Buna göre ateşli silâh taşımama yasağına uymamaktan da suçlu bulunuyorsunuz.

Azamoviç sesini çıkarmadı. Mitza'da olduğu gibi komutanın kendisi hakkında da adalet kurallarına aykırı olarak kararını çoktan vermiş olduğunu anlamıştı. Doğruyu söyliyerek onu inandırmaya çalışmak ta boşuna yorulmak olurdu. Kaderine razı olmuş insanların sessizliği içinde beklemeye başladı. Bir ara kocaman haritanın biraz altında Mordaç'ı görür gibi oldu. En acı olaylar karşısında bile güçlükle yaşaran gözleri nedense bu kez kendisine ıslak ıslak bakıyordu. Arkadan askerlerin didik didik ettiği yatağı, özlemini duyduğu odası, ştayerlerin hiç acımadan çiğnediği toprağı göründü. Selmanoviç bu toprakların orta yerinde oturmuş ağlıyordu. Aklından «başıma gelenleri duyunca kimbilir ne kadar üzülecek?» diye geçti. Bugüne kadar her şeylerini beğendiği, bir sevgili gibi kusurlarını görmemeye çalıştığı Almanlardan Sırplar kadar nefret etmeye başlamıştı. Dışarıdan yine arasıra koridorda düzenli adımlarla yürüyen nöbetçilerin ayak sesleri geliyordu. Bir ara çok alçaktan bir uçak geçti. Uçağın kulakları sağır eden gürültüsü daha kaybolmadan yoldan geçen asker ve top yüklü kamyon konvoyu koca binayı temellerinden sarstı. Onları da dev tanklar izlemeye başladı. Başının üstündeki avize şiddetli deprem olmuş gibi sallanıyordu. Alfons Karr masasının önüne gitmiş, bir eliyle tüfeğin kabzasını yokluyordu. Her zamankinden daha sinirli görünüyor, durmadan alt dudağını ısırıyordu. Kararını vermeden önce Mitza'ya yaptığı gibi birden kolunu kaldırıp uzun uzun saatine baktı. Bütün in-

celiğini ve insancıl duygularını kuşanarak ağır ağır Azamoviç'e döndü:

— Doğruyu söylemeniz ve iyice düşünebilmeniz için daha beş dakikanız var Her Azamoviç. Lütfen ben sizi yeniden çağırıncaya kadar sizin için çok önemli olması gereken bu süreyi dışarda geçiriniz. Ümit ediyorum ki bu beş dakikalık süre, tutmuş olduğunuz yanlış yoldan sizi tam zamanında geri çevirmeye, büyük Yugoslav milletinin kanını su gibi döken yalancı bir kahramandan insanlığı kurtarmanız için bize yardımda bulunmanıza yarayacaktır. Buyurun Her Azamoviç.

Wolfang'la Heinrich önceden kurulmuş bir robot gibi hemen koşup kapıyı açtılar. Azamoviç başını önüne eğdi, Mitza'nın iyice kararmış olan kan damlalarının yanı sıra ağır ağır yürüyerek koridora çıktı. Wolfang'ın kendisine kaba bir şekilde emrettiği yerde durdu. Nöbetçiler sanki hiç bir şey olmamış gibi görevlerine devam ediyorlardı. Her biri koridorun bir yanını tutmuştu. Hiç değişmiyen adımlarla karşılıklı yürüyorlar, uzayıp kısalan gölgeleri de çıkmayan bir leke gibi kendilerini arkadan izliyordu. Yalnız aşağı katta arasıra bir kapı açılıp kapanıyor, sonra merdivenlerden yukarı kata biri çıkar gibi oluyor, çok geçmeden her şey yenden nöbetçilerin bozduğu, insanın kulaklarını ısırgan gibi dalayan bir sessizliğe gömülüyordu. Bu sırada koridorun sağ yanındaki odalardan birinin kapısı gürültüyle açıldı, Müller pis pis sırıtarak yanlarına geldi. Her şey bu oyunun çok iyi düzenlendiğini, oyuncuların da rollerine çok iyi hazırlandıklarını gösteriyordu.

Müller önce Wolfang'la fısıldaştı, sonra pis pis sırıtarak Azamoviç'e yaklaştı. Suratı allak bullak olmuştu, ağzı tütün ve şarap kokuyordu.

— Gerçeği söyliyecek misin, yoksa şu tabancamla beynini dağıtayım mı senin?

Azamoviç içinden yıkılır gibi oldu. aten günlerden beri çektiği uykusuzluktan başı dönüyor, ayakta zor durabiliyordu.

— Söyledim, ne biliyorsam hepsini söyledim kamarad.

Araya güler bir yüzle Heinrich girdi.

— Komutanımız çok iyi bir insandır. Doğruyu söylerseniz hemen kurtulursunuz. Sizi ştayerle evinize kadar götürmem için bana ayrıca emir verdi.

Cevap vermesine meydan kalmadan Wolfang göründü.

— Bu inadınızı bir türlü anlıyamıyorum. Neniç kardeşiniz değil, hele amcanız hiç değil. Neden bir sığır için kendinizi ateşe atıyorsunuz. Aklınızı başınıza toplayınız. Böyle şans bir daha insanın ayağına gelmez. Öyle değil mi Müller?

Müller'in ağzı burnu birbirine karışmıştı:

— Kendi bilir artık. Biz insanlık görevimizi yaptık. Aklını iyi kullanırsa bu gece evinde rahat bir uyku çeker. Kullanmazsa toprağın altında insanlar için daha çok yer var. Ama komutanımız onu evine göndermek istiyor. Doğrusu albayın iyiliği üstünde bugün. Elinden gelse insanların boşu boşuna ölmesini önlemek için neredeyse savaşı durduracak.

Azamoviç bu yalanların hepsini duymazlıktan gelmişti. Bu üç satılmışın arasında en çok makatında sigara söndüren Wolfang'a kızıyordu. Bu yaptığının cezasını ona çektirmeden öleceğini düşündükçe ölecek gibi oluyordu. Bugüne kadar hiç bir insana karşı böylesine bir kin duyduğunu hatırlamıyordu. Gerçekte Selmanoviç gibi o da bütün insanları severdi, fakat şimdi bambaşka bir adam oluvermişti. Elinden gelse o domuza ayni şeyi yapacak, tıpkı onun yaptığı gibi acıdan kıvranırken karşısına geçip keyfinden bir sigara tüttürecekti. Haklı olduğu halde bu kadar insanlıktan çıkmış olmasına da içinden zaman zaman üzülüyordu. Bütün suç savaşındı, savaşı çıkaranlarındı. Cephelerde ölen veya duvar diplerinde yok yere kurşuna dizilen her insanla birlikte toprağa cansız serilen gerçekte insan sevgisiydi. Buna rağmen Azamoviç bütün ümitlerini yitirmiş değildi. Çılgınların büsbütün rezil ettiği bu dünyanın yerine bir gün aklın ve insan sevgisinin hâkim olduğu yepyeni bir dünyanın kurulacağına inanmaya çalışıyordu. Geniş, üstünde bıldırcınlarla güvercinlerin uçuştuğu, bir ucu masmavi ufuklara dayanan insanların hizmetine girmiş toprakların ortasında yürüyormuş gibiydi. Erken bir günün eşiğindeydi. Gece ılık bir yağmur yağmış, toprak iliklerine kadar ıslanmış, esmer bir kızın gür saçları gibi kararmıştı. Güneş daha yakmıyordu, yeşil yeşil gülen mısırların arasında bir gıcır böceği gibi kırmızıydı. Azamoviç soluk soluğa domateslerini görmeye koştu. Bütün tarla gelincik basmış gibi kıpkırmızıydı. Domateslerin hepsi bir gece içinde olmuş, hepsi ateş gibi yanmıştı. Gözüne kestirdiklerinden birini eğilip kopardı. Bu Makedonyanın en güzel domateslerinden biriydi. Lekesiz, dümdüz, bazı yerler gamzeli bir kız yanağı gibi çukur çukurdu. Dayanamayıp bir ucundan tatlı tatlı ısırdı. Ah! yanında biraz grah, sir ve ekmek de olsa ne güzel olurdu. Çünkü çocukluğundan beri domatesin yanında kuru fasulye ve peynire bayılırdı. Beş dakikalık süre bittiğinde kabak tarlasında geziyordu. Komutanın içeriden gürleyen sesini duyduğu sırada da yemyeşil, salatalık gibi körpe, kuzu gibi yumuşacık bir kabağı sevip okşamak için yere eğilmişti. Karşısında asık suratlı Wolfang'la Heinrich'i görüverince sanki başka bir dünyadaymış gibi şaşırıp üzülmüştü. Müller'in ne zaman gittiğinin farkında bile değildi. Heinrich'le Wolfang'ın kolları arasında aklını kaybetmiş bir idam mahkûmu gibi yürüyerek içe-

riye girdi. Oda dumandan görünmüyordu. Komutan, beş dakikalık süreden yararlanarak arka arkaya bir kaç sigara birden içmişti. Şimdi biraz daha dinç görünüyordu, gözleri de daha parlaktı. Bütün kötülüklerden arınmış gibi görünen yüzü daha insancıl bir biçim almış, bu arada kafasına sımsıkı yapışan saçlarını sık bir tarakla taramayı da unutmamıştı. Kapı kapanıp askerler eski yerlerine boş mermi kovanları gibi dizildikten sonra Mitza'nın beklediği avizenin altında duran Azamoviç'e ısırmak için dişlerini saklayan insan kılığına girmiş bir kobra yılanı gibi sokuldu.

— Neye karar verdiniz Her Azamoviç? Yüzünüzden insanlık duygularınıza nihayet yenildiğiniz anlaşılıyor. Buna çok sevindim doğrusu.

Gerçekte Azamoviç'in verilmiş hiç bir kararı yoktu. İşin tuhafı da bütün günlerini mahkemelerde geçiren bazı insanlar gibi sorguya çekilmeye alışmış olmasıydı. Hiç düşünmeden konuşmaya başladı.

— Size demin söylemiş olduklarımdan başka söyliyecek hiç bir şeyim yok sayın albay. Ne biliyorsam hepsini söyledim. Odama hiç kimseyi almadım, Neniç adında birini de tanımıyorum.

Komutan cin çarpmış gibi sıçradı:

— Ne? Ne? Ne diyorsun yalancı köpek? Demek sen de o haydutla ortaksın ha! Demek bütün bu ölen çoluk çocuğun kanında senin de o kırılası parmağın var. Bunun cezasız mı kalacağını sanıyorsun? Seni halkın ortasında kurşuna dizdireceğim. Bruno gibi beni de bir gün öldüreceksiniz değil mi? Hayır hayır, önce ben sizi öldüreceğim. Geberteceğim hepinizi. Bütün Makedonya'ya rahat bir nefes aldıracağım. Kanunlar konuşacak bundan sonra. Adalet konuşacak. İnsanlık konuşacak Her Azamoviç.

Komutanın yumruğu Azamoviç'in tam kulak tozunun üstüne indi. Fakat Azamoviç, bayan Magda Mitza değildi, sarsıldı ama yere yıkılmadı. Burnundan kan boşanmaya başlamıştı. Mendili yoktu, belki içine Neniç saklanmıştır diye cebinden onu da almışlardı. Kanı Mitza'nın yerdeki kanlarına karışıyordu. Tam cevap vereceği sırada dışarıda korkunç bir gürültü oldu. Odanın bütün camları hâlâ kırılacakmış gibi şangırdadı. «Hüküm Avlusu»nda bir manga asker hep birlikte ateş etmiş, düzme mahkeme kararını göz kırpmadan yerine getirmişlerdi. İlk kurşun, gözlerini bağlatmak istemiyen Mitza'nın soi memesinin altından girmiş, ikincisi burnunu parçalamış, üçüncüsü içinde yalnız çocuklarının ağlaştığı kalbine saplanmıştı. İlk iki kurşunun değil ama üçüncüsünün acısını iyice duymuştu. İçine boşalan kan gölünde boğulan çocuklarından sonra gülmeyi başararak «Hüküm Avlusu»nun kara duvarı dibine yığılıp kalmıştı. Öteki kurşunlar askerler yine kalbine nişanladıkları halde karnına ve kasıklarına gömülmüştü. Fakat bunun

artık hiç bir önemi, insanı üzecek en küçük bir yanı yoktu. Çünkü adına insan denen yaratık, öteki bütün canlılar gibi iki kere değil, yalnız bir kere ölürdü. Bereket versin Mitza bir pencereden kendisine bakmaya zorlanan çocuklarının çığlıklarını duymamıştı. Eğer duymuş olsaydı bu çığlıkların onu hayatına son veren o üçüncü kurşundan çok daha önce öldüreceği hiç şüphe yoktu. Mitza çabucak öldüğüne her halde sevinmiş olmalıydı. Yarın, istese de artık kolacı dükkânını açamıyacaktı. İnsanlık parolası altında Nazi adaleti böyle olmasını istemişti. Azamoviç'in burnundan akan kan hâlâ durmamıştı. Bu kan ölüm duvarının dibine akmakta olan Mitza'nın kanının aynısıydı. Sıcak, kırmızı, buruk buruktu.

— Duydunuz değil mi Her Azamoviç? Adaletle oynamanın sonu budur işte. Magda Mitza durmadan yalan söylediği için bu cezayı haketti. Sizin gibi kendisini çok uyarmaya çalıştım, fakat bunu bir türlü anlamak istemedi. Şimdi size bir şey sormak istiyorum. Hâlâ doğruyu söylememekte inat edecek misiniz yoksa etmiyecek misiniz?

Azamoviç cevap vermemeyi daha uygun buldu. Cevap verse de bu hiç bir şeyi değiştirmiyecekti. Çenesi, göğsü, pantalonu ve ayakkabıları kandan kıpkırmızı olmuştu. Sokaktan yine asker yüklü kamyonlar geçmeye başlamıştı. Bunlar dünyaya adalet dağıtmaya giden askerlerdi. Komutan pencereye doğru sıçradı, sonra tekrar eski yerine döndü. Zincirlerini koparmış yırtıcı bir hayvana benziyordu.

— Ne biçim insansınız siz Yugoslavlar! Hayvan mısınız nesiniz? Dünyada sizin gibi yalancı, haydut bir millet daha görmedim. Ama ne olursanız olunuz, Führer'in emri var. Sizi kesinlikle ve en kısa bir süre içinde yola getireceğiz. İstemeseniz de sizi adam edeceğiz. Hepiniz mum olacaksınız mum. Bu topraklarda Alman adaletini mutlaka kuracağız.

Azamoviç ağzına dolan kanı yere tükürdü.

— Ben Yugoslav değilim sayın albay.

— Nesin ya köpek?

— Yugoslavya'lı bir Türk'üm.

Komutan, kutsal bir görünüş içinde asılı olduğu duvardan kendilerini izleyen Führerlerinin yeni bir emrini bekliyorlarmış gibi nefes aldıkları bile belli olmıyan taştan yontulmuş askerlerine baktı.

— Duydunuz mu, Türk'müş? Al sana bir yalan daha. Bunun neresi Türk'e benziyor? Türküm demekle beni kandıracağını mı sanıyorsun? Alın götürün şu köpeği de. Sersemlerle daha fazla uğraşacak zamanım yok. Giderken Müller'e söyleyin bana gelsin. Çabuk olun hadi.

Wolfang'la Heinrich'in kollarından sımsıkı yakaladıkları Azamoviç koridoru çabucak geçti. Nöbetçiler kendisine yan dönüp bakmamış-

lardı bile. Aşağı kata inerken ayakkabılarından büyük olanı ayağından çıkıp alt koridora yuvarlandı. Aldırmadı, zaten o ayakkabı kendisinin değildi. İsteseydi bile onu alıp giymesine izin vermezlerdi. İki asker kendisini deli gibi sürüklüyorlardı. Azamoviç için artık her şey bitmişti. İçinde sanki Mordaç'la yanyana yürüyormuş gibi saçma bir duyu vardı. Bir ara Mitza'nın o iri iri gözlerini görür gibi oldu. Öldürüldüğü yerde şimdi yalnız o koskocaman ayakkabıları kalmıştı. «Hüküm Avlusu» güneş içindeydi. Domatesleri, mısırları oluşturan o sıcacık güneşlerden biriydi bu. Gökyüzünün böylesine mavi, böylesine cıvıl cıvıl sıcak olduğunu hiç görmemişti.

Oraya, içinden yeni filizlenmiş uçsuz bucaksız bir buğday tarlasına benzettiği o gökyüzüne hep baka baka avluyu geçti. Avluyu çeviren yüksek duvarlardan birinin üstünden yemyeşil bir ceviz ağacının tepesi görünüyordu. En üst dallardan birine simsiyah, uzun kuyruklu, kırmızı gagalı bir kuş konmuştu. Merkez binasının arka pencerelerinden gizlice bakan birçok insan gibi o kuş ta durmadan kendisine bakıyordu. Duvarın dibine gelince kendiliğinden durdu. Yerdeki kanlardan Mitza'nın orada kurşuna dizildiğini anlamıştı. Bütün ısrarlara rağmen gözlerini bağlatmak istemedi. Çok sevdiği gökyüzüne baka baka ölmeyi istiyordu. Bu sırada tozu dumana katan çarpık bacaklı bir asker koşarak geldi; yolda gelirken düşürdüğü ayakkabısını getirdi. Başını çevirip bakmadı bile. Her halde Hitler'in bu kuklası ölülerin ayakkabı giymediklerini unutmuş olacaktı. Yan kapılardan biri açıldı, avluya çıkan ölüm mangası düzenli adımlarla yürüyerek karşısında yer aldı. Manga komutanı geldi, usule uyarak arzusunu sordu. Azamoviç iki adım önünde duran Wolfang'ı çağırdı, suratının ortasına iki kere üstüste tükürdü. Manga komutanı Heinrich'le birlikte kendisini avludan dışarı çıkardı. Biraz sonra on tüfek birden tam kalbinin üstüne nişan aldı. Komutanın emriyle hepsi birden ateş etti. Azamoviç sanki kurşunlardan hiç biri kendisine vurmamış gibi bir iki saniye kadar ayakta durdu, sonra yavaş yavaş dizleri üzerine büküldü. Çok sevdiği, hiç bir zaman aldatmadığı, uğruna hukuku bıraktığı toprağın üzerine insanlığın mutluluğu adına canlarını verenlerin kutsal sessizliğiyle sağ yanına düştü. Mitza da hemen hemen ayni yere düşmüştü. Yalnız o yüzükoyun yere yuvarlanmış, gözleri çabucak kapanmıştı. Azamoviç'in gözleri açıktı. İkisi de gökyüzüne bakıyordu. Burnundan akan kan göğsünden fışkıran kana karışmaya başlamıştı. Ağacın tepesindeki o siyah kuş silâh seslerini duyar duymaz uçup gitmişti. Camların arkasından gizlice bakan insan başları da birer ikişer uzaklaşıyordu. Hava güzeldi, güneş Azamoviç'in gözleri içinde pırıl pırıldı. Çok uzakta, evlerden birinde insanın yüreğini ateş gibi yakan sesiyle Zara Leander bütün insanlığın barış türküsü «O, Lili Marlen»i söylüyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PUB DUYİÇ

Naninu — Naninaa

Müftü Bedroviç, demirci İsmailoviç, uncu Kerimoviç ve daha bir çok ileri gelen Türkler'in katıldığı toplantı geç saatlere kadar sürmüş, çok önemli ve kesin kararların alındığı bu toplantıda görev bölümü yapılmış, kurulacak Türk Divisia'nın başına Rıza Selmanoviç getirilmişti. Toplantı sırasında özellikle Müftü Bedroviç yaptığı çok güzel, ilginç konuşmalarıyla herkesi büyülemiş, Türk dostu Mitza ile Azamoviç'in, onların arkasından daha başkalarının suçsuz oldukları halde kurşuna dizilmelerine değinerek çok inançlı ve her zaman kan dökülmesine karşı bir adam olmasına rağmen «ölüler» adalet ve intikam bekliyor» diyerek gereksiz tartışmaların yapılmasını önlemiş, özlemi duyulan birliğin umulandan da daha kısa bir zamanda gerçekleşmesini sağlamıştı. Metroviç toplantıya çok geç gelmiş, konuşmalarıyla Bedroviç'i desteklemiş, alınan bütün kararları gözü kapalı imzalıyarak bir hastasına gitmek üzere herkesten önce evden ayrılmıştı. Selmanoviç yalnız kalınca yemek yedikten sonra hemen odasına çekilmiş, yapılması gereken işleri bir düzene koymak için kendi kendine düşünmeye başlamıştı. Hava korkunç soğuktu, tavanı çok yüksek olan odada büyük bir odun sobası yanıyordu. Rüzgâr Balkan'a yakışır bir şekilde şiddetini arttırmıştı, arasıra kıracakmış gibi camları sarsıyordu. Makedonya'da kış ne kadar erken gelirse o kadar geç giderdi. Bu yıl da havaların erkenden soğuması kışın bir yıl öncekine göre daha uzun süreceğini gösteriyordu. Osmaniç'in ölümünden sonra evde büyük bir değişiklik olmuş, yalnız başlarına kalmaktan korkan Ayişa, Muammera ve küçük kardeşi İstemi Selmanoviçler'in evinde kalmaya başlamışlardı. İşler bölüşülmüş, bir zamanlar birbirlerine kırgın olan iki aile arasında bir çoklarına örnek olabilecek biçimde bir kaynaşma meydana gelmişti. Bu kaynaşmayı Şevvala Ana'nın üzüntüsünden yataklara düştüğü bir sırada oğlunun Londra'dan gelen, yakında geleceğini bildirdiği mektubu büsbütün perçinlemişti. İki aile arasında bu mektuba en çok sevinenlerden biri de Muammera olmuştu. Eski inadından vazgeçen Selmanoviç oğlunun kendisiyle evlenmesine razı olduğu için Muammera sevincinden günlerden beri yerinde duramıyordu. Fakat

dünyadaki her sevinç gibi Muammera'nın bu sevinci de çok sürmemişti. Mitza'dan sonra Azamoviç'in Almanlar tarafından kurşuna dizildiğini duyar duymaz bütün ailede hiç kimsenin ağzını bıçak açmaz olmuştu. Yalnız Miç'in ölümüne hiç kimsenin Selmanoviç kadar üzülmediği söylenebilirdi. Onu kurtaramamış olmasına hâlâ yanıyordu. Çiftlikten ayrılıp Bruno'yu görmeye gittikleri gün yarı yolda bir öncekini unutturan ikinci bir felâketle karşılaşmışlar, çalılıkların arasından kimin attığını göremedikleri bir kurşunla atlarından birini kaybedince yolda kalmışlardı. Bir çetnik olduğunu sandıkları haydut nedense bir daha ateş etmediği gibi üzerlerine de saldırmamıştı. Uzun uzun düşünmüşler, tek bir kurşun atmakla yetinmiş olan haydutun gerçek niyetinin ne olduğunu bir türlü anlayamamışlardı. Bir kaç uzun geceyi korku içinde bir dağ kovuğunda geçirdikten sonra nihayet bir sabah erkenden yoldan geçen bir kamyon şoförüne yalvarıp arabayı şehire getirmişler, Nezir de arkadan sağ kalan ata atlayıp gelmişti. Bir gün sonra da Bruno'nun öldürüldüğünü ve Azamoviç'in kurşuna dizildiğini öğrenmişlerdi. Selmanoviç Alman işgal komutanını tek başına görmeyi başaramayınca müftü Bedroviç'le kendisini görmeye gitmiş, Azamoviç'in niçin kurşuna dizildiğini sormuştu. Her zamanki salon adamı iki yüzlülüğüyle kendilerini karşılayan Alfons Karr inanılmayacak kadar korkunç şeyler anlatmış, Magda Mitza gibi Azamoviç'in de haydut Neniç'le Mihailoviç'e gizliden gizliye yardım ettiğini söylemişti. Yüksek Askerî Mahkeme'nin verdiği ölüm kararını kaldırmak, Azamoviç'i kurtarmak için çok çırpındığını, bir askerden çok insancıl duygulara önem veren bir kişi olarak her zaman insanların idam edilmelerine karşı olduğunu sözlerine eklemeyi de unutmamıştı. Bu anlatılanların hiç birine inanmamış olan müftüyle Selmanoviç aynı günün akşamı hemen örgütlenme kararı almışlardı. Komutanın çiftlikteki zararları ödemek teklifini de kabul etmeyen Selmanivoç o günden beri hemen hemen hiç kimseyle konuşmaz olmuştu. İlk iş olarak vurulan atın yerine eskisini hemen hemen hiç aratmayan yeni bir at satın almış, misafirhanede büyük bir işe yaramayan Çavuş'u da birkaç günlüğüne Azamoviç'in yerine çiftliğe göndermişti. Bu arada her hangi bir tehlikeye karşı evde de bazı tedbirler almış, karanlık bastıktan sonra herkese yalnız başına dışarı çıkmayı yasaklamıştı. Çünkü kaçırılma olayları sıklaşmıştı. Türk evlerinde helâların genellikle bahçe içinde bulunmasından ortaya çıkan durum da kötü niyetliler için çok elverişliydi. Bu bakımdan umulmadık bir tehlikeyle karşılaşmamak veya karşılaşıldığında daha güçlü olabilmek için bir çok aile gibi Selmanoviç ailesinin üyeleri de geceleyin bahçeye çifter çifter çıkmayı uygun bulmuşlardı. Bunun da yeterli bir tedbir olmadığını bilen Selmanoviç ge-

celeri artık rahat bir uyku uyuyamaz olmuştu. Bu nedenle odasını değiştirmiş, bahçeye daha yakın olabilmek için aşağı katta başka bir odada yatıp kalkmaya başlamıştı. Ötekiler de yatak odası olarak evin en büyük odasını seçmişlerdi. Orada geceleri hep birlikte yer yatağında yatıyorlar, kapılarını da sımsıkı kilitlemeyi unutmuyorlardı. Hemen hemen bütün Türk evlerinde durum aynıydı. Yasağa rağmen hiç kimse silâhsız gezmiyordu. Eski düzen temelinden bozulmuş, uştupakla halva od griza'nın eski tadı kalmamıştı. Halbuki kızartma börekle irmik helvası, hele yanında da vlaçeniça, yani buz gibi bir ayran olursa hiç birinin yemesine doyum olmazdı. Bu durumdan en çok rahatsız olanlardan biri de Şevvala Ana'ydı. Grah, braşno, kompir, sininia gittikçe azalıyor, bunlarsız da hemen hemen hiç bir şey yapılamıyordu. Yalnız kuru fasulya, un, patates ve buğday değil bir çok Türkler'in meso dedikleri et de yemeklerden yavaş yavaş elini çekmeye başlamıştı. Şevvala Ana her şeyi olduğu gibi bu yiyeceklerin hepsini de bol bulamaç kullanmaya alışmıştı. Ne kadar dikkatli davransa eli yine eski ölçü üzerinden gidiyordu. Düşünceli ve sinirli bir kadın olmuştu. Ötekiler de ayni şekildeydi. Hepsi yavaş yavaş çökmekte olduğunu gördükleri bir dünyanın özlemini yüreklerinde daha şimdiden duyarak durmadan söyleniyorlardı. Fakat şikâyet konusunda Şevvala Ana hepsinden daha baskındı. Genellikle biraz yağ almak için kepçesini maslo kiyupinin içine daldırdığı zaman sesi sokaklardan duyuluyordu.

— Allah belâsını versin şu gâvurların. İnşallah tez günde geberirler hepsi. Hırvatı da, Sırp'ı da, Alman'ı da o. Rahatımızı kaçırdılar kâfirler. Ne güzel yaşayıp gidiyorduk şurada. Güzel güzel geçinmek dururken boğuşacak ne vardı sanki?

Ayişa Osmaniç de ondan aşağı kalmıyordu.

— Şu kocamı öldüreni bir elime geçirsem yok mu? Vallahi gözünün yaşına bakmadan sıçan keser gibi keserim herifi. Ne istediler bilmem şu Osmaniç'ten? Kendi halinde, herkese iyilik yapmasını seven bir adamdı. Şu gâvurlara hiç güven olmuyor. Ellerinden gelse hepimizi kesecekler. Türk dedin mi adamlar şeytan görmüş gibi oluyorlar. Hep o kara sakallı papazların başı altından çıkıyor bu düşmanlık. Kiliselerde halkı hep bize karşı kışkırtıyorlar. Bizimkiler de camilerde hep insanlıktan konuşuyor. İnsanlık insan olana yapılır. Böyle giderse galiba bu günlerimizi de arayacağız. Babam hep söyler dururdu da inanmazdım.

Şevvala Ana günün birinde her şeyi bırakıp kaçmak zorunda kalabileceklerini düşündükçe çıldıracak gibi oluyordu.

— Vermiyeceğim, hiç bir şeyimi vermiyeceğim. Öldürseler bile gitmiyeceğim buradan. Evimi, toprağımı kimse elimden alamaz. Onlar

bize babalarımızdan kaldı. Ne hakları var bizi buradan kovmaya? Daha kafamı kızdırmasınlar vallahi Balkan'a çıkıp kadınlığıma bakmadan erkeklerle omuz omuza dövüşürüm ben de.

Kızlar da buna benzer şeyler söylüyorlardı. Fakat ne yaparlarsa yapsınlar dünya değişiyor, Almanlar bütün güçlerine rağmen kökünden yıkılan düzeni bir türlü sağlayamıyorlardı. Çetniklerin amacı Almanlar'ı değil Türkleri de ortadan kaldırmaktı. Hattâ birbirlerinden ayrı görüşleri olan örgütler bile bu amaçta birleşiyorlardı. Sinsi bir yoketme plânının ustalıkla uygulanması sonucunda birer ikişer azalan Türkler'den bazıları yerlerini yurtlarını bırakarak daha bugünden içerilere doğru kaçmaya başlamışlardı. Toplantı gecesi odasına çekilen Selmanoviç bunu önleyebilmek için Türk Divisia adına bir bildiri kaleme aldı. Hiç bir Türk'ün yerinden kıpırdamamasını, topraklarının bir karışını bile bırakmamasını yazdığı bu bildiriye ertesi gün erkenden el altından adamlarıyla Türkler'in oturduğu bölgelere gizlice dağıttırdı. Günler geçtikçe Azamoviç'in, özellikle Türk dostu Mitza'nın öldürülmesi Türkler arasında da Almanlar'a karşı olan düşmanlığı büsbütün arttırmıştı. Tarihî Alman sevgisi yavaş yavaş tarihe karışıyordu. Yaşlılardan çok gençler Almanlar'ı sevmiyorlardı Onların düşüncesine göre dünyayı kana bulamış olan Almanlar'dı. Faşistler yalnız kendilerinin dostuydu, öteki milletleri kendi çıkarlarına çalıştırmak için silâha sarılmışlardı. Dövüşmekten başka bir yol yoktu. Balkana çıkıp Hırvatlar'a, Sırplar'a, Almanlar'a karşı bile dövüşmek gerekti. Bu nedenle Türk-Divisia'nın kurulmuş olmasına çok sevinmişler, hele Selmanoviç'in başa geçmesini çok iyi karşılamışlardı. Örgüt her geçen günle güçleşiyor, başta İtalyanlar olmak üzere türlü yollardan silâh ve patlayıcı maddeler sağlanıyor, eski bir asker olan Hatipoviç'in komutasında Türk çetnikleri Balkan'da kendilerine gösterilen yerleri alıyordu. İlk baskın Beyaz Drina dolaylarında olmuştu. Türk-Divisia burada Türkler'e en çok işkence edilen iki köyü sabaha karşı yerle bir etmiş, Almanların da hoşuna giden bu saldırı resimlerle bütün gazetelerde yer almıştı. Türklerin ilk düzenli bir örgüt şeklinde sesleri duyurmuş olmaları Hırvatlar'la Sırplar arasında korku yaratmış, onlar da artık geceleri rahat uyuyamaz olmuşlardı. Manastır'da, Kiçevoda, Pirlepe'de, Debre'de, Kerice'de, Osum'da, Foça'da, Vareş'te ve Yugovlavya'nın daha birçok bölgelerinde buna benzer şeyler oluyor, Hançer Divisia'nın yanısıra Türk-Divisia intikam almak için birbirleriyle yarışıyorlardı. Herkes şaşkına dönmüştü. İki gün içinde kurulup hemen eyleme geçen Türk-Divisia'nın başında bulunan liderleri, saldırıların kendileri için de tehlikeli bir durum yaratması üzerine Almanlar her tarafta aramaya başlamışlardı. Bunun üzerine Selmanoviç ikinci bir bildiri yayımlayarak,

kim olursa olsun, suçsuz insanların öldürülmemesini yalnız çetniklerle savaşılmasını istemişti. İsmailoviç'le Kerimoviç para ve silâh yardımında bulunuyorlar, Müftü Bedroviç te, savaşın kızgınlığıyla ölçüyü kaçıranları yatıştırıcı konuşmalar yaparak insanca davranmalarını dağlıyorlardı. Doktor Metroviç en çok yorulanlardan biriydi. Elinde gerekli ilâç ve malzemenin hiç biri yoktu. Bu nedenle canla başla çalıştığı halde yaralıları tedavi etmekte zorluk çekiyordu. Çarpışmaların çok kanlı bir şekil alması üzerine Peder Yuvan'ın isteği üzerine hiç kimsenin bilmediği bir yerde Selmanoviç'in de bulunduğu bir toplantı yapıldı. Peder Yuvan, gerçekte Fransız asıllı bir katolik papazıydı. Uzun boylu ve sıska denecek kadar zayıftı. Yalnız katolikler'in arasında değil Ortodoksları'nın arasında da sözü geçen bir adamdı. Ortodoksları'la Hıristiyanları'nı birbirine yaklaştırmak amacıyla karşı dinden olan bir adamın kızıyla evlenmiş, arka arkaya olan bitenlere karşı hiç sesini çıkarmamış olmasını, tam Türkler eyleme geçtikleri zaman duruma bir çare bulmak üzere konuşmak istemesini hiç hoş karşılamadığını kendisine açıkça söyleyen Müftü Bedroviç'e güzel Türkçesi'yle şu cevabı vermişti:

— Benim için aslında insanların arasında hiç bir fark yoktur. Bütün dünyadaki insanlar kardeştir. Başka türlü düşünmem İsa'nın ve havarilerinin emirlerine karşı gelmek olur. Ben susmadım muhterem müftü efendi, hiç bir zaman da susmayacağım. Her gün kendi kilisemin ufacık, fakat Tanrı'nın gördüğüne hiç şüphe etmediğim kubbesi altında dilimin döndüğü kadar sabah ve akşam âyinlerinde herkese en büyük günahın insanları öldürmek olduğunu anlatmaya çalışıyorum. Eğer Türk kesiminde kan dökülmüşse buna en az sizin kadar üzüldüğüme inanmanızı isterim. İsa, insanları seviniz buyuruyor. Ben onun dünyada adı bile olmayan ufacık bir yardımcısıyım. Onun emirlerini yerine getirmek için de yardımlarınızı istemeye geldim. Hıristiyanlık kadar büyük bir din olan Müslümanlığın sizin gibi değerli bir üyesinin boş yere akan bu insan kanları karşısında beni geri çevirmiyeceğinden eminim. İkimizin kişiliğinde birleşecek olan Hazreti İsa ve Hazreti Muhammet bütün kötülükleri yenecektir. Bir sigara yakmama izin verir misiniz?

— Buyurun Peder Yuvanoviç. Burada kilisenizdeki kadar güven altında olduğunuza inanabilirsiniz. Biz Türkler, yeryüzünde herkesten çok iyiliğin zaferini isteyen bir milletiz. Dinimiz ırk ayırımını reddettiği gibi insanlara hiç bir şekilde kötülük yapılmamasını emreder. Biz sizi burada ayrı bir dinin temsilcisi bir papaz olarak değil saygı duyulması gereken şerefli bir insan, aynı Tanrı'nın öteki kullarından farkı olmayan bir kulu olarak görüyoruz. Ben de burada bizim Peygamber'i-

mizin kullarına iyi yolu göstermekle görevlendirdiği, insanlığın yalnız iyiliğini düşünen bir elçisiyim. Dökülen insan kanlarına üzülmem için mutlaka bir müftü olmam da gerekmez. Bu utanç verici boğuşmanın suçlusu ne sizsiniz ne de benim. Birçok nedenler arasında insanların birbirlerinin boğazına sarılmalarında doğuşundan beri bütün dünyaya zorla yayılmak amacından vazgeçememiş olan Hıristiyanlığın payı bulunduğunu da inkâr edeceğinizi hiç sanmıyorum. Bununla beraber mutlaka sizin de aynı düşüncede olduğunuzu söylemek istemiyorum. Her iki tarafta da gerçeği görüp üzülenlerin bulunduğuna ben her zaman inanmışımdır.

Peder Yuvan, sigarasını yakan Selmanoviç'e teşekkür etti, sonra limonatasından bir yudum için kalın kaşlarının altındaki açık kahverengi gözlerini tavanda bir noktaya dikti. Alnı içerisinin oldukça soğuk olmasına rağmen hafifçe terlemişti.

— Anlaştığımıza çok sevindim müftü efendi. Dinlerimiz de, buyurduğunuz gibi, bizden başka türlü düşünmüyor. Yalnız sizden izninizle bir noktada ayrılıyorum. Her iki dine bağlı olanları da birbirine düşman yapan nedenler arasında suçlu olarak yalnız Hıristiyanlığı görmeyiniz. Her iki tarafta doğrudan doğruya dinleri suçlamak bizleri yanlış yollara götürür. Asıl suçlu olanlar, insanlığın mutluluğu için yeryüzüne inmiş iki büyük dinimizi amacından çevirip kendi çirkin hesapları yolunda kullanan geri kafalı din adamlarıdır. Sizin de başka türlü düşünmediğinize inanıyorum. Bence konuşmalarımızı bu yolda sürdürmek değil de kanın gövdeyi götürdüğü bir dünyada, hiç olmazsa kendi ufacık bölgemizde acılara nasıl son verebileceğimizin yollarını araştırmanın daha yararlı olacağı kanısındayım. Bununla birlikte bu konudaki derin bilgilerimizden ayrıca yararlanmayı da çok isterim.

Kalın kemerli bir palto giymiş olan ve Peder Yuvan'ın tam karşısında sessiz sessiz oturup konuşmaları dinleyen Selmanoviç lâfa karıştı:

— Müftü efendi izin verirlerse Peder Yuvan'la aynı düşüncede olduğumu söyleyeceğim. Zaten insanlığın bu duruma düşmüş olmasının asıl nedenlerinden biri şimdiye kadar yapılagelen kısır din tartışmalarıdır. Bence iktisadi ve siyasî nedenler bundan çok sonra gelir. Tarih denilen cinayetler kitabı daha çok bu çılgın boğuşmalarla doludur. Şimdi oraya yenileri ve daha kanlı olanları yazılıyor. Başlangıçtan beri iki din elele verip işbirliği etselerdi insanlar bugün bir türlü kavuşamadıkları mutluluğa biraz olsun yaklaşmış olurlardı. Ama dediğiniz gibi geri kafalı din adamları insanlığa bunu her zaman çok gördüler. Hiç olmazsa şimdiki bizler onlara uymayalım. Kendi bölgemizde iki dinin bütün kaygılardan uzak olarak yalnız insanların iyiliği için birle-

şebileceğini, kin ve hırsın açtığı yaraları en iyi şekilde sarabileceğini gösterelim. Peder Yuvan'la müftü efendi tam zamanında buluştular sanıyorum.

Bedroviç her zamankinden daha yakışıklı görünüyordu. Bembeyaz dişleriyle hafif hafif güldü. Gözlerinde ulu Kur'an'ın sayfalarını süsleyen altın rengine benzer bir şey ışıldıyordu.

— İkiniz de haklısınız. Yalnız muhterem Peder Yuvan'a eğer izin verirlerse bir şey soracağım. İnsanlık duygularını harekete geçirmekte biraz geç kalmadık mı?

Peder Yuvan göğsünde sallanan haçın üstündeki çarmıha gerilmiş İsa'ya baktı. Sonra kahveye her zaman tercih ettiği limonatasından iki yudum daha içti.

— Hayır, hiçbir zaman geç kalmadık. Bu utanç verici savaş iki bin yıldan beri sürüp gidiyor. İsa'yı çarmıha geren ellerle bugün yüzlerce uçakla şehirleri bombalayan, tabancalarının kurşunlarını hiç göz kırpmadan insanların beynine boşaltan ellerin arasında hiçbir yabancılık yok. İki bin yıl önce İsa'yı korkunç işkencelerle öldüren kötülük yine gerçekte aynı kötülüktür. Yalnız şimdi karşımıza kılık değiştirmiş olarak çıkmış bulunuyor.

Bedroviç pederin sözlerini yarıda keşti.

— Bu kötülüğün adına Neniç, Mihailoviç, Pub Duyiç ya da Mayer Dangiç diyebilir miyiz muhterem Peder Yuvan?

Peder Yuvan önce şaşırır gibi oldu, sonra haçını sol avucunun içine aldı. Sac sobanın ağzından dışarı vuran korların kızıllığı gözlerini bir ikonanın önündeki kutsal yağ kandili gibi yakmıştı.

— Diyebilirsiniz müftü efendi. Meselâ Hatipoviç de diyebilirsiniz. Daha bilmediklerimizin adlarını da hiç korkmadan bunlara katabilirsiniz.

Bedroviç de bir sigara yaktı. İri taneli kehribar tespihini daha hızlı çekmeye başlamış olması biraz sinirlenmiş olduğunu gösteriyordu.

— Hatipoviç hakkın savaşını veriyor muhterem peder Yuvanoviç. Ama ötekiler ne yapıyor? Bağımsız Yugoslavya adına kanlı baskınlar yaparak çoluk çocuğu öldürüyor, kadınlara ve kızlara tecavüz ediyor, Türkler'i yok etmeye çalışıyor. Hatipoviç bunlara son vermek için ortaya çıktı. Yani insanlara yapılan işkencelere son vermek için silâha sarıldı. İsa'nın dediği de bu değil mi? O da insanların iyiliği için çalışınız demedi mi? Bence Hatipoviç'i o haydutlarla bir tutmak büyük bir haksızlık olur sanırım. Bu sözlerimde samimî bir inanca dayanmayan hiçbir gizli düşünce bulunmadığını size göstermek bir din adamı olarak ayrıca görevimdir. Hatipoviç bizden biri olmasına rağmen onlar gibi yüz karası cinayetler işlemiş olsaydı bu cübbemi şimdi sırtım-

dan hemen çıkarır, haksızlığa son vermek için sizin saflarınızda gönüllü olarak çarpışırdım.

Peder Yuvan'ın gözleri yaşlı yaşlı baktı.

— Teşekkür ederim muhterem müftü efendi. Tanıdığım bunca din adamı arasında en güzel sözleri yalnız sizden duydum. Kendi kendime «acaba yanlış mı duydum?» diye soruyorum. Haydut dediklerinizde ortaya hakkın savaşını vermek için atılmışlardı. Onların bu davranışını önceleri hiç kimse yadırgamamış, aksine her yaptıklarını deliler gibi herkes çılgınca alkışlamıştı. Niçin alkışlamışlardı? Çünkü hakkın savaşını vermek için hayatlarını ortaya koyanlar haklıydılar da ondan. Fakat sonradan güçlendikçe yollarını şaşırır gibi oldular ve o zaman onların asıl yüzlerini görür gibi olduk. İnsan için en tehlikeli olan da budur. Hakkın sınırının nerede başlayıp nerede bittiğini bilemeyenlerin elinde silâh denen o iğrenç âlet bir gün haksızlığın ve işkencenin emri altına giriverir. Tarihe bakarsanız her çağda kendinde hakkı savunabilecek gücün bulunduğuna inanan birçok insanın belli bir sınırda durmasını bilmediğini, birkaç başarının ardından gururdan şişerek birer câni kesildiğini görürsünüz. Bu nedenle insanları kolay kolay kahramanlaştırmayınız. Kahraman yalnız İsa ve Muhammed'tir. Benim demek istediğim şu muhterem müftü efendi. Hatipoviç şimdilik elbette hakkın savaşını veriyor. Fakat günün birinde onun da ötekilerin durumuna düşmemesi için sizinle konuşmaya geldim.

Kahvesini çoktan bitirmiş olan Selmanoviç içerisini bir türlü ısıtmaya yetmeyen sobaya iki odun daha attı.

— Sizi çok dikkatle dinledim muhterem Peder Yuvan. Sizden çok özür dileyeceğim. Bana o haydutları değil de Hatipoviç'i haksız gösteriyorsunuz gibi geliyor. Eğer yanılıyorsam beni bağışlamanızı rica ederim.

— Böyle bir şey düşünmedim Selmanoviç. Bana bu izni verdiğiniz için size yanıldığınızı söyleyeceğim. Tanrı'nın dil ve düşünce verdiği halde aralarında yine de en zor anlaşabilen varlıkların insanlar olduğunu her zaman söylerim. Bunu bizler için söylediğimi sanmayınız. Biz aramızda çoktan anlaşmış bulunuyoruz. Özellikle çok muhterem müftünüzle buluşup konuşmaktan çok büyük bir zevk ve şeref duyduğumu ayrıca belirtmeliyim. Hattâ ara sıra fırsat bulup bir araya gelerek daha başka konularda da kendileriyle konuşmayı ve bilgilerinden yararlanmayı çok isterim. Lütfederlerse emirlerine her zaman hazırım. Yaradan'ın önünde insanların eşit birer varlık olduklarına inanan bir insan olarak size hak vermek ya da hak almak için gelme-

diğimi İsa adına söyleyebilirim. Ben buraya akan insan kanlarını durdurmak için geldim. Hatipoviç'i frenlemeniz, savaşa rağmen insanların korkusuzca yaşamalarını sağlamanız için ricaya geldim. Eğer benim de yapabileceğim bir şey varsa söyleyiniz. Elimden gelen bir şey olursa bunu yapmaktan kaçınmıyacağıma emin olabilirsiniz. Yalvarırım sizlere, şu akan gözyaşlarını durduralım artık.

Selmanoviç de bir sigara yaktı, sobanın alevlerinin oynaştığı sağ yanağı kıpkırmızıydı.

— Sözleriniz beni derin derin düşündürdü muhterem Peder. Bizim bütün istediğimizin de acılara son vermek, kendi bölgemizi bir mezbaha olmaktan kurtarmak olduğunu size açık bir yürekle söyleyebilirim. Yalnız elimizden büyük bir şey gelebileceğini hiç sanmıyorum. Hatipoviç kendi başına buyruk bir insandır. Şimdiye kadar herhangi bir hatasını görmüş değiliz. Günün birinde yanlış bir yola sapacak olursa onu kanımca yalnız muhterem müftümüz etkileyebilir. Daha doğrusu yanlış yola gidip gitmemesi sizinkilere bağlıdır. Eğer onlara söz geçirebilir ve adamlarının işledikleri cinayetlere bir son verdirebilirseniz Hatipoviç en kısa bir süre içinde kendiliğinden evine dönecektir.

Bedroviç başını salladı.

— Muhterem Peder Yuvan, fikirlerinizden çok yararlandım. İnsancıl duygularla buraya kadar gelmek zahmetine katlandığınızdan şüphe etmeye hakkım yok. Hatipoviç'ten korkmanız için de ortada hiçbir haklı sebep göremiyorum. Benim tanıdığım Hatipoviç tavuk kesmekten korkan bir insandır. Eğer bugün silâha sarıldıysa zafere susadığından değil Hak Hatipoviç'e susadığı için Balkan'a çıktı. Benim kendisine doğrudan doğruya herhangi bir etkim olamaz. Fakat atalarımızın ruhlarını rahatsız eden bu cinayetler duracak olursa onun da opanaklarını çıkarip aramıza katılacağından emin olabilirsiniz.

Konuşmaları sabırla dinleyen Peder Yuvan bir süre düşündü, sonra sol avucunda tuttuğu haçını yine kırmaktan korkuyormuş gibi hafif hafif okşamaya başladı.

— Elimden gelen her şeyi yapacağım muhterem müftü efendi. Hiç olmazsa kendi cemaatim arasında barışı sağlamaya çalışacağım. Mühendislik mesleğini bırakıp kendimi Tanrı'ya adayışımın tek nedeni içimde duyduğum kutsal insanlık sevgisinden başka bir şey değildir. Ölünceye kadar bu sevginin zaferi için çalışacağım. Ölürken arkamdan bir müslümana da «Bu papazın iyiliğini gördüm» dedirtebilirsem gözleri açık gitmiyeceğim. Deminden beri size bunu anlatmaya çaba-

ladım. Fakat bazan kelimeler yüce duyguları anlatmaya, bunlardaki içtenlik derecesini ortaya koymaya yetmiyor. Bu yüzden sizi ve aziz Selmanoviç'i tuttuğum yolda samimî olduğuma hâlâ inandıramamış olduğuma üzülüyorum. Tarihte okuduklarımızın etkisinde kalarak beni öteki papazlarla bir tutmamanızı her ikinizden de rica edeceğim. Bu ülke hepimizin. Alman işgalinin hepimiz acısını çekiyoruz. Dost sandınız düşman sizi de öldürmeye başladı. Birleşelim diyorum. Düşmanı kovuncaya kadar bir de birbirimizi öldürmeyelim. İki büyük dini bütün düşmanlıklara rağmen artık barıştıralım. Dualarımızı artık insanlığın mutluluğuna adayalım diyorum. Eğer bunu gerçekleştirebilirsek tarihte yeni bir çığır açmış, şimdiye kadar yapılagelen saçmalıklara son vermek için Tanrı'ya varan çan sesleriyle ezan seslerini gökte ve yerde barıştırmış olacağız.

Bedroviç'in yüzünden bu sözleri çok beğenmiş olduğu anlaşılıyordu. Peder Yuvan gerçekten güzel konuşmuştu.

— Anlaştık muhterem Peder Yuvan. Yarın camilerde namaz kıldıran bütün hocalara cemaate bu yolda sağlık vermelerini bildireceğim. Selmanoviç de kendi payına düşeni yapacaktır. İnsanların acılarının dindiğini görmek gerçek bir müslüman için mutlulukların en büyüğüdür. Geldiğinize çok iyi ettiniz. Bir şey yapamasak bile bugüne kadar durmadan biribirini yiyen iki büyük dinin temsilcisi olan bir rahiple bir müftünün bu kan cehennemi içinde insanlık adına duygu ve düşünce birliğine varabilmiş olmaları azımsanacak bir kazanç değildir. Cemaatinize onlara mutluluklarından başka bir şey istemediğimi bildirirseniz çok, ama çok sevinirim.

— Dileklerinizi hemen söyleyeceğim. Lütfen siz de kendi cemaatinize dünyada müslümanların iyiliği için de çalışan bir rahip bulunduğunu söyleyiniz. Şimdi izin verirseniz pazar ayinine yetişmek istiyorum.

Selmanoviç'le müftü de ayağa kalkmışlardı. Kendisini kapıya kadar uğurladılar. Peder Yuvan kapıdan çıkacağı sırada birden durdu, müftünün elini içtenlikle sıktı. Sonra havaya baktı, kara benzer beyaz beyaz bir şeyler serpiştiriyordu.

— Hava çok soğuk müftü efendi. Bu yıl kış çok sert geçeceğe benziyor. Odun bulabildiniz mi?

Bedroviç yün atkısını boynuna iyice sardı.

— Allah Selmanoviç'ten razı olsun. O olmasa bu kış çoluk çocuk donacaktık. Siz buldunuz mu Peder Yuvan?

— Allaha şükürler olsun, cemaatim beni hiç bir kış odunsuz bırakmıyor. Onların sayesinde çoluk çocuk ısınıyoruz. Yoksa onların bu yardımları olmasa biz de bu soğukta ölüp gideriz.

Selmanoviç fırsatı kaçırmadı.

— Bundan sonra artık kolay kolay ölmeyiz muhterem Peder Yuvan. Yakacak odunumuz olmasa bile kalplerimiz bir daha soğumayacak şekilde ısınmış bulunuyor.

Peder Yuvan Selmanoviç'i okuyup üfledi.

— Tıpkı İsa gibi konuştunuz aziz Selmanoviç. Öyleyse kalplerimizde yanmaya başlayan bu kutsal ateşi bir daha hiç söndürmemeye bakalım. Hadi, şimdilik Allahaısmarladık. Tanrı hepimizi korusun.

— Güle güle muhterem Peder Yuvan, güle güle.

Bu konuşmanın ertesi günü Selmanoviç evi Türk-Divisia'dan iki nöbetçinin koruyuculuğuna bırakarak Belgrad'a doğru yola çıktı. Mektup yazdığı halde bugüne kadar bir cevap alamadığı kardeşini görecek, hem de bazı Türk ileri gelenleriyle görüşecekti. Uzun bir yolculuktan sonra Belgrad'a vardığı zaman kardeşinin iki çocuğunu ve karısını alarak Üsküp'e doğru yola çıktığını öğrendi. Gecesini şehirin göbeğindeki otellerden birinde geçirdikten sonra ertesi sabah erkenden uyandı ve dışarı çıktı. Bombardımandan beri Belgrad'a ilk kez geliyordu. Dağlar gibi yükselen enkaz daha kaldırılmamıştı. Sokaklar ve caddelerin birçoğu trafiğe kapanmıştı. Adım başında nasılsa ayakta kalmış bir duvar parçası, camları kırılmış ya da çerçeve ve kapıları yanmış kapkara bir binanın iskeleti, kömürleşmiş ağaçlar, molozları kaldırmak için didinen askerî birlikler görülüyordu. Belgrad insanların ümidini yitirdikleri bir ölü şehir olmuştu. Bütün eğlence yerleri, barlar kapanmıştı. Buralarda çalışan Macar, Çek ve yerli sanatçılar karın tokluğuna sokaklara dökülmüştü. Norotina Pozorişte'nin önünden geçerken bir kadın yolunu kesti. Bir Fransız olduğunu sandığı kadın soğuktan titriyordu. Uykusuzluktan çökmüş gözlerinin altı parmak kalınlığında morarmıştı.

Bembeyaz dişleriyle gülmeye çalışarak kendisini selâmladı.

— Bu gece serbestim mösyö.

Selmanoviç avucuna bir kaç dinar sıkıştırıp uzaklaştı. Belgrad'a geldiğine daha şimdiden pişman olmuştu. Her köşede küme küme asık suratlı insanlar, açlığın sıçan gibi kemirdiği, paçavralara sarınmış kadınlar dolaşıyordu. Fabrikaların çoğu yıkıldığından hemen hemen herkes işsiz kalmıştı. Kukla hükümetin en büyük derdi de bunlardı. Fazla dırlananlar hemen yakalanıp askere alınıyor ve Alman cephesine gönderiliyordu. Tehlike sanıldığından da daha büyüktü. Çünkü ufukta yeni bir düşman belirmişti. Bunun adı da Açlık'tı. Halk yatacak yer, tütün

ve ekmek istiyordu. Kendi öz topraklarında bozguna uğrayan bu düşman kilometrelerce uzaktaki Belgrad'ta savaşı kazanmak üzereydi. Yoksulluk bataklıklarında gelişip güçleşen Almanlar'ın «Pis Kızıl Sinek» dedikleri Stalin'in kafasını ezmek için işsizlikten önce sinemalar ele alınmıştı. Tek eğlence yeri olan bütün sinemalarda hep «Ufa» filimleri oynuyordu. Selmanoviç önünden geçtiği bir sinemanın hoparlörünün çalışmaya başladığını duyunca hemen durdu. Biraz sonra Zara Leander'in su gibi berrak sesi duyuldu. Sinemanın önü hemen kalabalıklaştı, herkes gözlerini hoparlöre dikti. Selmanoviç, Peder Yuvan'ı hatırlamıştı. Yalnız dualar değil türküler de insanları birleştiriyordu. Hele bu türkü koskoca Alman ordusunda bile daha güçlüydü. Bir saniye içinde kendisini dinleyenlerin kalplerine girivermişti. Hem de bu işi tanksız tüfeksiz, güzelim bir kadının sıcacık eliyle başarıvermişti. Koca çizmeli Reich'ın zırhlı araba ve stayerden geçilmeyen şehre bir süre için de olsa güneşli günlerin sıcaklığını veren, ne ortaya çıkmasıyla birlikte kaybolan birkaç yüz Alman yumurtası ne de bedavaya dağıtılan Goebells'in Signal'iydi. Bu işi tek başına yapan bir kadındı, adı da Zara Leander'di.

«O! Lili Marlen...»

Bu savaşa gidenlerin değil, aslında barışın özlemini iliklerinde duyanların türküsüydü. Lili Marlen yollarda, evlerde, çocukların ıslıklarındaydı. Aradan aylar geçtikçe bu türkü daha güç kazanacak, fakat Marlen bütün çabasına rağmen insanların yüzündeki mutsuzluğu kökünden silip atamıyacaktı. Bu dertli yüzleri görmekten sıkılan Selmanoviç çevresinde biriken kalabalığın arasından sıyrılıp yoluna devam etmek istediği bir sırada kulakları sağır eden bir gürültüyle kendini sinemanın kapısından içeri attı. Yan binalardan birinden bir mitralyoz olanca şiddetiyle birden ateş etmeye başlamıştı. Karşı duvardan kopan tuğla parçaları arasında ellerinde makineleriyle çılgınca koşan askerler, sığınacak bir yer bulmak için birbirini çiğneyen halk, kafasına yediği birkaç kurşunla sırtındaki polisle birlikte kaldırımların üstüne cansız serilen bir at, kollarını havaya kaldırdığı halde bir anda yüzü kıpkırmızı olan ve sonra ipek gibi sarı saçlarıyla atın karnı dibine ipek bir yumak gibi yuvarlanan on yaşlarında bir çocuk, kadın ve kızların çığlıkları koca meydanı bir saniye içinde bir savaş meydanına çevirmişti.

Şaşkınlıktan birden ne olduğunu anlayamayan Selmanoviç neden sonra duvarın bir apartıman iskeletiyle birleştiği köşede havaya kalkmış bir kamyon kasasının tepesinde bir adam gördü. Kasanın arkasına saklanmış bazı adamlar da kendilerine doğru koşmakta olan Al-

man askerleriyle ölüm kusan mitralyözün yuvalandığı yıkık bir evin alt katına onu susturmak için durmadan ateş ediyorlardı. Bu patırtı arasında Zara türküsüne devam ediyordu. Fakat onu şimdi dinleyen hiç kimse yoktu. Saldırıcıların siper aldığı köşeyi kuşatmak için ateş ederek koşan askerlerden birkaçı birbirlerinden birer adım aralıkla vurularak art bacaklarını havaya dikmiş o at gibi kaldırımlara yuvarlanmışlardı. Ateş yağmuruna rağmen kasanın üstündeki adam başarıya ulaşmış, Mihailoviç'ten daha güçlü bir kurtarıcı durumuna gelmeye başlayan Tito'nun kocaman bir resmini herkesin görebileceği kadar yükseğe elleri titremeden asmıştı.

— Yaşasın Yugoslavya! Yaşasın Jozip Broz Tito!

Sol tarafta ateşe başlayan ikinci mitralyöz bir orağın keskinliğiyle adamı biçiverdi. Yalnız havaya kalkan iki kol göründü, sonra ikiye bölünmüş bir gövde üniformasını giymiş Tito'nun gözleri önünde kasadan aşağı dağdan kopan bir kaya gibi yuvarlandı. Ötekiler her şeye rağmen ateşe devam ediyorlardı. Arka taraftan tanklar da harekete geçmişti. Havada şimdi kalın bir toz bulutu uçuşuyordu. Dolu gibi yağan kurşunlar Jozip Broz Tito'nun da yüzünü delik deşik etmişti. Çok geçmeden yüzünün yarısı koptu, boşlukta iri bir kelebek gibi döndükten sonra kendisi uğruna can veren ve yerde yüzü koyun yatan adamın tam üstüne düştü. Bunu gören ve sakalları gözlerinin içine kadar girmiş başka bir adam kendi kendine için için ağlamaya başlamıştı.

— Partizanlar. Bizim için öldü.

Selmanoviç dönüp adama baktı, siyah sakallarının arasında iki damla yaş sanki yere düşmemek için çırpınıyor gibiydi.

— Evet, partizanlar.

— Partizanlar, çetniklerden daha iyi dövüşüyor.

Arada bir kadın hıçkıra hıçkıra ağlıyordu.

— Elbette daha iyi dövüşüyorlar. Benim oğlum da partizan.

Selmanoviç'in cevap vermesine kalmadan askerlerden birinin attığı bir el bombasıyla kamyon kasası, ölen partizanın arkadaşları ve Tito'nun yapışık olduğu duvarla birlikte çevredeki bütün binaları temellerinden sarsan bir patlamayla havaya uçtu. Sarsıntı geçtikten bir süre sonra boşluktan yere tahta parçaları, kafa, kol ve kopmuş ayaklar yağdı. Manzara onu gören bir insanın hayatı boyunca unutamıya-

cağı kadar korkunçtu. Zara Leander susmuştu, artık türküsünü söylemiyordu, sanki onu da görünmez bir kurşun yere serivermişti. Dört bir yandan hiç durmadan asker geliyordu. Mitralyözler şimdi yerde yatan ölüleri tarıyorlardı. Selmanoviç şaşkınlıktan dona kalmıştı. Hiç bir şey düşünebilecek, hiç kimseye hak verecek durumda değildi. Böyle bir günde iyi şeyler düşünmek ne işe yarardı? Her iki taraftan da ölenler birer insandı, dünya onları aldatıp birbirine vuruşturanlara da kalmıyacaktı. Tarihe kanlı, yepyeni bir sayfa daha yazılmıştı. Okul sıralarında, hikâyelerde, romanlarda bir sonraki kuşak bu haksızlığı okuyacak, en kötüsü asıl nedenlerini bilmedikleri halde birbirlerine düşman olmakta devam edeceklerdi. Her iki taraf da bunun adına kahramanlık diyecekti. Ama bu düpedüz bir rezillikti, utanç verici bir cinayetti. Yeni kuşaklara hiç kimsenin başkasının evine saldırmaya hakkı olmadığı anlatılmalıydı. Onlara dövüşmeyi değil birbirlerini sevmeyi öğretmeliydi. O zaman bu koskoca meydanın ortasında yatan insanlar, o çocuk ve at yok yere ölmiyeceklerdi. Fakat bu gerçekleri dünyamızda kimseye anlatabilmek mümkün değildi. Çünkü o zaman insanları dövüştürmek suretiyle milyonları ceplerine indiren silâh fabrikatörleri iflâs edeceklerdi. Ölü kanlarıyla beslenen bu bir avuç soyguncunun yaşaması gerekti. Bu insanlar, o çocukla at, yurt ve gelecek kuşakların mutluluğu gibi bir takım yaldızlı kelimelerle kafaları tütsülenen bu zavallılar gerçekte hep onlar için ölmüşlerdi. Dünyanın dört bir köşesinde ölen yüzbinlerce insan da hayatlarını görünüşte büyük bir ülkü uğruna, fakat aslında onlar için kaybediyorlardı. Hiç bir şey değiştirmese bile bunları yine de söylemek gerekti. Her yerde, her zaman söylemek lâzımdı. Bu sözler bir kişiyi bile dövüşmek yolundan alıkoyabilse yine de kurulacak yeni dünyamız için bir kazanç sayılmalıydı. Hâlâ şaşkınlığından kurtulamamış olan Selmanoviç bu kör dövüşüne ister istemez kendisinin de katılmış olduğunu düşünerek üzülüyordu. Olayların zoruyla kendisi de oyuna gelmişti. Muhterem Peder Yuvan gözünün önüne gelir gibi oldu. Haçı boynunda sallanıp duruyordu. Mutlulukları için yaptığı mücadelede çarmıha gerilen İsa'nın çocukları paramparça yerde yatıyorlardı. Aradan iki bin yıl geçmişti, ama insanoğlu Roma arenalarının tüyler ürpertici vahşetinden hâlâ kurtulamamıştı. Selmanoviç kolundan tutmasına fırsat kalmadan yanındaki adamın kalabalığın arasından fırlayarak kendini sokağa attığını gördü. Bütün hızıyla o at ölüsüne doğru koşmaya başlamıştı.

— Yaşasın partizanlar, kahrolsun Hitler!

Yalnız iki kere bağırabildi. Alnına yediği bir kurşunla partizanların cesetlerinin yanına gidemeden atın havaya kalkmış arka bacakla-

rının arasına düşüp kaldı. Selmanoviç aynı yerde daha fazla durmanın tehlikeli olabileceğini düşünerek sinemanın holünden çıktı. Düpedüz çıldırmış olan o adam gözlerinin önünden bir türlü gitmiyordu. Askerler ana yolları tutmuş, tanklar bütün çevreyi çember içine almışlardı. Bu çemberden geçemiyeceğini düşünerek ara sokaklardan birine saptı. Dışarıda hemen hemen hiç kimse yoktu. Herkes korku içinde evlerine saklanmıştı. Selmanoviç'in gözüne önünden geçmekte olduğu bir evin duvarı üstünde yarı yarıya silinmiş bir Tito yazısı ilişti. Kömürle yazılmış olan bu yazının yalnız baş harfiyle son harfi kalmıştı. Silâh sesleri hâlâ durmamıştı. Hava çok soğuktu, arasıra kara benzer beyaz beyaz bir şeyler düşüyor gibi oluyordu. Ne düşerse düşsün, ortaya şimdi bir de Tito çıkmıştı. Bu adam hakkında halkın henüz çok az bilgisi vardı. Bazı çevreler kendisini hiç sevmiyordu. Bunun da nedeni Almanlar'ın 6 Nisan 1941'de Yugoslavya'ya saldırdığı gün adamlarının Mihailoviç ve Neniç gibi düşmana karşı koymamış olmasıydı. Fakat Jozip Broz ya da Tito her şeye rağmen Almanlar Rusya'ya saldırır saldırmaz hemen harekete geçmiş, halka komünist olmadığını bildirerek yepyeni bir gençliği çevresinde toplamayı bilmişti. Mihailoviç ve Neniç'in saldırısına uğrayan Türkler de kendisini desteklemeye başlamıştı. Jozip gün geçtikte güçleniyor, partizanlar birbirlerine Drug veya yoldaş karşılığı olan Tavarisç diye sesleniyor, birbirleriyle kapalı yumrukla selâmlaşıyorlardı. Fakat bunun yanısıra Türkler arasında Hatipoviç adı da ün kazanmaya başlamıştı. Başarıyla indirdiği darbeler ününü her gün biraz daha arttırıyordu. Kesinlikle olmamakla beraber Türk-Divisia'nın arkasında en başta Selmanoviç olmak üzere daha başka kimselerin de bulunduğu bütün Yugoslavya'da biliniyordu. Fakat onları hiç kimse etrafa yaymamaya söz birliği etmiş gibi davranıyor, hiç birinin adını ağzına almıyordu. Bunların hepsini bilen Selmanoviç durumun bu yolda gelişmiş olmasından memnundu. Çünkü arka plânda kalmakla Hatipoviç'e daha yararlı olabiliyordu. Hep bu düşünceler içinde sokağı geçti. Sonra daha bir sürü bilmediği sokaktan geçerek Türkler'in en zenginlerinden biri olan Cafer İstanbuloviç'in mağazasına geldi. Kepenkleri kapalıydı, İstanbuloviç silâh seslerini duyunca dükkânını kapatıp gitmişti. Selmanoviç onu geniş bir bahçe içindeki evinde buldu. Kendisiyle uzun uzun konuştu. Türk-Divisia'ya silâh ve para yardımında bulunmasını istedi. Cafer İstanbuloviç yeni örgütün adını duymuştu, teklifi hemen kabul etti ve gerekirse yaşının ilerlemiş olmasına bakmadan Hatipoviç'in emrine girebileceğini söyledi. Bu görüşmeden çok memnun olarak ayrılan Selmanoviç akşama kadar öteki Türk ileri gelenlerini de birer birer dolaştı, hepsinden yardım konusunda söz aldı. İşlerini bitirdikten sonra

yola çıktığı zaman ince ince kar yağmaya başlamıştı. Yemeği otelinde yedi ve erkenden yattı. Sinirleri bozulmuştu, bütün gece uyuyamadı. Ertesi gün evine dönmek üzere saat sekize doğru otelinden çıktı. Hava açıktı gece kar yağmamıştı. Koskocaman bir kış güneşi evlerin damları üstünde kıpkırmızıydı. Bir meydanlıktaki sedir ağaçlarının altından geçerken iniltiye benzer bazı sesler duyar gibi oldu. Başını çevirip bakınca şimşirlerin arasından havaya kalkmış bir kadın bacağı gözüne ilişti. Beş adım ötede bir çift daha yatıyordu. Yanlarından geçerken hiç biri kımıldamadı bile. Birkaç dinar, biraz ekmek ve bir paket kaçak İtalyan sigarası hepsine dünyayı, savaşı ve boş yere ölen insanları unutturmuştu. Havaya uçup parçalanan insanlara rağmen hayat olanca çirkinliğiyle devam ediyordu. Selmanoviç oradan çabucak uzaklaştı, birdenbire insanlardan tiksinmeye başlamıştı. O gün için her yer doluydu, tren ve otobüslerde yer bulamadı. Geceyi yine otelde geçirmek zorunda kaldı. Belgrat'ta karartma vardı. Doktor ve bazı görevlilerden başka saat sekizden sonra sokağa çıkmak herkese yasaktı. Hayat hemen hemen her yerde durmuş gibiydi. Savaş ve sabotajlar nedeniyle trenler normal seferlerini yapamıyor, çetnikler tarafından atılan bir demiryolu parçası veya bir köprünün dinamitlenmesi yüzünden bazan yolcular oldukları yerde günlerce kalıyorlardı. Bu bekleyiş bazan daha uzun bile sürüyor, açlık ve susuzluğun kırıp geçirdiği vagonlarda iki kişi arasında birdenbire başlayan bir kavga çok geçmeden bütün yolculara yayılıyor, kondüktörler kavgaları ancak silâh zoruyla bastırabiliyorlardı. Kulaktan kulağa dolaşan son olay çok korkunçtu. Belgrat postası sarp bir bölgede iki gün süreyle kalmış, son gece sabaha karşı çetniklerin baskınına uğramış, yolcuların birçoğu soyulmuş, küpe ve bileziklerini vermek istemeyen iki kadınla sekiz Türk kafalarına kurşun sıkılmak suretiyle öldürülmüşlerdi. Otomobil, otobüs veya hayvan sırtında gitmek en aşağı trenle gitmek kadar tehlikeliydi. Yolculuğa çıkan bir insanın da evine sağ dönüp dönmiyeceğini kimse bilemezdi. Bununla birlikte taşıtların zaman zaman tıklım tıklım dolu olması aklın alacağı bir şey değildi. Bu nedenle Selmanoviç sabah karanlığında kalkıp kendini sokağa attı. Birbuçuk saat kadar dolaştıktan sonra otobüslerin birinde biletine iki misli para ödeyerek kendine bir yer bulabildi. Araba saat tam sekizde yola çıktı. Ellinci kilometrede yolüstünden otobüse binen bir Arnavut yolcu herkesi korkudan titreten bir haber verdi. Çetnikler yemyeşil Nevesni'yi tırpanla biçer gibi biçmişlerdi. Korkunç baskın gece yarısından sonra olmuştu, ortada Nevesni kazası diye birşey kalmamıştı. Kifinaselo köyü de yok olmaktan kendini kurtaramamıştı. Arkadan yetişen Türk-Divisia kuvvetleri partizanlarla birlikte Nevesni dı-

şında çetniklerle savaşa tutuşmuştu. Selmanoviç çok heyecanlanmıştı. Bu Türkler için bir ölüm kalım davasıydı. Yolcular arasında en çok üzülenler Nevesni'de akrabası olanlardı. Bunlar kırmızı suratlı Arnavut'u soru yağmuruna tutuyorlar, adam hangi birine cevap vereceğini bilemiyordu. Birçokları gibi önce Selmanoviç de Nevesni'nin başına gelenlere bir türlü inanmak istememiş, yine arabaya yolda binen başka bir yolcu da ayni şeyi söyleyince eli ayağa titremeye başlamıştı. Tek avuntusu Hatipoviç'in bu gözün dönmüş katillerin hakkından geleceğine dair içinde beslediği sarsılmaz inançtı. Gerçekten de baskın aklın alamıyacağı kadar kanlı olmuştu. Kıyımdan sağ olarak kurtulabilen hemen hemen hiç kimse yoktu. Korkunç kıyım kısa bir süre içinde bütün Yugoslavya'ya yayılivermişti. Nevesni'de akrabası, tanıdığı, oğlu, kızı, anası ya da kardeşi olanlar sabah karanlığında yollara dökülmüşlerdi. Hayvan sırtında, araba, otomobil veya otobüsle gelenlerin yanı sıra yaya olarak yola çıkmış olanlar bile vardı. Bunlardan başka binlerce meraklı da baskını duyar duymaz işlerini güçlerini bırakıp kar kış demeden Nevesni yolunu tutmuşlardı. Önceleri dört bir yandan bir sel halinde gelen, gerçekte ne yaptıklarını ve ne yapacaklarının kesinlikle bilinmeyen, susan ya da ağlayıp sızlayan bu insan yığınlarından korkan Almanlar hepsini geri dönmeye zorlamış, fakat sonradan yukarıdan gelen bir emirle Nevesni'ye giriş çıkış serbest bırakılmıştı. Bunun nedeni insanlık duyguları değil, her şeyden önce halkın bu canavarlığı gözleriyle görmesi, Draja'ya karşı girişilen temizleme hareketinde Türklerden başka Hırvatlar'ın da desteğini sağlamaktı. Bunun için baskının üzerinden birkaç saat geçtikten sonra Alman paraşüt birlikleri Nevesni'ye indirilmiş Türk-Divisia'nın birçoğunu öldürmeyi başardıkları çetnikleri bir savaş düzeniyle kovalamaya başlamışlardı. Arkadan durmadan hava yoluyla takviye kuvvetleri gönderiliyordu. Ayrıc özel bir uçakla yola çıkarılan foto muhabirleri çetniklerin işledikleri cinayetlerin tüyler ürpertici resimlerini Nevesni'ye ayak basar basmaz gazetelerine göndermişler, belli başlı bütün dillerde yayımlanan Signal baskısını durdurarak bu resimlere baş sayfasında yer vermiş, böylece kıyım sıcağı sıcağına bütün çıplaklığıyla yalnız Yugoslavya'nın değil, Avrupa'nın da gözleri önüne serilmişti. Goebells'in korkunç propaganda makinesi bir kere daha zaferi kazanmış, Draja ile Neniç'in Nevesni masalına gölge düşürmeyi başarmıştı. Haberi bütün dünyaya yaymakta gösterilen bu inanılmaz çabukluk Almanya'nın yenilmez sanılan gücünden şüphelenmeye başlayanların dikkatini başka yöne çekmek için yapılmış yerlerinde bir oyundu. Çünkü Rus steplerinde zaferden zafere koşan Alman orduları Timoçenko'nun kızıl birliklerine öldürücü darbeler indirmesine rağmen Moskova pulların üstünde kala-

cağa benziyordu. Aralık ayı gittikçe yaklaşıyordu. Bu aya kadar işler bitirilemezse Napolyon'un belini kıran «Mareşal Kış» Timoçenko'nun yanı başında yer alacaktı. Yıldırım Savaşı yapan Hitler'in Genelkurmayı bu «Mareşal Kış»ı hiç hesaba katmamıştı. Aralık ayı gelmeden önce Kremlin'in tepesine zafer bayrağını çekeceğini umuyordu. Uygulanan plan bugüne kadar hiç aksamamış, 2400 kilometrelik bir cephede dört bin tank ve beş milyon insan gücüyle oyalama savaşı yapan Rusya en verimli topraklarıyla sanayi şehirlerinin çoğunu kaybetmişti. Fakat her şeye rağmen Moskova düşmüyordu, Hür Dünya da düşmesini istemiyordu. İşte Nevesni baskını böyle bir günde yapılmıştı. İşini çok iyi bilen topal Goebells de insanlığın kalbinde kıvılcımlanmıya başlayan kurtuluş ümidini daha parlamadan söndürmek için hemen kollarını sıvamıştı. Nevesni'nin kalbini kazanmak için kazaya baskından üç saat sonra uçakla doktor ve ilâç gönderilmiş, ayrıca yiyecek yüklü kamyonlar hemen yola çıkarılmıştı. Yolcuların bunların hiç birinden haberi yoktu. Her kafadan ayrı bir ses çıkıyordu. En sık duyulan kelime kilometrelerce uzakta bulunan, kanı daha soğumamış olan Nevesni'ydi. Selmanoviç'in başı ağrımıya başlamıştı. Yola çıkıldığından beri hiç durmadan konuşan beyaz saçlı, dazlak kafalı, çürük dişli, kırmızı burnunun ucunda bir kelebek gözlük bulunan ve yol mühendisi olduğunu söylemiş olan adamı dinleyecek ve sorularına cevap verecek gücü kalmamıştı. Fakat adam oralı bile değildi, kurulmuş bir makine gibi durmadan konuşuyordu. Elindeki eski bir mektup zarfının arkasına haritaya benzer bir şeyler çizmişti. Ona bakarak Moskova'nın onbeş güne kadar düşeceğini ileri sürüyordu. Tanklar üzerinde en ufak vidasına kadar bilgi veriyor, yıllarca Rusya'da bulunduğunu anlatıyor, Timoçenko'nun iyi bir asker olmadığını, Kiev'i Almanlara bedavaya kaptırdığını söylüyor, Hitler'in askerlerin işine burnunu fazla sokmaya başladığından yakınıyordu.

— Rusya'ya hiç gittiniz mi?

— Hayır.

— Siz İdris Hamziç'siniz değil mi?

— Evet.

— Doktor musunuz?

— Evet.

— Hemen tanıdım sizi doktor Hamziç. Hiç değişmemişsiniz.

— Öyle mi?

— Ya!

Selmanoviç Belgrat'a doğru yola çıktığından beri gerçek adını herkesten gizlemişti. Yine öyle yapmış ve hiç renk vermemişti. Fakat adamın bakışlarından artık iyice sıkılmıştı. Başını başka tarafa çevi-

rip bakmaya başladı. Hava bulutlanmış, hafif hafif sulu kar serpiştiriyordu. İki yandan akıp giden toprakların yüksek yerleri aklaşmıştı bile. Dağların tepelerini bulutlar yarı yarıya kesmişti.

— Doktor Hamziç!

İstemiyerek dönüp baktı.

— Buyurun.

— Benim adım Ferit Haznedaroviç. Fatima'nın babasıyım ben.

— Sahi mi?

— Evet, onu siz tedavi etmiştiniz doktor.

— Ya, hiç hatırlamıyorum.

— Hatırlamıyor musunuz? Nasıl hatırlamazsınız Hamziç? Pembe yüzlü, mavi gözlü ufacık bir kızdı. Öksürüyordu da size getirmiştim. O gün ne kadar çok sevmiştiniz onu. Kıvırcık kıvırcık saçlarını öpmüştünüz hep. Sonra bu kız benim kızım olsun demiştiniz. Ben de size vermemiştim.

Adamın dediklerinden hiç bir şey anlamamış olan Selmanoviç güldü.

— Tamam, şimdi hatırladım. Adı Fatima'ydı değil mi?

Adamın kirpiklerinin arasında pırıl pırıl bir şeyler parlıyordu.

— Evet, sizi o da çok sevmişti.

— Teşekkür ederim. Acaba şimdi beni görse tanır mı? Kimbilir ne kadar büyümüştür?

Adam bir iki kere yutkundu.. Gözlüklerinin arkasındaki ufacık siyah gözleri üzerine yağmur serpmiş toprak gibi yamyaştı.

— Ooo! Görseydiniz tanıyamazdınız doktor. Koskocaman bir kız olmuştu. Gözünün içine bakıyordum. Ama Beyaz Drina boyunda çetnikler onu öldürdüler.

— Öldürdüler mi?

— Ya.

— Nasıl öldürdüler?

Bir çocuk gibi ağlamaya başlamıştı.

— Nasıl mı öldürdüler? Ben de hep onu soruyorum kendi kendime ya? Kızımdan ne istedi o haydut Draja? Ona bir şey yapmamıştı ki. Melek gibi kızdı. Bana bazen öyle komik şeyler anlatırdı ki katıla katıla gülerdim. Sonra boynuma atılır, öyle bir kucaklaşırdık ki.

Selmanoviç Nevesni'yi unutmuştu. Gerçekte Nevesni'yi görmese de olurdu artık. Çünkü Nevesni, gerçek Nevesni iki gözü iki çeşme yanı başındaydı.

— Rusya'ya hiç gitmediniz değil mi doktor?

Selmanoviç gözlerini sildi.

— Hayır, gitmedim.

— Ben Rus kışını bilirim doktor. Kar üç ay, bazen dört ay hiç durmadan yağar. Göz gözü görmez, suyu baltayla kesemezsin. Soğuktan ateş bile yanmaz. Ne tank işler ne uçak. Bir de kazaklar saldırdı mı tamam. Milyonlarca kazak kar gibi yağar. Volga gibi durmadan akar, her şeyi sürüp götürür. Almanları yalnız ben kurtarabilirim.

Selmanoviç artık her şeyi anlamıştı. Draja yalnız Fatima'nın canını değil, Haznedaroviç'in aklını da birlikte almıştı. Verilecek bir cevap yoktu. Başını sallamakla yetindi. Fakat içinde bir şey çivi batmış gibi acıyordu.

— Doktor Hamziç!

— Buyurun.

— Her şeyimizi savaşa borçluyuz. Eğer savaş olmasaydı biz şimdi yaşamazdık. Hepimiz çoktan ölürdük. İnsanlar dövüşürken akılları daha iyi çalışıyor. Ultraseptil bile bu savaşta bulundu.

Yarın biri çıkacak, kanseri de iyi edecek. Başka birisi şehirlere kar yağdıracak. İnsan dövüştü mü yeni yeni şeyler bulur. Varsın biraz kan aksın. Üç beş kişi öldü diye kıyamet kopmaz ya. İnsan dövüşmedimi ondan hayır gelmez. Şuraya bak şuraya! Paulus iyice aklını kaçırdı. Yedinci ve dokuzuncu tank tümenlerini Poltava üzerine çeksene be adam. Her şeyi ben mi söyleyeceğim sana?

Birden başını kaldırıp dışarı baktı.

— Kazaklar geliyor doktor. Binlerce kazak, milyonlarca kazak. He he heeyy! Volgayı geçmeye çalışıyorlar Hamziç, Volga'yı.

Sonra biri omuzundan bastırmış gibi yavaş yavaş tekrar yerine oturdu. Başı ağır ağır önüne düştü, içinde uçsuz bucaksız steplerde kar tipisi altında rüzgâra meydan okuyan atlıların koştuğu gözleri kapandı. Hâlâ kendi kendine bir şeyler mırıldanıyordu, ama bunlar anlaşılabilir şeyler değildi. Rahat bir nefes alan Selmanoviç canının sıkıntısından bir sigara yaktı. Başını arkaya dayayıp biraz dinlenmeye çalıştı. Otobüs ağzına kadar doluydu, herkes Nevesni'yi konuşuyordu. Sigara dumanları kocaman bir sandığa benzeyen arabanın boşluğuna kalın bir sis gibi yığılmıştı. Filelerdeki sepetler, denkler, çantalar, torbalar ve insan kafaları bu sisin içinde arasıra kaybolur gibi oluyordu. Bir kaç kişi camları açtı. Boğucu dumanın bir kısmı dışarı çıktı, fakat yarısından fazlası yine içerde kaldı. Yolun sağ yanı ağaçlık, sol yanı bazı yerleri çilli kayısı kabuğuna benzeyen dümdüz bir toprak parçasıydı. Kurumuş ısırgan otlarıyla örtülü ve iki patika yolun çaprazlama kesiştikleri bir kırın ortasında suları kırış kırış ufacık göller vardı. Yolun hemen kenarında kurak giden bir yaz mevsiminin tozunu toprağını yıkamış kipkirli bir su otobüsün tekerleklerini yalayarak geçiyor, ara sıra kaybolup sonra birden yeniden ortaya çıkıyordu. Gökyüzü artık

hiç görünmez olmuştu. Bazı yerlerde yağmurla karışık bulgur bulgur bir kar düşüyordu. Yola çıktığından beri hep aynı şekilde oturan, yorulan bacaklarını biraz dinlendirmek için önündeki kanapenin altına uzatan Selmanoviç'in soğuktan ayakları üşümeye başlamıştı. Oldum olası otobüs yolculuğunu hiç sevmezdi. Bir yere mıhlanıp kalmak en çok canını sıkan şeylerden biriydi. Trende olsa şimdi biraz dolaşır, hep ayni yerde oturmaktan uyuşan kaslarını bir süre hareket ettirebilirdi. Ama şimdi rahatını aramanın sırası değildi. Bu hevesini barış günlerine saklamalıydı. Haznedaroviç'in uyumasından yararlanarak camın dışında ufacık kelebekler gibi uçuşan kar tanelerine bakmaya başladı. Çok uzakta dağların yamaçları bembeyaz olmuştu. Orada karın tipi halinde yağdığı anlaşılıyordu. Eğer bu tipi ovaya da inerse bir yolculuğunda başına geldiği gibi yolda kalabilirlerdi. Bu gibi durumlarda açlık bir yana soğuktan donmak işten bile değildi. Otobüsün mola verdiği yerlerde karnını doyurmayı kararlaştırdığından yola çıkarken yanına yiyecek bir şey de almamıştı. Böyle yaptığı için pişman olmuştu. Yollar kapanacak olursa soğuk kadar açlıkla da boğuşması gerekecekti. Büyük bir koruluğa benzeyen bir yerde gözüne bembeyaz bir minare ilişir gibi oldu. Aklına yine birdenbire hemen hemen bir süredir unutmuş olduğu Nevesni geldi. Acayip bir raslantıyla bütün yolcular da aynı zamanda yine Nevesni'den konuşmaya başlamışlardı. Arabanın tehlikeli bir şekilde sarsılmasıyla gürültü birden kesildi, herkesi insanın içini ateş gibi yakan bir korku aldı. Bereket versin şoför çok ustaydı. Atik davranarak olanca gücüyle frene basmış, arabayı devrilmekten kıl payı kurtarmıştı. Kadınlar, erkekler ve çocuklar ne olduğunu anlamak için şaşkın şaşkın birbirlerine bakıyorlardı. Bir çok kişi de dışarıda olup bitenleri görebilmek için üstüste gömülen ölüler gibi camların önüne yığılmıştı. Mesele çok geçmeden anlaşıldı, o zaman herkes rahat bir nefes aldı. Arabanın durmasının nedeni korktukları gibi bir çetnik baskını veya tuzağı değildi. Sağ taraftaki kayalık yamaçtan sellerin koparıp sürüklediği iri iri taşlar tam yolun ortasına yuvarlanmış geçit en dar noktasında gidiş gelişe kapanmıştı. Biletçiyle şoför hemen aşağı atlayıp elbirliğiyle taşları kaldırdılar, çok kısa bir süre içinde yolu yeniden açtılar. Yaptıkları iş beş dakika bile sürmediği halde şapkaları ve omuzları kardan bembeyaz olmuştu. Otobüs hareket ettikten yarım saat kadar sonra battal edilmiş beton bir köprünün on metre kadar uzağında yeniden durmak zorunda kaldı. Bütün yolcular gördükleri manzara karşısında korkudan dona kalmışlardı. Ufacık ufacık yağan karın ortasında gelişigüzel durmuş dört beş stayer vardı. Sağ duvarı tamamen yıkılmış olan köprünün korkunç bir uçuruma bakan öbür boşluğu üstünde gözle görülebilen onaltı kişi bir-

birlerinden birer metre aralıkla dimdik ayakta duruyorlardı. Onaltısının da başları açıktı, elleri iplerle arkalarına bağlanmıştı. Bunların arkasında da tüfeklerini omuzlamış, kalın kaputları içinde kaybolmuş bir manga asker yer almıştı. Komutan köprünün başındaydı, sinirli sinirli bir aşağı bir yukarı dolaşıyordu.

Kim olduğu anlaşılmayan biri:

— Galiba çetnik bunlar!

Yollarda sık sık böyle şeylerle karşılaşmış olmasına rağmen biletçi yine de herkesten fazla korkmuştu.

— Hepsi Yahudi, dedi. İçlerinde iki tane de kadın var.

Çeneleri gibi sesi de titriyordu. Bütün yolcular ölüler gibi susmuştu. Hiç kimse korkudan nefes bile almıyordu.. Komutan sert adımlarla yürüyerek köprü ağzının tam ortasına geldi. Keskin bir düdük sesi duyuldu. Arkasından hemen bir el ateş edildi. Tuğla yerine çılgın savaşın kesin hiç bir nedene dayanmadan suçlu saydığı insanlardan örülmüş dünyanın bu en yüz kızartıcı duvarının en sonunda bulunan onaltıncı adam yarım saniye kadar kar çizgilerinin arasında bir direk gibi öne arkaya sallandı, sonra ayaklarının dibindeki boşluğa boynuna inen giyotin bıçağının altından sepete düşen bir baş gibi sesini çıkarmadan yuvarlandı. Arkasından onbeşinci, ondördüncü, onüçüncü enselerine yedikleri birer kurşunla yok oluverdiler. Sonra bütün dizi ipi kopan bir tespihin iri taneleri gibi birbirinin arkasından büyük bir hızla kayıp aşağı boşaldı. Ne bir eksik ne bir fazla, uçurumun dibinde de yine onaltı kişiydiler. Yalnız bu sefer sıra bozulmuştu, kimin beşinci ya da üçüncü olduğu belli değildi. Cinayet mangası ikinci bir düdükle ştayerlerine bindi. Üçüncü bir düdükle de aksi yönde hareket ederek çabucak gözden kayboldu. Sanki hiç bir şey olmamıştı, kar yağmaya devam ediyordu. Şoför arabayı gördüğü halde komutanın arama yapmayışına şaşırmıştı. Bir sigara yakarak direksiyon başına geçti. Köprünün çevresinden dolaşarak yola çıktı. Herkes yavaş yavaş yerine oturmuştu. Hiç kimsenin ağzını bıçak açmıyordu. Silâh seslerine uyanmış olan Haznedaroviç şaşkın şaşkın etrafına bakıyordu. Yüzünde uçurumun dibine yuvarlanan o onaltı kişinin arkalarında bıraktıkları boşluğa benzer bir sessizlik vardı.

— Almanlar Moskova'ya mı girdiler Hamziç?

Selmanoviç bitkindi, kulaklarının içinde ölüm mangası hâlâ ateş ediyordu.

— Bilmiyorum, öyle bir şey duymadım.

— O silâh sesleri neydi ya?

— Hiç, Alman askerleri talim yapıyordu.

— Keskin nişancılar değil mi hepsi?

— Evet.

— Bütün kazakları öldürdüler mi?

— Hepsini öldürdüler.

— Hepsini öldüremezler doktor. Daha arkada milyonlarca kazak var. Şunların atlarına bak. Ne kadar uzun tüylü değil mi?

— Ya!

— Rusya'ya ne zaman gittiniz?

— Hiçbir zaman gitmedim.

Gözlüklerini eline aldı, gözleri sanıldığından da daha küçüktü.

— Öyleyse kazakları bilmezsiniz siz. Çok iyi dövüşür kazaklar. Bir kazak olmak ister miydiniz siz de?

— İsterdim. Siz olmak ister miydiniz?

Haznedaroviç derin bir göğüs geçirdi. Yolculardan birçoğu arkalarına dönmüş ona bakıyordu.

— Hem de nasıl! İstemez olur muyum hiç? İnsan kazak olmak istemez mi hiç? Ama kazak olmak çok zor. Bir kere her gün çizme giyeceksin. Halbuki ben opanakımı bile zor giyerim. Başım gibi ayağım da hiç dara gelemez. Kışın bile yorganın dışında tutarım ayaklarımı ben. Sonra votkayı da hiç sevmem. Ama sluvovicaya bayılırım. Hadi votkayı içeyim ama dörtnala giderken atın karnının altından geçemem. Kazak oldun mu bir şey daha var. Yalnız iki şey seveceksin. Önce atını, sonra karını. Ben önce karımı sevdiğim için kazak olamadım. Siz de attan önce karınızı seversiniz değil mi Hamziç?

— Evet.

— Gördünüz mü? Attan önce karımı sevdiğimi söylediğimde bir de beni alaya aldıydı herkes. Ben onlara atları sevmediğimi söylemedim ki. Ben atlara da bayılırım. Kocaman, kara kara gözlerini öyle severim ki onların. Hiç at gözüne baktınız mı Hamziç? Bakmadıysanız otobüsten iner inmez hemen bakın. Vallahi kendinizi görürsünüz içinde. Ama ufacık görürsünüz. Hani, çocukken nasıldık, öyle görürsünüz işte. Fatima'yı siz tedavi etmiştiniz değil mi doktor?

Selmanoviç birden kendini toparlayamadı. Kendini hâlâ o köprü başında sanıyordu. Komutan arka arkaya hiç durmadan düdüğünü çalıyordu. İçinde hiç boş yer kalmamıştı. Yüzlerce ölü üstüste yatıyordu. Her düdük sesinde bir silâh patlıyor, kalbinin uçsuz bucaksız karanlığına yeni bir ölü daha düşüyordu.

— Evet, ben tedavi etmiştim Haznedaroviç.

Derinden gelen bir hıçkırık duyuldu. Haznedaroviç ağlamaya başlamıştı. Yaşlar pörsümüş yanaklarından aşağı leblebi gibi yuvarlanıyordu.

— Onu getirip elinizi öptürmek isterdim doktor. Ama o haydut Draja yok mu? Kızımı durup dururken Beyaz Beyaz Drina boyunda öldürdü. Onun da gözleri ayna gibiydi. Baktım mı kendimi görürdüm içinde hep. Beş yaşındaymışım gibi, ufacık görürdüm kendimi. Şurda, şu camdan bakan çocuk gibi görürdüm.

Haznedaroviç'in bu konuşması kendisini dinleyenlerin gözlerini yaşartmıştı. Arka sırada oturan, başına renk renk işlemeli beyaz bir örtü sarmış olan bir kadın da onunla birlikte ağlamaya başlamıştı. Güzel yüzü üstüne kar serpiştirmiş topraklar gibi bembeyazdı.

— Üzülme sen baba, Türk-Divisia yakında o Draja'ya gösterecek gününü. Neniç'e de gösterecek, hepsine gösterecek. Şimdiye kadar meydanı boş buldular ama artık öyle değil. Pabuç pahalı bundan sonra. Hatipoviç onların ikisine de yeter. Gebertecek onları Hatipoviç. Kafalarını ezecek kafalarını.

İki sıra ötede oturan simsiyah bıyıklı bir adam güldü.

— Selmanoviç'i unutuyorsun galiba. Hatipoviç'ten önce onların kafalarını o kıracak.

Yanındaki adam elindeki tespihini koluna kaydırdı. Kara gözleri yumruk yumruktu.

— Birisi kırsın da hangisi kırarsa kırsın. Zaten Hatipoviç, Selmanoviç'in emrinde. Türk-Divisia'yı Selmanoviç yönetiyor.

Camın kenarında kalın ağızlığıyla sigarasını içen başı kalpaklı biri ağzındaki dumanı tavana savurarak adama döndü.

— Duyduğuma göre Almanlar Selmanoviç'i arıyorlarmış. Yakalarlarsa hemen tutuklayacaklarmış.

Yüzü bir andan kıpkırmızı olan kadın hemen atıldı:

— Yakalarlar, çok yakalarlar. Haydut Neniç'i yakaladılar da sıra şimdi Selmanoviç'e geldi değil mi? Hiç bile yakalayamazlar. Sonra neye yakalasınlar Selmanoviç'i? O haydut, soyguncu, Draja gibi kaatil değil ki.

Siyah, kısa bir palto giymiş bir genç kadının sözünü kesti.

— Bence de yakalayamazlar. Ne Selmanoviç'i, ne Hatipoviç'i, ne İsmailoviç'i, ne de Kerimoviç'i yakalayabilirler. Hele müftü Bedroviç'e hiçbir şey yapamazlar. O kadar aptal mı bu Almanlar? Durup dururken karşılarına ne diye bir de Türkler'i düşman alsınlar? Bu yalanları Draja'nın adamları uyduruyor. Bütün istedikleri Almanlar'ı Türkler'e saldırtmak. Böylece bizi daha çabuk haklayabileceklerini umuyorlar.

Kadın iri iri baktı:

— Umadursunlar bakalım. Dünyada yalnız onların mı aklı var? Hatipoviç'in, Selmanoviç'in hiç akılları yok mu? Almanlar onların da

Balkan'a çıktıklarını bilmiyorlar mı? Onları arayıp duracaklarına gidip Balkan'dan alsalar ya.

Derin bir nefes aldı, sonra hırsını almış bir insan gibi gülümsedi. Fakat yüzünün yarısından fazlası daha hâlâ kırmızıydı.

— Doğrusu şu Hatipoviç'le Selmanoviç'i çok merak ediyorum. Onları görsem değil ellerini, ayaklarını bile öpeceğim, ayaklarını.

Haznedaroviç gözlüklerini burnunun üstüne yerleştirip kadına döndü. Sesi güç duyuluyordu:

— Beni dinlersen hiç kimsenin ayağını öpme kızım. Elini de öpme sakın. Ben elini öptüklerimin hepsinden kötülük gördüm. Aaa! Gözleri kaşları da ayni. O da böyle gülerdi. Tıpkı kızıma benziyorsun sen. Sesin de onun sesine benziyor. O da böyle senin gibi tatlı konuşurdu. Beyaz Drina boyunda Draja onu hiç acımadan öldürdü. Tek kızımı öldürdü hiç acımadan. Anasını da öldürdü durup dururken hem de. Görürsen söyle Hatipoviç'e. N'olursun söyle. Beni de alsın yanına. Olmazsa Selmanoviç'e söyle. Ben de onlarla birlikte dövüşmek istiyorum. Ata binmeyi çok iyi bilirim, söyle onlara.

Siyah paltolu genç oturduğu yerden bağırdı:

— Olur baba, sen hiç merak etme. Senden önce Draja'nın öldürdüğü kızının intikamını ben alacağım. Türk-Divisia'da senin yerine ben dövüşeceğim.

— Beni aldırmayacak mısın? Çok iyi silâh kullanırım ben de.

— Peki peki, aldırtırım. Gider gitmez seni aldırması için hemen Hatipoviç'e söyleyeceğim. Sen yalnız atını ve tabancanı şimdiden hazırla.

Haznedaroviç'in bütün yüzü güldü:

— Atım da hazır silâhım da hazır benim oğlum. İkisi de kırk yıldan beri hazır. Hep bugünü bekledim durdum. Hep Hatipoviç'in, Selmanoviç'in beni çağırmalarını bekledim.

Bu konuşmalar aynı yolda sürüp giderken köşesinde oturan Selmanoviç hiç lâfa karışmamıştı. Bütün söylenenleri sessizce dinlemiş, Türk-Divisia ve kendi adının geçtiğini duyunca oldukça heyecanlanmıştı. Almanlar'ın kendisini tutuklamak için aradıklarını da daha yeni öğreniyordu. Bunun doğru olup olmadığı hakkında kesin bir şey söyleyebilecek durumda değildi. Almanlar'ın kendisini tutuklamak değil daha çok kazanmak yoluna gidecekleri kanısındaydı. Bunun nedeni de onların Türkler'le zıt gitmekle hiç bir şey elde edemiyecekleriydi. Ne olursa olsun Selmanoviç kendisini artık hiç bir şekilde onlara bağlı görmüyordu. Türkler kendi sorunlarını kendileri çözümleyeceklerdi. Balkan'a cinayet işlemek için değil, haklarını korumak için çıkmışlardı. Katillerin cezasını vermeden de oradan inmeyeceklerdi. Yakalanıp kur-

şuna dizilmekten de korkmuyordu. Kendisini görmeyi çok isteyen, elleri yerine ayaklarını öpmeye kalkışan şu kadına, Türk-Divisia'da dövüşmeye giden delikanlıya, Draja'nın dünyada yapyalnız bıraktığı zavallı Haznedaroviç'e lâyık olmaya çalışacaktı. Ölürse bile bir gün iyi şeyler uğruna ölmüş olacaktı. Bu dünyadan giderse de düşmanların bile arkasından ağladıkları bir insan olarak gidecekti. Bir sigara daha yakıp camdan dışarı bakmaya başladı. Otobüs dik ve kapkara iki dağın arasından geçerek öncekinden daha büyük bir köprünün başına gelmişlerdi. Köprüyü görünce herkes konuşmayı birden kesmiş, bazıları dayanamıyarak camlara koşuşmuştu. Fakat çok geçmeden yine herkes yavaş yavaş gidip yerine oturdu. Çünkü bu köprüde yüreklerini hoplatacak hiç bir şey yoktu. Ama yine de herkes o sert adımlarla yürüyen taş suratlı Alman subayını, silâhlarını omuzlamış ve kaputlarının omuzları kardan hafifçe beyazlanmış askerleri, soğuğa ve kendilerini bekleyen korkunç sona rağmen dimdik ayakta duran ve enselerine saplanan birer kurşunla uçurumdan aşağı yuvarlanan elleri arkalarına bağlı zavallı insanları yeniden görür gibi olmuştu. Şoför bu köprüyü çabucak ve hiç durmadan geçti, sonra yine dümdüz ve ağaçsız bir kır başladı. Bütün gün bu kırın ortasında yol aldılar, geceyi bir köyde geçirdiler. Sabahleyin erkenden yeniden yola koyuldular. Selmanoviç geceleyin konakladıkları köyden yiyecek biraz öteberi de almıştı. Sabahleyin onları Haznedaroviç'le paylaştı, onun acı serüvenini bir kere daha dinledi. Anladığına göre nereye gittiğini kendi de bilmiyordu. Bir Nevesni'ye bir Üsküp'e gideceğini söylüyor, sonra bunların ikisinden de vazgeçerek geri dönmeye kalkıyordu. Tek vazgeçemediği, hiç durmadan sayıkladığı tek şey yalnız kızı Fatima'ydı. İkide bir çocuk gibi ağlayıveriyordu. Bir çok köy, kasaba ve şehirden geçtikten sonra öğleye doğru Nevesni'ye geldiler. Otobüsten ilk önce Selmanoviç indi, hemen kasabayı dolaşmaya çıktı. Yerler vıcık vıcık bir çamurla kaplıydı. Kar durmuş, onun yerine kapkara, iplik iplik bir yağmur yağıyordu. Çok uzaklardan arasıra silâh sesleri geliyordu. Nevesni'ye baskın olmamış, sanki üzerinden dev bir silindir geçmişti. Çetnikler iki saat gibi çok kısa bir süre içinde kasabayı içindekilerle birlikte dümdüz etmişti. Yağmur suları bazı yerlerde kıpkırmızıydı. Ağır bir kan ve barut kokusu havaya karışmıştı. Her yerde çılgın ve anlamsız bir kaynaşma vardı. Herkes bir yana koşuyor, fakat niçin ve nereye koştuğunu bilmiyordu. Selmanoviç nereye bakacağını şaşırmış bir halde yürürken kollarında Kızılhaç bazubenti taşıyan ve sedyelerle koşuşan bir asker topluluğunun arasında sıkışıp kalmıştı. İki adım önünde yarı yarıya çamura saplanmış, gözlerinin yerinde yalnız bomboş iki oyuk görünen bir çocuk cesedi duruyordu. Dokuz yaşlarında ya var ya da yoktu.

Yüzü bir insan yüzü olmaktan çıkmıştı. Fakat bu parça parça yüzde duyduğu acı ve korkunun karmakarışık izleri yine de hiç bozulmadan duruyordu. Bunların hepsinin üstünde de incecik bir yaprak gibi duran ölümün o balmumu sarartısını yağmur bir türlü yıkayamamıştı. Ön dişlerinin çoğu kırılmış, üst dudağı ortasından bir de kocaman, mosmor bir şiş vardı. Ölüm yetmiyormuş gibi Draja'nın bir de tekmesini yediği anlaşılıyordu. Yattığı çamurun içinden ne zaman kaldırılacağını da yalnız Tanrı bilirdi. Çünkü herkes daha çok yaralılara koşuyor, ölülerle daha kimse ilgilenmiyordu. Selmanoviç üzüntüsünden ölecek gibi olmuştu. Her çeşit ölüm görmüştü ama bu çocuğunkine benzeyenini hiç görmemişti. Oradan hemen uzaklaştı, yanından geçen bir askere çocuğu göstererek onu oradan kaldırmalarını rica etti. Bu ricası da Almanca konuşması çok hoşuna gitmiş olan asker ve iki arkadaşı tarafından hemen yerine getirildi. Çocuğun ayaklar altına çiğnenmekten kurtulmuş olmasına en çok Selmanoviç sevinmişti. Bu bir çokları için yararsız bir iş olarak görülebilirdi. Fakat insan yalnız yaşarken insan değildi. Ölse de, parçalansa da, bir tek burnu kalsa da insandı. Yerin altında da yine insandı. Çünkü insan ne kol, ne burun, ne bacaktı. İnsan bunların hiç biri değildi. Böyle olduğu için de ölüm ne kadar haksız ve yırtıcı olursa olsun bir hayvan gibi onu ortadan kaldıramıyordu. Önünden sedyeyle taşınan ağır bir yaralı geçti. Draja'nın bu kurbanının bacakları ezilmiş, yüzünde sağlam olarak bir ağız kısmı kalmıştı. Durmadan inliyor, hep aynı şeyi tekrarlıyordu.

— Mnogosam jedan! Mnogosam jedan!

Çok susamış olduğu buhar buhar tüten sapsarı yüzünden ve hiç durmadan dudaklarını yalayışından belliydi. Belki de «çok susadım» derken «yandım» demek istiyordu. Yahut da ne söylediğinin farkında bile değildi de yalnızca sayıklıyordu. Güçlü kuvvetli bir kaç asker koştu, sedyeyi kaldırıp hasta arabasının içine sürdüler. Kapının ağızında bekleyen içi kürklü paltosuna sarınmış, çilli yüzlü bir Alman hasta-bakıcı gelen yeni bir sedyeyi yarı yolda durdurdu.

— Tamam, burası doldu artık, dedi. Biz hemen hareket ediyoruz.

Bir düdük çaldı, koyu gri muşambası içinde kaybolmuş iri yarı bir asker kapıları kapadı. Büyük bir tüneli andıran araba hemen yola çıktı. Çeşitli yerlerde yirmibeşe yakın büyük hasta arabası vardı. Her birinin arkasında sedyeler içinde kıvranan yaralılar kuyruk olmuştu. Her yaralının başında kadın, erkek ve çocuklar çırpınıyordu. Hepsi de iliklerine kadar ıslanmışlardı. Bunların bir çoğu yarı çıplaktı. Şaşkınlıktan bazısı entarisini, bazısı ayakkabılarını bazısı da ceketini giymeyi unutmuştu. Bu sırada kucağında inleyen bir çocukla geçen bir adam Selmanoviç'in yanında durdu, sedye kuyruğunu gösterdi.

— Geceden beri buradalar. Kamyonlarda yer bulmak için kavga edenler bile var. Şuna bak, Çaçak vuracak başka birini bulamamış. Zavallıyı biraz önce şu evde buldum. Anasını, babasını, kardeşlerini, hepsini öldürmüşler.

Bir koşuşma oldu, Selmanoviç adamı gözden kaybetti. İçinde acayip bir korku vardı. Birisinin çıkıp kendisini tanımasından çekiniyordu. İç cebinden kalpağını çıkarıp giydi, kenarını kaşlarının üstüne kadar indirdi. Omuzları ve paçaları adamakıllı ıslanmıştı. Hava biraz daha soğumuş, yağmur beyaz beyaz yağmaya başlamıştı. Herkes bir çukurun kenarında kopmuş, sahipsiz bir bacağın çevresinde toplanmıştı. Bu bacağın ayağının iki parmağı da noksandı. Arkadan bir ştayer geldi, içinden dört beş kişi yere atladı. Hemen fotoğraf makinelerini çıkarıp önce bacağın, sonra oradan oraya koşuşanların resimlerini çektiler. Bunlar Alman ve Yugoslav gazetecileriydi. Bu sırada sırtında ağır yaralı bir kadını taşıyan bir adam göründü. Kadın yolda gelirken çoktan ölmüştü, *adam onun öldüğünün farkında bile değildi. Gazeteciler hemen ona* doğru koştu, makineler bu manzarayı da kaçırmadı. Oradan çamurun içine oturmuş ağlayan genç bir kızın yanına gittiler. Kızın baskın hakkında söylediklerini kâğıt kalem çıkarıp çabuk çabuk not ettiler. Bir grup gazeteci daha geldi, onlar da durmadan ölü çıktığı söylenen bir eve daldılar. Her yandan iniltiler, ağlamalar, hıçkırıklar duyuluyor, oradan oraya durmadan koşuşanlar birbirlerine sesleniyor, havada hemen hemen hep aynı cümleler dolaşıyordu.

— Çabuk sargı bezini verin.

— Tentürdiyot nerede?

— Ağır yaralıları önce kaldırın.

— Dolan arabalar hiç durmadan hemen gitsinler.

Bu sırada gazetecilerin gittikleri eve doğru yavaş yavaş yürümekte olan Selmanoviç'in yanında gözleri kıpkırmızı bir adam belirdi. Elli metre kadar önden gitmekte olan birine sesinin yettiği kadar bağırdı.

— Doktor Metroviç! Doktor Metroviç!

Selmanoviç de adamla birlikte koşmaya başladı. Doktor bir su birikintisi yanında durmuş, kendisine doğru gelmekte olanları merakla bekliyordu. Başında kuzu tüyünden bir kalpak, ayaklarında koyu kahverengi çizmeler, sırtında kalın bir palto vardı. Bunların hepsi çamura bulanmış, yedikleri yağmurdan her biri iki misli ağırlaşmıştı. Selmanoviç doktora hemen göz etti, o da hastasına gitmesi için yalvaran adama biraz beklemesini söyliyerek hiç durmadan yanına geldi. Yaralılar, sedyeler, askerler, hastabakıcılar, bir cehennemin kapısından boşalan ruhlar gibi yanlarından geçip gidiyorlardı. Yağmur beyaz beyaz yağmaya devam ediyordu.

Doktor Metroviç'in sakalı bir karış uzamıştı.

— Ne zaman geldin? diye sordu.

Selmanoviç paltosunun yakasını kaldırdı. Üşümeye başlamıştı.

— Şimdi, biraz önce geldim doktor.

— Ben seni Belgrat'ta biliyordum.

— Evet oradaydım.

— Ne var ne yok? İşleri yoluna koyabildin mi bari?

— Evet, fakat bu Nevesni her şeyi altüst etti.

— Biz sen gittikten sonra baskın olacağını öğrenmiştik. Hatipoviç buraya adamlarını göndermekte biraz geç kalsaydı bir tek kişi bile sağ kalmazdı.

— Bir şey yapabildiler mi bari?

— Duyduğuma göre bir çok çaçak'ı öldürmüşler. Ötekilerini de hâlâ kovalıyorlarmış.

— Sen ne zaman geldin buraya.

— Dün.

— Sana bir şey söyliyeyim mi Metroviç?

— Evet.

— Galiba Almanlar bizi arıyorlarmış. Biraz dikkatli olsan iyi olur.

— Duydum. Zaten ben de yarın buradan hemen gideceğim. Biraz yardım etmek ve durumu görmek için geldim. Sen ne zaman gidiyorsun?

— Biraz sonra, otobüs iki saat mola verdi.

— İyi, öbür gün görüşürüz öyleyse. Eğer burada bir daha görüşemezsek sana şimdiden güle güle.

Metroviç kendisini bekleyen ve yumruklariyle durmadan avuçlarını döven adamın koluna girdi, yüz metre kadar ilerideki yıkık bir duvarın arkasında gözden kayboldu. Selmanoviç bir süre olduğu yerde durdu, doktora söylemeyi unuttuğu bir şey olup olmadığını düşündü, sonra yine Nevesni'yi dolaşmaya çıktı. Durum aklın alamıyacağı kadar korkunçtu. Draja'nın iki saat içinde bunca insanı öldürebilmiş olması inanılacak gibi değildi. Herşey insan kasabının baskını çok kurnazca hazırladığını, bütün adamlarını kasabaya gönderdiğini, hepsinden daha önemlisi de Alman güvenlik kuvvetlerini uyuttuğunu gösteriyordu. Fakat böyle çalışıldığı takdirde Nevesni'nin yarası çabuk kapanabilirdi. Alman propagandasiyle atbaşı yürüyen Alman düzen ve disiplini kısa sürede meyvelerini vermeye başlamıştı. Kızılhaç ve ordu birlikleri hemen harekete geçmiş, ellerinden geleni yapmaya başlamışlardı. Goebells bir kaç gün sonra ayağına gelen bu fırsatı değerlendirecek, Nevesni baskınını Draja'ya yardım eden insanlığın sömürücüsü İngilizler'in, düzenlediklerini söyliyerek Batı'nın Yugoslavya'daki prestijine yumrukların en ağırını indirmeyi başaracaktı.

— Ekmek geldi, ekmek!

Ölüler için büyük bir çukur kazmakta olan askerlerin iki yanından uğruna yüz yıllardır kıyasıya dövüşülen ekmeğin geldiği duyulur duyulmaz yarı çılgın insanlar bağırıp çağırarak koşmaya başlamıştı. Durmadan yoğunlaşan kalabalık arasında sıkışıp kalan Selmanoviç te kamyonlardan birinin yanına sürüklenmişti. Dağıtımın yapıldığı beş kamyonun arkasında birbirini yiyen kızgın kalabalıklar vardı. Biraz sonra Alman disiplini burada da kendini göstermekte gecikmedi. Düzeni sağlamakla görevli olan bir kaç kişi akıllarını kaybetmiş görünen bu insan yığınlarını kimsenin burnunu kanatmadan hemen sıraya koydu. Süngülü nöbetçiler en ufak bir açıkgözlülüğe meydan vermiyordu. Ekmek ve yumurtalarını alanlar kendiliğinden sıradan çıkıyor, yerlerine yenileri geliyordu. Bitkin ve dünyadaki en sevgili varlıklarını kaybetmiş yüzlerce insan buz gibi toprakların üstünde sabırla ve sessizce bekleşiyordu. Hepsi sırılsıklam olmuş, donmuş, elleri yüzleri morarmış, ağlamaktan ve çırpınmaktan birer saman çöpüne dönmüşlerdi. Selmanoviç oradan çabuk çabuk uzaklaştı. Zırhlı arabaların ve tankların arasından geçerek sessiz sessiz duran bir kalabalığın bulunduğu dört yol ağzına geldi. Manzara en yırtıcı hayvanları bile ürkütecek kadar korkunçtu. Askerler, Alman subayları, gazı gazeteciler, bir doktor ve bir gezici hastahane personeli hiç ses çıkarmadan yerde çamur içinde yüzen yedi Hitler çocuğunun cesetlerine bakıyorlardı. Fotoğraf makineleri her tarafta çalışıyor, Selmanoviç'in suçlu görerek iğrendiği Tarih soyguncu ve kaatil Draja'nın son cinayetini gelecek kuşakların gözleri önüne sermek için bu görülmemiş canavarlığı en küçük ayrıntısına kadar poz poz tesbit ediyordu. Hitler'in beyinleri nasyonal sosyalizmin insanlık dışı hülyalariyle yıkanmış zavallı çocukları yalnız öldürülmemişlerdi. Kolları, bacakları, burunları, dilleri ve en ilkel bir insanın bile utanç duygusuyla hiç olmazsa bir yaprakla örtmeye çalıştığı uzuvları kesilmiş, gözleri oyulmuş, sonra bu parçaların hepsi bir köşeye yığılmış, yedi ceset te bellerinden toprağa çakılmıştı. Ayrıca her ölünün üstüne de kendi kanlarıyla Draja yazılmış bir kâğıt iliştirilmişti. Kar ve yağmur kâğıtların bazılarını yırtmış, fakat hiçbirinden o korkunç kelimeyi silip atamamıştı. Üniformasının bütün haşmeti çamura bulanmış, fakat duygusuz yüzünü kaplayan gururundan hiçbir şey kaybetmemiş olan bir subayın düdüğünü iki kere sert sert çalmasıyla elleri beyaz eldivenli on kadar asker yanlarında birer torbayla koştular. Arkadan bir sağlık ekibi geldi, cesetlere ilâç ve kireç püskürttü. Sonra kollar, ayaklar bir bir kasap vitrininde çengele asılmış koyunlardan ayrıcalığı olmayan sahipleriyle birlikte torbalara dolduruldu. Subay kendilerine bazı emirler verdi. Torbaların ştayerlere yerleştirilmesinden

sonra çukurlara bata çıka cinayet meydanından uzaklaştı. Sessiz kalabalık birer ikişer dağılmaya başlamıştı. Ortada korkunç cinayetin izi bile kalmamıştı. Yedi ölünün ikiye böldüğü toprak hemen birleşmiş, sanki hiç bir şey olmamış gibi yine her zamanki sonsuz sessizliğine gömülüvermişti. Yağmur iyice beyazlaşmıştı. Damlalar insanın üstünde incecik kum taneleri gibi gibi sıçrıyor, arasıra boşlukta zigzaglar çiziyor, rüzgârın üfürdüğü bir perdenin ipek püsküllerî gibi sağa sola vuruyor, sonra birden kopan dev bir uçurtmanın kuyruğu gibi saçılarak kendi kanı içinde yüzen kara talihli Nevesni'nin kapkara toprağına bulgur bulgur seriliyordu. Yavaş yavaş oradan ayrılan Selmanoviç hayatının en büyük şaşkınlığına uğramıştı. Ölüler, içinde dışında yalnız ölüler vardı. Nereye gitse onlarla birlikte gidiyordu. Bu korkunç cinayetin yorumunu yapabilecek durumda değildi. Nedeni ne olursa olsun, en üstün yaratık olarak nitelenen insanın yırtıcılıkta sırtlanları bile gölgede bırakabileceğini, kendi kendini bu ölçüde çılgınca inkâr edebileceğini gerçeklere rağmen bir türlü kabul edemiyordu. Boş yere akmış insan kanlarını görünce bir kere daha insanlığından utanmıştı. Artık hiçbir şey düşünmek istemiyordu. Ne olurdu, durmadan ölülerin resimlerini çeken gazeteciler bu içinden geçenlerin resmini de alabilselerdi. Sağdan soldan sedyelerin biri gidip biri geliyordu. Selmanoviç askerlerin bir yandan hâlâ kazmakta oldukları büyük bir çukurun başına gelmişti. Çukurun birçok yeri suyla dolmuş, ufacık birer gölü andıran bu suların üstünde beyaz beyaz kireç parçaları yüzüyordu. Ölüler, ağlamalar ve çığlıklar arasında çukura üstüste gelişigüzel atılıyor, balıkçı çizmeleri giymiş dört beş asker de üzerlerine iki üç kürek toprak serpiveriyordu. Dinî tören filân yapıldığı yoktu, çünkü bu işi yapabilecek bir tek adam vardı, o da bu çukurun en dibinde yatmaktaydı. Aklın alamıyacağı bir şey de ekmek ve yumurta dağıtan kamyonların arkasında hayatın devam etmesi, bunca ölüye rağmen arasıra çabucak bastırılan kavgalar bile olmasıydı. Şu insanoğlu sanıldığından daha dayanıklı olan bir yaratıktı. Ölümün karşısında tam bir yenilgiye uğradığına kesinlikle inanıldığı her kavgadan şaşılacak bir şekilde yine galip çıkmasını biliyordu. Bir yandan durmadan yiyecek, ilâç ve resmî göreviler gelmekteydi. Belgrat bombardımanının acı izlerini silmek, halkı çetniklerden soğutmak için Almanlar ellerinden geleni yapmak kararını vermiş görünüyorlardı.

Bu arada bazı homurdanmalar da başlamıştı. Ölülerinin dinî tören yapılmadan hayvan leşleri gibi üst üste aynı çukura gömülmeleri Türkler arasında hoşnutsuzluk yaratmıştı. Baskının yaralarını sarmakla görevli komutan bu işlerden anlayan birini çukurun başına dikmekle havayı hemen yatıştırmasını bildi. Hattâ daha da ileri giderek her ölüye

ayrı bir çukur kazmaları için birliklerine kesin emirler verdi. Bütün bu olup bitenlerin arasında insanı en çok üzen çocukların durumuydu. Bunların birçoğu yarı aç ve çıplak ortalıkta dolaşıyor, bazıları ana ve babalarının gömüldükleri çukurun başından ayrılmak istemiyordu. Bu arada insanı hem güldüren hem de ağlatan bir olay da meydana gelmişti. Kupkuru erik ve ceviz ağaçlarının arasına serpilmiş, dolumsu bir yağmurun kamçıladığı kapkara kasabanın ortasından birdenbire duyulan bir armonika sesine koşanlar kundaktaki çocuğuna varıncaya kadar her şeyini kaybeden yarı çıplak bir adamı ölülerinin arasında türkü söylerken bulmuşlardı.

Kız sürme çek gözüne,
Bakma gözümün yaşına,
Kız, alacaksan beni al,
Naninu, Naninaa...

Birdenbire aklını kaçıran zavallıyı yatıştırmak çok güç olmuş, kendisini hastaneye götürecek olan kamyona binmek istememiş, armonikasını elinden almaya çalışanlara saldırmış, en sonunda başına çuval geçirilerek tutulabilmişti. Öyleydi ama zorla bindirildiği ve kollarından iplerle bağlandığı arabanın içinde bile sesini kısmak bir türlü mümkün olamamıştı.

Naninu, Naninaa...

Bu türkü kamyon gidinceye kadar daha uzun süre duyuldu. Sonra her şeyi yumuşacık, kelebek kelebek yağmaya başlayan bir kar yavaş yavaş sessizce örtüverdi. Fakat çalışmalar durmamıştı, askerler yine oradan oraya koşmaya devam ediyorlardı. Yüzleri kıpkırmızıydı, yorgunluktan sakalları hemen uzamıştı. Bütün şoförler arabalarının tekerleklerine zincir takıyorlardı. Çünkü böyle bir havada zincirsiz yola çıkmak delilik olurdu. Mola süresi bitmek üzereydi. Şaşkınlığı ve üzüntüsü gittikçe artan Selmanoviç otobüse gitmek üzere yolda yürürken yaralılarla dolu bir arabanın başında yeniden doktor Metroviç'le karşılaştı. İlk görüşmelerinde doktorun kendisine söylemeyi unuttuğu bir haberi alınca çok sevindi. Nevesni'nin yüreğinde açtığı derin yara biraz geçer gibi olmuştu. İnsanın insanı ezdiği bir günde yalana ve işkenceye değil de iyiliğe inanmış kişilerin bulunduğunu görmek birden gözlerini yaşartmıştı. Bir çetniğin saldırısıyla kızlığından olan Saima artık her şeyi unutmuştu. Bundan sonra o güzelim başını utancından *önüne eğip saklanacak bir yer aramıyacak, insanları eskiden olduğu* gibi sevmeye devam edecekti. Mutluluğunu ona yeniden kazandıran da çetniği vurup öldüren Halit Miyasiç adındaki delikanlıydı. Davutiç'le

Saima doktora onunla birlikte gelmişlerdi. Miyasiç kızın tedavi olmasını beklemeden onunla yolda evlenmişti. Dünyada daha her şey bitmemişti. İnsanlıktan yana ümidimizi kesmeye hiçbirimizin hakkı yoktu. Yeryüzünde daha birinin yıktığını yeniden yapacak insanlar vardı. Bu nedenle insanları sevmeye, onlara günün birinde iyiliğin, ne kadar güçlü olursa olsun kötülüğe ve yalana mutlaka galip geleceğini söylemeğe devam etmek gerekti.

Doktorun mosmor yüzünde o günden kalma bir sevinç vardı.

— Ne kadar mutluydu bilsen Selmanoviç! Ben sevincin ne olduğunu o gün Saima'nın yüzünde gördüm. Hele babası Davutoviç'i bir görmeliydin. Teskin edici bir iğne yapmasaydım sevincinden ölecekti.

Selmanoviç paltosuna dolışan karları silkeledi.

— Birbirimizi böylesine sevmeye alışırsak kolay kolay yıkılmayız Metroviç. Tarih birçok kahramandan söz eder. Bunların çoğu kahraman olmak bir yana, aslında insan bile değildir. Gerçek kahraman bence Halit Miyasiç ve onun gibi olanlardır. Nevesni'yi mezarlığa çevirenler değil, bu kış gününde din ve ırk ayırımı yapmadan insanların yaralarını sarmaya koşanlar kahramandır. Meselâ sen doktor Metroviç.

Doktor utanmış gibi önüne baktı.

— Ben kahraman değilim Selmanoviç. Hiçbir zaman da bir kahraman olmayı istemedim. Benim bütün istediğim yalnız insan kalabilmek. Bu da günümüzde çok zor olan bir iş. Ama bütün kötülüklere rağmen bir doktorun insan kalması en kutsal görevlerinden biridir. Biz doktor çıktığımız gün insanlığın mutluluğu için çalışacağımıza yemin etmiştik. Başkalarını bilmem, ben bu yeminime bağlı kalacağım. Sonra kendi kendime de verilmiş bir sözüm var. Bu dünyadan göçüp giderken hiç kimseye arkamdan «Bu doktor insanları değil, parayı severdi» dedirtmeyeceğim. Bunun neresi kahramanlık? İnsan ya insan ya da değildir. Kahraman dediğin Halit Miyasiç de bunlardan biridir. O yalnız insanlığını koruyabilmiş mutlu bir insandır. Bir kahraman değildir o. Olmamız gereken bir kişidir. Hepsi o kadar.

Selmanoviç tam cevap vereceği sırada kendilerine doğru bir subayla bazı askerlerin geldiğini görünce sustu. Subayın iki eli de paltosunun ceplerindeydi. Sert adımlarla yürüyerek yanlarına yaklaştı. Her ikisinin de yüzlerine bir şeylerden şüphelenmiş gibi uzun uzun baktı. Sonra cebinden bir kâğıt çıkardı. Köşesinde yapışık olan resimle karşısındaki yüzleri dikkatle karşılaştırdı. Bu sırada askerler tabancalarını çekerek hepsini çember içine almışlardı. Komutan bir süre düşündükten sonra artık her şeyin bitmiş olduğunu düşünmeye başlamış olan Selmanoviç'in önünde durdu, fakat biraz sonra duyduğu korku ve şaşkınlığını gizlemeye çalışan doktora döndü.

— Burada ne işiniz var doktor Metroviç? Emir aldım, sizi tutuklamak zorundayım.

Metroviç güldü.

— Yanılıyorsunuz, ben doktor Metroviç değil Mustafa Agaiç'im. Metroviç gibi ben de doktorum. Buraya insanlara yararlı olabilmek için kendiliğimden geldim. Beni hiçbir şekilde tutuklayamazsınız.

Komutan dizlerine kadar bataklığa gömülmüş bir yaban domuzuna benziyordu.

— Öyleyse kimlik kartınızı çıkarın lütfen.

Metroviç emri hemen yerine getirdi. Cebinden kimlik kartını çıkarıp hâlâ kendisine şaşkın şaşkın bakmakta olan komutanın için kürklü deri eldiveni içinde korkunç bir ayı pençesine benzeyen eline uzattı.

Komutan fotoğrafları uzun uzun karşılaştırdı. İkisi arasında ad değişikliğinden başka hiçbir ayrılık yoktu.

— Dünyada birbirine bu kadar benzeyen iki insan daha görmedim. Doktor Metroviç te doktor, siz de doktorsunuz. Buraya da insanlık adına geldiğinizi söylüyorsunuz. Fakat öbür tarafta adamlarınız insanları öldürmeye devam ediyor. Siz doktor Mustafa Agaiç değil Metroviç'siniz. Türk-Divisia'nın kurucularından olduğunuzu inkâr edemezsiniz. Sizi aldığım emir üzerine tutukluyorum.

Metroviç bir ara Selmanoviç'le gözgöze gelir gibi oldu, fakat başını hemen başka yana çevirdi.

— Neye dayanarak beni tutuklamak istediğinizi sorabilir miyim?

Komutanın gözleri bulanık bulanıktı.

— Bu sorunuzun cevabını Askerî Mahkemede alırsınız doktor Metroviç. Benim görevim sizi onların eline teslim etmektir. Bir daha yalancı kimlik kartı kullanmamanızı size sağlık veririm. Çünkü 16. cı maddeye göre bunun cezası on yıldan başlar. Aydın bir kişi olarak kanunlara saygılı olmanız gerekirdi. Bu davranışınız sözünü ettiğiniz insanlığa da sığar bir şey değildir. Her şeye rağmen size yine de bir iyilikte bulunmak istiyorum. On yıllık ağır bir cezadan kurtulmanız ve yalnız kurşuna dizilmekle kalmanız için uydurma kimlik kartınızı yırtıyorum. Size gösterdiğim bu insanlığı unutmazsınız her halde.

Elinde tuttuğu kimlik kartını öfkeli öfkeli yırttı, parçalarını soğukkanlılığından hiç bir şey kaybetmemiş olan doktorun yüzüne fırlattı. Bu, «seni de böyle parça parça edeceğiz» demekti.

— Yürüyün, ne söyleyecekseniz generale söylersiniz.

Bir işaret üzerine askerler koştu, Metroviç'i ite kaka götürüp biraz ilerideki ştayerin arkasına bindirdiler, sonra kendileri de geçip yanına oturdular. Komutanları olduğu yerde kalmıştı. Hâlâ şüpheli şüpheli komutanlıktan kendisine verilmiş olan belgedeki resme bakıyordu.

— Doktor Metroviç değil mi bu adam?

Selmanoviç dona kalmıştı. Gözleri karların arasında parça parça yatan doktor Mustafa Agaiç'teydi.

— Hayır, değil. Doktor Metroviç daha iri yapılı ve kıvırcık saçlı bir adamdır. Kendisini çok iyi tanırım.

— Bunun doktor Metroviç olmadığını mı söylemek istiyorsunuz?

— Evet, doktor Metroviç buna hiç benzemez.

— Resimler çok benziyor ama?

— Her halde bir yanlışlık olacak.

— Alman mısınız?

— Yarı Alman sayılırım.

Komutanın yüzünde hafif bir yumuşama belirmişti.

— Bunun adı Mustafa Ağaiç mi yani?

— Bilmiyorum, ben de kendisini burada tanıdım. Ama Doktor Mustafa Ağaiç adında bir doktor olduğunu, herkes tarafından da çok sevildiğini biliyorum.

— Teşekkür ederim. Adınızı öğrenebilir miyim?

— Hamziç.

— Soyadınız?

— Soyadım Hamziç.

— Adınızı söyleyin öyleyse.

— Câmi. Câmi Hamziç.

— Adresiniz?

— Foça, Bulgur sokak 14.

— Çok teşekkür ederim. Bir gün lâzım olur diye aldım. Haber vereyim mahkemeye tanık olarak çağırılabilirsiniz.

Defterini cebine soktu, resmi bir daha gözden geçirdi.

— Özür dilerim Her Hamziç. Söylediklerinizin şimdilik doğru olduğunu kabul ediyorum. Gerçeğe aykırı herhangi bir şey söylemediniz değil mi?

Selmanoviç yere bakıyordu. Elinden gelse kendisine bu saçma soruları soran şu adamı parça parça edip doktor Mustafa Agaiç'in yanına gönderecekti.

— Size ne biliyorsam onu söyledim. Bir Türkler'in dünyada beceremedikleri bir şey de yalan söylemektir.

Komutan selâm verip uzaklaştı. Şoförün yanına oturdu, stayer hemen hareket etti. Yalnız kaldıktan sonra Selmanoviç uzun zaman kendine gelemedi. Doktor Metroviç'in hayatından ümidini kesmek için ciddî nedenler vardı.

— Ben kahraman değilim Selmanoviç. Benim bütün istediğim yalnız insan kalabilmektir.

Kalbinin bir köşesinde durmadan doktor Metroviç konuşuyordu. Evet, yalnız insan kalabilmek bile dünyamızda her insanın yapabileceği bir iş değildi. Doktor Metroviç değilse bile insanlık adına yerde parça parça yatan Mustafa Ağaiç bir kahramandı. İnsan kalmak ve o insan için Mustafa Ağaiç gibi ölmek başka şeydi. İki yanında ölüler ve yaralılar geçiyordu. Bir yanda insanlık öbür yanda canavarlık, insanın kaderi ve içinde yaşadığı düzen buydu. Kar, kuş tüyleri gibi yağıyor, Mustafa Ağaiç'le ayak izlerini yavaş yavaş örtmeye çalışıyordu. Ama her şeye rağmen Selmanoviç ümidini daha yitirmiş değildi. Dünyada daha bir çok Mustafa Ağaiç'ler ölecek, onlar öldükçe de insanlığın kurtuluşunun önüne hiç kimse geçemiyecekti. Şimdilik yapılacak hiç bir şey yoktu. Mustafa Ağaiç'ler arkasından kimsenin ağlamasından hoşlanmıyan kişilerdi. İnsanlığın mutluluğu için, bir haksızlığı ortadan kaldırmak için ölen insanlardı onlar. Onların arkasından ağlamak değil, aynı yolda eskisinden daha güçlü olarak yürümek, daha hızlı dövüşmek gerekti. Selmanoviç hep buna benziyen düşünceler içinde kasabayı geçti. Herkes gelmiş, otobüsündeki yerine oturmuştu. Haznedaroviç yerinden kıpırdamamış, otobüste kalmayı tercih etmişti. Önlerinde çözülmesi gereken çetin bir mesele daha vardı. Şoför haklı olarak bu karlı havada yola devam etmek istemiyordu. Fakat bir ara Nevesni'de kalacak bir yer olmadığını görünce en yakın kasabalardan birine kadar gitmeye razı olur gibi oldu. Gidip gitmemek konusunda yeniden başlıyan bir tartışma sonunda daha fazla direnemeyerek direksiyon başına geçti ve arabayı gazladı. Tekerlekler bir iki kere boşa döndükten sonra otobüs yol aldı. Kasabadan iki yüz metre bile uzaklaşmaya kalmadan ön tekerleklerden birinin çamura girmesiyle motor birdenbire stop etti. Yolun sağ tarafında derin bir hendek vardı. Başaşağı yuvarlanmalarına yarım metreden az bir mesafe kalmıştı. Kar bembeyaz bir duman halinde yağıyordu. Mosmor bir rüzgâr esmeye başlamıştı. Arabanın köşeleri ıslık çalıyordu. Tehlike atlatıldıktan sonra herkes yine Nevesni hakkında konuşmaya dalmıştı. Bütün yolcular soğuktan korunabilmek için palto ve atkılarına iyice sarınmışlardı. Şimdi araba bomboş bir meydanlıkta yol alıyordu. Görünürde ne ağaç, ne de bir telgraf direği vardı. Yalnız rüzgârın alabildiğine koştuğu boşlukta milyonlarca kar tanesi döne döne uçuşuyor, otobüsün camlarından içeri girmek için çekirgeler gibi çırpınıyorlardı. Kar her tarafı düzlemiş görünürde yol diye bir şey kalmamıştı. Arabanın ön camları kalın bir kar tabakasiyle örtülmüştü. İki silici de var gücüyle çalıştıkları halde şoförün görüş açısının daralmasına engel olamıyorlardı. Yolcuların içinde en sessizi belki de Haznedaroviç'ti. Nevesni'den sonra hemen hemen ağzını hiç açmamıştı. Üzerinde acayip bir durgunluk vardı. Arasıra ken-

dini camdan dışarı atmak istiyormuş gibi kalkıp kalkıp tekrar yerine oturuyordu. Yolculuğun ikinci saatinin sonunda araba dar bir boğaza gelmişti. Sol taraf tamamen dağlık ve kayalıktı. Şoför kaymamak için kaplumbağa adımlariyle gitmeye başlamıştı. Hafif eğilimli tepeyi aşmak yarım saatten fazla bir zaman almıştı. orluk atlatılıp yeniden düz bir yola çıkıldığı sırada nereden atıldığı anlaşılamıyan bir kurşun otobüsün tavanını yalayarak geçti. Tehlikeyi sezen şoför kaçmak için arabayı gazladı, fakat ikinci bir kurşun sağ ön lâstiği patlatınca durmak zorunda kaldı. Arabanın için bir anda ana baba gününe dönmüştü. Çığlıklar ve feryatlar arasında herkes ne olduğunu anlıyabilmek için camlara koşuşmuştu. Arka arkaya iki el daha ateş edildi. Bütün yolcular korkudan kendilerini yere attı. Hiç kimse nefes almıyordu. Başını kanapenin altından ilk çıkaran Haznedaroviç oldu. Saklanırken düşürmüş olduğu kelebek gözlüğünü burnunun üstüne takmaya çalışıyordu. Anlamsız anlamsız bakan gözleri daha da kararmış, ikisi de iri birer zeytin tanesine dönmüşlerdi.

— Kazaklar geliyor, kazaklar. Hepsi de bu sefer beyaz atlara binmişler. Nereden de bulmuşlar onca beyaz atı? Bak bak, şuraya bak hele. Bütün atların ayakları yerden kesilmiş. Mareşal Paulus durmadan kaçıyor. Sen de bir kazak olmak ister miydin Hamziç?

Selmanoviç saklandığı yerden yavaş yavaş kalkıp yerine oturdu.

— Elbette isterdim. Ama iş işten geçti artık.

— Neye geçsin? Asıl şimdi kazak olmak gerek.

Bu sırada şoförün korkudan boğulmuş sesi duyuldu.

— Ben size bu havada yola çıkmayalım diye o kadar söyledim. Ama hiç biriniz beni dinlemediniz. Bizi burada kıtır kıtır kesseler kimsenin ruhu bile duymaz.

Sözlerini bitirmesine kalmadan ön kapılardan biri açıldı. Bir adam top gibi kendini içeri attı. Uzun namlulu tabancasını korkudan yüzleri kar gibi bembeyaz olan yolcuların üstüne doğrultarak Sırpça bağırdı.

— Kıpırdamayın, yoksa dağıtırım beyninizi hepinizin.

Sonra korkunç gözleriyle herkesi yiyecekmiş gibi uzun uzun süzdü. Zincirlerini koparıp sirkten kaçmış yırtıcı bir hayvana benziyordu. Ayaklarına kalın çizmeler giymişti. Sırtında omuzları karla örtülmüş koyu gri, yorgana benzeyen bir palto vardı. Belini de mermi çantalarıyla dolu kırmızı bir kemerle sıkmıştı. Kafasına geniş, uzun siperli bir kasket geçirmiş, çenesini ve kulaklarını yün bir kuşakla sarmıştı. Bu kuşağın üstünde de hâlâ erimemiş kar taneleri duruyordu. Kapkara bir sakal ve bıyık yığını, bunların ortasından sarkan kıpkırmızı pat bir burun, ruhunun bütün boşluğunu ve inançsızlığını dışarı vuran hareketsiz, kupkuru iki hayvan gözünden meydana gelen yüzünde insana ait olan

hiç bir şey yoktu. Tabancasının namlusuyla şoföre aşağı atlamasını emretti. İnerken arkasından kocaman ayağıyla bir tekme atıp adamı karların içine yuvarladı. Sonra biletçiye de arka kapıdan yol verdi. Silâhını sol eline aldı, yolcuların üstünü çabuk çabuk aradı. Kendi kendine hâlâ kazaklardan konuşan Haznedaroviç'in önüne gelince durdu. Kafasına yumruğuyla taşa vurur gibi iki üç kere vurdu, sonra ulur gibi bağırdı.

— Kalk lan uyuz. Yerini çok rahat buldun galiba?

Haznedaroviç burnunun üstünden düşen gözlüğünü yerden aldı, yavaş yavaş kalkıp kapıya doğru yürümeye başladı. Hem gidiyor hem de kendi kendine gülüyordu. Bu nedenle o da şoför gibi canını çok acıtan bir tekme yemekten kendini kurtaramadı. Attığı iki koca tekmeye rağmen bir ayıya benzeyen haydut hâlâ hırsını alamamıştı.

— Yürü bakalım moruk. Alman sosisi gibi sallanıp durma karşımda Yoksa çabucak aklını başına getiririm senin.

Haznedaroviç bütün çabasına rağmen biraz yüksekçe olan basamaktan inememiş, kapı ağzında asılı kalmıştı.

— Hayvan, pis burjuva. Doğduğun günden beri kıçını minderden kaldırmadığın nasıl da belli. Atla diyorum sana, atla.

Zavallı yediği ikinci bir tekmeyle kendini karların içinde buldu. Burnundan tekrar yere düşen gözlüğünü tam alacağı sırada adamın kocaman ayağı onu tuzla buz ediverdi. Karların içinden kalkmaya çalışan Haznedaroviç'in kırılan gözlüğünün camları ellerini kesmişti. Sağ avucunun içinden bembeyaz karların üzerine doğru koyu kırmızı bir kan damlıyordu. Önce neye uğradığını şaşırmış, sonra birden ağlamaya başlamıştı.

— Ne istedin benim gözlüğümden? Onu bana kızım Fatima almıştı. Şimdi ben ne diyeceğim ona? Gözlüğün nerede baba diye sorarsa ne diyeceğim?

Adam var gücüyle bir tekme daha savurdu. Haznedaroviç sesini bile çıkaramadan boydan boya karların ortasına serildi. Bu sırada birincisinden daha korkunç silâhlı biri daha geldi. Yerden kalkmaya çalışan Haznedaroviç'in kafasına gülerek ateş etti. Kurşun zavallının çenesinin altından girip sol kaşının üstünden çıktı. Merminin açtığı iki delikten ayrı yönde oluk gibi kan fışkırmaya başladı. Sonra başı yarı yarıya karların içine gömüldü. Öldükten çok sonra bile dudakları hâlâ kımıldıyordu.

Kapının dibinde ayakta bekleyen şoför korkusundan sapsarı kesilmişti. Arabanın içinde kalan ve bu cinayet karşısında soğukkanlılıklarını kaybeden yolcular bağırıp çağırıyor, bazıları da sanki bir yararı varmış gibi ağlıyordu. Bu gürültünün arasında hiç sesini çıkarmayan

yalnız Selmanoviç'ti. Başına geleceklerin hepsine çoktan razı olmuş gibi yerinde sessiz sessiz oturuyordu. Gözlerinin önüne arasıra Şevvala, Müberra, Muammera, Doktor Metroviç ve oğlu geliyor, sonra bunların hiç birini görmemek için kendini sıkıyordu. Türk-Divisia'nın başında Balkan'a çıkmadığına şimdi daha da pişman olmuştu. Buradan kurtulursa Hatipoviç'in yanıbaşında hemen dövüşe katılacaktı. Bu cinayetleri işleyenlerden intikam almak hırsıyla yanıp tutuşuyordu.

— Hepiniz aşağı, Sesinizi çıkarmadan arkamdan gelin.

Selmanoviç başta olmak üzere bütün yolcular aşağı indi. Hiç birisi haydutun emrini yerine getirmemezlik edememişti. Haznedaroviç'in kanlı sonu hiç birinde ağlamak gücü bile bırakmamıştı. İkinci haydut yolcuları sıraya dizerken arkadaşı şoföre verdiği sert bir emirle Haznedaroviç'in cesedini otobüse kaldırttı. Sonra silâhını ensesine dayayarak direksiyon başına geçmesini, arabayı uçurumdan aşağı gazlamasını söyledi. Şoför önce direnmek istedi, fakat dağ başında konuşan hükümetler değil çetniklerdi. Kafasına yediği bir tabanca kabzasıyla sağ yanağı kan içinde kalıverdi. Otobüs burnunu yavaş yavaş sağa kırdı, lâstiği patlamış olmasına rağmen karların içine gömülerek ilerledi, iki saniye sonra, Haznedaroviç'in ölüsüyle birlikte iki yüz metre derinliğindeki uçurumdan aşağı yuvarlandı. Şimdi meydanda yalnız kar, gözün alabildiğinde bembeyaz bir kar kalmıştı. Bu beyazlığın üstünde ufacık birer lekeye benzeyen, artık kurtulma ümidini tamamen yitirmiş olan yolcular mezbahaya giden koyunlar gibi bekleşiyorlardı. Hepsi hepsi yirmi bir kişiydiler, ikisi ölmüş ondokuz kişi kalmışlardı. Aralarında beş kadın ve dört çocuk vardı. Bunların hepsi de durmadan ağlaşıyordu. Kafileyi yeniden gözden geçiren korkunç suratlı haydut kat bulutunun altından zorlukla görülebilen bir sırtı göstererek bağırdı.

— Kaldırın tabanlarınızı bakalım. Ben dur demeyince de durmak yok ha. Sen öne geç Ostoyiç. Bu ahmak sürüsünü ağıllarına sen götürüver bugün de.

Ostoyiç kafilenin başına geçti, hızlı hızlı yürümeye başladı. Arkadaşı da en arkadan geliyordu. Selmanoviç sıranın ortalarındaydı, kendilerini bekleyen sonun Haznedaroviç'le şoförünkünden başka türlü olmayacağını artık kesinlikle inanmaya başlamıştı. Sırta yaklaşınca bütün kafileyi korkutan başka bir şey oldu. Çamların arkasından önlerine üç çetnik daha çıkıverdi. Her biri kendilerine birer ağacı siper almışlardı, ellerinde İngiliz yapısı makineli tüfekler vardı. Bunların başında gelen adam uzun boylu biriydi. Bu gerçekte kara cübbesini sırtından çıkarmayı bile gerekli görmemiş olan Papaz Pub Duyiç'ti. Son günlerde bu Papazın adını duymayan kalmamıştı. Çetnikler arasında hiç kim-

se cinayet işlemek konusunda İsa'nın yeryüzündeki bu temsilcisiyle yarışamazdı. Pub Duyiç'in eline düşmek bir kere değil bir kaç kere ölmek demekti. Kafile onu görür görmez gözle görülebilir şekilde titremeye başlamıştı. İşe yarar bir yanı yoktu ama Selmanoviç muhterem peder Yuvan'ı tam zamanında hatırlamıştı. Kendini bilen hiç kimse insanların arasında kan dökülmesini istemiyordu. Ama Pub Duyiç gibi, Tanrı soytarılarına insanlıktan söz etmek boşunaydı. Neniç ve Mihailoviş hadi neyse ama bir Papazın İsa adına cinayetler işlemesi anlaşılabilir bir maskaralık değildi. Pub Duyiç'in hemen yanı başında sırıtarak gelen kalın çuval parçalarına sarınmış, ağzında kocaman bir sigara tüttüren yusyuvarlak bir adamdı. Üçüncüsü çok güzel yüzlü bir kadındı. Siyah çizme, siyah palto, siyah şapka giymiş, boynuna kırmızı benekli beyaz bir atkı dolamıştı.

Gözleri hırçın lâcivert rengindeydi, hiç birinin içinde dünyada yalnız kadınlara özgü olan o yumuşaklık yoktu. Bu gözleri bir köpeğe de taksanız orada hiç sırıtmazdı. İkisi de yüzünde cansız birer cam gibi duruyorlardı. Pub Duyiç sert bir emirle kafileyi durdurdu, kurbanlık koyunlarını kasılarak inceden inceye gözden geçirdi.

— Hepsi bu kadar mı Didiç?

Didiç koşarak geldi, papazın önünde durdu.

— Hayır, yirmi kişiydiler.

— N'oldu ikisine?

— Gırt.

Pub Duyiç yosun tutmuş iri dişleriyle güldü.

— Hanginiz? Sen mi Ostoyiç mi?

— Birini o, birini de ben.

— Türk müydüler?

— Hı hı!

— Hemen mi uçurdunuz?

Ostoyiç atıldı.

— Hemen olur mu hiç? Önce kulaklarını, sonra burunlarını kestik. En sonunda da tabancalarımızı beyinlerine boşalttık. Kendilerini öldürmememiz için köpekler gibi yalvardılar Pub. Hele bir moruk vardı, ağladı bile. Ama dinlemedik hiç. Kıral sosisi gibi doğradık ikisini de.

Duyiç iki adamını da taktis etti.

— Bu dinsizleri öldürdüğünüze çok iyi ettiniz. İsa daima sizinle beraber olacak. Nerede Türk, Hırvat ve Alman görürseniz hemen öldürün. Hepsine işkence ederek öldürün hem de. Onlar İsa'yı çarmıha geren katillerin torunlarıdır. Biz de bu cinayetten tam iki bin yıl sonra dünya'ya İsa'nın intikamını almaya geldik. Şimdi bunların hepsini içeri götürün.

Kafile Ostoyiç'in önderliğinde çamların altından geçerek bir dağ kovuğuna girdi. Burası mağara gibi bir yerdi, dip tarafta bir ateş yanıyordu. İçersi oldukça ısınmıştı, ocaktaki kocaman çam kütükleri yarı yarıya korlaşmıştı. Aradan bir dakika geçmeden Pub adamlarıyla içeri girdi. Papaz dişlerinin arasında sert bir ıslık çaldı, yan duvardaki tünel gibi bir oyuktan biri elleri kolları bağlanmış bir adamı arkasından sürükleyerek ortaya geldi. Pub adama gözlerini acayip acayip kırpıştırarak baktı, sonra alnının tam ortasına üstüste tükürdü.

— Piş köpek! Dinsiz, Allahsız köpek. Bir de bize karşı partizanlarla işbirliği edersin ha?

Kocaman eliyle adamın sakalına yapıştı, bir tutam kıl parmaklarının arasında kaldı. Onları sonra tiksintiyle yere üfledi.

— Hadi bakalım hoca efendi. Ne duruyorsun, yalvarsana senin şu çöl keçisi Arap Muhammed'e!

Ocağın başında durmakta olan kadına döndü.

— Bsenka! Buraya gel.

Bu dişi haydut bir otobüs yolculuğunda Azamoviç'in yolcuların elinden kurtardığı Bsenka'dan başkası değildi. Zavallı Azamoviç yanılmıştı. Bsenka o günden beri daha büyük bir Türk düşmanı kesilmiş, çocuğunu bir yakınına bırakarak Pub Duyiç'in emrine girmişti. İmrendiği Neniç ve Mihailoviç gibi bir kahraman olmaya çalışıyordu. Çağrıldığını duyar duymaz koşarak geldi. Elinde bir taş ve nal çivileri vardı. Ostoyiç hemen harekete geçti, yerde yatan adamın iki ayağını da sımsıkı tuttu, Bsenka her birinin topuğuna birer nal çivisi çaktı. Bu çivileri bir insanın ayağına değil de sanki bir tahtaya çakar gibi çakmıştı. Yüreği gibi yüzü de elinde tuttuğu taş gibi katı ve duygusuzdu. Kafiledeki kadın ve çocukların çığlıkları arasında adam can acısından çırpınıyor, topuklarından oluk gibi kan fışkırıyordu. Birçoğu ancak masallarda geçen bu korkunç işkenceyi görmemek için gözlerini yummuştu. Selmanoviç neredeyse bayılacaktı. Bu işi yapanların biri papaz biri de Tanrının özene bezene yarattığı bir kadındı. Bir gün buradan kurtulur ve bu gördüklerini anlatırsa kimsenin kendisine inanamıyacağını düşünüyordu. Fakat iş bu kadarla da bitmiş değildi. Beş dakika sonra işkence yeniden başladı. Bsenka insan yüreğinin görmeye dayanamıyacağı bir acı içinde kıvranan adamın topuklarına hiç irkilmeden birbiri arkasından yeni çiviler çaktı. Bunları büyük bir ustalıkla çakmıştı. Sol topukta bir P, sağdakinde de bir D harfi meydana gelmiş, bu da katil papazın çok hoşuna gitmişti. Bu ikinci işkenceden sonra zavallı adam artık eskisi gibi çırpınmamaya başlamıştı. Ostoyiç'in kafasına indirdiği kocaman bir kaya parçasıyla da tamamen su-

suverdi. Sonra onu bacaklarından bir ipie bağlayıp mağaranın dışına ıslık çalarak sürüklediler.

Papaz bir sigara yakmıştı.

— Stevan nerede Bsenka?

Kadın Lili Marlen'i mırıldanıyordu.

— İçerde, uyuyor.

— Söyle şuna da kalksın altık. Ne uyku budalası şey oldu be.

Bsenka'nın gidip uyandırmasına lüzum kalmadan Stevan tünelin ağzında göründü. Uzun uzun gerindi, esnedi, sonra Pub Duyiç'e doğru ağır ağır yürümeye başladı. Kafilede bulunanların hepsi başlarını çevirip ona bakmaya başlamışlardı. Stevan uzun boylu bir adamdı. Yüzü saç ve sakal içinde kaybolmuştu. Başına deri bir kasket geçirmişti. Sırtında yakası kürklü kalın bir palto vardı. Konçları düşen çizmelerini ayaklarına sıkı sıkı çektikten sonra papazın beş adım kadar önüne gelip durdu.

— Bu kargaları kim avladı Pub?

Bsenka beyaz beyaz güldü.

— Biz avladık. İki tanesini de bostan korkuluğu yaptık.

— Hoca n'oldu?

— Uçtu.

— Belli, uçurmuşsunuz.

Papaz mağarayı çınlatan bir kahkaha attı.

— Ne o? Hoşuna gitmedi mi yoksa?

Stevan yerdeki kanlara tiksinerek baktı.

— Yo, çok hoşuma gitti. Sen bir şey yaparsın da hoşuma gitmez olur mu hiç? Bunları da mı uçurmaya karar verdiniz.

— Orası senin bileceğin iş. Bizden bugünlük bu kadar.

— İfadelerini aldınız mı?

— Hayır.

— Hepsi de Türk'e benziyor. Selmanoviç'in, Hatipoviç'in adamları bunlar galiba? Bugün de ne bereketli bir günmüş be!

Bu sırada Ostoyiç'le Didiç de işlerini bitirip mağaraya dönmüşlerdi. Kafileyi aralarında paylaştılar, her biri kurbanlarını ayrı bir köşede sorguya çekmeye başladı. Önce kadınların bilezik ve küpelerini, sonra erkeklerin ceplerindeki bütün paralarla saatlerini aldılar. Selmanoviç, Stevan'ın grubuna düşmüştü. Altı kişiydiler, papaz ve Bsenka uzaktan kendilerine bakıyorlardı.

— Adın?

Selmanoviç şaşırmıştı. Sıranın ortasında bulunduğu için sorgunun kendisinden başlayacağını hiç ummamıştı. Stevan simsiyah gözleriyle tuhaf tuhaf kendisine bakıyordu.

— Adım Hamziç.

— Ne Hamziç'i?

— Câmi Hamziç.

Stevan yere bakıp düşündü, sanki bir şey hatırlamaya çalışıyormuş gibi bir süre öyle kaldı.

— Yalan söylüyorsun. Sen sonradan müslüman olan avukat Rankoviç değil misin? Büyük Türk dostu Rankoviç. Hoş geldin sefa geldin. Nasıl, yeni dininden memnun musun bari? Tanrı'ya biraz daha yaklaştın desene. Eee, daha başka ne var ne yok bakalım?

Selmanoviç hiç cevap vermedi. Stevan hep gözlerinin içine bakıyordu. Hattâ yüzünde gülümsemeye benzer bir şey geziniyor gibiydi.

— Ne duruyorsun konuşsana? Süt dökmüş kedi gibi ne duruyorsun karşımda? Ünlü avukat Rankoviç'e susmak yakışmıyor hiç. Bir Türk'ü öldürdü yalanıyla demirci Yuvan'ı mahkeme kapılarında süründüren, yalnız bol para kazanmak için iki Türk kızına tecavüz etti diye üniversite öğrencisi Pavle'yi ateşli konuşmalarıyla idama kadar götüren ünlü Rankoviç dilini mi kestiler yoksa? Konuş ta belâgatinden biraz biz de yararlanalım. Eğer yerini beğenmediysen şu kütüğün üstüne çık. Ününe yaraşır bir şey değil ama hiç olmazsa bize oradan yine tepeden bakabilirsin. Sağ elini şöyle kaldır. Bsenka ile Duyiç'i Yuvan'la Pavle'nin yerine koy. Yumruğunu onların gözüne sok ve «Bu adamın idamını istiyorum. Bu adam insanlığın yüz karasıdır. Toplumu böyle bir mikroptan kurtarınız yargıçlar» diye bağır da bütün Yugoslavya duysun sesini. Bu sözler senin değil mi yoksa Rankoviç? Görüyorsun ki kelime kelime ezberlemişim ne dediysen. Eğer yanlışım varsa söyle de düzelteyim. Ha, konuşmayacak mısın daha?

Papaz koştu, ağzını açıp tek kelime söylemeyen Selmanoviç'in önüne dikildi. Gözleri irin sarısı rengindeydi.

— Bu Yuvan, bu da Pavle için!

Fakat iki yumruğu da şimşek gibi araya girmiş olan Stevan'ın göğsünde eridi. Stevan bu arada hemen tabancasını çekmişti.

— Bundan sonra bana danışmadan böyle şeyler yapmaya kalkma Duyiç.

Duyiç bir saniye düşündü, sonra baktığı yeri tırmalayan çipil gözlerini karşısında geçilmez bir duvar gibi duran Stevan'a dikti:

— Buranın hâkimi benim dostum. Bunu hiç bir zaman unutma. Senin için de iyi olur.

Stevan ayağının dibinde duran bir taşa bir tekme atıp ocağın dibine yuvarladı. Gözleri çakmak çakmaktı.

— Yanılıyorsun Pub. Artık buranın hâkimi sen değilsin, biziz. Her hafta birimiz reis olacağız. Bu işin nöbete bağlandığını ne çabuk unut-

tun? Seninle öyle anlaşmamış mıydık? Bu hafta da reislik sırası bende. Gelecek hafta da Bsenka reis. Sonra sıra Ostoyiç'le Didiç'in. Daha sonra da Nikola başımıza geçecek. Üç gün daha emrimdesin. Şimdi senin değil benim dediğim olacak. İyi dinle beni. Kargaları burada vurmak yok. Bir de onların ölüsünü dışarı taşıtma bize. Ne diyorsam onu yap sen de. Sözümü dinlemiyecek olan olursa çok acı konuşurum sonra.

Tabancasiyle oynaya oynaya yine Selmanoviç'in önüne geldi:

— Konuş! Allahın belâsı konuş! Canım seni dinlemek istiyor bugün nedense. Konuş, kıral benim burada. Ne dersem onu yapacaksın. Sabaha kadar, üç gün üç gece konuşturacağım seni. Korkma, öldürmiyeceğim. Ölüm senin için limonlu salata gibi bir şey olur. Yalnız dilini kesecek, sonra salıvereceğim seni. Nasıl beğendin mi? Beğenmediysen söyle. Seni kazığa da çakabilirim istersen.

Bsenka koşarak geldi.

— Onu ben öldüreceğim Stevan. N'olursun onu bana bırak.

Stevan sert sert baktı, sonra hâlâ kana doymamış olan Bsenka'yı geri çekti:

— İşlerime burnunu sokma Bsenka. Ben ne yapılacağını bilirim.

Kadın sinirinden titremeye başlamıştı.

— Hayır, onu ben öldüreceğim.

— Neye ama? Niçin sen öldüreceksin?

— Çünkü Pavle benim kardeşimdi. Hiç bir suçu da yoktu. Bu adam bizi mahvetti. Annem de Pavle'nin arkasından iki gün sonra öldü. Ağlamaktan öldü annem. Bırak Stevan, bırak diyorum sana.

Stevan kadının elinden tabancasını alıp koynuna soktu.

— Çok sevindim buna Bsenka. Bunu öğrendiğim çok iyi oldu. Sen hiç merak etme. Ben ikimizin de intikamını alacağım. Pavle senin kardeşinse Yuvan da benim ağabeyimdi.

— Ağabeyin miydi?

— Evet, ağabeyimdi. İsteyerek bir cinayet işlememişti. Ama bu köpek o pis diliyle ne yapıp yaptı onu da ipe gönderdi. Yalvarıp yakarmalarımız hep boşa gitti.

Papaz da yanlarına gelmişti. Yerde solucanlar gibi donup kalmış kan izlerine bakıyordu. Ön dişleri alt dudağının üstüne iri iri sarkmıştı.

— Gel Bsenka, Stevan'ı rahat bırakalım. O bir köpeğin nasıl gebertileceğini hepimizden daha iyi bilir. Hem şimdi başımız o. Onun emrindeyiz biliyorsun.

Bsenka papazın teklifini de kabul etmedi. Fakat suratına inen şimşek gibi bir yumrukla kendini yerde buldu. Selmanoviç'in sağında duran ve Türk-Divisia'da çarpışacağını söyliyen delikanlı dayanamıyarak

anî bir çıkış yapmış, kadını bir saniye içinde yere serivermişti. Arkasından Bsenka'ya doğru koşan papaza da iki sol çıkarak ön dişlerinden birini eline verdi. Fakat bu sırada bir tabanca patladı, delikanlı şaşkın şaşkın bakan Stevan'ın ayakları dibine yığılıp kalıverdi. Bsenka'nın şaşılacak bir hızla koynundan çıkarıp ateş etmeyi başardığı tabancası hâlâ elindeydi. Kanayan çenesini tutuyor, acıdan kıvranıyordu. Selmanoviç büyük bir tehlike geçirmiş, atılan kurşunlar vızır vızır kulağının dibinden geçmişti. Şimdilik kurtulduğuna sevinmesi mi, yoksa bir adım önünde yerde cansız yatan delikanlının ölümüne ağlaması mı lâzım geldiğini bilemiyordu. Öbür tarafta kadınlarla çocuklar durmadan ağlaşıyorlardı. Ostoyiç'in küfürleri ve Didiç'in tehditleriyle bütün mağara çın çın ötüyordu. Stevan'ın ne düşündüğü belli değildi. Ama tehlikeli bir bekleyiş içindeydi. Duyiç oldukça hırpalanmış ve üst dudağı patlamıştı. İki de bir kan tükürüyor ve utancından kimseye bakamıyordu. Sakalları dağılmış, cübbesinin sağ omuz başı yırtılmıştı. Yediği dayaktan gururu epey kırılmışa benziyordu. Burnu eskisi gibi havada değildi. Stevan'ın parmağı tabancasının tetiğindeydi. Bu gibi işlerde tecrübeli bir adam olduğu anlaşılıyordu. Çünkü hiç belli olmazdı. Gururu kırılan bir insanın ne yapacağı bilinmezdi. Papaz da birden tabancasına sarılabilir, önüne gelene gözü kapalı ateş edebilirdi. Bsenka'nın bütün güzelliği kaybolmuş, yüzü gözü toza bulanmış, çenesinden başka burnu da mosmor olmuştu. Bir süre hiç kımıldamadan kendi kendine düşündü, sonra düştüğü yerden yavaş yavaş ayağa kalktı, daha hırsını alamamıştı. Yerde yüzükoyun yatan kurbanının bacaklarına bir tekme savurdu. Sonra eğildi, ölünün üzerini aramaya başladı. Bulduğu hiç açılmamış bir paket sigarayı papaza, kurşun kalemle bir not defterini Stevan'a, yirmi dinarla bir mendili de kendisine alıkoydu. Yelek cebinden çıkan yaşlı bir kadının resmini parça parça yırtıp delikanlının suratına fırlattı. Bir ipin ucuna bağlı dört beş anahtarı da sanki çok gerekliymiş gibi yeniden bulduğu yere koydu.

Papaz, arkasında yere atılmış bir kütüğün üstüne oturdu:

— Daha ne kadar ekmeğimiz var?

Stevan hiç kımıldamadı.

— En fazla iki günlük.

— Ne yapacağız?

— Bilmem! Bu baş belâsı kar işimizi berbat etti. Yollar kapalı olduğundan yolculuk ta tamamen durdu.

— Bu gece toplanıp ne yapacağımızı konuşalım öyleyse.

— Oldu.

Bsenka birden bağırmaya başladı.

— Köpek, kardeşimin kaatili köpek. Dua et şuna, yoksa çoktan

seni de gebertmiştim. Hadi, elini çabuk tut Stevan. Bu haydudu görünce kardeşimin acısı büsbütün içime çöktü.

Selmanoviç ilk kez konuştu:

— Yanılıyorsunuz, ben Rankoviç değilim.

Stevan atıldı. Gözleriyle Selmanoviç'e bir şey demek istiyormuş gibiydi.

— Kıs çeneni be! Bizi aldatacağını mı sanıyorsun? Yalan bu dünyada kimi kurtarmış da seni kurtaracak. Neye önüne bakıyorsun? Yaptıklarından pişman mı oldun yoksa? Demek sen Rankoviç değilsin ha?

— Hayır, değilim.

Eliyle çenesini tutup Selmanoviç'in başını kaldırdı.

— Utanma, kafanı dik tut şöyle bakalım. Hiç olmazsa korktuğunu belli etme. Ölüme giderken bari Rankoviç'e lâyık olmaya çalış. Yürü bakalım dışarı. Bir de senin leşini kaldırmakla uğraşmıyalım bu soğukta.

Papazın önünden geçerken bir ara durdu.

— İtirazın yok ya Pub?

Duyiç omuz silkti.

— Ne itirazım olacak? Nasıl olsa bu hafta reisimiz sensin. Kardeşinin intikamını bugün almayıp da ne zaman alacaksın? İşine burnumu sokmak gibi olmasın ama ben senin yerinde olsam bu pis köpeğin önce tırnaklarını sökmekle işe başlardım.

Bsenka yürümeye başlamış olan Stevan'ın arkasından seslendi.

— Hayır, hayır, tırnaklarını sökme. Önce dilini kes, sonra karşısına geçip bir sigara iç, arkasından da tabancanı ağzına boşalt. Anladın mı Stevan?

— Anladım. Ben gelinceye kadar işleri bitirin siz de.

Selmanoviç için artık hiç bir kurtuluş ümidi kalmamıştı. Üstelik hiç ilgisi bulunmayan bir cinayetle de suçlanmıştı. Stevan, Bsenka ve kardeşleri tanıdığı kimseler değildi. Bu kendini öldürmek için akıllıca uydurulmuş bir yalandı. Hattâ yalanın da hiç gereği yoktu. Papaz ve adamları insanlık dışı davranışlarında buna benzer bir yalana da lüzum görmemişlerdi. Acaba Stevan'ın kendine göre başka bir düşündüğü mü vardı? Belki de kendisini kardeşini idama gönderen avukat Rankoviç'e benzetmiş olabilirdi. Bu olmıyacak bir şey de değildi. Çünkü dünyada şaşılacak derecede birbirine benzeyen insanlar vardı. Rankoviç olmadığını kendisine nasıl ispat edebilirdi? Böyle bir şeyi yapabilirse de bunun da bir işe yaramıyacağı ortadaydı. Kurşunların durmadan vızıldadığı bu mağarada sineğin sesi duyulur, ama adaletin ve hakkın sesi

duyulamazdı. Alnında ne yazılıysa o olacaktı. Bundan kurtuluş olmadığını bir kere daha anlamıştı. Her şey, ama her şey bitmişti artık. Evine bir daha dönemiyecekti. Şevvala ve çocuklar gelmediğini görünce kimbilir ne kadar üzüleceklerdi. Ara sıra içinde hıçkırığa benzer sesler duyar gibi oluyordu. Balkan uçsuz bucaksızdı. Balkan'da ölen bir insan hiç doğmamış demekti. Balkan korkunçtu, ama Pub, Bsenka ve Stevan ondan da daha korkunçtu. Balkan'ın yine kendine özgü, yumuşacık bir yanı vardı. Bütün kış susan bir yüreği vardı Balkan'ın bile. Bu yürek mayıs geldi mi ilk güneşle birlikte hemen atmaya başlar, kanını donduran buz örtüsünü üstünden sıyırır, Haziran'a doğru yeşillenip ısınır, altın çiçekleriyle bezenir, kasıma kadar artık eli ayağı soğumazdı. Ama Pub, Bsenka, Ostoyiç ve Stevan öyle miydiler ya? Onlar Mayısta da, Haziranda da, her mevsimde buz gibiydiler. Onlara lâf anlatabilmek imkânsızdı. Muhterem Peder Yuvan da olsa onlara söz geçiremezdi. Kan dökülmesin iyi idi ama Pub ve onun gibilerin konuştukları başka dil yoktu. Sevdikleri ve tiksindikleri tek şey kandı, yalnız kandı. Bütün bu gerçekleri bildiği halde Selmanoviç tabancasını sırtına dayamış olan Stevan'a, kurtulmak amacıyla değil de, ünlü avukat Rankoviç'in kendisi olmadığını anlatmak için yarı yolda durdu.

— Bir kere daha söylüyorum. Ben Câmi Hamziç'im, avukat Rankoviç değilim. Bugüne kadar da hiç kimseyi öldürmedim. Kardeşinizi de hiç tanımam. Sizi de daha ilk kez bugün görüyorum.

Stevan boşa giden bir tekme savurdu.

— Kapat şu pis çeneni. Bu yalanları sen babana anlat.

Selmanoviç içinden kolay kolay ölmemeye karar vermişti. Stevan'ın sigarasını yakmasından yararlanarak bütün hızıyla birden mağaranın dışına doğru fırladı. Bir solukta elli metreyi aşmıştı bile. Sisimsi bir karanlık içinde yüzen mağaranın pembe kayalardan meydana gelen duvarları iki yanından lodosla çalkanan büyük bir nehirin bulanık suları gibi akıp gidiyordu. Yolun kıvrımlı olması işine yaramıştı. İkinci dirseği de aynı hızla geçebilirse Stevan'ın elinden kaçıp kurtulma ümidi epiyce artmış olacaktı. Başını çevirip arkasına baktı. Stevan daha görünürlerde yoktu. Canını dişine takarak bir dehlize benzeyen yarı karanlık yolu yutarcasına yeniden koşmaya başladı. Ölümden kaçmadığını Allah biliyordu. Fakat öldürülenlerin intikamını almadan ölmek istemiyordu. Her adımda içindeki kurtulma ümidi biraz daha artıyordu. Fakat bu ümidi mağaranın karla örtülü ağızında, gözlerini kamaştıran o sedef beyazı aydınlığın çizgisi üstüne ayağını basar basmaz bir balon gibi sönüverdi. Arkasından bir deli gibi koşan Stevan kendisine neredeyse yetişmek üzereydi. Attığı her adamda aralarındaki mesafeyi biraz daha kapatıyordu.

— Dur, dur diyorum sana! Dur ulan Rankoviç köpeği.

Mağaranın boşluğunda sesi kurşun gibi çınlıyor, duvarlara çarpıp geri dönüyor, sonra bir yerlerden ufacık taş parçaları kopup kopup yere düşüyordu, Steva'nın dur emrini dinlemeyen Selmanoviç daha da hızlandı. Elli metre, en çok altmış metre ötede apaydınlık bir dünya kendisini bekliyordu. Soğuk, fırtına, tipi, bunların hiç birini düşündüğü bile yoktu. Daha bunları düşünecek zaman değildi. Çünkü bunların hiç birisi şimdi ölüm değildi. Kar, fırtına, tipi arkasından tabancasıyla kendisini kovalayan ve her adımda biraz daha yaklaşan Stevan da değildi, Yolcuları tir tir titreten bu iki şey Stevan'ın yanında ılık, sıcacık çiçekli bir bahar günü kadar güzeldi. Önünde çok çok yirmi metrelik bir yolu kalmıştı. Onu da aştı mı bu cehennem yarışı bitmiş olacaktı. Bir yandan koşarken bir yandan da içinden çabucak hesabını yapmıştı. Mağaranın güneş gibi parlayan ağızından çıkar çıkmaz hemen sağa sapacak, çamların arkasından kendini aşağı atacaktı. Böylece Stevan yetişse bile koştuğu için iyi nişan almak imkânını bulamıyacaktı. Kalan yirmi beş metrenin yirmi metresini hep bunları düşünerek koştu. Stevan'la aralarında en çok otuz metrelik bir mesafe kalmıştı. Yalnızdı, arkadaşları nasılsa yardımına gelmemişti. Belki de isteyerek gelmemişlerdi ya da Stevan'ın burnunu kırmak için papaz onları mahsus göndermemiş olabilirdi. Acaba neye ateş etmiyordu. Selmanoviç Stevan'ın durumundan birdenbire şüphelenmeye başlamıştı. Tam dışarı çıkacağı sırada mağara kapısının soluna doğru yön değiştirdi, sonra hızla dönüp sağa kaydı. Böyle yapmakla da çok iyi etmişti. Yarışı kaybettiğini anlayan Stevan arka arkaya iki el ateş etmiş, mermiler Selmanoviç'in bir saniye önce bulunduğu mağaranın sol köşesine saplanmıştı. Oradan nehir kumu gibi sapsarı bir toprak yeri örten karın üstüne acayip bir ses çıkararak dökülmüştü. Şimdi önünde uzayıp giden yol dümdüzdü. Öncekinden daha hızlı koşması gerekti. Stevan bir el daha ateş edince bu sefer kendini yere atmak zorunda kaldı. Yattığı yerden kalkıp yeniden koşmaya başlayıncaya kadar Stevan aradaki mesafeyi on metreye indirmişti. Çok geçmeden kocaman bir el yakasına yapıştı, Stevan tabancasını göğsüne dayadı. Çok yorulmuştu, bir süre konuşamadı, ağzından burnundan hep dumanlar çıkıyordu.

— Bu kadar korkak olduğunu bilmiyordum Rankoviç. Üstelik aptalın da biriymişin sen. Ölüme kendi kendine yaklaştın. Kaçmasaydın bu yolu geçmek en azından on dakika sürecekti, sen de on dakika daha fazla yaşamış olacaktın. Hadi, pis pis bakıp durma yüzüme.

Selmanoviç hiç bir cevap vermedi, mağaranın ağzından çıkıp tipinin içine daldı. Stevan homurdana homurdana arkasından geliyordu.

Her an ensesine bir kurşun sıkabilirdi. Geriden geldiğine göre mutlaka buna benzer bir şey yapacaktı. Kar bembeyaz bir toz gibi yağıyordu. Aşağıya doğru kıvrıla kıvrıla giden yol her saniye biraz daha gözden kayboluyordu. Çam ağaçları bembeyazdı, sapları kütük kalınlığında dev şemsiyelere benziyorlardı. Bazı yerlerde kar diz boyu olmuştu. İnsanın çukurlardan birinin içine gömülüp gitmesi işten bile değildi. Karların içine bata çıka hiç konuşmadan yarım saat kadar birlikte yürüdüler. Yamacın arkasını dönünce Stevan birdenbire dur emrini verdi. Selmanoviç bu kez emri dinledi ve hemen durdu. Stevan bir sıçrayışta öne geçti, korkunç gözlerini gözlerine dikti. Kendisi gibi o da kardan bembeyaz olmuştu. Sakallarının arasında bile kar taneleri ışıldıyordu.

Kısık bir sesle:

— Neye kaçtın? diye sordu.

Selmanoviç ne diyeceğini şaşırmıştı. Bu soruyu kısık bir sesle sormuş olmasının nedenini bir türlü anlayamamıştı. Gözleri namlusu göğsüne dayalı tabancadaydı. Stevan neredeyse tetiğe basacaktı. Elinde silâhı olmasa adamla boğuşacak, ölüme kolay kolay razı olmayacaktı. Bir ara «şu tabancasını elinden alabilir miyim acaba» diye aklından geçirdi. Fakat bu sanıldığı kadar kolay bir iş değildi. Zamanı iyi seçmek, çok atılgan ve çok çevik olmak gerekti. Beceremiyeceğini anlayınca böyle tehlikeli bir işe girişmekten vazgeçti. Ölüm burnunun dibinde dolaşıyordu. Bir dakika ya da biraz daha fazla yaşaması belki şimdiye kadar yüzlerce insan öldürmüş olan bir katilin elindeydi. Bir dakika çok kısa bir zaman parçasıydı. Fakat ölümle burun buruna gelmiş bir insan için hiç te sanıldığı kadar kısa değildi. Böyle biri için bu bir dakikanın her saniyesi bir dakika, bir saat, bir gün, belki bir yıl kadar uzundu. İnsan bu bir dakikalık süre içinde bütün bir hayatı yeni baştan yaşayabilecek kadar zaman bulabilirdi. Damarlarında biraz sonra duracak olan kanının sıcaklığını bir kere daha duyabilir, karısına ve çocuklarına hayatının geri kalan bölümünde söyleyeceklerinin hepsini birden söyleyebilirdi. Bir dakika az bir zaman değildi. Bugüne kadar gelmiş geçmiş ve toprağa karışmış ne kadar insan varsa böyle bir dakikayı yaşayabilmek için hepsinin yeniden ölümü göze alacaklarına hiç şüphe yoktu. Selmanoviç'in de içinde bulunduğu durum aşağı yukarı buna benziyordu. Hayatının son altmış saniyesini elinden geldiği kadar uzatmaya çalışıyordu. Hayatı bu kadar sevmiş olmasına kendi de şaşıyordu. Fakat ne olursa olsun duyguların adamı olmamalıydı. Ölümün karşısında gerilemeyi kendisine yakıştıramıyordu. Katil Stevan'a zannettiği gibi korkak bir adam olmadığını göstermeliydi.

— Ne duruyorsun? Ateş etsene! diye bağırdı.

Stevan tabancasını sol eline geçirdi.

— Suss!

— Ne susu? Hadi, öldür şu Rankoviç'i de için rahat etsin.

Stevan paltosunu çıkarıp karların üstüne serdi.

— Biraz oturalım şurada. Sizinle konuşmam gerek Selmanoviç.

— Ne?

— Beni tanımadınız mı?

— Hayır.

— Yüzüme iyi bakın öyleyse.

Selmanoviç yavaş yavaş oturdu, Stevan'ın yüzüne uzun uzun baktı. Her şeyi, ama her şeyi unutmuştu.

— Hatırlayabildiniz mi?

— Hayır, hatırlayamadım.

— Ama ben sizin Câmi Hamziç olmadığınızı biliyorum.

— Nereden biliyorsunuz?

Stevan gitmiş, sanki yerine başka bir adam gelmişti.

— Novi-Sad'tan. Siz orada subay değil miydiniz?

— Evet, yedek subaydım.

— Emir eriniz kimdi?

— Stikoviç.

— Nasıl bir çocuktu şu Stikoviç?

— Çok iyi bir çocuktu. Onu hiç unutamadım.

— Kendisine iyiliğiniz dokundu mu?

— Evet. Neden sordun?

— Stikoviç'in hikâyesini bir de sizden dinlemek istiyorum da ondan.

Selmanoviç bir saniye kadar düşündü, sonra gözlerini kar tipisinin içindeki belirsiz bir noktaya dikti. Kurtulmuş olduğuna hâlâ inanamıyordu.

— Anlatılacak öyle fazla bir şey yok. Ama madem ki istiyorsun, hatırlayabildiğim kadarını anlatmaya çalışayım. Stikoviç çok utangaç bir çocuktu. Askere gelince onu dokuzuncu bölüğe vermişlerdi. O bölüğün takım komutanı da galiba İvo adında biriydi. Evet, İvo'ydu, İvo. İri yarı, huysuz, kendini beğenmiş, hayvan gibi bir adamdı. Hiç bir şeye aklı ermezdi. Askerlikten bile anlamadığını söylerlerdi. Bak, gözümün önüne geldi şimdi. İvo'yu şu çam ağacının altında görür gibi oluyorum. Sanki aradan yirmi yıl geçmemiş. Gözünün biri de kısıktı. Belki de ondan bu kadar aptaldı. Bir kavga sırasında yüzüne şiddetli bir yumruk yediğinden burnu da biraz çarpılmıştı. Buna rağmen kendini herkesten güzel görürdü. Her gün traş olduğu halde hiç traş ol-

mamış gibi dururdu. Sakalları çok sertti, bu yüzden usturasının körlenmesini istemeyen bölük berberiyle her gün kavga eder, zavallı çocuğu durmadan hırpalardı. Bütün bölük kendisinden şikâyetçiydi. Her asker İvo'nun en azından iki tekmesini yemişti. Fakat kendisinden bir gömlek daha anlayışsız olan yüzbaşı Drajenoviç'e dertlerini anlatmaktan korkuyorlardı. Bu nedenle de İvo bildiğini okuyor, zenginlerden durmadan sigara, gömlek, para gibi şeyler sızdırıyordu. Stikoviç bu bölüğe ben karargâh emir subayı olduğumun üçüncü ayında gelmişti. Tabii İvo geldiğinin üçüncü günü Stikoviç'i hırpalamaya başlamış, bir hafta geçmeden de bir yumrukta zavallının burnunu patlatmıştı. Stikoviç güçlü kuvvetli bir çocuktu. İsteseydi İvo'yu haklayabilir, ona hayatında unutamıyacağı bir ders verebilirdi. Fakat hep susuyordu. Çünkü Stikoviç kız gibi bir çocuktu. Sinek öldüremiyecek kadar iyi yürekliydi. Sövmezdi, arkadaşları gibi gizli gizli şarap içmez, kumar oynamaz, İvo gibi herkes uyuduktan sonra yüzbaşı Drajenoviç'in kısrağıyla ahırda yatmazdı. Zamanla İvo kendisine «Kız Stikoviç» demeye başlamıştı. Bu yetmiyormuş gibi de bir gece Drajenoviç'in kısrağına yaptığı gibi herkesin içinde üstüne atılarak namusuna tecavüz etmek istemişti. O güne kadar hiç bir şeye sesi çıkmayan Stikoviç buna dayanamamış, İvo'nun üstüne atılarak onunla bir saat kadar boğuşmuş, İvo, kalbine gelen bir yumrukla yere serilmiş, kaldırıldığı hastanede tam onbeş gün kendine gelememişti. Olayı duyan Drajenoviç küplere binmiş, Stikoviç'e bir meydan dayağı çekmişti. İvo bölüğüne döndükten sonra Stikoviç artık o birlikte duramamış, bir sabah benim odama gelmişti. Ben de o sabah erkenden kalkmış, kuzeyde yapılacak bir manevra için verilen emirleri not ediyordum. Bu emirleri daha sonra ilgili komutanlara bildirecektim.

Stevan sapsarıydı.

— Stikoviç size neler anlattı?

Selmanoviç hep ayni yere bakıyordu.

— Ne istiyorsun Stikoviç? diye sordum. Ben yine İvo'yla dövüştüğünü sanmıştım. Halbuki düşündüğüm gibi değilmiş. Bana «yardımınızı istemeye geldim» dedi. Ben de «anlat bakalım Stikoviç» dedim. «Beni o bölükten alın, yoksa bir gün şu İvo'yu öldüreceğim. Bana yine bulaşık yıkatmaya ve «Kız» demeye başladı.» dedi. Stikoviç'i karargâha hemen yazıcı olarak aldım. Böylece askerliğini benim yanımda bitirdi, ona bir daha kimse ilişemedi. At kafalı yüzbaşı Drajenoviç bile süt dökmüş kediye döndü. Yalnız bir kere Stikoviç'i tokatlamaya kalkışmıştı, ben de kendisini generalden kopardığım bir emirle üç gün hapsettirdim. Daha ileri gitseydi onu ordudan attırmak için her şeyi yapardım. İsteseydim İvo'yu da ordudan attırabilirdim. Çünkü dos-

yası çok kabarıktı. O da bunu bildiğinden kuyruğunu kısıp oturdu. Stikoviç'e yaptığım iyilik bu. O buna lâyık bir çocuktu. Onu çok severdim, hâlâ da seviyorum.

Rüzgâr bile sanki Selmanoviç'i dinlemek için durmuştu. Kar şimdi dümdüz ve sessiz sessiz yağıyordu. Stevan birdenbire ağlamaya başlamıştı. Selmanoviç şaşırmıştı, bu adamın ağlamayı çoktan unutmuş olması gerekirdi.

— Ne var? N'oluyorsun?

Stevan elinin donmuş parmaklarıyla gözlerini çabuk çabuk sildi.

— Hiç, hiç bir şey yok.

Cebinden buruşmuş ve sararmış bir gazete parçasıyla kullanıla kullanıla kirlenmiş ufak bir torba çıkardı. Torbanın içinde ufalanmış kuru kestane yaprağı vardı. Bu yaprak tozu Balkan'a çıkanların tütünüydü. Çok acıydı, alışık olmayan insanın önce başını döndürür, arkasından kustururdu. Ama Balkan'da sigarasız kalan çetnik bu toz da olmadı mı çok yaşamazdı. Kudurmuş bir hayvan gibi hemen çevresine saldırmaya başlar, bazen bir tek sigara için hayatını tehlikeye atarak koca bir yolcu otobüsünün yolunu keser, içindekilerin hepsini öldürmekten çekinmezdi. Selmanoviç bunları çok iyi bilen bir insandı. Hemen paketini çıkardı, bir sigara sarmaya çalışan Stevan'a uzattı.

— Buradan yak, dedi.

Stevan sigarayı alıp teşekkür etti.

— Demek ki Stikoviç'in hikâyesi bu kadar?

— Evet, bu kadar.

— Onun hayatını kurtardınız değil mi?

— Belki.

— Stikoviç'in size olan borcunu ödemesini istemez misiniz?

— Neden isteyeyim? Bana onun bir borcu yok ki.

Stevan sigarasından derin bir nefes çekti.

— Peki öyleyse, şimdi siz de beni dinleyin biraz. İyi dinleyin ama, çünkü fazla konuşacak vaktim yok Selmanoviç. Sizi buradan bırakacağım. Hava da çok karlı ama olsun. Ama bunu hiç kimseye söylemiyeceksiniz. Arkanızdan üç el ateş edeceğim. Korkup ta bağırmaya başlamayın sakın. Size yolu göstereyim şimdi. Aşağıda şose var ya. Hemen oraya inip bir süre yürüyün. Karşınıza karşılıklı dizilmiş sık bir ağaçlık gelecek. O ağaçlığı aştınız mı önünüze çıkan yolda hiç korkmadan yürüyün. Bir saat sonra bir Türk köyünün evlerini göreceksiniz. Geceyi orada geçirebilirsiniz. Sizi oraya kadar götürmeyi çok isterdim, fakat buna imkân yok. Bu bölgeye Pub'la ben hakimim. Hiç kimse kılınıza bile dokunamaz. Yalnız sizden bir ricam var. Günün birinde yolunuz Gospiç'e düşerse benim evime uğramayı unutmayın. Ço-

cuklarımın gözlerinden öpün. Şu kâğıda sarılı parayı da karıma verin. Kâğıtta adres yazılı.

Selmanoviç parayı aldı ve cebine koydu.

— Ne diyeyim karına?

Stevan bir an düşündü.

— Hiç bir şey demeyin. Yalnız Stikoviç size bunu gönderdi dersiniz.

Bir saniye bile sürmeyen kısa bir sessizlik oldu. Sonra Stevan Selmanoviç'in boynuna atıldı.

— Hâlâ inanamıyorum. Sen nasıl Stikoviç olabilirsin? Ama şüphelenmeye başlamıştım. Mağaranın içindeyken bana bir ara acayip bakmandan şüphelenmiştim. Sonra da seni birine benzetir gibi olmuştum. Demek sensin ha Stikoviç? Ama nasıl olabilir? Benim bildiğim Stikoviç Balkan'da yaşayamaz. Balkan öldürür seni. Stikoviç'in bana olan borcunu ödemek istiyorsun ha? Eğer evime sağ olarak dönebilirsem ilk fırsatta Gospiç'e gidip karını göreceğim. Al şu paranı, sana lâzım olur. Yalnız benim de sana bir teklifim var. Gel birlikte gidelim seninle. O eli kanlı papazla bir gün başın belâya girecek senin.

— Biliyorum, zaten geçinemiyoruz o hayvanla. Emretmeye, kan dökmeye bayılıyor. Halbuki ben demokrasiyi seviyorum. Onun için nefret ediyorum Hitler'den. Balkan'a da onun için çıktım. Ama işler Balkan'da da şehirdekinden başka türlü değil. Biz devrim yapmak için birleştik. Ama daha şimdiden aramızda anlaşamıyoruz. Hem de ortada daha fol yok yumurta yok.

Selmanoviç'in şaşkınlığı ve heyecanı hâlâ geçmemişti. Stikoviç bütün ısrarına rağmen verdiği parayı geri almamıştı.

— Her zaman öyledir Stikoviç. Senin yaptığın mücadele yeni bir şey değil. Fakat aldanmış olduğunu anlaman da senin için bir kazanç. Yalnız sen değil, demokrasiyi herkes seviyor. Fakat bunun mücadelesini yapanların çoğu gerçekte birer Pub, birer yalancı. Bakıyorsun en zor günde biri ortaya çıkıyor. Bağırıp çağırıyor, adalet, bağımsızlık diyor. Zorbalara kafa tutuyor, tutuklanıp hapislere giriyor. Biz de adama hemen inanıp destekliyoruz. Bir de bakıyorsun hükümetin başına geçtikten sonra üçüncü gün sopayı eline alıyor, başlıyor o da halkın kafasına vurmaya. Boşuna yoruluyorsun Stikoviç. Ben de az çok politikayla uğraştım. Ne oldu sanki? Benim sırtımı basamak yapıp Meclise seçilenler ertesi günü her şeyi unutuverdiler. Ceplerini doldurdular, gururdan davul gibi şiştiler. Dünyanın her yerinde bu böyle. Siyaset yaldızlı cümleler söyleyip halkın gözünü boyamak demektir. Halk balık, demokrasi ile bağımsızlık ta yemdir. Dur, aklıma gelmişken sana bir şey daha sorayım Stikoviç. Balkan'a sen kendi isteğinle mi çıktın?

Stevan sağ yanağına yapışan karları elinin tersiyle silip attı.

— Hayır, beni Pub kandırdı.

— Nasıl kandırdı? Senin aklın yok mu?

— Çok uzun hikâye. Anlatmaya kalkarsam şimdi sabahı buluruz. Hava da amma soğuk ha! Böyle de kar görmedim, birdenbire bastırdı. Sonumuz iyi değil bizim. Erzakımız hiç kalmadı. Köyler çok sıkı kontrol altında. Oralardan hiç bir şey alamaz olduk. Bu kış böyle devam ederse dayanmamız zor. Ha! Pub'u anlatacaktım değil mi? Papazı belki duymuşsunuzdur siz de. Köy papazı mankafa Duyiç. Bundan dört yıl önce dokuz yaşında bir kızın ırzına geçmiş, mahkemelere düşmüş, sonra hâkimin avucuna para basarak kurtulmuş. O zaman bu olay hakkında gazetelerde bir sürü yazı çıkmış, bütün memleket aylarca Pub Duyiç'in adını dilinden düşürmemişti. İşte bu Pub Duyiç mağarada gördüğün o maymundan başkası değil. Ben de gerçeği sonradan öğrendim. Şimdi herkese kendini yalnız Pub diye tanıtıyor, Duyiç'i ağızına almıyor. Ama bir gün bunu da yüzüne vuracağım. Hiç olmazsa o cübbeyi sırtından çıkarsın. Bana bir gün ne dedi bilir misiniz? «Kızlar erkeklerin meyvasıdır. Çalarak yersen daha tatlı olur,» dedi. Neyse, ben onu papaz Pub diye biliyordum, sakalının her teline de saygı duyuyordum. Ara sıra yolda karşılaşırdık, bir de bana utanmadan elini öptürtürdü. Almanlar memleket saldırınca bir gece bana geldi, «Balkan'a çıkalım Stik», dedi. Stikoviç demez, bana Stik der hep. Kabul etmedim, bütün gece başımın etini yedi. Gelmiyeceğimi anlayınca bir şey demeden çıkıp gitti. Aradan bir ay kadar geçti, bu sefer peşimi hiç bırakmamaya başladı. Ben de dediğimden dönmedim. Almanlar'a karşı dövüşmek te istiyordum doğrusu. Ama düşündüm taşındım, üç kişiyle Balkan'a çıkmak halis delilikti. Üste şüphelenmiştim de. Pub bir Radikal'di, ben adım Stikoviç olduğu halde Zemroradnik'tendim. Yani düşüncelerimiz sağ ayağa giyilen sol ayakkabı gibiydi. Sonra neye dövüşmek istediğini de çok anlayamamıştım. Sonunda bir gün evimi yaktılar.

— Kim yaktı?

— Bizimkiler. Ama bunu Duyiç yaptırdı. Beni Balkan'a çıkmaya zorlamak için bu oyunu oynadı. Ben de çıktım, ama işi sonradan anladım. Şimdi fırsatını kolluyorum. Bir gün burnunu ağzına vereceğim onun. Kan dökmesine, soygunculuk yapmasına çok canım sıkılıyor. Ne diyor biliyor musunuz? Çaldığı paralarla Yugoslavya'nın en büyük kilisesini yaptıracakmış. Yalan, Duyiç'in Tanrısı filân yok bir kere. Bsenka'yı da o kandırdı. Onun da elini kana bulaştırdı. Halbuki Balkan'a ben çıkarmıştım Bsenka'yı. Komşumuzdu Bsenka. Gestapo, kocasını ve iki çocuğunu öldürmüş, yeni doğurduğu üçüncü çocuğunu ellerin-

den zor kurtarmıştı. İntikam almak istiyordu. Kendini bile sevmez olmuştu. Ama geldiğinin üçüncü günü o da pusulasını şaşırdı. Korkunç bir eşkiya, Duyiç gibi bir katil olup çıktı ortaya. Halbuki ne güzeldi, ne ince, ne yumuşak bir kadındı. O namussuz Pub'la, Balkan bozdu onu. Artık burnu kan kokusuna alıştı bir kere. Şimdi ne yapsa boş. Balkan'la Duyiç elele verip öldürdüler Bsenka'yı.

— Belki yaptıklarından bir gün pişman olur o da. Ne de olsa bir kadındır.

— Olmaz. Didiç oldu mu sanki? Düzeleceklerine her gün daha berbat oluyorlar. Hele Ostoyiç! Duyiç onun yanında hiç kalır. Aramıza geldiğinde süt kuzusu gibiydi. Bir ay içinde süt yerine kan emmeye başladı. Zaten cibilliyetsizin biri. Bosna'da mı ne kesiciymiş. Almanlar bir gece evinde tutuklamışlar. O da nöbetçiyi öldürüp üç ay sonra kaçmış. Evine gitmiş, çocuğunu ve karısını uyurlarken keserle öldürmüş.

— Korkunç bir şey.

— Onun için bir bardak su bu.

— Neye öldürmüş onları?

— Şüphelenmiş. Hapishanedeyken karısının bir Alman çavuşuyla düşüp kalktığı kulağına gitmiş. İki gün iki gece bir samanlıkta gizlenmiş, sonra Balkan'a çıkmış. Yerimizi nereden öğrenmiş bilmem. Bir şeyler söylüyor ama hiç biri birbirini tutmuyor. Ben ondan iyice şüphelenmeye başladım. Ostoyiç bir Alman casusu galiba. Gestapo'nun kiralık bir adamı Ostoyiç bence. Karısını çocuğunu öldürdüğü filân da yalan. Gestapo'nun usüllerini biliyoruz artık. Her yere aşçı, elektrikçi, şoför, garson kılığında casuslar sokuyorlar. Sussanız bile sustuğunuzu duyuyorlar. Bol para veriyorlar satın aldıkları adamlara. Onlar da köpek gibi çalışıyor düşmanlarımızın hesabına. Geçenlerde biri babasını ihbar etmiş. Adamı kundurasının bağını bağlatmadan hemen kurşuna dizmişler. Babamın bir sözü vardı benim. «Parayı seven adama selâm verme» derdi. Doğruymuş, ama bunun ne demeye geldiğini İsa'yla tanışmamıza üç gün kala anladım. Ostoyiç de öyle, gözü hep parada. Ne yaptığını bilmiyor o da. Hâlâ mezbahada sanıyor kendini. Kesmeye alışmış bir kere. Burnu kan kokusuna alışmış. Bütün insanlar Ostoyiç için bir öküz, sığır ya da domuz. Geçen gün neye dövüştüğünü sordum. «Dövüşmek gibisi var mı?» dedi. Duyiç köpek gibi kullanıyor herifi.

— Didiç nasıl?

— O da adam değil. Bombardımandan önce Belgrat'ta bir otel lokantasında yamakmış.

— Ne işi varmış Balkan'da?

Stevan güldü. Kardan sakalları bembeyaz olmuştu.

— Kendi için dövüşüyor o da.. Belgrat «Lokanta İşçileri Sendikası» başkanı olmak istiyor. Onların hakkını koruyacakmış aklınca. Memleketi filân düşündüğü yalan. Duyiç de öyle. Ne kilise kuracak ne bir şey. Bütün işi iyi bir vurgun vurmak. Savaş bitince Amerika'ya kaçacakmış. Geçen gün Bsenka'ya öyle demiş. Ama gidemiyecek. Onu yakında şu karların altına gömeceğim.

Sigarasından son bir nefes daha çekti. Kapkara gözlerinin içinde kar lâpa lâpa yağıyordu.

— Stikoviç'i artık sevmiyorsun değil mi?

Birçok kişiyi zıvanadan çıkaran Balkan adını değiştirmişti ama Stikoviç'i öldürememişti. O nereye baktığı belli olmayan durgun, hemen ağlayıverecekmiş gibi bakan gözlerinin dibinde yıllar önceki Stikoviç'in tertemiz yüzü hiç bozulmamış halde duruyordu.

— Hayır Stevan, öyle bir şey yok. Alnız sana hâlâ şaşıyorum. Hem de çok şaşıyorum.

Kara gömülen dizlerini karnına doğru çekti.

— Bana Stikoviç deyin Selmanoviç. Duyiç'in koyduğu bu Stevan adından tiksiniyorum ben. Ama Stevan olarak yaşamak zorundayım. Bütün çetniklerin adları takma benim gibi. Fakat ben onlar gibi takma adımı da kana bulamadım. Yarın evime Stevan olarak ta dönebilirim. Stevan'dan da korkmuyorum hiç. Bugüne kadar daha kimseyi öldürmedim. Ölsem de öldürmiyeceğim. Çünkü ben Stikoviç'im. Yalnız Duyiç'le görülecek bir hesabım var. Zaten onu da adamdan saymıyorum ya. Hadi, çok uzattık galiba. Artık siz gitseniz iyi olur. Pub domuz gibidir, hep açık vermemi bekliyor. Bakarsın o pis burnu kokuyu alır, beni aramaya çıkar. O zaman da onun tuzağına ben düşmüş olurum.

Selmanoviç ayağa kalktı, üstünü başını silkeledi. Birdenbire yeniden heyecanlanmıştı.

— Senden bir şey isteyeceğim Stikoviç.

Stevan kendisine uzatılan sigara paketini alıp koynuna soktu.

— Duyiç'i öldürmememi mi isteyeceksiniz?

— Hayır hayır. Şu mağarada kalanları kurtaramaz mısın diyecektim?

— Biraz zor. Ama bir şeyler yapmaya çalışırım. Eğer Bsenka onların kafalarına birer kurşun sıkmadıysa belki bir ikisini kurtarabilirim. Fakat söz vermiyorum. Bir gün onların öldürüldüklerini duyarsanız sakın bana kızmayın. Hemen ben gideyim öyleyse. Size yaptığım gibi bir numara çevirebilirsem olur bu iş. Ama bir yalan bulmam gerek. Onun için de kardeşimi öldürdü diyemem ki. Bir yalan bir kere söylenir. Ha, en iyisi bana küfretti derim. Adamı yakaladığım gibi öldürmeye götü-

rüyorum diye dışarıya çıkarır, sonra bırakırım gitsin. Duyiç de o zaman hiç bir şeyden şüphelenemez. Nasıl? Güzel değil mi?

— Çok güzel! Teşekkür ederim Stikoviç. Bu işi sen yapıncaya kadar istersen ben aşağıda, şu ağaçların altında seni bekleyeyim. Sen, ben bir olur üçümüz birlikte gideriz. Karın var, çocukların var. Onların yanına dönmelisin Stikoviç.

Stevan birden dalgınlaştı.

— Doğru, ben de sizinle birlikte gitmeyi çok isterdim. Ne güzel bir şey olurdu hem de. Karımı, çocuklarımı çok özledim, çok. Onlara çoktandır para da gönderemedim. Evet evet, ben de sizinle geliyorum. Pub'un da, Bsenka'nın da canları cehenneme. Balkan bana göre bir yer değil. Ama olmaz, hemen yakalanırım sonra. Almanlar beni tutar tutmaz hemen kurşuna dizerler. Her yerde arıyorlarmış beni. Biliyorum, evimi gece gündüz gözetliyorlar. Gestapo karımdan şüpheleniyor. Bir kaç kere onu sorguya çektiklerini duydum. Geçen gün de eve baskın yapıp her tarafı didik didik etmişler.

— Bize gelirsin. Ben seni saklarım Stikoviç.

— Beni saklar mısınız?

— Elbette.

— Olmaz olmaz. Beni tanımayan yok şimdi. Kaç kere gazeteler resmimi bastı. Çocuk bile görse hemen tanır beni. Geçen gün gazetede ne yazıyordu biliyor musunuz? Güya şimdiye kadar yüz kişiyi öldürmüşüm. Bunların otuzu çocuk, yirmisi erkek, ellisi de kadınmış. Kadınları öldürdükten sonra tecâvüz ediyor, sonra da derilerini yüzüyormuşum. Bu yalanları Almanlar yazdırıyor hep. Bilen bilmeyen de bunlara inanıyor elbet. Ben olsam ben de inanırdım. Yok yok, ben gitmesem daha iyi olur. Savaş bitinceye kadar Balkan'da kalmam gerek. Hadi, vakit çok geç oldu. Hemen yola çıkın. Dediğim gibi yapın ama. Önce şu karşıdaki ağaçların altına kadar koşun. Ondan sonra da ben arkanızdan ateş edeceğim.

Selmanoviç Stikoviç'in elini sıktı.

— Allahaısmarladık öyleyse. Kapım sana her zaman açık. Bu yolda devam et. Öl, fakat elini kana bulama.

Stevan yerden paltosunu alıp giydi. Yüzü bir tuhaf olmuştu.

— Çocuklarımı görmeyi unutmazsınız değil mi?

Selmanoviç neredeyse ağlayacaktı.

— Unutmam Stikoviç. Katiyen unutmam.

— Adres kâğıtta yazılı.

— Biliyorum.

— Sakın kimseye bir şey belli etmeyin. Pub duyacak olursa her şey altüst olur sonra.

— Anladım.

— Karım nasıl olduğumu sorarsa çok iyi dersiniz. Hiç kimseyi öldürmediğimi söylersiniz ona. Çocuklar da beni nerde diye sorarlarsa «babanızın çok işi var. Size oyuncak, şeker filân almaya gitti» dersiniz. Varsa biraz kompir de götürün onlara. Benim çocuklarım kompire bayılırlar da.

Selmanoviç'in boğazında bir şey düğümlenir gibi olmuştu. Stevan'ın, hayır, Stikoviç'in gözleri ıpıslak bakıyordu. Birden döndü, yokuş aşağı koşmaya başladı. İkide bir dönüp dönüp arkasına bakıyordu. içinde sanki Stevan yine kendisini kovalıyormuş gibi bir korku vardı. Ağaçların altına geldiği zaman bile bu korkusunu daha yenebilmiş değildi. Bu sırada gök kocaman bir hamam kubbesi gibi çın çın ötmeye başladı. Arka arkaya atılan üç kurşun ağaçların tepesini yalayarak geçti. Stevan Stikoviç'e lâyık olduğunu göstermişti. Saklandığı ağacın gövdesi arkasından başını uzatarak Stevan'ın bulunduğu yere baktı. Hiç bir şey göremedi. Kar ölümden geri döndüğü çamlı sırtla birlikte Stevan'ı da örtmüştü. Sonra gözüne bir karaltı ilişir gibi oldu. Stevan yarı beline kadar karların içine gömülmüş, ağır ağır tepeye doğru çıkıyordu. Selmanoviç hâlâ kurtulmuş olduğuna inanamıyordu. Saatini çıkarıp baktı, akşama çok bir şey kalmamıştı. Birdenbire karnının acıktığını hissetti. Cebinden şimdiye kadar el sürmeye vakit bulamadığı yiyecek paketini çıkardı. Fakat onu yeniden cebine soktu. Şimdi karın doyurmanın sırası değildi. Kendi kendine «keşke şu yiyecek paketini Stikoviç'e verseydim» dedi. Stevan hiç durmadan tepeyi tırmanıyordu. Karın altında yarı yarıya kaybolmuş yolda aşağı doğru yeniden yürümeye başladı. Birden bir tabanca sesiyle olduğu yerde kaldı. Ne olduğunu anlayamamıştı. Hemen döndü, Stevan kollarını havaya kaldırmıştı. Ağaçların hemen yanından iki kere daha ateş edildi. Stevan'ın kollarından biri aşağı düştü, sonra kendi çevresinde bir kere döndü, birden karların içine yuvarlanıp gözden kayboldu. Sağdan soldan ortaya çıkan adamlar tepeye doğru ateş ede ede koşmaya başlamıştı. Hepsinin kollarında ay-yıldızlı birer arma vardı. Türk-Divisia ani bir baskınla Pub Duyiç'e karşı şiddetli bir saldırıya geçmişti. Önce korkan, sonra ne yapacağını şaşıran Selmanoviç «Durun, ateş etmeyin!» diye bağırarak adamların arkasından gerisin geriye koşmaya başladı. Ne yaptığını, neye koştuğunu bilmiyordu. Artık her şeyi, Nevesni'yi bile unutmuştu. Arayı epice açmış olan adamlara yetişebilmek için canını takmış giderken, komaya girmiş ya da durmadan sayıklayan bir insan gibi kendi kendine hiç farkında olmadan hep aynı şeyi söylüyordu.

— Stevan! Stevan Stikoviç! Stevan Stikoviç!

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIRLANGIÇ PANSİYONU

— Kalk Mary, çabuk kalk!
— Ne var? N'oluyor yine?
— Kalk diyorum sana. Alarm düdükleri çalıyor.
— Alarm düdükleri mi?
— Evet! Gevezeliği bırak ta çabuk kalk hadi.

Kız hemen gözlerini açtı, heyecanla karışık bir korku içinde yatağından aşağı atladı. Yarı karanlıkta ne bulduysa ayağına geçirdi, battaniyesini omuzlarına aldı, bir solukta kapıdan dışarı fırladı. Dündar Selmanoviç de pijamalarıyla merdivenlerden zemin katına koşmakta olan Mary'nin peşinden gitti. Daracık koridorun iki yanındaki odaların kapıları gürültüyle açılıp kapanıyor, kadınlarla erkekler gece kılıklarıyla dışarı koşuyor, kendilerini çılgınlar gibi sığınak yoluna atıyorlardı. Aslında kimsenin ne yaptığı belli değildi. Sağdan soldan gelen bir takım insanlar merdiven başında kümeleniyor, sonra en güçlünün açtığı gedikten kasırganın sürüklediği sel suları gibi hepsi birden aşağı boşalıveriyordu. Ayağından terliğini ya da omuzlarından yün bluzunu düşüren arkasına dönüp bakmıyordu bile. Birbirlerine çarpanlar özür dilemiyecek kadar nezaket kurallarını unutmuşlardı. Alarm düdükleriyle pike yapan uçakların sinir bozucu uğultusu arasında bağırıp çağıranların topukları üst katın döşemesiyle tahta basamakları iri dolu taneleri gibi durmadan dövüyordu. Bu arada bazı gülünç sahneler de oluyordu. Şaşkınlığından nereye gideceğini unutup tuvalet odasına dalanlar da vardı. Bu da insanın akıllı bir varlık olmaktan çok korku karşısında hemen bozguna uğrayan bir yaratık olduğunu gösteriyordu. Ufacık bir kız yalnız başına yukarıda kala kalmıştı. Zavallıyla ilgilenen bile yoktu. Herkesin arasında soğukkanlılığıyla ün yapmış olan, incecik pembe gecelik entarisiyle en alt basamakta çırpınıp duran pansiyon sahibi Madame İrène önünden gelip geçenlere avazı çıktığı kadar bağırıyordu.

— Allez! Dépêchez-vous! Dépêchez-vous donc!

Herkese çabuk olmasını kötü İngilizcesiyle de söyleyebilirdi. Fakat geçirdiği korku yüzünden bir anda Londra'da bulunduğunu unutmuştu. Bunun da hiç bir önemi yoktu, çünkü söylediklerinin hiç birini

kimse duymamıştı. Zaten Madame İrère'in böyle bir emir vermesi de gereksizdi. Onun demesine lüzum kalmadan herkes gerektiği kadar koşmaya çalışıyordu. Bütün karışıklığa ve itişip kakışmalara rağmen pansiyon odaları iki dakika içinde boşalmış, herkes yüz metrelik sığınak yolunu kar tipisi altında birer Olimpiyat yarışçısı gibi koşmuştu. Mary ile Dündar Selmanoviç sığınağa ilk girenler arasında bulunuyorlardı. Madame İrène ancak herkes yerine gittikten, ağlayıp duran çocuğu da birisinin kollarına sıkıştırdıktan sonra pansiyondan ayrılmış, bütün yolu paltosunun altında koşmuş, yastığının altından para torbasını da yanına almayı unutmamıştı. Sığınağa girip arkasından demir kapıları kapadığı zaman benzi kül gibiydi. Bir yandan paltosundaki karları temizlerken bir yandan da soluk soluğa söyleniyordu.

— Ah! les bêtes, les voyous...

Kimsenin Madame İrène'le ilgilendiği bile yoktu. Herkes kendi derdine düşmüş, daha doğrusu biraz nefes almaya çalışıyordu. İçerde dayanılmaz bir soğuk vardı. Fakat korku nedeniyle bu soğuğun hemen hemen birçok kişi farkında bile değildi. Battaniyesine sarınmış ve bir köşede sessiz sedasız bekleyen Mary gözlerini sığınağın örümcek bağlamış çıplak tavanına dikmişti. Soğuktan yere basamayan ve durmadan ayağının birini kaldırıp birini indiren Dündar Selmanoviç'e bir ara gülümsedi, sonra Madame İrène gibi o da söylenmeye başladı.

— Allah kahretsin bu Almanlar'ı. Böyle yaşamaktansa ölmek daha iyi. Ne güzel uyuyordum şurda.

Dündar Selmanoviç'in her yanı ayrı ayrı titriyordu.

— Üzülme, bu da geçecek Mary. Hayattan o kadar çabuk vazgeçme. İlk tanıştığımız gün bunu bana sen söylemiştin.

Mary'nin ne söylediği anlaşılamamıştı. Çok yakın bir yerde dalgalar halinde gelen bir uğultuyla birlikte korkunç bir patlama olmuştu. Bu birdenbire bozuveren sıcak yaz günlerinin gök gürültüsüne benzeyen bir şeydi. Sanki biraz sonra tozu dumana katan bir fırtına çıkacak, arkasından bir fıskıyeden dökülen sular gibi bol ve serin bir yağmur boşanacaktı. Sığınağın kalın duvarları sanki birbirine çarpıyor gibiydi. Herkes korkudan birbirine sokulmuş, tavandan sarkan ve bir saatin sarkacı gibi ki yana sallanan ufacık ampule bakmaya başlamıştı. Tehlike geçer gibi olunca Mary battaniyesinin altından bir taş bebeğinkini andıran kumral saçlı başını çıkarıp insanın içine işleyen çocuksu bir gülüşle güldü.

— Şu Madame İrène'e imreniyorum doğrusu. Para torbasının göğüsüne sıkı sıkı nasıl bastırmış bak.

Dündar Selmanoviç durmadan dansediyordu.

— Hiç kimse onun gibi olamaz Mary. Gözü hiç bir şeyden yılmı-

yor. Pansiyondan yine en sonra o çıktı görmedin mi?

— Gördüm, bize değil de pansiyonuna bir şey olacak diye titriyordu. Malına Madame İrène kadar düşkün olan bir insan daha görmedim dünyada. Molière bu kadını görseydi çok iyi olurdu.

— Çok iyi olurdu ya. Cimri'yi yeni baştan bir kere daha yazardı değil mi?

— Keşke ben de Madame İrène gibi olabilsem. Ölümün eşiğinde bile pansiyonunun yönetimini elinden bırakmadı. Ama zavallı şaşırmıştı biraz. Herkese Fransızca bir şeyler söyleyip duruyordu.

— Evet, duydum. Her halde koşun filân demek istiyordu galiba.

— Tabiî, başka ne diyecek? Türkü söyleyecek değil ya böyle günde.

Kulakları sağır eden ikinci bir patlamayla bütün konuşmalar yarıda kesildi. Sığınak içindekilerle birlikte birkaç kere kalkıp kalkıp yeniden yere oturdu. Demir kapı sanki birisi yumrukluyormuş gibi birkaç saniye gümbürdedi. Sonra kalın duvarların dışından içeriye herkesin soluğunu kesen mitralyöz sesleri gelmeye başladı. Yeni doğmuş kedi yavruları gibi kadınlarla erkekler birbirlerinin içine girmişlerdi. Arkasına hiç bir şey almamış olanlar da vardı. Bunlar başkalarının paltosu altına ya da battaniyesine sığınmışlardı. Yaşlı bir İngiliz gecelik entarisiyle çıkıp gelmişti. Fakat damalı kasketini başına geçirmeyi de unutmamıştı. Orta yerde bir hayalet gibi hiç kıpırdamadan ayakta duruyordu. Sol eliyle papiyon kıravatını sımsıkı yakalamıştı. Palto ya da ceketini almak isterken şaşkınlıktan bu gülünç duruma düştüğü anlaşılıyordu. Mitralyöz seslerine şimdi çok alçaktan geçen uçak sesleri de karışmaya başlamıştı.

Mary titriyordu.

— Amannn, ölsek te kurtulsak artık. Valla hiç umurumda değil. Her gece uykunun en tatlı yerinde kalk, bu soğukta koş sığınağa. Şu battaniye de hiç tutmuyor. Keşke bunun yerine aklıma gelseydi de paltomu alsaydım.

Dündar Selmanoviç'te bunların hiç biri yoktu. Mary'nin ancak kendisine yeten battaniyesini de paylaşmayı kabul etmemişti.

— Gidip paltonu alayım istersen?

— Sen çıldırdın galiba. Dışarısı yıkılıyor görmüyor musun? Haydutlar her tarafı mitralyözlerle tarıyorlar. Bu cehennemde palto almaya gidilir mi hiç?

— Çabucak gidip gelirim Mary..

— Hayır, gidemezsin. Başıma iş açma şimdi gece yarısı. Gel iyice sokul bana. Yanyana olursak daha az üşürüz.

Dündar Selmanoviç daha fazla inatçılık etmedi. Battaniyenin altına

girip Mary'ye sımsıkı sarıldı. Her zaman değilse bile dünyada en güzel şeylerden biri de böyle felâket ya da mutluluk günlerinde adına kadın denilen yaratıkla içiçe olmaktı. Mary zannettiğinden de daha sıcak olan bir kızdı. İncecik belini tutan kolları ve avuçları hemen ısınıvermişti. Aklından yüz kızartıcı hiçbir şey geçmiyordu. Çünkü ölüm korkusu insanı insanlıktan çıkaran ne kadar mikrop varsa hepsini kolaylıkla öldürüveren en büyük antiseptiklerden biriydi. Yalnız doğu ülkelerinin göklerine özgü, sularda insanın başını döndüren, yaz sabahları uçan kuşların kanatlarına bulaşan o acayip mavilikteki gözleri her şeyden arınmış olarak bakıyorlardı. Bu gözler Mary'nin değil bir erkeğin de olabilirdi. İçlerinde yalnız özlemi duyulan bir barış dünyasının bir avuç sıcacık külü kalmıştı. Dışarıda şehri bombalayan uçakların bazıları arasıra onların içinden geçer gibi oluyordu. Evler, kiliseler, kuleler, binalar büyük bir gürültüyle yıkılıyor, ateş yağmuru altında yarı çıplak insanlar çılgınlar gibi kaçışıyordu. Savaş erkekler gibi kadınların da ruhunu çöle çevirmişti ve bu çölde geleceğin yeşil dünyasını haber veren hiç bir ışık yoktu.

— Ne güzel bir kızsın Mary.

— Hadi hadi! Şaka yapmanın sırası değil şimdi.

— İnanmıyor musun?

— İnanmıyorum ya. Güzel olduğumun farkına varmak için bu geceyi mi bekledin?

— Bu yakında da sana ne desem kabahat oluyor Mary.

— Haksız mıyım?

— Haksız olup olmadığını sen benden daha iyi bilirsin.

— Yine başlama Selmanoviç. Bu son gecemizi bari kavga etmeden geçirelim.

— Kavga etmiyoruz ki konuşuruz.

Mary hırçın hırçın baktı. Dişleri hafifçe aralık dudaklarının arasında inci gibi parıldıyordu.

— Hep öyle diyorsun, sonradan da bana bir yapmadığını bırakmıyorsun. Siz erkekler anlaşılmaz yaratıklarsınız doğrusu. İngiliz'i de o, Türk'ü de o, Zencisi de. Kadın ruhundan hiç birinizin bir şey anladığı yok. Büyük annemden kalma usullerle bizi avlamaya çalışıyorsunuz. Bir kadına güzelsin demek eskidenmiş. Bunu iyice öğrendim artık. Çağımız eylem çağı. Ellerin kolların yok mu senin? Nefes tüketip duracağına erkekliğini göster biraz. Ne yapacağını da ben mi sana öğreteyim?

Dündar Selmanoviç güldü.

— O işin yeri burası değil her halde Mary.

— Burası değil, orası değil. Neresi ya? Büyük annelerimiz gibi

ille Cumartesi gecelerini mi bekliyeceğiz? Beni iyi dinle Selmanoviç. Sen de baban gibi sevgiyi dört duvar arasına sokmaya kalkışma. Biraz yenileş, çağımıza ayak uydurmaya bak. Biz bugünkü kızlar önce etimizin, sonra ruhumuzun sevilmesini istiyoruz. Bir ruhumuz varsa elbette.

— Neler söylüyorsun Mary?

— Sana şimdiye kadar söyleyemediklerimi söylüyorum. Siz erkeklerin yanıldıkları nokta da bu işte. Bugüne kadar biz konuşamadığımız için siz bütün erkekler bizi yalnız duygulardan hoşlanan, romantik yaratıklar olduğumuzu sanıyordunuz. Halbuki biz etimizle, kemiğimizle yaşamayı seviyoruz. Ruh ta neymiş? Ruha giden yol etten ve kemikten geçer. Sen dünyada Jülyetler var mı sanıyorsun hâlâ? Şekspir'in koskoca bir yalanı o? Jülyet yok Selmanoviç, Mary'ler var. Dünya kurulduğundan beri de kadınlar hep benim gibiydi. Ama siz budala erkekler bizi anlayabilmek için yüzyılları boşuna harcadınız. Güzelsin deyip yalan söyleyeceğine bu gece şu cenabet bombardıman bittikten sonra beni beğendiğini ispat et bakalım. Biz kadınlar erkeğin ancak böylesinden anlarız.

— Bütün bunları inanarak mı söylüyorsun sen Mary?

— Ne sandın ya? Elbette inanarak söylüyorum. Siz erkekler de içinizden kadınların böyle olmasını istemiyor muydunuz? Ama kabalık olur, inciniriz diye söylemeye korkuyordunuz. Yanlış eğitim ve terbiye yüzünden de yok yere yüz yıllardır birbirimize düşman olduk. Sevişeceğimize birbirimizi kediler ve sıçanlar gibi yedik durduk. Duyuyor musun beni Selmanoviç?

— Her halde sağır değilim Mary.

— Onu demek istemiyorum canım?

— Neyi ya?

— Bir ıslık duymuyor musun?

— Evet.

— Çok büyük bir bomba olacak. Gittikçe yaklaşıyor.

— Galiba üstümüze doğru geliyor Mary.

— Sus.

— Korkuyor musun?

— Korkuyorum, çünkü daha yaşamak istiyorum. Bu yaşta ölmek istemiyorum. Dünyaya savaşmaya, dövüşmeye gelmedim ben.

Herkes susmuş, korku dolu gözlerini tavana dikmişti. Bir saniye sonra ıslık sesi kesildi. Derinden gelen bir uğultuyla birlikte beton sığınak mukavva bir kutu gibi sağa sola doğru sallandı. Arkadan dalgalar halinde gelen yüzlerce uçak şehri bombalamaya başladı. Uçaksavar toplarının korkunç gürültüsü bazen uçaklarınkini bile bastırıyor-

du. Bu şimdiye kadar yapılmış olan hava saldırılarının en ağır olanıydı. Her halde Hitler bu gece Churchill'in bir türlü yenemediği İngiliz inadını kırmaya karar vermiş olacaktı. Bir yerlerde yine suçsuz bir çok insan ölüyor, evler yıkılıyor, Manş'ı tutan İngiliz armadası bütün çabasına rağmen bu akınları bir türlü önleyemiyordu, Bombardımanın bu kadar şiddetli olmasını Ada'nın bu gece kesinlikle istilâ edileceğine yoranlar vardı. Aylardan beri bu istilâ bekleniyordu. Her gece, her gün, her saat bekleniyordu. Bu korku hiç bir İngiliz'i geceleri uyutmuyordu. Bu korku insana yedirmiyor, içirmiyordu. Ölümden de beter olan bu korku istilâ geciktikçe daha da dayanılmaz bir hâl alıyordu. Biraz sonra belki B.B.C. halka istilânın başladığını bildirecek, herkesi düşmanla çarpışmaya çağıracaktı. Yahut da yine hiçbir şey olmayacak, bombardıman biter bitmez cankurtaran arabaları acı acı düdüklerini çalarak yaralıları toplamaya koşacak, askerler yıkılan binaların molozunu kaldırmak için canla başla çalışmaya başlayacaklardı.

— Annemle babamı çok merak ediyorum Selmanoviç.

— Hiç merak etme. Onların sığınağı bizimkinden çok sağlam.

— Mitralyöz sesleri gittikçe artıyor.

— Evet, galiba yerden uçaklara ateş ediyorlar.

— Ya bu gece Adalarımız'ı istilâ etmeye kalkışırlarsa ne yaparız?

— Korkma Mary. Hitler Manş'ı kolay kolay geçemez.

— Ben de öyle diyorum ama yine de korkuyorum. Aman amann! Allah kahretsin şu insanları. Yüzyıllardır dövüşüyorlar hâlâ doymadılar.

— Doyacakları da yok Mary.

Sığınağın içinde ne kadar insan varsa hemen hemen aynı şeyleri konuşuyorlardı. Herkes bir bombanın gelip tepelerine düşmesini korkuyla bekliyordu. Tavandaki ampul durmadan sallanıyor, uçakların ve patlayan bombaların yeri sarsan gürültüsü bir yaklaşıp bir uzaklaşıyordu. Dündar Selmanoviç'in en çok korktuğu şeylerden biri de bir bombayla pansiyonun yerle bir olmasıydı. Elbisesi, çantası, pasaportu, vapur bileti, her şeyi oradaydı. Böyle bir şey olursa öldüğü gündü. İşin en kötüsü vapuru kaçıracak, bu yüzden kimbilir daha ne kadar süre bir cehennemden farkı olmayan Londra'da her gün ölümle burun buruna yaşamak zorunda kalacaktı. Çünkü pasaportunu alabilmek için çekmediği kalmamıştı. Ne olursa olsun artık Yugoslavya'ya dönmek istiyordu. Gazete ve radyolardan yurdunda olup bitenleri duydukça ve çetniklerin tüyler ürpertici cinayetlerini öğrendikçe yerinde duramaz olmuştu. İki gün önce gazetede okuduğu bir baskın hakkında daha ayrıntılı bilgiler alabilmek için İngiliz Dış İstihbarat Halkla İlişkiler Servisine başvurmuş, fakat oradan da eli boş dönmüştü. O günün gecesi gözüne hiç uyku girmemiş, sabahı zor etmişti. Öğleye doğru da baba-

sından bir telgraf almış, biraz olsun rahatlamıştı. Ama telgraf çok gecikmişti, o günden beri de kendilerinden bir daha haber alamamıştı. Yalnız telgraftan yazdığı mektupların hemen hemen hiç birinin ellerine geçmediğini anlamış, bir daha mektup yazmayarak kendisi gitmeye karar vermişti. Bu kararını verdiği günden beri de Mary ile araları açıktı. Fakat kızın bütün yalvarmalarına rağmen Dündar Selmanoviç kararından dönmemişti. Bu gece birlikte geçirdikleri son geceydi. Kendisini önce Marsilya, oradan da Yugoslavya'ya götürecek olan İsviçre bandıralı vapur yarın akşam saat dörtte kalkacaktı. Bu tehlikelerle dolu olan bir yolculuktu, fakat Dündar Selmanoviç artık her şeyi göze almıştı. Zaten geldiği günden beri Londra'ya bir türlü ısınamamıştı. Üstelik aralıksız bombardımanlar yüzünden dersler de kesilmişti. Londra'da yaşamak bir mesele olmuş, sığınaklarda geçen korkunç geceler sinirlerini adamakıllı bozmuştu. Churchill hükümetinin insanüstü çabasına rağmen şehirde yiyecek sıkıntısı da başgöstermişti. Bazı günler bir tek yumurta ya da bir şişe süt bulabilmek için karın altında saatlerce kuyrukta beklemek gerekiyordu. Londralıyı en çok üzen mesele de yine bu değildi. Adaların istilâsı korkusundan çok daha büyük olan başka bir korku vardı. Bu da bir gün çaysız kalivermek korkusuydu. Bir İngiliz için asıl düşman Hitler değil çaysızlıktı. Saat beş oldu mu, özellikle Londralı, cehennemde bile olsa bunu içmeliydi. Çayını içemeyen Londralı ölmüş demekti, yok demekti. Churchill'e göre yiyecek dolu Amerikan gemileri yoldaydı. Bu gemiler Ada'ya ulaştıkları gün bütün sıkıntılar sona ermiş olacaktı. Fakat Dündar Selmanoviç çaya düşkün değildi. Amerikan gemilerinden bir türlü unutamadığı Muammera çıkmadıktan sonra her gece ölümün kol gezdiği bu şehirde daha ne diye duracaktı? Çok iyi bir kız olan Mary ile de kendini bir türlü avutamamıştı. Halbuki Mary Muammera'dan her yönden üstün olan bir kızdı. Bir kere çok köklü bir ailesi vardı. Edebiyat Fakültesinin ikinci sınıfındaydı. Akıllı ve çok ince ruhluydu. Acıların karşısında bazen ümidini kaybederek deli dolu konuşmasına rağmen Byron'dan, Şekspir'den ve savaşın yıkıcılığından arasıra karamsarlığa düşen İngiliz milletine çelik iradesiyle taptaze umutlar aşılamaya çalışan Churchill'in yanı sıra bu umudu dile getiren çağdaş İngiliz şairlerinden sık sık ezbere şiirler okurdu. Bundan başka çok güzel piyano da çalıyordu. Ne olursa olsun Muammera burnunda tütüyordu. Şu yüz karası savaş ve Londra bombardımanı yüzünden birbirlerinden hiç haber alamaz olmuşlardı. Dündar Selmanoviç'i en çok korkutan şeylerden biri de Muammera'nın bir çetnik baskınında ölmüş olmasıydı. Bu aklına geldikçe arasıra çıldıracakmış gibi oluyordu. Şimdi bile aklında yine Muammera vardı. Battaniyesi içinde titreyen Mary'nin koyu

mavi gözlerinde ara sıra ince uzun hayalini görür gibi oluyordu.

Sığınağın orta yerinde sanki hiç bir şey yokmuş gibi rahat rahat piposunu içen, incecik pardesüsü içinde soğuğa meydan okuyan Mr. Hudson ortaya bağırdı.

— Aranızda saati olan var mı?

Sırtını kendisi gibi sıska iki kadının arkasına dayamış, elinde tuttuğu bir kâğıda durmadan notlar alan profesör Charles Brown burnunun ucunda titreyen gözlüklerinin altından ak ak gözlerle baktı.

— Üç saat tam üç Mr. Hudson.

Mary battaniyesinin altından kolunu çıkarıp kendi saatine baktı.

— Benimki üçü iki geçiyor.

Dündar Selmanoviç soğuktan yine ayak değiştirmeye başlamıştı.

— Benimki de öyle Mary. Üçü tam iki geçiyor.

Mary cansız bir taş bebek gibi gülümsedi.

— Biz değilsek bile hiç olmazsa saatlerimiz anlaşıyor. Ben bu kadarına da razıyım. Bir gün kalplerimiz de üçü iki geçeyi gösterirse dünyalar benim olacak.

Çok alçaktan geçen iki uçakla birlikte bütün konuşmalar yine kesildi. Sığınak fırtınaya tutulmuş bir gemi gibi bir süre sallandı, sonra yavaş yavaş durdu. Bombalar patlıyor, mitralyözler her yeri tarıyordu. Hırsından küplere binen Madame İrène yine ne yapacağını şaşırmıştı. Gözleri hep çökecekmiş gibi olan tavandaydı. İncecik gecelik entarisinin altında nasıl olup ta donmadığı şaşılacak şeydi. Uçaklar birbirini kovalamaya başlayınca Hitler'e vuruyormuş gibi duvarları yumrukladı.

— Haydutlar, cehennem zebanileri! Pansiyonumu yıkmadan bu gece rahat etmiyecekler anlaşılan.

Para torbasını koynuna atıp ipinden sütyenine bağladı. Deyneklerşmiş bacaklarıyla yere diz çöktü, arka arkaya istavroz çıkardı. Sonra tavanda bir yerde İsa'yı görmüş gibi gözleri yana kaydı. Bir ölü gibi hiç kımıldamadan olduğu yerde durdu. Sanki bir yaz akşamı parka biraz hava almaya çıkmış gibi rahat görünen profesör Brown gözünü dikmiş, durmadan Madame İrène'e bakıyordu. Kalın paltosunun ve dazlak kafasının gölgesi yere vurmuştu. Hava baskınının şiddetini arttırması üzerine sanki ölüme bir yararı varmış gibi herkes birbirine kenetlenmiş, bazıları Madame İrène gibi kendilerini ölümden kurtarması için İsa'ya yalvarmaya başlamışlardı.

Elindeki papiyon kıravatıyla orta yerde dolaşan ve ısınmak için dizlerine kadar inen uzun kollarını öne arkaya sallayan Mr. Hudson jimnastiğini yarıda kesip sinirli sinirli güldü.

— Böyle sığınak ta hiç görmedim! Oturacak bir yer bile yok. Sığınak değil bir mezar burası, bir mezar.

Madame İrène İsa'sını hemen bir yana bıraktı. Ağızına düşen takma dişini yerine koymaya çalışan Mr. Hudson'a doğru iki adım yürüdü. Sonra durup gözlerini yuvalarında ak ak döndürdü.

— Kendinize geliniz Mr. Hudson! Eğer sığınağımı beğenmiyorsanız hemen çıkıp gidebilirsiniz.

Profesör Charles uzun parmaklarıyla bembeyaz saçlarını taradı.

— Buna hakkınız yok Madame. İngiltere'de tenkit serbesttir.

Madame İrène'in yüzü bir ısırgan yaprağına dönmüştü.

— Fransa'da da tenkit serbesttir sayın profesör. Bunu sizin benden daha iyi bilmeniz gerekir. Yalnız Mr. Hudson bu tenkit serbestliğinden biraz fazlaca yararlanıyor. Kendisi iki yıldır pansiyonumda, hiç bir gün de bir şeyi beğendiğini görmedim. Her şeye mutlaka bir kusur bulur. Bugünkü akşam çorbasına da homur homur homurdandı. Tenkit serbestliğini Mr. Hudson hiç bir şeyi beğenmemek anlamına alıyor galiba.

Kollarıyla vücudünü sımsıkı sarmış, korkudan gözleri dışarı fırlamış uzun boylu, kocaman ayaklı ve hiç kalçası olmayan bir kadın uzaktan atıldı.

— Ben çorbayı çok beğendim Madame. Keşke birer tabak daha olsa da içsek. Hiç olmazsa biraz içimiz ısınırdı.

Profesör yine kâğıtlarına gömülmüştü.

— Bu akşamki çorbayı ben de çok beğendim. Miss. Jenny'nin pansiyonunda da çok kaldım ama sizinki kadar tatlı bir çorba içtiğimi hatırlamıyorum.

Madame İrène gururdan puf puf kabardı.

— Mr. Hudson hiç beğenmedi. Çorbasını bir kaşık almadan geri gönderdi. «Neden içmiyorsunuz Mr. Hudson?» diye sordum. «Çok tuzlu, zehir gibi şey. Bu İngiltere'nin en fena çorbası!» dedi. Savaşta olduğumuzu unuttuğunu söylediğim zaman da yüzüme karşı «Ben verdiğim paranın karşılığını isterim. Yapamıyorsan pansiyon işletmekten vazgeç.» diye bağırdı. İsa'ya sığınıp sesimi çıkarmadım. Şimdi de kalkmış herkesin içinde sığınağımı kötülüyor. Bu sığınağı ben devlet parasıyla değil, kendi paramla yaptırdım. Ama şu bombardımanlar yüzünden tamamlamaya vakit bulamadım. Bir kaç gün sonra buraya oturacak bir kaç sıra da yaptıracağım, ayrıca soba da kuracağım. Her şey bir günde olmaz. Tanrı bile dünyayı yedi günde yaratmış.

Profesör durmadan yazıyordu.

— Çok iyi olur Madame İrère. Yeri de tahta kaplatırsanız ayaklarımızı donmakta kurtarmış olursunuz.

Madame İrène baş ve işaret parmaklarının ucunu birbirine sürttü.

— Güzel olur elbette. Hattâ aklımdan buraya Türk halıları koydurmak bile geçiyor. Ama hepsi paraya dayanıyor bunların. Bir çivi bir sterlinge çıktı. Ama benim pansiyon ücretleri hep ayni yerde sayıyor. Hiç kimsenin aklına bir peny fazla vermek gelmiyor bile. Beğenmeyen Miss. Jenny'nin pansiyonuna gidebilir. Orada da çorba yerine bol bol sıcak su içebilir. Hem onun böyle bir sığınağı da yok. Hava saldırısı oldu mu hepsi kar içinde bekleşiyor. Mr. Hudson'a elimden geleni yaptım. Yine de yaranamadım. Şurada kendi evindeymiş gibi yiyip içiyor, boyuna da deftere yazıyorum. Altı aylık hesabı oldu, bir kere bile yolunu kesip istemedim.

Mr. Hudson entarisinin içinde bir aziz gibi süzüldü.

— Kendinize geliniz Madame İrène. Marsilya'da bulunmuyorsunuz. Burası İngiltere. Her türlü tenkit serbest, fakat insanlara hakaret etmek yasaktır. Sizinle mahkemede görüşeceğim. Yine söylüyorum, akşam verdiğiniz çorba berbat bir şeydi.

Madame İrène uçak ve mitralyöz seslerini artık duymaz olmuştu.

— Ne kabalık, ne kabalık! Hem de benim gibi bir kadına karşı. Bir de sosyalistim diye övünüyor. Eğer bütün sosyalistler sizin gibiyse reyimi savaştan sonra yapılacak ilk seçimlerde yine Muhafazakârlara vereceğim.

Mr. Hudson parmağını bir çocuk azarlıyormuş gibi salladı.

— Bu hiç bir şey değiştirmez Madame İrène. Bu savaştan avanak kapitalistler yenilmiş olarak çıkacaklar. Siz istediğiniz kadar kulaklarınızı tıkayınız. Bundan sonra yalnız açlığa mahkûm ettiğiniz insanların göz yaşları içinde boğulacaksınız. Bundan sonra yalnız siz değil çalışan bütün insanlar yaşıyacak. Hiç bir insanı iki şilinge kapınızda köle olarak kullanamıyacak, aklınıza estiğinde de onu bir tekmede sokak köşelerinde dilenmeye gönderemiyeceksiniz. Gözlerinizi iyi açınız Madame İrène. Yalnız cebinize akan paraları değil değişen dünyayı da görmeye çalışınız. Eğer bu yeni dünyada bir yeriniz olsun istiyorsanız insanları şimdiden sevmeye alışınız. İsterseniz size Atlee'nin savaştan önce basılmış nutuklarını hediye edebilirim.

Madame İrène göbeğindeki para torbasını hoplata hoplata güldü.

— Çok teşekkür ederim Mr. Hudson. Hiç zahmet etmeyin. Ben balık pilâkisini severim ama çiğ çiğ balık yutmayı hiç sevmem. Sonra şunu da unutmayın, Mr. Churchill de bir Muhafazakâr'dır.

Mr. Hudson kollarını havaya kaldırdı.

— Evet, Muhafazakârlar'ın sonuncusu. Mr. Churchill'i ben de

çok takdir ederim. Kendisi çok iyi bir savaşçı ve İngiliz inadının tarihteki en güçlü temsilcilerinden biridir. Yalnız kurulacak yeni dünya artık savaşçıların dünyası olmayacak. Bu dünya sizin dünyanız olmayacak Madame İrène. Sosyalistler büyük çoğunlukla bütün dünyada iktidara gelecekler ve yeryüzünden savaşı kaldıracaklar. İnsanlar artık mutlu olacak, diledikleri gibi konuşabilecekler. Rusya da bunun dışında kalamıyacak Stalin pala bıyıklarını burnunun dibinden kazımak zorunda kalacak. Eğer pansiyonunuzu elinizden almalarından korkuyorsanız yanılıyorsunuz Madame İrène. Sosyalizm komünizm değildir. Biz Muhafazakârlar'ın olduğu kadar komünistlerin de düşmanıyız. Sosyalizmi zorla yutturulmaya çalışılan çiğ bir balık sanmakla kendi kendinizi aldatıyorsunuz.

Koşarcasına not almakta devam eden profesör Charles Brown son derece soğukkanlı bir şekilde ilk kez lâfa karıştı.

— Evet, Mr. Hudson çok haklı. Gelecek dünya sosyalistlerin dünyası olacak. Tarihi aşamaya göre de böyle olması gerekir. Fakat onlar da bir gün yerlerini başkalarına bırakacaklar. Siz sormadan nedenini ben söyleyeyim. Ne kadar iyi niyetli olurlarsa olsunlar sosyalistler de dünyaya barışı getiremiyecekler. Çünkü savaşı kaldırmak insanın ve dünyanın yaratılış kurallarına aykırı bir şeydir. Dünyaya barışı getirmek ancak insanı dünyadan kaldırmakla mümkün olabilir. Bence insanın mutluluğuna giden tek bir yol vardır. O da hiç bir işe yaramayan rejimleri ve siyaset adamlarını en kısa zamanda ortadan kaldırmak, milletlerin yönetimini kadınların eline vermektir. Erkekler istemese de bu er veya geç olacaktır. Geleceğin dünyası gerçekte ne Muhafazakârlar'ın, ne demokratlar'ın, ne de sosyalistler'indir. Geleceğin dünyası kadınların dünyasıdır. Böyle bir dünyada da şimdikinden çok daha mutlu olacağız. Başımızda da böyle bombaların patladığını hiç görmeyeceğiz.

Bombaların yağdığı bir gece olmasaydı profesörü bütün kadınlar çılgınca alkışlayabilirdi. Fakat sığınaktakilerin hepsi nutuk dinlemek değil, daha çok can derdine düşmüşlerdi. Uçak sesleri biraz hafiflemişti ama şehiri tarayan mitralyöz sesleri duvarları sarsıyordu. Mr. Hudson değirmenlere saldıran bir Donkişot gibi hâlâ hızını alamamış, hiç kimse dinlemediği halde kendi kendine konuşmaya devam ediyordu. Sonra birden aklına gelmiş gibi profesöre yaklaştı, izin isteyerek kolundaki saate baktı.

— Çok haklısınız Mr. Charles Brown, çok haklısınız. Geleceğin dünyası kadınların dünyası olacak. Evet, bu dünyanın sosyalist kadınların dünyası olacağını söylemeyi unuttunuz.

Profesör de saatine baktı.

— Yirmi dakikadan beri tartışıyoruz. Süresi yirmi dakikayı aşan bir konuşmanın yararsız olduğuna inananlardanım. Çünkü insan beyninin bir fikir tartışmasına bundan fazla dayanabildiği henüz görülmüş değildir. Yirmi dakikadan sonra insan tartışma yerine kavga etmeye başlar. Çok teşekkür ederim Mr. Hudson.

Hemen başını kâğıtlarına eğdi yeniden not almaya başladı. Mr. Hudson dona kalmıştı. Madame Irène durumdan memnun olmakla beraber durmadan takma dişlerini gıcırdatıyordu. Bazıları hâlâ ıstavroz çıkarıyor, her bomba patlayışında ne yapacaklarını şaşırmış bir halde bir köşeden öbür köşeye koşuyorlardı.

Madame Irène'i hiç sevmeyen Mary soğuktan titremeye başlamıştı.

— Şunun suratına bak Allahım. İnsan baktıkça iğreniyor. Kadın değil, Cardiff kömür madenlerinde çalışan bir işçinin hafta sonunda eline sıkıştırılan, akşam üstü meyhanecinin önüne attığı buruşuk ve kirli bir sterlinge benziyor tıpkı. Ne de inatçı bir kadınmış. Burama geldi, kendimi zor tuttum. Sen söyle Dündar Selmanoviç. Akşam içtiğimiz çorba zehir gibi tuzlu değil miydi?

Dündar Selmanoviç'in incecik terliklerinin altından geçen soğuk çıplak ayaklarının tabanlarını acayip bir şekilde yakmaya başlamıştı.

— Evet, çok tuzluydu hem de. Ama iki aylık kirasını veremediğim için ben de sesimi hiç çıkarmadım.

— Nefret ediyorum şu kadından. Önceleri Fransızlar'ı çok severdim. Ama şu Madame Irène'i tanıdıktan sonra onlardan da buz gibi soğudum artık.

— Bekârlık onun sinirlerini adamakıllı bozmuş Mary.

— Gazetelere ilân versin öyleyse. Eğer yeni satın aldığı çiftliğini de vereceğini bildirirse bir değil, bir kaç koca bile bulabilir.

— Yani Madame Irène'e koca olarak gelecek erkeğin onun çiftliğiyle mi evleneceğini söylemek istiyorsun?

— Elbette ya. Madame Irène de bir erkeğin sevgisini bundan daha ucuza alamaz.

Dündar Selmanoviç arkasını dayadığı duvardan hemen geri çekildi. Yeşilimsi bir suyun sızdığı betonun soğuğu yapışkan, zehir gibi bir soğuktu. Bir saniye içinde battaniyenin arasından geçip kemiklerine kadar işlemişti. Dışarıda çarpışma devam ediyordu. Arasıra cankurtaranların keskin sesine benzer bir ses ölüm saçan kurşun sesleriyle birlikte sığınağın içine kadar geliyordu. İçerdeki hava da oldukça ağırlaşmıştı. Hiç bir yerde aspiratör bulunmadığından yirmiye yakın insanın nefesi birbirine karışmıştı. Mr. Hudson'un insan sağlığı ile ilgili bu çok önemli noksanlığa nasıl olup ta sesini çıkarmadığı şaşılacak

bir şeydi. Ufacık başını Dündar Selmanoviç'in omuzuna dayamış olan Mary lâmbada yanışıyan, duvarlarda ve insanların üzerinde acayip şekiller çizen şarap kokulu bir pipo tütününün boşlukta yüzen örümcek ağlarına benzeyen dumanlarına dalmıştı.

— Biliyor musun aklıma ne geldi şimdi Dündar Selmanoviç?

— Her halde yine erkeklerin kadınları anlıyamadıklarından söz edeceksin.

— Hayır hayır, aklıma birden Hyde-Park'ta ağaçların altında kolkola dolaştığımız o sonbahar günleri geldi. Bana Mary'm diyorsun hep. Gözlerimin içine, tâ içine bakıyorsun. Mutluluktan konuşamıyorum ben de. Sonra çimenlerin üstüne uzanıyoruz. Çağdaş şairlerden sevgi şiirleri okuyorum sana. Şimdiki gibi ölümü düşünmüyoruz hiç.

— Yine düşünmiyeceğiz Mary. Bu kepâzelik bir gün sona erecek elbet.

Mary derin bir nefes aldı.

— Her şeyden bıktım artık. Savaş çok uzun süreceğe benziyor. Bu kör dövüşünden hiç birimiz sağ çıkmıyacağız gibi geliyor bana. Yahutta kör veya topal olarak yaşamaya mahkûm olacağız. Yarım bir insan olarak yaşamaktansa ölmek daha iyi.

Dündar Selmanoviç bir süre uçak seslerini dinledi.

— Yanılıyorsun Mary. Körlük ya da topallık senin sandığın kadar korkunç bir şey değil. İnsan her duruma göre kendini ayarlamasını bilen bir varlıktır. Budanan bir bitkinin aradan çok geçmeden nasıl yeni yeni sürgünler verdiğini bilirsin. Ayağını ya da kolunu kaybeden bir insan da tıpkı bir bitki gibidir. Meydana gelen boşluğu başka uzuvları hemen dolduruverir. Gözlerini kaybeden bir insanın kararan dünyasını biraz sonra hayali ışıklandırmaya başlar. Bacaklarını bir tren kazasında kaybeden bisiklet yarışçısı Edward'ı unutma. Bir iki gün hep durmadan bacaklarını aradı, fakat sonra ünlü bir bisiklet yarışçısı yetiştirmek istediği çocuğuyla uğraşmaya başladı. Hayata eskisinden daha sıkı bağlandı. Günün birinde de kendisine spor alanında ün kazandıran bacaklarını unutuverdi. Çocuğunu kaybeden bir anneyi düşün Mary. Bir kadın için felâketin bundan daha büyüğü olamaz. Öyle olduğu halde çocuğunun arkasından ölen kaç anne vardır? Öleceğine yeni bir çocuk doğurur hemen. Onunla da birincinin bıraktığı ve doldurulmaz sanılan boşluğu doldurur. Yaşamak budur Mary. Yaşamak bir şeyler kaybetmek ve onların yerine yenilerini kazanmaktır.

Mary başını kaldırdı, gözleri şimdi pırıl pırıldı.

— Ben bu konuda seninle ayni kanıda değilim. İnsan yaşadı mı her şeyi tam olarak yaşamalı. Edward bile bile kendini aldattı. He-

pimiz kendimizi aldatıyoruz. Durumu değerlendiremediğimiz için de bir türlü mutlu olamıyoruz. İnsan arkasında daima boşluklar bırakan bir yaratıktır. Bir ayağın boşluğu doldurulabilir ama asıl boşluklar ruhumuzda meydana gelenlerdir. En iyisi arkana dönüp bakmayacaksın. Ama o da elde olan bir şey değil. Özlediğimiz barış günleri gelir, fakat kendimize yine üzülecek bir şeyler buluruz. Gerçekte Hyde-Park'ta seninle dolaşırken yine mutlu değildim. İçimde beni durmadan yiyen bir kurt vardı. Sıkılıyordum, bir şeyler olmasını istiyordum. Gelecek günler gözüme daha güzel görünüyordu. Kendi kendime pembe pembe hayaller kuruyordum. Bir adaya gidip yalnız başıma yaşamaya kalkıyordum. Beş dakika sonra ondan da vazgeçiyor, odama çekiliyor ünlü bir yazar olmaya karar vererek bir oyun denemesine girişiyordum. Sonunda Hitler hepimizin aklını başına getirdi. Şimdi mümkün olsa da geriye dönebilsem diyorum. Halbuki o zaman bu günlere gelmek istiyordum. Şekspir'in dediği gibi insan kararsızlıklar ve boşluklar içinde yüzen bir yaratık. Sen de öyle değil misin Selmanoviç? Dün vazgeçmiştin, bugün yine gitmeye karar verdin.

Selmanoviç'in cevap vermesine kalmadan profesör Charles Brown'ın sesi duyuldu.

— Dün geceki hava baskınında bütün matbaalar yıkılmış. Haydutlar bazı hastaneleri de bombalamışlar.

Mr. Hudson bir horozun ibiği gibi kızardı.

— Ne? Ne? Hastahaneleri de mi bombalamışlar? Biz sosyalistler iktidara geldiğimiz gün bu rezaletlerin hepsine son vereceğiz. Times bugün de çıkmadı mı Mr. Brown?

— Hayır, çıkmadı Mr. Hudson. Ondan daha korkunç bir şey de oldu.

— Nasıl?

— Çağdaş Neronlar, Üniversiteyle yurtları da bombalamışlar. Yüzlerce öğrenci molozların altında kalarak ölmüş. Her tarafta yangınlar çıkmış. İtfaiye daha bir çok yangını söndürememiş. Ama hiç merak etmesinler. Tarih denilen olaylar mezarlığı bu cinayetleri de sayfalarına aktarıyor.

Madame İrène takma dişleriyle bir ölü gibi sırıttı.

— Duyduğuma göre şişko Goebells yakında Londra'nın altını üstüne getirecekmiş. Hitler de «İngiltere denen o çürümüş kadırgayı denizin dibine gömeceğim» demiş.

Mr. Hudson bir an duraksadı, herkes ona bakıyordu.

— İnanmayın Madame İrène. Beşinci Kol'un yıkıcı propagandası bu. Bütün amaçları sinirlerimizi bozmak. Ama biz ne Avustur-

ya, ne Polonya, ne de Çekoslovakya'yız. Üç ay sonra bu canilere yaptıklarını bir kaç misliyle ödeteceğiz. İngiltere dünya durdukça yaşayacak, Hitler sapığına da hiç bir zaman teslim olmayacaktır.

Profesör hemen bazı notlar aldı. Konuşmak için uçak gürültülerinin biraz hafiflemesini bekledi.

— Ne yaparlarsa yapsınlar, Almanlar yenilmekten kurtulamazlar. Birinci dünya savaşında da ayni şey olmuştu. Savaşın ilk üç yılında her tarafta yıldırım hızıyla ilerlediler, fakat sonunu getiremediler. Savaş bir futbol maçıdır. Yalnız forvetlerin değil beklerin de güçlü olmaları gerekir. Galibiyet denilen şey de her zaman ilk golü atanların değil, daha çok son golü atanlarındır.

Madame İrène'in yüzüne bir gurur gelmişti.

— Pansiyonumda sizin gibi değerli bir profesörün bulunmasından *övünç duyuyorum. Berlin'e girdiğimiz gün burada büyük bir Zafer* Ziyafeti vereceğim. O gün herkes benim davetlim olacak. Sabahlara kadar hep birlikte eğleneceğiz.

Mary umutsuzca güldü.

— Çok iyi olurdu Madame İrène. Ama bu ziyafetinizi verebileceğinizi hiç sanmıyorum.

Madame İrène'nin burun delikleri öfkeyle kabardı.

— Vereceğim Miss Mary. Yalnız burada değil, de Gaulle Paris'e girdikten sonra ağabeyimin otelinde de bir ziyafet vereceğim. Zaferi hep birlikte çılgınca kutlayacağız. Umarım siz de bize katılırsınız Mr. Hudson?

Mr. Hudson mitralyöz seslerini dinliyordu.

— Ziyafetinizde bulunamıyacağım için özür dilerim Madame İrène. Ben böyle bir ziyafete katılmak için insanlığın gerçek zaferini bekliyeceğim.

Mary tavana baktı, ampul hâlâ sallanıyordu.

— Bu gidişle hiç birimiz o mutlu günleri göremiyeceğiz galiba. Bu gecenin son gecemiz olmadığını da hiç kimse iddia edemez.

Profesör kalın sesiyle araya girdi.

— Yanılıyorsunuz Miss Mary, dedi. Mr. Hudson'unkini bilmem ama Madame İrène'nin yemeğinde hepimiz bulunacağız. Çünkü genel sığınakların yapımı ilerliyor. *O zaman hiç kimsenin burnu bile* kanamıyacak. Yalnız biraz heyecan çekeceğiz, hepsi o kadar. Şimdi bile görmüyor musunuz? Artık çocuklar bile bombardımanlara alıştı. Eskisi kadar hiç birimiz korkmuyoruz. Benito'nun dediği gibi savaş günlük hayatımızdan oldu. Hem çalışacağız hem de dövüşeceğiz. Bir Londra'lı olarak buna alışmalıyız.

Madame Irène telâşla sığınağın orta yerine geldi.

— Size hem üzücü hem de sevindirici bir haber vereyim. Dün Pasif Korunma başkanı Ernest William beni ziyaret etti. Hastanelerde yaralıları yatıracak hiç yer kalmamış. Pansiyonumdaki en büyük odayı hastaların emrine ayırmam için Krallık Hükümetinin yazılı emrini getirdi. Emri öteki otel ve pansiyonlara da bildirmişler. Biraz rahatınız kaçacak ama insanlık için buna sevine sevine katlanmamız gerek. Yarın ilk önce ilâç, yatak, battaniye ve karyola gelecekmiş. Akşama doğru da bize ayrılan beş yaralıyı göndereceklermiş.

Mr. Hudson hemen atıldı.

— Altıncı yaralıya ben kendi yatağımı vermeye hazırım. Gerekirse ölmeye de hazırım. Yarın hemen gidip orduya gönüllü yazılacağım. Herkes gibi ben de dövüşeceğim. Sosyalizmin zaferi için elimgen geleni yapacağım. Lütfen kitabınıza bunları da yazın sayın profesör Mr. Charles Brown.

Profesör saygıyla eğildi.

— Memnuniyetle Mr. Hudson. Sizin gibi ateşli sosyalistler beni her zaman ilgilendirmiştir. Onların kurmayı tasarladıkları dünyayı her zaman merak eder dururum zaten.

Mr. Hudson teşekkür etti.

— Bizim kuracağımız dünya gerçekten merak etmeye değer. Bir kere bugünkünden çok daha iyi bir dünya olacak. Hiç bir şey olmasa bile şu kitabınızı böyle sığınakta değil de rahat rahat evinizde yazabileceksiniz.

Profesör cevap vermedi. Düşman uçakları ikinci bir saldırıya geçmiş Londra'yı koruyan bütün uçaksavar topları hep birden ateş etmeye başlamıştı. İngiltere tarihinin en korkunç gecelerinden birini daha yaşıyordu.

— Les chiens! Les imbéciles enragés. Vous croyez que nous allons nous rendre? Allez! Vos bombes ne sont que des moustiques pour nous.

Madame İrène'nin iyice sinirleri bozulmuştu. Başının üstünden geçen uçaklara cılız yumruklarını sıkıyor ve durmadan hakaretler yağdırıyordu.

Mary güldü, dışarıda yağmaya devam eden karın sedef beyazlığı sanki birden yüzüne vurmuş gibiydi.

— Bu Madame İrène gerçekten delinin biri. Şuna bak, şuna bak. Az daha takma dişini yutuyordu.

Madame gerçekten bir çılgına dönmüş, intikam ateşiyle yüzü kızarmış birden Fransız Milli Marşı La Marseillaise'i söylemeye başla-

mıştı. Fakat ona kimsenin aldırış bile ettiği yoktu. Herkes yeniden konuşmaya başlamış olan profesör Brown'ı dinliyordu.

— Çok rahata alışmıştık. Bu bizim için güzel bir ders oldu. İmparatorluk çöküyor beyler, fakat onun yerine de yepyeni bir İngiltere doğuyor.

Uykusuzluktan ve soğuktan ayakta titreyen bir kadın profesöre yaklaştı. Gözleri amansız bir acıyla kahve tanesi gibi kavrulmuştu.

— Biz neye duruyoruz sayın profesör? Ne zaman biz de Berlin'i bombalıyacağız? Ne zaman ben de bir Alman'ın öldüğünü göreceğim?

Profesör de kadınla birlikte heyecanlanmıştı.

— Merak etmeyin madam. Almanlar bizi hazırlıksız yakaladı. Biz çay ve puro içerken onlar top tüfek yaptılar. Biz daha yeni silâhlanıyoruz. Yakında Churchill onların aklını başına getirecek.

Mr. Hudson yine göründü, soğuğa rağmen yüzü hafifçe terlemiş gibiydi.

— Bu çektiklerimiz hep o bunak Chamberlain yüzünden. Binlerce insan onun beceriksizliği yüzünden boşu boşuna canından oluyor şimdi. Yirmi yıldır uyumuşlar, şimdi bize sabretmemizi söylüyorlar. Şu koca İngiltere'ye bakın. Bir onbaşıyla bile başa çıkamıyoruz. Sosyalistler iktidara geldikleri gün onların hepsinden bunun hesabını soracaklar. En iyisi Muhafazakâr Parti'yi kapatmalı.

Profesör bir iki kere yutkundu.

— Geçmiş hataların üstünde durmak bize hiç bir şey kazandırmaz Mr. Hudson. Yaşamak, kurtulmak istiyorsak arkamıza değil önümüze bakmalıyız. Parolamız ne yaptık değil, ne yapacağız olmalıdır. İngiltere kendi topraklarında ilk savaşını veriyor. Bu savaş bizim için bir sürpriz oldu. Fakat yeneceğiz, çünkü haklıyız. Torunlarımız bizim yaptığımız bu savaşla bir gün övünecekler. Bundan yalnız İngiltere değil bütün insanlık kazanacak.

Profesörün takdirle karşılanan bu sözlerinden sonra herkes birden yanındakiyle konuşmaya dalmıştı. Aralarında yine en heyecanlı olan Madame İrène'di. Bozuk İngilizcesiyle bağırıp çağırıyor, savaş suçlularının kafalarının koparılmasını istiyordu. Yaşına rağmen genç bir kız kadar heyecanlıydı. Bir eliyle para torbasını sımsıkı tutarken öteki eliyle de boşluğa şiddetli yumruklar sallıyordu. Sonunda yorgun düşerek kesildi, bir çocuk gibi ağlamaya başladı. Dışarıda bombalar patlamaya devam ediyordu. Sığınağın duvarlarından biri çatlamıştı. O belli belirsiz yarıktan içeriye acı bir soğuk giriyordu.

— Kahrolsun Naziler!

Madame İrène'nin arkasından bütün sığınak gürledi.

— Kahrolsunlar! Onlara göstereceğiz.

Mary ağlamaklı bir sesle:

— Bıktım bu sığınaktan Selmanoviç. Evime gitmek istiyorum, evime. Ölürsem bile sıcacık odamda ölmek istiyorum ben.

Gözlerini mutlulukla kapadı, içinden Selmanoviç'le beraber mermer merdivenleri bir türkü mırıldanarak tırmanmaya başladı. Kapıyı açıp içeri girdiler. Köşede siyah, Victorya sitili bir büfe duruyordu. İçi kristal bardaklar ve işlemeli tabaklarla doluydu. Üstündeki kesme aynanın bir ucunda usul usul kar yağıyordu. Duvarı boydan boya kaplayan kütüphanenin önünde durdular. Kütüphanenin üstünde yaldızlı bir çerçeve içinde oturan Şekspir, karşı duvarda elini gemisinin bordasına dayamış ve bakışları gururla dolu olan Amiral Nelson'a bakıyordu. Tavandan aslan başına benzeyen bir avize yeri kaplayan bal rengi halının tam ortasına sarkmıştı. Şöminenin karşısında bir Rocking-chair boş duruyordu. Yanındaki ufak masada bir gözlük, gelişigüzel katlanmış ve başlığının yarısı okunabilen Times gazetesi, odanın ötesinde berisinde de koltuklar ve çok geniş bir divan vardı. Mary uzun maşayı aldı, çıtır çıtır yanmakta olan ateşi karıştırdı, sonra korların üzerine kocaman bir kütük koydu. Bu sırada Selmanoviç birden beline sarıldı ve kendisini divana attı. Gözlerini açtığı zaman odun yanıp kül olmuştu. Şekspir kendisine kıs kıs gülüyordu.

— Ne düşünüyorsun Mary.

Mary hâlâ dalgındı.

— Yarın mutlaka gidecek misin?

— Evet, çok merak ediyorum. Eve gönderdiğim mektupların hiç birine cevap alamadım.

— Sen gidince öyle yalnız kalacağım ki!

Sığınak altından biri yumruklamış gibi iki üç kere sarsıldı. Uçaklar yeniden dalgalar halinde geçmeye başlamıştı. Madame İrène kudurmuş gibi bağırıyordu.

— Les brigands! Les hiboux! İls vont détruire ma pensions. İls vont détruire ma pension.

Madame İrène'nin bütün derdi gerçekte pansiyonuydu. Yıkılıverecek diye ödü kopuyordu. Bunda büsbütün haksız da değildi. Bombardıman duracağına daha da şiddetlenmişti. Toprağın derinliklerinden arasıra deprem oluyormuş gibi korkunç uğultular geliyordu. Pansiyonun yakınına düşecek bir bomba sığınağı da yıkabilirdi. Bu içerdekilerin diri diri toprağa gömülmesi demekti. Dışarıda sivil ve askerî yardım ekipleri insanüstü bir çaba harcıyorlardı. Ama bir çok kişi ancak öldükten sonra kurtarılabiliyordu. Çünkü hava baskını sırasında hiç

kimse yerinden kımıldayamıyor, yardım ekipleri ancak tehlike geçtikten sonra yardıma koşabiliyorlardı. Yükün en ağırı da itfaiyenin omuzlarındaydı. Bunlar bombardıman sırasında devrilen soba ve şehrin en kalabalık yerlerine atılan yangın bombalarının tutuşturduğu binaları söndürmek için kendi hayatlarını hiçe sayıyorlardı. Bir çoğu da ya diri diri yanıyor ya da şehri tarayan mitralyöz kurşunlarıyla can veriyordu. Halk arasında hava saldırılarından ağır yaralı olarak kurtulabilenler çok azdı. Bunlar da akılları başlarına geldikten sonra hayata yeniden dönmüş olduklarına genellikle pişman oluyorlardı. Bunun en tipik örneği saat tamircisi Mr. Jack'ti. Bir bombardıman sırasında yüzü gözü yanan ve tanınmaz hale gelen bu adamın acı hikâyesini hiç kimse daha unutmamıştı. Mr. Jack yedi ay süren uzun bir bakımdan sonra taburcu olmuş, dükkânına dönmüş, fakat köşe bucakta hep kendini aramaya başlamıştı. Traş olmak için her aynaya baktığında şaşkınlıktan ürperiyor, aynadan kendisine bakan saçsız ve burnu yarı yarıya kopuk, et kırmızısı yanaklı, üst dudağı yırtık ve ön dişleri durmadan sırıtan adamın kendisi olduğuna kendini bir türlü inandıramıyordu. Mr. Jack yeni yüzüne alışabilmek için çok büyük bir çaba harcamış, bu savaşında kendisine karısı ve çocukları yardımcı olmuşlardı. Fakat bütün iyi niyetine rağmen Mr. Jack bir gün yenilgiye uğramıştı. Değil aynalara, dükkânının camekânlarına, hattâ tamir etmek için eline aldığı saatlerin o ufacık camlarına, kendini unutmak için sık sık çıkmaya başladığı Times nehrinin sularına bile bakamaz olmuştu. Bir sabah ta kendinin olmayan bir yüzle yaşamaktan bıkarak hayatına son vermişti. Gece eve gelmediğini gören karısı polise durumu bildirmiş bir saat kadar sonra Mr. Jack dükkânında ölü bulunmuştu. Nedeni bu kadar açık olan bir ölümün soruşturması iki gün sürmüş, sonunda Mr. Jack'in kendini öldürmeden önce tamir etmekte olduğu bir çalar saatin camına uzun uzun baktığı, sonra bir sinir buhranı geçirdiği, önce saatin camını kırdığı, sonra da yüzünü jiletle doğrayıp sağ kulağına da bir tornavida sapladığı anlaşılmıştı.

Mr. Jack'in acı serüvenini bildiğine hiç şüphe olmayan profesör arasıra yıkılacakmış gibi sarsılan sığınağa rağmen İngilizliğine yakışır bir biçimde hâlâ işin alayındaydı.

— İngiltere tarihinin en korkunç bir gününü yaşıyor. Biraz sonra hepimiz şu sığınağın kalın duvarları altında kalabiliriz. Belki bir kaç saat sonra insanların derisinden abajur yapacak kadar gözü dönmüş Nazi sürüleri şu kapıyı kırıp içeri girebilir ve hepimizi öldürebilirler. Her birimiz bir kaç gün sonra bir Nazi ailesinin gecesini aydınlatacak bir lâmba olabiliriz. Fakat benim bundan hiç korkum yok. Ben geçen-

lerde uzmanlara sordum. Yaşları kırktan yukarı olanların derileri bu işe uygun değilmiş. Beni dinliyor musunuz Mr. Hudson? Sizin yaşınız da benim gibi en aşağı altmışın üstünde olmalı. Onun için titreyip durmanızın hiç gereği yok. Bizim derilerimizden yapılacak abajurlar geceleri aydınlatmaya değil, ancak gündüzleri karartmaya yarar.

Yumruğu havada asılı kalan Madam İrène sapsarı olmuştu.

— Ben kırk yaşındayım sayın Mr. Profesör. Daha benim de derim işe yarayabilir. Yüz yaşında da olsam yine korkarım. Ben Alman kimyasının ne olduğunu çok iyi bilirim.

Mr. Hudson gözlerini sildi.

— Ben abajur olmaktan korkmuyorum. Ben şu dakika kendim için değil İngiltere için ağlıyorum, insanlar için ağlıyorum. Biz soyalistler bu gibi durumlarda Muhafazakârlar gibi yalnız kendimizi düşünmeyiz.

Profesör güldü.

— İnsancıl duygularınıza saygım var Mr. Hudson. Sizin söylediklerinizin bir gün gerçek olmasını çok isterdim. Fakat boşuna bekliyeceğimizi sanıyorum. Çünkü insanoğlu anasının karnından yumruklarıyla yalnız kendisi için doğan bir yaratıktır.

Sığınağın duvarlarının ötesinde sanki dünya yıkılıyordu. Tavandaki lâmba ucundan biri sallıyormuş gibi boşlukta durmadan daireler çiziyordu.

— Neyin var Mary?

— Bir şeyim yok.

— Hiç konuşmuyorsun da?

— Asıl sen konuşmuyorsun. Şimdi giderken olsun doğruyu söyle bana. Hâlâ Muammera'yı seviyor musun?

— Hayır. Neye kıvranıyorsun öyle?

— Karnım.

— Anlamadım?

Mary gülmeye çalıştı.

— Koca aptal. Bir çocuk dünyaya getirmek kolay mı sanıyorsun?

Birden için için ağlamaya başladı. Dündar Selmanoviç şaşırmıştı. Bu durumu daha yeni öğreniyordu. Bugüne kadar da aklına böyle bir şey gelmemişti. Fenalık geçirmekte olan Mary'yi battaniyesine sımsıkı sardı, hiç bir şey söylemeden bir sıçrayışta sığınağın kapısına çıkan merdivenlere doğru koştu.

— Dur, nereye gidiyorsun Selmanoviç? Dur diyorum sana.

Pembe geceliği içinde şimdi iri bir kertenkeleye benzeyen Madame İrène de merdiven başına koşmuş, kapı kilidini açıp dışarı çıkmaya

çalışan Dündar Selmanoviç'e boşuna engel olmaya çalışıyordu.

— Ah! donc. il est vraiment feu celui-lâ

Profesör de not almaktan vazgeçmişti.

— Hayır Madame, deli değil, yalnız geçici bir sinir buhranı geçiriyor. Bombardıman biter bitmez hemen düzelir. Bağırıp çağırmak doğru değil. En iyisi hastaya biraz kolonya friksiyonu yapmalı.

— Nerden bulayım ben şimdi kolonyayı. En iyisi yardım edin de tutalım şunu.

Dündar Selmanoviç Madame İrène'i kolundan tutup bir kenara fırlattı.

— Bırakın beni, dokunmayın bana. Mary hastalandı, ona ilâç getirmeye gidiyorum. Çıldırmış filân değilim. İki dakika sonra yine burada olacağım. Öleceğim diye korkuyorsunuz ama hiç merak etmeyin Madame İrène. Başıma bir şey gelse bile size olan iki aylık borcumu Mary'den alırsınız.

İki kişi daha koştu, fakat profesör kendilerine engel oldu.

— Sakın zor kullanmayın. O ne yaptığını şimdi bilmiyor. Büsbütün çıldırabilir ve kafanıza bir şey patlatabilir. O zaman kendisini hiç tutamayız.

Madame İrène bir aşağı, bir yukarı koşuyordu.

— İl ne faut pas le laisser partir Mr. le professeur. İl va être crevé comme un crapaud le pauvre.

Profesör bozuk Fransızcasıyla:

— Mais ça, on n'en sait jamais cherè Madame.

Mary daha fazla dayanamadı, o da merdivenlere doğru koştu. Yarı yolda Mr. Hudson kendisini kolundan yakaladı. Madame İrène de hemen o tarafa seğirtti.

— Rica ederim Mr. Hudson, çok rica ederim Miss. Mary'ye engel olmayınız.

Mary'ye dönüp yalvarmaya başladı.

— Lütfen Miss Mary. Bir şey söyleyin de gitmesin. Onun önüne ancak siz durabilirsiniz. Hava akını daha durmadı. Böyle bir durumda dışarı çıkması çılgınlık olur.

Profesör kendi kendine söylenip duruyordu.

— Tamam, benim dediğim gibi, bir sinir krizi geçiriyor. Yani bir çeşit delilik. Hasta bu gibi durumlarda çok düzgün konuşur. Benim diyen uzmanlar bile bir şey anlayamaz. Her şeyi hatırlar, hiç bir şeyi de unutmaz. Ama yalnız kriz anına kadar olan olayları hatırlayabilir. Ondan sonraki devreye ait bir şey soracak olursanız ya susar, ya da saçmalamaya başlar. Üzülmeyin Miss. Mary. Bu geçici ve çok tehlikesiz bir krizdir. Demin aranızda tartışıyordunuz galiba. Bundan sinirleri

bozulmuş olabilir. Dokunmayın, dokunmayın bırakın da çıksın. Dışarıda iki adım yürür yürümez hemen geri dönecektir.

Madame İrène titriyordu.

— Bana neler söylediğini duydunuz mu? Deli bir insanın söyleyebileceği şeyler değil hiç birisi. Düpedüz bana hakaret etti.

Profesör elindeki kâğıtlara bir şeyler karaladı.

— Düzgün konuştuğuna bakmayın Madame. Ne söylediğini bilmediğine sizinle bahse girerim.

Dündar Selmanoviç bir çekişte kapıyı ardına kadar açtı.

— Yanılıyorsunuz Mr. Charles Brown. Bütün söylediklerinizi biliyorum ben. İsterseniz size hepsini tekrar edebilirim.

Mary'nin yalvarıp yakarmalarına aldırmadan sığınağın karla örtülü merdivenlerini rüzgâr gibi koşarak çıktı bir solukta kendini dışarı attı. Soğuk dayanılır gibi değildi, kar tipi halinde yağıyordu. Bir saniye içinde üstü başı bembeyaz olmuştu. Önünde böyle sıkışık ve tehlikeli durumda yüz metre değil, fakat çok uzun sayılabilecek bir yol vardı. Hâlâ daha kararsızlık içindeydi. İçinden sık sık sığınağa geri dönmek geçiyordu. Yeniden koşmaya başladığı bir sırada gökyüzü birden aydınlandı, sonra bu göz alıcı ışık içinde binlerce kar tanesinin uçuştuğu parçalara bölündü. Şimdi sanki kar değil de yeryüzüne irili ufaklı, parlak, tüy gibi hafif bir inci yağmuru yağıyor gibiydi. Bütün ışıldaklar gökyüzünü cıva rengindeki ışıktan kollarıyla bir elin uzun parmakları gibi taramaya başlamıştı. Uçaklar durmadan geçiyor, mitralyözler mermi yağdırıyor, uçaksavarların kovanları boşlukta patladıktan sonra aşağıya ışıktan şemsiyeler gibi süzülüyorlardı. Boşluğu pamuk dolu bir çuval gibi yerden yere vuran bir uğultu bütün çevreyi sarstı. Karın ortasında çok geniş bir kubbeyi andıran bir sessizlik oturur gibi oldu. Aradan bir saniye bile geçmeden açılıp büzülen o kubbenin altından kapkara bir uçak fırladı. Önce aşağı doğru süzüldü, sonra birden doğruldu, havayı bir bıçak gibi kesip gözden kayboldu. Keskin bir ıslık sesi duyuldu, yaklaştı yaklaştı ve birdenbire arkası kesildi. Korkunç bir patlama geceye bir duvar gibi çarptı. Dündar Selmanoviç kendini hemen karların üstüne attı. Bir insan cesedi havada uçarak yanıbaşına düştü. Arkasından başka ölüler oraya buraya saçıldı. İçinden sapsarı olduğunu hissediyordu. Tehlike geçer gibi olunca yerinden kalktı, fakat kendini yeniden ilk rastladığı ağacın arkasına attı. Karanlıkta bir görünüp bir ortaya çıkan evlerin damlarını yalarcasına geçen üç uçak çevreyi kör atışıyla taramaya başlamıştı. Bu sırada bir tanesi ışıldakların makasına düştü. Durmadan ateş eden uçaksavar toplarının attıkları mermilerden bir tanesi ışıldağın kıskacından kurtulmaya çalışan uçağın biraz üstünde, ikincisi çok açığında, üçüncüsü de altında

patladı. Uçak yolunu şaşırmış kocaman bir kuş gibi olduğu yerde dönüp duruyor, kendisini sımsıkı saran ışık kollarının arasından kurtulmaya çalışıyordu. Dündar Selmanoviç heyecan içindeydi. Artık hiç üşümüyordu, hattâ sıcak bir yaz gecesindeymiş gibi sırtı hafifçe terlemeye bile başlamıştı. Mermiler uçağın sağında ve solunda patlıyor, sonra kocaman bir çiçek gibi açılıp boşlukta binlerce parçaya bölünüyorlardı. Çarpışma belki bir dakikadan fazla sürdü. Uçak bir ara boşlukta durur gibi oldu, birden burnunu aşağı dikip korkunç bir hızla döne döne düşmeye başladı. Çok geçmeden yeniden ışıldakların çelikten kolları arasında sıkışıp kaldı. Dündar Selmanoviç uçağın yanmakta olduğunu ya da pilotunun yaralanarak idaresini elde kaçırdığını sanıyordu. Biraz sonra yanıldığını anladı. Yere dört beş yüz metre kala uçak birden doğruldu, yeniden uçuşa geçti. Her yönden daha şiddetli bir ateş başlamıştı. Uçaksavarların ve mitralyözlerin gürültüsü yeri sarsıyordu. Pilot çok usta ve gözü pek bir adamdı. Keskin iniş ve çıkışlarla uçağını düşmekten kurtarıyor, hattâ ışıldakların kıskacından çıktığı bile oluyordu. Yeniden yükselmeye başladı, mermiler durmadan arkasından kovalıyordu. Tekrar inişe geçtiği sırada kuyruk tarafından önce kıpkırmızı bir alev, sonra bembeyaz bir duman fışkırdı. Ters döndü, ipi kopan kocaman bir uçurtma gibi bir süre ışıldaklardan birinin üstüne doğru süzüldü, bir kaç kere daha döndü ve hızla boşluğa yuvarlandı. Uzakta bazı binalar yanıyordu. Uçaklar akınlarına devam ediyorlardı. Atılan mermilerden biri çok yakındaki evlerin arasına düştü. Toprak arkaya öne doğru oynadı, boşluğa kıpkırmızı bir alev yükseldi. Bu alevin içinde bir kilisenin çan kulesiyle bir fabrikanın upuzun bacası havaya uçtu. Sonra her şey gümüş tozuna benzer acayip bir karanlığa gömüldü. Dündar Selmanoviç saklandığı ağacın arkasından çıktı ve bütün hızıyla pansiyona doğru koşmaya başladı. Üstünü başını parmak kalınlığında bir kar tutmuştu. Yüzü gözü soğuktan bıçak kesmiş gibi acıyordu. Hiç bir şeye aldırmadan bir solukta kendini pansiyondan içeri attı. Holdeki lâmba açık kalmıştı. Merdivenleri bir sıçrayışta tırmandı, ikinci kata çıktı. Burada da koridorda iki lâmba yanıyordu. Bu gerçekte büyük bir suçtu, Madame İrène günün birinde bu yüzden çok büyük bir para cezasına çarptırılabilirdi. Koridoru da koşarak geçti ve neden sonra ayaklarının çıplak olduğunu anladı. Terliklerini yarı yolda düşürmüş olduğunu bilmiyordu. Soluk soluğa odaya girdi. Camlar siyah kâğıtlarla örtülü olduğundan içerisi çok karanlıktı. El yordamıyla elektrik düğmesini bulup ışığı yaktı. Bir sıçrayışta gardroba daldı. Mary'nin paltosunu çekip aldı. Yatağın altından ayakkabı ve çoraplarını çıkardı. Halının ucuna ayaklarını sildi. Kendi çorap ve ayakkabılarını çabucak giydi. Bir kaç kere önünden geçtiği

halde bir türlü göremediği paltosunu da sırtına geçirdi. Gece lâmbasının yanında duran kolonya şişesiyle Mary'nin ilâcını cebine attı. Sonra onun da palto, ayakkabı, çorap ve yün kazağını yanına alarak odadan dışarı fırladı. Heyecanından ışığı söndürmeyi unutmuştu. Geri döndü, bu işi de bitirdikten sonra merdivenleri dörder beşer indi. Koridorda lâmbalar hâlâ hafif hafif sallanıyordu. Aşağıdaki holün ortasına gelince çakılmış gibi durdu. Birden karşısında Muammera'yı görür gibi olmuştu. Gözleri yaşlı yaşlı bakıyordu. Yanında hemen Mary belirdi, bembeyaz eliyle karnını tutuyordu. Hangi birine gideceğini şaşırmıştı. Ama birinden birine gitmesi gerekiyordu.

— Muammera! diye bağırdı. Muammera.

İkisi de yavaş yavaş kendisine doğru yaklaşıyordu. Birden geri döndü. Titriyor, heyecanından nefes alamıyordu. Merdivenleri nasıl ve ne zaman çıktığını bilmiyordu. Odaya girip lâmbayı yaktı, sigarasını ve kibritini aldı. Aşağı inerken düşman uçakları yeri göğü sarsan korkunç bir saldırıya daha geçmişlerdi. Uçaksavar topları her köşeden yeniden ateşe başlamışlardı. Bu gürültü arasında bazan kulağına insan sesleri gelir gibi oluyordu. Bir saniye sonra kendini kar tipisinin ortasında buldu. Fakat yoluna devam edemedi, yeniden içeri girmek zorunda kaldı. Saldırı anlatılamıyacak kadar şiddetlenmişti. Yüzlerce uçak gökyüzünü bir bulut gibi kaplamıştı. Bazıları yere sürtünürcesine uçuyor, bombalarını boşluğa salıveriyor, uçaksavar toplarına ve mitralyözlere meydan okuyorlardı.

— Dündar!

Annesinin sesine benzetmişti. Hemen başını çevirip baktı. Ortada ne annesi, ne Muammera, ne de Mary vardı. Koridordaki lâmbalar sallanıyor, duvarlarda acayip şekiller oynaşıp duruyordu. Yeniden koşmaya karar verdiği bir sırada alev alan bir uçağın bitişik sokağa düşmesiyle olduğu yerde kaldı. Arkasında demiri kesen bir testerenin çıkardığı sese benzeyen bir düdük sesi duydu. Gidip gitmemek arasında bir saniye kadar bocaladı. Islık gittikçe yaklaşıyor, kulaklarının zarı patlayacak gibi oluyordu. Sesin kesilmesiyle birlikte pansiyonun havaya uçması bir oldu. Geç kalmıştı, üzerine yıkılan kapı kemerinin altından bir süre kurtulmaya çalıştı. Yüzü gözü kana bulanmıştı. Bacağının birini kurtarabildi, öteki bir türlü çıkmıyordu. Kar gözlerinin içine kırmızı kırmızı yağıyordu. İki uçak daha geçti, mitralyözleriyle bahçeyi taradı. Kurşunlardan biri kalbine girip orada kaldı. Bütün gücünü topladı, elini sığınağın bulunduğu tarafa uzattı, sonra başı yana düştü ve kaskatı kesilip kaldı. Biraz sonra kar her şeyi örttü. Uçak ve mitralyöz sesleri yavaş yavaş uzaklaşıyordu.

Çikolata rengindeki kayalarla örülmüş, çok geniş, dev bir kubbeyi andıran tavandan aşağıya ters dönmüş şeytan minarelerine benzeyen pembe pembe sarkıtlar uzanmıştı. Arasıra bu sarkıtların ucundan kocaman kocaman ayak izlerinin birbirlerine karıştıkları bulgurumsu sarı bir toprakla örtülü yere kedi gözü parlaklığı ve iriliğinde bir su damlıyor, arkasından bir süre boşlukta çelik bacaklı biri koşar gibi oluyordu. Dışarıda kayalıkların sivri uçlarında ıslık çalan sert kuzey rüzgârına ve günlerdir hiç durmadan yağan kara rağmen içerisi oldukça sıcaktı, hafifçe nemli havada hoş bir kükürt kokusu vardı. Orta yerde, kalın ağaç dallarından yapılmış bir masanın üstünde büyük bir gaz lâmbası yanıyordu. Kayalardan yontulmuş çıkış merdivenlerinin başını ellerinde makineli tüfek olan iki nöbetçi tutmuştu. Yüzleri kapkara sakallarının içinde kaybolmuş olan bu iki asker hiç kımıldamıyor, hattâ birbirlerine bile bakmıyorlardı. İri gölgeleri sağ tarafta koyu kırmızı bir perde gibi yükselen kayaların üstüne vurmuştu. Orada burada arkalıksız sandalyeler göze çarpıyordu. Bir köşeye kocaman bir hasır gerilmiş, hasırın sol yanına da mermi dolu sandıklarla yepyeni bir çok silâh birbirinin üstüne yığılmıştı. Burası bugüne kadar gizli kalmış, Balkanlar'ın en yüksek noktasında bulunan bir mağaraydı. Dağ zirvelerinin ortasından geçen ve geniş asfalt bir caddeye benzeyen bir yolun derin bir uçuruma bakan en üst ucundaydı. Burada gökyüzü yeryüzüne her yerde olduğundan daha yakındı. İnsan bütün kış bir bulut denizinin içinde yüzen kayalıkların arasında yürürken ayakları yerden kesilmiş gibi olurdu. Yazın da bunun tam tersi olur, bulutların yerini ovadakinden çok daha parlak ve iri olan yıldızlar alırdı. Fakat güzel hava çok uzun sürmez, eylül girer girmez bütün yıldızlar kar kesilir, yarım saat içinde de her taraf bembeyaz oluverirdi. Hemen hemen sonsuz denebilecek bir kışın hüküm sürdüğü bu bölge gizli bir örgüt karargâhı için bulunmaz bir yerdi. Yolları iyi bilmeyen bir kimsenin burayı bulması imkânsızdı, saldırıya geçen her çeşit motorlu araç ta dağın eteklerinde kalmaya mahkûmdu. Mağaranın bulunduğu yerden bütün bölge çok iyi görülebiliyor, anayollar kolaylıkla ateş altına alınabiliyordu. Hele köylerin ve şehirlerin çok uzak olmayışı işleri daha da kolaylaştırıyordu. Türk-Divisia'nın yönetim merkezi olarak burayı seçmesi çok yerinde olmuştu, bugüne kadar yaptıkları aramalarda Neniç ve Mihailoviç kadar Almanlar da elleri boş dönmüşlerdi. Bu da mağaranın Türkler'in gözünde efsaneleşmesine yol açmıştı. Gittikçe yaygınlaşan bir inanışa göre de burayı Tanrı koruyordu. Bu karargâhın bir adı da Vatra, yani Ateş'ti. Bu ateşin sönmesi Mihailoviç'in zaferi demekti. Bu nedenle her Türk elinden geleni yapmaktan kaçınmıyor, Vatra için seve seve ölümü göze alıyordu. Bütün örgüttekiler ken-

diliklerinden Balkan'a çıkmış kişilerdi. Vuruşmaya katılan kadın ve kızların sayısı da durmadan artıyordu. Bu bir ölüm kalım savaşıydı, dayanmasını bilenin yaşamaya hakkı olacaktı. Ne yazık ki bütün dünyada kaba kuvvet kanunları yürürlükteydi, bunların uygulanmasından yana olmayanlar bile silâhlarını konuşturmak zorundaydılar. Vatra'nın saflarında çarpışanlar da başka bir şey yapmıyorlardı. Her birisi zorbaların almaya çalıştıkları bir hakkın savunucusuydu, hiç birisi Balkan'a kan dökmek gibi bir sapık tutku uğruna çıkmamıştı. Mağaranın çıkış merdivenlerinin başını tutmuş olan iki nöbetçi de ayni yolda yürüyenlerin başında gelenlerdendi. Sabahtan beri ağızlarına lokma koymadıkları halde bir davaya inanmış insanların kırılmaz azmiyle titremeden ayakta duruyorlardı. Bu kutsal görevlerine daha yıllarca oldukları yerde hiç kımıldamadan devam edecek kadar güçleri vardı. Çocuklarına ne toprak, ne ev, fakat ölmez adlarını bırakacaklardı, bunun gururuyla da Vatra'yı çeviren sarp kayalıklar gibi dimdiktiler. Merdivenin yukarısından bir takım konuşmalar ve ayak sesleri duyunca hemen toplandılar ve makinelilerini göğüslerinin önünde yere dikey tutarak hazırol durumuna geçtiler. Biraz sonra ayak sesleri daha da yaklaştı, kardan bembeyaz olmuş dokuz adam birbirinin arkasından nöbetçileri selâmlıyarak içeri girdi. Bunların beşi askerdi. İçeri girer girmez koşarak mermi sandıklarının önüne gittiler ve orada sıraya girip gözlerini bir noktaya diktiler, hiç kımıldamadan beklemeye başladılar. Kafileyi getiren diğer askerler içeri girmemiş, hemen geri dönmüşlerdi. Gelen dokuz kişiden dördü de Hatipoviç, Selmanoviç, Demirci İsmailoviç ve Türk-Divisia'ya en büyük yardımı yapanlardan biri olan Kerimoviç'ti. Vatra'nın ortasına gelince bir süre durdular, sonra masaya geçip karşılıklı oturdular. Hemen hemen hepsi de ayni biçimde giyinmişlerdi. Dışı kalın kumaşla kaplanmış içi kürklü bir palto, siyah kalpak, bütün yüzü koruyan yün başlık, beyaz yünden örülmüş uzun bir boyun atkısı, yine içi kürklü bir avcı potur u, su geçirmeyen muflonlu çizmeler bu Türk ileri gelenlerine mitoloji kahramanlarına yakışır birer dev görüntüsü vermişti. Bir sigara yaktıktan sonra ilk sözü Hatipoviç aldı. Balkan'ın daha da toklaştırdığı sesiyle birleşen keskin bakışları fazla konuşmasını gerektirmeyecek kadar güçlü ve etkileyiciydi. Meseleyi gerçekçi bir açıdan ve askerlere yakışır bir soğukkanlılıkla kendisini nefes almadan dinleyen arkadaşlarının gözleri önüne sermeye başladı.

— Hepimizi çok zor günler bekliyor. Yalnız meseleye girmeden önce Türk-Divisia'nın sorumlu bir komutanı olarak başarılarımızın azımsanamıyacak kadar büyük olduğunu söylemeliyim. Düşmana her yerde çok ağır darbeler indiriyoruz. Çetnikler nereye bir baskın yaparlarsa bu yaptıklarını onlara iki misliyle hemen ödetiyoruz.

Son olarak Pub Duyiç'e başkalarına örnek olabilecek bir ceza verdik, adamlarıyla birlikte kendisini kendi usulleriyle ortadan kaldırdık. Çetniklerin çembere aldıkları bir çok Türk köy ve kasabasını kurtardık, düşmana bu toprakların bir karışını bile bırakmıyacağımızı gösterdik. En çok sevinilecek bir nokta da Neniç'in bir Alman uşağı olduğunun anlaşılmış olmasıdır. Böylece onun safında çarpışanların bir çoğu ya evlerinde döndüler ya da Mihailoviç'le birleşme yolunu tuttular. Yani cephelerden biri kendiliğinden çözülmüş oldu. Bize dost görünen İtalyanlarla Almanlar da gerçekte bize karşı çalışıyorlar. Bu duruma göre yalnız olduğumuzu kabul etmemiz gerekiyor. İstemesek te dövüşme zorundayız. Yalnız kalan ve yaşamak isteyen insanların dünyada bundan başka yapabilecekleri bir şey de yoktur.

İsmailoviç demir yumruğunu masanın üstüne koydu.

— Beni yalnız olmak değil cephanesiz kalmak korkutuyor Hatipoviç. İtalyanlardan silâh sağlamak günden güne güçleşiyor. Bu çarpışma daha uzun süre devam edecek olursa korkarım yakında yumruklarımızla dövüşmek zorunda kalacağız.

Kerimoviç iri göğüsüyle bütün masayı kaplamıştı.

— Hiç korkma Loviç. Gerekirse biz yumruklarımızla da dövüşürüz. Yalnız hiç bir gün cephanesiz kalmıyacağımızı burada hepinize bildiririm. İki gün önce Arnavutlar ve Boşnaklar'dan çok sayıda tüfek aldım. Yakında hepsi Vatra'da olacak. Taşlıca'daki çember kırılır kırılmaz orada depo ettiğimiz erzakı da hemen yola çıkaracağız.

Hatipoviç teşekkür etti.

— Bu haberinize çok sevindim Kerimoviç. Taşlıca'daki çemberi kırmak için tasarladığım bir plânı yakında uygulamaya başlıyacağım. İlk öncülerin bölgeye bugün vardıklarını sanıyorum. Uritze'yi tutan Biko da bazı adamlarını oraya doğru yola çıkardı. Yalnız Almanlar'ın insandan saymıyarak öldürdükleri Yahudiler ve Çingeneler'le de başımız dertte. Adamlar canlarını kurtarmak için hemen bize sığınıyorlar. Ayrıca bir de onlarla uğraşmak zorunda kalıyoruz.

Selmanoviç'in sakalları iyice uzamıştı. Bütün yorgun görünüşüne rağmen simsiyah gözlerinde her ne olursa olsun gerilememeye karar vermiş insanların ölüme meydan okuyan aydınlık dünyalarının çelik parıltısı vardı.

— Anlamadım. Ne demek istiyorsunuz Hatipoviç?

İsmailoviç araya girdi, yüzünde acayip bir karanlık vardı.

— Bunda anlaşılmıyacak hiç bir şey yok Selmanoviç. Hatipoviç bizden daha fazla yardım istiyor. Düşmana yumruklarla karşı koymak devri çoktan geçti. Kimin daha çok silâh ve parası varsa savaşı o kazanır. Kerimoviç bize iyi bir müjde verdi, ama ben yine de iyi bir du-

rumda olduğumuzu sanmıyorum. Nutuklar veya güzel sözler barış zamanlarında bir işe yarayabilir, ama şimdi bize güzel kelimeler yerine top tüfek gerek. Hayali bir yana bırakalım. Bu işi sonuna kadar götürebilecek miyiz yoksa yüz geri mi edeceğiz? Hatipoviç bizden bunu öğrenmek istiyor galiba?

Kerimoviç derin derin soludu.

— Gerilemek diye bir şey yok. Aranızda bu kutsal kavgayı yarıda bırakmak isteyen varsa açık açık konuşsun.

Tabancasını çıkarıp masanın üstüne koydu.

— Kimsenin böyle bir namussuzluk yapacağını sanmıyorum. Ama aramızdan böyle bir alçak ve korkak çıkacak olursa, kim olursa olsun şu tabancamdaki bütün kurşunları hemen beynine boşaltacağım. Bu yola hep birlikte ölmek var dönmek yok diye çıktık. Ben bu davaya bütün varlığımla birlikte canımı da koydum. Dansetmiyoruz, savaş bu. Türlü zorluklarla karşılaşabiliriz. Benim bildiğim kararlı insanlar hiç bir şey karşısında yılgınlık göstermez. Bir ölüm kalım kavgasına atıldık. Bu kavga bizim değil, bütün bir milletin kavgası. İkinci bir Anadolu savaşı veriyoruz. Bütün dünyaya Atatürk'e lâyık insanlar olduğumuzu göstermeliyiz. Sonuna kadar dövüşeceğiz. Yüzbinlerce Türk bütün ümidini bize bağladı. Bu yoldan artık hiç birimiz geri dönemeyiz. Çocuklarımıza şerefli bir ad bırakmak en kutsal görevimiz olmalıdır. Nevesni'nin intikamı alınmalı, hem de mutlaka alınmalı.

İsmailoviç kıpkırmızı olmuştu.

— Bunların hepsini biliyoruz. Buraya kavga etmeye değil durumu görüşmeye geldik Kerimoviç. Balkan'a kahramanlık taslamak için de çıkmadık. Cinayet işlemek, insanları zevk için öldürmeye de çıkmadık. Balkan'a Türklere yapılan kıyıma son vermek için çıktık. Hiç birimizin de bu yoldan geri dönmeye niyeti yok. Bu ağır sözleri senden başka biri söylemiş olsaydı ben de şu tabancamı şimdi onun kafasına boşaltırdım. Yanlış anlaşılmasın, bir kere daha söylüyorum. Savaş yumruk ve gevezelik işi değil, akıl ve para işidir. Bir davada haklı olmak ta o davayı kazanmaya yetmez. Eğer öyle olsaydı bütün zaferler hakkı savunanların olurdu. Hakkın ve inancın yanında kimin parası çoksa kavgayı o kazanır. Ben deminki konuşmamla bunu anlatmak istedim. Hatipoviç te galiba bizden bunu öğrenmek istiyor dedim. Yani kendisine istediği silâhları verebilecek miyiz veremiyecek miyiz? Bütün mesele burada. İşi serin kanlılıkla tartışacaksak tartışalım, tartışamıyacaksak çıkıp gidelim en iyisi.

Selmanoviç bir sigara yaktı. Konuşmalar hiç istemediği bir yola döküldüğü için canı sıkılmıştı.

— Her ikinizin de heyecanını çok iyi anlıyorum. Yaptığınız büyük yararlılıkları Türk toplumu hiç bir zaman unutmıyacak. Yalnız sizden bir ricam var. Komutanımızın biraz önce dediği gibi zor günler geçiriyoruz. En kutsal bir dava uğruna da olsa birbirimizi yok yere kırmıyalım. Bugün her zamandan çok birliğe ihtiyacımız var. Düşman aramızda anlaşmazlık olduğunu sezdiği gün bütün dava kaybedilmiş demektir. Tarihte bu yüzden sonu bozgunla biten savaşlar pek çoktur. Elbette tartışacağız. İnsanoğlu gerçeklere tartışa tartışa ulaşır. Yalnız tartışmayı kavga anlamına almamalıyız. Hepimiz ayni dava için çalışan insanlarız. Ben hiç kimsenin de burada ötekilerinden daha üstün olduğuna inanmıyorum. Herkes üzerine düşen görevi yapıyor. Hepimiz de ayni amaçta birleşiyoruz. Bir yerde bir savaşı kaybetmek bütün savaşı kaybetmek demek değildir. Bir başarısızlık karşısında hemen paniğe kapılmamalıyız. Para ve silâh her zaman bulunur. Fakat para ve silâhtan da daha güçlü olan bir şey var, o da inançtır. Kendine güveni olmayan insanlar ne kadar üstün silâhlara sahip olurlarsa olsunlar yenilgiden kurtulamazlar. Ben şimdi Kerimoviç'e bir şey sormak istiyorum. Sağladığınız silâhlar işimizi görmeye yeter mi?

Kerimoviç'in gözleri kıpkırmızıydı. Lâmbanın alevi kımıldadıkça bakışları acayip bir şekilde yanıp söner gibi oluyordu. Yüzünden başlığını çıkardı, Selmanoviç'in uzattığı paketten bir sigara alıp lâmba şişesinin ağızında yaktı. Yüzünün yarısı apaydınlık öbür yarısı koyu bir gölge içindeydi.

— Hepiniz iyi dinleyin şimdi beni. Ben daha ilk günden bu işe başımı koydum. Yalnız kalsam da bildiğim yolda ölünceye kadar yürüyeceğim. Kerimoviç'in sülâlesinden hiç bir gün alçaklar çıkmıyacaktır. Ne kadar silâh istiyorsunuz?

Hatipoviç'in iki yumruğu da masanın üstündeydi. Bu da eski bir asker olarak kendisine daha heybetli ve olduğundan daha güçlü bir görünüş veriyordu. Bütün yüzünde başında bulundukları milletlere her şeyin kaybedildiğine inanıldığı zor günlerde bir anda taptaze bir ümit aşılayan, onları sarsılmaz bir inançla yeniden umut bağlarıyla birbirlerine bağlayan geleceğe hakim olmasını bilen önderler gibi şimdiye kadar bütün konuşulanlara içinden güldüğünü gösteren sıcacık bir güven vardı. Sigarasından bir nefes çektikten sonra kader arkadaşlarına ayrı ayrı baktı.

— Beş bin tüfeğe ihtiyacımız var. Fakat bu silâhlar olmasa da Taşlıca'daki düşman çemberini mutlaka kıracağız. Ben sizleri buraya başka şeyler konuşmak için çağırdım. İşgal komutanı Müftü Bedroviç'i tutukladı, fakat haber aldığıma göre Mihailoviç'in adamları ken-

disini kaçırmışlar, bir kaç güne kadar da onu işkence ederek öldüreceklermiş. Bu iş için de Kurban Bayramı'nın birinci gününü seçmişler.

Bu sözler mağaranın içini büsbütün ıssızlaştırmıştı. Sarkıtlardan arasıra damlayan su damlalarının çıkardığı sesler şimdi daha iyi duyuluyordu. En fazla heyecanlananlardan biri de İsmailoviç olmuştu. Titreyen elleriyle yüzünden çabuk çabuk başlığını çıkardı. Gözleri ayazdan mosmor kesilen Balkan sabahlarında saçaklardan sivri sivri sarkan buzlar gibi soğuk ve keskindi.

— Hâlâ ne duruyoruz öyleyse? Bedroviç'in öldürülmesine seyirci mi kalacağız? Bence Biko'ya hemen haber göndermeli. O bölgede şimdi en güçlü adamımız Biko. Bu işin altından yalnız o çıkabilir.

İsmailoviç böyle düşünmekte büsbütün haksız da değildi. Biko son günlerde ortaya çıkmıştı. Gözünü budaktan sakınmayan ve silâha sarıldığının ertesi günü dağlara adını duyurmayı başarmış biriydi. Yaptığı kanlı ve çok korkunç baskınlarla Mihailoviç'i sık sık çok zor durumlara düşürüyordu. Biko'nun son günlerdeki saldırıları olmasaydı Sırpların Türkler'i ot biçer gibi biçmeleri işten bile değildi. Biko'nun adını yalnız dağlar değil kundaktaki çocuklar bile öğrenmişti. Genç kız ve kadınlar Hatipoviç'le birlikte onun başarısı için de gece gündüz durmadan dua ediyorlar, adına en yanık türküleri söylüyorlardı. Demir gibi sert olmasına, önüne çıkanı hiç acımadan vurmasına rağmen, Mihailoviç'in iftira ve yalan makinesinin dünyaya yaymaya çalıştığı gibi Biko bir insan kasabı değildi. Aslında ömründe tavuk bile kesmemiş olan Biko soydaşlarına yapılan işkence karşısında haklı olarak kendisini çabucak kaybediyor, hıncını alamıyarak yakaladıklarını iki kere kesiyordu.

Kerimoviç tabancasını alıp cebine koydu.

— İyi ama Biko'ya nasıl haber gönderelim? Uritze'ye giden yolu baştan başa çetnikler tutmuş.

Hatipoviç askerlere baktı. Hepsi de çelikten dökülmüş birer heykele benziyordu.

— Biko'ya hiç lüzum yok. Bedroviç'i biz kurtaracağız. Bunu yapamazsak halkın gözünden düşeriz. Bir daha bize kimse inanmak istemez. Halkın güvenini kaybedenler de ne yaparlarsa yapsınlar davalarını başarıya ulaştıramazlar.

İsmailoviç karanlık karanlık baktı.

— İyi ama nasıl kurtaracağız? Bedroviç'i belki çoktan öldürmüşlerdir. Ben bu işte çok geç kaldığımızı sanıyorum.

Selmanoviç birden geri çekildi. Tepesinden sarkan bir sarkıttan pırıl pırıl bir su damlası tam önüne damlamıştı.

— Geç kalmadık İsmailoviç. Bedroviç daha yaşıyor. Onu kurtarmak için daha en azından bir haftamız var. Düşman sanıldığı kadar aptal değil. Bedroviç'i hemen öldürmekle hiç bir şey kazanmaz. Böyle bir fırsatı daha çok değerlendirmek isteyeceğine hiç şüphe yok. Bu işi bir pazarlık konusu yapabilir. Meselâ bizim elimizdeki Sırplar'a karşılık Bedroviç'i vermeyi öne sürebilir. Yani daha her şey bitmedi demek istiyorum. İşi iyi plânlayabilirsek müftümüzü kurtarabiliriz. Yalnız ağızımızı sıkı tutmalıyız. Yapacağımız işler hakkında hiç kimseye sır vermemeliyiz. Aramızda bizden görünüp te onlardan olan bazı alçaklar var. Bu sizi hiç şaşırtmasın. Böyle zamanlarda her milletten böyle hainler çıkabilir. Bazı insanların gözünde para, namus ve şerefden daha değerlidir, bu gibiler de akıllarından çok kurnazlıklarıyla geçinirler. Onlara kızmak değil acımamız gerekir. Bir iki hayasıza bakıp ta hemen karamsarlığa düşmemeliyiz. Ne olursa olsun kazanacağız, çünkü bizler davamızda haklıyız. Şimdi meselenin üzerine serin kanlılıkla eğilmeye çalışalım. Heyecan denilen şey iyi bir şeyse de böyle zamanlarda yararından çok zararı vardır. Ben sözü komutanımız Hatipoviç'e veriyorum. Müftümüzü nasıl kurtaracağını, bunun için neler yapmayı düşündüğünü bize anlatsın. Ondan sonra biz de kendisine bu konuda neler düşündüğümüzü söyleyelim. Yalnız fazla heyecana kapılarak birbirimizi boş yere kırmaya çalışmayalım. Bedroviç'in hayatı sinirlerimize hakim olup olmayacağımıza bağlıdır. Buyurun Hatipoviç, sizi dinliyoruz.

Hatipoviç yere attığı sigarasını ayağının topuğuyla basarak söndürdü. Gözleri bir akşam üstü ölülerle dolu bir savaş meydanını dolaşıyormuş gibi dalgın ve üzüntülü bakıyordu. Sol yanından bir sarkıt sanki omuzuna dokunmak istiyormuş gibi bir dev elinin ince uzun işaret parmağı gibi yere kadar uzanmıştı.

— Benim bir teklifim var. Önce asker olarak insanlık duygularını bir yana bırakmamız gerekiyor diyorum.

Selmanoviç hemen atıldı.

— Ben buna razı değilim. Tarihte kahraman olarak tanıtılan, gerçekte bir canavar olan rezillerin durumuna düşmeyelim. Biz bir hakkın kavgasını yapıyoruz. Kendi bölgemizde hakkın sesini duyurmak için dövüşüyoruz. Hakkın zaferi için çalışırken haksızlık yapar, yani insanlığımızı unutursak davamıza gölge düşürmüş oluruz. Savaş bize insanlığımızı unutturmamalı. Hangi soydan olursa olsun insan insandır. Günahsız insanlara saldırmamalıyız. Bundan hiç bir şey kazanmayız. Buna örnek olarak size bir kere daha Stevan Stikoviç'i hatırlatırım. Bir sırp olduğu halde Stevan benden gördüğü bir iyilik karşısında uğrunda savaştığı bir davayı bir kenara iterek beni ölümden kurtardı ve bu

yolda kendi canından da oldu. Onu burada bir kere daha saygıyla anarım. Demek istiyorum ki düşmana karşı savaşırken onların arasında bulunabilecek iyileri de öldürmeyelim. Benim istediğim bundan ibaret. Dövüşelim, fakat haksızlık etmiyelim.

Kerimoviç sert sert baktı.

— Yanlış düşünüyorsun Selmanoviç. Senin bu sözlerini dinleyen bir kimse savaş değil bizim bir pinpong maçı yaptığımızı sanır. Bir kavgada o kavgayla hiç bir ilgisi olmayanların da burnu kanayabilir. Buna canavarlık demeğe hakkınız yok. Eğer bu konuda bu kadar ince düşünecek olursak düşman bizim bir tanemizi bile sağ bırakmaz. Bir savaşta zafer insan olanların değil acıma duygularını bir yana itebilenlerindir. İşi lâfa boğmayalım da ne yapacağımızı bir an önce kararlaştıralım. Çünkü kaybedecek bir dakikamız bile yok. Haksız mıyım İsmailoviç?

İsmailoviç bir saniye kadar düşündü, sonra gözlerini belirsiz bir noktaya dikti. Yüzünde anlatılması güç bir hırsın ateşe benzer kırmızılığı vardı.

— Hepiniz çok güzel konuşuyorsunuz. Fakat hiç biriniz gerçekleri göremiyorsunuz. Bunda da şaşılacak hiç bir şey yok. Çünkü hiç biriniz asker değilsiniz. Silâh ve amansız bir yürekle birlikte bize başka bir şey de gerek. Onu da bize ancak Hatipoviç söyleyebilir. Yalnız adamın lâfını ağzında bırakmayın.

Hatipoviç güldü.

— İlginize teşekkür ederim. Ben insanlık duygularını bir kenara bırakalım derken canavarlık yapalım demek istemedim. Yalnız savaşın hiç bir şeye benzemeyen kendine özgü bazı kuralları vardır. Önce yüreğini susturacaksın, insan olduğunu elinden geldiği kadar unutacaksın. Hakkın zaferi için zaman zaman haksızlıklar yapmayı da göze alacaksın. Zaten savaşın, hangisi olursa olsun insanlıkla hiç bir ilgisi yoktur. Savaş öldürmek sanatıdır. Dünya durdukça da bu böyle olmakta devam edecektir. Güç ve inancın yanında yalan, hile ve kan savaşın en büyük yardımcılarıdır. Bunlar olmadan hakkın hakkı kurtarılamaz. İnsanlığı barış zamanında düşüneceğiz. Şimdi kim daha çok öldürebilirse davayı o kazanacaktır. Biz bu yumuşaklığımızdan doktor Metroviç'i de kaybettik. Metroviç insanların yaralarını sarmaktan başka bir suç işlemediği halde Almanlar onu öldürmekten kaçınmadılar. Birer birer eksildiğimizi söylemek istiyorum. Böyle davranırsak sıra bir gün bizlere gelebilir. Eğer bu kavgayı mutlu bir sonuca götürmek istiyorsak beni lütfen iyi dinleyin. Bedroviç'i kurtarmak istiyor musunuz, istemiyor musunuz?

Kerimoviç heyecanından ayağa kalkıp oturdu.

— İstiyoruz elbette. Yalnız Bedroviç'in değil bütün Türkler'in kurtulmasını istiyoruz.

Hatipoviç başını salladı.

— Öyleyse yapılacak bir şey var.

Selmanoviç sigarasından son bir nefes çekti.

— Söyleyin de anlayalım. Eğer yararlı bir şeyse sizi eylemlerinizde serbest bırakmaya hazırız.

Hatipoviç cebinden çıkardığı bir kâğıda göz attı.

— Bedroviç'in bu duruma düşmesinin ve Metroviç'in öldürülmesinin en büyük suçlusu Alman generalidir. Kendisini öldürmeyi teklif ediyorum.

Buz gibi bir sessizlik oldu. Herkes şaşkın şaşkın ve biraz da korkuyla birbirine bakmaya başlamıştı. İlk tepki Selmanoviç'ten geldi.

— Bu teklifinizi gözü kapalı kabul edemiyeceğim. Generali öldürmenin bize ne kazandıracağını bilmek istiyorum.

Hatipoviç kalemiyle önünde duran kâğıda bir şeyler karaladı.

— Generalin ortadan kaldırılması bize çok şey kazandırır. Her şeyden önce dünyaya hiç kimseden korkmadığımızı göstermiş oluruz. İkinci olarak ta general bir suçludur. Dost görünmesine rağmen gerçekte o da bizim düşmanımızdır. İşlediği cinayetlerin hemen karşılığını vermeliyiz. Canavarlıklarına önce Mitza ve Azamoviç'i kurşuna dizdirmekle başladı. Buna dur demezsek Mihailoviç'in de ekmeğine yağ sürmüş oluruz.

İsmailoviç derin bir nefes aldı. Yüzü sapsarıydı.

— Türkler bu işe ne der acaba?

Kerimoviç yumruğunu masaya vurdu.

— Ne diyecekler? Hiç bir şey demezler. Generalin bir hain olduğunu onlar da biliyor artık. Bence boşuna vakit kaybediyoruz burada. Hatipoviç'in teklifini hemen kabul edelim.

Selmanoviç ayağa kalktı:

— Ben generalin öldürülmesiyle hiç bir şey kazanmıyacağımızı sanıyorum. Belki aldanıyorum ama ben bu kanıdayım. Bu işi başkalarına bırakalım. Generali nasıl olsa bir gün Sırplar öldürecek. Böylece Almanlar'ı açıkça karşımıza almamış oluruz.

Hatipoviç te ayağa kalktı.

— Almanlar zaten oldum olası bizim karşımızda. İp gerildiğine göre bir yerinden kopmalı artık. Bu ipi bizim koparmamız gerek. Bedroviç'i kurtarmak istiyorsak işe buradan başlamalıyız.

Selmanoviç tekrar yerine oturdu. Her hareketinden heyecanını yenmeye çalıştığı anlaşılıyordu.

— Ben bu teklifin uygulanmasına karşıyım. Generalin öldürülmesi en çok Sırplar'ı sevindirir ve Bedroviç'i de ölüme biraz daha yak-

laştırır. Haber aldığımıza göre Alman birlikleri Uritze'yi kuşatmak üzere yola çıkmışlar. Bundan yararlanmalıyız. Generalin suçlu olduğunu ben de kabul ediyorum. Fakat onu öldürmenin şimdi sırası değil. Müftüyü kurtarmak için başka bir şey düşünmeliyiz.

— Nasıl bir şey?

— Bilmiyorum, fakat Bedroviç'i tutuklu olduğu yerden kaçırmak için bir şeyler yapabiliriz gibime geliyor.

— Bu dediğinizi daha sonra konuşuruz. Ben önce generalin öldürülmesinde ısrar ediyorum. Caniler kim olursa olsun onlara cezalarını vermeliyiz.

Kerimoviç Hatipoviç'in elini sıktı.

— Bravo, ben bu görevi üzerime almaya hazırım. Sen ne düşünüyorsun İsmailoviç? Yoksa Selmanoviç gibi mi düşünüyorsun sen de?

İsmailoviç hâlâ ayakta duruyordu.

— Ben de sizinle beraberim. Yalnız benim de bir teklifim var. Generalin öldürülmesi işini oya koyalım.

Hatipoviç bir iki adım yürüyüp durdu.

— Ne diyorsunuz Selmanoviç?

Selmanoviç teklifi kabul ettiğini söyledi. Vakit geçirmeden yapılan oylamada bire karşı üç oyla teklif kabul edildi. Hatipoviç bu işi düzenlemeyi üzerine alarak meselenin ikinci ve en önemli bölümüne geçildi. Bedroviç'i doğrudan doğruya kurtarmak üzere Uritze'ye becerikli ve cesur birinin gönderilmesine oy birliğiyle karar verildi. İlk kez aralarında mutlu bir anlaşma olmuştu, bu sonuçtan da hemen hemen hepsi memnun kalmıştı. Şimdi sıra bu güç iş için kimin gönderileceğine gelmişti. Fakat Hatipoviç her şeyi çok önceden inceden inceye hazırlamıştı.

— Şu gördüğünüz askerlerimiz Bedroviç'i kurtarmak için Uritze'ye gitmek isteyen gönüllüler. İsterseniz buraya kadar gelmişken onlardan birini bu iş için seçelim, bu güç sorunu da böylece bir sonuca bağlamış olalım.

Teklifi hepsi kabul ettiler. Hatipoviç elindeki kâğıdı beş parçaya böldü, bir tanesine Uritze yazdı. Sonra hepsini katlayıp masanın üzerine koydu. Askerleri çağırdı meseleyi kendilerine anlattı. Yapılan seçimde bu ağır görev sırada bekleyen en sonuncu gence düştü.

Hatipoviç kâğıdı aldı, masanın üstüne koydu.

— Adın ne senin?

Delikanlı bir adım ilerledi. Gözleri pırıl pırıl parlıyordu.

— Halit. Halit Miyasiç.

Selmanoviç şaşkınlığından ayağa fırladı.

— Ne? Ne dedin? Halit Miyasiç mi?

— Evet, Halit Miyasiç. Elinizi öpebilir miyim?

Selmanoviç'in gözleri yaşarmıştı. Elini öpen o dudakların sıcacıklığını içinde duyar gibi olmuştu. Miyasiç'i kucakladı ve onu yanaklarından uzun uzun öptü.

— Ne zamandan beri Balkan'dasın?

Miyasiç kendisine şaşkın şaşkın bakanları şöyle bir göz ucuyla süzdükten sonra sanki bir şeylerden utanmış gibi başını önüne eğdi.

— Size dövüşeceğime dair söz vermiştim. O sözümü siz başımıza geçtikten sonra hemen yerine getirdim. Bedroviç'i kurtarmak görevi de benim üstümde kaldığı için çok mutluyum. Bu işi mutlaka başaracağım.

Selmanoviç Miyasiç'i bir daha kucakladı.

— Saima nasıl?

— Çok iyi. Onu şimdilik annesinin yanına gönderdim.

— Davutiç ne yapıyor?

— Öldü.

— Ne zaman?

— Biz evlendikten bir hafta sonra.

— Hastalandı mı?

— Hayır, bir gece intihar etti. Ne yaptıysam Saima'nın başına gelenleri ona unutturamadım. Zaten biz eve döndükten sonra ölünceye kadar utancından hiç birimizin yüzüne bakamadı. Çocuk gibi ağladı durdu hep.

Selmanoviç içinden yıkılır gibi olmuştu. Gözlerini bir noktaya dikti, hiç bir şey demeden öylece kaldı. Biraz ilerde sanki bir çalılık varmış gibiydi. Orada tabanları gözlerinin içine giren bir çift ayak sessizce duruyordu. Yırtık yün çoraplarının kırmızı püskülüyle sıcak bir rüzgâr durup durup oynuyordu. Hırvat ya da Sırp, bunlar bir insan ayaklarıydı. Benim, senin, onun ayaklarıydı. Bir ana dokuz ay dememiş, karnında taşımıştı ikisini de. Ne zorlukla doğurmuştu onları. Tertemizdiler, günahsızdılar, bir karıncanın üstüne basmaktan korkarlardı dünyaya geldikleri günde. Topuklarında hâlâ adına ana denilen bir kadının pembe beyaz öpücük izleri vardı. Kokulu, sevinç gözyaşlarına karışmış öpücük gözyaşları. Günün birinde bu ayaklar büyüyüvermişti, çirkinleşivermişti. Kim aldatmıştı bu ayakları böyle? Onlara bir insanın ayakları olduklarını kim ve nasıl unuttuturuvermişti iki gün içinde? Kim ne yapmıştı da bir gece yarısı bir hayvanın ayakları gibi Saima'ya saldırtıvermişti onları? Bu ayaklar ölümü hakketmemişlerdi. Onların gerçekte hiç bir suçu yoktu. Asıl suç onları binbir yalanla aldatmış olanlarındı.

Kimin olursa olsun bu ayaklar yine de bir insanın ayaklarıydı. Onlara sevmeyi değil iğrenmeyi, yürümeyi değil de çiğnemeyi öğretmişlerdi. Biraz ötede Saima duruyordu. Toz toprağa bulanmış güzelim yüzü tırmık içindeydi. Ayakları çıplaktı, topuklarının ikisinde de çetniğin azgın diş izleri mosmordu. Topukları yer yer kanamıştı. Sanki bu suçu kendisi işlemiş gibi hiç durmadan yere bakıyordu.

— Ah! Selmanoviç. Rezil oldum, mahvoldum. Ben ne yapacağım şimdi? Konu komşuya ne yüzle bakacağım? Ben de seninle çıkacağım Balkan'a. Ben de dövüşeceğim. Bana da bir tabanca bul. Kime verecektim o mektubu? Doktor Metroviç'e mi demiştin?

Selmanoviç güçlükle kendine gelebildi. İçinde Miyasiç'i sanki son kez görüyormuş gibi bir his vardı.

— Üzerine aldığın bu görevin çok güç olduğunu biliyor musun oğlum?

Miyasiç dimdikti.

— Biliyorum. Bedroviç'i kurtarmak için elimden geleni yapacağım.

— Çok dikkatli olmalısın.

— Verilen bütün emirleri yerine getireceğim.

— Sana başarılar dilerim oğlum. Geri döndüğün gün de yine en çok ben sevineceğim. Çünkü sen çok mert bir insansın.

— Siz de mertsiniz. Ben de size lâyık olmaya çalışacağım.

Herkes Miyasiç'e başarılar diledikten sonra Hatipoviç askerlerini dışarıdaki görevleri başına gönderdi. Yalnız kaldıktan sonra Selmanoviç onlara Miyasiç'in kim olduğunu kısaca anlattı. Kerimoviç olayı duyunca kendini tutamıyarak ağladı. Hattâ daha da ileri giderek Bedroviç'i kurtarmak için Miyasiç'le birlikte gitmeye kalkıştı.

Hatipoviç yerine otururken gözleri ıslak ıslaktı.

— Heyecanınızı anlıyorum Kerimoviç. Fakat şimdi duygudan çok aklımızı kullanmak gerekir. Miyasiç çok iyi Sırpça biliyormuş. Bu nedenle bu görevin onun üzerinde kalması iyi oldu. Yarın onu hemen yola çıkaracağım. Bu işi başaracağından hiç şüphe etmiyorum. Size yeni bir teklifim daha var. Eğer dinlerseniz söyleyeyim.

Selmanoviç hâlâ dalgındı.

— Buyurun, her teklifi dinlemeye ve tartışmaya hazırız.

Hatipoviç ötekilerin de rızasını aldıktan sonra ağır ağır konuşmaya başladı.

— Biraz önce savaşın bir hileler oyunu olduğunu söylemiştim. Hangi taraf daha kurnaz davranabilirse, hangi taraf daha iyi yalan söyleyebilir ve kalbini daha çok susturabilirse zafer de onun olur. Bu teklifimin Selmanoviç gibi duygulu bir insanın hiç te hoşuna gitmiye-

ceğini biliyorum. Fakat Türk-Divisia'nın bir komutanı olarak Türk toplumunun geleceği için her çareye başvurmak zorundayım. Ben Balkan'a çıkarken kalbimi onu barış günlerinde tekrar almak üzere evde bıraktım. Onun yokluğunu da arasıra içimde duymuyor değilim. Fakat gerekirse bu kavgada kardeşimi bile kurşuna dizdirmekten çekinmem.

Selmanoviç yüzünü buruşturdu.

— Bu savaş denilen şey çok çirkin bir şey Hatipoviç, çok çirkin. Dünyada insanların birbirleriyle dövüşmesi kadar iğrenç bir saçmalık daha yok. Asıl bu işe insanları itenleri öldürmeli. Bunlar ortadan kaldırılmadıkça hiç bir zafere gerçek bir zafer diyemeyiz. Ben kendi payımca düşmanımı bile öldürmekten tiksiniyorum. Sakın beni yanlış anlamayın. Bugün dövüşmeye ve öldürmeye katlanmak zorunda olduğumuzu biliyorum. Fakat bu gerçek bunun hayvanca bir iş olduğunu söylememe engel olamaz.

Hatipoviç bir sigara daha yaktı.

— Haklısınız Selmanoviç. İnsanlar daha sizin özlemini duyduğunuz ruh sağlamlığına kavuşamadılar. Sanırım bu gidişle kavuşacakları da yok. Bunun nedenlerini de aşağı yukarı hepimiz biliyoruz. Ama ben eski bir askerim. Bizim mesleğimizde bu gibi düşüncelerin yeri olamaz. Biz bize verilen emirleri yerine getiririz. En iyi asker de kalp ve kafasıyla alış verişini kesebilen askerdir. En aşağı sizin kadar insanlığa tutkunum. Bu kavgayı da durup dururken ben çıkarmadım. Onu sürdürmeye değil ben ona son vermeye çalışıyorum. Bütün çirkinliğine rağmen hepimiz bu savaşın içindeyiz. Hepimiz ölmemek için öldürmek zorundayız.

Kerimoviç sinirli sinirli baktı.

— Bırakalım bu boş lâfları şimdi. Bu söylediklerinizin hepsi yalan. Dünyada gerçek olan bir şey varsa o da savaştır. Neden bunu kabul etmiyorsunuz? Bu sizin dediklerinizin hepsi kitaplarda yazıyor. Fakat hiç birine yolda, sokakta raslayamazsınız. Zaten burada da bunları konuşmaya gelmedik. Teklifinizi söyleyin Hatipoviç.

Hatipoviç sigarasının dumanını lâmbaya doğru üfledi.

— Bedroviç'i kurtarmanın bir yolu daha var. Biz de hemen Peder Yuvan'ı kaçıralım. Bunu başarabilirsek Sırplar müftünün kılına bile dokunamazlar.

Selmanoviç hiç düşünmeden bu yeni teklife de karşı çıktı.

— Buna hiç bir zaman razı olamam. Gerçek insanlara karşı ölçülü davranmalıyız. Papaz Yuvan, kendisine karşı duyduğum, tutkunluk denebilecek kadar derin olan saygımı haklı çıkaracak kadar iyi, ırk

ve din kaygılarından gerçekten uzak bir insandır. Daha önce boşu boşuna akan kanı durdurmak, insanlık duygularının bu korkunç rezilliğe hakim olmasını sağlamak için Bedroviç'le yaptığı konuşmayı size anlatmıştım. Peder Yuvan'ın kaçırılmasına kesin olarak karşıyım. Alınmayın ama gerekirse bu yüzden örgütle olan ilgimi kesebilirim. Bunu sizlere üzülerek söylüyorum. Dünyada Yuvan gibi insanlar az bulunur. Yuvan başka bir dinden olmasına rağmen bizimle ilişki kurmakla tarihteki kinleri bir kenara bırakabilen, kendi cemaatinin göstereceği sert tepkiyi de hiçe sayarak insanlığın hizmetine girmekten çekinmeyen ilk papaz olduğunu gösterdi. Yaptığımız görüşmeler gerçekten yararlı oldu, öldürme olayları oldukça azaldı. Bu davranışında içtenlikle davrandığına ve kötü bir niyeti olmadığına yemin edebilirim. Papaz Yuvan ayrı dinden olan insanların hep bir arada dostça ve kardeşçe yaşayabilecekleri düşüncesini hiç korkmadan savunan, bunun gerçekleştirilmesine de kendi isteğiyle geçmiş olan büyük ve eli öpülecek bir insandır. Bedroviç'in kaçırıldığını ve kendisine işkence edilerek öldürüleceğini duymuşsa her halde çok üzülmüş olmalıdır. Bedroviç'in kurtarılması için Peder Yuvan'ı ortaya koyalım derseniz bunu hemen kabule hazırım. Hattâ kendisiyle bu konuyu vakit kaybetmeden görüşebilirim. Böyle olursa istediğimiz sonuca daha çabuk varabiliriz. Bir kere daha söylüyorum. Papazdan çok büyük ve aydın bir insan olan Peder Yuvan'ın bu işe alet edilmesini kabul edemem. Ama yine de siz bilirsiniz. Nasıl isterseniz öyle yapınız.

Kerimoviç'in canı sıkılmıştı.

— Bu papazı bu kadar övmenize şaştım doğrusu. Bunları söyleyen başka biri olsaydı hakkında çok kötü şeyler düşünebilirdim. Anlaşılan bu iki yüzlü Yuvan seni iyice büyülemiş Selmanoviç.

Selmanoviç kendi kendine güldü.

— Yanılıyorsun Kerimoviç yanılıyorsun. Benim bildiğim Papaz Yuvan'ın yalnız bir yüzü vardır. O da özlemini duyduğumuz, fakat bir türlü göremediğimiz gerçek insanın yüzüdür. Onun bugüne kadar da bizim hakkımızda en küçük bir şey söylediğini duymadım. Cemaatine vaızlarında her gün insanların birbirlerini sevmeleri gerektiğini söyleyip duruyor. Başka papazlar gibi kendisini dinleyenlere düşmanlık duyguları aşılamaya çalışmıyor. Eğer bu söylediklerime inanmıyorsanız Yuvan'ın ne biçim bir insan olduğunu bir gün kurtulursa Bedroviç'ten de öğrenebilirsiniz. Biz Balkan'a iyiliğin ve insanlığın zaferi için çıktığımızı her tarafa söyledik. Cinayetlere son vermek için dövüştüğümüzü herkes biliyor. Aramızda hiç kimsenin kan dökmekten hoşlandığını sanmıyorum. Peder Yuvan'ı kaçırmakla Balkan yolunu tutma-

mızda bize ışık tutan insanlık duygularımızı bir kenara itmiş oluruz. Buna hiç birinizin razı olmıyacağına inanıyorum. Türkler düşmanlarının saplandığı bataklığa düşmemeli. İnsanları sevmek sanıldığı kadar kolay şey değil Kerimoviç. Ama insan isterse zorla düştüğü çamurun içinden yine de elleri tertemiz çıkabilir. Generalin öldürülmesine de bu duygularla karşı koymuştum. Fakat oylamada azınlıkta kaldığım için örgütün önceden saptanan kurallarına boyun eğmeyi kendime en kutsal bir görev saydım. Yalnız bu seferki teklifin birincisine benzemeyen apayrı bir yönü var. Peder Yuvan general gibi savaşın ortasında değil. Generalin aksine o insanları savaşın dışına çıkarmak istiyen bir insan. Kendi ufacık bölgesinde iki büyük dini barıştırarak dünyaya dinlerin gerçek amacının insanları birbirlerine yaklaştırmak olduğunu göstererek barışa ve mutluluğa giden yolu açıyor. Peder Yuvan kolay anlaşılabilir bir adam değildir. Onu anlıyabilmek için her şeyden önce peşin yargılardan, bozuk bir düzen üzerine kurulmuş şu saçma dünyamızın kötü etkilerinden kurtulmak gerekir. Bu yapılmadıkça herkes senin gibi düşünür. Benim son sözüm şu: Peder Yuvan'ı rahat bırakınız.

Kerimoviç sırtında ağır bir yük varmış gibi soludu.

— Yeter artık Selmanoviç. Papazların ne olduklarını en azından senin kadar bilen bir insanım. Papaz Yuvan'ın iyi olması bizi amacımızdan alıkoyamaz. Bedroviç te iyi, o da Yuvan kadar insan ve aydın bir kimse. Ama bu özellikleri onun kaçırılmasını önleyemedi. İnsanlık duyguları o kadar derin olan Yuvan kendi bölgesinden ve kendi dininden soysuzların kaçırdığı meslekten bir insanın uğradığı bu haksızlık ve canavarlık karşısında neden susuyor?

— Belki olanlardan haberi yoktur.

— Nasıl olmaz? Bedroviç'in kaçırıldığını bütün Yugoslavya'da duymayan kalmadı. Her halde Yuvan'ın kulakları sağır olmalı. Ben sana işin aslını söyliyeyim mi Selmanoviç? Yuvan her şeyi biliyor, içinden de bu işe gizliden gizliye seviniyor. Güzel sözleri artık bir yana bırakalım. Yuvan yok, karılarımızın namusu var. İyi ya da kötü, kimsenin göz yaşına bakmıyacağız. Ben Yuvan'ın kaçırılmasından yanayım. Bunun bizim için çok iyi bir sonuç vereceğine de inanıyorum.

Oturduğu yerden konuşmaları hiç sesini çıkarmadan dinleyen İsmailoviç araya girdi. Sesi nedense güç duyuluyordu.

— Ben bu konuda Selmanoviç'ten yanayım. Gerçekte Yuvan'ın insanlığı beni ilgilendirmez. İsterse dünyanın en iyi insanı olsun. Gerekliyse bu onu kaçırmamıza engel olmamalı. Yalnız ben şimdilik bu işten vazgeçilmesinin daha iyi olacağı kanısındayım. Meseleyi önce bir kere de ona anlatmalı. Duruma göre ondan sonra harekete geçmeliyiz.

Hatipoviç'in nereye baktığı belli değildi. Yüzündeki çizgiler benliğine bir kaya görünüşü veren bir kurşun gibi ağır ve derindi.

— Hepinizin söylediklerini dikkatle dinledim. Düşüncelerinizin hepsi doğru. Yalnız bunlar savaş tekniğinin uygulamalarına aykırı düşen şeyler. Bir kere Yuvan'la görüşecek kadar zamanımız yok. Bedroviç'in günleri sayılı. Bu nedenle, hiç istemediğim halde onu kaçırmak bizim için artık şart oldu. Eğer bunu başarabilirsek yalnız Bedroviç'in değil, daha bir çok şeyin pazarlığına girişebiliriz. Böylece bir çok vatandaşımızı kimsenin burnu kanamadan ölüm ve saldırıdan kurtarmış oluruz. Karar vermeden önce çok düşününüz. Teklifi kabul ya da reddederken, sonradan pişman olmamak için toplumumuzun çıkarlarını gözden uzak tutmayınız. Benim söyliyeceklerim bu kadar. Ne derseniz onu yapacağım. Ben dövüşten kaçmıyorum, aksine her gün onun içine biraz daha giriyorum. Türk-Divisia'nın başına beni getirdiğiniz günden beri yanlış bir adım attığımı sanmıyorum. Eğer Stevan Stikoviç gibi mert yürekli bir Sırp'ı öldürmüşsek bile bunu bilmiyerek yaptık. Onun ölümüne de ben, bir komutan olarak Selmanoviç kadar, hatta ondan bile fazla üzüldüm. Bunu da burada bir kere daha özellikle belirtirim.

Selmanoviç ağır ağır başını kaldırdı.

— Stevan için ben kimseyi suçlamadım. Onu tanımadığınız için öldürdüğünüzü bilmiyor değilim. Yalnız ben Peder Yuvan davasında oyumu kullanmıyacağım. Her halde örgütün bir kurucusu olarak bu hakkımı kullanmamı hoş görürsünüz.

Hatipoviç yerinden kalkar gibi oldu.

— Teklifimi yanlış anladınız galiba Selmanoviç? Biz Yuvan'ı kaçıracağız, öldürecek değiliz.

Tartışmalar ateşliliğinden hiç bir şey kaybetmeden daha uzun süre devam etti. En sonunda ötekilerden hiç biri istemediği halde Selmanoviç'in görüşü ağır bastı. Alınan bir kararla Peder Yuvan'ın, şimdilik kaydiyle kaçırılmasından vazgeçildi. Böylece Hatipoviç'in teklifinin yeniden görüşülmesi başka bir güne ertelenmiş oldu. Sonra konuşmalar yine başlangıç noktasına döndü, kısa bir süre sonra da Halit Miyasiç her şeyi unutturdu. Hatipoviç müftüyü kaçırma ya da kurtarma planının nasıl uygulanacağını en ufak ayrıntılarına kadar bir bir anlattı. Konuşmaların savaştan beri unutulan tatlı bir sohbete dönüşeceği bir sırada mağaranın içine birdenbire derin bir sessizlik çöktü. Aralarında en çok heyecanlanan Kerimoviç olmuştu. Tabancasını çıkarıp hemen masanın üstüne koydu, gözlerini çıkış yoluna dikerek merak ve korkudan gittikçe bunalan bir yüzle beklemeye başladı. Nöbetçiler herkesi korkutan bu gürültüyü çok daha önceden duymuşlar, vakit geçirmeden merdiven başından hemen kapıya doğru

sıçrayarak silâhlarını gerektiğinde ateş altına alabilmek için mağara boşluğunun dışarısının aydınlığıyla keskin iki bıçak gibi kesiştiği noktaya çevirmişlerdi. Ayak sesleri gittikçe yaklaşıyor, her adımda Türk-Divisia liderlerinin merak ve heyecanları gözle görülebilir şekilde artıyordu. Çok zayıf bir ihtimal olmasına rağmen bu kurnazca düzenlenmiş bir baskın da olabilirdi. Başından buna benzer bir çok tehlikeli olaylar geçmiş olan, hepsinden de cesareti sayesinde en ufak bir yara bile almadan kurtulan Kerimoviç sinirlerini iyice geren bu uzun bekleyişin yarattığı heyecana daha fazla dayanamıyarak tabancasını eline aldı ve namlusunu hiç kımıldamadan baktığı o yarı karanlık, arasıra bembeyaz kar tanelerinin ışıktan kelebekler gibi uçuştukları noktaya çevirdi. İsmailoviç'in durgun yüzünden ne düşündüğü belli değildi. Hiç durmadan parmaklarıyla oynuyordu. Selmanoviç bir duygu ve heyecan adamı olmasına rağmen kendisinden hiç beklenmiyen bir sessizlik içindeydi. Biraz önce o ateşli sözleri söyleyen sanki kendisi değilmiş gibi yüzünde korktuğunu ya da paniğe kapıldığını gösteren en küçük bir belirti yoktu. Hatipoviç'in de sol eli tabancasındaydı. Bakışları hırçınlaşmış, fakat eski bir asker olmanın verdiği alışkanlıkla mantığını elden bırakmamıştı. Hatipoviç bütün Yugoslavya'ya ün salmış bir dövüş adamıydı. Savaş alanlarındaki felsefesine hakim olan tek düşünce yalnız ölmek ve öldürmekti. Onun sözlüğünde kaçmak ya da teslim olmak gibi bir askerin her zaman ölüme tercih ettiği utanç verici şeyler yoktu. Bu nedenle hırçınlıkla dolu olmalarına rağmen gözleri arasıra bir şeylere gülüyormuş gibi kar beyazı bir ışıkla aydınlanıp sönüyordu. Her biri uzun birer saat gibi geçmek bilmeyen, merak ve işkenceyle dolu saniyelerin arasında birdenbire kalın bir ses mağaranın ıslak duvarlarına bir cam gibi arka arkaya çarparak büyük bir gürültüyle kırıldı.

— Cumaoviç!

Nöbetçilerden biri duvardan sarkan ısırgan yeşili kocaman bir kaya çıkıntısının arkasına kendini siper aldı.

— Kosis?

— Komutan orda mı?

— Parola?

— Roda dolaze.

— Gir.

Biraz sonra dört askerin içeri ittiği, gözleri beyaz bir bezle sımsıkı bağlanmış bir adam bir iki sendeledikten sonra iki nöbetçinin arasına bir kum torbası gibi yuvarlandı. Arkadan gelenler hemen koştu, adamı yerden kaldırıp mağaranın ortasına doğru sürüklemeye başladılar. Durumu uzaktan soğukkanlılıkla izleyen Hatipoviç hemen aya-

ğa kalktı, adamlarına kesin bir şekilde durmalarını emretti. Emir insanı şaşırtan bir çabuklukla hemen yerine getirildi. Askerler daha sonra kendilerine doğru ağır ağır ilerlemekte olan komutanlarını sert bir şekilde selâmladılar. Tabancasından elini çeken Hatipoviç sıranın sol ucuna bir adım kala durdu, hepsine ayrı ayrı baktı. Çarpışmalar başladığından beri bu gibi şaşırtıcı olaylarla sık sık karşılaşmış olmasına rağmen yine de yüzünde iri bir örümcek gezinmiş gibi içindeki kararsızlığı dışarı yansıtan acayip bir korkunun incecik izleri vardı. Daha doğrusu ne olduğunu iyice anlıyamamıştı.

— Kim bu?

Sıranın başını tutan bir adım öne çıktı.

— Bir hain komutanım.

Selmanoviç başta olmak üzere ötekiler de birer birer Hatipoviç'in yanına gelmişlerdi. Hepsi de korku ve heyecanın acı sarıya boyadığı gözleriyle yarı yarıya kara bulanmış bu acayip kılıklı adama bakmaya başlamışlardı.

— Üstünü başını aradınız mı?

— Aradık komutanım.

— Bir şey çıktı mı?

— Bir makineli tüfekle bir çok mermi bulduk.

— Verin.

— Aşağıda, karargâha bıraktık komutanım.

— Peki.

Askerlerin yüzlerini kapkara bir sakal örtmüştü. Buna rağmen değdiği yeri bıçak gibi kesen Balkan soğuğundan kıpkırmızı oldukları yine de belliydi. Çenelerinin altından boşluğa doğru incecik, belli belirsiz bir duman çıkıyordu. İçi kürklü kalın kaputlarının omuz başları ve kalpaklarının üstüne geçirdikleri yün başlıkları içeri girer girmez erimeye başlayan, mağaranın duvarlarını mozayik gibi ören renk renk taşların arasında hemen açık bir tül mavisine bulanan ince bir kar tabakasıyla örtülmüştü. Bu kar mağaranın oldukça sıcak olan havasını hemen soğutmuş, sanki içerde kuru ve hırçın bir kuzey rüzgârı esmeye başlamıştı. Bununla birlikte uzun bir yoldan geldikleri için daha hiç biri üşümüyordu. Bir haini yakalamış olmanın verdiği sevinçle de yerlerinde zor durdukları komutanlarından ayırmadıkları gurur dolu bakışlarından açıkça belli oluyordu.

Hatipoviç bir adım daha ilerledi.

— Çözün şunun gözlerini. Kimmiş şu hain görelim bakalım.

Komutanın verdiği bu kesin emir de her emri gibi yine tam bir disiplin içinde hemen yerine getirildi.

— Mordaç!

Yalnız Selmanoviç değil, bu adı duyar duymaz herkes mağarayı derin bir sessizliğe gömen ve insanın gözlerini dışarı fırlatan bir şaşkınlığa uğramıştı.

— Ne işin var senin burda Mordaç?

Adam durmadan önüne, ayaklarına, iyice eskimiş ve buz tutmuş olan rengi atmış Çörçiller'ine bakıyordu. Hatipoviç fırladı, çenesini tutup başını yukarı kaldırdı. Nelerle dolu oldukları iyice anlaşılamayan engerek yılanı gibi soğuk, sinsi bir çift göz Selmanoviç'in yaşlı yaşlı bakan gözlerine takılıp kaldı.

— Konuş! Ne işin var burda?

Bu soru da cevapsız kaldı. Hatipoviç adamlarına döndü.

— Nerde yakaladınız bunu Kâzımoviç?

İri yarı bir delikanlı olan Kâzımoviç gözlerini Selmanoviç'e çevirdi.

— Sizin evinizde yakaladık.

Selmanoviç düşecek gibi oldu.

— Nerede?

Kâzımoviç ağır ağır anlatmaya başladı.

— Nöbete daha yeni girmiştim. Uzaktan gelen bir tabanca sesi duydum. Cerzizoviç'le birlikte hemen avluya koştuk. Çavuş'u kanlar içinde yerde yatarken bulduk. Her yanı iyice aradık, hiç kimseyi göremedik. Sonra odadan yeniden avluya fırladık.

Selmanoviç titriyordu.

— Çavuş öldü mü şimdi?

— Evet. Ölmeden önce yalnız Mordaç diyebildi, sonra ruhunu teslim etti. Kurşun sağ kulağına girmişti. Oluk gibi kan akıyordu kulağından. Galiba başına da tüfeğinin kabzasıyla vurmuş.

— Nerden anladın?

— Gözlerinden biri dışarı kaymıştı.

Hatipoviç ayakta bir ölü gibi sallanan Mordaç'ın bacaklarına bir tekme atacak gibi oldu.

— Nerde tuttunuz bu domuzu?

Kâzımoviç bir saniye kadar düşündü.

— Ben tutmadım, onu Cerzizoviç yakaladı komutanım.

Hatipoviç put gibi hiç kımıldamadan duran Cerzizoviç'in yanına gitti.

— Anlat bakalım, nasıl oldu bu iş? Hiç bir şey atlamadan anlat.

Cerzizoviç Türk-Divisia'nın ilk kez bir arada gördüğü liderleri karşısında bir an dili tutulur gibi oldu.

— Ben önden gidiyordum.

— Nerede?

— Avluda.

— Sonra?

— Kâzımoviç benden on adım kadar geriden koşuyordu. Birden bir çığlık duydum.

Selmanoviç kendini tutamayıp heyecanla bağırdı.

— Bir çığlık mı duydun? Ne çığlığı? Çocuklara bir şey olmadı ya?

Cerzizoviç sanki biraz sonra bir felâket haberi verecekmiş gibi acayip bir şekilde sustu. Göğsü bir demirci körüğü gibi inip kalkıyordu.

— Çabuk söyle, yoksa...

Bir şeyler kekelemeye çalışan Cerzizoviç'in karşısına Hatipoviç dikildi.

— Kimseye bir şey oldu mu? Çabuk söyle diyorum sana.

— Hayır.

— Çığlık duydum dedin ya?

— Evet, Elmasa'yı sesinden hemen tanıdım. Bütün gücümle koşarak bahçe kapısından eve daldım. Bu domuzu yukarı kata çıkan merdivenlerin ortasında içerdekilerle boğuşurken ve Elmasa'ya saldırırken gördüm. Gürültüden benim geldiğimi duymamıştı. Arkasından bir ok gibi fırladım, kendini toparlamaya kalmadan belinden kıskıvrak yakaladım, tabancamı beynine dayadım. Bu sırada Kâzımoviç te yetişti, elinden tüfeğini aldı.

Kerimoviç bir dev gibi uçtu, demir gibi parmaklarını Mordaç'ın boğazına geçirdi.

— Alçak oğlu alçak. Geberteceğim seni, geberteceğim...

Selmanoviç önüne durdu.

— Bırak Kerimoviç. Bu serseme benim daha soracaklarım var. Onunla sizin önünüzde biraz konuşmak istiyorum.

Kerimoviç parmaklarını yavaş yavaş çözdü.

— Ne konuşacaksın bu gâvurla? Birini öldürmüş, bu yetmiyormuş gibi bir de kızına saldırmış. Çek tabancanı dağıtıver şunun beynini gitsin. Yoksa bu köpeği de mi insan yerine koyacaksın?

İsmailoviç geldi, konuştukça kendini daha beter kaybeden Kerimoviç'i kolundan tutup zorla geri çekti.

— Sabırlı ol biraz Kerimoviç. Bu haini öldürmek bize hiç bir şey kazandırmaz. Bence onu öldürmek değil konuşturmak gerek. Öyle değil mi Hatipoviç?

Hatipoviç öfkeli öfkeli başını salladı.

— Haklısın İsmailoviç. Bu bizim için çok değerli bir düşman. Onu ben kendim sorguya çekeceğim. Yalan söylemeye kalkar ya da konuşmamakta direterse o zaman benim elimden çekeceği var. Ona

ilk önce yalnız şunu söyliyeceğim. Ben yalnız insanları değil taşları bile konuştururum. Elmasa'ya bir şey oldu mu?

Cerzizoviç'in duman rengindeki gözleri içinde kar yağıyormuş gibiydi.

— Hiç bir şey olmadı komutanım. Yalnız hafif bir baygınlık geçirdi, ama, sonra çabucak kendine geldi. Eğer zamanında yetişmemiş olsaydık belki evdekilerin hepsini öldürecekti.

Selmanoviç ayakta zor duruyordu.

— Hepsi bu kadar mı?

— Evet, bir şey olmadı. Yerimize nöbetçiler koyup hemen buraya geldik.

Hatipoviç tabancasını çekti.

— Konuşacak mısın yoksa beynini dağıtayım mı Mordaç? Önce Çavuş'u niçin öldürdüğünü anlat bize.

Mordaç başını çevirip herkese ayrı ayrı bir ölü gibi baktı. Azamoviç'le buluştuğu gecenin üstünden sanki bir yüz yıl geçmiş gibi değişmiş, biraz daha uzayan yüzünün dörtte üçü yer yer kırlaşmış olan sakallarının arasında bir el kadar kalmıştı. Gözlerinin her biri içinde bir lâmbanın usul usul titreyen, gül yaprağı biçiminde ufak ve sapsarı iki alevi vardı. Bu iki alevden her biri Azamoviç'in son gecesini aydınlatan lâmbasının alevine benziyordu. Hattâ Selmanoviç onların içine biraz daha dikkatle bakacak olsa lâmbanın deposunun hemen dibinde duran birkaç patates ve yumurta kabuğuyla bir iki ekmek kırıntısını kolaylıkla görebilirdi. Mordaç sanki hâlâ o geceyi yaşıyormuş gibiydi. Halinde ölümden korktuğunu gösteren hiç bir şey yoktu. İşin en şaşırtıcı yanı da bunca olan bitenden sonra Selmanoviç'i karşısında bulması kendisini hiç etkilememişe benziyordu. Ama her şeye rağmen içinden arasıra sarsılır gibi olduğu ve kendini tutmak için dişlerini sıktığı gözden kaçmıyordu.

— Konuş! Dilini mi yuttun yoksa?

Mordaç kımıldamadı bile. Anlamsızlıkla dolu gözleriyle ölü ölü bakmaya devam etti. Hatipoviç küplere binmişti.

— Anlaşıldı, Sırp inadı tuttu bunun. Şu kamçımı ver benim Cumaoviç.

Cumaoviç'in kamçıyı getirmesine kalmadan Selmanoviç bir yerine bıçak saplanmış gibi hemen atıldı.

— Bırak Hatipoviç, biz Türkler'e işkence etmek yakışmaz. Kim olursa olsun bu katillerin insanlık dışı metotlarına baş vurmıyalım. Biliyorum, Mordaç amansız bir Türk düşmanı. Savaş ta düşmanlara acımamayı emreder. Buna rağmen ona dokunmamanızı rica edeceğim. Ellerini kana bulamasına, yıllar yılı ekmeğini yediği bir evin insanlarına

hiç çekinmeden saldırmasına rağmen ben onun hakkında yine de böyle düşünmekten kendimi alamıyorum. Ona insanları öldürmek için değil insanları kurtarmak için Balkan'a çıktığımızı gösterelim.

Bu sözler Kerimoviç'i çılgına döndürmüştü.

— Bu köpekler insanlıktan ne anlar Selmanoviç? Senin bu dediklerini dinleyecek olursak biz savaşı kaybederiz. Çekil şurdan da Hatipoviç bildiği gibi yapsın.

Selmanoviç hiç bir şey duymamış gibi Mordaç'a biraz daha sokuldu. Yüzünün her yanı çürümüş gibi mosmor olmuştu.

— Bunları yapmaya hiç utanmadın mı Mordaç? Yıllar yılı beni nasıl da kandırdın? Seni öz oğlum gibi severdim. Benden ne kötülük gördün de bu yollara saptın? Meğer ben çiftliğimde bir yılan besliyormuşum da haberim bile yokmuş. Beni ısırmak, beni sokmak için fırsat kolluyordun demek? Azamoviç'in başını yediğin yetmiyormuş gibi sizden dönme bir müslüman olduğu için Çavuş'un canına da kıydın. Bir de utanmadan Azamoviç'in intikamını alacağını yazmışsın. Sen intikam alamazsın Mordaç. İntikam dediğin soylu insanların işidir. Söyle, Elmasa'dan ne istedin?

Mordaç'ın bembeyaz dişleri göründü.

— Ben Elmasa'dan hiç bir şey istemedim.

— Niye saldırdın öyleyse?

— Goril İpan emretti.

— Demek Goril İpan'ın emrine girdin ha?

— Hayır, bağımsız Yugoslavya'nın emrine girdim.

— Aklına şaşayım senin. Günahsız insanlara saldırmakla mı Yugoslavya'yı bağımsızlığa kavuşturacağınızı sanıyorsunuz? İpan'ın Neniç'in emride olduğunu bilmiyor musun?

— Biliyorum, ama İpan şimdi Neniç'in emrinde değil.

— Niye?

— Neniç hepimizi aldattı. Onun bir Alman uşağı olduğunu nihayet anladık. Bu yaptığı hainliği de bir gün hayatiyle ödeyecek. Artık İpan'la savaşımızın gerçek lideri Mihailoviç'le birlikteyiz. Ölünceye kadar onunla omuz omuza çarpışacağız.

Kerimoviç kudurmuş gibi atıldı.

— Şu namussuza bak hele. Mihailoviç gibi eli kanlı bir katili karşımızda övmeye kalkışıyor. Çekil Selmanoviç, çekil artık konuşturma şunu.

Selmanoviç yine dinlemedi.

— Dinle Mordaç. Eğer her şeyi doğru söylersen seni kurtarmaya çalışacağım. Elmasa'ya saldırmaktaki amacın neydi?

Mordaç bir süre kararsızlık içinde bocaladı.

— Benim Elmasa'ya saldırmakta hiç bir amacım yoktu. Bu görevi bana İpan verdi. Gerçekte asıl amacım sizi kaçırmaktı.

— Beni mi?

— Evet.

— Öldürecek miydin beni yani?

— Evet.

— Niçin?

— Türk-Divisia'yı kurmakla işimizi bozdunuz ve davamıza zarar verdiniz. İpan böyle düşünüyor. Onun için sizi ortadan kaldırmak görevini bana vermişti.

Hatipoviç tabancasını kılıfına soktu.

— O halde şimdi bizim de bir görevimiz var. O da İpan'ın sağ kolunu hemen kesmektir. İşlediğin bunca cinayete rağmen canını kurtarman, düşmanı olmaktan hiç utanmadığın Türkler'in iyiliğinden bir kere daha yararlanabilmen için sana bir şans daha tanımaya karar verdim. Gerçeklere aykırı bir şey söylediğin ya da bizleri yanıltmak yollarına saptığın taktirde hemen kurşuna dizileceksin. Şimdi sana soruyorum. Müftü Bedroviç'i kim kaçırdı?

Mordaç durmadan Selmanoviç'e bakıyordu.

— İpan kaçırdı.

— Kaçıranların içinde sen de var mısın?

— Hayır.

— Onların adlarını bana verebilir misin?

— Hiç birini tanımıyorum.

— Bedroviç şimdi nerede?

— Uritze'nin kuzeyinde bir köyde.

— Sağ mı ölü mü?

— Sağ.

— O köpek niye kaçırdı Bedroviç'i biliyor musun?

Mordaç birdenbire diklendi.

— Köpek değil, bir kahraman İpan. Yugoslavya'yı kurtarmaya çalışan en büyük yurtseverlerden biri. Düşmanlarımızla işbirliği ettiği için müftünüzü kaçırdı. Ona hak ettiği cezayı da bir kaç güne kadar verecek.

Selmanoviç'in birden araya girmesiyle Hatipoviç'in tokatı boşa gitti. Şaşkınlıktan kısa bir süre herkesin birbirine bakmasından yararlanan Mordaç hiç beklenmedik bir anda bütün hızıyla yerinden fırladı. Yerlere kadar uzanmış iki sarkıtın arasından geçerek masaya atladı. Orada durmakta olan Kerimoviç'in tabancasını kaptı havaya arka arkaya iki el ateş etti. Herkes şaşırmış, hiç kimse yerinden kımıldamaya bile vakit bulamamıştı. İnce bir barut dumanının yayıldığı ma-

ğaranın boşluğunda kurşun sesleri hâlâ çın çın ötüyordu. Bir saniye sonra hepsini Mordaç'ın bu çıkışından daha fazla korkutan bir şey daha oldu. Tavandan kopan iki büyük kaya parçası tam orta yere düştü, birden dağılarak kum gibi etrafa yayıldı. Sonra durmadan yaklaşan, insanın tüylerini diken diken eden ölümün sessizliği başladı.

— Hepinizi geberteceğim köpekler. Vatan hainleri, pis Türkler. Güzelim Yugoslavya'yı katil Hitler'e sattınız. Bu yaptıklarınızı cezasız bırakmayacağım. Alçaklar, Muhammet'in piçleri, korkaklar. Goril kazığa çakacak o keçi müftünüzü, kazığa çakacak. Biz de geçip karşısında Sluvovica içeceğiz.

Mordaç çıldırmıştı, tabancası elinde yavaş yavaş Selmanoviç'e doğru ilerliyordu. Aradaki mesafe her adımda biraz daha kısalıyor, herkesi ayrı ayrı tarayan namlunun ağzında ölüm soğuk soğuk bekliyordu.

— Çılgınlık etme Mordaç.

Mordaç bir kahkaha attı, kanlı gözlerini Selmanoviç'e çevirdi.

— Ben çılgınlık etmiyorum. Çılgınlığı yapan sensin.

— Aklını başına topla, kurtulamazsın buradan. Hepimizi öldürsen bile kurtulamazsın.

— Ben kurtulmak istemiyorum. Hepinizi pis sıçanlar gibi gebertmek istiyorum. Anladın mı? Sana söylüyorum Selmanoviç.

— Anladım. Sana bir teklifim var Mordaç. Öldüreceksen yalnız beni öldür. Arkadaşlarımın hiç birine dokunma. Böyle yaparsan senin için de daha iyi olur.

Mordaç bir an için duraksadı.

— Kıs çeneni, ben ne yapacağımı biliyorum. Önce seni geberteceğim zaten. Bütün topraklarını elinden alıp onları asıl sahiplerine vereceğim. Yüz yıllardır bu ülkeyi sömürdüğün yeter artık. Bir de utanmadan şimdi ortaya bir kahraman *olarak* çıkıyorsun. Gerçekte sen bir sıçan bile değilsin. Bütün pis Türkler, uyuz müslümanlar gibi sen de bir haydut, soyguncu ve hırsızsın. Bütün yiyip yuttuklarını kusturacağım sana, kusturacağım. Şimdi emrediyorum sana: «Bütün Türkler köpektir, bütün müslümanlar eşektir» diye bağır.

Bu emir Selmanoviç gibi bir insanın yerine getirebileceği bir emir değildi. Mordaç dişlerini sıkarak bir adım daha yaklaştı.

— Bağır diyorum sana, bağır. Bütün Balkan duysun sesini. Bütün dağlar da seninle birlikte «Türkler köpektir, müslümanlar eşektir» desin. Bağırsana diyorum sana yalancı kahraman. Bir dakika daha yaşamak istiyorsan bağır hadi.

Selmanoviç hâlâ put gibi duruyordu.

— Söylediklerini kulakların duyuyor mu Mordaç?

— Benim kulaklarım duyuyor, hem de çok iyi duyuyor. Ama galiba seninkiler duymuyor. Ne duruyorsun? Bağırsana diyorum sana.

Mordaç keskin bakışlarıyla herkesi ayrı ayrı süzdü, sonra aradaki mesafeyi beş adıma indirdi. Bir süre önüne bakar gibi yaptı, gözlerini haklı ve soylu insanların rahatlığı içinde bekleyen Selmanoviç'in gözlerine dikti. Bakışları hırçın, donuk ve karanlıktı. Fakat insana korku veren, ruhunun bütün boşluğunu dışarı yansıtan gözlerinin bu ölmüşlüğü uzun sürmedi. Önce o donukluk ve acayip karanlık yavaş yavaş kayboldu, sonra ufacık ve sapsarı iki ışık belirdi. Sanki çok gerilerde kalan bir gecenin karanlığı içinden sessizce ve hiç kimseye bir şey sezdirmeden gelen Azamoviç titreyen elleriyle Mordaç'ın içinde bir an için sönüveren ve onun iç dünyasını karanlığa boğan lâmbasını yeniden yakıvermişti. Bu da etkisini göstermekte daha fazla gecikmedi. Her iki ışık ta önce büyüdü büyüdü, sonra her biri kendi ekseni etrafında hızla döndü. Karanlıkta yuvarlanan camdan birer yuvarlağa dönüştükten sonra inciletiler, yuvalarından çıkıp Mordaç'ın simsiyah sakallarının arasından birer ışık damlası gibi aşağı yuvarlandılar.

— Kahrolun! Dünyada ne kadar insan varsa hepsinin Allah belâsını versin.

Selmanoviç'le birlikte herkes yere yattı, fakat hepsi de boşuna korkuya kapılmıştı. Hayatının en güzel oyununu oynayan Mordaç tabancayı hiç düşünmeden sağ şakağına dayayıp üstüste ateşledi. Yüzünün yarısı bir anda kıpkırmızı olmuştu. Önce tabancası elinden düştü, sonra olduğu yerde bir saniye kadar ağır ağır sallandı. Gözlerini koskocaman açtı, sağ tarafına düşeceği bir sırada var gücüyle kendini topladı ve kollarını öne doğru uzatarak Selmanoviç'in ayakları dibine cansız düştü.

Selmanoviç hemen başucuna çömeldi, neredeyse ağlamak üzereydi.

— Yazık oldu, çok iyi çocuktu. Bütün suç Goril İpan'da.

Hâlâ sapsarı olan Kerimoviç yerden tabancasını aldı.

— Kendi cezasını kendi verdi köpek. Az daha hepimizi öldürecekti. Sen de hâlâ onun iyi çocuk olduğunu söylüyorsun Selmanoviç.

Selmanoviç yavaş yavaş ayağa kalktı.

— Evet, yine de söylüyorum. Mordaç kimseye kötülük yapamaz. İstese de yapamaz. Son dakika da kendisi hakkında yanılmadığını gösterdi.

— Söylediklerini duymadın galiba?

— Duydum, ama onları söyleyen benim tanıdığım Mordaç değildi. İpan'ın aldattığı, Mihailoviç'in zehirlediği Mordaç'tı o. Onun için hiç sesimi çıkarmadım. Söyledikçe boşaldı ve gerçek Mordaç ortaya

çıktı. Bunu bekliyordum zaten. Bizi öldüreceğini hiç sanmıyordum. Düşündüğüm gibi de çıktı. Yalnız sen de bundan sonra boş bulunup tabancanı önüne gelen yerde bırakma. Düşündüğümün aksi de olabilirdi. Yani İpan'ın Mordaç'ı yerine şimdi biz ölmüş olabilirdik.

İsmailoviç te ortaya çıktı, korkudan hâlâ titriyordu.

— Cenabet, şuna iki lâf ta ben söylemediğime yanıyorum.

Hatipoviç güldü.

— Neyse, büyük bir tehlike atlattık. Hepimize geçmiş olsun.

Askerlere döndü, her birini yanaklarından öptü.

— Çok güzel bir iş başardınız. Hepinizi tebrik ederim. Bizi içimizden vurmak isteyen bir düşmandan kurtardınız. Gerçek birer kahraman olduğunuzu gösterdiniz, sizinle övünüyorum. Bir bildiri yayınlıyarak başarınızı bütün Türk-Divisia'ya duyuracağım. Hadi, hep birlikte kaldırıverin şunu burdan.

Mordaç hiç kımıldamadan yerde yatıyordu. Yüzünün sol yanı yarı yarıya toprağa gömülmüştü. Kurşunun girdiği delikten akan kan hâlâ daha durmamıştı, burnunun dibinde ufacık bir göl meydana gelmişti. Açıkta kalan gözü kapkaranlıktı, orada Azamoviç'in yaktığı ışık çoktan sönmüştü. Bacaklarını sanki biraz sonra düştüğü yerden kalkacakmış gibi karnına doğru bükmüş, Çörçiller'indeki buzlar tamamen erimişti. Kapıyı tutan iki nöbetçi de gelmiş, oldukları yerde sessiz sessiz ona bakıyorlardı. Bu sırada sarkıtlardan birinin ucundan düşen iri bir su damlası Mordaç'ın daha da kararmış görünen sakallarının üstüne yuvarlandı. Orada bir süre sanki Mordaç ağlıyormuş gibi pırıl pırıl parladı, sonra ufacık bir köpük gibi sönüp kayboldu.

Cerzizoviç ayaklarından birine yapıştı:

— Gömelim mi komutanım?

— Hayır. Bırakın Vatra'dan aşağı gitsin. Şimdi bir de onunla uğraşmayın bu soğukta.

— Başüstüne.

Mordaç gittikten sonra şaşkınlıklarını hâlâ üzerlerinden atamamış olan dört lider bir süre daha ayakta konuştular.

— Oğlundan daha bir haber yok mu Selmanoviç?

Selmanoviç yün başlığını giyiyordu.

— Hayır, üstüste çektiğim telgrafların da hiç birine cevap alamadım.

Hatipoviç gözlerini yerdeki kan gölüne dikmişti.

— Şimdi ne yapmayı düşünüyorsun?

— Bilmiyorum. Allah ne yazdıysa o olur.

— Evinizi dört nöbetçi bekliyor değil mi?

— Evet.

— İstersen iki asker daha yollayayım.

— İstemez, dört tane yeter. Ben biraz eve kadar gitsem iyi olacak.

— İyi edersin. Ben de sana şimdi onu söyleyecektim.

— Fazla kalmıyacağım. Hemen gidip döneceğim.

— Yanına Kâzımoviç'le arkadaşlarını al da öyle git. Yollar tekin değil çünkü. İki günden önce dönemezsin her halde.

— Dönemem, az yol değil çünkü.

Selmanoviç herkesin elini ayrı ayrı sıktı, iki nöbetçiyi selâmlıyarak Vatra'dan çıktı. Kerimoviç'le İsmailoviç bir süre daha bir aşağı bir yukarı dolaştıktan sonra masaya geçip oturdular, karşılıklı konuşmaya başladılar. Halit Miyasiç aşağı karargâha gelen Hatipoviç'ten gerekli talimatı aldıktan sonra görevine başlamak üzere yola çıktı. Dışarıda dondurucu bir soğuk vardı. Kum tanesi gibi sert bir kar yağıyor, dağlarla birlikte bütün topraklar buzdan bir örtü altında uyuyordu. Bereket versin Miyasiç çok iyi giyinmişti ve arasıra mosmor esen Balkan rüzgârı açıkta kalan gözlerinden başka hiç bir yerini etkileyemiyordu. Hamam kubbelerine benzeyen tepelerin ortasından geçen buzla kaplı Vatra yolunu bir sigara yakarak ve içinden Saima'nın çok sevdiği bir türküyü mırıldanarak geçti. Çok uzakta, ayakta donup kalmış insanlara benzeyen tek tük ağacın kar tipisi altında arasıra gözden kaybolup yeniden meydana çıktığı bembeyaz bir ovanın, yamaçlarına yer yer kireç dökülmüş hissini veren dağlarla kesiştiği ucunda oraya buraya serpilmiş bazı köy evleri vardı. Bütün o köyler Türk köyleriydi, Miyasiç oraları karış karış bilirdi. Akşam bastırmadan kestirme yollardan o köylerden birine varması gerekti. İlk gecesini şimdi uzaktan gözüne ufacık bir kibrit kutusu gibi görünen evlerden birinde geçirecek, sonra sabah karanlığında yeniden yollara düşecekti. Yanına iki tabanca, bir bıçak, para, bol miktarda sigara ve bir de sahte kimlik kâğıdı almıştı. Pantolonunun bel astarının içine de bir insanı öldürmeye yetecek kadar çok kuvvetli bir parça zehir koymuştu. Sıkışık bir duruma düşer ya da yakalanıp işkenceye uğrarsa hiç bir kurtuluş ümidi kalmadığına iyice kanaat getirdikten sonra hayatına son vermek için bu zehiri kullanacaktı. Miyasiç bütün bunları uygulayabilecek kadar cesur ve akıllı bir insandı. Plân gereğince ilk ve en önemli işi ele geçmemeye ve ölmemeye çalışmaktı. Bunu da yapabileceğine hiç şüphe etmiyordu. Yakalanmıyacaktı, Bedroviç'i mutlaka kurtaracaktı, çünkü Hatipoviç'e erkekçesine söz vermiş, bu oldukça zor olan görevi de isteyerek üzerine almıştı. Vatra'nın üstünde bulunduğu tepeyi döne döne iki saatten daha fazla bir zamanda inebildi. Yollar kayıyordu ve düşmemek için çok dikkatli olmak gerekti. Dağın eteklerine vardığı

zaman mosmor bir Balkan akşamı bütün ovayı bir köylü kızın yıkayıp otların üzerine kurumaya serdiği bembeyaz bir çarşaf gibi örten kırışıksız karın bazı yerlerine yumuşacık, duman rengindeki ayaklarıyla belli belirsiz basmaya başlamıştı bile. Hiç durmadan yürümesi gerektiği halde hiç farkında olmadan kocaman bir top gibi yuvarlanmış bir kayanın dibinde bir saniye kadar durdu. Bulgur bulgur yağan, arasıra sıcak bir güney rüzgârının balçık sıvalı bacalardan yere savurduğu ekmek kokan talaş dumanına benzeyen toz beyazlığındaki kar perdesi altından başını kaldırıp tepelere baktı. Bir kartal yuvasını andıran dağın bir köpek dişi gibi sivri ve keskin ucundaki Vatra ufacık bir nokta kadar kalmıştı. Biraz ötede Balkan daha karanlık, daha yırtıcıydı. Gittikçe kalınlaşan ve hırçınlaşan, aşılması güç bir duvar gibi dikti. Esmerleşen günü görür görmez daha da huysuzlaşan, ovanın ortasında şaşkınlaşıp birdenbire tozu dumana katan yapış yapış bir rüzgâr bu duvarı buzdan elleriyle bazı yerlerde menevişleşen bir karla hiç durmadan sıvıyordu. Balkan'ın bütün neftiliğini kaybetmiş, iri tırmık dişlerini andıran kuzey ucunda ufuk yerine yalnız kardan tepeler vardı. Miyasiç'in en kestirme yollardan giderek yarın oraya varması gerekti. Višegrat dolayları, Uritze ve çevre köyleri oradaydı. Ayağını sıkı tutup bir an önce o dev kar kümelerinin arkasına varmalıydı. Ondan sonra yapılacak iş gözünde büyüttüğü kadar zor değildi. Drina'nın sağ yanına adımını atar atmaz Bedroviç'in bulunduğu yeri eliyle koymuş gibi bulabilirdi. Bütün iş bu çetin, çetniklere yardım eden kışın hemen hemen geçilmez duruma getirdiği yolu kurban bayramının birinci günü sabahına kadar aşmaktı. İçinde sanki gittikçe yalazlaşan bir ateş yanıyormuş gibiydi. Üstüne aldığı görevin büyüklüğünü ve önemini düşündükçe zaman zaman sıcaklığını yüzünde duyar gibi olduğu bu ateş büsbütün güçleniyor, kalın çorapları içindeki üşüyen ayaklarının tabanlarını sıcacık elleriyle Saima okşuyormuş gibi oluyordu. Birden karar vererek yeniden yürümeye başladı. Uzakta şimdi çok güçlükle seçilebilen o köy evlerinden birine doğru yöneldi. Bazı yerlerde kar diz boyunu aşıyordu, arasıra beyaz duvarlar halinde yağan karın beş adım ötesi hiç görünmüyordu. Ne olursa olsun, yarı yolda kalsa bile dönmeyecek, önünde uçsuz bucaksız bir dünya gibi uzayıp giden, ürkütücü bir yalnızlığın at koşturduğu bu ovayı mutlaka aşacaktı. Donmak tehlikesiyle karşılaşan insanların korkusuzluğuyla daha hızlı yürümeye başladı. Sonra bunu da yeterli bulmayarak sanki arkasından biri kovalıyormuş gibi yüz metre kadar olan bir yolu durmadan koştu. Bu koşunun sonunda adımını atamıyacak kadar yorgun düşmüştü. Ayaklarının altına kar toplanmış, kurşun ağırlığındaki bu yük dizlerini bıçak gibi kesmişti. Buna benzer yolculuklarda soluğu kesilinceye kadar koş-

mak hiç doğru bir şey değildi. Yorgunlukla birleşen katı soğuk insana çok kötü bir oyun oynayabilirdi. En iyisi fazla acele etmemek ve hızını kesmeyerek hiç durmadan yürümek, bu arada arasıra sıfıra iner gibi olan gücünü tazelemek için de dondurucu bir ovada değil de sanki baharın ilk günlerinde bir gelincik tarlasında yürüyormuş gibi sıcacık bir türkü tutturmaktı ya da daha güzeli gürül gürül yanan saç bir sobanın ısıttığı bir odada bulunduğuna insanın kendini inandırmasıydı. Miyasiç bu ikincisini tercih etti. Birinci yol daha hoştu ama aklına nedense söyliyebileceği bir türkü gelmemişti. İki saat kadar hep bu şekilde, bazen kendi kendine konuşarak durmadan yürüdü. Vatra'dan gözüne ufacık noktalar gibi görünen ağaçların altından geçerken gece bütün çevreye beyaz bir sis gibi çökmüştü. Karların örttüğü bu Balkan gecesi başka hiç bir geceye benzemezdi. Bazen kar bulutlarının çok üstünde kristalden kesilmiş koskocaman bir ayı çıplak ayaklı bir çocuk bir ipin ucunda koştururmuş gibi olurdu. Her şeyin üstüne donmuş bir ışık dökülür, insan kendini bir kutup gecesinin kırmızıya çalan çizgisi üstünde sanırdı. Toprak en ufak ayrıntısına kadar görünür, fakat gerçekte hiç bir şey görünmezdi. Bu aydınlık gibi duran gece insanı en çok aldatan gecelerdendi ve böyle gecelerde insan yavaş yavaş öldüğünün farkına bile varamazdı. Miyasiç çok genç olmasına rağmen böyle gecelerin korkunç özelliğini belirten bir çok hikâyeler dinlemişti ve bunlar şimdi aklından bir bir geçmeye başlamıştı. Bir sigara daha yaktı, çok güçlükle aştığı bir tepenin arka eteklerine varınca önünde kalan son yolu biraz daha hızlı yürüyerek aşmaya karar verdi. Bir yarım saat kadar daha geçtikten donra kendini ayaklarına takılan mısır saplarından bir tarla olduğunu anladığı bir düzlüğün ortasında buldu. Onu da aştıktan sonra içinde durmadan büyüyen çocukça bir sevinçle birlikte yarı beline kadar karların içine gömülmüş bir köye girdi. Bu sırada birdenbire adının artık Miyasiç değil Salkoviç olduğunu acayip bir şekilde ürpererek hatırladı. Fakat şimdilik bunu hatırlamasının gereği de yoktu, çünkü bir Türk köyünde bulunuyordu. Oraya buraya serpilmiş evlerin bir çoğu kapkaranlıktı. Bir yerde arasıra bir köpek havlıyordu. Bu sırada ahırların birinde bir inek böğürdü, kümeslerin birinde de uzun uzun bir horoz öttü. Miyasiç ya da Salkoviç ufacık bir köy camiinin yan duvarına soluk bir resim gibi yapışmış olan, kafesli penceresinden dışarıya ay çiçeği renginde sapsarı bir ışık sızan eve doğru yürüdü. Kapıyı çaldı, üstünü örten karları temizledikten sonra kendini içeri buyur eden adamın arkasından eve girdi. Burası köy imamının eviydi, bu nedenle çok iyi karşılanmıştı. İlk önce karnını iyice doyurdu, mısır koçanlarının gürül gürül yandığı sobada elini yüzünü kıpkırmızı oluncaya kadar ısıttı, sonra imam Ya-

kup Rasimoviç'le karısının acıklı hikâyesini bütün yorgunluğuna rağmen içi burkularak dinledi. Rasimoviç yetişkin iki oğluyla bir kızını çetniklerin yaptıkları bir baskında kaybetmişti. Karısıyla kendisi başka bir köyde misafirliğe gittiklerinden bu ölüm saldırısından canlarını kurtarmışlar, fakat buna hiç sevinmemişlerdi. Aradan bir yıldan fazla bir süre geçtiği halde ana Rasimoviç acısını daha unutamamış, durmadan ağlıyordu. Anlatıklarına göre köyün hemen hemen her evinde akan gözyaşları daha dinmemişti ve köyün yarısından fazlası toprağın altında yatıyordu. Fakat bu ölüler çok geçmeden filiz vermiş, ortaya acayip bir bitki çıkmıştı. Bu bitki ne buğday, ne arpa, ne yulaf, ne de mısırdı. Bu bitki yeni bir tür bitkiydi. Zehir yeşili yaprakları ve acı kırmızı meyvası vardı. Çabucak dal budak salan bu bitkinin adı Kin'di, daha doğrusu Hak'tı. Miyasiç te bu yolun yolcusuydu ve bunun uğruna çok sevdiği adını değiştirmişti. Nereye gittiğini ısrarla soran Rasimoviç'e gerçekle hiç ilgisi olmayan bambaşka bir hikâye uydurarak geç vakit yattı. Sabah namazını camide kıldıktan sonra yeniden yola çıktı. İkinci günü daha çetin ve yorucu geçti. İkindiye doğru önüne çıkan bir istasyondan trene bindi, akşam üzeri indi. İkinci gecesini de başka bir köy evinde geçirdikten sonra üçüncü günü yarı yarıya donmuş olan Drina'ya vardı. Kıyıyı izleyerek yoluna devam etti. Sanki biri gökyüzünü silkeliyormuş gibi kar zaman zaman tozlaşıyor, sol yanından salına salın akan Drina donmamak için çırpınıyor, aşağı indikçe bağırıp çağırıyor, zoka yemiş bir balık gibi çırpınıp duruyordu. Ayna gibi parıldayan suyun bir kol şeklinde uzanıp birdenbire dirsek yaptığı köşede Miyasiç durmak zorunda kaldı. Köpüren sular ilk önce iki çocuk ölüsünü alıp götürdü, arkasından erkek ve kadın ölüleri buzlu suyun içine bir dalıp bir çıkarak dirseğe vurdu, sonra oradan kurtularak iri balıklar gibi aşağı doğru kayıverdiler. Olduğu yerde donup kalan Miyasiç otuzdan fazla ölü saymıştı. Yalnız en sonuncusunun kadın mı yoksa erkek mi olduğunu anlayamadı. Suyun dışında parmakları kaskatı olmuş yalnız iki el vardı. Bu iki el Drina'nın yüzeyinde hiç batmadan gidiyordu. Miyasiç yanından usul usul geçen bu alçıdan elleri bir aralık tutacak gibi oldu. Fakat sonradan bundan vazgeçti. Bunun yararsız bir şey olacağını düşünmüştü. Bu elleri Drina'ya düşmeden kurtarmak gerekti. Bu elleri tutsa tutsa artık yalnız Tanrı tutabilirdi. Belki tutmuştu da o eller bile bunun farkında değildi. Drina'da şimdi ışıl ışıl balıklar yerine insanlar yüzüyordu, bu gidişle de gerçek balıklara bu suyun hiç bir köşesinde yer kalmıyacaktı. Balıklar şaşırmış, ve kendilerine hiç benzemeyen bu tür kocaman, gözleri mosmor, yüzleri patlak patlak çirkin balıkları görünce korkuya kapılmışlar, Drina'nın en ıssız bir köşesine saklanmışlardı. Mihailoviç ne ka-

dar övünse yeriydi. Baskın yaptıkları üç köyün insanlarını Drina'ya atan adamlar bu delice suyu ayaklarını ıslatmadan artık geçebilirlerdi. Miyasiç'in yüreği yeni bir hınçla dolmuştu. Bütün gün kıyı boyunca yürüdü. Canının sıkıntısından karnını doyurmayı bile unutmuştu. O geceyi de bir köyde geçirdikten sonra sabah erkenden yine yola çıktı. Böyle uzun uzun yürüyüşünün asıl nedeni kar yüzünden hemen hemen bütün yolların kapanmış olması değildi. Hiç kimseye görünmeden gitmesini Hatipoviç daha uygun bulmuştu. Başına hiç bir kaza gelmeden bir gecesini daha köylerden birinde geçirdikten sonra yolculuğunu tamamlamak üzere sabah olmadan bir kere daha yola çıktı. Kar hâlâ durmamıştı, bölgeyi çepeçevre saran tepelerin bazılarında olduğundan daha kırmızı görünen ateşler yanıyordu. Bunlar Türkler'i toptan yok etme saldırısına geçmek için en uygun zamanı bekleyen ve ölüm çemberini gittikçe daraltan çetnik nöbetçilerinin yaktıkları ateşlerdi. Alevler kısalıp uzuyor, bükülüyor, bir aralık söner gibi oluyor, sonra eskisinden daha kırmızı yanmaya başlıyordu. Bu sırada Miyasiç ağır ağır çıkmış olduğu tepenin aşağısına bakınca gözlerine inanamadı. On binleri bulan kadınlı erkekli bir insan sürüsü İtalyan askerlerinin koruyuculuğu altında çok yüksek iki dağ zincirinin karşılıklı derin bir uçurum meydana getirdikleri dip çizgisinin üstünde yerlerinden olan ve başka bir ülkeye göç eden dev karıncalar gibi ilerliyorlardı. Bunlar çetniklerin ölüm çemberinden kaçmaya çalışan insanlardı, aralarında bir çoğu daha bu karlı yollarda kalacaktı. Zaten bazıları daha şimdiden ölmüştü ve durmadan geride kalıyorlardı. Hiç kimse kendisinden başkasına yardım edebilecek durumda değildi. Dünya kurulalı beri hiç bir insan bunca insan arasında bu kafiledeki kadar yalnız kalmamıştı. Yirminci yüz yılın ortasında, buluşlarıyla övünen, fakat bu buluşlarını insanlığın yararına kazandıramamış olan uygar dünyamızın saçma bir gururun körleştirdiği gözleri önünde kulakları ağırlaşan tarihçilerin duyamıyacağı utanç verici bir cinayet daha işleniyordu. Türk, Hırvat, Yahudi ya da Çingene, bunun hiç bir önemi yoktu. Asıl önemli olan ve herkesin gözünden kaçan şey bunların insan olmasıydı. Hiç bir felsefe, din ya da siyasi görüş bunların sıçanlar gibi yok edilmelerine izin vermemeliydi. Fakat dünyamız yeni bir yola girmişti, bu dünyanın gittikçe sapıklaşan insanları da kendi ölülerinin üstünde tepinip dansetmekten hoşlanır olmuşlardı. Miyasiç'in kulaklarına arasıra ağlayan çocuk sesleri geliyordu. Bu sesler belki de biraz sonra artık duyulmaz olacak ve gittikçe şiddetlenen soğuk buzdan elleriyle bunların çıktığı dudakları bir daha hiç kimsenin açamıyacağı bir şekilde kapayıverecekti. İnsanoğlunun zaferi denen şey gerçekte buydu ve çetniklerin yaktıkları ateş buna ışık tutuyordu. Battaniyeler, torbalar, sepetler, par-

tallar ve yarı ölmüş bir parça etle kemikten meydana gelen ve yukarıdan bakınca ufacık tespih böceklerine benzeyen bu kafiledeki insanlar zaten bellerine kadar kara gömülmüştü ve bu gidişle de İtalyan askerleri ellerindeki en modern silâhlara rağmen yolun ucunda bekleyen ölümden bunların hiç birini kurtaramıyacağa benziyordu. En doğrusu bunun adına ölüm kafilesi demek yerinde olacaktı. Ateş çemberi her saniye biraz daha daralıyor, Drina yeni balıklar bekliyordu. Miyasiç bu manzara karşısında şaşkına dönmüştü. Artık hiç bir şey düşünebilecek bir halde değildi. Kendisi de onların arasındaymış gibi içinde bir ezginlik vardı. Artık ne soğuğun ne de gözlerinin önünde ufacık kelebekler gibi uçuşmaya başlayan karın farkındaydı. Onların gelip geçmesini bekleyebilecek zamanı da yoktu. Kafileyi ortasından kesen dibi oyuk bir kayalığın üstünden geçti. Ayaklarının altında binlerce karınca geziniyor gibiydi. Avuçlarında da iğne batıyormuş gibi parmaklarının ucunu acıtan bir uyuşma vardı. Bunun nedeni beş dakika kadar ayni yerde hiç kımıldamadan durmuş olmasıydı. Aklını başka yere vererek olanca hızıyla koşmaya başladı. Tehlikeyi savuşturunca yavaşladı ve eskisi gibi yine Drina'nın yüz metre kadar uzağında, fakat ayni yönde yürümeye başladı. Bir ara bir çukurun içine düşen gibi oldu, fakat kenardaki bir ağaca tutunarak ölümle sonuçlanabilecek bir kazadan tam zamanında kurtuldu. Bir kaç köyü hiç durmadan geçti, öğleden sonra girdiği büyük bir kasabada yağan kara ve soğuğa rağmen meydana toplanmış büyük bir kalabalıkla karşılaştı. Ne olduğunu anlayabilmek için bir süre bekledi, sonra renk renk paltolarının içinde kaybolmuş iri iri insanların meydana getirdikleri geniş halkanın dış kenarına onlardan biriymiş gibi yavaş yavaş sokuldu. İlk defa bir hıristiyan köyüne gelmiş oluyordu, bu nedenle de artık Salkoviç'e yakışır bir şekilde davranması, dikkati çekmemek için aklı kadar duygularını da kullanması gerekiyordu. Kadınlarla erkeklerin bir çoğu çizme giymişlerdi ve hemen hemen hepsinin yüzünde sebebini daha anlamaya vakit bulamadığı mutlu bir gülümseme vardı. Halbuki ne hava ne de durum böyle bir gülümsemeyi haklı çıkaracak uygunlukta değildi. Halkanın tam orta yerinde büyük bir odun ateşi yanıyordu, alevlerin üzerine iki metre çapında büyük bakır bir tepsi oturtulmuştu. Miyasiç birdenbire irkildi. Kasabanın simsiyah granit taşlarıyla örülmüş, kaygan oluşundan duvarlarında karların tutunamadığı kilisesinin çan kulesinden havaya olağanüstü bir şeyler olduğu duyusunu veren çan sesleri yayılmaya başlamıştı. Bunu duyar duymaz zaten sessiz olan kalabalık büsbütün sessizleşti, ıstavroz çıkarmalar birbirini kovaladı.

— Heee! Sen de mi İsa'ya inanmıyorsun yoksa?

Miyasiç şaşkınlıkla başını kaldırdı. Kapkara bir sakalın ortasından

iri yabani bir incir gibi sarkan bir burunla karşılaştı. Bu burnun iki yanından okunmuş şarapla yıkanmış koyu bal rengine çalan bir çift parlak göz hırçın hırçın kendisine bakıyordu.

— Yoo, inanırım. İnanmaz olur muyum hiç?

Adam yassı dört dişiyle güldü.

— Neden ıstavroz çıkarmıyorsun ya?

Miyasiç te güldü.

— Adım başında ıstavroz mu çıkaracağız yani?

— Çan çaldığını duymadın mı?

— Ne zaman?

— Şimdi.

Adam aptal aptal bakıp çan kulesini gösterdi.

— Bak, hâlâ da çalıyor. Duymuyor musun?

Miyasiç kulağının birini çan kulesine doğru çevirdi.

— Ha, duydum. Biraz ağır işitiyorum da.

— Doğuştan mı?

— Hayır, savaştan.

Adamın gözleri birden irileşti.

— Savaştan ha! Anlatsana. Nasıl oldu anlatsana şunu bana!

Gerçek bir sağırın bile bu sözleri duymaması imkânsızdı. Adam öyle yüksek sesle konuşmuştu ki herkes birden kendilerine bakmaya başlamıştı. Miyasiç bir süre sustu, aklına bir türlü inandırıcı bir yalan gelmiyordu. Ama bir şeyler söylemesi gerekliydi. Adam eğilmiş, söyleyeceklerini daha iyi duyabilmek için burnunun dibine sokulmuştu.

— Nevesni baskınından sonra Almanlar'ın kurduğu bir pusuya düştüm. Üç arkadaş yakalandık. Üçümüzün de kulaklarına zehirli sirke akıttılar.

— Vay namussuzlar. Zehirli sirke akıttılar ha?

— Evet, tam üç gün üç gece.

— Huhh! Huhh ayılar! Sonra nasıl kurtuldun ya?

Miyasiç tam zamanında ıstavroz çıkardı.

— Ben kurtulmadım. İsa kurtardı.

Adam gözlerini kapadı, yeniden ve uzun uzun ıstavroz çıkardı.

— Gördün mü ya? İsa kurtaracak hepimizi bir gün. Mutlaka kurtaracak değil mi?

— Elbette.

— Bugünkü gençler İsa'ya inanmıyor artık. Benim bir oğlum var hiç kiliseye gitmez. Pazar günleri bile gitmez.

— Benim de kızım gitmiyor hiç.

Adam gözlerini kapayıp başını gökyüzüne kaldırdı. Dört dişi üst

dudağının altından bir döğenin iri iri çakmak taşları gibi çarpık çarpuk sarkıyordu.

— Gitmiyor ama hangi ipi tutsa elinde kalıyor. Üç kere dükkân açtım, üçünde de paralarımı batırdı namussuz. Kaç yaşındasın sen?

— Otuz beş.

— Hiç göstermiyorsun be! En çok yirmi beş duruyorsun. O bile fazla.

— Allah Allah! Herkes te öyle diyor bana.

— Kaç yaşında evlendin?

— Yir mi. Yo yo, yirmi bir.

— Ben de öyle. Erken evlenmek iyidir. İsa da zaten öyle emir buyurmuş. Çabuk evlenin, çok çocuk yapın demiş. Ne güzel söylemiş değil mi?

— İsa'mız söyler de güzel olmaz mı hiç!

— Kaç çocuğun var senin?

— Dört.

Adam parmak hesabı yaptı.

— Benim yedi. Dördü kız, üçü erkek.

— Sekizinci de burda. Ama erkek istiyorum bunu. Yakar mısın?

Miyasiç adamın uzattığı paketten bir sigara alıp yaktı.

— Benim de beşincisi yolda. Niyetim sekiz çocuk sahibi olmak benim.

— Ben on iki çocuk yapacağım. Karım daha genç. Adın ne?

— Filip Salkoviç.

— Şu zangoç Filip'in oğlu musun sen?

— Evet, en büyük oğluyum.

Adam kollarını açtı ve Miyasiç'in boynuna sımsıkı sarıldı.

— Hay Allah! Çok severim senin babanı be. Sen de benim oğlum sayılırsın Salkoviç. Nasıl Filip?

Miyasiç sigarasının kar tanelerinin arasından kıvrıla kıvrıla süzülen dumanlarına daldı. Bir pot kıracağım diye ödü kopuyordu.

— İyi iyi, hem de çok iyi. Yalnız şu savaş onu çok yıprattı.

— Hangimizi yıpratmadı ki namussuz. Aylardır doğru dürüst bir uyku uyumadık. İsa inşallah şu Almanlar'la Türkler'in belâsını verecek.

— Böyle demekle günaha giriyorsun bence.

— Neden?

— İsa «bütün insanlar kardeşinizdir, onlara hiç bir kötülük yapmayın. Sonra Tanrı sizi bağışlamaz» diyor.

— Nerde okudun bunu yahu?

— Okumadım. Peder Yuvan bir vaızında söyledi.

Adam kızmış gibi soludu ama.

— Bizim Stefanoviç öyle demiyor.

— Nasıl diyor ya?

— Almanlar'la Türkler'i kesmenin çok sevap olduğunu söylüyor. Geçen pazar günü ayininde de Türkler'in insan olmadıklarını, her hıristiyanın eline bir fırsat geçti mi bir Türk'ü hemen öldürmesi gerektiğini söyledi.

— Çok yanlış. Bizim Yuvan böyle saçma şeyler söylemez. Daha geçen gün Tanrı'nın huzurunda bütün insanların eşit olduklarını, bütün insanların birbirlerini sevmeleri gerektiğini, aradan düşmanlıkların kaldırılmasının İsa'yı çok sevindireceğini söyledi. Ben bizimkinin dediklerine inanıyorum.

— Kafasız bir papazmış sizin Yuvan. Bizim Stefanoviç çok akıllı, çok okumuş adam. Ne zaman görsem kotuğunun altında kalın bir kitap vardır. Sen Türkler'in öldürülmesine karşı mısın?

Miyasiç düşündü, bunun cevabı başına iş açabilirdi.

— Yoo, öyle bir şey demedim. Ama bizim Peder Yuvan ne derse ben onu yaparım. Çünkü o hepimizden daha iyi düşünür.

Adam sigarasını üstüste nefesledi.

— Benden selâm söyle babana. Geçerken arasıra uğrasın bana.

Miyasiç başını salladı.

— Kim derse ne diyeceğim?

— Aaa, öyle ya. Dankoviç dersin. Danko de desen olur.

— Neden toplandınız buraya?

— Haberin yok mu?

— Hayır.

— Goril İpan hindi oynatacak bugün. Müslümanların Kurban Bayramı ya!

— Kurban bayramında biz hıristiyanlara ne oluyor?

Dankoviç dudaklarının arasından düşen sigarasının yerine bir yenisini yaktı. Gözleri bir sarhoşunkiler gibi hafifçe yana doğru kaymıştı.

— Haklı Goril İpan. Eğer Türkler sizin Yuvan'ı kaçırmasalardı o da bugün bu kar cehenneminde hindi oynatmaya kalkışmazdı.

Misayiş şaşırmıştı.

— Türkler sizin Peder Yuvan'ı kaçırdılar mı dedin?

— Amma yaptın ha! Dünyadan haberin yok senin be. Haberin yok mu?

— Ne bileyim? Onbeş gündür yoldaydım ben.

Dankoviç'in öfkesinden sakalları bile kıpkırmızı olmuştu.

— Sıçan postları. İntikamımızı alacağız bugün. İsterlerse bırakmasınlar Yuvan'ı bakalım. Goril dişlerini sökecek hepsinin, derilerini

yüzecek. Üzülme hadi, Peder Yuvan'ın kılına bile dokunamazlar. Bu gece misafirim olur musun?

— Teşekkür ederim Dankoviç. Hemen dönmem gerek. Merak ederler evden sonra. Zaten iki gün geç bile kaldım.

— Nasıl gideceksin? Vasıtalar işlemiyor ki hiç.

— Bilmem. Bakalım, bir çaresini buluruz elbet.

— Olmazsa doğru bana gel. Anladın mı?

— Olur, gelirim.

Bu sırada papaz kılıklı iri yarı biri kalın insan çemberini yardı. Istavroz çıkardı, arkadan birinin getirdiği uzun odunları alev alev yanmakta olan ateşe soktu. Ocağın çevresinde karlar yavaş yavaş erimeye başlamıştı, havaya arasıra kıvılcımlı bir duman çıkıyordu. Halkanın karşı kenarında yaban domuzu avcılarının giydikleri çizmelere benzeyen eski yüzlü bir çift çizme giymiş olan genç bir kadın piposunu tüttürüyor, bir yandan da kat kat battaniyelerin içine sardığı çocuğunu emziriyordu. Meydan bir panayır yerinden farksızdı ve Türkler'in hiç biri ortalıkta yoktu. Goril'in hindi oyununu herkes merakla bekliyordu. Miyasiç her şeyi çok iyi anlamıştı. Buraya kadar hiç bir tehlikeyle karşılaşmamıştı ama bundan sonrasının başına neler getireceğini düşünmek bile istemiyordu. Havada kara rağmen acayip bir karanlık vardı, bu karanlık bir cellâtın parmakları gibi insanın boğazını sıkıyordu.

— İpan geliyor, İpan. Goril İpan.

Korkunç bir sessizlik oldu, bütün başlar halkanın dışına döndü. Yeniden çalmaya başlayan çan sesleri arasında açılan bir gedikten bir insan azmanı içeri girdi. Bu daha doğrusu, kalın çizmeli, koyun postundan paltosunun içinde kaybolmuş, gözlerinden kan damlayan bir canavardı. Meydana gelince papaz kılıklı adamın elini sıktı, ötekini dışarı gönderdi. Sonra halkanın iç kenarına yalayarak dolaştı, herkese ayrı ayrı baktı. Ateşin yanına gelip durdu. Bembeyaz kar simsiyah kasketinin ve omuzlarının üstüne hiç korkmadan yağıyordu.

— Merhaba çocuklar.

Bütün kalablık hep bir ağızdan bağırdı.

— Hoş geldin İpan.

Goril önce yaralı bir domuz gibi soludu.

— Biliyorsunuz değil mi? Bugün eşşek müslümanlara, uyuz Türkler'e iyi bir ders vereceğiz. Hindi oynatacağız hepinize. Hindi nasıl oynar diyeceksiniz? İpan istedi mi dağlar bile oynar. Eğer Peder Yuvan'ı kaçırmasalardı biz de müftülerini kaçırmıyacaktık. Biz müftü Bedroviç'i öldürmek için değil Almanlar'ın elinden kurtarmak için kaçırmıştık. Biz İsa'dan korkarız. Hiç kimseye, Türkler'e bile kötülük yapmayız. Ama onlar durmadan çocuklarımızı, kadınlarımızı kesiyorlar.

Şimdi de Peder Yuvan'ı kaçırdılar. Duyduğuma göre gözlerini kızgın şişle oymuşlar dün.

Kalabalık sağa sola dalgalandı. Aradan biri bağırdı.

— Biz de Bedroviç'i şişleyelim öyleyse. Daha ne duruyorsun İpan?

Çizmeli kadın yumruklarını havaya kaldırdı.

— Geç bile kaldın İpan. O eşek müftüsü bugüne kadar yaşamamalıydı bile. Eğer elin varmıyorsa bırak ta işini ben göreyim bari.

İpan kollarını iki yana açtı.

— Susun, beni dinleyin şimdi. Gözlerinizin önünde cezasını vereceğim Muhammed'in o eşeğine. Yalnız biraz sabırlı olun bakalım.

Bu sözlerle kalabalık biraz yatışır gibi olmuştu. Miyasiç sanki kar içine yağıyormuş gibi titremeye başlamıştı. Goril'in bütün söylediklerinin yalan olduğunu, hiç birinin gerçekle en küçük bir ilgisi olmadığını biliyordu. Goril bir siyaset adamı değildi ama onlar kadar kurnaz, yalancı ve çapulcunun biriydi. Ne Tanrı ne de İsa ile bir alış verişi vardı. Oynayacağı korkunç oyunun halkın yüreğinde en ufak bir acıma duygusu uyandırmaması için her şeyden önce öfkeleri kamçılama manevrasına girişmişti. Ortam uygun olduğundan bunda da kolaylıkla amacına varmıştı.

— Yakoviç!

Bir genç orta yere fırladı.

— Emret komutan.

— Getirin şu pisi bakalım.

Adam bir sıçrayışta halkanın dışına çıkıp gözden kayboldu. Biraz sonra insanın soluğunu kesen bir sessizlik oldu. Dört silâhlı çetniğin arasında karların içinde bacaklarını sürükleyerek uzun bir don ve yırtık bir fanileyle müftü Bedroviç içeri girdi. Zayıflamış, iki gün içinde bir iskelete dönmüştü. Titriyor, kendini sımsıkı tutan kolların arasında bile ayakta zor duruyordu. İpan'ın emriyle önce herkes yüzüne tükürdü, arkasından dayanılmaz bir hakaret yağmuru başladı. Goril neden sonra bir işaretiyle gürültüyü kesti. Bedroviç'e doğru dudaklarını kısarak yavaş yavaş yaklaştı, dişsiz ağızını açıp bembeyaz alnının orta yerine domuz gibi homurdanarak tükürdü. Sonra kendisini sessiz sessiz izleyen kalabalığa döndü ve her birinin yüzüne müftünün alnından yavaş yavaş gözlerinin içine doğru kaymakta olan tükürüğünün bıraktığı etkiyi anlamak istiyormuş gibi dikkatle baktı.

— Kusura bakmayın, size daha semiz bir hindi getirmek isterdim ama bulamadım. Bütün semiz hindileri Alman köpekleri yemiş.

Bir kahkaha koptu, hakaretler yeniden birbirini kovaladı. Bedroviç olduğu yerde duruyor, gözlerini kaldırıp hiç kimseye bakmıyordu.

Goril tekrar geldi, müftünün sivrilmiş çenesini tutup iki yana salladı.

— Hadi, dua et de Muhammet kurtarsın seni bakalım şimdi.

Müftünün dudakları kımıldar gibi oldu. Ama İpan'ın emrini yerine getirip getirmediği belli değildi. Titremesi durmuştu, hatta duruşunda gözden kaçmayan ve kendine olan güvenini daha yitirmediğini gösteren gurura benzer bir şey belirmişti.

İpan biraz daha sokuldu.

— Dua ettin mi müftü hazretleri?

Bedroviç ilk defa konuştu.

— Ettim.

— Ne istedin Muhammet'ten bakalım?

— Sana akıl vermesi için yalvardım.

İpan'ın ayı pençesine benzeyen eli birden müftünün suratında patladı.

— Nasıl? Beğendin mi Muhammed'in aklını şimdi?

Buna nedense hiç kimse gülmemişti. Müftü tokatın etkisiyle bir iki sallandı, sonra hiç bir şey olmamış gibi dengesini bularak ayakta dimdik durdu.

İpan sinirlenmişti. Cebinden bir makas çıkardı, müftünün sakalının bir yanını yeniden başlayan gülüşler arasında koyun kırkar gibi çabuk çabuk kırktı.

— Nasıl? Hoşuna gitti mi? Bugün Kurban Bayramı, seni elimden geldiği kadar eğlendirmek istiyorum. Çünkü Muhammet bana bu kadar akıl verebildi. Akıl daha çok ona lâzımmış.

Birden geri döndü.

— Yakoviç.

— Buyur komutan.

— Müftü efendi havanın sıcak olduğundan yakınıyor. Çıkarın pabuçlarını da kırılası ayakları biraz serinlesin bakalım. Onun iyiliği için her şeyi yapacağız bugün, her şeyi.

Yakoviç taş yürekli bir insandı. Hemen yere eğildi, müftünün ayakkabılarını çoraplarıyla birlikte çekip çıkardı. İpan kahkahalarla gülüyordu.

— Hindiyi çıkar tepsinin üstüne de biraz dansetsin bize. Yalnız o değil, herkes dansetsin. Bugün pis müslümanların eşek bayramı. Horra! Hoopp!

Kocamen tepsi ateş gibi kızmıştı. Dört çetnik müftüyü zorla tepsinin üstüne çıkardı, sonra silâhlarının namlularını üzerine çevirdiler. İpan tepsiden indiği takdirde kendilerine hemen ateş etmeleri emrini verdi. Zavallı Bedroviç yerinde duramıyordu. Ayağının birini basar basmaz ötekini kaldırıyordu. İnsanlığın yüz karası İpan'ın kar altında

düzenlenen hindi dansı başlamıştı. Bedroviç'in yüzünden ter akıyor, aşağı inecek gibi olursa çevresindeki silâhlar kendisini hemen tepsinin orta yerine itiyordu. Manzara taş devrine taş çıkartacak kadar korkunç ve iğrençti. Bu işkenceye müftünün ne kadar dayanabileceği de belli değildi. Uzaktan gören bir kimse kendisinin gerçekten dansettiğini zannedebilirdi. Büyük bir hızla ayağının birini indirip birini kaldırıyor, arasıra kendini tutamıyarak bağırıyor, bir kaç kişi bu dansa oynak bir kadın göbeği karşısında salyaları akan sarhoşlar gibi tempo tutuyordu.

— Nasıl? Beğendiniz mi hindi dansını?

— Beğendik, yaşa Goril.

— Siz de yaşayın. Bu köpek müftüden başka herkes yaşasın.

Tabancasını çekti, namlusunu canının acısından hiç bir şeyin farkında olmayan müftünün terden sırsıklam olmuş alnına doğrulttu. Olduğu yerde üzüntüsünden ölecek hale gelen Miyasiç te zamanın geldiğini düşünerek yavaş yavaş tabancasını kavradı. Fakat bu sırada hiç beklenmedik bir şey oldu. Dankoviç yerinden kurşun gibi fırladı ve İpan'ın karşısına bir sırım gibi dikildi.

— Günaha giriyorsun İpan! diye bağırdı.

Goril şaşırmıştı.

— Neye günaha giriyormuşum yumurta kafa?

— İsa «hiç kimseye işkence etmeyin» diyor.

— Kimden duydun bunu avanak?

Dankoviç ters ters baktı.

— Peder Yuvan söyledi.

— Sana mı söyledi bunu?

— Evet bana söyledi. Senin gibi köpeklere söyleyecek değil ya.

Çetniklerden biri hemen ateş etti, Dankoviç dibinden baltayla kesilen bir ağacın kalın gövdesi gibi büyük bir gümbürtüyle yere yuvarlandı. Bu o kadar ani bir şekilde olmuştu ki Miyasiç tabancasını çekip ateş etmek şöyle dursun ne yapacağına bile karar verememişti. Dankoviç'in boylu boyunca yattığı yerde kar kanayan bir yara gibi hemen kıpkırmızı olmuştu. Dans devam ediyor, Gorille birlikte kalabalık ta susuyordu. İpan tehlikeyi sezer gibi olmuştu. Ani bir kararla döndü, Dankoviç'i vuran çetniğin önüne dikildi.

— Ateş emrini kimden aldın şaşı göz? diye bağırdı.

Çetnik onsekiz yaşlarında bir gençti.

— Sana hakaret etti komutan.

Goril hiç bir şey demedi, gözünü kırpmadan tabancasının tetiğine asıldı. Kurşun patlar patlamaz delikanlının alnından oluk gibi kan fışkırdı, sonra çaprazlama Dankoviç'in üstüne yıkıldı. Hindi dansı kısa

süre içinde iki kurban vermişti. İpan göründüğünden daha da kurnaz olan bir adamdı. Halkın öfkesinin nerelere varacağını çok iyi bildiği için adamlarından birini harcamaktan çekinmemişti. Bu da hemen etkisini göstermekte gecikmemiş, yüzlerdeki gerilme biraz yumuşamış, hatta kendisine hak verenler bile çıkmıştı. Gerçekte İpan adalet dağıtıyorum pozunda kendi canını kurtarmıştı.

— Bundan sonra ben söylemeden kimseyi öldürmek yok! Emrimi dinlemeyen kim olursa olsun cezasını kendi elimle vereceğim.

Bu meydan okuyuşa hiç kimse sesini çıkaramadı. Müftü dansetmeye devam ediyordu. Odunlar yarı yarıya yanmıştı, tepsinin altında kıpkırmızı bir kor kümelenmişti. Dünyada bir eşi daha olmayan bu dans alanı gittikçe daha fazla kızıyor, lâpa lâpa yağan kar oraya düşer düşmez hemen eriyordu. Biraz sonra müftü bu işkenceye daha fazla dayanamıyarak çömeldi, dizlerinin üstünde yürümeye başladı. Bu da olmayınca canını dişine takarak kendini tepsinin dışına attı. Goril tabancasını çekerek koştu, fakat Miyasiç ondan daha önce davranarak meydana atıldı. Neye uğradığını şaşıran İpan'ın ensesine iki el ateş etti. Müftüyü belinden kavradığı gibi kar tipisi altında koşmaya başladı. Fakat arkasından Yakoviç yetişti, kurşun seslerine çil yavrusu gibi dağılan kalabalığın arasından ateş ederek zaten doğru dürüst koşamayan Miyasiç'i sırtından müftüyü de omuzundan vurarak ikisini de yere serdi. Miyasiç mutlu olarak ölmüştü. Bir ölçüye kadar üzerine aldığı görevi başarmış, yalnız Bedroviç'in değil hiç tanımadığı iyi yürekli Dankoviç'in de intikamını almıştı. Goril İpan avanak dediği Dankoviç'in ayakları dibinde yatıyordu. Tanrı ona ölürken iyi bir yer seçmişti. Dibine düştüğü o ayaklardan birinin topuğu ağızına girmişti. Dankoviç kıs kıs gülüyor gibiydi. Ayakları dibinde bir köpek leşi gibi yatan Goril'e İsa ile Muhammet birleşerek olaya tanık olanların hayatları boyunca unutamıyacakları iyi bir ders vermişlerdi. Silâh sesleri kesilince ölülerin çevresinde eskisinden daha büyük bir kalabalık toplanmıştı. Bazı kimseler cesetleri yerden kaldırmaya çalışıyorlardı. Kaldırmasalar da olurdu. Onların ölümüne yol açan nedenleri ortadan kaldırmadıktan sonra bunun işe yarar hiç bir yanı olamazdı. Ama gelenek veya Tanrı'nın emri böyleydi, suçlu ya da suçsuz, ölüler mutlaka kaldırılmalıydı. Tanrı'nın yanı sıra İsa'nın yanı sıra Muhammet de böyle emretmişti. Kar durmadan, hiç ses etmeden lâpa lâpa yağıyordu. Odunlar tamamen yanmış, Bedroviç'in dans pistini kızdıran ateş yavaş yavaş kararmaya başlamıştı.

*
**

Üç gün arka arkaya birden güneş açmış, bütün karlar erimişti. Baharın ilk günlerinde gökyüzünün bu görülmemiş cömertliğine

önce hiç kimse inanamamış, sonra kurşuni bulutların bozguna uğramış ordular gibi yavaş yavaş güneye çekilip Balkan'ın insanın başını döndüren menekşe mavisine boyandığını görünce herkes çocuklar gibi sevincinden ne yapacağını şaşırmıştı. Bedroviç'le Halit Miyasiç'in hâlâ unutulmamış olan acılarına rağmen çocuklar kendilerini sokağa atmışlar, akşama kadar saçakların altında son karların sabun köpüğü gibi eriyişine bakmaya doyamamışlardı. Yalnız bulutların çekildikleri ilk gün çok fazla bir şey olmamıştı. Diz boyu kar yalnız biraz alçalmış, arabalarla insanların geçtikleri yerlerde önce basılmış, sonra bütün gün toz toprak içinde oynayıp yuvarlanan çocukların kirli el ve ayaklarına dönmüştü. Erime günlerce sürmüş, olukların altına bırakılan fıçı ve tenekelere damlayan kar sularının gürültüsü dağları çınlatan mitralyöz sesleri gibi yaşlıları sabaha kadar uyutmamıştı. Ama kar suyu tertemizdi, onunla yıkanan çamaşırlar da sakız gibi gıcır gıcır olurdu. Aradan bir kaç gün daha geçince bir sabah toprak birden tütün rengindeki yüzünü göstermiş, akşama doğru da ağaçlar yüzleri gülmeye çalışan insanların arasına telli duvaklı gelinler gibi karışıvermişlerdi. Avluların aralıklarından ahırların dört aydır süren koyu karanlığı içine sırma teller gibi süzülüveren güneş otların sıcaklığında bütün gün uyuyup geviş getiren inekleri, çayırların papatya ve yoncayla bezenmesini sabırsızca bekleyen koyunları, pirelerini dökmek için eşelenmeye canatan ve toprağın ısınmasını herkesten fazla bekleyen tavukları, sıskalaşmış ördek ve yumurtadan kesilen kazları da bir bardak sluvovica içmiş gibi çılgına döndürmüş, taşı toprağı bile ayağa kaldırmıştı. Gittikçe çivit rengine bulanan sabahların birinde de evlerle kulübelerin camları açılmış, kadınlarla genç kızlar pala bezleriyle işlemeli kilimlerini güneşin görmediği köşelerde kalan karlarla silip süpürmüşler, kir ve pastan görünmeyen camların barış günlerindeki gibi Miyasiç'e yaktıkları ve ağızlarından hiç düşürmedikleri acı türküyü bir kere daha söyliyerek pırıl pırıl parlatmışlardı. En sonunda güneşe daha fazla karşı koyamayan kar bir gece karanlıktan yararlanarak Balkan'a çekilmişti. Arkasından her taraf vıcık vıcık, yapışkan, basıldıkça koyulaşan, içi soğuk suyla dolu testi renginde bir çamurla örtülmüş, toprak suya doymuş, kuytu yerlerde toplanan kar suları büyük göller meydana getirmişti. Sonra bütün gece gökyüzü açık kalmış, binlerce yıldız yaz gecelerindeki gibi tarlaların, evlerin, dağların tepesinde pullu bir çevre gibi ışımıştı. Fakat sabaha karşı kuzeyden önceleri hafif, sonra sert bir rüzgâr esmeye başlamış, ikindiye doğru da soğuk dayanılmaz bir hal almıştı. Değdiği yeri bıçak gibi kesen bu kuru soğuğu görünce biraz hava almak için kümeslerinin önüne çıkmış olan tavuklar hemen içeri kaçmışlar, serçeler saçak altlarındaki

yuvalarına dönüp kafalarını tüylerinin arasına iyice sokarak uyumaya çalışmışlardı. Gece yarısına doğru soğuk daha da artmış, sabah olunca da su, toprak, tahtalar, ağaçlar, canlı cansız ne varsa hepsi taş kesilmişti. Evlerin içindeki kova ve küplerde bulunan içme suları da donmuş, sürahiler çatlamış, şişelerdeki zeytinyağı ve üzüm pekmezleri gürül gürül yanan saç sobaların üstüne erimiye bırakıldıkları halde uzun süre olduğu gibi kaskatı kalmışlar, borular kıpkırmızı kesilmelerine rağmen odalar bir türlü ısınmamıştı. Kar gibi bu soğuk ta kısa bir süre çetniklerin sesini kesmiş, her gece yüzlerce cana kıyan baskınlar durur gibi olmuş, benzinleri donan tanklar, stayerler, otobüs ve otomobiller çalışamaz olmuştu. Her şeyi kasıp kavuran bu soğuk dalgası hemen hemen yüz yıldan beri görülmemiş kadar şiddetliydi. İşleri için dışarı çıkmak zorunda olanlar başlarını sarıp sarmalıyorlar, ayaklarına el örmesi kalın yün çoraplar giyiyorlar, açıkta bir gözleri kaldığı halde biraz sonra mosmor kesiliyorlar, sonunda ayaklarının ve ellerinin kan tutmuş gibi sızlamasına dayanamıyarak evlerine dönüyorlardı. Hemen hemen herkesin el ve dudakları yara olmuş, grip bir çok kişiyi yatağa sermişti. İlâç ve doktor darlığını gidermek için İşgal Komutanlığı Almanya'dan acele olarak aspirin, kinin ve bir vagon dolusu ültraseptil getirtmiş, hızla yayılan hastalığı kontrol altına almaktan çok pençesi altında inim inim inleyen insanlara daha şirin görülnebilmek amacıyla soğuğa rağmen çok zor koşullar altında çalışmaya başlamıştı. Bir yandan da görülmemiş bir yiyecek darlığı baş göstermişti. Payasada et, süt, yumurta, ekmek bile bulunmaz olmuş, bunların hepsi durumdan kurnazca yararlanmasını bilen karaborsacıların avucuna düşmüştü. Sonu hiç te iyi görünmeyen bu duruma çabucak bir çâre bulabilmek için başta Alfons Karr olmak üzere bütün yerli yöneticiler de canlarını dişlerine takmışlar, «sülük» dedikleri karaborsacılara karşı aklın alamıyacağı kadar sert tedbirler almışlardı. Dükkânlarında bulunup ta bir yumurtayı, eti, fasulyayı ya da buna benzer her hangi bir yiyecek maddesini satmaktan kaçınanlar için konan en hafif cezâlardan biri kurşuna dizilmekti. Bu kararın ilk kurbanlarından biri bir kasap olmuştu. Bir kadının şikâyeti üzerine yakalanan kasap yapılan ilk sorgudan sonra herkesin gözleri önünde önce dövülmüş, sonra kurşuna dizilmiş, bu da yetmiyormuş gibi göğüsüne «Halkın sağlığıyla oynayan canavar» cümlerini taşıyan kocaman bir kâğıt asılmıştı. Buna rağmen İşgal Komutanlığı'nı zor duruma düşürmek isteyen Mihailoviç'in yarattığı korku yüzünden karaborsa kesinlikle önlenememiş, idamlar birbirini kovalamaya başlamıştı. Buna karşılık sağlayacakları kârı da bir kenara iten bir çok esnaf korkularından dükkânlarını kapamışlar, soluğu evlerinde almışlardı. Biraz sonra karaborsa ortadan kalkmış,

bu kez de piyasada hiç bir şey bulunmaz olmuştu. Durumun günden güne daha da kötüye gittiğini gören yeni kaymakam bir sabah bütün esnafı toplantıya çağırmış, iyi niyetle davrananlara karşı hiç bir şekilde zarar gelmiyeceği hakkında kendilerine söz vermek zorunda kalmış, dükkânlarını hemen açmalarını istemiş, buna karşı gelecek olanların en ağır cezalara çarpılacaklarını bildirmişti. Kaymakamın bu girişimi hemen etkisini göstermiş, fakat bu kez de bir mal darlığı başlamıştı. Köylü malını saklıyor, böylece Balkan'ın tek hakimi durumuna gelen Mihailoviç gücünü her geçen günle biraz daha duyuruyordu. Bir yandan grip salgını da Mihailoviç'e yardım ediyordu. Her gün yüzlerce kişi mezarlığı boyluyor, bütün mikroplardan daha güçlü olan Alfons Karr ufacık nezle mikrobu karşısında bütün saldırılarında yenik çıkıyordu. Soğukların biraz kırılır gibi olması üzerine çetnikler de yeniden baskınlara başlamışlardı. Bu durum Balkan'da çarpışanların ekmeğine tereyağ sürmüştü. Her şey kıştan beri sıkı bir ölüm çemberi içinde yaşayan Türkler'in artık son günlerinin yaklaştığını gösteriyordu. Yalnız Mihailoviç'le Neniç'in karşısında şimdi bir de Tito vardı. Partizanlar her tarafta Türkler'in de yararına olarak onlarla amansızca vuruşuyordu. Drina boyunca beklenen büyük saldırı daha başlamamıştı, fakat çevredeki korkunç sessizlik bunun çok uzak olmadığını gösteriyordu. Pub Duyiş, Goril İpan ortadan kalkmışlar, fakat buna karşılık Mihailoviç daha da güçlenmişti. Kanlı elini Yugoslav topraklarının üstüne atmış, kimseye rahat bir nefes aldırmıyordu. Buna karşılık Drina'nın kuzey ucunda Biko bekliyor, artık gecelerini Hatipoviç'le birlikte geçiren Selmanoviç ve öteki liderler ani bir baskına uğramamak için tetikte duruyorlardı. Yavaş yavaş unutulmaya başlayan gökyüzünün sıcacık maviliği altında sabahların ya da gecelerin birinde silâhlar yeniden patlıyacak, soğuğun elini kolunu buz kestiği güzelim toprak bir kere daha insancıkların kanına bulanacaktı. Aşağı yukarı işgal altındaki bütün Avrupa'da durum böyleydi. Bir çok yerde daha kış bütün şiddetiyle sürüyordu. Tuna nehri bir ucundan bir ucuna donmuştu. Grip Avusturya, Fransa ve Polonya'ya da sıçramıştı. Rusya'dan korkunç haberler gelmeye başlamıştı. Alman saldırısı yavaşlamış, Moskova hâlâ düşmemişti. Dünya Napolyon'un Rusya bozgununa bir kere daha tanık olacağa benziyordu. Romen, Polonya birliklerinin ayakta duracak halleri kalmamıştı. Hitler ordularının efsaneleşen yenilmezliği artık tarihe karışıyordu. Hattâ buna şimdiden bir gerçek gözüyle de bakılabilirdi. Ama bu gerçek henüz bir mayıs gecesinin ortasında yanıp sönüveren, zavallı Azamoviç'in çok sevdiği ateş böceklerinden birinin ışığı kadar cansız ve soluktu. Ama günün birinde bu ışık kendisini boğmak isteyen karanlığı gündüze çevirebilirdi. Bu nedenle bir kıvılcım kadar ufa-

cık olan bu gerçek ya da ikinci adıyla ümidin tutsak milletlerin yüreğinde her şeye rağmen daima canlı kalması ve hiç sönmemesi için B.B.C. günde yirmi dört saat aralıksız yayın yapıyor, insanlara kendi dilleriyle konuşarak ruhlarına sinmiş olmasından korktuğu o uyuşuk karanlığı dağıtmaya çalışıyordu. Bunun için de gözlerini Mihailoviç'i yavaş yavaş bir kenara bırakarak yeni bir özgürlük güneşi olan Tito'nun partizanlarına çevirmişti. Buna karşılık Reich te boş durmuyor, Alman tekniğinin imkânlarını zorlayarak Batı'nın kendisine göre zehirli ve canavarca olan propagandasını parazitliyor, ayrıca Signal dergisi ve Beşinci Kol yardımıyla bir an önce amacına varmaya çalışıyordu. Yahudi ve çingene avı büsbütün hızlanmıştı, altı milyon Nasyonal Sosyalist'in gecesini insan derilerinden yapıldığı söylenen abajurlar aydınlatıyordu. Her ülkede olduğu gibi Yugoslavya'da da her gün Yahudi damgası vurulan yüzlerce insan tutuklanıyor, bunlardan bir daha haber bile alınamıyordu. İşgal Komutanlığı yepyeni bir sistem uygulamaya başlamıştı. Tutuklananlar gece yarısı askeri kamyonlara doldurulуyor, mezbahaya götürülen sığırlar ya da koyunlar gibi bilinmeyen bir yerde hemen yok ediliyorlardı. Bu gergin hava içinde bir iki hafta daha beklemekle geçmiş, bir gece yarısından sonra fırsatın geldiğine inanan Mihailoviç tarihte eşi görülmemiş bir canavarlıkla beklenen saldırısına başlamıştı. Drina'nın kuzey ucunda hemen karşı saldırıya geçen Biko çemberi yarmayı başarmış, Drina'yı en dar noktasından geçerek Türkler'in bir kısmını güven altına almıştı. Orta kanada Türkler'le partizanlar ağırlıklarını koymuşlardı. Özellikle yeni silâhlarla yönetilen Türk-Divisia partizanlarla işbirliği yapıyor, Mihaioviç'e ağır kayıplar verdiriyordu. Buna rağmen Mihailoviç hâlâ bildiğini okuyor, Balkan'dan durmadan akan adamlarıyla önüne gelen Türk ve Müslümanları kesiyordu. Saldırının dördüncü günü Drina kıpkırmızı akmaya başlamıştı. Suya atılan binlerce ceset balıklarla birlikte akıyor, yıldızlar Drina'nın dibinde artık ışımıyordu. Almanlar ve İtalyanlar duruma müdahalede bulunmakta her zamanki gibi isteyerek geç kalmışlardı. Köyler, kasabalar ve şehirler boşalmaya başlamış, yollar canlarını kurtarmak için malını mülkünü bırakan onbinlerce insanla dolmuştu. Bir çığ gibi büyüyen bu göçü durdurmak hiç kimsenin elinde değildi. Çocuklar, kadınlar, erkekler, hastalar, yaşlılar yarı aç ve çıplak bir halde yürüyerek, atla ya da arabayla Türkiye yolunu tutmuştu. Bu manzara en usta bir ressamın canlandıramıyacağı kadar acı ve yürek paralayıcıydı. Yolda soğuk ve açlıktan ölenler oluyor, hepsi de yol kenarına bırakılıveriyorlardı. Durmak tehlikeliydi, çünkü Mihailoviç kovalıyordu. Türk-Divisia, Biko ve partizanlar olmasa bir iki gün içinde hepsi ölebilir, yollar yürüyen bir mezarlığa dönebilirdi. Yüz kızartıcı bu göçe

katılmamış olanlar da hazırlık içindeydi. Bu evlerden biri de Selmanoviç'in eviydi. Sabahın daha çok erkek bir saati olmasına rağmen Şevvala Ana göz yaşları içinde ordan oraya koşuyor. Osmaniç'in karısı da kendisine yardım ediyordu. Kızlar da boş durmuyor, Dündar'ın ölümünden haberi olmayan Muammera bir yandan öte beriyi toplarken, Müberra ile Elmasa da bir gün geri dönmek ümidiyle her tarafı sımsıkı kapıyorlardı. Olup bitenlerden çok fazla bir şey anlamayan İstemi bir köşede uslu uslu ağlıyor, başka hiç kimsenin sesi bile çıkmıyordu. İki aile hep birlikte kaçmaya karar vermişlerdi. Hepsi sapsarıydı, her birisi ayakta dolaşan ölülere benziyorlardı. İşini bitirip nihayet pencereden son bir kere daha bahçesine bakmaktan kendini alıkoyamayan Şevvala Ana birdenbire hıçkırmaya ve bağırmaya başladı.

— Alçaklar. Allah sizin de belânızı verecek elbet. Bu döktüğünüz kan yanınıza kâr mı kalacak sanıyorsunuz?

Annesinin sesine Elmasa koşup geldi, fakat o da bitkindi, hiç kimseyi avutabilecek halde değildi. Bir iki kere yutkundu, kelimeler boğazında düğümlenip kaldı.

— Vermiyeceğim, toprağımın bir karışını bile vermiyeceğim. Ne hakla elimden almaya kalkıyorsunuz benim toprağımı. Bu ev benim. Buradan bir adım bile dışarı atmam. Öldürün, bir iğne bile vermem size buradan. Soyguncular, katiller, gâvur tohumları. Gücünüz yetiyorsa gelin de çıkarın bakalım beni evimden. Sizden korkacak mıyım sanıyorsunuz? Ben çocuklarımı bu evde doğurdum. Bu evde büyüttüm onları. Bu ev onların anılarıyla dolu. Hayır gitmiyeceğim, hiç bir yere gitmiyeceğim.

Kapı arkasına yığılmış üç beş dengi görünce Şevvala Ana ile birlikte herkes evden bir ölü çıkmış gibi ağlamaya başlamıştı. Baba evini ve topraklarını arkada bırakmak kolay şey değildi. İnsan gider, fakat bir gün dönmeyebilirdi. Gidemeden yollarda kalmak ta vardı. İşin en kötüsü ölüler de artık mezarlarına yürüyerek kendileri gitmek zorundaydılar. Daha iyi bir dünya yaratacağım ümitleri içinde çırpınan insanoğlu tarih denen maskaralığın çukurunda bir çıkmazın içine daha düşmüştü. Buna karşı koyabilmek için elinde en güçlü silâh olarak yalnız göz yaşları vardı. Buna benzer durumlarda ölüm en iyi şeydi ama ne yazık ki insan en istemediği zamanda ölebilen bir varlıktı. Tanrı gecesini gündüzüne katarak yarattığını söylediği, adına insan denen sevgili yaratığının beşikten beri kokusunu buz gibi yüreğinde duyduğu o iğrenç ölümü bile hizmetine koymamıştı. Şevvala Ana gerçekte ağlamak ve bağırıp çağırmak değil ölmeyi istiyordu. Ama ölüm de çoktandır insanların aradığı bir mutluluk olmuştu. Bu mutluluğa insan istediği günde değil de hiç istemediği bir zamanda kavuşuyordu.

— Oğlum Dündar, nerdesin? Neden mektuplarıma cevap vermiyorsun? Başına bir iş mi geldi senin de yoksa? Sana diyorum, söylesene. Cevap versene oğlum. Ben senin anan değil miyim? Ha? Neden susuyorsun karşımda öyle?

Muammera koştu, için için ağlıyordu.

— Üzülme anneciğim. Mektup yazarız Dündar'a, Türkiye'de gelir bulur bizi.

— Bulur mu?

— Elbette. Neden bulmasın?

— Ya öldüyse?

Ayişa yetişti, onun da gözleri mosmor olmuştu.

— Neler diyorsun Şevvala? Eğer öyle bir şey olsaydı şimdiye kadar çoktan duyardık. Ölümün bacakları yoktur ama en çabuk koşan odur. Benim Osmaniç'e nasıl oldu. Ölüsü kapıdan içeri girmeden daha haberini almıştım.

Şevvala iyice zayıflamıştı. Yüzü uzamış, bakışlarının o eski canlılığı kalmamıştı. Bir süre kendi kendine bir şeyler mırıldandı, sonra Ayişa'nın boynuna atıldı.

— Dayanamıyacağım, ben bu acıya dayanamıyacağım Ayişa. Allah canımı alsa da kurtulsam artık.

Elmasa eliyle gözlerini sildi.

— Hadi, yeter artık anne. Böyle şeyler de konuşma bir daha. Kendine acımıyorsan bize de acımıyor musun? Ölmeyeceğiz, Mihailoviç'e inat yaşıyacağız. Babamın dediği gibi artık ölmek değil ölmemek görevimiz. Hepimiz ölmeye kalkışırsak işte o zaman bu toprakları elimizden alırlar. Yaşarsak onlar için her zaman bir tehlike olabiliriz. Ağlamanın sırası değil şimdi. Bir an önce canımızı kurtarmaya bakalım. Sonra gittiğimiz yer yabancı değil, Türkiye'ye gidiyoruz. Bizim asıl vatanımız da orası. Bakarsın bir gün yine buraya döneriz. Hadi, kalk artık. Araba hazır bizi bekliyor.

Şevvala ağır ağır başını kaldırdı.

— Bizi mi bekliyor?

— Evet.

— Demek gideceğiz buralardan ha. Bu ev n'olacak sonra? O temiz olsun diye ova ova ellerimi parçaladığım, her köşesini yastıklarla ve minderlerle süslediğim evim n'olacak benim? Yatağımın pamuğunu da daha yeni attırmıştım. Sana yeni diktirdiğim yorganın altında bir kere bile yatamadın. Ya bu çiçekler? Onları kim sulayacak, kim bakacak onlara ben gidince? Dönünceye kadar dayanamaz hiç biri. Ölüverir sardunyalarımın hepsi sonra. Onların hepsini ellerimle dikmiştim ben. İki ay kadar sonra kayısı gülleri ne güzel açacaktı. Sabahlarım

gül kokmıyacak artık. Onların yaprakları lâzım bana. Bu yıl çok reçel yapmak istiyorum. Güzel olur gül reçeli. Gül reçeli yiyen kızlar da güzel olur. Seni hep gül reçeliyle beslemiştim. Bir de sorup duruyorsun bana neden gül kokuyorum anne diye. Gül değil kayısı gülü yaprağı kokuyorsun sen. Senin için dikmiştim o gül ağacını. Sen güzel ol diye dikmiştim. Kökünü kabartmalı onun artık. Mihailoviç'e inat gül ağacım da yaşamalı. Kurumamalı gül ağacım ben gelinceye kadar. Baban bakamaz ona. Gül dediğin kadın eli ister.

Elmasa hıçkırıklarını boğmaya çalışıyordu.

— Üzülme anneciğim. Babam bakar hepsine onların. Bilirsin, o da çiçekleri senin kadar sever.

Şevvala Ana omuz silkti.

— Ya, bakacak. Erkeğin bakmasından ne olur? Erkek yalnız para kazanmasını bilir. Akşam da sofrasının hazır olmasını ister. Karnını doyurduktan sonra da gazetesini alıp okur, sabah olunca da kalkıp işe gider. Bir daha akşama bekleki gelsin. Yukarıda camları yeniden kâğıtla kapladın mı?

— Kapladım anne. Öteki odanın pencerelerini de sıkı sıkı örttüm.

— Gideceğimizi bilseydim o yeni diktiğim perdeleri takmazdım daha. Yazık, güneşten hepsi solacak. Acaba onları da bir daha kâğıtlasak mı dersin?

Camdan bakmakta olan İstemi birden bağırdı.

— Şu kuşa bak anne, ne kadar büyük!

Pırıl pırıl bir kuştu. Gökten düşen bir kara elmas gibi ansızın gelip pencerenin kenarına konmuştu. Kapkara gözleriyle içeri bakıyordu. Onu görünce Şevvala'nın yüzü birdenbire aydınlanır gibi olmuştu.

— Hayırdır inşaallah. Kuş hayır demektir. Dündar'dan mektup var galiba. Mektup ya biz gittikten sonra gelirse ne yapacağız?

— Babam onu bize gönderir anne.

— Baban hele Balkan'dan sağ insin de ben başka bir şey istemiyorum.

Kuş bir süre daha kaldı, sonra üstü kırmızı benekli kanatlarını açarak bahçenin içinde gözden kayboldu. Gökyüzü açıktı, ama mavisi soluk ve kirli gibi duruyordu. Isıtmayan bir güneş ayakta hiç kımıldamadan duran ağaçların kupkuru dallarının tepisine iri bir ateş böceği gibi sarkmıştı. Uzakta dağlar yarı bellerine kadar güneşin ışınlarıyla altın tozuna bulanmış bir karla örtülüydü.

— Anne!

— Ne var?

— Aşağı inelim artık. Yola gideceğiz, geç kalıyoruz.

— Siz gidin, ben burada kalacağım.

— N'olursun anne.

— Siz gidin diyorum. Nereye isterseniz gidin, ama beni rahat bırakın. Ben ölürsem bile evimde öleceğim. Baban Balkan'da dövüşüyor, ben de evimde dövüşeceğim. Ölünceye kadar dövüşeceğim. Kimseye arkamdan korktu da kaçtı dedirtmiyeceğim. Babana lâyık bir kadın olarak öleceğim. Onun yüzünü dosta düşmana karşı kızartmıyacağım. Sen ne diyorsun kızım. Selmanoviçler'den bir erkeğin karısı olmak kolay şey mi sanıyorsun sen. Babanla ben yalnız sizleri doğurmak için değil, gerekirse namusumuz ve şerefimiz için onunla birlikte ölmek için evlendim. Onu Balkan'a bırakarak kendi canımı kurtarmak çin buralradan hiç bir yere gidemem. Yazık yazık, bu kadar korkak olduğunuzu bilmiyordum. Ama korksanız da haklısınız. Daha gençsiniz, yaşıyacaksınız. Ama babanla ben yaşadığımız kadar yaşadık. İnsan bu yaştan sonra insanca ölmesini bilmeli. Her tehlike karşısında yaşlı sıçanlar gibi kaçacak delik aramamalı. Hadi gidin, gidin diyorum size. Nereye isterseniz oraya gidin.

Ayişa yalvarmaya başladı.

— Beni dinle Şevvala. Dışarıdan kulağıma bazı silâh sesleri geliyor. Bir an önce yola çıksak iyi olur. Sen gitmezsen ben de gitmem.

Muamera içine kapanmış, sessiz sessiz ağlıyordu.

— Sen gitmezsen hiç birimiz gitmeyiz. En iyisi hepimiz burada ölürüz.

Sözlerinin arkasını getiremedi. Kendini yastıklardan birinin üstüne attı ve hıçkırmaya başladı. Şevvala Ana hiç bir şey duymamış gibi yerinden bile kımıldamamıştı, göz pınarlarında yuvarlanıp kalmış iki damla göz yaşının arkasından bahçedeki kayısı gülüne bakıyordu. Birden eliyle odanın döşemesini gösterdi.

— Ben bu eve gelin geldiğimde bu tahtalar simsiyahtı. Onları ağartıncaya kadar ellerime kan oturdu. Şu duvarlara bak, kendi ellerimle badanaladım hepsini. Tam biraz rahat edeceğim bir günde beni alıp götürmeye kalkıyorsunuz. Neye çalıştım bu kadar ben? Ölürsem bile sizin aranızda rahat öleyim diye didinip durdum hep. Neden anlamak istemiyorsunuz beni. Evi korumak benim görevim. Evi olmayan bir kadın ölmüş demektir. Nereye giderse gitsin ölmüş demektir. Bu evin her taşını, her tuğlasını savunacağım. Bu duvarların kirlenmesine, bu tahtaların yeniden kararmasına razı olamam. Ölsem de razı olamam. Burası evim benim, evim. Sizi doğurduğum ev, sizi büyüttüğüm ev.

Başını kolları arasına aldı ve öyle kaldı. Koluna girip zorla aşağı kata inen merdiven başına götürdüler. Bu hiç te kolay bir şey olmamıştı. Şevvala Ana'nın yarısından fazlası odanın içinde kalmıştı. Do-

ğup büyüdüğü topraklardan gövdesiyle birlikte çıkarılan büyük bir ağaç gibi köklerinden bazıları yine toprakta kalmıştı. Sanki benliğinden kopan bu parçaların içinde yarattığı boşlukta dengesini kaybetmiş ve olduğu yerde düşecekmiş gibi olduğu yerde bir süre sallandı, sonra her yanı hâlâ genç kızlığının kahkahalarıyla çınlayan minderle döşeli, tahtaları sabun ve soda kokan sofaya titreyerek baktı.

— Kapat şu odanın kapısını Elmasa. Anahtarı her zamanki yerine koy. Baban geldiğinde bir de onu aramasın.

Elmasa gülmeye çalıştı.

— Olur, anne. Yalnız n'olursun ağlama artık.

Gidip kapıyı kapadı. Göz yaşları Şevvala Ana'nın yanaklarından aşağı yuvarlanıyordu.

— Ağlama demesi kolay, ağlamamak güç. Ben de ağlamak istemiyorum. Ama nasıl ağlamıyayım kızım? Ben ağlamazsam kim ağlar böyle günde? Hem bu zamanda insan ağlamazsa ne zaman ağlar? Bırakın, son bir kerecik daha ağlıyayım kendi evimde. Bugüne kadar hep gülmüştüm, ağlıyacağım hiç aklıma gelmemişti. Galiba üç yaşındaydın, ateşler içinde yanıyordun. Öleceksin diye ödüm kopmuştu. Şu köşede tam üç gün üç gece baş ucunda hiç uyumadan hep seni beklemiştim. Abin hiç durmadan ordan oraya koşup duruyordu. Gürültü edip seni rahatsız etmesin diye kulağını çekmiştim. Öyle ağlamıştı ki sorma! Göz yaşları içime akmıştı sanki hep. Hıçkırıkları hâlâ kulaklarımdan çıkmadı. Bütün bunları bırakıp gitmek benim için çok zor. Benim yerimde olsaydın sen de ağlardın. Hepiniz ağlardınız. Bu göz yaşlarını bana çok görmeyin. Hep Mihailoviç denen o haydutun yüzünden bunlar. Evimi o soyguncu yıktı. Her şeyimi o çaldı. Ama yine döneceğim. Hem de bu kez daha güçlü, daha kinle dolu olarak döneceğim. Her şeyimi geri alacağım onun pis ellerinden. Bu evin içinde görünen ve görünmeyen ne varsa hepsini geri alacağım. Güllerimi, sardunyalarımı, şu döktüğüm göz yaşlarımın hepsini ondan geri alacağım. O zaman da buradan o gidecek. Hem öyle bir gidiş gidecek ki benim gibi de geri dönemiyecek bir daha.

Ayişa birdenbire canlanmıştı.

— Ben de Osmaniç'in intikamını almaya yemin ettim. Adamımın intikamını almadan ölmiyeceğim. Sen yine mutlu sayılırsın Şevvala. Ben Osmaniç'in ölümüyle sağ kolumu kaybettim. Ama şimdilik sol kolum bana yeter. Bir kaç çetnik öldürmeden ölmemeye kararlıyım. Kocama söz verdim, bu sözümü yerine getirmeden dünyadan bir yere gitmiyeceğim.

Bu sırada aşağıdan arabacının sesi duyuldu.

— Müberra.

— Ne var?

— Misafir geldi.

— Kim?

— Peder Yuvan, sizi görmek istiyor.

Müberra en önde olduğu halde hepsi birbirinin arkasından koşarak aşağı indiler. Muhterem Peder Yuvan kendilerini kapı sahanlığında dimdik bekliyordu. Şevvala onu karşısında görünce şaşırmış, biraz da heyecanlanmıştı. Sonra kendini toparlıyarak saygıyla önünde eğildi ve elini sıktı.

— Buyurun papaz efendi, yukarı buyurun.

Peder Yuvan herkese ayrı ayrı baktı, sonra hafif hafif gülümsemeye çalıştı. Gözlerinden yorgunluk akıyordu.

— Çok rahatsız ettim Madam Selmanoviç. İzin verirseniz sizinle burada bir dakika kadar görüşmek istiyorum. Eğer sizce bir engel yoksa tabii.

Şevvala peder Yuvan'ın ansızın gelmesinden kuşkulanmıştı. Onun kötü bir haber getirmiş olmasından korkuyordu.

— Nasıl isterseniz. Fakat yukarı çıkasaydınız çok memnun olurduk.

Peder Yuvan kapının arkasına yığılmış eşya denklerine baktı.

— Teşekkür ederim Madam Selmanoviç. Bu evinize ilk gelişim. Muhterem ailenize karşı öteden beri derin bir sevgi ve saygım vardır. Sizlere içtenlikle bağlı olduğuma inanmanızı özellikle rica ederim. İsa insanları seviniz, onlara zor günlerinde yardım ediniz buyuruyor. Ben de onun yeryüzünde binlerce temsilcisinden biri olarak size yardım etmeye geldim. Gelmedim, size yardım etmek zorundayım. Bunu lütfen kabul ederseniz size karşı olan borçlarımdan birazını bana ödemek fırsatını esirgememiş olacaksınız.

Elmasa annesini tutup geri çekti.

— Yardımda biraz geç kalmadınız mı papaz efendi? diye sordu.

Peder Yuvan başını önüne eğdi. Cübbesinin göğüsündeki haç kımıldadıkça çevresine yıldızlar saçarak ışıldıyordu.

— Evet, geç kaldım kızım. Hem de çok geç kaldım. Ama bu gecikmenin suçunu bana yüklemiyeceğinizden emin bulunuyorum. Bu günlere gelinmemesi için günahkâr ve katil ellern hiç bir şekilde hakları olmadığı halde insanlara yararlı hayatına son verdiği muhterem müftünüz Bedroviç'le elimizden geleni yaptığımıza Tanrı ve babanız tanıktır. Beni İsa'nın emirlerini yanlış yola kullanan öteki sapık düşünceli papazlarla bir tutmamanızı çok rica ederim. Ben dinlerin en büyük görevinin insanları birbirlerine sevdirmek olduğuna inanan din adamlarından biriyim. Büyük müftünüz de benimle ayni düşüncede olan çok değerli bir meslektaşımdı. Her ayinde Tanrı'ya ona yardımlarını

esirgememesi için dua ediyorum. Ama gerçek te müftünüz ölmedi kızım. O insanlığın kalbinde kıyamete kadar yaşayacak. Onun kaçırıldığını ve işkence edilerek öldürüleceğini duyduğum zaman kurtulması için elimden geleni yaptım. Fakat sesimi duyan olmadı kızım. İnsanlar çıldırmış, yürekleri taş kesilmiş, sapık din adamlarıyla hasta siyaset adamlarının beyinlerine şırınga ettikleri yanlış düşüncelerle kafaları dolmuş. Tanrı'dan gelmiş bir buyruğu yerine getiriyorlarmış gibi durmadan kesip biçiyorlar. Ama bunun da bir sonu gelecek, bir gün zafer mutlaka insanlığın olacak. Çünkü bazen en güçlü görünen gerçekte en zayıf olandır.

Ayişa titriyordu.

— Ama bu zaferin ölenlere ne yararı olacak papaz efendi. Benim kocamı da hiç bir suçu olmadığı halde döve döve öldürdüler. Osmaniç geri dönmedikten sonra insanlığın zaferinden bana ne?

Elmasa söze karıştı, yanakları al aldı.

— Evet, ben de ayni kanıdayım papaz efendi. Gerçek zafer intikam almasını bilenlerindir artık.

Peder Yuvan ıstavroz çıkardı.

— Acının pençesinde kıvranan insanlar olarak böyle düşünmekte haklısınız. Fakat kan dökmeyi her iki büyük din de yasak etmiştir. İntikamın insana kazandıracağı zafer geçicidir ve bu yenilen tarafın intikamını davet eder. İnsanlık bu yalancı zaferlerden gerçek zaferleri ayıramadığı için kana bulandı. Ben zafer deyince bütün insanların din ve ırk ayrılıklarını bir kenara bırakarak birbirleriyle şu bereketli toprakların üstünde kardeşçe kucaklaşacakları günü anlıyorum. Kaybettiklerimizin arkasından ağlamak en doğal hakkımızdır. Fakat gerçek insanlık sevgisiyle dolu olan insanlar bu pisliklere bakarak özlemini duyduğumuz pırıl pırıl bir sabahın doğacağından ümitlerini kesmemelidirler. Çocuklarımızı hep ayni düzeyde eğittiğimiz, onları tarihin çamurlu sayfaları arasında dolaştırmadığımız gün, onlara dünyanın en uzak köşesinde bulunan, hayatında belki de hiç göremiyeceği bir insanı bile saymasını ve sevmesini öğrettiğimiz gün sizin eli kanlı zaferiniz bir daha geri dönmemek üzere bu güzelim topraklardan pılısını pırtısını toplayıp bir daha gelmemek üzere gidecektir.

Şevvala içini çekti.

— Çok güzel şeyler söylüyorsunuz papaz efendi. Ama biz bunları görmiyeceğiz. Belki çocuklarımız da görmiyecek.

Peder Yuvan tavana baktı, iki duvarın birleştiği köşede kocaman bir örümcek ağını örüyordu.

— Ben güzel şeyler söylemiyorum Madam Selmanoviç, bir gerçeği söylüyorum. Bu gerçeği çocuklarımız da görmeyebilir. Bundan

hiç bir üzüntü duymamalıyız. Aslında gerçek insan kendinden başkasının mutluluğu için yaşayabilen ve savaşabilendir. Goril İpan adlı insanlıkdışı varlığı öldüren, Bedroviç'i kurtarmak isterken kendi kutsal canından olan Miyasiç bunlardan biridir. İnsanlığın zaferi için daha bir çok Miyasiç'lerin ölmesi gerek. Bu kanı ister istemez dökeceğiz. Bugün arkasından ağladıklarımız mutlu yarının hazırlayıcılarıdır. Bugün oynanan kanlı oyuna bakarak insanları sevmekten vazgeçmeyiniz. Acıyınız onlara, her birini sevdiklerinizden daha çok seviniz. Çünkü onlar Tanrı yolundan sapmış, türlü yalanlarla aldatılmış insanlardır.

Şevvala birden sinirlenmişti.

— Bizi evimizden barkımızdan eden, topraklarımızı elimizden almaya kalkışan bu insanları nasıl sevebiliriz papaz efendi? Yıllar yılı kapımızda beslediğimiz, aileden saydığımız bir insan bizi öldürmeye, bu yetmiyormuş gibi bir de kızımı kaçırıp tecâvüz etmeye kalkışırsa bu insanı öldürmezsiniz de ne yaparsınız? Kızım bu yüzden günlerce kendine gelemedi. Erkeklere karşı şimdi içinde o günden beri hiç sönmeyen bir kin var. Hayır, elimde değil, ben artık insanlığa inanmıyorum. Siz de bir ana olsaydınız benim gibi düşünürdünüz. Sevmeyi değil, başınıza bütün bu belâları yıkan insanları öldürmeyi düşünürdünüz.

Peder Yuvan acı acı baktı:

— Haklısınız Madam Selmanoviç, çok haklısınız. Sizden insanlara bu durumda veremiyeceğiniz bir şey istediğimi biliyorum. Aslında ben sizinle buraya bunları konuşmaya gelmemiştim. Fakat insanlığın haksız yere dökülen kanları karşısında duyduğum dayanılmaz acı beni bu yolda konuşmaya itti. Size yardımda bulunabilir miyim?

Muammera ilk defa lâfa karıştı.

— Ne gibi bir yardımda bulunmak istiyorsunuz papaz efendi?

Peder Yuvan yanıbaşında kendisine korku dolu gözlerle bakan İstemi'nin başını sevgiyle okşadı.

— Türkiye'ye doğru yola çıkmak üzere olduğunuzu haber aldım. Bu zor gününüzde yanınızda bulunmayı istedim. Eğer izin verirseniz başınıza hiç istemediğim yeni bir felâketin gelmemesi için size sınıra kadar eşlik etmek istiyorum.

Şevvela hâlâ şüphe içindeydi.

— Gerçekten çok iyi bir insansınız papaz efendi. Size nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum.

Peder Yuvan yavaş yavaş çöken bir sisin içinde gittikçe kaybolan uçsuz bucaksız kırların yalnızlığında yanıp sönen bir akşam yıldızı gibi ışıldayan haçına baktı. Orada İsa hâlâ iki bin yıl önce çivilendiği yerde duruyordu. İnsanlık gibi onun da çilesi daha bitmemişti.

— Teklifimi reddetmediğiniz için asıl ben size teşekkür etmeliyim

Madam Selmanoviç. Böyle bir mutluluğu benden esirgemediğiniz için çok sevinçliyim. Eğer hazırsanız hemen gidebiliriz.

Şevvala'nın gözleri bir kere daha ağlamak üzereydi. Kendine hakim olmaya çalışarak başını kaldırıp yukarı baktı. İçinde yıllarını geçirdiği evini son defa görüyordu. Doğrusu iyi bir ana olarak böyle korkunç bir sonucu haketmemişti. Ruhunun en karanlık köşesinde arasıra ışır gibi olan bir ümit kırıntısı daha vardı. O da olmasa o kurşun ağırlığındaki karanlığın içinde kaybolup gidecekti. Bu canavarlığı bir türlü aklı almıyordu. Üstüne titrediği aile yuvası dağılmış, herkes bir yana gitmişti. Balkan'da kalmayı daha uygun bulan Selmanoviç'ten de ayrılacağını düşündükçe zaman zaman nefesini kesen göç acısı dayanılmaz bir hal alıyordu. Belki bir daha evini, bahçesini, çiçek ve ağaçlarını göremiyecekti. Çünkü daha önce geri dönmek ümidiyle gidenlerin hiç biri geri gelmemişti. Onun için her yere ve her şeye çok iyi bakması gerekti. Duvarları, tavanları, basamakları örten tertemiz pala bezlerini iyice içine sindirmeliydi. Bu ev de onun yetiştirdiği çocuklarından biriydi. Onun sağlığı ve iyiliği için gece gündüz durmadan didinmişti. Şimdi artık birbirlerinden ayrılıyorlardı. Her şey onunla birlikte ağlıyordu sanki. Duvarlar, tavanlar anasına koşan ve ondan ayrılmak istemeyen bir çocuk gibi kollarını açmış, kendisine doğru gittikçe yaklaşıyorlardı. Kayısı gülü, şebboyları, karanfilleri ve dalları kırmızı kırmızı çiçekleriyle kıvılcım saçan nar ağacı en arkadan geliyorlardı. En son yanı başına o güzelim esmer yüzüyle salına salına toprağı çıkageldi. Onun da yüzü gözü sırsıklamdı. Akide şekeri gibi tatlı karanfil kokan bir rüzgâr akasyaların ortasında durmuş bekliyor, buruşuk yüzleriyle en tepeden bakan turuncu yamaçlar susuyordu. Günün birinde birbirlerinden ayrılabilecekleri hiç birinin aklına bile gelmemişti. Şaşkınlıktan söliyeceklerini de unutmuşlardı. Bir süre karşılıklı birbirlerine bakmakla yetindiler. Sağırlara ve dilsizlere benziyorlardı. Hiç biri kendinde Allahaısmarladık demek gücünü bulamadı. En sonunda bir daha birbirlerini hiç görmiyecek olan iki sevgili gibi birbirlerinin kollarına atıldılar. Sıcaklıklarını ruhlarında iyice duyuncaya kadar uzun uzun kucaklaştılar. Sonra birden ayrılıp her biri kendi yoluna gitti. Yalnız o uçsuz bucaksız toprak, acı ve mutlulukların hiç yenilmeyen anası toprak olduğu yerde kalmıştı. Yüzü daha da kararmış ve her yanı ıslak ıslaktı.

— Hadi anne, papaz efendi bekliyor.

Gözlerini açtı, herkes kendine bakıyordu.

— Peki kızım, hadi öyleyse.

Peder Yuvan evin her köşesini takdis etti.

— Üzülmeyin Madam Selmanoviç. Bu ev, bu topraklar her zaman

sizin. En kısa zamanda yuvanıza yine kavuşacaksınız. Her acının mutlaka bir sonu vardır. Günün birinde bu çektiklerinizi unutacaksınız. Yeni kurulacak dünyamızda insanlar bir daha böyle acı günlerle karşılaşmıyacaklar. Ayni suçları işlememeleri için çocuklarımıza çektiklerimizi anlatmalı, fakat bunu yaparken çok dikkatli olmalıyız. Onların körpe ruhlarında özellikle kin ve düşmanlık duygularını uyandırmaktan kaçınmalıyız. Her birinin kalbine yalnız ve yalnız insanlık sevgisini yerleştirmeliyiz. Evet, biliyorum, Tanrı'nın en kutsal saydığı bu evden ayrılmanız çok güç. Sizin gibi şimdi binlerce insan evlerini bırakıp canlarını kurtarmak için kaçıyor. Tanrı sizinle ve onlarla beraberdir. Tanrı daima acı çeken insanlardan yanadır. Tanrı sizin boşu boşuna akan şu göz yaşlarınızdan yanadır. İnsanlık bu karanlık yoldan bir gün mutlaka dönecektir.

Şevvala Ana biraz kendine gelir gibi olmuştu.

— Size bir kahve de yapamadık papaz efendi. Üstelik ayakta da kaldınız.

Peder Yuvan gözlerini harıl harıl ağını örmeye devam eden örümceğe dikmişti.

— Zararı yok Madam Selmanoviç. Bir gün özellikle kahvenizi içmeye geleceğim. Hem de bu evde içmeye geleceğim. O zaman hepimiz bütün bu acıları da unutmuş olacağız ve yaptığınız kahve de dünyanın en iyi, en tatlı kahvesi olacak. Çünkü ben içine gözyaşı karışan bir kahveyi içemeyen insanlardanım.

Arabacıyla birlikte Türk-Divisia'nın iki adamı gelip eşyaları aldılar, dışarıda bekleyen arabaya yüklediler. Kapıları kilitledikten sonra da hep birlikte, Peder Yuvan da yanlarında olduğu halde birer ölü gibi dışarı çıktılar. Hava çok soğuktu, gökyüzü açık olmasına rağmen sanki bir yerlerden buz yağıyormuş gibi toprak kaskatıydı. Bereket versin ki hepsi de en kalın elbiselerini giymişlerdi. Arabacıyla askerler içi kürklü paltolarının içinde kaybolmuşlardı. Sokağın öteki evlerinin önünde de arabalar vardı. Bazı insanlar koşuşuyor, arasıra hıçkırmalar duyuluyordu. Bütün mahalle acayip bir durgunluk, insanı ağlatan soyundan bir sessizlik içindeydi. Bu sessizliği arabalara yüklenen denklerin çıkardığı gürültü ve arasıra çok alçaktan geçen bir güvercinin kanat sesleri bile bozamıyordu. Neye dokunsan ağlıyacak gibiydi. Kaldırım taşları bile bir tuhaftı. Bu taşlar her zaman susarlardı ama bugünkü susuşlarında insanın yüreğine işleyen ağlamaya benzer bir şey vardı. Sanki onlar da gitmek istiyorlarmış gibiydi, ama insanoğlu onların adına bir kere taş demişti, bu nedenle de seslerini hiç kimseye duyuramıyorlardı. Ağaçlar da dona kalmıştı, ne yapacaklarını şaşırmışlar gibi sağa sola bakınıyorlardı. Bu kaçıncı ayrılıştı böyle?

Bu gözyaşlarının bir sonu gelmiyecek miydi? Çiçeklerini mayısta artık kimin için açacaklardı? Çocuklar gittikten sonra ne diye meyvalarını vereceklerdi? Sıcaklığını hâlâ yüreklerinde duydukları bu ellerin, kendilerinden bir kere daha kopan bu ellerin hiç bir kötülüğünü görmemişlerdi. Öyleyse durup dururken kendilerini bırakıp gidecek ne vardı? Acaba kimden kaçıyorlardı? Her birisi bir çocuk kadar suçsuzdu. Onlara meyva vermiş olmaktan başka hiç bir günahları yoktu. Ağaç olarak dünyaya geldiklerinden beri ilk defa ağaç olmanın acısını duymuşlardı. İnsanlar gibi ayakları olmamanın acısıydı bu. Doğmak, büyümek yeryüzünde bir adım atamadan ölmek, sevilen insanların arkasından baka kalmak, dayanılır şey değildi. Niçin gidiyorlardı? Niye hiç bir şey söylememişlerdi? Anlamıyorlardı, hiç bir zaman da anlıyamıyacaklardı. Yalnız bir takım insanlar böyle olmasını istemişti. Bu gözyaşları onların daha çok hoşuna gidiyordu. Dünya dediğin böyle olmalıydı. İnsan insanı öldürmeli, öldürmese bile yüreğini yakmalıydı. Kimine müslüman, kimine hıristiyan, kimine Türk, kimine de Sırp denmeliydi. Aralarında sürüp giden bir ayrılık olmalıydı. Bunun da adına dünya denmeliydi.

— Buyurun, şu köşeye oturun papaz efendi.

Peder Yuvan gösterilen yere geçti, sonra Şevvala'ya teşekkür etti.

— Gitmeseniz de olurdu bence Madam Selmanoviç. Her şey savaşın yakında sona ereceğini gösteriyor.

Şevvala karşı köşeye oturmuştu.

— Ben bu savaşın öyle kolay kolay biteceğini hiç sanmıyorum papaz efendi.

— Haklısınız, ama dünyada bitmeyen hiç bir savaş yoktur. Bir gün mutlaka barış olacak. Bunda da şaşılacak hiç bir şey yok. Benim bütün istediğim barışın sürekli olmasıdır.

— Böyle olmasını hepimiz istiyoruz. Ama olmuyor işte papaz efendi. İnsanlar vurup kırmaktan hoşlanıyor. Onun için yarın ne olacağı belli olmaz. Drina ölülerden geçilmiyormuş. Mihailoviç'in son bir baskın daha yapacağı ve hepimizi öldüreceği söyleniyor. Bu nedenle daha fazla duramazdık. Yoksa evinden barkından olmayı kim ister? Od ma biyegenis papaz efendi. Hem de hiç vakit geçirmeden.

Ayişa kendi evinin bulunduğu yere bakıyordu.

— Evet, Şevvala'nın dediği gibi hemen kaçmamız gerek. Yalnız bu sözlerim yanlış anlaşılmasın papaz efendi. Biz korktuğumuz için kaçmıyoruz. Bizim yaşamamız gerek. Hem de her zamandan daha güçlü yaşamamız gerek. Çünkü bu kötülüklerin hesabını onlardan soracağız bir gün. Onun için kaçıyoruz. Yaşamak, intikam alabilmek için kaçıyoruz. Bir gün yine buraya dönecek, ama artık sevmek için değil biz

de öldürmek için döneceğiz. Onların bizim gibi evlerini topraklarını bırakıp gttiklerini görmek için döneceğiz. Osmaniç'e yaptıkları gibi ben de onların gözünü oyacağım. Döve döve kırmadık yerlerini bırakmıyacağım onların. Osmaniç'in ölüsü içimden kalkıncaya kadar elimden gelen kötülüğü yapacağım ben de onlara.

Muammera kızdı.

— Sus anne, papaz efendi bir şey söyleyecek galiba.

Peder Yuvan uykusunda gülümseyen bir çocuk kadar sakindi.

— Çok haklısınız. Az bile söylüyorsunuz. Fakat zaman her şeyi düzeltir. Zaman gürül gürül akan bir su gibidir. Delice akan bu suyun önünde en ağır taşlar bile günün birinde nasıl sürüklenip giderse zaman da en unutulmıyacak sandığımız acıları öyle alıp götürür. O zaman insan daha iyi görmeye, daha iyi düşünmeye başlar. Bir yeri yanan insanın önce bağırması kadar doğal olan bir şey yoktur. Siz de şimdi öylesiniz. Aldığınız yara daha kanıyor, ama bu yara günün birinde yavaş yavaş kabuk bağlıyacak. Yerinde en küçük bir iz bile kalmıyacak. O zaman bugün öldürmek istediğiniz insanların yardımına herkesten önce sizin koşacağınızdan eminim.

Bir sarsıntı oldu, altlarındaki sekiz tekerlek birden dönmeye başladı. Nezir her şeyi inceden inceye düşünmüştü. Payton yerine Osmaniç'in iki yük arabasını alarak birbirine bağlamış, içine minderler ve kilimler koymuş, üstünü de kalın muşambayla iyice kapatmıştı. Araba hareket eder etmez bütün konuşmalar kesilmiş, herkes arkalarından hızla uzaklaşan mahalleden gözlerini ayıramaz olmuştu. Köşeyi döndükten sonra da evler ve ağaçlar birden kaybolmuş, atların nalları geniş bir asfaltı dövmeye başlamıştı. Yolun sol tarafına dev tanklar sıralanmıştı. On adım aralıkla bölgeyi tutmuş çelik miğferli Alman askerleri kaz adımlarıyla bir aşağı bir yukarı dolaşıyorlardı. Yolun sağ yanında ufacık bir park vardı. Ağaçların altındaki kanapeler bomboştu. Parkın arkasındaki bir binaya iskele kurulmuş, bir işçi damdan aşağıya moloz döküyordu. Uzun ince minareli camiin önünden geçerken yirmi metre soldaki kilisenin kulesinde çanlar çalmaya başlamıştı. Bu kilise hemen ıstavroz çıkarmaya başlayan Peder Yuvan'ın kilisesiydi. Kilisenin arkasında yüzlerce sedir ağacı vardı. Cami kubbesinin kurşunları simsiyahtı, tepesine bembeyaz bir güvercin konmuştu. Sokaklarda askerlerden başka hemen hemen hiç kimse yoktu. Daha ilerde dev bir cami kubbesini andıran sarımsı tepeler uzanıyordu. Yol oradan gidiyordu. O tepelerin arkası Drina'ydı. Gündüzleri masmavi, yaz gecelerindeki gibi gümüşten ışıl ışıl değildi artık Drina. Balıklar değil, şimdi insanlar yüzüyordu Drina'nın dibinde. Günahsız, suçsuz, yaşamaya doyamamış insanlar Drina'nın dibinde birbirlerine sarıl-

mışlardı. İnsanlar Drina'nın dibinde değil, Drina artık onların içindeydi. Zaten oldum olası birbirlerini severlerdi. Artık bir daha ayrılmamak üzere buluşmuşlardı. En çok balıklar şaşa kalmıştı bu işe. Bu yeni balıklara bir türlü alışamamışlar, onların hiç biriyle çok çalıştıkları halde arkadaşlık kuramamışlardı. Drina'ya gittikçe yeni yeni balıklar geliyordu. Bu gidişle asıl balıklara yer kalmıyacaktı. Mihailoviç durmadan saldırıyordu. Biko, Türk-Divisia ve Partizanlar bir çok noktada Drina'yı geçerek çetniklere ağır kayıplar verdiriyordu. Drina bugüne kadar savaşın böylesini görmemişti. Nedeni iyice bilinmeyen bir masal uğruna insanlar birbrlerini ekin biçer gibi biçiyor, Drina durmadan kabarıyordu.

Şevvala dua edyordu.

— İnşaallah başımıza bir şey gelmeden sınıra ulaşırız.

Peder Yuvan haçını öptü.

— İsa sizinle beraber olsun. Türkiye'ye sağ salim varmanız için elimden geleni yapacağım.

— Çok zahmet ediyorsunuz papaz efendi.

— Ne zahmeti? Görevimi yapıyorum ben.

İki kilometreden fazla bir yolu hemen hemen hiç konuşmadan gittiler. Şehir iyice gerilerde kalmıştı. Drina boyuna yaklaştıkça hava daha da soğumuş, önlerinde uzayıp giden kiremit sırtı gibi kamburumsu çırçıplak topraklar bazı yerde ölülerin kanı bulaşmış gibi kırmızılaşmıştı. Arasıra yanlarından kupkuru ağaçlar geçiyordu. Atların korkunç nal seslerinden korkuya kapılan bir iki kuş üzerine kondukları dallardan hemen havalanıyor, arabanın çevresinde kocaman bir daire çizdikten sonra ufuk çuzgisinde mavi bir duvar gibi yükselen sıra dağlara doğru toprağa sürtünürcesine uçup gidiyorlardı. Her yerde, en ufak bir taş parçasında bile acayip bir durgunluk, sarıya çalan bir sessizlik vardı. Bu arabanın içindekileri bir tutam afyonun uyuşukluğu gibi saran, dinledikçe daha da duyulan, insanın iliklerine binlerce aç karınca gibi üşüşen bir sessizlikti. Yıkılan yuvalar, birbirinden kopan insanlar, dünyayı tanımadan ölüp gidiveren binlerce çocuk, birden kabaran bir nehrin sabahların birinde yavaş yavaş çekilen bulanık sularından arta kalan sapsarı kuma benzer pırıl pırıl anılar, üzüntüsünden saçını başını yolan bir toprak, bir daha dönememenin yarattığı bıçak keskinliğindeki mosmor yüzlü korku, çok uzaklarda bekleyen gizliliklerle dolu yeni bir dünya. Bu sessizliğin içine bunlar vardı işte. Belki biraz sonra her şey korkunç bir karanlığa gömülecek, verimsiz bir toprağa düşen tohumlar gibi kinler de yüreklerin karanlığında yeşermeye vakit bulamadan kuruyup kalacaktı. Tepedeki güneş bile gazı bitmek üzere olan bir lâmbanın titrek alevi gibi soğuktu. Çok alçakta duruyordu, bir ölü gözü gibi cansızdı. Batı kenarını kapayan dağların karlı

tepelerini aşabileceği çok şüpheliydi. Yol güneşin izinde gidiyordu. En uçta Drina'nın kan kırmızı rengi gökyüzüne vurmuştu. Hayvanlar yorulmaya başlamışlardı. Fakat, ne olursa olsun, güneş o karlı tepelerden birine takılmadan bazı yerleri camla kaplıymış gibi parlayan ovayı aşmaları gerekti. Karınları acıktığı halde hiç birinin canı bir şey yemek istemiyordu. Ayişa'nın ortaya çıkardığı tepsi ekmeğiyle mis gibi ekşimiğe İstemi'den başkası elini bile sürmedi. Üzüntü denen insanlığın başbelâsı şey en korkunç düşman bilinen açlıktan bile daha güçlüydü. Açlığın öldüremediği bir insanın üzüntü kısa sürede hakkından geliveriyordu. Aralarında mutlu görünen tek bir insan vardı, o da Peder Yuvan'dı. Ama buna gerçek bir mutluluk ta denemezdi. İçinden durmadan dua ediyordu. Belki de bu mutluluk gibi görünen şey aslında o duaların yüzüne vuran yarı olmuş kızılcık pembesiydi. Zaman zaman herkese ayrı ayrı bakıyor, bu bakışlar baktığı insanı bir avuç kor gibi ısıtıyordu. Gittikçe göğüsünde taşıdığı, işkenceye uğramış insanların savunucusu İsa'ya benziyordu. Hatta bir yanıyla şimdi ondan bile daha üstün görünüyordu. İnsanlık sevgisi uğruna karısını, çocuklarını ve cemaatini bir yana bırakarak kendi kanı ve dininden olmayan altı insanı koruyucu kanatları altına almıştı. Bu yolda ölebileceğini bir kere bile olsun düşünmemişti. Ölse belki daha iyi bile olacaktı. Çünkü ölümün böylesi mutlulukların en büyüğüydü. Ama günümüzde felâketlerin karşısında yalnız kendini kurtarmaya bakan makine doğrultusundaki insanoğlu bunun ne demeye geldiğini anlıyamazdı. Papaz Yuvan gerçekte rahip kılığına girmiş, geleceğin mutlu dünyasını daha şimdiden kendi içinde kurmuş bir insandı. Yirminci yüzyılda İsa olmak kolay, fakat bir Peder Yuvan olmak güçtü.

— Siz de bir şey yemediniz papaz efendi. Bizim yüzümüzden aç kaldınız. Biraz börek versem ister misiniz? O kadar güzel olmuş ki!

Peder Yuvan bu tekliften çok memnun kalmıştı. Yüzünde içinin bütün sıcaklığını dışarı vuran bir gülümseme belirdi.

— Çok teşekkür ederim Madam Selmanoviç. Gerçekten bugün hiç acıkmadım. Sizi selâmet yoluna çıkarmadan ağızıma bir şey koymamaya kendi kendime söz verdim.

— Sağ kalırsam bu yaptığınız iyiliği herkese anlatacağım papaz efendi. Bu en acı günümüzde bizleri yalnız bırakmadığınız için size ne diyeceğimi bilemiyorum.

— Ben hiç bir şey yapmadım Madam Selmanoviç. Sizin aranızda bulunmanın verdiği mutluluğu ben hiç bir şeye değişmem. Bu mutluluğu benden esirgemediği için Tanrı'ya şükürler olsun.

İstemi'nin yanı başında oturan Elmasa birden atıldı.

— Bütün dünyadaki papazlar sizin gibi iyi mi papaz efendi?

Peder Yuvan kendi kendine güldü.

— Bütün dünyadaki hocalar nasıl iyi değilse papazların çok büyük bir çoğunluğu da iyi insanlar değildir kızım. Eğer iyi olsalardı siz-ler bugün her şeyinizi arkada bırakarak buradan kaçmamış olurdunuz. Dünyayı böyle hoca ve papazlardan kurtarmak gerekir ama bu çok zor bir iş. Gerçekte ben de iyi değilim. İyi olmaya, insanlara yararlı olmaya çalışıyorum. Böyle demekle beni utandırıyorsunuz.

Herkes birbirine bakıp sustu, araya eskisinden daha büyük bir sessizlik çöktü. Tekerleklerden biri bir çukura girip çıkmış gibi araba birden sarsıldı, sonra sol yana devrilecekmiş gibi oldu.

Şevvala Ana sapsarıydı.

— Bu dağ başında baskına uğrarsak hepimizi keserler papaz efendi.

Peder Yuvan gözlerini tavana kaldırdı.

— Tanrı buna izin vermez. Çünkü onun buradaki kullarından hiç biri kimseye bir kötülük yapmadı.

Şevvala Ana'nın gözleri yaşlı yaşlıydı.

— Yapmadık ya papaz efendi. Hiç kimseye bir kötülük yapmadık. İstesek de yapamayız. Kötülük yapabilseydik bugün bu duruma düşmezdik.

Peder Yuvan kendisine bakan o bir çift yaşlı gözden kurtulmak istiyormuş gibi başını başka tarafa çevirdi.

— Buna hiç üzülmeyin kızım. Bütün ülkelerde kötülüğün kıral olduğu bir dönemde yaşıyoruz. İyiliğin sürgün hayatı daha henüz sona ermedi. Ama onu kötülüğün çaldığı tahtına oturtacağımız gün artık uzak değil. Dünyamızı insanların gerçek sahibi Tanrı iyilik yönetmeye başladığı gün şu akan göz yaşlarının hepsi duracak.

Şevvala Ana okuyup üfledi.

— İnşaallah papaz efendi. İnşaallah bu dediklerinizin hepsi olur bir gün.

Araba birden hızlanmış, sekiz tekerlek birden görünmez şekilde dönmeye başlamıştı. Nereden atıldığı belli olmayan bir kurşun tenteyi iki yanından delip geçti. Herkes şaşırmış ve birbirine sarılmıştı. Kötülük Tanrısı tahtından olmamak için Drina'nın sol ucundan sinsice yeni bir saldırıya daha geçmişti. Araba her an dağılacakmış gibi gidiyordu. Peder Yuvan tenteyi hafifçe kaldırıp dışarı baktı. Sağ taraftaki çalılıkların arkasında bir takım kımıldayan gölgeler vardı. Arkası çıplak bir tepeydi. Daha da soğumuş olan güneş oraya doğru gittikçe daha büyük bir hızla kayıyordu.

Şevvala Ana titriyordu. Nezir'e ne olduğunu sordu, fakat bu sorusuna hiç bir cevap alamadı. Gürültüden hiç bir şey duymamış olan

arabacı durmadan atlarını kamçılıyordu. İki nöbetçi namlularıyla çevreyi tarıyorlardı. Durum tehlikeliydi, simsiyah bir kız saçı gibi dalgalanan ve çok gerilerde kalan toprak daha doymamıştı. Yüzbinlerce insanı yuttuğu halde daha başkalarını arıyordu. Sonra onları bize arpa, yulaf, mısır, buğday olarak yine geri verecekti. Toprak kendinden olanları, kendisinden koparılmış olanları bir kere daha almak istiyordu. Onun için araba kaçıyor, o da var gücüyle kovalıyordu. Drina'nın biraz ötesinde Türk-Divisia, Biko ve Partizanlar Mihailoviç'in adamlarıyla dövüşüyordu. Silâh sesleri uzaktan uzağa duyulmağa başlamıştı. Orada gökyüzünün bir yanı kan rengindeydi. Sanki gökyüzünün geniş bir çizgisi ölen binlerce insanın kanıyla boyanmış gibiydi. Atlar bembeyaz bir köpük içinde kalmıştı. Arabacının kamçısı böğürlerinde pırıl pırıl parlayan kalçalarında durmadan şaklıyordu. Daha hızlı, daha hızlı koşmaları gerekti. Çünkü toprak ta hızını arttırmıştı. Onlara yetişmek için canını dişine takmış rüzgâr gibi sağdan soldan geliyordu.

Şevvala Ana avuçlarını açmış dua ediyordu.

— Tanrım, sen bizi kurtar. Çoluk çocuğumuza acı bari.

Peder Yuvan düşmemek için arabanın ip halkasına tutunmuştu.

— Korkmayın Madam Selmanoviç. Tanrı istemezse hiç bir şey olmaz. İnsan ne kadar güçlü olursa olsun onun izni olmadan hiç bir şey yapamaz. Tanrı'nın da sizleri sevdiğine eminim. Çünkü sizler onun istediği gibi iyi insanlarsınız.

Bu sırada arabacı dizginleri sağa çekti, araba çakıl taşlarıyla örtülü bir kırlıkta uçarcasına gitmeye başladı. Bir yüz metre kadar gittikten sonra önlerine bir tepe çıktı. Sol taraf kapalı sağ taraf ta korkunç bir uçurumdu. Birden üç el ateş edildi, araba bir süre sallandı, sonra tekerlekler çakıl taşlarının üstünde yeniden dönmeye başladı. Ateş şiddetlenmiş, tente delik deşik olmuştu. Şevvala Ana başta olmak üzere herkes yüzü koyun yere yatmış, korkudan hepsinin de dili tutulmuştu. Yalnız Peder Yuvan dimdikti. Hiç durmadan kendi kendine dua ediyor ve kurşunlara aldırmıyordu. Yüzünde korktuğunu gösteren en küçük bir şey yoktu. Tepeden aşağı doğru bir takım adamlar inmeye başlamıştı. Nezir büyük bir cesaret göstererek arabaya yarım bir daire çizdirdi uçurumun alt kenarına doğru dizginleri koyverdi. Fakat bir saniye kadar sonra dizginler elinden kurtuldu sonra mermilerini en sona saklayan ve daha yeni ateş etmeye başlamış olan nöbetçilerin kendisini tutmalarına vakit kalmadan aşağı yuvarlandı. En önden koşan çetniğin attığı kurşun tam alnının orta yerine saplanmış, hemen ölmüş, yüzü gözü kan içinde kalmıştı. Yolculardan hiç kimsenin Nezir'in öldüğünden haberi bile olmamıştı. Araba şimdi başıboş gidiyordu. Nihayet ateş etmekten vazgeçen nöbetçilerden biri dizginleri eline aldı

dörtnal giden hayvanları güçlükle tepenin altına doğru sürdü. Nereye gitseler kurtulmaları imkânsızdı. Çünkü bilmeden çetnik yuvasının tam içine düşmüşlerdi. Bütün tepe ve çevresi Mihailoviç'in haydutları tarafından sımsıkı sarılmıştı. Bu ölüm yarışından kurtulabilmek için tek bir ümitleri vardı, o da geldikleri yoldan hemen geri dönmekti. Ama bunun için de artık çok geç kalmışlardı. Elli metre kadar soldaki çalılığın arkasından bir makinelinin namlusu yavaş yavaş kendilerine doğru kalktı, sonra uzun çizgi şeklinde bir ateş havayı yalamaya başladı. Arabacının arkasından atların ikisi de arka arkaya yere düştü. Soldakinin karnı, sağdakinin de göğsü paramparça olmuştu. Atlar düşer düşmez araba devrilir gibi oldu, fakat yanından geçmekte oldukları bir kayalığa dayanarak askıda kaldı. İçerdekilerine toparlanmalarına vakit kalmadan tente aralandı ve gözlerinin içine kadar kıl bürümüş bir kafa uzandı. İri dişleri pırıl pırıl parlıyordu.

— Ooo! Epiy de kalabalıkmışsınız. Nereye gidiyordunuz bakalım böyle?

Adamın sorusu cevapsız kaldı. Karşısında yalnız korkudan titreyen, gözeri morarmış yüzler vardı.

Adam kızmıştı. Gözleri elleri gibi kanlı kanlıydı.

— Cevap verin. Nereye gidiyordunuz diye sordum size.

Peder Yuvan hiç sarsılmamıştı, adama ters ters baktı.

— Nereye gittiğimizi çok mu merak ediyorsunuz?

İçeri başka bir kafa uzandı. Bu ikinci kafa birincisinden de korkunçtu.

— Evet, çok merak ediyoruz hem de!

— Öyleyse ben de sizin bütün insanlardan ne istediğinizi merak ediyorum. Bu soruma cevap verirseniz size nereye gittiğimizi söyleyebilirim.

İkici kafa bir kahkaha attı.

— Vay vay! Bak hele sen! Şu papaz efendiye bak sen. Bize baya şart koşuyor be. Bu dağlar bizim, bu ülke bizim artık. Ne dersek onu yapacaksın. Beynini dağıtmamı istemiyorsan çabuk cevap ver. Nereye gidiyorsunuz?

Peder Yuvan çevresinde toplanmış olan için için ağlayan yüzlere baktı.

— Bir köyde hastamız var, onu görmeye gidiyorduk.

Hayatında ilk olarak yalan söylemişti. Bunu da bilerek, isteyerek söylemişti. Eğer bu yalanıyla bir iki insanı kurtarabilirse kendisi ölse bile dünyanın en mutlu kişisi olarak ölecekti. Yalan söylediği için İsa darılsa bile şu anda umurunda bile değildi. Önemli olan İsa değil bu insanların canlarından olmamalarıydı. Atlar ölmüştü, arabacı iki yüz

metre geride çakılların üstünde cansız yatıyordu. Sol dizini karnının içine doğru çekmişti, sağ kolu gökyüzüne doğru uzanmıştı. Ağzı bir şeyler söylüyormuş gibi yarı yarıya açık kalmıştı. Yarasından akan kan donmuş, bütün alnını koyu kırmızı bir bez gibi sarmıştı. Ayni kırmızılıkta bir güneş, tepeye neredeyse varmak üzereydi.

— Demek öyle ha papaz efendi. Bir köye gidiyordunuz değil mi?

Peder Yuvan herkesi arkasına alıp öne geçti.

— İnanmadınız mı yoksa?

— Hayır, inanmadık.

— Ne istiyorsunuz bizden?

Kirpiye benzeyen üçüncü bir kafa daha göründü.

— Canınızı istiyoruz papaz efendi, canınızı.

Bu sırada ilk olarak gelen adam hepsini aşağı indirdi. Türk-Divisia'nın iki adamını Peder Yuvan'ın bütün yalvarmalarına rağmen kendi eliyle kurşuna dizdikten sonra hepsini peşine takarak hiç bir şeyden haberi olmadan yerde yatan zavallı arabacının ayakları dibinde durdu. Şevvala Ana dona kalmıştı. Nezir'in ölmüş olduğuna bir türlü inanamıyordu. Birden gözleri boşandı ve hıçkırmaya başladı.

Adam koştu, arkasından dipçikledi.

— Kes sesini be orospu. Gürültü istemem. En ufak gürültüden hoşlanmam ben. Gürültü sinirlerimi bozar benim.

Arkadaşı güldü.

— Benim de İvo. Aralarında güzel kaltaklar da var be.

Üçüncüsü salyalarını akıtarak geldi, pis burnuyla Elmasa'nın saçlarını kokladı. Sonra kolundan tutup tepeye doğru sürüklemeye başladı. Elmasa bağırıyordu. Şevvala koştu, fakat öteki onu sımsıkı yakaladı.

İvo tabancasını çekti, gözleri dönmüş olan arkadaşına bağırdı.

— Buraya gel Yovaniç. Buraya gel diyorum sana.

Yovaniç durdu.

Elmasa ayı pençesine benzeyen kocaman avucunun içinde bir kuş gibi çırpınıyordu. Tabancayı görünce ister istemez geri döndü, kızı elinden bıraktı. İvo koştu, silâhını bir çekişte elinden aldı.

— Emrimde olduğunu unutma Yovaniç. Kadınlarla kızlar benim, paralarla ekmekler senin. Öyle anlaşmadık mıydı.

Yovaniç pis pis baktı.

— Anladık, kıs artık çeneni İvo. Seninle sonra görüşürüz.

İvo başka hiç bir şey demedi, Peder Yuvan'ın önüne geldi.

— Bu namussuzların arasında senin ne işin var papaz efendi?

Peder Yuvan kararmaya yüz tutan göklere baktı. İsa'nın artık kendini göstermesinin zamanıydı.

— Bunlar benim dostlarım. Hepsini de çok severim. Her birinin çok iyiliğini gördüm. Tanrı adına onlara dokunmayın.

İvo yavaş yavaş elini uzattı, Peder Yuvan'ın göğüsündeki haçı koparıp aldı, sonra onu fırlatıp yere attı.

— Burada Tanrı benim papaz efendi. Şurda gördüğünüz en ufak bir taş parçası benim emrimden dışarı çıkamaz. Kendi dininden olanlara ihanet ettin. Senin de cezânı da Tanrı'dan önce ben vereceğim.

Peder Yuvan on adım ötede yerde yatan İsa'ya bakıyordu. Üzülmesi için ortada hiç bir haklı sebep yoktu. Ha yerde, ha çarmıhta, insanların sevgilisi İsa için ikisi de birdi. Dikine ya da yatay olmuş, bundan ne çıkardı? Çünkü işkence veya ölümün yalnız bir yüzü vardı. Bu yüz de bütün acı çeken insanların kendi yüzünde birleşen yüzüydü.

— Bana ne yaparsanız yapın razıyım. Yalnız sizden onlara hiç bir şey yapmamanızı rica ederim.

İvo başını havaya kaldırıp göklere tükürdü.

— Bak, bize rica ediyor Yovanoviç. Hadi, ricasını yerine getiriver şu papaz izmaritinin. Elni çobuk tut ama. İsa bana haber göndermiş, kendisini hemen görmek istiyormuş.

Yovanoviç yerinden bile kımıldamadı.

— Bu işi de Vlado yapsın. Balkan'a çıktığı günden beri bir kertenkele bile öldürmedi daha. Bir de Yugoslavya'nın bağımsızlığı için en çok kendisinin dövüştüğünü söylüyor. Görelim bakalım nasıl dövüşüyormuş.

Peder Yuvan ıstavroz çıkardı.

— Tanrı bu yaptığınız kötülüklerin bir gün hesabını sizden soracak. Sizin hiç birinizin bir insan öldürmeye hakkınız yok. Yere attığınız İsa size öbür dünyada yardımcı olmıyacak. İnsanlara işkence etmek büyük suçtur İvo. Bunun suç olduğunu bugüne kadar hiç kimseden duymadınız mı?

İvo katıla katıla güldü.

— Şuna bak hele. Bana bir de ders vermeye kalkıyor. Burası kilise değil papaz efendi. Biz de pazar ayininde bulunmuyoruz. İnsanları öldürmek büyük suçmuş. Bunu da yeni duydum. Demek ki hep onlar öldürecek, biz de karşıdan bakacağız. Biz senin İsa'n için değil insanlık için, Yugoslavya'nın özgürlüğü için çalışıyoruz. Sizin bundan haberiniz yok galiba? Düşmanlarımıza yardım ettiğiniz yetmiyormuş gibi bir de onlara dokumamamızı istiyorsunuz. Hepinizi sıçanlar gibi öldüreceğiz. Çünkü sizler Yugoslavya için zararlı yaratıklarsınız. Mihailoviç'in bize kesin emri var. Suç işleyenlerin hepsini hiç acımadan öldürün diyor. Bu emri yerine getirmek zorundayız papaz efendi.

Peder Yuvan'ın süzgün yüzünde kendilerini kurtarmak için cübbe-

sinin eteklerine sarılmış olanlara bir şey yapamamış olmanın acısı vardı.

— Haklısınız, ama Mihailoviç size çok yanlış bir emir vermiş. İnsanları öldürmekle Yugoslavya'nın özgürlüğünü sağlıyacağınızı sanıyorsanız aldanıyorsunuz. Boşu boşuna kan dökenlerin insanlara kandan başka verecekleri hiç bir şey yoktur. Şunu da unutmayın, ama hiç unutmayın. Öldürmeyin, hiç bir zaman öldürmeyin. Eğer öldürürseniz sağ kalanlar da bir gün sizi öldürür.

İvo dikleşti.

— Bunu da İsa mı söylemiş?

Peder Yuvan ilk kez açıkça kızdı.

— Hayır, bunu da ben söyledim. Eğer hoşunuza gitmediyse bir kere daha söyilyeyim.

İvo bir yumruk savurdu. Peder Yuvan düştüğü yerden yavaş yavaş tekrar ayağa kalktı. Alt dudağı patlamıştı, oradan İsa'dan boş kalan yere incecik bir kan sızmaya başlamıştı.

— Beni öldürün, fakat şu suçsuz insanların hiç birine dokunmayın. Yalvarırım hiç birine dokunmayın.

İvo hızını alamamış gibi hâlâ ayakta sallanıyordu.

— Kes dırıltıyı. Biz ne yapacağımızı biliriz. İş başına Vlado.

Vlado iri yarı bir adamdı. En yırtıcı bir hayvan bile onun yanında bir çocuk gibi kalırdı. Şimdiye kadar bir karınca bile öldürmemiş olması inanılacak gibi değildi. Ayakları ölüme giden bir insanı bile kahkahadan güldürecek kadar büyüktü. Beli hafifçe çarpıktı. Kolları birer ağaç kütüğü gibi iki yanına sarkmıştı. Kocaman kafası bir deve kuşu yumurtasına benziyordu. Her şeyin en irisine sahip olmasına rağmen yüzünün ortasında kaybolmuş zor seçilebilen ufacık bir burnu vardı. Kendi kendine bir şeyler mırıldandıktan sonra Peder Yuvan'ın yanına geldi, tüfeğinin ucuyla kendisine yürümesini işaret etti. Peder Yuvan yola çıkmadan önce göz yaşları solgun yanaklarından aşağı yuvarlanan Şevvala Ana'ya döndü.

— Özür dilerim Madam Selmanoviç. Size o kadar istediğim halde hiç bir iyilikte bulunamadım. Beni bağışlamanızı rica ederim. Hepinizi Tanrı'ya emenate ediyorum. Orada, hepimiz buluşacağız ve Tanrı'ya hep bu canavarların işledikleri cinayetleri bir bir anlatacağız. Üzülmeyin, hiç korkmayın. İyilerin dünyada korkacakları hiç bir şey yoktur. Kötüler sizden korksun.

Pamuk gibi yumuşak yığın yığın bulutların sarktığı tepeye doğru yürümeye başladı. Daha on adım gitmeden İvo döndü, arkasından silâhını ateşledi.

— Bu Vlado sersemi bu işi beceremez. Nasıl? Beğendin mi Yovanoviç?

Peder Yuvan hiç sesini çıkarmadı, İsa'nın hemen yanı başına bütün insanlığın bir gün başının üstünde koşturacağı en kutsal bir bayrak gibi düştü. Çakıl taşlarının arasından o çok sevdiği ve yıllar yılı boynunda taşıdığı İsa ilk kez kendi acısını unutmuş gibi sevgi dolu gözlerle kendisine bakıyordu. Peder Yuvan ölürken hiç bir acı duymamıştı. İvo'nun attığı kurşun ensesinden girmiş ve oracıkta hemen can vermişti. Gerçekte ölmemişti Peder Yuvan. Bütün Türkler'in, bütün insanların kalbinde yaşıyordu. Yaşamaya da devam edecekti. İvo sanki bu kalplerdeki Peder Yuvanı da öldürmek istiyormuş gibi bir kere daha ateş etti. Fakat namludan çıkan kurşun yolunu şaşırarak arabacının tabanına saplandı. İvo bu ikinci kurşunu boşuna atmıştı. Çünkü Kalplerdeki Peder Yuvan'ı öldürmek imkânsızdı. O artık hiç bir kurşunun işleyemiyeceği bir yerdeydi. Arkada kalanlar ağlaşıyordu. Ayişa birden kendini İvo'nun ayakları dibine attı, yalvarmaya başladı. Fakat Mihailoviç, adamı İvo'nun yalnız yüreğini değil kulaklarını da çalmıştı.

— N'olur, yapmayın, acıyın bize!

İvo kaskatıydı.

— Çekil şurdan orospu, canımı sıkma benim.

Bir tekme savurdu, Ayişa'nın alnı kan içinde kaldı. Arkasından bir silâh patladı, İvo vurulan bir kuş gibi havaya sıçradı, sonra boylu boyuna yere düştü. Yovanoviç ile Vlado kaçmaya başlamıştı. Bütün çevreden yerden mantar biter gibi adamlar bitivermişti. Aralarında en hızlı koşanı yetişti. Önce Vlado'yu, sonra Yovanoviç'i yere devirdi. Hepsi hemen hemen yirmi kişi kadardı. Bunlar son günlerde omuz omuza vuruşan Türk-Divisia'nın çocuklarıyla Biko'nun adamları ve Partizanlardı. Şevvala Ana bunlardan birinin kolunda herkesin ezbere bildiği ünlü armayı görünce kendini tutamıyarak bağırdı.

— Yaşasın Hatipoviç.

Askerler bütün çevreyi araştırdıktan sonra ölümden kıl payı kurtulmuş olanların yanlarına geldiler. Şevvala Ana başlarına gelenleri bütün ayrıntılarıyla birer birer anlattı. Hâlâ kalbi çarpıyordu, korkunç bir düş görmüş gibi başı dönüyor, gözleri kararıyordu. İstemi'nin dili tutulmuştu, hiç konuşamıyordu. Ayişa eteğinden yırttığı bir parça bezle İvo'nun tekmesiyle yarılan alnını sarmıştı. Elmasa, Müberra ve Muammera şaşkın askerlere bakıyorlardı. Korkularından ağlamayı bile unutmuşlardı.

— Başları bu muydu?

— Evet.

— Adını biliyor musunuz?

— İvo diye çağırıyordu arkadaşları.

— Tamam, biz de günlerdir o caniyi arıyorduk zaten. Bu canavarın öldürmediği insan kalmadı Balkan'da. Adınız?

— Şevvala Selmanoviç.

Asker şaşırdı.

— Şevvala Selmanoviç mi dediniz?

— Evet.

— Bir yerinize bir şey olmadı ya.

— Hayır, yalnız bir çok sevdiklerimizi kaybettik. Buradan gitmeden önce onlar için dua etmeme izin verir misiniz?

— Nasıl isterseniz? Duanıza ben de katılacağım.

Hıristiyan ve müslüman olsun herkes ölenler ve öldürmüş olanlar için kendi bildiği duaları okudu. Sonra ölüler birer birer çalılıkların arasına taşındı. En arkaya Peder Yuvan kalmıştı. Şevvala Ana onun başında duruyordu, duasını daha bitirmemişti. Ayni asker yanına gelip durdu.

— Bu da sizinle beraber miydi?

Şevvala Ana dağlara baktı. O karlı tepe güneşi arkasına almıştı. Hafif hafif bir rüzgâr esmeye başlamıştı. Ama bu rüzgâr artık dağ çiçeği ve ıtır değil kan kokuyordu.

— Evet, bizimle beraberdi.

— Adı ne?

— Yuvan, Peder Yuvan.

— Bir papaz değil mi?

Şevvala öz oğlunu kaybetmiş gibi acılıydı.

— Hayır oğlum, bir papaz değil bir insan. Bizim için öldü. İsteseydi kurtulabilirdi. Ama istemedi, bizim için ölmeyi yaşamaya tercih etti.

Bunları söylerken Şevvala Ana'nın yüzü sırsıklam olmuştu. Dünyada belki de ilk kez bir müslüman kadını kendisi için ölmesini bilen ilk hıristiyana görülmemiş bir içtenlikle ağlıyordu.

— Yardım edin de kaldıralım şu Peder Yuvan'ı.

Şevvala koştu, İvo'nun fırlatıp attığı haçı bulup getirdi.

— İsa'sını da boynuna asmayı unutmayın.

Asker haçı alıp yerine yerleştirdi, sonra üç kişi bir olup Peder Yuvan'ı ötekilerin yanına götürdüler. Bu iş te bittikten sonra hep birlikte toplanıp bir kere daha dua ettiler. İnanılmıyacak bir şeydi ama bu mezarlığın dünyada bir eşi daha yoktu. Hıristiyan, müslüman ve ortodoks dünyamızın kutsal toprakları üstünde ilk defa yanyana yatıyorlardı. Aralarında artık hiç bir kırgınlık yoktu. Peder Yuvan Türk-Divisia'nın kahraman iki çocuğunun arasındaydı. İvo ile Nezir yanyana düşmüşlerdi. Ötekiler de birbirlerinin arkasından sırayı tamamlıyorlar-

dı. Bunca yıldır iyi niyetli siyaset adamlarıyla insancıl duygularla dolu din adamlarının yapamadıklarını ölüm bir dakika içinde bir dağ tepesinde tartışmasız gerçekleştirivermişti. Bu ölülerin hiç biri artık İvo, Nezir, Peder Yuvan, Vlado ya da Yovanoviç değildi. Bunların hepsinin de tek ve şerefli bir adı vardı. O da yalnız İnsan'dı. Tek Tanrı'nın bayrağı altında nihayet birleşmişlerdi. Artık hepsi de mutluydu. Yaşarken yapamadıklarını öldükten sonra kolayca yapmışlardı. Onun için şimdi hepsi de mutluydu. Demek ki insanlar her şeye rağmen birleşebilirdi. Hayat değilse bile ölüm bunu ispat etmişti.

— Yola çıkalım artık. Hava kararmadan otobüs durağına kadar gitmeliyiz.

Şevvala Ana Peder Yuvan'ın yanından ayrıldı.

— Peki oğlum, yürüyeceğiz değil mi?

— Evet, bir saat sonra ordayız.

Hemen yola çıktılar. Peder Yuvan'ın başından en son ayrılan Partizanlar en arkadan geliyorlardı. Bakır çalığı bir akşam tepelerden aşağılara doğru inmeye başlamıştı. Drina sol tarafta kalmıştı. Drina şimdi her zamandan daha yalnızdı. Rengini yavaş yavaş kaybeden bir gökyüzü altında boyuna posuna hiç yakışmadığı halde içindeki ölülerle beraber susuyordu. Daha ne kadar zaman susacaktı Drina? Bunu dünyada hiç kimse bilemezdi. Durmadan yeni ölüler geliyordu. İnsanlar birbirlerinin arkasından bir şeyler uğruna ölüp gidiyorlardı. Şevvala Ana en önde yürüyordu. Ama yürüdüğünün farkında bile değildi. Geçekte hiç bir şey düşünemiyordu. Ama artık içinde en küçük bir korku yoktu. Yirmi makineli tüfek kendileri için ateş kusmaya hazırdı. Askerlerden hepsi de toprak gibi esmerdi. Balkan'da vuruşa vuruşa bir yay gibi çelikleşmişlerdi. Bir saat kadar yürüdükten sonra dağların arasından geçen asfalt bir yolun kenarında durdular. Fakat bekledikleri otobüs gelmeyince geceyi en yakın bir köy evinde geçirdiler. Ertesi gün erkenden kalkıp tam zamanında otobüse yetiştiler. Bu otuz sekiz model Fiat marka bir arabaydı. Direksiyon başında yine İsmail Helâloviç vardı. Yalnız biraz çökmüş ve sararmış görünüyordu. Yalnız muavini Muyo gelmemişti. Gelemezdi, çünkü bir çetniğin elinden bir yolcuyu kurtarmak isterken ölmüştü. Onun yerini tıpkı tıpkısına ona benzeyen başka biri almıştı.

— Hepiniz de Türkiye'ye mi gidiyorsunuz?

Hepsi birden cevap verdi.

— Evet, Türkiye'ye.

— Bu öyleyse son seferim benim. Ben de artık dönmiyeceğim.

Şevvala oturduğu yerden bağırdı.

— Ben döneceğim. Bir gün mutlaka döneceğim. Hem de bu se-

fer bir daha yerimden kımıldamamak üzere döneceğim. Türkiye de benim vatanım, burası da. Topraklarımın hepsini haydutların elinden geri alacağım.

Başka biri ortaya fırladı.

— Kızımla anası bu topraklarda yatıyor. Onları burada yalnız bırakamam. Ben de döneceğim. Hem de en kısa zamanda döneceğim. Kızımla karımı öldürenlerden hesap soracağım.

Helâloviç ya da Simo gaza bastı, motor bir iki kere homurdandı, sonra asfalt yolun üzerinde yamalı lâstikli tekerlekler yavaş yavaş dönmeye başladı. Savaş başlayalı beri Simo bu yollarda tek başına kalmıştı. Bu son yolculuğu da muhafızların arasında yaptığı ilk yolculuktu. Yolun ucundaki dağlar mor mordu. Yeni doğan güneşten toprakların üzerine kızılcık şurubu renginde püskül püskül bir ışık süzülüyordu. Kuşlar ötede beride uçuşmaya başlamıştı. Drina gittikçe uzaklaşıyordu. Ama gerçek Drina insanların içinden akıp gidiyordu. Ondan kurtulmak, onu duymamak şimdilik imkânsızdı.

Şevvala Ana yanında oturan Ayişa'ya döndü.

— Savaş berbat bir şey. Ama bazan dövüşmenin gerekli olduğunu daha bugün anladım.

Ayişa camdan dışarı bakıyordu.

— Ben hâlâ anlamadım Şevvala. Savaş bence budalalık.

Arkadan biri lâfa karıştı.

— Elbette budalalık.

Başka biri sordu.

— Neden?

Adam piposundan bir nefes çekti. Tıpkı Dürkoviç'e benziyordu.

— Neden olacak? İnsanlar budala da ondan.

Fiat yokuş aşağı iniyordu. Yolun iki yanında altın sarısı kırlar uzanıyordu. Gökyüzü her günkünden daha mavi ve daha kocaman ve daha parlaktı. Drina çok, ama çok uzaklarda kalmıştı.

S O N

ROMAN KAHRAMANLARI İLE RÖPORTAJ

«DRİNA'DA SON GÜN» ADLI ROMANIMIZDA KENDİLERİNİ BULDULAR

Bir romanın gerçek kahramanlarından röportaj sunuyoruz sizlere! Şaşmayınız, evet, doğru. Gazetemizde yayınlamakta olduğumuz «**Drina'da Son Gün**» adlı romanın kahramanları bir bir kendilerini tanımaya başladılar ve durumu bize duyurdular.

İkinci Dünya Savaşı sıralarıydı. Sırplar, Yugoslavya topraklarında yaşayan Türklere karşı şiddet hareketlerine girişmişler, kısa sürede iki milyona yakın Türk'ü insanlık dışı işkencelerle öldürüvermişlerdi. «Çetnikler» denilen Sırp çetelerini Mihailoviç yönetiyordu. Bastıkları Türk köylerini tümüyle yakıyor, bir tek canlı bırakmıyorlardı. Türkler'in kadın erkek, genç ihtiyar giriştikleri karşı mukavemetler ise büyük güçler karşısında eriyip gidiyordu.

İşte Rıza Selmanoviç (şimdiki soyadı Yenerer) Sırplar tarafından Türkler'e karşı girişilen bu katliâmın içinde yaşamış canlı bir tarih.. 13 yıl önce anavatana dönmüş ve Yenerer soyadını seçmiş. Şimdi 76 yaşında, o günlerin kara bulutlarından uzak öyküleriyle yaşıyor.

Yıllarca köşesinde sessiz kalan bu canlı tarih ancak **Faik Baysal**'ın «**Drina'da Son Gün**» adlı romanı gazetemizde tefrika edildiği şu günlerde bu romanda kendini buluyor ve.. O da macerasını kendi ağzından şöyle anlatıyor:

«1942 yılıydı. Ailem Taşlıca'da otururdu. Bense adliyeye memur olarak gitmiş ve Neveslin'e tâyin olmuştum. İş yerimde çalışkanlığımla kendimi sevdirmiştim. Ancak o sıralarda Sırplar Türkler'e karşı katliâma başlamışlar bu nedenle çeteler kurmuşlardı. Neveslin ise Türklerin yoğun olduğu bir şehirdi. Her an bir çetnik baskını olabilirdi. Tahminler boşa çıkmamış, Mihailoviç'in yönettiği bir Çetnik grubu bir geceyarısı şehri kuşatmıştı. 28 gün korkulu saatler geçirdik. Hem çalışıyor hem örgütleniyorduk. Mustafa Yugo adlı bir Türk tam 28 gün Çetnikleri oyalamayı başardı ve sonunda baskından beklediklerini bulamadan döndüler. Bu baskının atlatılmasından sonra izin hakkımı kullanıp Taşlıca'daki ailemi ziyaret etmek istedim. İzin talebimi kabul ettiler ve ben böylece hayatım boyunca unutamıyacağım bir maceranın içine atıldım.»

PAPA POBDUİÇ

O zamanın genç Rıza Selmanoviç'i «Hayatım boyunca unutamıya-

cağım heyecan» diye nitelediği macerasını anlatırken âdeta o anları yaşıyor, fark.nda olmadan dişlerini sıkarak şöyle devam ediyor:

«Mevsim kıştı. Kar diz boyu yükselmiş, çatılardan sivri buz külçeleri sarkıyordu. Nakil aracı olarak bir tek kamyon vardı. Onun kasasında açıkta seyahat etmek zorundaydık. Taşlıca'ya gitmek üzere kamyona 7 Türk binmiştik. Ayrıca 2 katolik ile 2 ortodoks Sırp da bizimle seyahat edeceklerdi. Yola çıktığımızda küçük bir bavulumdan başka bir şeyim yoktu, hattâ kaputum bile. Soğuk, ciğerlerime işlemeğe başladığı sırada kamyonda bulunan Türklerden biri bana bir battaniye uzattı. Ödünç olarak verilen bir battaniyenin o an için değeri ölçülemezdi.

Kamyon bozuk yolda süratle ilerlerken diğer yolcular ne düşünürdü bilemem ama benim tek düşüncem aileme bir an önce kavuşmak, onları sağ olarak görebilmekti. Bu tatlı düşümden bir gürültü ayırdı beni. Kamyonun bir tekerleği yol kenarında çukura düşmüştü. Hepimiz telâşa kapıldık. Tam Yereç ormanı bölgesindeydik. Ağaçların arasından yükselen kuş sesleri sinirlerimizi bozuyordu.

Hepimiz kamyondan indiğimiz anda taş kestiğimizi sandık. Bu soğuktan değil karşımıza dikilen birkaç Çetnik'in görüntüsündendi. Arkadan kirli siyah cüppesiyle Pobduiç göründü. Pobduiç, Türk düşmanı Mihailoviç'in adamı idi. Bir papazdı. Ancak düşünceleri papazlığıyla hiç bir zaman bağdaşamazdı. Siyah cübbesini mermilerle donatmış, hüviyetlerimizi istiyordu. 2 Ortodoks Sırp'ı grubumuzdan ayırıp nazik hareketlerle bir köşeye oturttular. 7 Türk ve 2 Katolik bir sıra halinde kamyonun yanında duruyorduk. Pobduiç'in yardımcısı Steva ise benden gözlerini ayırmıyordu. Bakışları bir iğne gibi batıyordu bana. Birden Pobduiç'e döndü ve beni göstererek, «Bırakın bu Türk'ten intikamını ben alayım» dedi. Bu sözler buz gibi sarmıştı beni. Sıradaki diğer Türkler fısıltıyla son bir kez ailemi gözlerimin önünden geçirmemi ve duamı etmemi önerdiler. Steva arkada, ben 5 adım önünde bir tepeye doğru yola koyulduk. Anlaşılan sessiz bir köşede boğazlıyacaktı beni. Son defa yol arkadaşlarıma baktım, bana acır gibi bakan gözleriyle karşılaştım. Tepeyi aşınca Steva «Oturalım burada Türk» dedi.

TESADÜFÜN BÖYLESİ

Oturduğumuz yerde Steva bana dönmüş, soru yağmuruna girişmişti. Adın ne, nerelisin, askerliğini nerede yaptın? gibi sorular. Bunların herbirine ürkek ürkek cevaplar veriyordum. Bir yandan da mademki öldürecek bu adam beni, ne diye sorup duruyor, işini çabuk görse ya diyordum. Ancak o anda hiç beklemediğim bir şey oldu. Ste-

va şapkasını çıkarmış bana iyi bak tanıyabilecek misin, iyi kalpli Türk, dedi. Dondum bir an ve zihnimi yokladım. Ben de hatırlamıştım şimdi Steva'yı. Beklenmeyen bir tesadüftü bu. Hayatımı kurtaran tesadüf. Sarılıştık. Kurtulmuşum artık. Sevinçliydim. Ancak bir an için sevincimi hissedemez oldum. Tepenin ardından 8 kurşun sesi işitilmişti. Pobduiç kamyondaki diğer yolcuları öldürmüştü.»

76 yaşındaki roman kahramanı Selmanoviç, kendini sıkarak anlattığı bu macerasından sonra Steva'nın daha sonra kendisine çok yardımları dokunduğunu söylüyor.

Steva ile askerde tanışmışlar. Selmanoviç askerde çok sevilirmiş. Görevi yazıcılıkmış. Oysa Steva iyi bir aileden geldiği halde çavuş ve onbaşılar tarafından çok hırpalanırmış. İşte Selmanoviç kendisini seven komutanlarından Steva'nın da iyi bir göreve tayin edilmesini istemiş ve aralarındaki yakınlık böyle doğmuş.

Korku ve heyecanlar sonunda Selmanoviç'in hayatını kurtaran Steva daha sonra onu bir süre evinde konuk etmiş ve ayrılırken onu öteki çetniklerden koruyabilmek için yanına adamlarını vererek yolcu etmiş. Ancak Selmanoviç, buradan ayrılıp evine dek gidişinde daha nice maceralar yaşamış.

KAR DEVAM ETMESEYDİ ÖLMÜŞTÜK

Selmanoviç korkulu dakikalar yaşamış, hayatını bir tesadüf kurtarmıştı. Ayrıca bu korkulu olayın üzerinden birkaç gün geçmiş, sinirleri yatışmıştı. Artık yola çıkmalı, özlediği ailesine kavuşmalıydı.

Taşlıca'ya gitmek için Hırvatistan topraklarından geçmek gerekiyordu. Hırvatlar Türkler'e karşı herhangi bir şiddet gösterisinde bulunmadığına göre korku yoktu. Hırvat topraklarına girene dek Çetnik tuzakları bulunabilirdi ama, bunun için de Steva tedbir almış, yanına koruyucu adamlar vermişti. Ancak plânlar, hayaller kurulduğu gibi çıkmadı. Selmanoviç'i yeni maceralar bekliyordu...

HIRVATİSTAN'A GİRİŞ

Rıza Selmanoviç (Yenerer), Steva'nın evinden ayrılışı ile başlayan maceralarını şöyle anlatıyor. **«Yanımdaki koruyucuların yardımı ile yolda hiç bir Çetnikten zarar görmeden Hırvat topraklarına girdim. Heyecanlarımın sona ereceği düşüncesiyle Türkler için hür olan topraklarda derin bir soluk aldım ve bir kahvehaneye girip kuruldum. Sıcak bir çay söyledim.**

Kente hiç bir vasıta girmediği halde benim gelişim etraftakilerin şüphesini çekmiş olacak ki, karşımda sert bakışlı bir jandarma subayı beliriverdi.

Kimliğimi iyice inceledikten sonra bana dönerek sormaya başladı: «Nerelisin? Nereden geldin? Nereye gidiyorsun?» İzah ettim. Bu kez, Çetniklerin arasından nasıl geçebildiğimi sordu. Anlaşılan benim Çetnikleri nbir ajanı olabileceğimi sanmıştı. «Bir kolayını buldum ve geldim» deyince merkeze götürüldüm.»

MERKEZDE GEÇEN GÜNLER

Selmanoviç rahat edeceğini sandığı topraklarda yeni bir heyecan ve acı tadacaktı artık. Sırplara diş bileyen Hırvatların arasında, bir Sırp casusu sanılıyordu. Belki bu yüzden öldürülebilirdi bile. O günlerin güçlü kuvvetli adamı şimdi, o günleri geride bırakmış, anavatanında evinde otururken bile nefretini gizleyemiyor ve heyecan, eziklik içinde geçirdiği günleri şöyle anlatıyor:

«Yazılı ifademi aldılar, imza atmama gerek bile duymadan, sumenin içine koydular. Ardından merkezin bir odasına tıkıldım. Ne olduğumu, ne olacağımı düşünemiyordum bile. Merkezde üç uzun gün geçirdim. Günlerim azap ve bir nevi işkence içinde geçiyordu. Yatmam için ayrı bir yatak olmadığından nöbetçilerin yatağında yatırılıyordum. Ancak her saat başı uyandırılıp nöbeti biten askerin yatağından kaldırılıp, diğer askerin yatağına nakledliliyordum. Üçüncü günün sabahı geldi çattı..

Uyandığımda etrafta kimseler yoktu. Askerler şehir içi devriye nöbetine gitmişlerdi. Camdan başımı uzattım, Merkez Komutanı subay, karşıdaki kahvede oturmuş çayını yudumluyordu. Bir an «kaçmak» geçti aklımdan. Ama yapamazdım. Oturdum yatağın kenarına, bir sigara yaktım. Ailemi yeniden görebilmemin bir hayal olabileceğini düşünüyordum ki, telefon acı acı çalmaya başladı..»

Drina'da son gün'ün yaşayan kahramanı Selmanoviç, sözünün burasına nokta koyup bir sigara daha yaktı. Öyküsünü, tadını çıkara çıkara anlatmak ister gibiydi. Biraz durdu, dinlendi, başladı yeniden anlatmaya..

«Telefon öyle ısrarla çaldı ki artık hatırını kıramayıp açtım. Karşı ses (Kimsin?) diye sertçe sordu. Bir an denize düşen yılana sarılır misali, başladım saymaya. Ben bir tutukluyum. Üç gündür buradayım. Kimse ne olacağımı söylemiyor. Eminim ki, ifadem Kaymakama bile gönderilmedi, sumenin içinde duruyor. Adım da Rıza Selmanoviç, dedim. Bu kez karşımdaki ses şaka eder gibi «Ben de bir Selmanoviç'im, hem de buranın Kaymakamı Kâmil Selmanoviç.» Ne diyeceğimi şaşırmıştım. Sanki göklerde uçuyordum. Hayattan umudumu kestiğim bir sırada bir akrabam, oranın Kaymakamı çıkıyor ve beni o korkunç izbeden

kurtacağını vadediyordu.. Salıverildim. Foça'da Kâmil'le sarılıştım. Ancak daha fazla duramazdım. Yola koyuldum. Taşlıca'ya yuvama dönebilmem için yeni bir engel vardı önümde, acaba aşabilecek miydim bu engeli de..»

DRİNA KÖPRÜSÜ

Faik Baysal'ın, romanında Selmanoviç diye andığı Rıza Selmanoviç (Yenerer) bu gelişmelerden sonra Foça'dan Çayinçe'ye varmış. Oradan Drina köprüsünü aşacak ve yuvasına, Taşlıca'ya varacak. Ancak Drina Köprüsü yeni bir engel, hem de büyük bir engel onun için. Köprünün bir yanında Alman askerleri, diğer yanında General Dangiç kumandasında Çetnikler, yani Sırp çetecileri.. Çayinçe'de beş-altı Türk raslaşmışlar, hepsi de Taşlıca'dan dost. Hepsi de Taşlıca'ya gidecek. O geceyi otelde geçirmişler...

Selmanoviç bu yeni macerasına başlarken otel sözcüğünde duruyor. O sözcük ona hayatının büyük tesadüflerinden birini hatırlatıyor sanki.

«Hepimiz bir odaya yerleşmiştik. Bir ara koridorda dolaşırken Taşlıca yargıcını eşi ile birlikte yanımızdaki odaya girerken gördüm. Arkadaşlarıma hiç bir şey sezdirmeden kulağımı yargıcın odasının kapısına dayadım. Bir çok konuşmalar geçiyordu aralarında. Hepsini anlamak imkânsızdı. Ama bir cümle vardı konuşmalarında ki benim ve arkadaşlarımın hayatının kurtulmasına yardım etmiştir. Yargıç karısına (Acıyorum şu Türklere. Yanımızdaki odada yine bir kaç tanesi ne olacaklarından habersiz yatıyor. Oysaki Çetnikler dışarda tedbir almışlar oteli basacaklar. Herhalde o zaman bize de onların parçalarını toplamak düşer) **diyordu. Cümlenin devamını dinleyemeden arkadaşlarımı sarsarak uyandırdım. Onlar da şaşırmış, bana inanmak bile istememişlerdi. Derhal sokağa fırladık. Kar lâpa lâpa yağıyordu. Çevremizdeki tepeciklerde Çetnikler ateş yakmış, ısınıyorlardı. Görünmememiz lâzımdı. Karlar içine gömüldük, saatlerce yerde sürünerek yol aldık. Köprüyü geçmiş, geniş bir düzlüğe gelmiştik artık. Bu, Taşlıca'ya da vardık demekti. Sadece 3-4 saatlik bir mesafe kalmıştı. Ancak hepimiz yorgunluktan bitkindik. İçimizden biri çevrede barınacak bir yer bulmamızı önerdi. Bir ayı ini bulduk ve sığındık sabaha kadar. Gün ışırken sesler işittik inin dışından. Bunlar Çetniklerdi. Etrafta canlı Türk arıyorlardı. Birden ayak izlerimiz geldi aklımıza, yakalanacağımıza kanaat getirdik. Ama yine şans bizden yana yürümüş, bütün gece yağan kar izimizi örtmüştü. Bir süre daha bekledik. İnden çıktığımız zaman gördüğümüz manzara karşısında gözlerimizi yummak zoruniuğunu duy-**

duk. Etraf köyler alev alev yanıyor, kaçabilen Türkler kilometreyi bulan bir grup halinde Taşlıca'ya doğru koşuyorlardı. Biz de beklemeden onlara katıldık ve koşmaya başladık.

TAŞLICA'YA VARIŞ

Taşlıca'da Türkler yoğundu. İtalyanlar şehri işgal etmiş, Tito taraftarı partizanlara karşı da etrafına mayın döşemişlerdi. **«Biz önde, Çetnikler arkamızda saatlerce koştuk. Taşlıca'ya vardığımızda bizi binlerce kanlı, kopuk, kol, bacak ve kafa karşıladı. Bir gece önce partizanlar kente girmek isteyince İtalyanlar mayınları patlatmışlardı. Gördüklerimiz ise bu olayın artıklarıydı.**

Şehrin kapısında bizi İtalyanlar durdurdular bu kez. Ve kentten birer dostumuzun muvafakatini istediler. Kayınbiraderim bana kefil olup evime kavuşunca üç gün gaygın yatmışım. Kefil bulamayan binlerce Türk de kentin kapısında Çetniklerin iğrenç zevklerine boyun eğmiş.»

Yenerer'in öyküleri burada bitmiyor, ancak diğerlerini anlatmadan bir soluk alıp dinlenmek istiyor.

İŞKENCELER ANLATILIR GİBİ DEĞİL

İkinci Dünya Savaşı sırasında Sırpların Türklere karşı giriştikleri katliâma muhakkak ki Türkler kolaylıkla boyun eğmemişler, onlar da kendi aralarında örgütlenip, silâhlanmışlar. Ve bu örgütlerin büyük çoğunluğunun önderliğini ve liderliğini Selmanoviç'ler yapmışlar. Foça kaymakamı Kâmil Selmanoviç de bunlardan biriymiş. Ama sonu acı olmuş... Sırplar Drina köprüsünde asmışlar onu. Öğretmen Bedroviç de aynı acı sonla karşılaşmış. Hem de hepsinden daha insanlık dışı işkencelerle öldürülmüş Drina Köprüsünde.

Türkler'e karşı girişilen bu kanlı katliâmın içinde yaşamış ve yer yer liderlik yapmış olan Rıza Selmanoviç (Yenerer) gördükleri, duyduklarının bu yanını anlatırken daha az güç hissediyor kendisinde, anlatmaktan bile nefret eder gibi konuşuyor.

Foça kaymakamı Kâmil Selmanoviç ve Yargıç İsmail Selmanoviç birer Türk örgütünün lideriymişler. Gizliden gizliye Türkler arasında birlik kurar, maddî olanaklar sağlarlarmış. Ancak bir gün Çetniklerin ellerine onlar da düşmüşler ve Drina Köprüsünde işkence ile öldürülmüşler. Öğretmen Bedroviç'in sonu daha hazin. Kendisine yapılan işkenceyi Rıza Yenerer şöyle anlatıyor:

«Bir Kurban Bayramı günüydü. Çetnikler Türk lideri öğretmen Bedroviç'in evine giderek kendisini esir almışlardı. Bu olay Çetnikler için büyük bir sevinç kaynağı idi. Çünkü büyük bir Türk gücünü ele geçirmişlerdi. Kendisini Drina Köprüsüne götürdüler. Öte yandan diğer

bir Çetnik grubu kocasını serbest bırakacakları gerekçesiyle karısından yüklü para istemişlerdi. Çetnikler artık herşeyi elde etmişlerdi. Eğlenceye başlayabilirlerdi. Bu eğlencelerini sonradan onların ağızlarından nefretle dinledik. Bedroviç'i traş edip sakalını bıyığını kesmişler. Daha sonra liderleri Türk düşmanı papaz Pobduiç'i beklemişler. Asıl eğlenceleri o zaman başlamış. Pobduiç'in emriyle Bedroviç'in tabanlarına çiviler çakmışlar. Hem de bir ayağına «P», diğerine «D» harfi yazarak. Bu harfler Pobduiç'in adının baş harflerini ifade ediyormuş. Daha sonra başlamışlar zafer şarkıları söylemeye ve kanlar içinde yatan Bedroviç'i de çivili ayakları üzerinde horon tepmeye zorlamışlar. Ve zavallı Bedroviç haykırışlar içinde can vermiş...»

TAŞLICA'DAN KAÇIŞ

Rıza Yenerer, 70 yaşının ve duyduğu heyecanın etkisiyle iyice yorulmuştu anlatmaktan. Bir solukluk izin istedi. Yeniden bir sigara yaktı. Bir süre dinlendikten sonra yeniden Sırpların vahşetini anlatmaya koyuldu. Sırplar Türklere işkence yapmaktan büyük zevk duyarlarmış. Hattâ yakaladıkları Türk kadınlarının göğüslerini kesmek ve altına çanak tutarak kanlarını toplamak onlar için sonsuz bir zevkmiş.

Rıza Yenerer bundan sonra bitmek tükenmek bilmeyen maceralarından bir tanesini daha son olarak anlatıyor:

«Taşlıca'ya döndükten sonra amacım Çetnik baskınlarından biraz olsun uzaklaşabilmek için Bosna'ya geçmekti. Ancak bunun için izin kâğıdı gerekliydi. Eşim ve çocuklarım için bu izin kâğıdını kolayca temin edebilirdim ama ben Neveslin'de görevli göründüğüm için kendime böyle bir izin alamazdım. Ancak amacımda kararlıydım. Bir süre bekledim; bu arada sakallarımı, beni bir ihtiyar görünüşüne sokana kadar uzattım. Bu iş tamam olunca plânımı tatbike koyuldum. Eşimi ve çocuklarımı yolcu eder gibi istasyona gittim. Onlar trene bindiler. Bense dışarıda duruyor, onlara boyuna iyi yolculuklar diliyordum. İstasyon Sırp askerleriyle doluydu. Nihayet trenin hareket saati geldi. Hafiçe yol almaya başlayınca ben de trenin yanında koşuyor eşime, çocuklarıma el salıyordum. Ama bunlar hep bir plânın gerçekleşmesi içindi. Tren hızlanmaya başladığı sırada trende ayarladığım kişiler bir anda beni trene çektiler. Sırp askerleri durumu fark etmişler, başlamışlardı arkamdan ateş etmeye. Tren hızını almıştı, durmadı bile. Ancak Sırplar bu arada boş durmamışlar Bosna sınırına telefonla durumu bildirmişler.

YENİ BİR TESADÜF

Bosna sınırına geldiğimizde Alman askerleri treni durdurdular.

Elleri silâhlı askerler trenin içine girip herkesi aşağı inmeye zorladılar. Artık herşey bitti, bunca uğraşım boşa gitti sanıyordum. Askerlerden biri bize doğru yönelmiş gelirken eşim kucağımdaki küçük oğluma kuvvetli bir çimdik attı. Çocuk başladı bağırıp ağlamaya. Bu durumu gören asker elindeki silâhı ile bir işaret yaparak «Otur sen ihtiyar, çocuğuna bak» **dedi! Trenin durdurulup aranmasına yol açan bendim. Oysa ki herkes trenden indirilmiş, aranmış, ben trende kalmıştım. Askerler aradıklarını bulamadıkları kanısına varınca trene yol verdiler, geçtik Bosna'ya. Ve bu tür tesadüfler bizi katliamın sonuna dek korudu.»**

Baştan beri dile getirilmeye çalışılan bu maceraların tümü yaşanmış gerçek olaylar. Rıza Selmanoviç şimdiki adıyla Rıza Yenerer bunlar gibi bir katliamın kanlı yönlerini yansıtan çok maceralar yaşamış ama ne satırlara sığar, ne kitaplara. Yalnız Yenerer'in son bir sözü daha var: **«Aman, diyor, unutmayın Çetniklerin yaptığını partizanlar yapmadılar, aksine onlara karşı tüm güçleriyle Türkleri korudular. İtalyanlar ise Türklere dost görünüp arkadan Çetniklerle bir oldular. İşte Türklere karşı girişilen katliamların birinden arta kalanlar bunlar...»**

Nuri ÖZDEMİR

6-7-8 Aralık 1971

Cumhuriyet Gazetesi